דוד בן־גוריון

מדינת ישראל המחודשת

כרך שני

David Ben–Gurion
THE RESTORED STATE OF ISRAEL
Part 2

Copyright © 1969 by David Ben–Gurion
All Rights Reserved

כל הזכויות שמורות
זכויות בעברית
© תשפ״ו 2026, דוד בן־גוריון, המכון למורשת בן־גוריון

נדפס ראשונה אדר תשכ״ט, פברואר 1969
הדפסה שנייה אדר תשכ״ט, מארס 1969
הדפסה שלישית ניסן תשכ״ט, אפריל 1969
הדפסה רביעית אייר תשכ״ט, אפריל 1969

אין לשכפל, להעתיק, לצלם, להקליט, לתרגם, לאחסן במאגר מידע,
לשדר או לקלוט בכל דרך או אמצעי אלקטרוני,
אופטי או מכני או אחר כל חלק שהוא מהחומר שבספר זה.
שימוש מסחרי מכל סוג שהוא בחומר הכלול בספר זה אסור בהחלט
אלא ברשות מפורשת בכתב מהמו״ל.

סידור, עימוד, הפקה במפעלי כנרת, זמורה, דביר – מוציאים לאור בע״מ
רח׳ אגוז 6, פארק תעשיות חמן, חבל מודיעין 7319900

מסת״ב 978-965-585-048-2 ISBN

תוכן כרך שני

הישגים ומשברים

מעניין לעניין 565 • פרשה שהסעירה את הציבור 600
משפט אדולף אייכמן 648 • במחצית הראשונה של הכנסת החמישית 676
ספיחי "הפרשה" 729 • בעיות ומעשים 743

"ששת הימים" לפניהם ולאחריהם

החדשים שקדמו ל"ימים" 789 • מלחמת ששת הימים 807
בעקבות ששת הימים 821 • סיכומים 861
לקראת העתיד 870

מפתח שמות וענייינים 893

הישגים ומשברים

מעניין לעניין

פרשה שהסעירה את הציבור

משפט אדולף אייכמן

במחצית הראשונה של הכנסת החמישית

ספיחי "הפרשה"

בעיות ומעשים

מעניין לעניין

אדנאואר מבטיח למלא בקשת דב״ג על הלוואה של חצי מיליארד דולר לפיתוח הנגב • גידול העליה לארץ • הרחבת החקלאות ורשת החינוך • הגדלת ההכנסה הלאומית

הנביא יחזקאל בן בוזי התנבא על הנגב: ״וְהָאָרֶץ הַנְּשַׁמָּה תֵּעָבֵד תַּחַת אֲשֶׁר הָיְתָה שְׁמָמָה לְעֵינֵי כָּל עוֹבֵר. לה וְאָמְרוּ הָאָרֶץ הַלֵּזוּ הַנְּשַׁמָּה הָיְתָה כְּגַן עֵדֶן וְהֶעָרִים הֶחֳרֵבוֹת וְהַנְּשַׁמּוֹת וְהַנֶּהֱרָסוֹת בְּצוּרוֹת יָשָׁבוּ. לו וְיָדְעוּ הַגּוֹיִם אֲשֶׁר יִשָּׁאֲרוּ סְבִיבוֹתֵיכֶם כִּי אֲנִי יְהוָה בָּנִיתִי הַנֶּהֱרָסוֹת נָטַעְתִּי הַנְּשַׁמָּה אֲנִי יְהוָה דִּבַּרְתִּי וְעָשִׂיתִי״ (יחזקאל לו, 34–36). לדברי הנביא יש להוסיף מילים ספורות: דברי אלוהים – הם מעשים, אבל בני אדם – רק מעשיהם הם דברים, ובמעשינו, ולא בדברינו, ניבחן ונתעצם. והמעשה המעט שעשינו בנגב, מאז קום המדינה, הוכיח שלנגב צפוי עתיד גדול. החקירות המעטות שנעשו בנגב אחרי חידוש מדינת ישראל הוכיחו, שאין זה מדבר ריק. בנגב נתגלו מכרות עשירים של פוספטים, גז, נחושת, גבס, שחם, קאולין ועוד, נוסף על האוצרות הכימיים העשירים בים־המלח. ועדיין לא נחקר הנגב במידה מספיקה. אבל יתרון אחד גדול, אולי הגדול ביותר, בולט ללא חקירה יתרה: קרבתו ליבשות אסיה ואפריקה, וזו מקנה לנגב עדיפות רבה על ארצות אירופה מבחינת סחר־החוץ עם הארצות של שתי יבשות אלו. ויתרונו השני של הנגב – שאינו נזקק לתעלת־סואץ. מפרץ אילת מוליך דרך ים־סוף לאפריקה המזרחית ולאוקיינוס ההודי. מיעוט הגשמים ואדמת־הסלעים ברוב חלקי הנגב מניחים רק שטחים מועטים לפיתוח חקלאי ולמרעה, אולם סיכויי התעשייה וסחר־חוץ בנגב עולים על כל שאר חלקי הארץ וגם על ארצות אירופה, הודות לקרבה היתרה ליבשת אסיה ואפריקה ולמוצא הימי הישיר לאוקיינוס ההודי. עד היום עיקר היצוא של ישראל מופנה לארצות אירופה ובמקצת גם לאמריקה. אולם אין ישראל יכולה להתחרות עם אירופה המפותחת, ולכן היבוא שלה מאירופה עולה פי שנים ויותר על היצוא לאירופה. ואין סיכוי לעצמאות כלכלית של ישראל בלי הגדלה מתמדת של יצואה – וזה ייתכן בעיקר ביצוא לארצות מפגרות ורבות־אוכלוסין – ליבשת אסיה ואפריקה. גם בארצות אלה בלי ספק יתקדמו עמיהן במשך הזמן, אולם גם ישראל לא תקפא על שמריה. ומטעם זה פנה ראש הממשלה, בפגישתו עם קנצלר מערב־גרמניה, ד״ר אדנאואר, בניו־יורק ביום 14.3.1960, בהצעה שגרמניה תלוה לישראל 500,000,000 דולר במשך עשר שנים, 50,000,000 דולר לשנה, בשביל פיתוח הנגב. זה היה כשתיים או כשלוש שנים לפני סיום השילומים שהוסכם עליהם בלוקסמבורג בשנת 1952.

ראש הממשלה הסביר את ההצעה בשני נימוקים: כלכלי ומוסרי. הנימוק הכלכלי היה, שיש להפוך את הנגב למרכז תעשייתי גדול ליצוא לארצות אסיה ואפריקה המזרחית דרך אילת וים־סוף. הנימוק המוסרי – שהנוער בגרמניה שנולד אחרי מיגור המשטר הנאצי, השמיד שישה מיליונים יהודי אירופה (שליש העם היהודי), ישמע על מעשי־התועבה של הנאצים שאין להם דוגמה בהיסטוריה האנושית ויתבייש על מעשי עמו ותעלוליו במלחמת־העולם השנייה, ימצא סיפוק מוסרי כלשהו כשידע שעמו, אחרי מיגור המשטר הנאצי, עזר להתפתחותה ולעצמאותה של ישראל בנגב השומם. הקנצלר אדנאואר הסכים להצעה, וראש הממשלה, מתוך אמון ביושרו ובהגינותו של ד״ר אדנאואר, לא עמד על התחייבות פורמלית בכתב.

כשחזר ד"ר אדנאואר לגרמניה נתקל בקשיים במילוי הבטחתו לתת התחייבות של מלווה למדינה אחרת במשך עשר שנים, כשאין חוק מיוחד של הפרלמנט (בונדסטג) הגרמני המאשר התחייבות זו, והיה ספק רב אם אישור כזה יינתן, כי גם החוק לאישור הסכם שילומים משנת 1952 נתקל בקשיים לא מעטים. ולכן הטיל ד"ר אדנאואר על מר הרמן אבס, מנהל הבנק הגרמני לשיקום, לסדר את הדבר. מר אבס הגיע לשם כך לישראל ונפגש עם ראש הממשלה, שר־האוצר, נגיד בנק ישראל ועוד, ובמכתב ששלח ביום 29.7.1960 לד"ר אדנאואר הוא אומר בין השאר: "כפי שהבנתי לא דנת בשיחתך עם ראש ממשלת ישראל, בפרטים בקשר לעזרה הפיננסית הזאת שתינתן על בסיס מסחרי. מאידך גיסא, הבעת לראש ממשלת ישראל, כפי שאמרת לי, את נכונותך העקרונית להסכים לעזרת מימון גרמניה להמשך שיקומה של ארצו, הן מתוך שיקולים מוסריים והן מתוך שיקולים מדיניים־כלכליים; מכיוון שידועות לי בעיותיה הכלכליות המיוחדות של ישראל, מתוך ידיעה ורא־ייה עצמית וגם מתוך שיחות עם אישים רבים מישראל, אני תמים־דעים אתך, שמאמץ אינטנסיבי לשיתוף־פעולה הוא תפקיד רציני של גרמניה. מנקודת־ראות של המשק הישראלי נראות לי הבעיות שהוצגו על־ידי מר בן־גוריון כמבוססות, ולפי אופיין והיקפן תואמות את צרכיה של ישראל. אולם לא הייתי רוצה להימנע מהצביע על הקושי הנובע מהעובדה, כי אפשר לתת הבטחה מוחלטת מדי פעם רק לזמן מוגבל, בהתחשב ב'תקנות התקציב' אשר להן כפופה ממשלת בון. קידום נוסף של העניין תלוי עכשיו לגמרי בהחלטות שאתה, אדוני הבונדסקנצלר, מתכוון לקבוע".

ביום 9.8.1960 קיבל ראש הממשלה מכתב מד"ר אדנאואר (כתוב ביום 5.8.1960), שבו הוא כותב בין השאר: "בשיחתנו בניו־יורק דיברנו גם על שאלת עזרה כלכלית מטעם גרמניה המערבית לישראל. בשובי מנסיעתי ביקשתי ממר אבס לחוות דעתו על ביצוע עזרה כלכלית זו לקידום תוכנית הפיתוח של ישראל בצורה של מתן אשראי כספי לטווח ארוך. דעתו של מר אבס כלולה במכתבו (מיום 29.7.1960) שהעתקו מסרתי לשגריר ד"ר שנער בבקשה למוסרו לכבודו. בגמר עונת החופשה הנוכחית, לקראת סוף ספטמבר שנה זו, אפעל במיטב יכולתי למתן עזרה כספית גרמנית ולביצועה במסגרת תוכנית־הפיתוח הישראלית. אשמח לשמוע את דעת כבודו, ואהיה אסיר־תודה על הערותיו אם תהיינה כאלה".

מכיוון שבשני המכתבים, גם במכתבו של אבס וגם במכתבו של ד"ר אדנאואר, לא נזכרה המטרה שלשמה נועד המלווה – פיתוח הנגב, ראה ראש הממשלה צורך לעמוד בתשובתו לד"ר אדנאואר על תמצית השיחה שקיים איתו בניו־יורק במרס אותה שנה ועל הנימוקים והמטרה של המלווה. במכתב זה (מיום 27.9.1960) כתב ראש הממשלה בין השאר: "כפי שאמרתי לך בניו־יורק איני כלכלן, אולם, מובן שהפיתוח של ארצי הוא בין דאגותיי העיקריות, ובשובי דנתי על העניין עם חבריי, שר־האוצר ושר המסחר והתעשייה. סיפרתי להם שלפי דעתי מלווה לטווח ארוך של 50,000,000 דולר לשנה במשך עשר שנים – יש להשתמש בו בעיקר להקמת מפעלי־פיתוח רחבי־היקף בנגב (התופס כשישים אחוז של שטח ישראל), וזה מפני שני נימוקים: כלכלי ומוסרי.

"הנימוק הכלכלי הוא, שהנגב יכול להתפתח בעיקר על־ידי מפעלי־תעשייה רחבי־היקף, כי יש בו מעט אדמה הראויה לחקלאות או למרעה; ארבעה או חמישה מרכזי תעשייה גדולה יש להקים במזרח, במערב, במרכז ובדרום – השטח האחרון באילת. הם יכללו מפעלים כימיים, אשלג, ברום, פוספטים, גבס, מלט, זכוכית, גבישים (אלה נמצאים בסביבת אילת באיכות מצוינת), כי רוב החומרים האלה נמצאים בשפע בנגב ובים־המלח. החשיבות המיוחדת של הנגב היא במציאות מוצא ימי למזרח־אפריקה ולאסיה (דרך אילת וים־סוף), בלי הזדקקות לתעלת־סואץ, ואני מאמין

כי מצבנו הכלכלי תלוי במידה רבה ביחסי כלכלה עם עמי אפריקה ואסיה, בלי להפחית כמובן חשיבות קשרינו עם אירופה ואמריקה. חבריי מסכימים איתי שהכספים שנקבל מכם כמלווה לטווח ארוך (נגיד לחמש־עשרה שנים), הכוללים 500,000,000 דולר, 50,000,000 דולר לשנה, יושקעו בהקמת מפעלי־תעשייה גדולים, על בסיס כלכלי מכניס רווחים, שהם ישנו באופן יסודי את הנגב, וייסדו מספר מרכזי־אכלוס גדולים בין באר־שבע ובין אילת.

"הנימוק המוסרי הוא כדלהלן: כולנו יודעים מה קרה בימי היטלר. אתה האיש אשר הרגיש והבין כי העם הגרמני כולו נושא באחריות מוסרית של השואה האיומה, ואם כי אי־אפשר היה להשתמש באמצעי־כפייה נגדך או נגד גרמניה, הרגשת אתה שעמך יש עליו חובה מוסרית לתת פיצוי כלשהו לקורבנות הנאצים שנשארו בחיים.

"איני יודע אם הנוער בגרמניה היום יודע מה עוללה גרמניה הנאצית, אבל אין לי ספק שבאחד הימים ידע את האמת המחרידה, וכל גרמני צעיר ירגיש צער וקלון על הפשעים האיומים הללו, ואני רוצה להקים בעזרתך מפעלי־יצירה חלוציים בישראל, אשר – כשהנוער הגרמני יראה אותם או יקרא עליהם – יתנו להם רגש של סיפוק מוסרי מגרמניה של אדנאואר שעשתה, במידה שזה אפשרי לכפר על החטאים של גרמניה ההיטלרית. מטעם זה אני רוצה שהמלווה שהוסכם עליו בניו־יורק ישמש להקמת מפעלי־כלכלה אדירים בשטח השומם ביותר של ארצנו, שיעוררו כבוד ויתנו סיפוק לגרמנים שיעזרו להקמתם.

"שמחתי לקרוא רשימות על השיחה בין שרי־האוצר שלנו, מר אשכול, יחד עם מר שנער ובין מר ארהארד, שר־הכלכלה בממשלתך. בשניים בספטמבר 1960. ידידי, שר־האוצר, הודיע לו על כוונתנו להקים עשיה כימית רחבת־היקף ותעשיות דומות אחרות בנגב.

"לא איכנס בבעיות הטכניות של סידור המלווה, כי איני מומחה לדברים אלה. אני רק רוצה, אדוני הקנצלר, להעמיד אותך על שני הצדדים של התוכנית – הכלכלי והמוסרי, שבעיניי שניהם חשובים. בלי שהנני כלכלן ידעתי כל הזמן החשיבות המיוחדת של הנגב, אם כי היה שומם משׁשת ימי בראשית, כי יש לי הביטחון בכישרונו, להפוך את המדבר לארץ נושבת כפי שהובטח על־ידי נביאינו (ראה ישעיהו פרק לה)".

לאחר שנעשו הסידורים הכספיים הראשונים לביצוע המלווה כתב ראש הממשלה לד"ר אדנאואר ביום 1.1.1961: "ישבתי אתמול עם ידידים אחדים משרי הממשלה הכלכליים ועם מר שנער ועיבדנו תוכנית פעולה לשתי השנים הקרובות: בניין שלושה מרכזי־ישוב גדולים בנגב: אחד – בקרבת מקור הגז הטבעי שבמדבר ערד. פה קדחנו לפני יותר משנה למצוא נפט ומצאנו מעיין עשיר של גז טבעי, שיספק כוח לכל הסביבה לפחות לחמש־עשרה השנים הקרובות. מרכז שני בין העיירה החדשה דימונה שהקימונו לפני חמש שנים ובין מפעל ים־המלח: והמרכז השלישי־במכתש הגדול ביותר בנגב, בין באר־שבע ובין אילת, שנקרא מצפה־רמון. בכל מרכז יהיו בהתחלה לפחות חמשת אלפים משפחות. אנו כבר מביאים למקומות אלה מים בצינורות מהצפון, ואחרי הסידורים ששליחינו יעשו איתך על המלווה של 50,000,000 דולר לשנה נתחיל בבנייה של שיכונים למתיישבים ושל בתי־החרושת. אנו גם ניגשים להרחבת מפעל־הנחושת בתמנע (בנגב הדרומי, לא רחוק מאילת), ולהקמת בית־חרושת גדול למלט בשביל יצוא לאפריקה המזרחית דרך אילת וים־סוף. ביצוע תוכנית ראשונה זו תעלה בערך 100,000,000 דולר. ראיתי בסיפוק רב מכתבך מיום 15.12.1960 לידידי שנער, שבו אישרת שוב הבטחתך שנתת לי 'להפעיל את מתן האשראי על בסיס מסחרי בשביל תוכניות קונקרטיות בארצכם במסגרת תוכניותיכם לפיתוח'. "הסודיות הנדרשת מצידך, אוכל להבטיחך, תישמר מצידנו".

ייתכן שראש הממשלה היה קצת יותר מדי אופטימי בדבר האפשרות לשמור על הסודיות הנדרשת בארץ.

בשנת מבצע סיני גדלה העלייה. במקום 36,303 עולים בשנת 1955 הגיעה העלייה בשנת 1956 ל־54,925, ובשנת 1957 – ל־69,733. בשנת 1956 באו רוב העולים מארצות אסיה ואפריקה – 47,617 נפש; בשנת 1957 באו רובם מארצות אירופה ואמריקה – 39,763 נפש. בשנות 1958–1960 פחתה העלייה. בשנת 1958 עלו 25,919 (מהם רק 11,490 מארצות אפריקה ואסיה), בשנת 1959 – 22,987 (מהם רק 7,635 מאסיה ואפריקה), בשנת 1960 – 23,487 נפש (מהם 6,801 מאסיה ואפריקה). "הירידה" בארבע שנים אלה גדלה: בשנת 1956 ירדו 11,000 איש (בשנה שלפניה רק 6,000), בשנת 1957 – 11,000, בשנת 1958 – 11,520, בשנת 1959 – 9,500, בשנת 1960 – 8,500.

האוכלוסייה הישראלית הגיעה בסוף שנת 1956 ל־1,872,400 נפש, מזה יהודים – 1,667,500; בסוף 1960 מנתה האוכלוסייה הישראלית 2,150,400 נפש, מזה יהודים – 1,911,200. גידול כללי ב־278,000 נפש, גידול יהודי ב־239,200.

בחמש שנים אלה עלה היצוא, אולם היבוא גדל ממנו, באופן שהגירעון המסחרי הלך ורב. בשתי השנים 1956–1957 היה הגירעון הגדול ביותר, לרגל ההוצאות המרובות בציוד צבאי ובהחזקת צבא רב. בשנת 1956 הגיע הגירעון לסכום של 269,092,000 דולר, ובשנת 1957 – לסכום של 292,702,000 דולר. אולם גם בשלוש השנים הבאות, ב־1958–1960, גדל הגירעון משנה לשנה: בשנת 1958 היה יצוא נטו ב־139,103,000 דולר, יבוא נטו־ב־420,930,000 דולר, עודף יבוא על יצוא – 281,827,000 דולר. בשנת 1959 הגיע היצוא נטו לסכום של 176,383,000 דולר, היבוא נטו – לסכום של 427,291,000 דולר. גירעון – 250,908,000 דולר. ב־1960 יצוא נטו 211,276,000 דולר, יבוא – 495,646,000 דולר, גירעון – 284,370,000 דולר.

ההכנסה הלאומית בשנת 1956 הגיעה ל־2,135,200 לירות: מזה בחקלאות – 281,000,000 לירות, בתעשייה ומכרות – 437,600,000, בבנייה – 129,300,000, בשירותים ציבוריים, מים וחשמל – 363,000,000, בתחבורה – 164,100,000, במסחר – 148,300,000, בכספים, ביטוח ונכסי דלא־ניידי – 187,500,000, בשירותים אחרים – 230,700,000, בממשלה ובסקטור הציבורי – 420,200,000 לירות.

ההכנסה הלאומית בשנת 1959 הייתה – 3,211,000 לירות. מזה בחקלאות – 377,000,000, בתעשייה – 712,000,000, בבנייה – 230,000,000, בשירותי מים וחשמל – 56,000,000, בתחבורה – 2,000,000, בכספים ונכסי דלא־ניידי – 260,000,000, במסחר ושירותים – 656,000,000, במוסדות ממשלה – 688,000,000 לירות.

בארבע השנים, מתשט"ו (1955/6) עד תשי"ט (1958/9), עלה השטח החקלאי המעובד מ־3,685,000 דונם ל־4,105,000 דונם. מזה עלה המשק החקלאי היהודי מ־3,030,000 דונם עד 3,350,000.

בסוף 1960 היו בישראל 827 ישובים כפריים. מהם 723 יהודיים, 104 לא־יהודיים. הישוב הכפרי הגיע בסוף 1960 ל־501,278 נפש; מזה – 171,544 לא־יהודיים. מספר הקיבוצים בסוף 1960 היה 229, מספר תושביהם – 77,950 נפש. מספר המושבים בסוף 1960 הגיע ל־336, מספר תושביהם 119,113 נפש. מספר הקואופרטיבים היה 1,213, בהם 7,073 חברים, 6,651 שכירים ותלמידים. במשק השיתופי בכפר ובעיר (כולל קיבוצים, מושבים וקואופרטיבים) נמצאו למעלה מרבע מיליון נפש.

גדל מספר התלמידים: בשנת תש"ט (1948/9) היה מספר כל התלמידים 140,817, מהם יהודים 129,688, אחרים 19,129; בשנת תשי"ז (1956/7) – כל התלמידים 471,522, מהם יהודים 432,840, אחרים 38,682; בשנת תשי"ח (1957/8) – כל התלמידים 517,488, מהם יהודים 476,213, אחרים 41,215; בשנת תשי"ט (1958/9) – 551,262, מהם יהודים 507,702 אחרים 43,560: בשנת תש"ך (1959/60) – 580,202, מהם יהודים 532,797 אחרים 47,405; בשנת תשכ"א (1960/1) 599,962, מהם יהודים 548,147, אחרים 51,815 בשנת תשכ"ב (1961/2) 627,274, מהם יהודים 571,827, אחרים 55,447.

על חינוך הוציאה המדינה הצעירה מראשית קיומה עד סוף 1960 סכום של 393,021,015 לירות. על בריאות – 221,621,660 לירות. שירות־הבריאות הטוב בישראל הביא לידי כך, שתמותת הילדים היא מהקטנות ביותר, ואורך־החיים הממוצע מהארוכים ביותר בעולם. מכוני־המחקר, ובראשם מכון ויצמן ברחובות, פעלו רבות להעלאת הרמה האקדמית ולטיפוח המחקר והמדע בישראל, ואיש־מדע אמריקני, שסייר במשך שנה במוסדות־המדע של ארצות אירופה מעברו המערבי של קיר־הברזל וביקר גם בישראל בשנת 1960, פרסם בכתב־עת אמריקני "המדע" (Science) כרך 133, חוברת יוני 1961, הדברים הבאים:

> זה ידוע היטב, שמכל הארצות אשר ביקרתי המדע הוא מפותח ביותר באיי בריטניה, בישראל ובשבדיה.
> השטח, האוכלוסין והמעמד הכלכלי של אומה קובעים רק במעט איכות המדע באותה אומה. המדע בישראל – מדינה חדשה בערך, לא גדולה בהרבה מניו־ג'רסי, בעלת אוכלוסין של שני מיליונים ובעיות כלכליות וחברתיות חמורות, המחכות עדיין לפתרונן – הוא בעל איכות עליונה ומפותח יותר מאשר באיזו ארץ של אירופה המערבית, פרט אולי לבריטניה הגדולה ושבדיה. הישראלים גייסו במקובץ את מרצם להעלות הרמה האינטלקטואלית של ארצם. המנהיגים המדעיים והמדיניים שלהם הם אחראים ונענים לתביעות. זוהי ארץ שמוקירה מאוד כושר אינטלקטואלי, ובה הציבור מוכן להטיל על עצמו מיסים גבוהים למען העלאת רמת־החיים, החינוך הגבוה והמדע. ישראל היא הארץ היחידה שהייתה מוכשרה למשוך אליה אנשי־מדע אמריקניים כתושבים קבועים. המסורת המדעית בישראל היא רק בת דור אחד, אולם ישראל קלטה לעצמה המסורת המובחרת של המערב: כושר מדעי, כבוד לכושר, ביקורת עצמית ופרס למומחיות.

בחירה חדשה של י' בן־צבי לנשיא המדינה • התפטרות הממשלה בגלל עבירה על שמירת סודיות ההחלטות של הממשלה בענייני חוץ וביטחון • בחירת ממשלה חדשה • התפטרות שרי "הפועל המזרחי" • בחירת הרב טולדאנו כשר־הדתות

באוקטובר 1957 תמה כהונתו הראשונה של נשיא המדינה השני, יצחק בן־צבי, וביום 21 באוקטובר הודיע יושב־ראש הכנסת יוסף שפרינצק, כי הוצעו שני מועמדים לכהונת נשיא המדינה: יצחק בן־צבי ויוסף יואל ריבלין. ביום שבו צריך היה הנשיא להיבחר, ביום 28 באוקטובר, הודיע יושב־ראש הכנסת, כי המועמד יוסף יואל ריבלין הסיר מועמדותו, באופן שנשאר רק מועמד אחד – יצחק בן־צבי. לפי סעיף 5 לחוק כהונת הנשיא תשי"ב־1951, צריכה ההצבעה להיות חשאית. נכחו בכנסת רק 94 חברי הכנסת – החסרים היו רובם בחוץ־לארץ. מתוך 94 הפתקים שנמסרו –

16 היו ריקים. 76 קולות הצביעו בעד יצחק בן־צבי, והיושב־ראש הודיע: "הכנסת בחרה ביצחק בן־צבי לנשיא מדינת ישראל לחמש השנים הבאות – לברכה ולתפארת למדינת ישראל. השבעת הנשיא תתקיים ביום ד', 30 באוקטובר". יום לפני הבחירה, במלאת שנה להתחלת מבצע סיני, הוטל רימון־יד מהמעקה המיועד לאורחים לתוך אולם הכנסת, בשעת נאומו של חבר הכנסת י' רפאל, והתפוצץ ליד שולחן הממשלה. נפצעו ראש הממשלה ושר הביטחון ד' בן־גוריון, שר הדתות והסעד מ' שפירא, שרת־החוץ גולדה מאיר ושר־התחבורה מ' כרמל. היושב־ראש הודיע (בשעה 16:17): "חברי הכנסת, לצערנו, עלינו להפסיק את הישיבה". כפי שנתברר אחר־כך לא היה כל קשר בין הטלת הפצצה ובין יום השנה למבצע סיני.

ביום לאחר זה, ב־30 באוקטובר, הגיע נשיא המדינה, ובכיסוי־ראש, כשהוא שם יד שמאלו על ספר התנ"ך ומרים יד ימינו הצהיר: "אני יצחק בר' צבי בן־צבי מתחייב לשמור אמונים למדינת ישראל ולחוקיה, ולמלא באמונה את תפקידי כנשיא המדינה", וחתם על ההצהרה, יושב־ראש הכנסת הזמינו אז לשאת דברו לכנסת. הנשיא הביע בשם האומה כולה הזדעזעותו למעשה המטורף שאירע כאן ערב לפני־כן באולם זה של הכנסת, כפי הנראה בידי איש בלתי־שפוי בדעתו, ושלח ברכתו לארבעת השרים שנפצעו, להחלמה מהירה. הביע שמחתו שמזלו גרם לו ללכד הכנסת המייצגת את האומה כולה. בקבלו בפעם הראשונה את הכהונה הנעלה הזאת ראה אחד מתפקידיו העיקריים ללכד האומה כולה, על כל שבטיה ועדותיה ועל כל הנאמנים למדינת ישראל, וכלל בזה גם אזרחינו מבני המיעוטים. מלחמת־הגבורה במדבר סיני בשנה שעברה הנחילה למדינת ישראל ניצחון על אויב המרובה ממנה פי עשרה והוכיחה את יתרונו של צבא־הגנה לישראל הלוחם בעד חופש לאומי ואנושי. מבצע סיני הבטיח חופש המעבר הימי והגישה הימית אל שערי המזרח שלנו – אל אילת. זכותו של צה"ל, על חייליו ומצביאיו, זכותה של הממשלה, ובמיוחד זכותו של ראש הממשלה – זכותם ההיסטורית תישאר חקוקה על לוח ליבנו ולב בנינו ובני בנינו אחרינו. בחמש השנים הללו גדל כל הישוב היהודי בשלוש מאות אלף נפש. תקופה זו הביאה בתוך כך תוספת של מאתיים אלף עולים. עדיין לא באנו אל המנוחה ואל הנחלה, אולם האמונה העמוקה בייעודנו ההיסטורי ובנצח ישראל – אשר לא ישקר, ורצוננו הכביר להגשמת הצדק עלי אדמות – בהם תמכנו יתדותינו. הנשיא הביע משאלתו לראות בחמש השנים הבאות בבניינה המזורז ובביצורה של ירושלים בחומר וברוח כיאות לבירת ישראל, וסיים במילים אלה:

"אני תפילה לצור ישראל וגואלו שעוד נזכה לראות בעינינו בחמש השנים הבאות בשלום־אמת בין כל אומות העולם, בהרמת קרן ישראל ובהרחבת היריעה של בנין הארץ ועליית נידחי עמנו".

היושב־ראש י' שפרינצק אמר: "אדוני הנשיא! מתוך חיבה, הערכה והוקרה רבה חזרה ובחרה בך הכנסת לחמש השנים הבאות. כל ימיך הינך דורש שלום עמך והינך רצוי לאחיך. הרצון הזה והאמון בך יוסיפו לך כוח והשראה במילוי תפקידך הרם והיקר לעם. תאריך ימים לברכה ולתפארת למדינת ישראל".

כל הנאספים קמו ושרו "התקוה", והישיבה ננעלה.

הכנסת השנייה השלימה ארבע שנות כהונתה, אבל לא בלי משברים. ביום ח' בטבת תשי"ח (31.12.1957) הגיש ראש הממשלה התפטרותו לנשיא המדינה, שלפי חוק־המעבר פירושה התפטרות הממשלה. מטעמים ממלכתיים מסר לנשיא עיקרי הדברים שהביאו לידי התפטרותו – בעל־פה, ורק מקצתם בכתב, ואלה הם דברי המכתב:

אדוני נשיא המדינה, מהפרטים המלאים שמסרתי לך בעל־פה על דאגות הביטחון וצורכי הציוד החיוני לצה״ל, והתנאים והמקורות של אספקתו, תוכל לעמוד על רצינות החבלה בביטחון המדינה ובמעמדה הבין־לאומי שנגרמה על־ידי התנהגות סיעה המשתתפת בממשלה. סיעה זו, ככל הסיעות בקואליציה הנוכחית, התחייבה בהסכם הקואליציוני ׳לשמור על סודיות מוחלטת בכל עניני ביטחון ומדיניות־חוץ הנידונים בממשלה׳. ביום א׳ בטבת תשי״ח (24.12.1957) קבעה הממשלה, כי היא רואה בפרסום שניתן בשבוע שעבר על־ידי ׳אחדות העבודה׳ להחלטה סודית של הממשלה, נזק למדינה ופגיעה חמורה בעקרון האחריות המשותפת של הממשלה להחלטותיה.

נמנעתי בישיבת הממשלה מיום 24 בדצמבר מהצבעה על נזיפה זו ל׳אחדות העבודה׳, לא מפני שסברתי כי הנזיפה אינה מוצדקת, אלא מפני שנראה לי כי יש לטפל לא בעבר, שאין לשנותו, אלא במניעת תקלות מעין אלו בעתיד. חבריי (ובתוכם גם שר המשפטים, מר פ׳ רוזן) ואנוכי עשינו בשבועיים האחרונים מאמצים ממושכים להבטיח אי־הישנות מעשים נפסדים אלה בעתיד. כל המאמצים שנמשכו עד אתמול אחר הצהרים עלו, לצערי, בתוהו. והריני מגיש לך בזאת התפטרותי מהממשלה.

תמוהה בעיני היגררותה של סיעת מפ״ם אחרי ׳אחדות העבודה׳ בפרשה מעציבה זו. התנגדתי כל הזמן לניסיונות שנעשו מזמן לזמן על־ידי שתי הסיעות הללו להקים מעין ממשלה בתוך ממשלה על־ידי ׳שלוש מפלגות הפועלים׳, כפי שהם קראו לכך. בהצגת הממשלה בכנסת, ביום 3 בנובמבר 1955, אמרתי בתשובה למתווכחים: לא הייתה נחוצה שום הצטדקות אילו הייתה מוצעת לכנסת ממשלת פועלים. אבל אינני מציע ממשלת פועלים לכנסת... זו תהיה ממשלה **חלוצית** אשר תדאג לכל צורכי העם ולכל החוגים בעם. ודבר זה היה מוסכם בין חמש המפלגות של הקואליציה, לא מובנה לי, אפוא, ההתקשרות המוזרה של שתי הסיעות במקרה ביש זה. ציינתי בכנסת באותו יום (3.11.1955), שיש חילוקי־דעות בענייני מדיניות־חוץ בין חברים שונים בממשלה. אבל יש עיקרון של אחריות משותפת ושל אחדות פעולה, והממשלה תפעל גם בניגוד למיעוט שבתוכה. בממשלה הזאת, כמו בממשלות הקודמות, העקרון של אחריות משותפת יבטיח רק מדיניות אחת שעל פיה תפעל. מדיניות־החוץ של הממשלה תהיה מיוסדת על שאיפה לשלום ולידידות עם כל העמים שוחרי־השלום, בלי לבדוק במשטרם הפנימי. דבר זה נאמר בפירוש בקווי־היסוד. כן נאמר בקווי־היסוד, כי ׳הממשלה תהדק קשריה עם כל הארצות המסייעות לביטחונה ולפיתוחה של ישראל ומאפשרות לקיבוצים היהודיים שבתוכן להשתתף בבניין הארץ ולעלות אליה׳. ומשום כך נדהמתי כאשר ראיתי אמש הודעת אחה״ע[1] ל׳קול ישראל׳, שיש בה רמז נפסד כאילו נעשה על־ידינו ניסיון להתקשרות נגד אחת המדינות, ומיד פרסמתי הכחשה לרמז זה. לבסוף עליי לציין, שבהציגי הממשלה הזאת אמרתי באותו יום (3.11.1955) בכנסת, כי ׳ממשלה קואליציונית אינה מיוסדת על אחדות רעיונית, אלא על אחדות מעשית. הממשלה היא חטיבה אחת ומה שהיא מחליטה מחייב כל חבריה. מי שאיננו יכול לקבל את הדין חייב לעזוב את הממשלה׳. הנחתי – ועדיין אני נוטה להנחה זו – כי שרי אחה״ע לא הייתה ידם במעל של סיעתם, והיו צריכים, לדעתי, להתפטר לאחר הפגיעה של סיעתם בהחלטה סודית של הממשלה. אך

1 אחדות העבודה (הערת עורכת)

מכיוון שהם לא עשו זאת (ואין אני שם עצמי לשופט עליהם) ראיתי אני הכרח להתפטר במקומם. אין שמץ של אמת במעשיות המופרחות עכשיו על־ידי מעוניינים בדבר, כי אני רציתי להוציא סיעות אחה"ע ומפ"ם מן הממשלה. התנגדתי בדיונים של השבועיים האחרונים לכל הצעה על פיטורי שרים, בין פיטורים על־ידי ראש הממשלה ובין פיטורים על־ידי החלטת שני שלישים, או בנוהל אחר. ובהתפטרי מהממשלה אני רוצה להביע את תודתי לכל חברי הממשלה שעבדו אתי יחד למעלה משתי שנים, על האמון שנתנו בי כשר־ביטחון וראש הממשלה.

בכבוד רב ובהוקרה עמוקה,
ד' בן־גוריון".

וראש הממשלה המשיך בעל־פה: "כשהנשיא הטיל עליי ביום ט' בטבת (1.1.1958) הרכבת ממשלה חדשה, אמרתי לו שאקבל על עצמי תפקיד זה רק אם עד יום ב', י"ד בטבת (6.1.1958), יתברר לי בהחלט כי הסיעות, בעלות רוב בכנסת המוכנות להשתתף בממשלה, מתחייבות לשני דברים: לקיים האחריות המשותפת של הממשלה להלכה ולמעשה ולהבטיח שמירה מעולה על סודות הדיונים בממשלה, בייחוד בענייני חוץ וביטחון.

"אתמול לפני הצהרים הודיעו לי נציגי מפלגת פועלי ארץ־ישראל, המפלגה הדתית הלאומית, אחה"ע־פועלי־ציון, מפלגת הפועלים המאוחדת, המפלגה הפרוגרסיבית, כי הם מסכימים לכונן ממשלה שתתבסס על קווי־היסוד וההסכמים הקואליציוניים של הממשלה הקודמת, שתפעל מתוך שיתוף־פעולה בכל תחומי העשייה של הממשלה. כל הסיעות הנ"ל מצהירות על נכונותן לקיים הממשלה עד גמר כהונתה ביולי 1959, או כמה חודשים לאחר־כך. למען חיזוק האחריות המשותפת ושמירת הסודיות הסכימו חמש הסיעות לדברים הבאים:

"האחריות המשותפת תחייב כל חברי הממשלה והסיעות הקואליציוניות להצביע בכנסת בעד כל החלטות הממשלה והחוקים שיוצעו על־ידיה לכנסת.

"הממשלה רשאית להרשות לסיעה להימנע בנסיבות מסוימות מהצבעה. כן רשאית סיעה להתיר לחבר או לחברים אחדים מתוכה להימנע מהצבעה. הפרטים והנסיבות של הימנעות זו ייקבעו על־ידי הממשלה.

"אם שר או שרים רואים הכרח לעצמם להימנע מהצבעה בלי הסכמת הממשלה. חייבים השר או השרים להתפטר מהממשלה. הצבעת סיעה נגד החלטת הממשלה דינה כדין הימנעות שר שלא בהסכמת הממשלה.

"השרים מתחייבים בהתאם להסכם הקואליציוני לשמור על סודיות מוחלטת בכל הדיונים ובוועדותיה בענייני־ביטחון ומדיניות־חוץ, בלי כל יוצא מן הכלל. אם הממשלה מחליטה כי הסודיות חלה גם על דיון אחר – חייבים השרים גם בסודיות זו.

"למען הבטיח הסודיות הנדרשת יוצע לכנסת, בהקדם האפשרי, על דעת הסיעות הקואליציוניות, חוק סודות המדינה, החל על מגלה הסוד ועל העיתון המפרסם אותו.

"החוק יגדיר מה הם הדברים הנכללים בגדר סודות המדינה האסורים בפרסום, ויכלול בכל אופן דיוני הממשלה בענייני חוץ וביטחון, וכן שאר הדיונים שהממשלה עצמה לא תיתן להם פרסום".

בישיבה שקיימתי ביום א', י"ג בטבת (5.1.1958), עם נציגי ועדת־העורכים של העיתונות היומית הסברתי הנימוקים המחייבים חוק שמירת סודות המדינה, החל גם על מגלה הסוד על

העיתון המפרסם אותו. ונציגי ועדת־העורכים הביעו רצונם, שזהו גם רצוני, כי לאחר שתתכונן הממשלה מחדש יוצע לה לשתף בהכנת החוק בממשלה גם את ועדת עורכי העיתונות היומית, אשר תחווה דעתה על תוכנו, היקפו ותחומיו של החוק. לבסוף ביקש ראש הממשלה להביע אמון בממשלה המורכבת כזו שהוצגה בכנסת ביום 2.11.1955 בשני שינויים: במקום גולדה מאיר כשרת־עבודה בא מרדכי נמיר כשר־עבודה, ובמקום משה שרת כשר החוץ באה גולדה מאיר כשרת־החוץ.

לאחר ויכוח שנמשך עד הערב באותו יום (7.1.1958) הובע אמון בממשלה ברוב של 76 נגד 33. מיד הצהירו כל חברי הממשלה הצהרת־אמונים, פרט למשה שפירא שלא נרפא עדיין מפצעיו מהרימון שהוטל בכנסת לפני שמונה ימים.

משבר שני פרץ כששני חברי "הפועל המזרחי", משה שפירא, שר הדתות והסעד, ויוסף בורג, שר־הדואר, התפטרו מהממשלה בגלל הנחיות שר־הפנים ישראל בר־יהודה על תנאי רישום יהודי כיהודי, שהם ראו בהן פגיעה בסטטוס קוו בשאלות הדת. ראש הממשלה הודיע על התפטרות זו לכנסת ביום י"ג בתמוז תשי"ח (1.7.1958); ומתוך רצון כל שאר חברי הממשלה ששני חברים אלה ישובו לממשלה לא מונו שרים לתפקידי המתפטרים, ולפי שעה יתנהלו משרדיהם על־ידי ראש הממשלה. ומכיוון שבאה דרישה לקיים דיון בעניין זה נפתח הוויכוח ביום כ׳ בתמוז תשי"ח (8.7.1958). ראשון המתווכחים היה **משה שפירא**. הוא הסביר תחילה נימוקי התפטרותו:

> בהנחיות של שר־הפנים מיום 10 במרס 1958 על רישום של יהודי נאמר: ׳כל אדם המצהיר בתום־לב שהוא יהודי, יש לרשום אותו כיהודי ואין לדרוש ממנו כל הוכחות אחרות׳. פירוש הדבר – טען שפירא – שכל נוצרי או מוסלמי או כל בן דת אחרת יכול להצהיר על עצמו כי יהודי הוא, ואין לדרוש כל הוכחות אחרות. אומנם, לו הייתה מתקבלת הנחיה זו בצורה כזו, הרי היינו מגיעים במדינת ישראל לסוג חדש של יהודים: יהודים נוצרים, יהודים מוסלמים, כדוגמת היהודים הנוצרים בראשית הופעת הנצרות.
>
> אומנם יתר חברי הממשלה החליטו כי יש להוסיף להוראה זו את המילים והוא אינו שייך לדת אחרת׳. אולם גם תיקון זה יכול להיות למכשול במקרה שהמצהיר אינו מאמין בדת כלשהי והוא נוצרי מלידה ויוכל להתקבל על פי הצהרתו ולהיות יהודי.
>
> בסעיף 18 של הנחיות אלו נאמר: ׳הצהירו שני בני הזוג על ילדם כי הוא יהודי, רואים הצהרתם זו כאילו הייתה הצהרה חוקית של הילד עצמו. לפי חוק שוויון זכויות האישה משנת 1951, שניהם כאחד הם אפוטרופסיו של הילד ופיהם כפיו. גם כאן מותנה כמובן תנאי של תום־לב, אך אין לראות חוסר תום־לב בעובדה בלבד כי אחד ההורים עצמו אינו יהודי ומצהיר שאינו יהודי. לגבי פקיד הרישום׳, נאמר להלן בהוראה זו, ׳אין כל חשיבות לעובדה, כי לפי דיני התורה הילד הולך אחרי האם, כי ייתכן ולא דיני התורה, אלא דין אחר, הוא המשפט האישי, חל על הילד, ולפי המשפט האישי החָל עליו הוא הולך אחרי האָב דווקא ולא אחרי האם. אלו הן הבעיות אשר פקיד הרישום, כפי שאמרתי לעיל, אינו מוסמך ואינו מסוגל לבררן. דיה לו הצהרת ההורים שילדם הוא יהודי בכדי שירשום אותו כיהודי׳.
>
> עד כאן לשון הוראת שר־הפנים. מתוך ציטטה זו יוצא ששר־הפנים, והממשלה אישרה זאת,

קובע שגם ילד שאימו נוצרייה הוא ילד יהודי, ועל־ידי כך הורסים ועוקרים דין תורה לפיו חיו ונהגו אבותינו במשך אלפי שנים.
מדינת ישראל המוקפת שונאים מכל עבריה הרשתה לעצמה בימים אלה להיכנס במלחמה על דת ישראל, על אופיו הלאומי ועל ייחודו הלאומי של עם ישראל.
במדינתנו, שמיזוג הגלויות והפיכתן לעם אחד, הם בראש דאגותיה ולבטיה, היהודים הנאמנים לחוקי ישראל ולתורתו יהיו אנוסים על־ידי החלטה זו לפתוח פנקס יוחסין, שיבטיח להם המשך הדורות בעתיד לפי החוקים שנתקדשו באומה מדורי־דורות בעבר.
יתר על־כן. על־ידי שאתם מכריזים על ילד לא־יהודי כיהודי, אתם מרמים גם הילד וגם הוריו. כי מה יגיד הילד בהגיעו לפרקו ובבואו לישא בן או בת ישראל? – שהוא אינו יכול לבוא בברית הנישואין עם בן או בת מישראל, מפני שחוק הנישואין והגירושין במדינת ישראל, חוק זה שאתם הסכמתם לו, הוא לפי תורת ישראל? ואז הוא יבוא עם תעודת־הזיהוי שלו ויטען: הלא אמרתם לי שאני יהודי. אתם כתבתם בתעודת־הזיהוי שלי שאני יהודי. זה יגיע לשערוריות ולטרגדיות.
מלבד זאת יש בהחלטתכם גם משום הפרת הסטטוס קוו. הנה הוראה של מנהל האגף למרשם התושבים במשרד־הפנים, מר שו, מ־14 במאי 1957, וזאת אומרת בתקופת כהונתו של שר־הפנים הנוכחי מר ישראל בר־יהודה: 'א. אם שני ההורים יהודים – יירשם הילד כיהודי; ב. אם רק האם יהודייה – יירשם הילד כיהודי; ג. אם האם אינה יהודייה – יירשם הילד לפי דת האם; ד. אם ההורים נותנים הצהרה שונה מהנ"ל – יועבר העניין להכרעה ללשכת מרשם התושבים הנוגעת בדבר או למרכז בירושלים; ה. אם בידי ההורים תעודת גיור ביחס לילד – יש לרשמו כיהודי'.
גם לפני־כן, ב־22 במאי 1956, רשומה הדת לפי האם כדין ישראל. כל זמן כהונתי כשר־פנים נהגתי בהתאם לדין התורה. אומנם נודע לי עכשיו שניתנו הוראות אחרות על־ידי מר רוקח, לאחר שבא במקומי, אך הוגד לי שלמעשה לא נהגו לפיהן.
שר־הפנים הנוכחי, מר בר־יהודה, אף הוא לא ידע זמן־מה, כפי שהודה בעצמו, על הוראות אלה, ונקט בהן רק עתה בבואו להוציא את ההנחיות החדשות. הסטטוס קוו הופר, אפוא, בצורה חמורה ביותר, ולא רק הסטטוס קוו שבהסכם הקואליציוני בין המפלגות, אלא הסטטוס קוו העומד בעם ישראל מראשיתו כעם.

ד"ר יוסף בורג אמר: לא בתור איש מפלגה, אני אומר דבריי במובן הרחב ביותר של יהודי: אַל־נא נקרע מגילת־היוחסין של העם. אַל תקרעו את אחדות האומה. אל תרשו רישום של יהודי בלי גיור. אַל תסכימו להפרדה בין דת ואומה. מצווים אנחנו לעשות למען האיחוד ולמען היחוד. אין איחוד על חשבון היחוד. ממשלה אשר אין בה אמונה – לא יכול להיות אמון בה. אַל תגזרו גזירות הגוזרות לגזרים. עשו למען האיחוד והיחוד.
שר־הפנים, י' בר־יהודה, אמר שהוא רואה צורך להסביר העובדות בהשתלשלותן. "מה הן ההנחיות? הנחתי כי בדברים שתושבי מדינה זו פונים לבאי־כוח השלטון צריך לנהל הכול בסדר, ואי־אפשר להרשות לכל אחד מפקידי משרד־הפנים לרשום באופן שונה, לפי השתייכותו למפלגה זו או אחרת, כשגיליתי מה רבה האנדרלמוסיה ששררה בעניינים חשבתי שצריך לנסח שוב הוראות פשוטות וברורות, שתחייבנה את כל העובדים. הנחתי שגם אני אינני יכול לומר רק מה שמוצא

חן בעיניי, אלא להנחות לפי החוקים הקיימים, ההוראות הקיימות ו׳הסטטוס קוו׳, המחייב אותי פוליטית בממשלה זו.

״אחרי שניסחתי את ההנחיות ישבתי עם היועץ המשפטי לממשלת ישראל. בהנחיות כתבנו, כי אין לפקיד הרישום ׳הסמכות המשפטית לקבוע את מעמדו האישי של האדם ולא עליו להכריע בשאלות משפטיות או דתיות׳, ומוטלת עליו חובת הזהרה לגבי כל הבא להצהיר לפניו, כאשר הוא בא לרשום פרטים אישיים, ׳כי אין הרישום משמש הוכחה משפטית לאמיתות הפרטים שנרשמו, אלא רק משום הוכחה למילוי חובת הרישום׳. כאשר מדובר על תעודה אין המדובר ב׳תעודת־זהות׳, זוהי ׳תעודת־זיהוי׳. היא לא קובעת מה; היא קובעת מי. לאחר שניתנה אזהרה על־ידי פקיד הרישום כנ״ל, הוא חייב לרשום את כל הפרטים שנמסרו לו, אם אינו רואה סיבה לכאורה להטיל ספק בפרטים שנמסרו לו. הוא חייב לקבלם כאמת. רק אם יש יסוד סביר לחשוב שהמופיע לפניו אינו דובר אמת – צריך לבדוק. כל זמן שלא הוכח אחרת צריך לראות כל אזרח ישראל כדובר אמת, אם אין יסוד סביר לחשוב שהאזרח אינו דובר אמת.

״אחר־כך כתבתי – עוד לפני הרעש שעוררתם פתאום – ׳החלטות שפקיד הרישום מחליט הן בנות תוקף ומחייבות אך לעניין ביצוע פקודת מרשם התושבים׳. עוד בתש״י, כאשר שר־הפנים היה איש דתי כשר, מר משה שפירא, נתנה הרבנות הראשית הוראה מחייבת לכל הרבנים הרושמים נישואין וגירושין לא להסתפק בתעודת־זיהוי, אלא לבדוק כל הדברים הכתובים בה. כתבתי בהנחיות, כאשר המדובר היה על ענייני נישואין וגירושין, ש׳ענייני נישואין וגירושין של יהודים בישראל, אזרחי המדינה או תושביה, יהיו בשיפוט האקסקלוסיבי של בתי־הדין הרבניים׳, כי זהו החוק הקיים במדינת ישראל, בין אם זה מוצא חן בעיניי ואם לא.

״כל הזמן הדגשתי שאיני רשאי להתערב בענייני דת. סעיף 17 אומר: ׳הרישום ׳יהודי׳ קובע מיהו יהודי לעניין החוקים, אך אין לקבוע מיהו יהודי לעניין דין תורה׳. לא הרשם שלנו קובע דין תורה – זאת קובעים הרבנים. אבל מיהו בן לאום יהודי – זאת אנחנו קובעים. דיברתם כל הזמן על ׳נוצרי׳, על ׳גוי׳ שמצרפים לעם היהודי – זה לא נכון ולא הוגן. המדובר הוא בהנחיות, כאשר אחד מבני הזוג הוא יהודי ושניהם החליטו לבוא לישראל לחיות איתנו, ושניהם אומרים בתום־לב בנוגע לילד שלהם שהוא יהודי. אם האחד בלבד אומר כך והשני אומר אחרת – נרשום ׳לאומיות לא ברורה׳. כאשר יגדל נראה מה יהיה. אולם אם שני ההורים יחד אומרים ׳יהודי׳ – סימן שהוא מצטרף לעם היהודי. גם לזה הוסיפה הממשלה תיקון: התנאי הוא ׳שאין הוא בן דת אחרת׳.

״רישום התושבים התחיל מיד לאחר קום מדינת ישראל, על יסוד תקנות שעת־חירום 1948 באמצעות מפקד־האוכלוסייה הראשון אשר נערך בתאריך 8 בנובמבר 1948, והתושבים נתבקשו לענות לעשרים. שאלות, ביניהן הייתה גם השאלה ׳לאום׳ ו׳דת׳, כל אחד לחוד, ותשובותיהם הוחזקו בחזקת אמת. זה היה בימי הממשלה הזמנית, כאשר בממשלה ישבו גם ׳מזרחי׳, גם ׳הפועל המזרחי׳, גם ׳אגודת ישראל׳. זה היסוד של כל רישום התושבים. למעשה רובו הגדול של היישוב, היהודי ענה בשתי שאלות אלה – דת ולאום – ׳יהודי׳. אולם היו שהשיבו לשאלת הדת ׳בלתי־דתי׳, ׳לא דתי׳, ׳בלי דת׳, או שהפוקד לא רשם כלום, והעניין של רישום ׳לא דתי׳, ׳בלתי־דתי׳ נמשך במשך כל הזמן.

״באחד במאי 1950 (כל זה היה בימי שר־הפנים שפירא) ניתנה הוראה לרשום במרשם התושבים את הילדים הנולדים לפי תלוש של משרד־הבריאות. בתלוש זה בכלל לא היה ציון לא לדת ולא ללאום. אבל היו ממלאים שני מיני תלושים: אחד שהיה מודפס רק בעברית, והשני שהיה מודפס

בעברית ובערבית. כל מי שמילא התלוש בעברית־היה בחזקת יהודי, וכך נרשם. המנהל הכללי של משרד־הבריאות, מר בטיש, קובע, שבמקרה שהיה מתעורר ספק היו רושמים במשרד־הבריאות את הילד לפי לאום האב דווקא, בהתאם להוראות שהיו קיימות בימי המנדט. הרבנות הראשית לא מחתה על כך בימי המנדט. כך היה גם בימי שר־הפנים שפירא. בתעודת־הזיהוי השאירו משתי השאלות על הלאום והדת רק את האחת – את הלאום. איני יודע מי החליט על כך, אבל מצאתי זאת לפני – ופעמיים הוצאו תעודות־זיהוי לפני – ואני השארתי זאת.

"בתאריך 7 ביולי 1954 ניתנה הוראה בתיק פרשן/276 בעניין שאלונים לעולה, בהם לא רשומים פרטי הדת והלאום. במקרים כאלה, אם המבקש קיבל רשות כניסה לארץ כעולה, הורו לראות בעובדה זו הוכחה ממבט ראשון כי דתו ולאומיותו – הן יהודיות. כלומר: כאן יש קשר בין השתיים.

"ב־26 בינואר 1955 ניתנה הוראה בחוזר מספר יד/161 בעניין רישום נולדים בלשון זו: 'בסעיף 10 – הדת – יש לרשום בהתאם לפרט זה אצל ההורים. בסעיף 11 – הלאום – בהתאם לפרט זה אצל ההורים'. ובאותו יום תפסו שכאן לא נזכר עניין נישואי־תערובת, ובתיקון מספר 36 מאותו יום, 26 בינואר 1955, זה היה בימי שר־הפנים מר רוקח, נשלחה תוספת: 'בסעיף 10 – הדת – יש לרשום בהתאם לפרט זה אצל ההורים, במקרה וההורים הם בני דתות שונות – נישואי־תערובת – יש לרשום פרט זה על יסוד הצהרה בכתב חתומה בידי שני ההורים, בה הם יביעו רצונם באיזו דת לרשום בה ילדם. בסעיף 11 – הלאום – הדברים האמורים לגבי סעיף הדת חלים גם לגבי סעיף הלאום'.

"באחד ביוני 1955 הועבר כל רישום הלידות והפטירות ממשרד־הבריאות למשרד־הפנים, על יסוד החלטת הממשלה. ב־8 ביולי 1955 – וזה היה בימי ההפסקה בין כהונת מר רוקח ושלי, כלומר, כאשר שר־הפנים היה מר שפירא – בתיקון 52, חוזרים על שני הדברים בדיוק בנוסח שהובא לעיל בהוראה של ה־26 בינואר, כלומר: גם לגבי דת וגם לגבי לאום – 'לרשום פרט זה על יסוד הצהרה בכתב החתומה על־ידי שני ההורים, בה הם יביעו רצונם באיזו דת – באיזה לאום – לרשום את ילדם'.

"ב־9 בנובמבר 1955, כאשר השר שפירא מסר לי מפתח המשרד, אלה היו ההנחיות הקיימות, המאושרות פעמיים, בימי כהונתם של שני שרים קודמיי.

"בשנת 1952 בימי השר שפירא ובשנת 1954 בימי השר רוקח נידונה שאלה על יהודי שהמיר דתו אם הוא נהנה מחוק השבות. בהזדמנות זו נמצא מכתב ממנהל המחלקה לרבנות ולשיפוט רבני במשרד־הדתות בירושלים, הרב דוב כץ, שכתב ב־14 בינואר 1952 בקשר למקרה של יהודייה שהמירה את דתה. במכתב זה הוא מודיע 'לאחר התייעצות עם הרבנים הראשיים לישראל' שגם לדעתם 'אין לשנות את רישום הלאום', והצעתם לרשום בסעיף הלאום "יהודי מומר'. הצעה זו אין, כמובן, לקבל. זאת אומר אני, כי אין לאום כזה קיים בעולם. הרבנים הוסיפו שלדעתם צריך 'לרשום כיהודי, אבל יהודי מומר'. בהכרעת מר שפירא, שר־הפנים דאז, הוכרה זכותו של המומר ליהנות מחוק השבות, והוא קיבל את האשרה לפי החוק הנ"ל כיהודי בן דת נוצרית (**יצחק רפאל**, הפועל המזרחי, זה לפי ההלכה). מדוע ההלכה שונה במקרים שונים בהתאם למי שמורה עליה?

"בסיכום: בימי שני שרי־הפנים שקדמו לי היו הוראות שלפיהן, לגבי משפחות מעורבות, ההכרעה של שני ההורים יחד קבעה את הלאום, ועל כך שמרתי.

"מה היה במשך עשר שנים במדינה? מה הוא תוכן אותו 'סטטוס קוו' שאני וחברי קיבלנו בקווי־היסוד של הממשלה כדבר המחייב אותנו?

"בשטח הדת ישנם חילוקי־דעות עקרוניים, קשים, יסודיים, בין חלקים שונים היושבים יחד בממשלה. אלא שכל החלקים האלה יחד מניחים, כי הסכנות החיצוניות וההכרח לא רק לדקלם על עלייה, אלא להבטיח ולקלוט אותה קליטה של ממש, הם כל־כך חמורים וקובעים גורל המדינה וגורל כולנו, עד כי מוטב לנו לומר זה לזה: סובלנות משני הצדדים, כי בפני כולנו עומדות משימות קשות. לנו רצויה כל עלייה. כאשר באה עלייה מהונגריה וידענו שהיא ברובה דתית קיצונית, חלק גם לא־ציונים ואנטי־ציונים – קיבלנו אותה באהבה. יש עלייה מסוג אחר: העלייה מפולין לא דומה לעלייה מהונגריה. זו מארגנטינה אינה דומה לזו שמצפון־אפריקה. אבל את כולם עלינו לקבל באהבה. האם לא נקבל עלייה מברית־המועצות, אם ייפתחו שעריה? לשם כך קמה מדינת ישראל. האם לא היה הסכם בממשלה הנבחרת הראשונה, שבה השתתפו גם מזרחי, גם הפועל המזרחי, וגם אגודה, כי במדינה יובטח חופש דת, מצפון, חינוך ותרבות, יקוים שוויון מלא וגמור של האישה, המדינה תספק את צורכי־הדת הציבוריים של כל תושביה, אבל תמנע כפייה בענייני דת. האומנם כל זה תואם ההלכה? הרבנים פועלים בישראל אך ורק בכוח השלטון הנבחר והכנסת והחוקים שלנו. מחוץ לחוק, מי שרוצה להישמע לרבנים – נשמע, מי שאיננו רוצה – אי־אפשר להכריח אותו. רק הכנסת מחייבת כל תושב בישראל. אומרים: מה יאמרו יהודי אמריקה? יהודי אמריקה אומרים דברים שונים ומנוגדים זה לזה, באשר הם חופשיים להגיד מה שבליבם, אם אין זה מתנגד לחוקי המדינה. יש קהילות שונות בארצות־הברית, ויש גם שאינם משתייכים לשום קהילה. גם אלה יהודים. השאלה העומדת לפנינו היא: כיצד נבנה כולנו, השונים זה מזה – בתפיסת המסורת היהודית – מדינה יהודית מאוחדת".

הוויכוח נמשך מיום 7 עד 15 ביולי. ראש הממשלה הפתיע חברי הכנסת בסיום הוויכוח, כשהודיע שלא ישמיע הדברים שהיה בדעתו להגיד בוויכוח אומלל זה, ויסתפק רק במסירת החלטת הממשלה. ובשלושה פסוקים שיקדמו להחלטה: "אין לדעתי בשום מקום בעולם יהדות מושרשת, אמיתית, רבת־תוכן ומקורית כבישראל. ולא פעם הצהרתי בשם הממשלה, כל זוהי מדינת־חוק ולא מדינת־הלכה. וכל המפלגות היושבות פה התחייבו בחתימתן על מגילת־היסוד של מדינת ישראל, ב־14 במאי 1948, על חופש מצפון ודת. וזוהי החלטת הממשלה: לקבוע ועדה של שלושה, ראש הממשלה, שר־הפנים ושר המשפטים, לבחון ולנסח הנחיות רישום לילדי נישואי־תערובת שהוריהם רוצים לרשום ילדיהם כיהודים. ועדת־השלושה תשמע חוות־דעתם של חכמי ישראל בארץ ובחוץ־לארץ בנידון זה, ותנסח הוראות רישום שיתאימו גם למסורת המקובלת בכל חוגי היהדות, האדוקים והחופשיים, לכל זרמיהם, וגם לתנאים המיוחדים של ישראל כמדינה ריבונית, שמובטח בה חופש מצפון ודת וכמרכז לקיבוץ גלויות".

ראש הממשלה הציע לכנסת לרשום לפניה המלטת הממשלה ולדחות הצעת אי־האמון של סיעת "חירות".

אסתר רזיאל־נאור הציעה: "לסיכום הדיון ולאור תשובת ראש הממשלה מציעה סיעת תנועת החירות את ההצעה הבאה: הכנסת מביעה אי־אמון לממשלה".

ישראל שלמה רוזנברג הציע: "לסיכום הדיון ולאור תשובת ראש הממשלה מציעות סיעות המפלגה הדתית־לאומית, אגודת ישראל ופועלי אגודת ישראל את ההצעה הבאה: הכנסת מביעה אי־אמון לממשלה".

ישראל רוקח הציע: "לסיכום הדיון ולאור תשובת ראש הממשלה מגישה סיעת הציונים הכלליים בכנסת את ההצעה הבאה: הכנסת מביעה אי־אמון לממשלה".

בעד הצעת אי־האמון הצביעו 41, נגד – 60, נמנע – 1.
בעד הצעת ראש הממשלה הצביעו 59, נגד 40, נמנע אחד.
היושב־ראש הודיע: הצעת ראש הממשלה נתקבלה.

מכיוון ששני חברי הפועל המזרחי סירבו לחזור לממשלה גם לאחר שהודיע ראש הממשלה, כי ועדה ממשלתית מיוחדת תעיין מחדש בהנחיות הרישום של ילדי נישואי־תערובת, הציע ראש הממשלה ביום י״ב בכסלו תשי״ט (24.11.1958) לצרף לממשלה את הרב יעקב משה טולדאנו כשר־הדתות ולמסור לשר־הבריאות ישראל ברזילי את תיק־הדואר. תיק־הסעד לפי שעה נשאר עוד בידי ראש הממשלה. ליום שנקבע הדיון בשאלה זו, כ״א בכסלו תשי״ט (3.12.1958), הציעו סיעת ״חירות״ וסיעת המפלגה הדתית־הלאומית אי־אמון בממשלה. מר מנחם בגין טען, שמכתב שנשלח בשם ראש הממשלה לרב נסים יש בו פגיעה בכבוד הרב הראשי. יצחק רפאל בשם המפד״ל טען, כי ״מאז ניתקה עצמה מפלגת פועלי ארץ־ישראל משותפותה רבת־השנים עם היהדות הדתית־הלאומית והשתעבדה בתלותה בשתי מפלגות השמאל, איבדה הממשלה את מהותה הכלל־ישראלית ומקבלת יותר ויותר אופי כיתתי חד־צדדי והיא מידרדרת במדרון תלול ומסוכן במלחמתה נגד יהדות התורה״. הצעת שתי הסיעות הללו נדחתה מיד על־ידי הרוב בכנסת. ונמשך הוויכוח על צירוף הרב טולדאנו לממשלה כשר־הדתות. בתשובתו למתווכחים הודיע ראש הממשלה ביום כ״א בכסלו (3.12.1958):

א. ועדת־השלושה, שעליה הודיע ביום 15.7.1958, בסיום הוויכוח על התפטרות שני חברי הפועל המזרחי והדיון על הנחיות לרישום ילדים, קיימת ותתקיים עד שתתקבלנה תשובות חכמי ישראל בארץ ובגולה, והוועדה תנסח המלצותיה לממשלה והממשלה תדון ותחליט.

ב. כל הנחיות בעניין רישום ילדי נישואי־תערובת מאז קום המדינה בטלות, ואנו עומדים לפני לוח ריק. רק לאחר בירור ודיון מחודש יוחלט עליהן כאשר יוחלט. זאת אמר גם שר־הפנים בסוף דבריו בוויכוח ההוא. ונשאלת השאלה: אם ההנחיות בטלות – למה יצאו חברי הפועל המזרחי מהממשלה?

ג. אין משרד־הדתות משרד דתי, ואין חובה שיעמוד בראשו איש דתי דווקא. הוא משרד ככל משרדי הממשלה, ובראשו יכול לעמוד כל איש שמתאים לכך, מכיוון שהשר העומד בראשו מטפל לא רק בצורכי האמונה היהודית, אלא גם בצורכי האמונה המוסלמית, הדרוזית והנוצרית, ומובן מאליו שהעומד בראשו אינו יכול להיות אדוק גם ביהדות, גם באיסלם וגם בנצרות.

ד. הוגד לי שהרב נסים החליט לתקן הטעות שנפלה בדבריו ב״ג׳ואיש אובזרבר״, כאילו אני תמכתי בהנחיות מסוימות. הוא החליט לתקן זאת בלי לחכות לביטול ועדת־השלושה. עם התיקון הזה, הנותן כבוד לרב נסים, אני רואה התקרית המצערת על הדברים הבלתי־נכונים ב״ג׳ואיש אובזרבר״ כמחוסלת לחלוטין.

ה. בחוץ־לארץ רוצה מישהו לעשות רושם מוטעה, כאילו הממשלה מתערבת בענייני דת וקובעת הלכות על דעתה. ממשלה זו, ואני בטוח כל הממשלות שיבואו, לא לקחה על עצמה, ויהיה הרכבה אשר יהיה, ואפילו אם כולה תהא מורכבת מרבנים מופלגים, לא תיקח על עצמה בתור ממשלה להורות הלכה דתית. אין היא מיועדת ואין היא מוסמכת לכך. כל ממשלה בישראל, בין שכולה מורכבת מאדוקים או מחופשיים, חייבת למנוע, במידה שהדבר תלוי בה, מלחמה – גם מלחמה לדת וגם מלחמה בדת. הכנסת אישרה ברוב של 60 נגד 38 צירופו של הרב טולדאנו לממשלה כשר־הדתות. והרב טולדאנו מסר מיד הצהרת־אמונים.

בחירות יחסיות או רובניות • הבחירות היחסיות נוטלות את הקשר בין הבוחר לנבחר ומרבות את הפיצול המפלגתי • מפא"י מחליטת ברוב מכריע על בחירות רובניות ואילן הכנסת מחליטה ברוב על המשך שיטת הבחירות היחסיות

משטר־הבחירות הקיים בישראל (בחירות יחסיות, כשכל המדינה מהווה מחוז־בחירה אחד וכל בוחר יכול להצביע בעד 120 מועמדי רשימתו) הוא פרי התנאים המיוחדים שהתקיימו בימי מלחמת־הקוממיות, ואז הותקנו הבחירות לכנסת הראשונה. הממשלה הזמנית בחרה בוועדה של שלושה, ראש הממשלה ד׳ בן־גוריון, י׳ גרינבוים שר־הפנים ופ׳ רוזן שר המשפטים, להכין חוקת בחירות. ראש הממשלה הציע השיטה הבריטית: שהארץ נחלקת למספר מחוזות לפי מספר הצירים הנבחרים, וכל מחוז בוחר בציר אחד ונבחר הציר שקיבל מספר הקולות הגדול ביותר במחוזו. שני חבריו התנגדו לכך והציעו שכל הארץ תהיה מחוז־בחירה אחד, והבחירות יהיו יחסיות. הממשלה קיבלה ברוב דעת השנים, ובקשה מראש הממשלה שלא יביא הצעתו למועצה. ראש הממשלה הודיע מיד, כי אם הממשלה תדרוש זאת ממנו – לא יביא הצעתו למועצה.

אולם גם המועצה בחרה ביום 7.7.1948 ועדה מכל נציגי המפלגות להכין חוקת בחירות. יושב־ראש הוועדה, מר ד׳ בר־רב־האי, הביא למועצה מטעם רוב הוועדה הצעה על בחירות ארציות יחסיות. יושב־ראש הוועדה הסביר שגם חברי הוועדה הדוגלים בבחירות אזוריות רובניות כמו באנגליה, הגיעו למסקנה שבשלב זה ובבחירות אלה, כשאנו עומדים במלחמה, וחלק גדול של הבוחרים מגויס בצבא ויש הכרח להעבירם ממקום למקום, אין אפשרות אחרת אלא בחירות ארציות יחסיות. היושב־ראש הודיע בפירוש שאין הוועדה מציעה חוקת־יסוד לבחירות הבאות, אלא תקנות לבחירות חד־פעמיות כדי לאפשר למגויסים להשתתף בבחירות.

כשדנה המועצה ביום 4.11.1948 על הצעת הוועדה התנגד ד"ר אלטמן להצעה ההופכת כל הארץ לאזור־בחירות אחד, לפיה יצביע כל בוחר בעד רשימה שיש בה 120 מועמדים שאין הוא מכיר כלל רובם הגדול. הוא טען כי הצעה זו גורמת לפיצול מלאכותי של כוחות העם ויוצרת ניגודים מלאכותיים. לציבור אין כל השפעה על אישיות המועמד, כי הרשימה מסודרת על־ידי המנגנון המפלגתי. בשיטה זו לא ייתכן כלל כל קשר בין הבוחר ובין הנבחר, הנבחר תלוי רק במרכז מפלגתו ולא בבוחרים, שאינו יודע כלל מי הם. פיצול המפלגות יביא לידי כך שמפלגות שונות יתאחדו להוות רוב שליט, לא במגמה של תוכנית ממלכתית משותפת, כי אם לשם חלוקת משרות ותקציב ורק בחירות אזוריות ישנו פני התמונה: הנבחר ידע מי הם בוחריו ויעמוד אתם בקשר מתמיד. למען הבטיח רוב באזור יצטרך כל מועמד לזכות בדעת הרוב ולהתרכז בשאלות המעסיקות רוב הציבור. ובמקום ריבוי רשימות ומפלגות יביא משטר־בחירות אזורי לליכוד מקסימלי של העם ולקשר אורגני בין הבוחר והנבחר.

יושב־ראש הוועדה, **ד׳ בר־רב־האי**, ענה: "דברי ד"ר אלטמן היו במקומם בוועדת־חוקה הדנה בחוקת יסוד ומדינה, אבל ועדה זו הוטל עליה להכין בחירות בתקופת־מלחמה, והרוב במועצה החליט ש"כל שטח הבחירות יהיה אזור אחד והבחירות יהיו יחסיות".

החששות שהביע ד"ר אלטמן נתקיימו לאחר הבחירות השניות במלוא חומרתם, והרגעת יושב־ראש הוועדה – הכזיבה. לכנסת הראשונה היו כחצי מיליון בעלי זכות בחירה והופיעו 21 רשימות, ואם כי תשע רשימות, ובתוכן הרשימה האישית של מר יצחק גרינבוים, לא השיגו אף מועמד אחד, הרי נוצרו בכנסת 12 סיעות, ולסיעות הקטנות היה רוב הנבחרים, ואלה היו מעוניינים להנציח את שיטת הבחירות הארציות־יחסיות, ולכן קם בכנסת מספר גדול של סיעות

קטנות הדוגלות בתוכניות שוליות, שלרוב האומה אין כל עניין בהן, ומהעם נשללו עיקרי הזכויות הדמוקרטיות: זכות ההכרעה בבחירת הממשלה – כי על הרכב הממשלה מחליטים מרכזי המפלגות לאחר הבחירות, ואין כל קשר בין הבוחר והנבחר, ולכלל הבוחרים אין כל השפעה ודעה בהרכב המועמדים. זה הביא לידי כך שאינטרסי המפלגה, כפי שהם נראים לצמרת ולמנגנון, נהפכים למטרה העליונה המקדשת כל האמצעים, לכנסת השנייה היו כשמונה מאות אלף בעלי זכות בחירה, ולבחירות הופיעו 17 רשימות ומהן זכו 15 רשימות לנציגות בכנסת. בכנסת השנייה היו בתחילה עשר סיעות, ולאחר התפלגותה של מפ״ם 12 סיעות.

לאחר שתי הבחירות הראשונות לכנסת, שהוכיחו לכל מי שעיניו פקוחות וצורכי המדינה העקרוניים עומדים בראש דאגותיו, כי שיטת־הבחירות הארצית היחסית עושה פלסתר רעיון הדמוקרטיה וגורמת לידי פיצול מופרז וריבוי מפלגות בעם הזקוק יותר מכל עם אחר לליכוד מקסימלי. התכנסה מועצת מפלגת פועלי ארץ־ישראל, המפלגה הגדולה ביותר בכנסת, ביום 16.9.1954, וראש הממשלה הראשון, שאחרי כל חמש הבחירות לכנסת הוטל עליו להרכיב ממשלה – העמיד בפני חבריו ובוחריו שלוש בעיות־היסוד של המדינה: שמירה על ביטחוננו ועצמאותנו, התמדת העלייה ופיתוח הארץ, ליכוד העם וחינוכו הממלכתי.

רובו של ציבורנו אינו מכיר מצבה האמיתי של המדינה ושרוי באוטופיות הממתיקות באופן מלאכותי הכרתנו המדינית. רוב העם מרוכז בשלוש ערים צפופות ואינו יודע ואינו מרגיש כמה ריקה ושוממה הארץ, ומה גדולה סכנת השממה גם לערים המאוכלסות. ראשי המדברים במדינה חונכו מנעוריהם על תורה ציונית ואינם מפקפקים אף רגע שאנו עם אחד ואינם יודעים, כי הכרתם הפנימית, הנכונה מבחינה עיונית, אינה משקפת עדיין מציאות אובייקטיבית, כי עוד רבים בתוכנו, ואולי הרוב, אינם אלא ערב־שבטים ואבק־אדם הנטולים עד עכשיו הנכסים והערכים המלכדים. בני־אדם ליחידה לאומית. התנסינו כל השנים בקשיים של קיבוץ גלויות, ובשנים האחרונות אנו מתחבטים במיזוג גלויות. אנו יודעים כי המיזוג לא יקום ביום אחד, כי אין לתקן בזמן קצר מה שקלקלה ההיסטוריה במשך מאות שנים ועשתה אותנו לעם מפוזר ומפורד שבניו רחוקים זה מזה מרחקים רבים, מרחקי תרבות ולשון ומשטר – וגם במולדת לא נתון הדבר בזמן קצר. ולכן אל נוסיף לקשיים שהורישה לנו ההיסטוריה תקלות חדשות הכרוכות במשטר ממלכתי גרוע וְאַל נגדיל הפיצול הפנימי באמצעי שיטת־בחירות נפסדת, שאין אולי דוגמתה בעולם – בחירות ארציות יחסיות.

חסידי הבחירות היחסיות יש להם הנחה כוזבת ביסודה, כאילו שיטה זו מבטיחה שיקוף יותר מלא, מדויק ונאמן של דעת־הקהל. האמת היא **שאין שום נציגות נבחרת** מסוגלת לשקף בנאמנות ובדיוק דעת הבוחרים. כשאלפי בוחרים מצביעים בעד איש אחד אין פירוש הדבר שכל אלפי הבוחרים דעותיהם דומות בכל השאלות, והן מזדהות תמיד עם דעתו של הנבחר. רק במדינות טוטליטריות משקפים ״הנציגים״ דעת בוחריהם כל הזמן. דעת הבוחרים זהה לדעת השליט במאה אחוזים. ״אידיאל״ זה לא ניתן להגשימו במשטר דמוקרטי, שבו יש חירות המחשבה לכל אזרח.

ההיגיון המדיני וצורכי המציאות הפרלמנטרית הכריחו הסיעות המרובות, הגדולות והקטנות, להצטרף בשני גופים מנוגדים, מעין משטר דו־מפלגתי: קואליציה ממשלתית מצד אחד, וקואליציה מתנגדת מצד שני. אבל משטר דו־מפלגתי זה קלקלתו מרוב מתקנתו. שתי הקואליציות אינן מבוססות על שותפות של אמת ורצון טוב. האופוזיציה מורכבת מיסודות מתנגדים כמק״י וחירות, מפ״ם ואגודת ישראל, והם מצביעים יחד ואף קובעים, מתוך התייעצות גלויה על ספסלי הכנסת,

את התכסיס המשותף ונוסח אי־האמון לממשלה. בדמוקרטיה – התנגדות לממשלה היא דבר טבעי, כשר ורצוי. אבל גם אופוזיציה חייבת באחריות למדינה, והיא צריכה להיות מוכשרת להקים ממשלה חדשה, כשהיא מצליחה להפיל ממשלה קיימת. אולם האופוזיציה המפוצלת אצלנו כוחה רק בשלילה, בהתנגדות, ללא אחריות, והיא מחנכת הקהל הנשמע לה לחוסר אחריות, להפקרות ממלכתית.

הקואליציה הממשלתית, על פי טבע הדברים, אינה יכולה להתפרנס משלילה בלבד. בהכרח היא מתבססת על תוכנית־פעולה משותפת הנתמכת על־ידי רוב בכנסת. אבל במצב של פיצול מפלגתי, כשאין רוב לאף מפלגה אחת, אם כי יש מפלגה גדולה שבלעדיה אין להרכיב ממשלה, והיא זקוקה לשותפות של סיעות קטנות, הרי יש מקום לסחטנות בלתי־מוסרית מצד סיעות אלה. הן לכתחילה פונות רק למיעוט בעם, ואינן פונות בשם הצרכים הכלליים של המדינה, אלא בשם האינטרס השולי שיש בו עניין אך למיעוט, ואף־על פי־כן הן מסוגלות להטיל על הרוב דברים שהרוב בעם, אילו היה חופשי להצביע עליהם, היה דוחה בכל תוקף. אבל ביסוד ממשלה קואליציונית אין ברירה. אין רוב בלי הסיעות הקטנות, ולאופוזיציה אין אפשרות להקים ממשלה. ויש מקום לסחטנות לא הוגנת. במשטר בחירות יחסיות כמעט שאין תקנה לקלקלה חמורה זו.

אפשר לטעון: גם בארצות שיש בהן משטר דו־מפלגתי אמיתי, והבחירות הן מחוזיות, אין כל אחת משתי המפלגות אלא קואליציה, ונטיות ומגמות שונות מתרוצצות בכל מפלגה. ונכון הדבר: בדמוקרטיה כל מפלגה היא במובן ידוע קואליציה, צירוף מגובש של נטיות והשקפות שונות. כל אדם בדמוקרטיה חופשי להצטרף למפלגה זו או זו, ואין עליו מורא השליט. האנשים מתאחדים במפלגה לא מפני שדומות דעותיהן בכל דבר, אלא מפני משותפים הם בעקרונות מרכזיים, ובדברים השנויים במחלוקת הם מנסים להגיע לידי פשרה או מצביעים לפי הרוב. מסגרת המפלגה אינה כפויה, ואם בכל־זאת מתלכדים יחד אין זאת אלא באשר יש עקרונות משותפים בשאלות יסוד. קיום שתי מפלגות מסוג זה במדינה יש בו ברכה גם למפלגות וגם למדינה ולעם.

המפלגה מחנכת חבריה לנאמנות בעקרונות ולגמישות ביחסי חברים ולחוכמת פשרה מלכדת.

בישראל הולידה שיטת הבחירות מספר רב של מפלגות, שאין כמספרן כמעט בשום מדינה מתוקנת. ורוב המפלגות הקטנות גם בהן יש התרוצצות של מגמות שונות. דוגמה מובהקת לכך היא מפלגת הפועלים "המאוחדת". מפלגה זו הורכבה בעיקרה מהקיבוץ המאוחד והקיבוץ הארצי. בכנסת השנייה הם נתפרדו. אבל טעות היא לחשוב שהקיבוץ המאוחד הוא גוש אחד, והקיבוץ הארצי – גוש אחד. ציזלינג ויגאל אלון מהקיבוץ המאוחד אינם פחות רחוקים זה מזה מיערי וריפטין. הקיבוץ הארצי מתפאר לשווא בקולקטיביות רעיונית. בפנים הקיבוץ יש חילוקי־דעות שמנסים להסתיר אותם מעין זר.

יש אומרים: מה לעשות? אלה הם פני העם. מותר להטיל ספק אם אלה הם פני העם. העם בישראל לא נשאל אם הוא רוצה בשיטת בחירות יחסיות ארציות המפצלות ומפוררות כוחותיו. ספק רב אם הסיעות הקטנות בכנסת יסכימו למשאל־עם בשאלה זו. העם אינו רוצה בהנצחת הפיצולים וריבוִים.

אין שום שיטת־בחירות מסוגלת לשקף שיקוף מתימטי של הדעות בעם. שיטת־בחירות טובה חייבת להבטיח תנאים יעילים לקיום דמוקרטיה וחירות האזרח:

א. מתן האפשרות לעם להכריע מתקופה לתקופה בשאלות המרכזיות של המדינה העומדות על הפרק. אין העם מחויב להכריע בבעיות נצחיות, מטפיסיות, דתיות ואידיאולוגיות שאינן בגדר עשייה.

ב מתן אפשרות לבוחר לבחור בנציג שיהא אחראי לפניו ויהיה קשור אתו בזיקת־גומלין. הנבחר יביא מזמן לזמן לפני בוחריו העניינים העומדים לדיון בכנסת והבוחר יוכל לגלות דעתו מהו יחסו לבעיות הנדונות.

ג. מתן אפשרות לעם להכריע מהי הממשלה הרצויה לעם. רק במשטר דו־המפלגתי יכול העם להכריע מהי הממשלה, שלה יש לרוב העם אמון.

שלושה תנאים חיוניים אלה אפשר להבטיח רק בשיטת הבחירות הבריטית. לפי שיטת־הבחירות בישראל אין כל זיקה בין הבוחר ובין הנבחר; הוא בוחר במועמדים שאינו מכיר רובם הגדול, ורק המנגנון המפלגתי קובע מי ייכנס לרשימה ולאיזה מקום, שיש בו צ׳אנס להיבחר או לא. הממשלה נקבעת רק לאחר הבחירות במשא־ומתן בין מנגנוני המפלגות.

לאחר בירור וויכוח חברי שנמשך חמש שעות הצביעו 52 חברים בעד משטר־בחירות בריטי, שישה הצביעו נגד.

בכנסת הועלתה שאלה זו בדיון על חוק־היסוד: הכנסת. במושב השני של הכנסת השלישית, ביום 8.10.1956, העמיד ראש הממשלה שאלה זו. ועדת הכנסת לחוק ומשפט הציעה: הכנסת תיבחר בבחירות כלליות, ארציות, ישירות, שוות, חשאיות ויחסיות. בשם מפא״י הציע חבר הכנסת ב׳ אזניה: בחירות אזוריות, תוך חלוקת הארץ ל־120 אזורים, שתיעשה על־ידי בית־המשפט העליון, שמכל אחד מהם ייבחר ציר אחד לכנסת. בעד הצעת אזניה הצביעו 40, נגדה 72.

ביום 12.2.1958 נתקבל חוק הכנסת, ואשר לסעיף 4 (על בחירות ארציות יחסיות) הוסיפו תקנה כי ״אין לשנות סעיף זה אלא ברוב של חברי הכנסת״, כלומר, ברוב מוחלט של 61 מצביעים. סעיף זה נתקבל ברוב של 58 נגד 56.

במושב הרביעי של הכנסת השלישית, ביום 9.12.1958, הביא שוב חבר הכנסת יוסף אלמוגי בעיית הבחירות לכנסת, בהזכירו כי לכנסת הראשונה הופיעו 21 רשימות, לשנייה 17, ולשלישית 18. ומכיוון שהרוב שהחליט על כך בכנסת מורכב מהמון סיעות קטנות, שאין להן כל דאגה אחרת מלבד צורכי הסיעה, הוא מציע להעמיד שאלת שיטת הבחירות משאל־עם – שהעם כולו יכריע בשאלה זו. גם מר יוסף סרלין בשם הציונים הכלליים הציע משאל־עם בשאלת הבחירות היחסיות, אבל הוא הציע לא בחירות אזוריות רובניות, כמו באנגליה, אלא בחירות אזוריות יחסיות, כמו בארצות סקנדינביה. לאחר ויכוח ארוך נתקבלה החלטה ברוב של 58 נגד 42 לא להעביר הצעת המשאל לוועדת חוקה, חוק ומשפט שפירושה הסרת ההצעה מעל הסדר.

משבר חדש – מכירת נשק לגרמניה המערבית • חברי הממשלה מסיעות מפ״ם ואחדות העבודה מצביעים בכנסת נגד הממשלה, ואינם מתפטרים, בהתאם לחוק האחריות המשותפת • התפטרות הממשלה

זמן לא רב לפני סיום כהונתה של הכנסת השלישית פרץ משבר שלישי – בגלל מכירת נשק לגרמניה המערבית. ביום כ״ג בסיון תשי״ט (29.6.1959) הציע ש׳ מיקוניס בשם מק״י אי־אמון לממשלה בגלל מכירת נשק לגרמניה המערבית. הוא טען, כי ״עסקת־נשק טמאה זו עם ממשיכי דרכו של היטלר מטילה על ארצנו כתם שחור ומזווע של סיוע פעיל למיליטריזם הגרמני, המאיים שוב על העולם, וממילא גם על שלום ישראל. המשטר במערב־גרמניה כיום מושתת על אותם הכוחות

השחורים ועל אותן המגמות המיליטריסטיות־הרצחניות שאפיינו את המשטר ההיטלראי. רק בן־גוריון ומרעיו מסוגלים להעלות על שפתותיהם את מהתלת השטן, שסיוע בנשק ישראל לנושאי הלפידים של היטלר מסייע לביטחון ישראל. רק צמרת מנוונת זו של המיליטריזם הישראלי יכולה להרשות לעצמה לקבוע, כי נשק ישראלי בידי חיילים גרמנים בהדרכת הגנרלים של היטלר אינו עומד בסתירה לרגשות עמנו. רק התכחשות לאומית והתנכרות לחיי העם ולשאיפותיו הנאצלות יכולה להוליך את צמרת השלטון בארצנו להעדפת חשבון הדולר על־פני חשבון הדם והנפש, הקיום והעתיד של עמנו".

בהצעת מיקוניס תמך מר **מנחם בגין** ("חירות"). הוא טען: "בין גרמניה שנקראה 'הרייך של וילהלם' לבין גרמניה שכונתה 'הרייך השלישי' (שלטון היטלר) הייתה האידיליה של הרפובליקה הוויימארית. הישנו אדם אחד בעולם כולו, בר־דעת, שיכול, ידיו על ליבו, שכלו בראשו, לומר כי מה שנקרא או נחשב בעיני המוכים בסנוורים האידיליה האדנאוארית, אינה מפלסת דרך למהדורה שלישית של הרייך השלישי? מי יכול להשיב לשאלה המחרידה הזאת, המטרידה עד עצם היום את טובי העמים באנגליה ובאמריקה, בצרפת ובבלגיה, בהולנד ובכל רחבי תבל?"

פרץ ברנשטיין (הציונים הכלליים) הודיע: "לגבי העסקה, שהיא העילה להצעת אי־אמון לממשלה, קבענו את עמדתנו המוצהרת המתנגדת לביטול העסקה, אם תוצע. אנו נימנע מהצבעה על הצעת אי־אמון של סיעת מק"י. אומנם הממשלה הזאת אינה ראויה לאמון, למרות שהמעשה שגרם להצעת אי־אמון נתמך על־ידינו ואינו עומד בסתירה לעמדתנו והכרתנו הפוליטית".

זה היה המקרה, הראשון בכנסת שמפלגה באופוזיציה תמכה למעשה בממשלה אך ורק מתוך שיקולים ממלכתיים, בלי כל חשבון אם עמדתה זו תוסיף לה קולות או לא.

בתחילת הדיון למחרת, ביום 30.6.1959, הודיע ראש הממשלה: "הממשלה מציעה לכנסת לקבל את ההצעה הבאה כהחלטה: הכנסת מביעה את דעתה נגד ביטול יצוא הנשק לגרמניה המערבית, ומציעה לקיים דיון בעניין זה".

ומשום כך נמשך הדיון גם לאחר שהכנסת דחתה ביום 30.6.1959 הצעת אי־האמון של מק"י ברוב של 57 נגד 5, ו־37 נמנעים.

הויכוח נמשך כל יום 30 ביוני, ולמחרת, ב־1 ביולי 1959, ענה ראש הממשלה למתווכחים; התשובה תופסת ב"דברי הכנסת" כשמונה עמודים ("דברי הכנסת" כרך 27, עמ' 2403–2410). כאן יצויין רק כי הייתה בנידון זה החלטה מפורשת של הממשלה ביום 24.12.1958, ובישיבה ההיא השתתפו כל חברי הממשלה, לרבות חברי אחדות העבודה ומפלגת הפועלים המאוחדת. ראש הממשלה ציין באותה ישיבה כי נתקבלה הזמנה גדולה בדולרים על פגזים ומרגמות. היועץ המשפטי של משרד־הביטחון העיר לראש הממשלה, שהוא גם שר הביטחון, כי בהתאם לסעיף 2(ב) לחוק כלי־הירייה אפשר למכור נשק לחוץ־לארץ רק באישור הממשלה, ולכן הביא את השאלה לממשלה.

השר מ' בנטוב (מפ"ם) שאל: הזמנה – ממי?

ראש הממשלה ענה: הזמנה ממדינות שונות באירופה.

השר רוזן העיר: בכל־זאת כדאי לדעת לאֵילוּ מדינות.

ראש הממשלה ענה: למדינות אחדות – הולנד, גרמניה ואולי גם מדינה שלישית. אני מבקש שיתנו לנו רישיון כללי.

השר פ' רוזן: הייתה כוונה כזאת, כי יכול להיות יצוא שיש לו משמעות פוליטית.

ראש הממשלה: היו כמה פעמים הזמנות שמשרד־החוץ התערב ולא נתן למכור. אם אין התנגדות – גמרנו בשאלה זו.

מחליטים: בהתאם לסעיף 2(ב) לחוק כלי־הירייה תש"ט־1949, למלא ידי משרד־הביטחון למכור נשק למדינות־חוץ בכל המקרים שמשרד־החוץ אין לו התנגדות לכך.

נתקיימה אחר־כך חליפת־מכתבים בין שני שרי אחה"ע: ישראל בר־יהודה (שר־הפנים) ומשה כרמל (שר־התחבורה). ביום 14.4.1959 (ארבעה וחצי חודשים אחרי החלטת הממשלה בנוכחות שני השרים הנ"ל) כתבו מכתב לראש הממשלה:

בזמנו, תוך הדיון על תקציב מטבע־חוץ, הודעת בישיבת הממשלה על תוכניות הקיימות במשרד־הביטחון למכור נשק לגרמניה המערבית. הממשלה החליטה אז לקיים דיון בעניין זה. מאחר ובגלל עניינים דוחקים אחרים לא הגיעה עוד הממשלה, לדיון בהצעה זו, הננו מוצאים לנחוץ לגלות לפניך בלא שהיות את דעתנו החד־משמעית, כי הננו מתנגדים התנגדות מוחלטת למכירת נשק לגרמניה, ונסביר דעתנו בישיבת הממשלה שתדון בזה. עם זה רצוננו להביע תקוותנו, כי כל עוד לא התקיים הדיון האמור בממשלה לא יעשה משרד־הביטחון דבר בכיוון של מימוש תוכניותיו לביצוע עסקת הנשק עם גרמניה.

ראש הממשלה ענה משדה־בוקר לשניהם ביום 29.4.1959:

קיבלתי היום מכתבכם מיום 14 באפריל (איני יודע מדוע הגיע אלי רק היום). בדקתי בהחלטת הממשלה בדבר מכירת נשק ומצאתי, כי ההחלטה חלה על כל המדינות בלי יוצא מן הכלל. משום כך אין הדבר טעון דיון חדש בממשלה. אולם יש לכם הרשות להציע לבטל את ההחלטה, ועד שהצעתכם זו תתקבל – אם תתקבל – ההחלטה עומדת בתוקפה, ומשרד־הביטחון יפעל לפיה.

ביום א' 3.5.1959, חזר ראש הממשלה משדה־בוקר לירושלים ונתקיימה ישיבת הממשלה, ושני החברים לא העלו עניין הנשק.

למחרת הישיבה שלחו שני החברים האלה מכתב שני לראש הממשלה (מיום 4.5.1959):

בתשובה למכתבך מיום 29.4.1959 הננו מבקשים להעיר:

1. לא זכורה לנו החלטה של הממשלה שאפשר להישען עליה במכירת נשק לגרמניה על־ידי משרד־הביטחון בלי להיוועץ תחילה בממשלה.
2. גם אם יוכח לנו כי החלטה כזו קיימת, הרי בהתחשב בעובדת התנגדותנו למכירת נשק לגרמניה בנסיבות הקיימות הננו מבקשים להימנע מעשיית עסקה כזו בטרם נערך על כך דיון בממשלה.

ביום 10.5.1959 ענה ראש הממשלה לשני חברים אלה:

ההחלטה שלא זכורה לכם – קיימת, והיא אומרת שיש למכור נשק לכל מדינה אם משרד־החוץ אינו מתנגד לכך. לא נאמר אם משרד־הפנים או משרד־התחבורה אינו מתנגד. ולפי החלטה זו נהג וינהג משרד־הביטחון.

מאז עברו שישה שבועות ונתקיימו שבע ישיבות הממשלה, ואיש מהם, לא מאחדות העבודה ולא ממפ"ם, לא עורר שאלת הנשק לגרמניה ולא הציע לדון בעניין זה בישיבת הממשלה.

אחרי דברי השרים מ' כרמל, י' ברזילי וי' בר־יהודה, שהתווכחו עם ראש הממשלה בכנסת, הועמדה הצעת הממשלה ("הכנסת מביעה את דעתה נגד ביטול יצוא הנשק לגרמניה המערבית") להצבעה. בעד הצעת הממשלה הצביעו 57, נגד 45, נמנעו 6.

חברי אחה"ע ומפ"ם הצביעו נגד החלטת הממשלה – בניגוד לחוק האחריות המשותפת וההתחייבות הנוספת שקיבלו על עצמם, אחרי המשבר הממשלתי שפרץ, כפי שמסופר לעיל, ביום 31.12.1957, כי "האחריות המשותפת תחייב כל חברי הממשלה והסיעות הקואליציוניות להצביע בכנסת בעד כל החלטת הממשלה והחוקים שיוצעו על־ידיה לכנסת. אם שר או שרים רואים הכרח לעצמם להימנע מהצבעה בלי הסכמת הממשלה, חייבים השר או השרים להתפטר מהממשלה. הצבעת סיעה (קואליציונית) נגד החלטת הממשלה – דינה כדין הימנעות שר שלא בהסכמת הממשלה".

ביום 5.7.1959 שלח ראש הממשלה לכל חברי הממשלה המכתב הבא: "אם השרים מ' בנטוב, י' ברזילי, י' בר־יהודה ומ' כרמל לא יגישו היום עד שעה 18:00 התפטרותם מהממשלה, לרגל הפרתם חוק האחריות המשותפת של הממשלה והתכחשותם להתחייבות המפורשת שקיבלו על עצמם בהיכון ממשלה זו בראשית 1958 – אגיש לא יאוחר ממחר בבוקר התפטרותי מהממשלה". הממשלה התכנסה ודרשה מארבעת החברים הנ"ל להתפטר. הם סירבו לעשות זאת, ובאותו יום הגיש ראש הממשלה התפטרותו לנשיא המדינה.

ראש הממשלה צירף למכתב־התפטרותו לנשיא המדינה כל החומר הנוגע לעניין שנידון בכנסת בימים 29–30 ביוני וביום 1.7.1959, והחלטות הממשלה ודיוניה מיום 16.3.1958, 14.12.1958, 18.1.1959, 29.3.1959 וכן חליפת־המכתבים שנתקיימה בעניין זה בין שר־הפנים ושר־התחבורה. במכתב ציין ראש הממשלה, כי "גם ועדת חוץ וביטחון וגם הכנסת התייצבו שתיהן מאחורי החלטת הממשלה", ומשום כך הודיע ראש הממשלה במכתב לנשיא, כי "חבריי ואני לא נוכל כמובן להשתתף בממשלה שארבעה מחבריה מפירים חוק המדינה ומתכחשים להתחייבותם שקיבלו על עצמם בכנסת כתנאי להצטרפותם לממשלה – והנני מגיש בזאת התפטרותי מהממשלה לפי סעיף 11(ז) של חוק־המעבר תש"ט־1949. דין התפטרותי כדין החלטת הממשלה על התפטרותה".

ביום 15.7.1959 הטיל נשיא המדינה על מר דוד בן־גוריון להרכיב ממשלה חדשה שתזכה מאמון הכנסת. מר ד' בן־גוריון כתב באותו יום לנשיא המדינה: "הטלת עליי הבוקר להרכיב ממשלה – אנסה לעשות המוטל עליי, אם כי אין כמעט כל סיכוי לביצוע משימה זו בתנאים הנתונים. אבל אנסה – משני טעמים: 1. מוטלת חובה מוסרית על הכנסת לגולל החרפה מממשלת ישראל, שלא ישבו בתוכה מפירי חוק האחריות המשותפת ומתכחשים להתחייבויות ברורות ומפורשות שקיבלו על עצמם, ושהיו תנאי לכניסתם לממשלה ולאישורם על־ידי הכנסת; 2. יודעי משפט וחוק אמרו לי שאם לא תוקם ממשלה חדשה בלי השתתפותי, וממשלה אחרת לא תוכל לקום בלי התקשרות בין אחדות העבודה ובין תנועת חירות שתיתמך על־ידי הדתיים והכלליים – הריני מחויב, לפי חוק המעבר, להמשיך ולהשתתף בממשלה, גם אם זה כרוך בשבילי בקשיים מוסריים ונפשיים.

"להבהרת נימוקי הראשון עליי לעמוד על ההודעה שמסר שר־הפנים, מר י' בר־יהודה, בכנסת ביום 1.7.1959, בגמר הוויכוח על הצעת אי־אמון של מק"י ועל הצעת הממשלה להחליט נגד ביטול יצוא נשק לגרמניה המערבית. מר י' בר־יהודה חזר בסוף דבריו על ההודעה שמסר בכנסת ביום 7.1.1958, לאחר שאושרה הממשלה הנוכחית, בדברים אלה: 'נוסף על כך אני רוצה להודיע:

גם להבא, כמו בעבר, כל ממשלה שתעזוב אותה אחת מהסיעות שהשתתפותה בה קבעה את הבעת האמון לממשלה בכנסת – תצטרך, בין אם זה כתוב ובין אם זה לא כתוב, לעשות כפי שעשה ראש הממשלה הקודמת, כלומר: להתפטר, ולהביא את ההרכב החדש של הממשלה לאישור הכנסת'.

"מר י' בר־יהודה התעלם בהודעה זו וגם העלים מהכנסת, שהממשלה שאושרה אז – אושרה אך ורק על יסוד התחייבות מפורשת, ברורה ונוספת שאף ממשלה אחת לפני־כן לא קיבלה על עצמה, דהיינו ש'האחריות המשותפת תחייב כל חברי הממשלה והסיעות הקואליציוניות להצביע בכנסת בעד כל החלטות הממשלה והחוקים שיוצעו על־ידיה לכנסת'. – 'אם שר או שרים רואים הכרח לעצמם להימנע מהצבעה בלי הסכמת הממשלה חייבים השר או השרים להתפטר מהממשלה. הצבעת סיעה נגד החלטת הממשלה דינה כדין הימנעות שר שלא בהסכמת הממשלה'. התחייבות זו נתנו כל הסיעות שנכנסו לממשלה ביום 7 בינואר 1958, ורק בתנאי זה נכנסו לממשלה ובתנאי זה נתאשרו בכנסת, והתחייבות זו הפרו י' בר יהודה וחבריו, ושום הודעה שהוא מסר לאחר אישור הממשלה בכנסת, על דעת עצמו, בלי הסכם הקואליציה, אינה משחררת אותו מהתחייבות זו.

"אם כי אני חושש שהמשימה שהטלת עליי לא תוכל להתמלא, אעשה כמיטב יכולתי לעשות רצונך, אדוני הנשיא, ובשבוע הבא אמסור לך המסקנות. אני עושה ניסיון חסר־סיכוי זה בעיקר מפני. שיודעי משפט וחוק אמרו לי, כי החוק מחייב אותי, במקרה שלא תוקם ממשלה בהרכב אחר, להוסיף, כראש ממשלה, לשבת בממשלה זו".

ביום 21.7.1959 כתב ראש הממשלה לנשיא המדינה:

"קיבלתי על עצמי, לפי דרישתך מיום 15 ביולי ש"ז, להרכיב ממשלה חדשה שתיהנה מאמון הכנסת. נתברר שאין כל סיכוי לדבר".

הוחלט אז שממשלה זו תשמש עד אחרי הבחירות לכנסת הרביעית ביום 3.12.1959.

ג'יימס רוטשילד מצווה להעביר למוסדות הלאומיים אדמת פיק"א וכן שישה מיליונים לירות להקמת בנין לכנסת

בתקופת הכנסת השלישית נוצרה האפשרות להקים משכן־קבע לכנסת. כידוע התכנסה הכנסת הראשונה בעליית בניין הסוכנות; אחר־כך השתכנה זמנית בתל־אביב בסינמה "קסם", לא רחוק מחוף הים.

ביום 22 ביולי 1957 קרא ראש הממשלה, על פי בקשת יושב־ראש הכנסת, הדברים הבאים בישיבת הכנסת:

> נתבקשתי על־ידי יושב־ראש הכנסת לקרוא לפניכם מכתב שהועבר אליי אתמול על־ידי שליח מיוחד מאת אלמנת אחד האישים הדגולים בדורנו, שפעל גדולות למען הארץ, והוא בן לאב אשר פעל אף הוא גדולות ונצורות למען הארץ – ג'יימס דה־רוטשילד ז"ל.
> מכתב זה, גם מפני תוכנו האציל, אך בעיקר מפני שיש בו דברים הנוגעים לכנסת, ראוי הוא שייקרא בכנסת וייכנס ל'דברי הכנסת'. המכתב נכתב ב־15 ביולי 1957 על־ידי אלמנת ג'יימס דה־רוטשילד:
> אישי ראש הממשלה היקר. קראתי וחזרתי וקראתי את דבריך האצילים והנדיבים במברק־התנחומים שלך. הם עודדוני רבות ביגוני. עכשיו עליי להיפנות מאבלי ולשים מעייניי לענייני פיק"א.

בעלי הקדיש בשנותיו האחרונות מחשבה רבה למפעל פיק״א ולעתידו: הוא שקל בכובד־ראש כל צידי הבעיה, וזמן קצר לפני פטירתו הכין מכתב אליך, בו ניסח את מסקנותיו, וזה לשון המכתב:

אישי ראש הממשלה היקר. אבי החל במפעל ההתיישבות בישראל לפני שבעים וחמש שנים. העבודה שהחל בה נמשכה מאז ועד היום. כאשר הקים אבי בשנת 1924 את החברה להתיישבות היהודית בארץ־ישראל, פיק״א בלע״ז – הטיל עליה ליישב כל אדמותינו. נפל בחלקי להיות נשיא פיק״א מאז היווסדה. בשנים שלאחר־מכן יובשו ביצות; הררי טרשים ואדמות שוממות הפכו קרקע פורייה. כל האדמות האלה יושבו על־ידי פיק״א. כיום לא נשארה ברשות פיק״א אדמה חקלאית להתיישבות נוספת. התעודה שהוטלה על פיק״א נתמלאה. בהתבוננני אל עבודתנו בעבר רשאי אני, דומני, לומר ביושר־לב, כי היינו נאמנים לשני עקרונות שמן הראוי לחזור עליהם: ראשית, כי עשינו את עבודתנו ללא התחשבות בשיקולים פוליטיים; ושנית, כי התאמצנו לתת לישראל ולעמה כל אשר יכולנו, בלא לבקש תגמול כלשהו, לא ברווחים, לא בהכרת טובה ולא במשהו אחר. משהושלמה משימת ההתיישבות של פיק״א הוטל עליי להחליט על עתידה של חברה זו.

בינתיים קמה מדינת ישראל, והמוסדות הלאומיים עמדו וקיבלו על עצמם המאמץ ההתיישבותי הראשי בישראל. בשוקלי את כל הגורמים האלה הגעתי לידי מסקנה, כי עם השלמת תפקידה של פיק״א מן הראוי יהא להפסיק את פעולותיה ולהימנע מכפילות בעבודות הנעשות כעת, בקנה־מידה יותר רחב, על־ידי המוסדות הלאומיים. פיק״א היא איגוד פרטי, אך כל פעולותיה היו קודש לכלל. לכן ראיתי לטוב לפני להודיע ראשית כל לך על החלטתי. מטעם זה יש בדעתי להעביר לרשות המוסדות הלאומיים את כל הקרקעות שנותרו בידי פיק״א (מוחכרות או לא מוחכרות).

רואה אני הפסקת עבודת פיק״א לא כהסתלקות, אלא כמילוי הייעוד. ברצוני להבליט דבר זה על־ידי מפעל מיוחד שיקבע הזדהותי עם שאיפות ישראל ועמה. ברצוני להקדיש סכום של שישה מיליונים לירות ישראליות לבניית הבניין החדש של הכנסת בירושלים, שעומדים להקימו. יהי רצון ויהא בניין הכנסת בעיני כל העולם סמל לנצחיותה של מדינת ישראל.

עם פעולה זו תסתלק פיק״א מעל במת ישראל מתוך הכרה, שהעבודה שהוחל בה לפני שבעים וחמש שנים הולכת ונמשכת על־ידי המדינה והעם בתמיכת יהדות העולם.

במכתבי זה רציתי להודיע לך על החלטתי; לא התכוונתי במכתב זה להיפרד מאיתך או מישראל. התעניינותי בהתפתחותה בעינה עומדת. גם לאחר שפיק״א תפסיק את פעולתה אהיה קרוב לכולכם כפי שהייתי כל השנים, דאגותיכם – דאגותיי, ואושרכם – אושרי. ואומנם רוצה אני לבחון אם אוכל לתרום בעתיד במידה צנועה לקראת קידום המדע, האמנות והתרבות בישראל, – נושאים שהם, יודע אני, קרובים לליבך. אך אלה הן תוכניות לעתיד, וטרם החלטתי בפרוטרוט עליהן, אך אשוב ואדון עליהן מיד כשתתגבשנה מחשבותיי בליבי. יסודות המדינה הונחו היטב וביד נאמנה. בטוח אני כי בעזרת ה׳ יהא הפרק החדש, אשר הוחל בו בחיי עמנו עם הקמת המדינה, מפואר וקיים לעד.

שלך בנאמנות.

כאן סוף מכתבו של ג׳יימס דה־רוטשילד, להלן שוב קטע ממכתבה של האלמנה:

לדאבוני הרי במכתב זה נפרד בעלי מאיתך ומישראל, והוטל עליי ועל מועצת פיק״א לבצע את אשר החליט.
אין מן הצורך להגיד, כי שישה מיליונים לירות שהוקדשו לבניין הכנסת יינתנו. הרשה לי להוסיף, כי הייתה זו תוכנית אשר בעלי ייחס לה משמעות מיוחדת. אשר לי עצמי, אבחן ברצון מהי התרומה שאפשר לתרום בשדה המדע, האמנות והתרבות הנזכרים במכתב. ברגע זה איני יכולה לומר מה ניתן להיעשות. אך הנני להבטיחך, כי כל מה שניתן להיעשות – ייעשה.
לפני סיימי את המכתב הרשה־נא לי לומר, כי בעלי הגה בך ודיבר עליך בחיבה ובהערצה. בכל עבודתו למען ישראל מצא בעלי מקור רב השראה רב בדוגמתך האישית ובמאמצי כל העם בישראל.

שלך בנאמנות, דורותי דה־רוטשילד.

יושב־ראש הכנסת הוסיף דברי־הוקרה לזכר ג׳יימס דה־רוטשילד ולאלמנת המנוח.

פרשת ואדי־סאליב

כחודש ימים לפני הפגרה האחרונה של הכנסת השלישית התרחש בחיפה מאורע שהסעיר את הארץ כולה. ביום ו׳ בתמוז תשי״ט (12.7.1959) מסר שר־המשטרה, ב׳ שיטרית, ההודעה הבאה: ״מאורעות מעציבים אירעו בחיפה אור ליום חמישי וביום חמישי ב־8 וב־9 ביולי 1959. ביום ד׳, 8 ביולי בשעה 18 בערב, נתקל סמל־משטרה שנסע במכונית משטרתית באיש שיכור, אשר מנע תנועת כלי־רכב ברחוב שיבת־ציון בחיפה. השוטרים שכנעוהו לפנות את הכביש ומסרוהו בידי אנשי הסביבה אשר הבטיחו להביאו לביתו.

״כעבור זמן־מה הגיעה ניידת־משטרה בסיורה לאחד מבתי־הקפה באותו רחוב. בעל בית־הקפה הודיע, כי אירעה בבית־הקפה התפרעות של איש שיכור אשר גרם נזקים, חטף אח עם גחלים לוחשות, גרם לפציעת אחד האורחים והסתלק מן המקום. שוטרי הניידת נתקלו אחר־כך בשיכור באחד מבתי־הקפה הסמוכים כשהוא שותה משקאות. שני שוטרים ניגשו אליו וביקשוהו שייגש איתם לסַמל הניידת. הוא עשה זאת, וכשנתבקש לעלות על מכונית המשטרה, סירב, זינק חזרה לבית־הקפה והחל להשליך בקבוקים מן הבא אל היד על המכונית ועל השוטרים. בשלב זה נורו 4 עד 5 יריות משני אקדחים של אנשי־משטרה בנסיבות הנתונות עתה לחקירת המשטרה. המתפרע, מתושבי השכונה ואדי־סאליב, נפצע באחת היריות והועבר מיד על־ידי המשטרה לבית־החולים. המהומה והיריות הביאו להתקהלות של תושבי הסביבה. בהגיע מכונית־המשטרה של המדור הפלילי הותקפה המכונית ואנשיה על־ידי הקהל. שוטר אחד שנזדמן למקום, בראותו את אנשי־המשטרה במצוקתם, ירה ירייה אחת מאקדחו כדי לחלצם. אזרח מתושבי הסביבה, המתגורר בקומה עליונה, ירה אף הוא מאקדחו המוחזק ברישיון. הגיעו תגבורות־משטרה נוספות ואיתם מפקד הנפה אשר פנה לתושבים, הביע צערו על מה שאירע, הודיע על חקירה שתיערך וביקש מהאנשים להירגע. הוא נענה.

״למחרת היום בשעות־הבוקר התארגנה הפגנה בת 200 משתתפים בערך ובראשה נישאים

דגלים שחורים ודגל לאומי מוכתמים בדם. ההפגנה הגיעה לרחבה שלפני מטה המשטרה, ומשלחת מטעמה נתקבלה על־ידי מפקד הנפה. המפקד הביע את צערו על המקרה והכחיש השמועות על מות הפצוע. לאחר שמסר פרטים על מצבו, ונראה היה כי המשלחת נרגעה, ולאחר הסבריה למפגינים – נתפזרו.

"בעקבות ההפגנה הזאת אירעו מספר מקרים של פגיעות ברכוש, שבוצעו על־ידי קבוצות קטנות מתושבי השכונה על פי שיטת 'פגע וברח'. בהתפרעויות אלה נפגעו מספר חנויות ובתי־קפה בעיר התחתית ובשכונה גופה, ואף הוצתו ונהפכו מספר מכוניות פרטיות. כן נחרבו מועדון מפא"י ומועדון מועצת הפועלים בשכונה. בכמה מההתפרעויות השתתפו צעירים, ילדים ואף נשים. המשטרה, שחשה לתקריות אלה, נרגמה באבנים. היא עשתה כמיטב יכולתה להרגעת הרוחות. במקרים רבים עלה הדבר ובמקרים אחדים נאלצה לפזר בכוח ולבצע מאסרים.

"לעת ערב, סמוך לשעה 6, אירעה התפרצות חמורה, כאשר קבוצה קטנה של צעירים הגיחה בחטף ממדרגות ואדי־סאליב לרחובות המרכזיים של הדר־הכרמל, עברו ביעף על־פני החנויות כשהם מנפצים לסירוגין וללא אבחנה חלונות־ראווה של חנויות וקיוסקים, פוגעים בכל המזדמן והופכים מכוניות. התפרצות זו ארכה זמן מועט ביותר ומבצעיה נעלמו במבואות שמהם באו.

"מאוחר יותר, בשעה 8 בערב, עלו מפגינים מחדש לכיוון הדר־הכרמל כשהם מצוידים באבנים והחלו ברגימה. המשטרה תקפה אותם ופיזרה אותם בכוח לפני שהספיקו לגרום נזקים.

"נעצרו בסך־הכול 32 אנשים ובתוכם 2 נשים. ביום השישי, 10 ביולי 1959, נרגעו הרוחות וכל הנעצרים שוחררו. 13 שוטרים נפצעו תוך כדי התקריות, ומהם שנים נשארו לטיפול ומצבם אינו מעורר דאגה. כן נפצעו שני אזרחים שהוכנסו לבית־החולים".

ביום 12 ביולי שמעה הממשלה בישיבתה דין־וחשבון על המאורעות מפי שר־המשטרה והחליטה למנות ועדת־חקירה אשר בראשה יעמוד שופט, וחבריה – הרב יצחק אבו־חצירה, רבה של רמלה, וחבר הכנסת יזהר הררי, ואשר תפקידה יהיה: 1. לברר כיצד ובאֵילוּ נסיבות פעלה המשטרה בימים ד' וה' (8 ו־9 ביולי); 2. מה היו הגורמים והנסיבות שהביאו אנשים מהקהל לנטילת חלק בתקריות; 3. אם הייתה בהתפרעויות יד מאורגנת כל־שהיא.

בדיון שנתקיים בכנסת מיד אחרי דברי שר־המשטרה דיבר ראשון מר אריה בן־אליעזר. "המאורע בחיפה הוא אחד המאורעות החמורים ביותר שקרו פעם בחיי העם מאז התחדשות חייו המדיניים. הוא אחד המאורעות החמורים ביותר מאז קיבוץ הגלויות עם עליית ההמונים מן הארצות השונות למולדתם, בה הם מקווים כולם ליהפך לעם אחד. יש לקרוא להשקטת הרוחות, השלטת הסדר והבטחת הצדק". הוא הציע להקים ועדה פרלמנטרית במקום הוועדה שהקימה הממשלה. ישראל רוקח הציע להרחיב הוועדה הממשלתית בעוד שני חברים מחברי הכנסת.

ישראל ישעיהו שרעבי אמר, כי שנים רבות קיננה חרדה בליבנו מפני שעה רעה של התלקחות־יצרים עדתית כזו שהייתה בחיפה. "עם קיבוץ הגלויות מכל קצווי עולם נתגלתה לעינינו תמונה מדאיגה, שאומנם אנחנו עם אחד על פי התודעה ההיסטורית ועל פי הדת היהודית, אבל אחרי אַלפִּים שנות גלות מצאנו עצמנו לא רק כעם שהיה מפוזר בעמים, אלא גם מפורר על־ידי הבדלים בולטים בשטחים רבים: בלשונות הדיבור, במנהגי תזונה ולבוש, באורחות החיים, במושגים, בדרכי מחשבה ועוד. עובדה זו אינה תוצאה מרצונו או מזדון ליבו של מישהו, אלא מארה שהגלות הדביקה בנו והיא אולי הקשה במארותיה.

"מסילות־החיים שנסללו בארץ בתקופה שלפני קום המדינה, ועוד יותר אחרי קומה, היו מכוונות בדרך־כלל לא רק לבניין הארץ משממותיה, אלא לשיקום העם מחורבנו. לאמיתו של

דבר עולים השגינו בשטח זה על המשוער. אני נמצא בארץ כ־30 שנה, ומבשרי חזיתי זאת, שאין כל השוואה בין היחסים הבין־עדתיים לפני 30 שנה לבין היחסים השוררים כיום. אולם בשלושה שטחים אין צעדי ההתקדמות מניחים את הדעת: בשטח הכלכלי, בשטח החברתי־הציבורי, בשטח החינוכי. הייתי מבקש שבדיון ובפרסומים על המקרה המעציב הזה לא נטיח אשמה על עדה שלמה".

לאחר דיון נדחתה הצעת "חירות" על ועדה פרלמנטרית והוחלט לפי הצעת חנן רובין ועקיבא גוברין, כי "הכנסת שמעה את הודעת הממשלה ומעבירה את העניין לוועדת־הפנים של הכנסת". כשבוע לפני סיום הכנסת השלישית דרש מר **שלמה לורנץ** (אגודת ישראל) "שלפני שהכנסת השלישית תסיים את כהונתה תגול הכנסת מעצמה את חטא והחרפה של העמדת השאלה: יהודי – מי הוא? מושג שהיה ברור ומקודש מאז ומתמיד עורער בפעם הראשונה בהיסטוריה היהודית בעקבות ההנחיות של שר־הפנים ובעקבות הוויכוחים שהתעוררו כתוצאה מהנחיות אלה", ולכן הוא מציע: "הואיל ובזמן כהונתה של הכנסת השלישית נעשה ניסיון מצד הממשלה לערער את המושג יהודי – נוסיף לפקודת הפרשנות ההגדרה הבאה: יהודי־לגבי כל דין: אדם שהוא יהודי על פי דין תורה".

ראש הממשלה הודיע כי מר לורנץ לא דייק בלשונו: הממשלה לא הציגה השאלה – מיהו יהודי. כך ניסחו המשטינים את השאלה. יש אומנם ויכוחים על תוכנה של **יהדות**. נטורי־קרתא לא מקבלים יהדותו של מר לורנץ, כי הוא נותן יד לדבריהם לעוכרי ישראל. כמה מחברי אגודת ישראל פוסלים יהדותם של חברי מזרחי הקוראים לעצמם דתיים־לאומיים. וגם בקרב יהודי ארצות־הברית יש קהילות וזרמים שונים ביהדות, וגם בישראל יש חילוקי־דעות בענייני יהדות.

הממשלה לא לקחה על עצמה הזכות לפסוק יהדותו של מי טובה ונכונה יותר, ולא הציגה אף פעם השאלה מיהו יהודי. עוד בשלושה בדצמבר 1958 הודעתי: "כל ההנחיות בעניין רישום ילדי נישואי־תערובת מאז קום המדינה בטלות, ואנו עומדים בנידון זה בפני לוח ריק". מדוע הוספתי "מאז קום המדינה", מפני שנתברר לנו, שגם כשהיה שר־פנים איש ממפלגה "דתית" עשה דברים כאֵלה שאני לא הייתי מסכים להם. הם נתנו זכות אשרה למומרים על יסוד חוק השבות. אני הייתי אולי נותן להם זכות הכניסה לארץ, אבל לא בתוקף חוק השבות, יען כי חוק השבות חל רק על יהודים. ולדעתי, יהודי מומר אינו יהודי, והממשלה קיבלה עמדה זו. הממשלה קיבלה עמדה זו, שיהודי בעל דת אחרת, אינו יהודי. ובכן, בעיה זו אינה קיימת. נתעוררה שאלה: אם יש נישואי־תערובת – ונישואי־תערובת היו כבר מראשית עם ישראל, אם ראשית עם ישראל היא מאברהם – אברהם היה נשוי נישואי־תערובת, ויצחק הביא אשתו מארם נהריים, ויעקב לקח ארבע נשים מפדן ארם, ומשה רבנו לקח אישה ממדין, ואפילו אישה כושית, ושלמה לקח לאשה את בת פרעה (**יעקב כץ** מפועלי אגודת ישראל משסע: "בטרם היינו לעם"). ראש הממשלה: גם בימי שלמה המלך עוד לא היינו עם? נפל דבר בימינו, מר לורנץ: הייתה שואה גדולה, היו יהודים שניצלו בזכות גויים רחמנים ואנושיים, והיו מקרים רבים של נישואי־תערובת אשר הנשים הסכימו לעלות ארצה. ואני חושב שאילו אתה היית שר־העלייה היית נותן להם רשות לעלות (**יצחק רפאל** מהפוה"מ: "למה לא?") ראש הממשלה: ונתעוררה השאלה: אם האם או האב אינו רוצה שהילד יהיה יהודי – אי־אפשר להכריח. אבל אם האב וגם האם, כשהילד קטן ועדיין אינו יכול להגיד בעצמו מה הוא, רוצים לרשום אותו כיהודי איך צריכים לרשום אותו? אמרנו: זוהי שאלה שכדאי לשמוע דעתם לא רק של חכמי ישראל בישראל, אלא בעולם, כי זו שאלה הנוגעת לכל היהודים. ועד שתתקבל בעניין זה החלטה – לא רושמים בכלל. וההנחיות שהיו בעניין זה מראשית קום המדינה, – ונתחלפו שרי־הפנים פעמים רבות: היה שר־פנים של הציונים הכלליים, היה שר־פנים

של "הדתיים", היה שר־פנים שהוא עכשיו שר־פנים, – וכל ההנחיות בעניין זה בטלות ומבוטלות, ואין רושמים, וזהו המצב עכשיו.

לפני כשישה חודשים פנה אליי אחד מראשי מזרחי באמריקה במכתב גלוי בעיתון "דער טאג" המופיע בניו־יורק. עניתי לו באותו עיתון: אני יכול להביע רק את דעתי, ודעתי היא שאם גם האב וגם האם (והשאלה היא רק אם האם "גויה" והאב יהודי) רוצים שהילד יהיה יהודי, הרי אם זו ילדה תיטבל לפי הדין; אם זה ילד ימול וייטבל לפי הדין. אבל הבעתי זאת כדעתי אני, ועד כמה שידעתי דעת חבריי לא נפלה עדיין בממשלה שום החלטה בעניין זה. ולכן אני חושב שלא נחוץ החוק של מר לורנץ עכשיו, ערב הבחירות, בשבוע האחרון של הכנסת.

הצעתו של מר לורנץ הוסרה מעל סדר היום.

חבר הכנסת אליעזר שוסטק ("חירות") חידש ההצעה לוועדת־חקירה פרלמנטרית לחקירת הגורמים שהביאו לידי המאורעות בחיפה וגם במקומות אחרים.

י' חזן הציע להרחיב סמכויותיה של ועדת־הפנים של הכנסת לחקור גם מניעי המאורעות שבאו אחרי מאורעות "ואדי־סאליב" בחיפה, במגדל־העמק ובבאר־שבע.

פרץ ברנשטיין (ציונים כלליים) דיבר כחבר האופוזיציה נגד אלה שמאשימים את הממשלה בעניין זה. זוהי בעיה סוציאלית שהופכים אותה לבעיה גזעית כביכול.

שר העבודה מ' נמיר חיווה דעתו שלהסתה ולגירוי עצבים יש חלק מכריע בהתרחשויות אלה, כי דווקא בשנה זו הוטב בהרבה המצב הסוציאלי, אם כי רחוק עדיין מפיתרון מלא.

שר־המשטרה שיטרית העיר: כל מה שבוחשים יותר בקדרה – מקדיחים את התבשיל. הוא אומר זאת כבן עדות־המזרח. הוא ביקש להפסיק לדבר על אפליות.

הצעת חבר הכנסת שוסטק לא נתקבלה.

ביום ב' באב תשי"ט (6.8.1959) סגר יושב־ראש הכנסת נ' ניר־רפאלקס את המושב האחרון של הכנסת. הוא סיכם מאזן העבודה רבת־הפריון של הכנסת השלישית: נתקיימו 686 ישיבות של המליאה; חוקקו 270 חוקים; ניתנו תשובות השרים ל־1,911 שאילתות; נערכו 33 דיונים כלליים; נדונו 464 הצעות לסדר־היום. נתקבלו 12 חוקים פרטיים שהוצעו על־ידי חברי הכנסת. הכנסת, שהיא ביטוי נאמן לריבונותה של המדינה ובסיס איתן לדמוקרטיה בישראל, רכשה לעצמה מעמד של כבוד במדינה ובקרב העם בתפוצות. היא הצליחה גם להשיג מקום מכובד אף בקרב עמי העולם. חילופי משלחות פרלמנטריות, ביקורים הדדיים של נציגי הכנסת במדינות שונות ושליחי פרלמנטים שבאו לישראל, וכן ההשתתפות הקבועה של נציגות הכנסת בוועידות האיגוד הבין־פרלמנטרי – פיתחו וחיזקו הקשרים בין ישראל לבין אומות העולם, גם הפגינו התקדמותנו והשגינו ומשימתנו כמדינה עצמאית ושוחרת־שלום בעולם ובאזור שלנו במיוחד.

היושב־ראש גם הזכיר הצוואה של ג'יימס דה־רוטשילד, אשר בסיומה באו הדברים האלה: "חפצי להקדיש סכום של שישה מיליונים לירות ישראליות לבניית הבניין החדש של הכנסת בירושלים שעומדים להקימו. יהי רצון ויהא בנין הכנסת בעיני העולם כולו סמל לנצחיותה של מדינת ישראל". בסיום דבריו הזכיר "האבדה הגדולה שאבדה לכנסת במותו של יוסף שפרינצק ז"ל, יושב־ראש הכנסת במשך יותר מעשר שנים, מיום היווסדה ועד ל־28 בינואר 1959. יוסף שפרינצק היה ממניחי היסוד של הפרלמנטריזם העברי, וזכרו לא ימוש מקרבנו".

הבחירות לכנסת הרביעית • ממשלה חדשה

ביום 3.11.1959 נתקיימו הבחירות לכנסת הרביעית. בעלי זכות בחירה היו 1,218,483 (בקירוב פי שניים וחצי מאשר לבחירות לכנסת הראשונה – 506,567). הצביעו – 994,306 (לכנסת הראשונה – 434,684), מאלה היו קולות כשרים – 969,337. מפא"י קיבלה 370,585 – 38.23% מכלל הקולות הכשרים, אחוז גדול מאשר בכל הבחירות הקודמות. מספר הצירים היהודים –47, ויחד עם 5 צירי המיעוטים – 52. המפלגה השנייה בגודלה הייתה "חירות": שקיבלה 130,515 קולות ו־17 צירים, יותר מאשר בכל הבחירות הקודמות. השלישית – רשימת מפד"ל – 95,581 קולות ו־12 צירים (קודם רק 11). מפ"ם קיבלה 69,468 קולות ו־9 צירים. אחדות העבודה – 38,034 קולות ו־7 צירים. כששתיהן היו מאוחדות בבחירות לכנסת קיבלו 19 צירים. הירידה בשלושה צירים נפלה כולה בחלקה של אחדות העבודה. בבחירות לכנסת השלישית, לאחר הפילוג במפ"ם, קיבלה מפ"ם לבדה 9 צירים, ואחה"ע לבדה – 10. בבחירות לכנסת הרביעית הפסידה אחה"ע שלושה צירים. ירדו גם הקומוניסטים: במקום 6 צירים לכנסת השלישית קיבלו הפעם רק 3 צירים. ירדו גם הציונים הכלליים. במקום 13 צירים בכנסת השלישית קיבלו הפעם רק 8 צירים. האגודה ופועלי האגודה קיבלו גם הפעם 6 צירים, כמו לכנסת השלישית. המפלגה הפרוגרסיבית נוסף לה הפעם ציר אחד: 5 לכנסת השלישית קיבלה הפעם 6 צירים.

הכנסת הרביעית נפתחה ביום 30.11.1959 בנאום הנשיא יצחק בן־צבי, שבו ציין כי "הכנסת הקודמת והממשלה היוצאת זכו להיות שותפים גדולים במאבק העם נגד התקפת השמד, אשר איימה על המולדת לפני שלוש שנים, זכו להיות שותפים למעמד סיני ולהבטחת חופש המעבר במפרץ אילת", ושלח ברכה נאמנה לצבא־הגנה לישראל "אשר עמד בפרץ וזכה לעטרת גבורה וניצחון, ואני מביע השתתפותי העמוקה והשתתפותה של הכנסת כולה בצערן של המשפחות אשר בניהן נפלו בקרב".

הנשיא ציין, כי "כנסת זו מכילה בקרבה, יותר מכל קודמותיה, נציגי עולים שעלו מגלויות שונות. ממזרח וממערב, ואשר הספיקו לא רק להתאקלם ולהכות שורשים בארץ, אלא גם להזדהות זיהוי מלא עם המולדת ולייצג בכבוד את ישובה ללא מחיצה של עדות ושבטים, ואני מברך על ביטול המחיצות הללו בקרוב ועל מיזוגם לעם אחד, ולא רק בכנסת אלא בכל שטחי החיים. אומנם היינו עדים בימי הבחירות גם לאי־אלה הופעות שליליות, כגון הפיצול המופרז של הרשימות, אולם העם הראה את בגרותו בצמצמו במידה ניכרת את מספרן. עם כל זאת יש ללמוד מן הניסיון ולהוציא מזה מסקנה על הצורך בתיקון המצב לעתיד".

הנשיא העלה זכרם של חברי הכנסת הנעדרים – ובראש וראשונה את יוסף שפרינצק, קברניטה הנעלה של הכנסת, חברי הכנסת יצחק יצחקי, חיים אריאב, אברהם עבאס, זלמן בן־יעקב וישראל רוקח (חברי הכנסת כיבדו זכרם בקימה).

ישיבה ראשונה ניהל זקן חברי הכנסת ניר־רפאלקס. הוא הספיד ביתר אריכות את חברי הכנסת שהלכו לעולמם, ועמד במיוחד "על האיש היקר, שהיה אחד הכוחות המעולים בחיינו הפרלמנטריים החדשים – ישראל רוקח. הוא היה בין העסקנים המפלגתיים רחבי־האופק, ונהנה מהוקרה מצד חוגים נרחבים של כלל הציבור אשר העריכו והעלו על נס את כנותו ויושרו, את רצינותו, נאמנותו ומסירותו לתפקידים שהוטלו עליו. נעים־הליכות ונוח לבריות היה. כיליד הארץ היה מושרש ומעורה בחיי הישוב והיה חרד לכל מה שהתרחש כאן. לענייני הציבור, שבהם מצא תוכן חייו, התמסר בהיותו איש צעיר, וכל ימי חייו עד לרגע האחרון היה נתון

לבעיותיו ולדאגותיו של הציבור היהודי בארץ. ענפה ורבגונית הייתה פעילותו של ישראל רוקח ז"ל בכנסת. כחבר לוועדות שונות, כמרכז סיעתו בכנסת, כסגן יושב־ראש הכנסת, ובשנתיים האחרונות היה כולו נתון לבעיות הקמת בניין־קבע לכנסת. נעים היה לעבוד איתו בנשיאות הכנסת. אומנם, עמד על דעותיו ודעותיהם של אותם החוגים שאותם ייצג בכנסת, אולם קודם־כול ראה לנגד עיניו את הכנסת כולה, והיה חרד לכבודה של הכנסת. נקי־כפיים היה האיש, וזאת דרש גם מאחרים".

מיד אחרי הצהרת־אמונים של חברי הכנסת הודיע ראש הממשלה, כי מר קדיש לוז התפטר מתיק־החקלאות בממשלה, ומר עקיבא גוברין הציע את קדיש לוז כיושב־ראש הכנסת. לא הוצע נגדו שום מועמד אחר, והוא נבחר ליושב־ראש ב־112 קולות, כשאין איש מצביע נגדו, ורק 3 נמנעו מהצבעה.

ביום 8 בדצמבר 1959 הטיל הנשיא, לאחר התייעצותו עם כל סיעות הכנסת, על ד' בן־גוריון להרכיב ממשלה חדשה, וכעבור שמונה ימים, ב־16.12.1959, הוצגה על־ידיו הממשלה החדשה בכנסת.

ההרכב הקואליציוני של הממשלה, שהוצגה בכנסת ביום 16.12.1959, לא היה שונה מההרכב הקואליציוני שהוצע לכנסת השלישית. גם הפעם השתתפו בקואליציה: מפא"י, מפ"ם, הפועל המזרחי, הפרוגרסיבים ואחדות העבודה, והפעם היה לה רק חבר אחד במקום שניים. נציגי מפ"ם לא נתחלפו וגם לא חל שינוי במשרדים שבידיהם: מרדכי בנטוב המשיך להיות שר־הפיתוח, ישראל ברזילי – שר־הבריאות. מהפרוגרסיבים המשיך פנחס רוזן להיות שר המשפטים. משרי מפא"י נשארו בתפקידיהם הקודמים: ד' בן־גוריון ראש הממשלה ושר הביטחון, זלמן ארן – שר־החינוך, לוי אשכול – שר־האוצר, גולדה מאיר – שרת־החוץ, פנחס ספיר – שר המסחר והתעשייה, ב"ש שטרית – שר־המשטרה. במקום קדיש לוז נתמנה משה דיין לשר־החקלאות, במקום מרדכי נמיר – גיורא יוספטל. במקום פרץ נפתלי (שר בלי תיק) בא אבא אבן. השר החדש מאחדות העבודה, יצחק בן־אהרן, נתמנה לשר־התחבורה (במקום משה כרמל). שני חברי הפועל המזרחי שחזרו לממשלה לאחר התפטרותם ב־1.7.1958, חזרו גם למשרותיהם הקודמות: מ' שפירא – שר־הפנים, י' בורג – שר־הסעד. כשר־הדתות המשיך הרב י"מ טולדאנו, שצורף לממשלה במשרה זו בכנסת השלישית (24.11.1958).

בקווי־היסוד שהוצעו לכנסת חלו רק שינויים מעטים. הוגברה האחריות המשותפת. פורש כי קווי־היסוד והחלטות הממשלה מחייבים כל חברי הממשלה וסיעותיהם. מותר להימנע מהצבעה בכנסת על החלטות הממשלה אך ורק באישור הממשלה, או כשמתפטרים מהממשלה לפני ההצבעה בכנסת. בשאלת שיטת הבחירות יש לסיעות חופש מלא. כן נקבע בהסכם הקואליציה כי יוכנס בכנסת תיקון לחוק־המעבר האומר: "האחריות המשותפת מחייבת את חברי הממשלה על סיעותיהם. הצבעת חבר הממשלה או חברי סיעתו נגד הצעת הממשלה בכנסת, או הימנעות חבר הממשלה או חברי סיעתו מן ההצבעה בכנסת על הצעת הממשלה בלי הסכמתה, דינם כדין התפטרות אותו חבר הממשלה. התפטרות זו נכנסת לתקפה עם מסירת הודעה עליה על־ידי ראש הממשלה בכנסת. הודעה זו אינה טעונה אישור הכנסת".

באשר למשימות המרכזיות חל רק שינוי נוסח; ביסודן נשארו תשע המשימות המרכזיות שפורסמו בקווי־היסוד בכנסת השלישית. גם לא חל שינוי ממשי במדיניות הכלכלית, במדיניות החוץ, בחינוך, בזכויות המיעוטים.

בנוגע לענייני דת נוסף סעיף, כי "הממשלה תשמור על הסטטוס קוו במדינה בענייני דת".

ראש הממשלה רק מסר שמות חברי הממשלה ותפקידיהם, ומטעמי בריאות נאלץ לעזוב את הישיבה לאחר שקרא קווי־היסוד. הוויכוח על קווי־היסוד והרכב הממשלה היה הפעם מתון ביותר, גם מצד האופוזיציה.

י' חזן שמנה הנקודות שבהן מפלגתו חולקת על הרוב בממשלה (מכירת נשק לגרמניה, הממשל הצבאי וכדומה), הודיע שאם יראו אפשרות לעצמם להביא לידי הכרעת רוב בכנסת לפי מדיניותם הם – יצביעו נגד הממשלה, אבל לפני ההצבעה יתפטרו חבריהם מהממשלה, כפי שנקבע בקווי־היסוד.

יגאל אלון ציין, שאם כי כל אחד היה רוצה שקווי־היסוד של הממשלה יהיו זהים עם מצע הבחירות של מפלגתו, הרי קווי־היסוד שהוצגו על־ידי ראש הממשלה המיועדת ממצים ללא ספק את העיקר שבכל המצעים של המפלגות שחָברוּ יחד לשאת באחריות בארבע השנים הבאות.

יזהר הררי ציין בסיפוק, כי המשא־ומתן הפעם על הרכבת הממשלה נמשך רק שבוע ימים.

רק שמואל מיקוניס (מק"י) טען, כי המדיניות שהציע ראש הממשלה המיועד נמצאת בסתירה עמוקה לאינטרסים הלאומיים של ישראל. הוא התאונן במרירות על מפ"ם ואחדות העבודה שנכנסו לממשלה על יסוד המצע המעשי של מר בן־גוריון, שהרבו להוקיעו בעת מערכת הבחירות.

לאחר ויכוח של יומיים הובע אמון לממשלה ברוב של 78 נגד 33. חברי הממשלה הנוכחים (לא נכח ראש הממשלה) חתמו על הצהרת־אמונים.

ביום כ' בכסלו תש"ך (21.12.1959) הודיע שר־האוצר, ל. אשכול, בכנסת: "בהתאם לסעיף 11א לחוקי המעבר תש"ט־1949, הנני מודיע בזה בשם הממשלה, ששר הביטחון, באישור הממשלה; מינה את חבר הכנסת שמעון פרס לסגן שר הביטחון".

ביום 22.12.1959 הגיע ראש הממשלה לכנסת וחתם על הצהרת־אמונים; וביום 28.12.1959 הציע לכנסת תוספת לחוק־המעבר תש"ט־1949 האומר: "הממשלה תישא באחריות משותפת לפעולותיה בפני הכנסת". התוספת המוצעת אומרת: "האחריות המשותפת מחייבת את חברי הממשלה על סיעותיהם. הצבעת חבר הממשלה או סיעתו נגד הצעת הממשלה בכנסת, או הימנעות חבר כדין התפטרות אותו חבר הממשלה. התפטרות זו נכנסת לתקפה עם מסירת הודעה עליה על־ידי ראש הממשלה בכנסת. הודעה זו אינה טעונה אישור הכנסת".

הצעה זו, אמר ראש הממשלה, הוא מביא לכנסת על דעת כל חברי הממשלה וסיעותיהם המונות 86 חברים בכנסת. הנימוקים וההסברות שיש בדעתו להוסיף להצעה – הוא חושש – לא כולם ייאמרו על דעת כל חברי הממשלה.

ההצעה המובאת עכשיו לכנסת היא תוצאה ישירה מההודעה שמסר ראש הממשלה לכנסת בשעת ההצגה המחודשת לפני כשנתיים, ביום 7.1.1958, על דעת כל חברי הממשלה וסיעותיהם, בהרכב הנוכחי של הסיעות, אלא שאז מנו סיעות אלה רק 80 צירים בכנסת.

מאז קום המדינה, אמר ראש הממשלה, הייתה הממשלה מיוסדת על צירוף קואליציוני, מתוך הטעם הפשוט שלא ניתן עד היום, במשטר הבחירות היחסיות, רוב מוחלט אף לסיעה אחת. רוב סיעות הכנסת דוגלות להלכה במשטר קואליציוני ומתנגדות בפומבי לרוב מוחלט של אחת המפלגות. התנגדות זו, אליבא דאמת, מכוונת לרוב מוחלט של **מפלגת הזולת**. אין אף סיעה אחת בכנסת, אולי פרט לסיעה הקומוניסטית, שאינה רוצה ואינה שואפת לזכות בעצמה ברוב קולות בעם. אני אומר אולי פרט לסיעה הקומוניסטית, כי סיעה זו סבורה, על יסוד שיקולים של גזירה־שווה, שהיא תוכל לשלוט בישראל ביחידות, במשטר של מפלגה אחת, האוסר על קיום כל מפלגה נוספת, כמו שקרה בשורה של ארצות. אולם כל הסיעות האחרות שואפות בכל ליבן להיות

לרוב, ועוד לא נמצא אף נואם או עיתון מפלגתי אחד אשר בשעת בחירות יפנה לעם שיתנו לו רק קולות מועטים.

הדבר שרוב סיעות הכנסת מתנגדות לו באמת ובכנות הוא, כי לסיעה ולמפלגה **זולתן** יינתן רוב ותוכל לשלוט בלי צירוף קואליציוני, ואם אני אומר שרוב המפלגות בכנסת מחייבות עכשיו משטר קואליציוני, לא רק לאחר הבחירות, אלא גם לפניהן, הרי אין זאת אלא מפני שהן יודעות שאין להן כל סיכוי, בתקופה הנראית לעין, לקבל רוב, ואין הן רוצות שלמפלגה אחרת יהיה רוב, באופן שתוכל להקים ממשלה בלעדיהן.

זהו גם הנימוק העיקרי והאמיתי, לדעתי, שרוב הסיעות בכנסת מתנגדות לבחירות אזוריות, כי הן יודעות שבתקופה הנראית לעין אין להן כל סיכוי לזכות ברוב גם בשיטת בחירות אזוריות, והן חוששות ששיטה זו עלולה לזכות מפלגת זולתן לרוב.

אין לדעתי אף מפלגה אחת שאינה רוצה בסתר ליבה לקחת על עצמה מלוא האחריות על הממשלה, לאו דווקא מפני תאוות שלטון, אלא מפני שהיא סבורה, שדרכה היא הדרך הנכונה ביותר – אם זוהי מפלגה שיש לה דרך ומאמינה בדרכה, והיא רוצה וצריכה לרצות באופן טבעי שדרכה תושלט בהנהגת המדינה. ואם אין כל המפלגות אומרות זאת בגלוי, אין זאת מתוך ענָוה או צניעות, אלא מתוך פיקחות מעשית, בדעתן שבתקופה הנראית לעין אין זה מעשי.

אמרתי כל זאת כדי להדגיש, שבעצם כל סיעה סבורה שהמדינה צריכה להתנהל על פי דרך מסוימת, בכיווּן מסוים, מתוך אחריות בלתי־מפוצלת, וכל עוד הכרחי משטר קואליציוני – יש לשאוף לכך שגם ממשלה קואליציונית תהיה במידת האפשרות המקסימלית ממשלה אחידה, ותפעל מתוך אחריות משותפת כגוש מלוכד ומאוחד. לכך בלי ספק התכוון חוק־המעבר בקבעו בסעיף 11 חוק האחריות המשותפת.

אני מבין שאופוזיציה לפעמים שמחה לאיד אם היא רואה חולשה בממשלה וניגודים פנימיים בתוכה. אין זה אלא גילוי רגיל של טבע אנושי. אבל נדמה לי, שאופוזיציה אחראית יש לה אומנם כל הזכות המוסרית לשאוף לרשת את מקומה של הממשלה, אבל כל עוד שאיפתה זו אינה בת־ביצוע, היא מעוניינת מבחינה ממלכתית שהממשלה הקיימת תפעל מתוך אחריות מקסימלית של כל חבריה ותומכיה.

חוק־המעבר של הכנסת על אחריות משותפת היה למעשה משולל כל סנקציה, כי הכנסת אינה כפופה למשטרה ולמשפט. ומתוך ניסיון הגענו לידי הכרה, שיש להבטיח שממשלה תהיה ממשלה אחת, שכולה תהיה ממשלה אחת, ולא ייתכן שחלק בממשלה יהיה גם באופוזיציה וגם בקואליציה, וייהנה משני עולמות גם יחד.

ברור ששום חבר כנסת אינו חייב להצביע ולפעול נגד הכרתו ומצפונו, אבל אם הוא חבר ממשלה, ודעת הממשלה סותרת הכרתו ומצפונו, אין הוא מחויב להצביע בעד הממשלה, והוא יכול לעשות זאת מתוך חופש גמור בעוזבו את הממשלה. אין שום דבר המכריח אותו להישאר בממשלה כשדעתו בעניינים יסודיים ומצפוניים שונה מדעת הממשלה. לכן אין כל פגיעה מצפונית בהצעה שאנו מציעים, במקרה של סתירה בין אחריות משותפת ובין הכרה פנימית, המחייבת חבר ממשלה לפעול בניגוד להחלטת הממשלה, על החבר להסתלק מהממשלה. ולמען הסר מכשול מפני עיוור, אנו אומרים שבעצם ההצבעה או בהימנעות מהצבעה בניגוד להחלטת הממשלה, יש משום יציאה מהממשלה, כלומר –

התפטרות. החוק שאנו מציעים עכשיו מסמיך במקרה זה את ראש הממשלה להודיע לכנסת על התפטרות זו. ומשנמסרה ההודעה – ההתפטרות מקבלת תוקף ואינה זקוקה לאישור הכנסת.

ברור שחבר זה או סיעתו, לאחר שנפרדו מהממשלה, רשאים אז להציע, אם הם רואים צורך בכך, להביע אי־אמון לממשלה, ודבר זה מובטח לכל חבר שאינו בממשלה או לכל סיעה שאינה בקואליציה לפי חוק־המעבר, ואני מציע להעביר הצעת־חוק זו לוועדת חוקה, חוק ומשפט".

אחרי ויכוח שנמשך עד 30.12.1959 הוחלט ברוב של 55 נגד 20 להעביר את הצעת החוק לוועדת חוקה, חוק ומשפט.

יומיים לפני זה, ביום כ"ז בכסלו תש"ך (28.12.1959), הודיע ראש הממשלה בכנסת: "בהתאם לסעיף 11א לחוק־המעבר תש"ט־1949 הנני מודיע בשם הממשלה: 1. שר החינוך והתרבות, באישור הממשלה, מינה את חבר הכנסת עמי אסף כסגן שר החינוך והתרבות; 2. שר־הפנים, באישור הממשלה, מינה את חבר הכנסת ישראל שלמה רוזנברג כסגן שר־הפנים".

כנס הקיץ של הכנסת הרביעית נפתח ביום י"ב באייר תש"ך (9.5.1960) בישיבה חגיגית למלאת מאה שנה להולדת בנימין זאב הרצל. יושב־ראש הכנסת, ק' לוז, פתח ואמר: "העם היהודי חוגג את יובל המאה של אחד מגדולי בניו שהושיע את ישראל. לכאורה היה הוא, כעדותו, זר לעם היהודי, דלה הייתה יניקתו מאוצרות הרוח של העם, אולם תשע השנים שלאחר התגלותו העידו, שהוא צפן בליבו את הדווי והכיסופים של דורות, וכאילו מרחם הוקדש לייעוד הגדול של מנהיג הקובע גורל עמו.

"קדמו להרצל הוגי הרעיון של שיבת ציון וקוממיות מדינית: הרב אלקלעי והרב קלישר, משה הס ויהודה לייב פינסקר ואחרים. קדמו לו בני דורו, אנשי העלייה הראשונה, מניחי היסוד להתיישבות יהודית בארץ, מחיי השפה העברית. קדם לו האיש המופלא, הנדיב הידוע, אך יחיד ומיוחד היה הרצל בצירוף גאוני של תכונות נביא ומנהיג, מארגן ומבצע. כיסופי־גאולה ערטילאיים העלה לחוויה של מציאות מדינית אפשרית, ואת האמונה המשיחית יצק בדפוסים של ארגון, מוסדות ופעולות, הקנה אמונה וחישל הרצון. כבשורה למלכות ישראל וכמכשיר אדיר להשגתה יצר את ההסתדרות הציונית העולמית ואת מוסדותיה בעלי האופי הממלכתי ואת הקונגרס הציוני – הפרלמנט של העם היהודי. בראש העם התייצב לפני מלכים ורבי־מדינות, והעלה את העם היהודי למדרגה של גורם מדיני בזירה הבין־לאומית. תוכנית באזל, על אף הערפול המוכרח, הייתה האתגר הראשון של העם היהודי קבל העולם לזכותו על ארץ אבותיו ולרצונו לשוב ולרוכשה".

אחריו דיברו ראש־הממשלה, מנחם בגין, מרדכי נורוק, יעקב חזן, פרץ ברנשטיין, ישראל בר־יהודה, משה קול – ובשירת "התקווה" נסתיימה האזכרה.

המפעל החינוכי בישראל

למחרת, ביום 10.5.1960, הודיע ראש הממשלה "כי לרגל התפטרותו של מר זלמן ארן מן הממשלה נתפנה מקומו והממשלה החליטה להעביר לעת־עתה את התפקיד של שר החינוך והתרבות לראש הממשלה. בהתאם לסעיף 11א לחוק־המעבר תש"ט־1949 הריני מודיע כי מיניתי, באישור הממשלה, את חבר הכנסת עמי אסף להיות סגן שר החינוך והתרבות. ביום י' באב תש"ך

(3.8.1960) הודיע ראש הממשלה "כי תפקיד שר החינוך והתרבות שהוטל עליי באופן זמני יעבור לשר אבא אבן, שכיהן עד עכשיו כשר בלי תיק".

היושב־ראש ק' לוז בירך את שר החינוך והתרבות לתפקידו החדש ואיחל לו הצלחה בעבודתו לקידום החינוך במדינת ישראל ולהעלאת חיי התרבות. השר אבא אבן הודיע:

> מיניתי, באישור הממשלה, את חבר הכנסת עמי אסף להיות סגן שר החינוך והתרבות.
> אדוני היושב־ראש, אני מרשה לעצמי להודות לך על דבריך הנרגשים והלבביים. אני מרגיש כי אין זה המוסד המתאים לדיון מפורט על מערכת החינוך והתרבות בארץ, אולם לרגל חשיבותה העליונה של פרשת החינוך והתרבות לקידום האומה בכל מערכת חייה, אבקש מן הכנסת לקיים אחרי הפגרה בירור מקיף בפרשה זו. היום אסתפק בציון כוונתי לפעול כמיטב יכולתי לקידום החינוך והתרבות בישראל בשותפות נאמנה עם כל הגורמים, ובעיקר עם ציבור המורים הנושא בשליחות המרכזית לחינוך דור התקומה.
> יורשה נא לי, אדוני היושב־ראש, להביע את מלוא הוקרתי והערכתי לשר החינוך והתרבות הקודם, חבר הכנסת זלמן ארן, אשר בלהט מסירותו הוסיף נדבכים חשובים על הבניין שהקימו שרי החינוך והתרבות שקדמו לו – דויד רמז ז"ל, וייבדלו לחיים ארוכים – זלמן שזר ובן־ציון דינור".

באותו יום, 3.8.1960, מסר סגן שר החינוך והתרבות, בתשובה לשאילתות של חברי כנסת, אינפורמציה רבת־עניין גם על ההתקדמות וגם על הקשיים שבהבטחת חינוך לכל בני העדות ובמידה שווה. הוא אמר:

> בני עדות־המזרח מהווים כיום, לפי האומדן, כמחצית מאוכלוסיית הילדים והנוער, ובין הנולדים חלקם הוא כ־62%. נכון גם שמתוך תלמידי כיתה ח' – בני עדות־המזרח עברו את הסקר רק כ־12% בנורמה א' לעומת 40% מבני יוצאי אירופה.
> משרד־החינוך מכיר בצורך לנקוט אמצעים מיוחדים כדי לזרז את תהליך סתימת הפער בין בני יוצאי שכבות סוציאליות שונות; ובמשך ארבע השנים נעשתה פעולה רחבה בכיוונים שונים שכבר החלה לתת את פירותיה. לפני שנפרט להלן את הפעולות שבוצעו יש לחזור ולציין, מה שכבר הוזכר בהזדמנויות קודמות, כי לפנינו תופעה של פער עמוק שנתהווה כתוצאה מחפיפה בין רקע סוציאלי להשתייכות עדתית, וכיום רואה המשרד את הבעיה כסוציאלית בעיקרה, ומאמין שפעולה יסודית וממושכת באמצעים רבים ובדרכים שונות ניתן לפעול לשיפור הדרגתי ולקידומן של בני שכבות עניות.
> מבין הפעולות הרבות שבוצעו או הוחלט על ביצוען יש לציין את:
> 1. הניסויים לשיפור ההדרכה בגני־הילדים, שבוצעו בשנתיים האחרונות אגב הפיקוח על הגנים. לקראת־שנת־הלימודים הבאה הם יקיפו את רוב גני־הילדים שבהם מבקרים ילדים בני שכבות עניות.
> 2. הניסויים לטיפוח כושר אינטלקטואלי בגיל רך, שמכין מוסד סאלד בעידוד המשרד ובהקצבה כספית מיוחדת של קרן פורד, שניתנה על סמך המלצת הוועדה לקרנות־מחקר שליד משרד ראש הממשלה.

3. הניסויים לשיפור ההוראה בכיתה א׳, שבוצעו בשלוש השנים האחרונות, בשיתוף עם מוסד סאלד ונתנו תוצאות טובות. לשנת תשכ״א החליטה המזכירות הפדגוגית להרחיב את השימוש בשיטות ובחומרים שהוכנו במסגרת הניסוי ל־600 כיתות שבהן מרוכז רוב הילדים בהם אנו דנים.
4. הכנת שיטות־הוראה וספרי לימוד מותאמים בלשון ובחשבון. בשנת תשכ״א ייערכו ניסויים במאה כיתות ב׳ בלשון, וב־200 כיתות ד־ה בחשבון. כן תימשך העבודה בהכנת חומר ניסיוני בלשון לכיתות ג׳־ד׳ במולדת – לכיתות ד׳־ה׳, ובחשבון – לכיתות ו׳־ז׳.
5. כמיליון לירות הוקצבו לשיעורי־עזר לילדים הזקוקים להם, ונתמנה מפקח מיוחד לשימוש באמצעי זה.
6. בעזרת נורמה ב׳ ניתנה אפשרות לקבלת זיכוי לשכר לימוד מודרג ל־25% נוספים מבני עדות המזרח בכיתה ח׳, כדי שאחוז בני עדות־המזרח הזכאים לעזרה בהמשך לימודים יהיה דומה לאחוז בני יוצאי אירופה. כדי שלממשיכים לפי נורמה ב׳ יהיו סיכויי התקדמות, אִרגן המשרד שיעורי־עזר בכיתות קטנות לכל כיתות בית־הספר התיכון.
7. בשביל הילדים שלא יכלו להמשיך בבתי־ספר תיכוניים ומקצועיים תלת־שנתיים וארבע־שנתיים, פתח המשרד בשנת תש״ך בתי־ספר דו־שנתיים, ולקראת שנת תשכ״א תורחב רשת זו.
8. בשביל הילדים שסיימו כיתה ח׳, אולם אין באפשרותם להמשיך במסגרת־לימודים מלאה, פתח המשרד כיתות על־יסודיות ללימוד חלקי, ובשנת תשכ״א יגדל מספרן ליותר ממאה. בעניין זה הונחה גם על שולחן הכנסת הצעת־חוק מיוחדת לחינוך חובה חלקי על־יסודי חינם.
9. בשביל המחוננים שבין בני עדות־המזרח בוגרי כיתה ח׳, עושה המשרד ניסיון של טיפוח מיוחד באמצעות פנימייה שתיפתח לקראת שנת־הלימודים תשכ״א. המועמדים נבחרו על יסוד מצב סוציאלי, המלצות בתי־ספר ובחינות פסיכוטכניות מקיפות. אם הניסיון יוכיח את ערכו הוא יורחב. בנוסף לפנימייה מתכנן המשרד הקמת קרן מיוחדת לטיפוח נוער מחונן מבין בני שכבות עניות, ולשם כך מתנהל משא־ומתן עם גורמים שונים.
10. לקראת שנת־הלימודים תשכ״א הופחת ב־5 גובה התקן לבתי־ספר ביישובי עולים ופרברים, כלומר, למקומות אלה ניתנה עדיפות מבחינת גודל הכיתה.
11. המשרד יפחית בהדרגה את צפיפות הכיתות עד כדי העמדת המקסימום על 40–45 ילדים, במקום המספרים 50–55 הקיימים כיום.
12. המפקחים נתבקשו לסווג את בתי־הספר שהם זקוקים לטיפוח מיוחד. על יסוד זה נקבעה על־ידי ועדת־הקבע לחינוך יסודי תוכנית מקיפה לפעולה מיוחדת בתחום זה, שתכלול תוספת הדרכה, עזרה בהספקת ספרים, הקטנת הכיתות, תוספת שעות להכנת שיעורים ועוד לשם ביצוע הפעולה דרוש תקציב נוסף, ובעניין זה מתנהל משא־ומתן עם האוצר.

כפי שהודיע שר־החינוך לשעבר זלמן ארן, מצדד המשרד בהרחבת אפשרויות הביקור בגן מגיל 4 של ילדים משכבות עניות. הבעיה היא תקציבית; השנה כללנו בתקציב המשרד

סכום שמאפשר לכלול במסגרת הגן כ־3000 ילדים נוספים מגילאי 4. ואנו מתכוננים להרחיב את הפעולה בכיוון זה בהצעת התקציב לשנת 1961/62.

על שאילתה אחרת נתן סגן שר החינוך והתרבות אינפורמציה זו:

א. מספר בני־הנוער היהודים בגיל 14–17 במדינת ישראל, לפי אומדן הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, הוא 116,500. מהם מקבלים חינוך מלא 64,620 תלמיד, שהם 55.4%. חינוך חלקי מקבלים 13,500 נער ונערה, שהם 11.5%.

סך כל הנמצאים במסגרת חינוכית הוא איפוא 78,120 נערים ונערות (בגיל 14–17), המהווים 66.9% מכלל הנוער בגיל זה.

ב. לפי זה יוצא שמחוץ לכל מסגרת לימודית סדירה נמצאים (38,380 בני־נוער, המהווים 33.12%.

ג. הפעולות הנעשות על־ידינו כדי להרחיב את מספר בני־הנוער הלומדים בגילים אלה הן:

1. תשלום שכר־לימוד מודרג לתלמידי בתי־הספר התיכוניים והחקלאיים. הסדר שכר־הלימוד המודרג יורחב בהדרגה גם על בתי־ספר מקצועיים, בהם נהוגה היום שיטת הסטיפנדיות.

2. המשרד הגיש לכנסת את הצעת חוק חינוך חלקי (על־יסודי), ועד לקבלת החוק התחיל הוא בתחום זה על־ידי הקמת 34 כיתות בשנת תש"ך ותכנון הרחבת הקליטה עד ל־120 כיתות בשנת תשכ"א.

3 המשרד פועל לשיפור פעולתם של בתי־ספר ערב לנערים עובדים, בתיאום עם הרשויות המקומיות, בעיקר על־ידי שילוב הפעולה להשכלה עם תוכניות חינוך חברתי. דוגמה לכך היא הפעולה המשולבת של הפיקוח על נערים עובדים במחלקה לנוער במשרד־החינוך בהפעלת בתי־נוער באזורי־פיתוח ופרברים: הפעולה המשולבת עם משרדי העבודה והחקלאות ועליית הנוער במרכזי הנוער שבריכוזי עולים.

4. המשרד מעודד את הרחבת החינוך העל־יסודי המלא, הן על־ידי פתיחת בתי־ספר דו־שנתיים במגמה עיונית מעשית, בעיקר באזורי־פיתוח (השנה נפתחו 26 בתי־ספר, ובשנה הבאה תהיה הרחבה), והן על־ידי עידוד ופיתוח מסגרות־קליטה נוספות, מותאמות לצורכי האוכלוסייה בבתי־הספר התיכוניים, המקצועיים והחקלאיים הקיימים.

ד. אפשר להעיר כי אחוז בני 14–17 במסגרת חינוכית מלאה בישראל הוא מהגבוהים בעולם, ורק ארצות־הברית עולה על ישראל מבחינה זו, בזכות היות חוק חינוך־חובה שם עד גיל 16 לפחות, ובחלק מהמדינות – עד גיל 18.

פרשה שהסעירה את הציבור

"משפט האדם השלישי" ב־1960 שהעלה את "העסק הביש" מ־1954 • ראש הממשלה מסרב להוציא משפט שהוא בסמכותו של מוסד משפטי של המדינה

בעוד הארץ מצפה לפתיחת המשפט של אייכמן, לאחר שנגמר הסכסוך בין ישראל ובין ארגנטינה, – פרצה בארץ בחודשים האחרונים של 1960 "פרשה" פנימית שהסעירה את הישוב הרבה זמן. בשגגה וגם בזדון קשרו רבים את פרוץ "הפרשה" עם "העסק הביש" שנעשה בשנת 1954, ואשר כותב השורות הללו כבר סיפר קודם מה שהיה ידוע לו עליו בַשנת 1954 ובשנת 1955. כידוע, פרש ראש הממשלה הראשון בסוף 1953 זמנית הממשלה "לשנה או לשנתיים או ליותר" – כפי שכתב אז במכתבו לנשיא ביום כ"ד בחשון תשי"ד (2.11.1953),[1] אולם הוא נאלץ לחזור לפני הזמן לרגל התוצאות של "העסק הביש", תחילה למשרד־הביטחון, על פי דרישת ראש הממשלה דאז (מ' שרת) וחבריו, ואישור הכנסת ביום 21.2.1955 ולראשות הממשלה – לאחר הבחירות לכנסת השלישית (ביום 26.7.1955), שבהן העמידה אותו מפא"י בראש רשימתה ולאחר אישור הכנסת ביום 3.11.1955. הפרשה של 1954/5 נשתתקה לגמרי, לאחר שוועדת אולשן־דורי (ועדה פרטית שמינה ראש הממשלה דאז) הגיעה בשאלה "מי נתן ההוראה לביצוע 'העסק הביש'" – לתיקו, ושר הביטחון דאז התפטר ממשרתו, ו"הקצין הבכיר" הועבר על־ידי שר הביטחון "המחודש" לתפקיד אחר. קשריו האישיים והציבוריים של כותב השורות הללו היו ידידותיים עם שני בעלי הפלוגתא בסוף 1954 ובראשית 1955. התפקיד שהוא הטיל על "הקצין הבכיר" – להיות מפקד מחוז המרכז – מילא בכישרון ובהצלחה וללא פגם, וכשביקש, לפי הנוהל שהיה קיים בצבא, כי קצין הממלא תפקיד של דרגה גבוהה מזו שיש לו – שנה אחת בסדר – יש להעלותו לדרגה הגבוהה יותר, במקרה זה היה צורך להעלותו מדרגת אלוף־משנה לדרגת אלוף. שר הביטחון (אז כבר גם ראש הממשלה) הסביר ל"קצין הבכיר", כי מפני הספק שנשאר אחרי מסקנות אולשן־דורי אינו רואה אפשרות להעלותו בדרגה (כי שר הביטחון הראשון היה מקפיד מאוד עם קצינים, כשם שגם הוקיר אותם מאוד־מאוד), וכשהקצין אמר שאם כך הדבר, אינו רואה אפשרות לעצמו להמשיך בתפקיד של מפקד המרכז – הטיל עליו שר הביטחון (אז כבר ראש הממשלה) הסביר ל"קצין הבכיר" כי מפני הספק שנשאר אחרי השני – הוסיף שר הביטחון וראש הממשלה להתייחס אליו כאל כל חבר אחר, וליהנותו מהספק שהניחה ועדת אולשן־דורי, וגם הטיל עליו, בשעת הצורך, תפקיד בטחוני ציבילי, באשר העריך כושרו האדמיניסטרטיבי וראה בהתפטרותו ממשרד־הביטחון חיסול סופי של פרשת "העסק הביש". העניינים בצבא התנהלו בסדר. בכנסת השלישית (מיום 26.7.1955 עד יום 3.12.1959) לא נתעוררה אף פעם שום שאלה הקשורה ב"עסק הביש", וגם בבחירות לכנסת הרביעית, שבהן יצאה מפא"י בניצחון הגדול ביותר שהיה לה בכל הבחירות לכנסת לפני־כן ולאחר־מכן, לא נשמע בעיתונות או באסיפות־הבחירות שום הד מפרשת 1954.

עד שנת 1960 לא הגיע לראש הממשלה שום הד, לא בכתב ולא בעל־פה, מפרשת 1954, ולו

---

1 "חזון ודרך" כרך ה' עמ' 103.

לא היה כל עניין בה. העניינים בצבא התנהלו בסדר לאחר שובו למשרד־הביטחון כשם שהתנהלו בסדר, פחות או יותר, לפני פרישתו בסוף 1953. איש מחברי הממשלה, שכיהנו יחד עם פנחס לבון בממשלה שבראשה עמד משה שרת, לא סיפר לו שום דבר ממה שנתרחש אז, וראש הממשלה לא שאל אותם. יחסיו האישיים עם פ׳ לבון היו חבריים. הוא העריך כושר המעשה שלו ואמנותו הפולמוסית בכנסת, שכמעט לא היה דומה לה. ראש הממשלה גם הטיל עליו תפקיד בטחוני לימי־חירום.

ביום 5.5.1960 בא לבון אצל ראש הממשלה ואמר לו, ששמע מפי סגן־אלוף אחד כי זויפו תעודות בצה״ל. כעבור שעות אחדות שלח לראש הממשלה רשימה מדברי אותו סגן־אלוף. מיד הטיל ראש הממשלה על מזכירו הצבאי, אלוף־משנה חיים בן־דויד, לבדוק העניין. ביום 10.5.1960 הגיש לו אל״מ בן־דויד דין־וחשבון מבדיקתו בתוספת חמישה נספחים: שיחה עם אותו סגן־אלוף שהזכיר לבון, עם רב־סרן אחד, עם סרן אחד, עם עוד סגן־אלוף אחד ועם אזרח מעובדי מערכת־הביטחון.

בימים ההם התנהל בבית־המשפט המחוזי בירושלים משפטו של ״האדם השלישי״, שהיה מעורב ב״עסק הביש״ משנת 1954, אבל הפעם הועמד למשפט על פגיעה בביטחון המדינה לאחר ״העסק הביש״, ונדון למאסר 12 שנה. משפטו החל ביום 29.7.1959, וביום 28.8.1960 קיבל ראש הממשלה מהרמטכ״ל, רב־אלוף חיים לסקוב, קטע מפסק־דינו, ובו כמה פרטים שחייבו מינוי ועדת־חקירה צבאית לברר מהימנותם או פשעם של שני קצינים, אחד בשירות־חובה והשני במילואים. השניים היו מעורבים בשנת 1954 ב״עסק הביש״. ראש הממשלה נתן הוראה לרמטכ״ל שעל הוועדה לחקור באופן יסודי רינוני הזיופים והעלמת מסמכים, והודיע לרמטכ״ל שבוועדה צריך להשתתף משפטן מובהק. הרמטכ״ל פנה לחבר בית־המשפט העליון, מר חיים כהן, ששימש פעם יועץ לממשלה כשבן־גוריון עמד בראשה, וזה הסכים לשמש יושב־ראש הוועדה, ולשם כך קיבל דרגה צבאית של אלוף־משנה. הוועדה נקראה בשם ״ועדת כהן״. פעולת ועדה זו הולידה, שלא מדעת, ״פרשת 1960״ שערבבו אותה עם ״פרשת לבון״ משנת 1954, כי אומנם לבון בהופעותיו היה מהגורמים העיקריים ל״פרשה״ זו, אבל במהותה ובתוכנה הייתה זו פרשה אחרת לגמרי, והשם האמיתי ההולם אותה הוא ״פרשת ועדת־השרים״. פרשה זו גם חייבה את ראש הממשלה לבדוק עד כמה שאפשר מה קרה בשנת 1954 (מה שקראו בשם ״פרשת לבון״), דבר שעד אז לא היה לראש הממשלה כל צורך ועניין לחקור ולהתעניין בו.

בשעת מינוי ״ועדת כהן״ בילה מר לבון חופשה באירופה. כשנודע לו על מינוי הוועדה שלח לראש הממשלה את מזכירו אפרים עברון (אֶפִּי) לדרוש ביטול הוועדה. ראש הממשלה ענה לו: זה לא ענייני של לבון. כשר־ביטחון הוא חייב לבדוק אמיתות חשדות בקציני־צבא. לבון חזר ארצה ביום 24.9.1960. כעבור יומיים פרסמו העיתונים כותרת ״ועדה חוקרת פרשת התפטרות לבון מהממשלה״. לאחר כותרת זו הביא עיתון ״דבר״ מעשייה זו על תפקידה של ״ועדת כהן״: ״ועדת־חקירה בדרג גבוה הוקמה לפני כמה שבועות לבדיקת הפרשה שגרמה להתפטרותו של פנחס לבון מתפקידו כשר־ביטחון בפברואר 1955. לאחר עדויות חדשות שהובאו לידיעת ראש הממשלה ושר הביטחון, הוחלט על הקמת ועדה זו שתחקור את הפרשה״. מעין דברים אלה נתפרסמו גם בשאר העיתונים. לדברים אלה, כמובן, לא היה שחר. בסוף אותה מעשיה מודיע ״דבר״: ״לסופרנו נודע, כי פ׳ לבון עומד לבקר היום אצל ראש הממשלה ד׳ בן־גוריון״. ידיעה זו הופיעה גם בשאר העיתונים – והייתה נכונה. פנחס לבון בא אל ראש הממשלה בארבע אחרי הצהריים.

ביומנו מאותו יום (26.9.1960) רשם ראש הממשלה: ״הופתעתי לשמוע תרעומות שלו (של

לבון) על מינוי ועדת־חקירה נגד הקצין הבכיר. תחילה הוא פסל חיים כהן. אמרתי לו שאני מוקיר כושרו, ידיעותיו והגינותו של כהן. אמר, שעוד בהיותו בממשלה וכהן היה אז יועץ משפטי – הציע לפטר אותו (כשסיפר זאת ראש הממשלה אחר־כך בישיבת הממשלה, הכחיש מר פ׳ רוזן שהייתה הצעה כזו), והוא חושש שיושב־ראש בית־המשפט העליון, מר אולשן, שהיה בוועדת אולשן־דורי בסוף 1954 ובראשית 1955, ישפיע על כהן שאף הוא חבר המשפט. דחיתי בכל תוקף טענה זו. אז דרש ממני לבון שאודיע בציבור, כי הוא לא נתן ׳ההוראה׳ ונענש בשעתו לשווא. אמרתי, כי אני מעולם לא פסלתי ולא האשמתי אותו, אבל אין לי כל סמכות לזכותו, כי בזאת ארשיע איש אחר, ואין אני שופט ולא חקרתי בדבר. אמר לי, שיפנה לוועדת חוץ וביטחון. יעצתי לו לא לעשות זאת, כי גם ועדה זו אינה מוסמכת לברר סכסוך בין שניים. הודעתי לו שאמסור מסקנות ועדת כהן לממשלה – לאחר שזו תסיים פעולתה״. למחרת פִּרסם ״דבר״ אינפורמציה מסולפת, כי ״בינתיים הוברר כי כמה מהעדויות שהועלו אז (בוועדת אולשן־דורי בסוף שנת 1954) לא עלו בקנה אחד עם גרסת לבון ולא מהימנות. על יסוד התפתחויות אלה החליט ראש הממשלה על מינוי הוועדה החדשה שקיבלה סמכות מלאה לתת ללבון ריהביליטציה מלאה, אם יתברר, כפי שמסתבר, כי אומנם נעשה ללבון עוול. מניחים כי הוועדה תתרכז בבדיקת הפרשה עד כמה שהיא נוגעת להתפטרות לבון ולא תעסוק כנראה בצדדים אחרים של הבעיה״. בסיפור־מעשה זה לא הייתה אף מילה אחת שהיא אמת. דברים דומים וגרועים מאלה נתפרסמו גם בשאר העיתונים, בייחוד הגדיל בשטח זה לעשות עיתון ״למרחב״. עיתון ״דבר״ ליווה את המעשייה הבדויה על תפקיד ועדת כהן במאמר־מערכת שבו נקבע, כי ״אנשי־ציבור שונים, שהייתה להם האפשרות לדעת את פרטי העניין, משוכנעים זה מכבר כי הגיע הזמן לריהביליטציה רשמית של פנחס לבון מאחריות לפרשה שבגללה התפטר. לדעתם, אין אף צורך בוועדות־חקירה נוספות, כי הדברים נתבררו באחרונה במידה מספקת (לא נאמר איפה ועל־ידי מי ומתי). מצד שני ידוע – מוסיף מאמר המערכת – כי ההודעה המבוקשת צריכה לבוא מידיו של ראש הממשלה״. בגיליון מיום 28.8.1960 מודיע ״דבר״, כי לבון אמר אתמול: ״ועדת־החקירה לבירור הנסיבות שקדמו להתפטרותי מתפקיד שר הביטחון בפברואר 1955 אינה נוגעת לי ואין בכוונתי להופיע בפניה״. לבון הוסיף, ״כי אם הוא יוזמן לישיבה של ועדת חוץ וביטחון של הכנסת – ישתתף בה״. העיתון גם הודיע, כי סיעת הציונים הכלליים וסיעת חירות דרשו כינוס ועדת חוץ וביטחון בהקדם.

לאור סילופים אלה על תפקיד ״ועדת כהן״ שלחה לשכת ראש הממשלה לעיתונים הודעה רשמית המגדירה תחום פעולותיה וסמכויותיה של ועדת כהן: ״לפי הוראת שר הביטחון מינה ראש המטה הכללי ועדת־חקירה של שלושה לבדוק התנהגותם של קצין בשירות פעיל וקצין־מילואים. לרגל פסק־דין של בית־דין אזרחי על נאשם אחד, המחייב לברר מחדש מהימנותם של שני הקצינים. מסקנות ועדת־החקירה יימסרו על־ידי שר הביטחון לממשלה, ומשרד־המשפטים יעשה ודאי כל הפעולות הדרושות שתחייבנה מסקנות ועדת־החקירה״.

מכיוון שנתרבו בעיתונים ידיעות מוטעות ומַטעות על ״ועדת כהן״ ועל מטרת מינויה, וגם על תוכן השיחה שבין מר לבון וראש הממשלה ביום 26.9.1960, מסר ראש הממשלה ביום 2.10.1960 הודעה לעיתונים שנתפרסמה למחרת, וזו לשונה: ״אחרי פגישתי עם לבון ביום ב׳ 26.9.1960 הופיעו בכמה עיתונים הודעות ופירושים מסלפים ומחרחרים שאין להם שחר. מצידי לא נמסר לעיתונים שום דבר, ואני מניח גם לא מצד לבון. אבל מישהו החליט לבחוש בקדירה זו והמציא לכמה עיתונים ידיעות כוזבות, בדויות ומסולפות על תוכן הפגישה.

"לא עסקתי במה שקוראים 'פרשת לבון'. לא היה לי כל יסוד להאשים את לבון במשהו בתקופת שירותו במשרד־הביטחון, וכפי שאמרתי ללבון בפגישתי אתו ביום ב' 26.9.1960, איני רואה כל צורך וחובה לטהר אותו. א. מפני שלא פסלתי אותו; ב. אם מישהו פסל או ניסה לפסול אותו – אין טיהורו בסמכותי. איני חוקר ואיני שופט. לא הוצאתי משפט על מישהו, ופחות מכל על לבון, ולא אקח על עצמי להוציא משפט.

"כשר־ביטחון ראיתי חובתי, לרגל חומר שהוגש לי על־ידי פ' לבון לפני כחמישה חודשים, וידיעות שהגיעו אליי תוך כדי משפט איש מסוים בחודשים האחרונים, ובייחוד לאחר פסק־הדין, להורות לרמטכ"ל למַנוֹת ועדת־חקירה שתברר מהימנותם של קצין אחד בשירות פעיל וקצין אחד בשירות־מילואים. לא הצעתי ללבון להופיע לפני ועדת־חקירה זו ולא עלה על דעתי דבר כזה.

"אולם סיפרתי ללבון על הסיבות שהניעו אותי למנות ועדה כזו, ומסרתי לו, לפי בקשתו, את החומר שהיה בידי, ולא היה ידוע ללבון, שהניע אותי לחקירה זו, ונראָה לי שיש לו הזכות לראות את החומר.

"העיתונים, אשר מתוך כנות ובקשת האמת חרדים לשמו הטוב של לבון מטפלים בפרשה זו – תבוא עליהם ברכה. אבל איני בטוח שכל העיתונים בוחשים בפרשה זו מתוך נימוקים טהורים אלה. אין להאשים במישרים או בעקיפין גם אישים אחרים – והמדובר הוא על שני קצינים בצה"ל (אבל זה חל על כל איש) – כל עוד לא הוכחה אשמתם. אני מניח שפחות מכל רוצה לבון בהגנה או בעזרה מסוג מפוקפק זה.

"מתוך חוסר־ידיעה או מתוך כוונת־זדון מערבבים כמה עיתונים שני עניינים נפרדים: 1. מעשה ביש אחד, שוועדת־חקירה שנתמנתה על־ידי ראש הממשלה (מר מ' שרת) בסוף 1954 לפי דרישת שר הביטחון דאז פנחס לבון – לא הגיעו בו לחקר האמת; 2. התפטרותו של לבון, שהיה אז שר־ביטחון, מהממשלה. על התפטרות זו הודיע ראש הממשלה דאז בכנסת ביום 21.2.1955 דברים אלה: 'מר לבון הודיע אתמול בישיבת הממשלה את נימוקי התפטרותו והם – כי לא ראה אפשרות להמשיך בתפקידו, לאחר שהצעותיו לשינויים במבנה מערכת־הביטחון לא נתקבלו על דעת הממשלה.

"אין לי צל של ספק, שראש הממשלה דאז הודיע לכנסת הודעת־אמת. היו לי חילוקי־דעות פוליטיים עם מ' שרת בממשלה, אבל מעולם לא היה ואין לי עד היום כל שמץ של ספק בהגינותו האישית ובדיבורו האמיתי של שרת. ואני בטוח שלא הודיע לכנסת דבר שאינו כולו אמת.

"כל חברי הממשלה דאז וכל חברי ועדת חוץ וביטחון דאז יודעים, כי פנחס לבון בעצמו הודיע גם בממשלה וגם בוועדת חוץ וביטחון אותה ההודעה על סיבת התפטרותו, אלא ביתר אריכות. בישיבת הממשלה אז נכחו: מ' שרת, ראש הממשלה, ז' ארן, ל' אשכול, י' בורג, פ' ברנשטיין, ב' דינור, דוב יוסף, פ' לבון, ג' מאיר, פ' נפתלי, י' ספיר, י' סרלין. פ' רוזן, י' רוקח, ב"ש, שיטרית, מ' שפירא, מזכיר הממשלה – ז' שרף.

"בוועדת חוץ וביטחון נכחו אז: מ' ארגוב, יושב־ראש, מ' אונא, ב' אידלסון, ש' בבה, י' בן־אהרון, ח' בן־אשר, ה' ברגר, י' הררי, י' כסה, א' לבנה, ד' ליבשיץ, ח' לנדוי, מ' נמיר, א' רימלט. נכחו בישיבה גם שלושה שרים: מ' שרת, פ' לבון, י' סרלין.

"וכל הכותב שלבון 'הודח' מתפקידו או שהוא כותב לא אמת ביודעים –ויש כתבים כאלה – או שכותב דברים בלי לדעתם.

"עד היום אינני יודע מה הם השינויים שהציע שר הביטחון דאז במבנה מערכת־הביטחון ומדוע לא קיבל אותם ראש הממשלה דאז. אחרי שובי בפברואר 1955 למשרד־הביטחון לא ראיתי צורך

לשנות מבנה מערכת־הביטחון, ובפגישתי עם פנחס לבון לא שמעתי מפיו מה הצעותיו (כעבור יומיים הבהיר לי לבון שטעיתי, כי הוא מסר לי הצעת השינויים לאחר שחזרתי למשרד־הביטחון). איני יכול להגיד שמבנה הביטחון שלנו הוא אידיאלי – אין דבר כזה בעולם – אבל הוא יעיל ומתאים לצרכינו, לפי עניות דעתי. לא אומר שלא ייתכנו במבנה זה כל תקלות – סוף־סוף בני־תמותה ולא מלאכים משרתים בצה"ל ובמשרד־הביטחון – אבל איני סבור שהמבנה הקיים גורם בהכרח לתקלות.

"לפני חמישה חודשים הגיש לי לבון חומר מסוים. בשבוע שעבר, לאחר שובו של לבון מחופשת־מנוחה, נתקיימה שיחה בין שנינו לפי יזמתו של לבון ביום ב' 26.9.1960. מכיוון שלבון לא אמר לי שיש לי הזכות לפרסם דברי השיחה – לא אספר עליה. אבל קראתי בעיתונים שורה של סילופים על שיחה זו. כשם שלבון לא אמר לי שאני רשאי למסור השיחה לרשות־הרבים, כך לא אמרתי אני ללבון שהוא רשאי למסור השיחה לרשות־הרבים. ואני מניח שהוא התנהג כמוני ולא מסר על שיחתנו שום דבר לעיתונות.

"אבל דברים אחדים כוזבים או לא מדויקים שהופיעו בעיתונות עליי להכחיש: כבר נמסרה, על דעתי, הודעה על תפקיד ועדת־החקירה שנתמנתה על־ידי הרמטכ"ל לפי הוראתי. ועדה זאת אינה עוסקת במה שהעיתונים קוראים 'פרשת לבון', אלא בחקירת מהימנותם של שני קצינים בלבד, אשר חומר משפטי חייב בדיקתם, וכשר־ביטחון עליי לדעת אם קצינים בצבא הם מהימנים או לא.

"מכיוון שלבון היה סבור – ואולי בצדק – שחומר זה נוגע לו, מסרתי לידיו את החומר שהיה בידיי בנידון זה. אולם לקצינים הנחקרים צריך לתת כל האפשרות להוכיח צדקתם; זוהי הזכות האלמנטרית של כל אדם, אפילו של פושע. כלפי הגינות, צדק ומשפט כל האנשים שווים. כשר־ביטחון לא אסבול שבצה"ל ישרת קצין שאין ידיו נקיות, אבל גם לא אסבול שיעמידו קצין לעמוד־הקלון בלי הוכחות ובלי משפט.

"ב'מעריב' מיום 25.9.1960 נדפסה בראש הגיליון כותרת באותיות קידוש־לבנה, כי 'בן־גוריון ציווה לחקור מחדש את העדויות שגרמו להתפטרות לבון מהממשלה ב־1955'. אין שחר לדברים אלה.

"הידיעה שהופיעה בעיתון 'למרחב' ביום 28.9.1960 מאת סופר עלום־שם כי פ' לבון אמר לראש הממשלה ביום ב', כי 'ועדה זו אינה מסוגלת להסיק מלוא המסקנות לגבי כל הנוגעים בדבר ולכן עֵרער על הרכבה'־אינה מדויקת. איני בטוח אם לבון אמר דברים אלה לסופר 'למרחב', כי בדברים המיוחסים כאן ללבון יש שני 'אי־דיוקים':

1. ועדה זו נבחרה למטרה מוגבלת, כפי שפורסם רשמית, ומובן שדבר זה נאמר ללבון בשיחתי איתו ביום ב'.
2. לא מטעם זה שפורש בעיתון בא ערעור על הרכבה, אם היה ערעור כזה.

"ב'ידיעות אחרונות' מיום 28.9.1960 מסופר, כי 'הביע מר לבון באוזני בן־גוריון בצורה חריפה את תביעתו הנושנה לטהר את שמו על־ידי הצהרה חד־משמעית'. איני יודע מניין יודע העיתון מה דרש ממני לבון, ואני לא אאשר ולא אכחיש את הסיפור על דרישה זו, אבל אומר בפומבי בכל הבהירות, שמעולם לא האשמתי את לבון במשהו ולא מצאתי בו פסול, ואני מוקיר פועלו בתקופת־שירותו הקצרה במשרד־הביטחון ועבודתו החשובה בהסתדרות, ואף־על פי־כן איני רואה זכות לעצמי 'לטהר' שמו של מישהו; אם יש משהו או מישהו הזקוק לטיהור – רק בית־המשפט זכאי ומוסמך לעשות זאת.

"בימים האחרונים ראיתי כמה כותרות בעיתונים על 'התנגשות' או 'ריב בין לבון וביני'. לי

הדבר לא ידוע. בכל־אופן ברור לי, שלריב דרושים שני צדדים, ואני לא הייתי ולא אהיה אחד משני הצדדים.

"עורך 'ידיעות אחרונות' במאמר ראשי ביום 9.8.1960 כותב: 'כשהוטלה על מר לבון ועדה, שאין לו האמון הדרוש אליה, ספק אם היא תשיג את מטרתה'. כנראה לא ידע העורך הנכבד מהי הוועדה, היא לא הוטלה על מר לבון. אלא 'הוטלה' (אם להשתמש בלשון העורך) על שני קצינים, ומסקנות הוועדה יובאו לידיעת הממשלה, ואם שר המשפטים ויועציו יראו צורך בפעולה משפטית – יעשו זאת. לבון לא נשאל על הוועדה ולא היה צריך להישאל, כי אין הוא ממונה על שני הקצינים, ששר הביטחון ראה חובה לעצמו לאור נתונים מסוימים לבדוק מהימנותם.

"ביום 29.9.1960 הכחיש עיתון 'הארץ' בעצמו הידיעה שהופיעה באותו עיתון מיום אתמול, כאילו משרד ראש הממשלה מסר הכחשה על ממצאים חדשים שהובאו על־ידי פ' לבון לידיעת ראש הממשלה.

"בעיתוני 'למרחב' ו'ידיעות אחרונות' מיום 29.9.1960 נאמר, כי שמעו מפי לבון ש'המסמכים שהגיש לראש הממשלה אינם נוסכים אור אלא מטילים צל'. נראה, שהכוונה למסמך שמסר לי לבון לפני כמה חודשים. לשם הדיוק יש לציין, כי בשיחה שהייתה לי ביום ב', 26.9.1960, סיפרתי ללבון על מסמכים מסויימים, שאני קיבלתי בזמן האחרון – ולא ממנו – המטילים ספק במהימנותם של שני קצינים. משום כך הוריתי לרמטכ"ל להקים ועדת־חקירה. לבון ביקש לראות המסמכים האלה, ומיד קראתי מזכירי הצבאי, אלוף־משנה ח' בן־דויד. וביקשתי ממנו למסור ללבון המסמכים, באשר נראה לי כי ייתכן והם נוגעים ל'עניין' שלבון מעוניין בו.

"בעיתון 'למרחב' מיום 30.9.1960 נאמר: 'ממקורות מוסמכים נמסר לסופר 'למרחב', כי פ' לבון לא ביקש מעולם טיהור שמו על־ידי בן־גוריון באופן שהוא, דויד בן־גוריון, יכריז באורח חד־צדדי על ריהביליטציה מעין זו. מה שפ' לבון ביקש מבן־גוריון היה מתן אפשרות לבירור הפרשה במוסד פרלמנטרי־ציבורי מתאים, שהוא ועדת חוץ וביטחון'.

"'המקורות המוסמכים' מסרו לסופר ידיעה כוזבת מתחילתה ועד סופה. כמו שאמרתי לעיל – איני רואה זכות לעצמי למסור לציבור דברי לבון אליי, כשם שאני מניח כי פ' לבון אינו רואה זכות לעצמו למסור דברייי אליו, בלי שכל אחד משנינו לא קיבל רשות זו מחברו. אולם הפִּסקה שלבון ביקש ממני מתן אפשרות לבירור הפרשה בוועדת חוץ וביטחון – היא גם אווילית. אין לבון זקוק לרשות כזו ממני, והוא יכול בכל יום לפנות על דעת עצמו לוועדת חוץ וביטחון בלי ידיעתי ובלי רשותי.

"לבסוף אני רוצה להגיד שאני מזדהה לגמרי עם דברי י' אלמוגי, שכל העניין הזה אין לו שום נגיעה למפלגת פועלי ארץ־ישראל. במידה שאני מטפל בדבר זה – אני מטפל בו אך ורק כשר־ביטחון.

ירושלים, י"א בתשרי תשכ"א, 2.10.1960".

באותו יום שראש הממשלה מסר הודעה זו לעיתונות נקרא לוועדת חוץ וביטחון. נכח בישיבה שר המשפטים פ' רוזן. היושב־ראש הקבוע של הוועדה, מאיר ארגוב, לא היה אז בארץ, ובמקומו ישב ראש ה' ברגר. היעדרו של היושב־ראש הקבוע גרם נזק לא קטן. ארגוב היה יושב־ראש מנוסה, שהכיר היטב תקנות הכנסת ושמר עליהן בקפדנות ובתקיפות, ולא היה מרשה לחברים לחרוג מסמכותם. ברגר היה אדם ישר בתכלית, אבל לא הכיר היטב סמכות הוועדה ומגבלותיה.

ראש הממשלה מסר לוועדה תמצית ההודעה שמסר לעיתונות, וכשחברים אחדים החלו לשאול על "העסק הביש" של שנת 1954, ואם לדעתו של ראש הממשלה שר הביטחון דאז ההוראה או

הקצין הבכיר עשה מה שעשה על דעת עצמו, אמר ראש הממשלה לחברי הוועדה: "בדיקת אשמתם או אי־אשמתם של אנשים – אני חושב שזה לא ענינה של ועדת חוץ וביטחון; היא איננה ועדה משפטית. לדעתי, זהו עניין לאינסטנציה משפטית במדינה", וראש הממשלה הוסיף: "זה עניין של שני אנשים שדיברו לא בפני עדים. אחד אומר כך והשני אומר אחרת. איני יודע אם אפשר לברר זאת. לא הממשלה יכולה לעשות זאת, לפי עניות דעתי, גם לא ועדת חוץ וביטחון. זה לא תפקידה, אלא זה תפקיד של מוסד משפטי". כשמר באדר מ"חירות" העיר: "אין דבר יותר איום מאשר כשאדם מרגיש שנעשה לו עוול", ענה ראש הממשלה: "אילו היה רק איש אחד מעורב בדבר – זה היה מקל הרבה, אבל בעניין זה יש שני אנשים שאי־אפשר להגיד: אתה נקי ואתה פושע. זה הקושי שבדבר". בהמשך הוויכוח אמר מר באדר: "אדוני, לוּ היית מיד ממַנה ועדה של שלושה שופטים – אז הייתי יותר שקט". ענה ראש הממשלה: "אני אינני ממַנה שופטים". מר באדר אמר: "מוטב שהדבר ייבדק כאן, אבל זוהי רק דעתי". העיר ראש הממשלה: "אני מעוניין לא פחות מחבר הכנסת באדר שיצא צדקו של האיש הצודק, אבל זה **עניין של בית־משפט מוסמך**". לאחר שבוויכוח התערבו עוד חברים אחדים של הוועדה וטענו שיש כאן עניין של ביטחון, אמר ראש הממשלה: "אני רואה שאתם רוצים לדון בעניין משפטי. אני לא אשתתף בוועדה שעוסקת במשפטים. אינני איש־משפט. אבל אני יודע להבחין מה זה עניין משפטי ומה זה עניין ביטחוני. כאן יש שאלה משפטית, יש שני אנשים: זה אומר כך, והשני אומר כך. אחד מהשניים יותר קרוב לי, אבל גם מי שאיננו קרוב לי – עניין האמת מחייב כל אדם. זוהי בעיה משפטית. ולא ביטחונית; אין כאן שום בעיה ביטחונית לדעת מי אמר אמת ומי לא. פה כל השאלה היא שאיש אחד אומר: אני קיבלתי הוראה, והשני אומר: לא נתתי הוראה. זוהי כל השאלה. זוהי בעיה משפטית. בעיה ביטחונית אין כאן".

היושב־ראש ה' ברגר הודיע: "הוועדה הזאת, כמו כל מוסד במדינת ישראל, יש לה סמכויות מוגדרות וברורות. דעתי הייתה, שבעניין זה מחובתנו הציבורית למתוח את מסגרת הסמכויות של הוועדה ככל האפשר, עד המקסימום האפשרי. אחד הדברים שאני עשיתי, למשל, בכיוון זה היה שאני הצטרפתי לתביעה של חמישה חברי הכנסת לכנס את הוועדה. כי לפי התקנון, כאשר התביעה באה רק מחמישה חברי הוועדה ולא משישה, אז בפגרה אין ליושב־ראש הכנסת הזכות לכנס את הוועדה. אבל חשבתי שבמקרה זה, כאשר בעיתונות ובחוץ יש רעש כזה, צריך לכנס את הוועדה. אני חושב שגם הלאה ננהג בדרך זו שאנחנו נשתדל ככל האפשר למתוח את המסגרת החוקית של סמכויות הוועדה. אבל יש איזו מסגרת שאי־אפשר לפרוץ אותה סתם כך. אני מבקש את כל החברים להביא זאת בחשבון, גם בהצעותיהם. יש תקנון לכנסת שלא הוועדה קבעה אותו, אבל הוא קיים".

וכשחברים שונים, בעיקר מ"חירות", הציגו כל מיני שאלות – הודיע היושב־ראש בסוף: "אנחנו נדון בשאלה ביום ג'"

מכתבו של פ' לבון לראש הממשלה ודבריו בוועדת החוץ והביטחון של הכנסת • עדותם של ש' פרס ומ' שרת

בו ביום (3.10.1960) שנתפרסמה בעיתונות הודעת ראש הממשלה על הסילופים המרובים בעיתונות בנוגע למה שקראו בשם "פרשת לבון", שלח פנחס לבון אִגרת לראש הממשלה. שבה נאמר "קראתי את הודעתך לעיתונות מיום אתמול, ובוודאי אגיב עליה. הפעם חפץ אני, ברשותך, לנגוע בנקודה

אחת הכלולה בהודעה זו. לאחר קביעתך שלא 'הודחתי' מתפקידי כשר הביטחון, וכי הנימוק להתפטרותי היה שהצעותיי לשינויים במערכת־הביטחון לא נתקבלו על דעת הממשלה, הינך מוסיף: 'עד היום איני יודע, מה הם השינויים שהציע שר הביטחון דאז במבנה מערכת־הביטחון – ובפגישותיי עם פנחס לבון לא שמעתי מפיו מה הן הצעותיו'. ארשה לעצמי לרענן את זיכרונך: מיד לאחר כניסתך לממשלה כשר הביטחון הזמנת אותי לשמוע מפי את הצעותיי וסיכומיי. באותה שיחה אמרתי לך, כפי שאמרתי לפני התפטרותי לראש הממשלה דאז מ' שרת, שיש לסלק שני אנשים ממערכת־הביטחון. כמו־כן מסרתי לך בעל־פה את הצעותיי השונות על מבנה מערכת־הביטחון. כל זה היה ביום 22.2.1955 בלשכתך בתל־אביב. מיד לאחר השיחה העליתי, לפי בקשתך, הצעותיי על הכתב ושלחתי אותן אליך במכתבי מיום 24.2.1955. – בברכה פ' לבון".

פנחס לבון צדק בקחתו על עצמו לרענן זכרונו של ראש הממשלה, כי נכון הדבר שהוא הודיע עם החזרתו של ד' בן־גוריון למשרד־הביטחון על הצעותיו לשינויים במערכת־הביטחון. אבל בשאר הדברים לא "דייק". מימי התפטרותו של לבון בפברואר 1955 נשארו שלוש תעודות:

1. אִגרת־התפטרותו של פנחס לבון ששלח לראש הממשלה דאז ביום 2.2.1955. באגרת זו נאמר: "מסרת חומר החקירה הנוספת (של ועדת אולשן־דורי) לשאול אביגור. עשית זאת למרות התנגדותי. במשך שתי החקירות שנמשכו שבועות הוחזקתי במצב של מנודה. לא אתה ולא חבר אחר (פרט לאשכול, שרצה לשוחח איתי, אך איתו דווקא אני לא רציתי לשוחח מטעמים שאנשים מהוגנים אולי לא יבינו) לא ניסיתם לשוחח איתי, כאילו הייתי חולה מגונה, אשר יש השמח לקיצו הקרוב ויש היוצא ידי חובתו במנוד־ראש. הייתי אסור בנגיעה. לי אסור לדעת מה אתם חושבים, טוענים, מאשימים. אני הייתי אובייקט לרחמים או לסילוק חשבונות. המעניין בשבילי, שבהתנהגותך ובהתנהגות חברים הוצאתם אותי מכל החבורה ומכלל האחריות המשותפת. לא רק אתם חופשיים – גם אני חופשי. והנני בא להודיעך: איני מוכן עוד להיות חבר לאנשים שחיסלו את חברותם איתי. הנני מודיע לך על התפטרותי מתפקידי כשר הביטחון וחבר ממשלה".

במכתב התפטרות זה אין זכר או רמז שהוא מתפטר מפני שראש הממשלה לא הסכים לסלק שני אנשים ממערכת־הביטחון.

יש גם עדותו של ראש הממשלה דאז, משה שרת, שהיחסים הגרועים בין לבון ובין ראש הממשלה גרמו להתפטרותו של שר הביטחון דאז: בישיבת מרכז המפלגה אמר שרת: "אינני חושב שהדבר הוא סוד לרבים, כי חל סבך חמור ביחסים ביני ובין פנחס לבון כאשר אני הייתי ראש ממשלה והוא שר־ביטחון. חל סבך מאוד מאכזב, מאוד מצַער וחמור מאוד. לא איכנס עכשיו לפרטיו. אני רק קובע העובדה. מסבך אישי זה לא נגרעה השפעה על התפטרותו של לבון מתפקידו כשר הביטחון, כאשר הוא התפטר".

יש גם עדות מסייעת מפי לוי אשכול בימי היותו שר־האוצר: בישיבת מזכירות מפא"י ביום 16.12.1960 אמר אשכול: "יש פרשה אומללה וטרגית של לבון עם גולדה ועם אשכול ועם ספיר ועם שרת מימי היותו שר־ביטחון, פרשה מאוד, מאוד־מאוד אומללה ומאוד טרגית, במובן החברתי ובמובן היכולת לשרת יחד מתוך אחריות – נשאנו את הדבר בתוכנו בעור שינינו".

2. ויש הסטנוגרמה מישיבת הממשלה ביום 20.2.1955, הישיבה האחרונה שבה השתתף פנחס לבון. בישיבה זו עמד לבון על התקלות המרובות שנתרחשו בשנת 1954, וסיים בדברים אלה: "לאחר ההשתלשלות הזאת ותקלות נוספות שקרו לאחר־מכן הודעתי לראש הממשלה, שלפי דעתי אין למנוע כישלונות כאלה ואין להבטיח שליטה גמורה על כוחות־הביטחון בלי קביעת יסוד תחיקתי לפעולות כוחות־הביטחון, כי אנחנו המדינה היחידה שאין בה חוק מגדיר מעין זה. מתוך

נימוקים בוודאי שקולים לא ראה ראש הממשלה אפשרות לקבל הצעותיי אלה. לאחר דחייתן לא ראיתי אפשרות לעצמי להמשיך ולשאת באחריות לענייני ביטחון המדינה והודעתי לראש הממשלה על התפטרותי מהממשלה".

השר יוסף ספיר שאל אז: "האם נקיים חילופי דברים בקשר עם הודעה זו?" ראש הממשלה, משה שרת, ענה: "לא מיציתי כל אשר יש לי להודיע. הודעתי רק על התפטרות חברנו פנחס לבון ועל משאלתו שתינתן לו אפשרות להסביר נימוקי התפטרותו".

השר י' ספיר הביע דעתו שיש צורך בדיון, כי השר לבון אמר כמה דברים קשים. ראש הממשלה השיב שהוא מבין את המשאלה הזאת, "אבל הזמן דוחק ויש להביא לידי אישור דבר מילוי מקומו של השר לבון. דבר זה דחוף, כי שר הביטחון מבקש את רשותי לעזוב את הישיבה, זאת אומרת להיפרד מאיתנו". פנחס לבון נפרד אז מחבריו ואמר: "אני מודה לראש הממשלה, ושלום לכולכם," ויצא.

לאחר שלבון יצא אמר ראש הממשלה: "התפטרותו של שר הביטחון מיד עם הגשתה יצרה, לפי הכרתי, מצב חמור מאוד. זה שבועות שמתנהל ויכוח פנימי מסביב לבעיה זו". השר י' ספיר שאל: "המותר להבין פה את המילה 'פנימי'?" וראש הממשלה ענה: "ביני ובין שר הביטחון; לדאבוני הרב לא נשארו כל הבירורים האלה סגורים באותה המסגרת שלה הם היו שייכים והפכו לנחלת הכלל, לנחלת רבים, בצבא ומחוץ לצבא; התפרסמו גם בציבור. אני אומר: דבר זה יצר מצב חמור מאוד בצבא, מצב של אכזבה, מצב של מרירות, מצב של אי־אמון, מצב של אי־ביטחון פנימי, ואני ראיתי צורך עליון, ראשית – למלא עד כמה שאפשר מיד את המקום שנתפנה, ושנית־למלא אותו כך שלא רק התפטרות זאת לא תחליש ולא תערער את היציבות הפנימית בצבא, אלא תגרור אותה רב יתר על מה שהיה קודם".

אף רמז לא נשמע בבירור, שנמשך עוד זמן רב אחרי יציאת לבון, על דרישה אולטימטיבית לפטר שני אנשים ממערכת־הביטחון כתנאי להישארות לבון במשרד־הביטחון.

3. התעודה השלישית – היא ישיבת ועדת חוץ וביטחון, שנתקיימה יום אחרי זה, ביום 21.2.1955, ובה הרצה פנחס לבון באריכות יתרה על השתלשלות הדברים שהביאה אותו להתפטרות, באשר הגיע למסקנה, כי "אין למנוע כישלונות כאלה ואין להבטיח שליטה על כוחות־הביטחון בלי שינויים רדיקליים למדי במבנה מערכת־הביטחון כולה ובסמכויות ענפיה השונים. לא התרעמתי כאשר מתוך נימוקים ודאי שקולים ראש הממשלה לא ראה אפשרות לעצמו לקבל הצעותיי אלה. לאחר דחיית ההצעות מתוך שיקולים של ראש הממשלה אני לא ראיתי אפשרות לעצמי לשאת באחריות לענייני ביטחון המדינה והודעתי לראש הממשלה על התפטרותי מהממשלה".

ראש הממשלה דאז היה נוכח בישיבה זו, ובאותו יום מסר לכנסת כי שר הביטחון, מר פנחס לבון, התפטר מתפקידו ומחברותו בממשלה – ומר לבון הודיע אתמול בישיבת הממשלה את נימוקי התפטרותו, והם – "כי הוא לא ראה אפשרות להמשיך בתפקידו לאחר שהצעותיו לשינויים במבנה מערכת־הביטחון לא נתקבלו על דעת ראש הממשלה".

הדברים שסיפר לבון לוועדת חוץ וביטחון ובהודעה לעיתונים לאחר חמש שנים ושמונה חודשים, ביום 4.10.1960, לא התיישבו לחלוטין עם תוכן המכתב ששלח לראש הממשלה דאז ביום 2.2.1955, ולא לדברים שסיפר לממשלה ביום 20.2.1955 ולוועדת חוץ וביטחון ביום 21.2.1955. לאחר הופעתו הראשונה של פ' לבון בוועדת חוץ וביטחון ביום 4.10.1960 הדפיס העיתון הבלתי־מפלגתי היחיד שהופיע אז בארץ, עיתון "הארץ", כותרת באותיות ענקיות: "פ' לבון

גולל פרשת זיופים ותככים שנעשו במטרה להכשילו בתפקידו כשר־ביטחון. ועדת־החוץ החליטה להמשיך בבירור".

כשר־ביטחון וראש ממשלה במשך שש שנים לפני היות פנחס לבון שר־ביטחון, ושש שנים לאחר התפטרותו של לבון ידע כותב הטורים האלה, שהדיונים בוועדת חוץ וביטחון לא הודלפו אף פעם לעיתונות, ורק ההודעה שמסר יושב־ראש הוועדה; על דעת הוועדה, לפרסום – הגיעה לציבור. לא היה, במשך כל התקופה מאז קמה בישראל ממשלה נבחרת, מוסד ממלכתי שהיה כל־כך מקפיד על שמירת סודיות דיוניו כוועדת חוץ וביטחון, ושום מוסד ממלכתי אחר לא היה כל־כך מופקר כוועדת חוץ וביטחון בימי התעסקותה ב"פרשת לבון" החל מיום 4 באוקטובר 1960 עד סיום הדיונים הללו ביום 18.1.1961.

לבון הופיע בוועדת חוץ וביטחון בפעם הראשונה ביום 4.10.1960. לפני פתיחת הדיון הודיע יושב־ראש הישיבה ה' ברגר: "אתמול הופיעה ידיעה אחת בעיתון 'הארץ', אחר־כך חזרו על הידיעה הזאת בעיתון 'ידיעות אחרונות', המסלפת לגמרי דבר שהיה בוועדה. ב'הארץ' נאמר: 'בין היתר אמר ראש הממשלה (בוועדת חוץ וביטחון ביום 2.10.1960) שלפני ועדת־החקירה באותו זמן – הכוונה לוועדת אולשן־דורי – היו שתי גרסאות, והוועדה דחתה את הגרסה של פנחס לבון: והעדיפה את הגרסה השנייה'. ב'ידיעות אחרונות' זה נאמר בצורה עוד יותר ברורה. להם היה כנראה יותר זמן לנסח את זה. 'כן נודע, כי הפרט היחיד שבן־גוריון מסר לוועדת חוץ וביטחון, בתשובה לאחד מחברי הוועדה ושלא נמסר בהודעתו בעיתונות, הוא הגילוי כי לפני ועדת־השניים – השופט אולשן ורב־אלוף דורי – שחקרה ב־1955 את הפרשה שהביאה להתפטרות לבון הובאו שתי גרסאות על הפרשה – הגרסה השנייה נתקבלה'. אני מקווה – אמר היושב־ראש – כי החברים לא יתנגדו לכך אם אני אמסור היום לעיתונות שראש הממשלה לא אמר דבר זה ולא שום דבר דומה לזה".

בבה אידלסון העירה: "מכיוון שבשתי הישיבות האלה – הרבה חברים מסיבות שונות, הייתי אומרת שמחובתך להגיד להם שחלה עלינו לא רק אותה חובה שאסור להוציא צריך להכיר בעובדות". ואחר־כך הוסיף לבון: "אני רוצה להגיד שאני מקווה שאֵמרה זו של ראש הממשלה הייתה פליטת־פה, אם לא – היא חמורה ביותר, שהיא בשבילי באופן אישי ומבחינת העניין הרבה יותר חמורה מכמה וכמה דברים בפרשה זו".

כותב הטורים האלה מוסמך להזדהות עם ראש הממשלה שאמר הפסוק שלא מצא חן בעיני לבון או שנראה לו שזו הייתה רק פליטת־פה, והוא מודיע שזו לא הייתה פליטת־פה – אלא עמדה השקולה שהאומר תפס כל הזמן, כשהיה ראש ממשלה וכשלא היה ראש ממשלה, והיה סבור, והוא עודנו סבור, שרק בית־משפט מוסמך לברר השמועות וההאשמות האלה המחשידות אנשים מסוימים. וכשאחד טוען: לא נתתי הוראה, והשני טוען: קיבלתי הוראה ממך – רק בית־משפט יכול לברר מי אומר אמת ומי לא.

אחרי דבריו הנ"ל של לבון בא הקטרוג על קיום ועדת כהן: "לשם מה ועדה זו". משפט וצדק לא תמיד חופפים זה את זה – טען לבון, ואז באה טענה נגד מנכ"ל משרד־הביטחון בימי לבון ובימי דויד בן־גוריון: "מנהל משרד־הביטחון, שלא היה לו כל קשר עם הפרשה עצמה, והוא לא ידע עליה כלום, פרט למה שהוא שמע מזה או מזה, רואה לנחוץ להופיע בפני הוועדה החוקרת של השנים (אולשן־דורי) ולמסור עדות, שאני ביקשתי לראותה ולא ניתנה לי עד היום הזה".

א' מרידור שואל: "ביקשת ממי? מהוועדה?" ולבון ענה: "מראש הממשלה דאז (משה שרת). מה היה לי עם הוועדה? ביקשתי מראש הממשלה דאז, והוא ענה לי שהעד איננו מסכים שאני

אראה את העדות הזאת. אז אני אינני יכול בקלות להגיד שלא היה פה איזה תיאום". אחרי שאלה שנשאל לבון על־ידי מר י' באדר אמר לבון: "אינני אומר ולא אמרתי אף פעם – אין לי שום הוכחות בכיוון זה – שאו הרמטכ"ל לשעבר (משה דיין) או מנהל משרד־הביטחון לשעבר (שמעון פרס) היו שותפים למעשי זיופים והכנת עדויות־שקר. אבל ייתכן מאוד – ויש היגיון לא מועט בזה – נסעה עגלה, היו חשבונות. אפשר היה לעלות על העגלה הזאת, אם לא בדרך הראשית, הרי בדרך האחורית, ולחזק את עושי הזיופים ומכיני עדויות־שקר על־ידי תוספת רבת־משקל ממין זה של עדויות בעלות אופי כזה".

בישיבת ועדת חוץ וביטחון ביום 23.10.1960 הופיע שמעון פרס בפני הוועדה והודיע: "הייתה טענה, כאילו עדותי הייתה עדות אופי. הודעתי כבר, שעדותי הייתה מורכבת משאלות (של חברי הוועדה) ותשובות (שלי). לא נשאלתי ולא עניתי על עניינים שבאופי. מר פנחס לבון התאונן גם בפומבי שסירבתי לבקשת ראש הממשלה דאז מר משה שרת להראות את עדותי ללבון. בינתיים התברר לי, לאחר דברי מר שרת בפני הוועדה, שתלונה זו היא משוללת יסוד. מר משה שרת כלל לא דיבר אתי על כך. וכאן ברצוני לשאול את מר פנחס לבון: האומנם היה לו כל־כך קשה להרים שפופרת של טלפון למר משה שרת ולהינכח בן־רגע שהוא מסתבך בהאשמות־שווא?"

בהמשך עדותו בוועדת חוץ וביטחון ביום 4.10.1960 אמר פנחס לבון:

"נכון שההודעה שנמסרה הייתה בנוסח הכללי שאני דרשתי שינויים במערכת־הביטחון. השינויים שהצעתי לא נתקבלו ואני התפטרתי. אני רוצה להגיד לכם מה היו השינויים שדרשתי. שינוי אחד – שהוא היה בשבילי המכריע והקובע אם אני יכול להישאר בממשלה או לא, אלה היו שינויים פרסונליים. אני הודעתי לראש הממשלה דאז, שאין לי כל אפשרות להמשיך בתפקיד של שר הביטחון עם מנהל משרד המוסר עדויות מאחורי גבו של השר ונגדו, ועם 'קצין בכיר' (במקור יש שם אחר) המעליל עליו מה שהוא מעליל – אז זה היה תנאי המינימום שאני דרשתי מראש הממשלה דאז. הוא חשב שהוא לא יכול לעשות את זה. נכון שנוסף לזה אני מעוניין לקבוע פה את העובדה: לראש הממשלה הקודם (משה שרת) מסרתי במפורש מה אני דורש כתנאי פרסונלי, ואחרי־כן היו הצעות שונות שהן לא היו בגדר של תנאי, הן היו בגדר של תביעה לבירור".

ראינו מקודם מה כתב לבון לראש הממשלה ביום 2.2.1955 על התפטרותו. ראינו מה, שאמר ביום 20.2.1955 לממשלה וביום 21.2.1955 לוועדת חוץ וביטחון על סיבות התפטרותו. בדברים ההם לא היה זכר לדרישה על פיטורי מנהל המשרד ועל פיטורי "הקצין הבכיר".

ביום 17.10.1960 הופיע מ' שרת בפני ועדת חוץ וביטחון ואמר בין השאר: "שר הביטחון (פ' לבון) פרש לפני שורה של צעדים שהוא ראה אותם כהכרחיים, וביקש את אישורי להם. היו בהם שינויים ארגוניים, היו בהם שינויים אישיים, אשר לשינויים האישיים – היו שני שינויים. האחד – העברת (הקצין הבכיר) מתפקידו. הוא לא דרש הוצאתו מהצבא. הוא לא דרש ביטול קצינותו, הוא דרש העברתו מהמטה לתפקיד אחר". ושרת הוסיף: "העברת קצין במטה הכללי זה בסמכותו של הרמטכ"ל, זה בוודאי בסמכותו של שר הביטחון".

כותב הטורים האלה, שהיה קרוב לחמש־עשרה שנה שר־ביטחון, יכול לאשר דברי משה שרת, ולא עוד אלא שחובת שר הביטחון היא למסור כל קצין, מאיזו דרגה שהיא, למשפט צבאי כשהוא חורג מסמכותו ומעליל, כפי שטען לבון, על שר הביטחון שהוא לא נתן הוראה לפעול, והוא, הקצין, פעל בלי סמכות ועודנו טופל שקר על שר הביטחון כאילו זה נתן לו הוראה (וזו, כידוע, הייתה טענתו של לבון בפני ועדת אולשן־דורי בראשית 1955 ובפני ועדת חוץ וביטחון

באוקטובר 1960) – היה לבון חייב מיד להעמיד אותו למשפט צבאי, ומשפט צבאי סודי, כי אסור היה לפרסם ברבים מה תוכנו של הסכסוך שבין שר הביטחון ו"הקצין הבכיר". ונאמן כל בית־משפט צבאי בישראל לשמור על סודות צבאיים וביטחוניים, כשם שהיה נאמן משפט אזרחי לנהל משפט סודי בשנת 1959 נגד "האדם השלישי" שנידון לשתים־עשרה שנות מאסר.

ואשר לדרישת פיטורי המנהל הכללי, שמעון פרס, אישר משה שרת, שאומנם לבון דרש זאת ממנו, אבל הוא גם הסביר מדוע לא קיבל דרישה זו, אם כי לדבריו "לא היה מקרה אף פעם בממשלה שכופים מנהל כללי על השר". אבל פה, סילוקו של המנהל הכללי היה מתפרש שתולים את קולר הפרשה במנהל הכללי, ו"אי־אפשר היה לתלות את קולר הפרשה הזאת במנהל הכללי".

כשהופיע שמעון פרס בפני ועדת חוץ וביטחון ביום 23.10.1960 אמר: "אני בעצמי לא השתתפתי בשום דיון על פיטוריו או על קבלת התפטרותו של פנחס לבון; לא נתבקשתי על־ידי ראש הממשלה דאז להביע דעה על כך. לא השתתפתי בשום פורום מפלגתי או אחר שטיפל בפרשה זו, ולא ידעתי על מהלכי הבירור, אלא מפי השמועה בלבד, כמו שידעו על כך אזרחים ועיתונאים. נהפוך הוא, את הידיעה המפורשת שמר פנחס לבון תבע את פיטוריי מתפקידי כמנהל כללי של משרד־הביטחון למדתי מהודעתו בוועדת חוץ וביטחון". היושב־ראש ה' ברגר שאל: "עכשיו?", ושמעון פרס ענה: "עכשיו, ב־1960".

אחד הדברים התמוהים ביותר הוא, שבנאומו הראשון והראשי בוועדת חוץ וביטחון ביום 4.10.1960 על הגורמים להתפטרותו, הודיע פנחס לבון: "אני רוצה פה להזכיר עוד את העובדה הבאה: ב־2.2.1955 שלחתי לראש הממשלה דאז, משה שרת, מכתב־ההתפטרות שלי, מכתב די ארוך. היות וזה היה מכתב ביני לבינו – לא אקרא אותו. הוא גם לא חשוב מבחינת העניין: בו מסרתי את הנימוקים מדוע אני מתפטר. ב־17.2.1955 פרסמתי ב'קול ישראל' את ההודעה. לא רציתי לחכות עוד לגמר בירורים שונים שהתנהלו במקומות שונים בארץ, קרובים ורחוקים. ואני ביקשתי את ידידי משמאל – מר עברון – למסור ל'קול ישראל' את ההודעה על התפטרותי. הוא הראה אותה לראש הממשלה דאז, והיא נמסרה ב'קול ישראל'. ההודעה אומרת: שר הביטחון מסר היום, 17.2.1955, את ההודעה הבאה: 'ביום 2.2.1955 הודעתי לראש הממשלה בכתב על התפטרותי מחברות בממשלה. לאחר בירורים איתי שנמשכו מאז, הודעתי היום לראש הממשלה כי התפטרותי היא סופית. את נימוקיי החלטתי למסור לממשלה: ולוועדת החוץ והביטחון של הכנסת".

העתק המכתב של לבון לשרת מיום 2.2.1955 נשלח על־ידי לבון לארבעה אנשים, מהם שלושה חברי הממשלה אז: ז' ארן, ל' אשכול וגולדה מאיר. הרביעי היה אז אזרח פשוט שיושב בשדה־בוקר. ברור שבמכתב זה מיצה לבון את הסיבות האמיתיות של התפטרותו. במכתב זה אין זכר לשינויים במערכת־הביטחון, או דרישת פיטורי שני אנשים – המנהל הכללי ו"הקצין הבכיר". הסיבה להתפטרות במכתב ההוא – היחסים האישיים בין לבון מצד אחד ובין ז' ארן, ל' אשכול, גולדה מאיר ומשה שרת – מצד שני. המכתב שכתוב במרירות רבה, ושעיקרו צוטט לעיל, מתאונן אך ורק על חוסר יחסי־אמון מצד ראש הממשלה (משה שרת) וחבריו כלפי לבון. אפשר לפקפק אם בישיבת הממשלה ביום 20.2.1955 ובישיבת ועדת החוץ והביטחון ביום 21.2.1955, ולאחר כמה שנים בישיבת ועדת חוץ וביטחון ביום 4.10.1960 ניתנו הנימוקים האמיתיים להתפטרותו של לבון מהממשלה, אבל קשה להטיל ספק בכנות הרגשות שהובעו במכתבו של לבון לשרת ביום 2.2.1955.

בסוף ישיבת ועדת חוץ וביטחון ביום 4.10.1960 הציעו שני חברי "חירות": א' מרידור וי'

באדר לדרוש דחיית הבירורים של ועדת כהן. מר י׳ באדר גם הרחיק לכת ואמר: ״יש לי ספק אם הציבור והעם והלאום וההיסטוריה יוכלו לקבל ברצינות המלצות ועדה, שמר לבון לא הופיע בפניה בעניין זה״. הוועדה לא קיבלה שום החלטה, אלא החליטה להתכנס בעוד שבוע, ביום 11.10.1960.

הודעת לבון לעיתונים • שלושה נימוקים שונים • מה אמר אשכול ומה כתב שרת • אילו יצאה החקירה המשפטית לפועל בשעתה...

באותו יום שלבון הופיע בפעם הראשונה בוועדת חוץ וביטחון (4.10.1960) מסר לעיתונים הודעה, שנתפרסמה למחרת בכל העיתונים. בהודעה נאמר:

ביום 2.10.1960 פִּרסם ראש הממשלה ושר הביטחון ד׳ בן־גוריון הודעה המחייבת אותי להסתייג בכמה נקודות עיקריות:

1. בהודעתו קבע ראש הממשלה, כי לא היה כל קשר בין התפטרותי מחברות בממשלה לבין חקירת השניים שהתנהלה קודם־לכן. ראש הממשלה מסתמך על הודעת ראש הממשלה דאז, משה שרת, בכנסת ועל הודעתי בממשלה ובוועדת חוץ וביטחון, האומרות, שהתפטרתי בגלל הצעות לשינויים במבנה מערכת־הביטחון שלא נתקבלו על דעת מ׳ שרת. עם קריאת ההודעה של ראש הממשלה בפרק זה שיגרתי אליו (ביום 3.10.1960) את המכתב הבא״ (המכתב כולו נתפרסם לעיל[2] וכותב השורות הללו אישר דברי לבון בנדון זה). לבון המשיך בהודעתו: ״לזאת עליי להוסיף, כי התנאי האולטימטיבי היחיד להישארותי בממשלה הם של שני אנשים, ששום אדם המכבד את עצמו לא יכול היה, לאחר מה שקרה בפרשה המסוימת, להמשיך ולעבוד אתם בכפיפה אחת.
2. בתמיהה קראתי את הודעתו הפסקנית של ראש הממשלה, ׳שאם יש משהו או מישהו הזקוק לטיהור – רק בית־משפט זכאי ומוסמך לעשות זאת. אינני חושב, שיש זכות לערבב שתי פרשיות – הפרשה הנוגעת לשני קצינים, שוועדת־חקירה מסוימת חוקרת או תחקור בקשר להאשמות על זיופים ומתן עדויות־שקר, והעניין הנוגע למי שהיה שר הביטחון בממשלת ישראל. מובן מאליו, שכאשר תיגמר החקירה בעניין הראשון יוכל שר הביטחון או הרמטכ״ל להחליט על העמדת האשמים במעשים פליליים למשפט. לא כן הדבר בשאלה: מדוע התפטר שר־ביטחון מממשלת ישראל, ומה היו הנסיבות שאילצוהו לצעד זה. שאלות אינן משפטיות, ואף לא ביטחוניות. אלה הן שאלות ציבוריות־ממלכתיות, ואין כל יסוד הגיוני או מוסרי לשימוש זה בנימוק של פנייה לבתי־המשפט. גם ועדת־השניים שנתמנתה בשעתו על פי דרישתי לא הייתה מוסד משפטי וסמכותה לא הייתה כלל משפטית. ברור, שראש הממשלה ושר הביטחון איננו מוכן ואינו רואה את עצמו מתאים, ובוודאי במידה רבה של צדק להיות הפוסק בעניין זה, אך יש במדינה מוסדות ולא רק אישים. ישנה ממשלה, והיא לפי החוק גוף קולקטיבי. ישנה ועדת חוץ וביטחון. ואין כל סיבה לכך, שבפרשה

2 ראה עמ׳ 604

ציבורית־ממלכתית זו שני מוסדות אלה, או אחד מהם, לא יראו את עצמם חייבים לבדוק ולהוציא מסקנות.

3. הרמטכ"ל, לפי הוראות שר הביטחון, הקים ועדת־חקירה בזמן היעדרי מהארץ. לא איכנס לוויכוח אם רשאי היה או לא רשאי היה לעשות כך, בלי להודיע לי על כך. מבחינה פורמלית – בלי ספק; מבחינה אנושית וחברית – יש מקום לדעות שונות. לא נראית בעיניי עצם הקמתה של ועדה זו לאחר שהחומר המצוי בידי ראש הממשלה ושר הביטחון (ואני מכיר את החומר הזה כולו) הספיק להעברתו לידי היועץ המשפטי של ממשלת ישראל, שיכול היה להיעזר בהמשך חקירתו בקצין, או שני קצינים, שהרמטכ"ל בוודאי היה מעמיד לרשותו. לא מובן לי למה לא הלכו בעניין זה בדרך ממלכתית פשוטה ולמה היה צורך לסרבל את התהליך על־ידי הקמת ועדה אשר גם לה אין סמכות משפטית פוסקת.

4. בהזדמנות זו הנני רואה צורך להוסיף הערה, שאיננה כלולה בדברים שאמר אותם ראש הממשלה בהודעתו, אלא הם בגדר של 'הסברים' שמנסים להפיצם בציבור, כאילו אין קשר או עלול להתברר שאין קשר, בין החומר שנתגלה לאחרונה לבין הפרשה המסוימת. איני יכול לגלות מהותו ותוכנו של החומר הזה, כל עוד הוא מוחזק בגדר סוד ביטחוני, אך הנני יכול להודיע ברבים, מתוך אחריות מלאה לדבריי, שחומר זה כולו קשור בפרשה המסוימת, ורק בה.

5. הנני מסכים ללא כל הסתייגות לקביעתו של ראש הממשלה ד' בן־גוריון, כי אין להטיל ספק בהגינותם האישית של כמה אנשים שטיפלו בזמנו בפרשה. אך יש וטעויות, ולפעמים חמורות, נעשות על־ידי אנשים הגונים. העובדה שמתגלית טעות כזו, איננה נוגעת להגינותם האישית

6. לבסוף הנני חוזר ומדגיש, כי אין לערבב בשום אופן ופנים את צה"ל בבירור פרשה זו או הפרשיות העלולות להסתעף ממנה. צה"ל יקר לכולנו. אם שתקתי במשך תקופה ארוכה – בימי ההתפטרות וסמוך לזה – אחד הנימוקים המכריעים עבורי היה: הדאגה לשלומו של צה"ל. אך מאז עברו קרוב לשש שנים. צה"ל נשתנה. בחבר מפקדיו חלו שינויים גדולים. בשביל רוב אנשי צה"ל העניין הוא כבר בגדר היסטוריה, ואם מתעורר כיום ההכרח לבדוק את הפרשה מחדש – צריך לדאוג לכך, שצה"ל לא ייסחב לתוך בירור זה. הוא לא נוגע לו, ושמו הטוב לא ייפגע מזה.

אחרי הודעה זו לעיתונות הופיע פ' לבון עוד שלוש פעמים לפני ועדת חוץ וביטחון: בימים 11, 17 ו־20 באוקטובר 1960. מאז קמה המדינה לא הוסערה הארץ כבימים אלה. אפילו לא בימי "אלטלנה". כל מה שנאמר בוועדה נתפרסם בעיתונות, על הרוב בסילופים. מאז הוקמה ועדת חוץ וביטחון, ועד הופעת לבון בוועדה, לא הודלף שום דבר מוועדה זו, ופורסם בעיתונות רק מה שמסר יושב־ראש הוועדה לפרסום על דעת הוועדה כולה. עם הופעת לבון נפרצו כל הסכרים. כשהופיע משה שרת בוועדה ביום 17.10.1960, אחרי לבון, הגדיר "חידוש" זה במלים אלה: "בארץ התחוללה סערה. והסערה הזאת משתוללת עכשיו בעיתונות וברחבי הציבוריות הישראלית. מה שמתנהל עכשיו בארץ זו זה לא תהליך של בירור, אלא זוהי חרושת של זוועות".

משה שרת, שהתנגד להצעת אשכול על הדחת לבון ממזכירות מפא"י, אמר בישיבה שדנו בה בהצעת אשכול להדיח את לבון: "הודעתו של לבון לפני ועדת חוץ וביטחון זעזעה אותי. יצאו מפיו

דברים שהיו גרועים בהחלט, היו דברים שאומר עליהם שהיו מגונים. חלקי לא עם אלה שגומרים ההלל על כל פרשת פעולות לבון בהנהגת ההסתדרות. יש לי תרעומות עליו תרעומות רציניות מאוד, תרעומת על אופיין של הופעות מסוימות שלו, תרעומת על אופן הדיבור, תרעומת במישור של יחסי אישים ויחסי חברים, ואולי עוד משהו". את "המשהו" לא גילה אז.

בהודעת לבון שנתפרסמה ביום 5.10.1960 נמצאו כמה דברים הגונים, כגון שאין לערבב את צה"ל בפרשה, שאין להטיל ספק בהגינותם של אולשן, דורי, אבל יש בהם כמה דברים מפוקפקים, וגם כמה דברים לא מדוייקים. מדוע תמה לבון על דברי ראש הממשלה, ש"אם יש משהו או מישהו הזקוק לטיהור, רק בית־משפט זכאי ומוסמך לעשות זאת". כלום לא ידע לבון שהשאלה העיקרית והמרכזית של "הפרשה" (זו של שנת 1954) היא, שיש בה שתי גרסאות: אחת של מי שהיה שר־ביטחון באותה שנה, והיא כי הוא לא נתן כל הוראה לפעולה הכרוכה בעסק הביש; והשנייה – של הקצין הבכיר, המודה שהוא נתן פקודה לעשות הפעולה, אבל עשה זאת לפי הוראה שקיבל מאת מי שהיה שר־ביטחון. וידוע הדבר, שפנחס לבון היה שנים רבות עסקן מפורסם ומכובד בארץ, אבל לגבי האמת והצדק – כל האנשים שווי־זכויות, וכל מי שנאשם על־ידי חברו יש לו הזכות להוכיח צדקתו במשפט, וכל מי שמאשים חברו חייב להוכיח אשמתו במשפטי וזה ניתן לעשות בכל מדינה דמוקרטית והגונה רק במוסד משפטי, לפי נוהל משפטי מקובל, ומתן אפשרות שווה לכל צד להוכיח את צדקתו. מהי, איפוא, התמיהה של לבון?

צדק לבון באומרו "אינני חושב שיש זכות לערבב שתי פרשיות, הפרשה הנוגעת לשני קצינים שוועדת־חקירה מסוימת (ועדת כהן) חוקרת – והתפטרות שר־ביטחון מהממשלה". אם היה ניסיון לערבב שתי הפרשיות הללו – זה נעשה אך ורק על־ידי לבון בהודעתו כי חקירת מהימנותם של קצינים היא עניינו של שר הביטחון, ולבון, אם כי היה פעם שר־ביטחון, אינו צריך ואין לו כל זכות להתערב בכך. ולשווא ניסה להשפיע על שר הביטחון, בפגישה אתו ביום 20.9.1960, שיבטל את הוועדה שהוטל עליה לבדוק מהימנות שני קצינים. ונכון הדבר, שהשאלה מדוע ואיך התפטר שר מהממשלה – ודינו של שר־ביטחון בעניין זה הוא כדינו של כל שר אחר – אינה עניין למשפט; אינה גם עניין לבירור, לאחר שהשר התפטר וחבריו קיבלו התפטרותו. ויש רק לתמוה, שלבון נתן בזמנים שונים שלושה נימוקים שונים להתפטרותו. נימוק ראשון נתן ביום 2.2.1955, כשהודיע במכתב לראש הממשלה דאז (משה שרת): "בהתנהגותך ובהתנהגות חברים הוצאתם אותי באופן שיטתי ומכוון מכלל החבורה ומכלל האחריות המשותפת. התנהגות זו משחררת גם אותי משארית רגש חובה ואחריות הדדית. לא רק אתם חופשים – גם אני חופשי, והנני בא להודיעך: אינני מוכן עוד להיות חבר לאנשים שחיסלו את חברותם איתי. הנני מודיע לך על התפטרותי כשר־ביטחון וכחבר ממשלה".

נימוק שני ניתן ביום 20.2.1955, כשלבון הודיע בישיבת הממשלה לכל חברי הממשלה שהוא מתפטר, מפני שראש הממשלה לא קיבל הצעותיו "לשינויים רדיקליים במבנה מערכת־הביטחון כולה ובסמכויות ענפיה השונים", והוא הוסיף: "לאחר דחיית ההצעות לא ראיתי אפשרות לעצמי להמשיך ולשאת באחריות לענייני ביטחון המדינה, והודעתי לראש הממשלה על התפטרותי" (אותם הדברים ביתר אריכות נאמרו למחרת, ביום 21.2.1955, לוועדת חוץ וביטחון). ולבון עזב את הישיבה, והממשלה החליטה על פי הצעת ראש הממשלה דאז לצרף את בן־גוריון לממשלה.

הנימוק השלישי ניתן ביום 4.10.1960, בהודעה שלבון פִּרסם בעיתונות "כי התנאי האולטימטיבי היחיד להישארותי בממשלה היה – פיטוריהם של שני אנשים, ששום אדם המכבד את עצמו לא יכול היה, לאחר מה שקרה בפרשה המסוימת, להמשיך ולעבוד אתם בכפיפה אחת". ראש הממשלה

דאז סירב לקבל תנאי אולטימטיבי זה – ולכן התפטר לבון. כפי שנתברר בישיבות של ועדת חוץ וביטחון לא דייק לבון בדבריו. שרת הודיע, שאומנם דרש לבון פיטורי המנהל הכללי (שמעון פרס), אבל ראש הממשלה לא הסכים לכך; ולא הייתה כלל דרישה לפטר איש נוסף, אלא להעביר "הקצין הבכיר" מתפקידו הנוכחי לתפקיד אחר – לא דרושה כלל הסכמת ראש הממשלה, אלא שר הביטחון יכול לעשות זאת בעצמו על־ידי הוראה לרמטכ"ל.

בימי "חרושת הזוועות", של ישיבות ועדת חוץ וביטחון בחודש אוקטובר 1960, נפוצו בעיתונות ידיעות, כי אילו ידע שרת בראשית שנת 1955 מה שנודע לו באוקטובר 1960, לא היה מביא לידי התפטרות לבון. אולם במכתב ששלח משה שרת ביום6.3.1961 לראש הממשלה (דב"ג), כשני חודשים לאחר שבן־גוריון הגיש התפטרותו בגלל עיוות־הדין של ועדת־השרים בדצמבר 1960, הוא כתב: "דאגתי לסתור את ההנחה שנתפסו לה עיתונים וחוגים שונים, כי אילו נודע ב־1954 מה שהוברר ב־1960, לא היה לבון נאלץ להתפטר. להפך, שקדתי ליצור ולתקן את הרושם, האמיתי כמובן, כי היו להתפטרות סיבות משלה, וכי נפלו דברים חמורים אשר קולרם היה תלוי בלבון, והם שחייבו את התפטרותו. נוסח זה נקטתי לפני ועדת חוץ וביטחון ב־17 באוקטובר 1960, במאמרי ב'דבר' ב־21 באוקטובר, בהודעתי לעיתונים מ־25 בו, ואחרון־אחרון בנאומי בישיבת מרכז המפלגה ב־4 בפברואר 1961. בנאום זה אמרתי ביחס להתפטרותו ב־1955: 'אינני חושב שהדבר הוא סוד לרבים, כי חל סבך חמור ביחסים ביני ובין פנחס לבון3. דברים אלה אינם מתיישבים עם שאר הדברים שהודיע לבון על התפטרותו.

מדברי שרת אפשר להניח, כי "העסק הביש" לא היה הגורם היחיד, ואולי אפילו לא הגורם העיקרי, בהתפטרותו של לבון. הדגשת שרֵת את "הסבך האישי", מאכזב, מצער וחמור מאוד שהיה גורם בהתפטרות לבון, הדגשה זו אומרת ברורות, כי לא רק "העסק הביש" הביא לידי כך. דברים אלה אמר במפורש גם לוי אשכול במזכירות מפא"י ביום 16.12.1960, במעמדו של לבון: "אני רוצה להיות לגמרי גלוי. הוא (לבון) שמע זאת ממני. אמרתי: אם לא יקרה נס עם לבון – במערכת היחסים שהוא יצר – איני יודע איך אפשר להאריך ימים". ואחר־כך, בפנותו ללבון, הוסיף: "היה דבר שנקרא 'פרשה', והיא התחילה מהיום הראשון שנכנסת לתפקיד כשר־ביטחון". לבון נכנס, כידוע, כשר־ביטחון לממשלה שהרכיב משה שרת – אחרי פרישתו של ד' בן־גוריון בסוף 1953 – ב־25 בינואר 1954, ו"העסק הביש" התרחש ביולי 1954, ואם דברי אשכול נכונים – ומכיוון שלבון לא סתר אותם באותה ישיבה יש להניח שהם נכונים – הרי נתקיימה "פרשה" מאז כניסתו של לבון לממשלה כשר־ביטחון, בכל־אופן לפני "העסק הביש", – וזה מחזק את דברי משה שרת, ולכן מתקבלים על הדעת הדברים שפִּרסם משה שרת ב"דבר" מיום 21.10.1960 במאמר בשם "בשולי הפרשה", שבו סותר שרת את טענת לבון בהודעתו בעיתונות מיום 4.10.1960, שיש לבדוק ולחקור סיבות התפטרותו מהממשלה לפני שש שנים כדבר בפני עצמו. ואלה דברי שרת: "לא תמיד יכולה התפטרותו של שר בממשלה קואליציונית לשמש נושא לבירור רציני ותכליתי בממשלה עצמה – לא בשעת מעשה, ובוודאי לא כעבור זמן, בממשלה מאוחרת יותר שהוקמה בינתיים. כשם שאין חברי ממשלה כזאת בוחרים וממנים זה את זה, כך אין הם יכולים למנוע את התפטרותו של אחד מתוכם. בממשלה קואליציונית השרים הם שליחי מפלגות, והתפטרותו של שר נחתכת מבחינה פורמלית בינו לבין מפלגתו, ומבחינה אישית ומעשית – בכל ממשלה – בינו

3 ראה דברי שרת בעמ' 605

לבין ראש הממשלה. מכל־מקום, אין העניין יכול 'להיחקר' באיזו מסגרת ממלכתית. למעשה, מה שמתחולל עכשיו בזירתנו הציבורית – אינו ברור. זוהי חרושת זוועות. בהופעתי לפני ועדת חוץ וביטחון סירבתי לתרום את חלקי לתהליך נפסד והרסני זה. בציבור משתוללות רוחות־קטב. עיתונים המשולחים כל רסן עוסקים בלי הרף בחרחור ריב בין פרטים ובהרעלת האוירה הציבורית. אישים היודעים היטב אחריות ממלכתית מהי – הוכו, כביכול, בסנוורים והם מתעלמים ממנה יותר ויותר. אחרים מורדים באחריות זו כאילו להכעיס מוציאים ציבור שלם לתרבות רעה. יום־יום מתפוצץ בעיתונות איזה 'חידוש' המרחיב את יריעת הריב ומלבה את יצרי התגובה הארסית והנקם העיור. רוב הציבור המום מן התגליות המפוצצות המוגשות לו חדשות לבקרים ומבולבל מן המרקחה המעלה קצף רב בעוד העיקר שבה נשאר סמוי. הנני מבחין, איפוא, בין שלושה אנפין של 'הפרשה', ואף מסקנתי היא משולשת: ראשית, הנקודה הפלילית היא נושא לבירור משפטי ביסודו. שנית, האופל הבטחוני־מדיני של המעשה עצמו וטיב הסדרים שנתגלו בעקבותיו יכולים להיות נידונים בוועדת חוץ וביטחון, והוועדה תיטיב עם עצמה ועם העניין אם תייחד את הדיון לנושאים אלה בלבד ותסיים בהקדם. שלישית, את עניין ההתפטרות יש להניח להערכתה ולמשפטה של דעת הציבור, ובסופו של דבר – של ההיסטוריה".

קשה לחלוק על שלוש מסקנות אלה, אבל משום־מה לא ידע משה שרת לעמוד על המסקנה הראשונה שלו, כשזו נדרשה, והיא נדרשה באותם הימים ששרת פִּרסם מאמרו ב"דבר", נמסר העניין הפלילי – מי נתן הוראה – למוסד משפטי, הייתה "חרושת הזוועות" משתתקת ונפסקת, כי יש אמון למוסדות המשפטיים במדינה, והם זכו וראויים לאמון זה, הבירור המשפטי נמנע מפני התנגדותו החריפה של לבון לכל בירור משפטי, החל משנת 1954, כפי שנודע מדברי שרת עצמו, שאמר בישיבת מזכירות מפא"י ביום 15.1.1961: "אילו אני תחת לבון, הייתי מכריז שאני בעד ועדת־חקירה משפטית, וזה לא יצא לפועל לא מפני שאני סירבתי, אלא לבון לא גרס זאת". כלום היה משה שרת כראש הממשלה כפוף ללבון וזקוק להסכמתו? כלום לא הייתה כל הממשלה תומכת בו, אילו עמד על דעתו ולא היה נכנע ל"גירסה" של לבון? אילו יצאה החקירה המשפטית לפועל בשעתה, בשנת 1954 – הייתה "פרשת לבון" באה לעולם כלל, ולא היו באים לאחר שש שנים ל"חרושת זוועות" שהביאה את מדינת ישראל למשבר, שלא היה כמותו בשום מדינה דמוקרטית מתוקנת.

בדבר אחד – דבר יסודי וחיוני – טעה שרת במאמרו, שכאילו אי־אפשר לדון בבית־משפט בעניינים המחייבים סודיות מוחלטת. ייתכן שבזמן הקצר של היותו ראש ממשלה לא היה לו ניסיון במשפטים סודיים. אבל גם כאזרח פשוט, היודע מה שנעשה בארץ, יכול וצריך היה לדעת, כי גם במוסדות מדיניים, אפילו בממשלה גופה, אין בטוחים בשמירת סודיות הדיונים בממשלה, ואילו במוסדות משפטיים ידעו כל השנים – כשהיה צורך בכך – לשמור על דיונים סודיים, ואף פעם לא הודלף דבר ממשפט סודי. והמשפט של "האדם השלישי" שנסתיים באוגוסט 1960 הוא דוגמה בולטת, ולא הדוגמה היחידה. אפילו מן המשפט של אהרן כהן, שגוף ציבורי שלם בארץ, וגוף נאמן ומסור למדינה כקיבוץ הארצי, לא היה מרוצה מהמשפט ומתוצאותיו – לא הודלף החוצה שום דבר שלא ניתנה לו רשות על־ידי בית־המשפט עצמו.

ואומנם היה חבר אחד בוועדת חוץ וביטחון בימי "חרושת הזוועות" (באוקטובר 1960) שעמד על ערבוב הפרשיות בוועדת חוץ וביטחון, ובישיבת הוועדה הזאת ביום 17.10.1960 אמר: "אני חושב שבעניין זה אנחנו מטפלים בשני דברים: בעיה אחת – אישית. באופן אובייקטיבי אני אומר: בעיה אישית של שני אנשים, כאשר אחד מהשניים צודק: או לבון או 'הקצין הבכיר', זאת היא בעיה

רצינית מאוד. אני חושב שמדינה שאינה נותנת את דעתה עד הסוף לגבי הצדק המגיע לאדם – פוגעת ביסודות קיומה. אז מגיע לאחד מהם צדק, או שזה זייף או שזה שיקר. ואני חושב שמדינה מתוקנת אינה יכולה לחיות על דמם של אזרחיה".

טענה זו השמיע בוועדה נציג מפ"ם יעקב חזן, אבל שאר חברי הוועדה לא שמו לב לדברים אלה, כשם שלא שמו לב לדברי ראש הממשלה שעמד על כך ביום הראשון של דיוני הוועדה, ב־2.10.1960 – חברי מפא"י, כנראה מתוך פחד, וחברי שאר המפלגות מתוך הנימוק שעמד עליו לוי אשכול: "בהופעתו זו של לבון בוועדת חוץ וביטחון הוא זכה ליהפך שם לאבן־שואבת לכל עויני מפא"י. הוא הפך לאבן־שואבת – התרכזו סביבו כל דורשי רע למפא"י".

האשמות כבדות על קציני צה"ל ופקידי משרד־הביטחון • הרמטכ"ל ממנה ועדה בת שלושה בראשות ח' כהן לחקור אם ננקטו צעדים להניע עדים לעדות־שקר ואם נעשו שינויים במסמכים • מסקנות הוועדה • "הקצין הבכיר" תובע להקים ועדת־חקירה משפטית שתשפוט בינו ובין שר הביטחון לשעבר • שר המשפטים מציע שוועדת־שרים תברר את העניין

כאמור לעיל הופיע לבון בוועדת חוץ וביטחון, לאחר הודעתו בעיתונים ביום 5.10.1960 שלוש פעמים, בימים 11, 17 ו־20 באוקטובר 1960. חלק גדול מדבריו של לבון בוועדה לא הותרו לפרסום על־ידי הצנזורה עד היום הזה, אם כי בחוץ־לארץ נתפרסמו כל פרטי "העסק הביש" בהרבה עיתונים. אולם לבון לא הצטמצם רק ב"עסק הביש" ובמה שכרוך בו אלא התלונן על אי־סדרים במשרד־הביטחון והאשים קשות את המנהל הכללי של משרד־הביטחון, שמעון פרס. והטיח דברים מרים על מעשים שנעשו בארץ זרה אחרת לפני "העסק הביש" ושדומים מאוד ל"עסק הביש". החלק הגדול של האשמות לבון הוזמו על־ידי משה שרת, שהופיע בוועדה ביום 17.10.1960, ובייחוד על־ידי מי שהיה מנכ"ל, שמעון פרס, שהופיע בוועדת חוץ וביטחון ארבע פעמים, בימים 23, 25, 26 ו־27 באוקטובר 1960. רוב ההאשמות שהטיח לבון נגד המנכ"ל לא היו קשורות ב"עסק הביש", אלא בדברים שקדמו לו, והוברר שאף פעם לא הגיש לבון טענות אלה לממשלה, ואף לא לראש הממשלה בהיותו שר הביטחון. כותב השורות האלה לא ישים עצמו שופט בין לבון ובין פרס, אבל כמי שהיה שר־ביטחון לפני לבון ואחריו, במשך חמש־עשרה שנה, הוא רואה חובה לעצמו לקבוע ללא צל של ספק, כי המעשייה שסיפר לבון, כאילו "העסק הביש" של 1954 נתרחש גם בשנת 1952 בארץ אחרת, אין לה שחר. מה שקרה באותה הארץ בשנת 1952 הייתה עלילת־זדון מצד השלטון הערבי העוין נגד צעירים יהודים באותה הארץ, וצעיר יהודי הועלה לגרדום אחרי עינויים נוראים, שבהם הודה כביכול באשמתו, אבל במשפט הודיע כי החוקרים עינוהו, ואין לו ולחבריו כל חלק במעשה הפלילי שמייחסים לו. וצעיר שני, שתחילה דנו אותו לתלייה ואחר־כך החליפו ענשו במאסר עשר שנים – נמצא בארץ ובקי היטב בכל פרטי העלילה, ומכל הנאשמים היהודים לא נמצא אף אחד שהאשים מישהו מחבריו, או כאילו טען שקיבל פקודה מישראל, – כי יד יהודית לא הייתה כלל בפשעים שנעשו שם, ולא היה שום דמיון במה שקרה באותה הארץ הערבית בשנת 1952 למה שקוראים "עסק ביש". כאן, ב"עסק הביש", הייתה האשמה הדדית: "הקצין הבכיר" טען, ששר הביטחון נתן לו הוראה, ושר הביטחון טען, "הקצין הבכיר" עשה מה שעשה על דעת עצמו, מתוך חריגה מסמכותו. מי אומר האמת בריב אפשר היה לברר – אם אפשר היה – אך ורק בנוהל משפטי במוסד משפטי, אולם שר־הביטחון דאז, פ' לבון, התנגד מהרגע הראשון בכל תוקף לכל בירור משפטי, כפי שהעיד משה שרת, שלבון "לא

גרס זאת", וכך עד הרגע האחרון, ואפילו רצה למנוע קיום ועדת החקירה – שנקראה בשם "ועדת כהן" – שמינה הרמטכ"ל בשנת 1960 על פי הוראת שר הביטחון לבדוק מהימנותם של שני קצינים שהיו מעורבים ב"עסק הביש".

בהודעתו מיום 4.10.1960 הודיע לבון, שאין הוא חלילה מאשים את הצבא. "כי אין לערבב בשום פנים ואופן את צה"ל בבירור פרשה זו". אולם בהופעותיו בוועדת חוץ וביטחון לאחר הודעה זו הטיל לבון האשמות כבדות על קצינים ופקידי משרד־הביטחון – אומנם לא על צה"ל בכללו. לבון אמר: "אני חושב את זה למעשה־שחיתות, כאשר קצינים ופקידים של משרד־הביטחון רואים את זה לתפקידם לעסוק רק במלאכת רכילויות והפצת שמועות והדרכת עיתונאים בפרשה זו – איני יודע את מספרם. אומרים לי שזה עשרות אנשים. אומרים לי זאת העיתונאים בעצמם שאיתם מדברים. מה זה עניינם של סגני־אלופים ורבי־סרנים או פקידים של משרד־הביטחון לעשות ימים ולילות בעניין זה. האם זה 'ביזנס' שלהם? האם בעד זה הם מקבלים משכורת? האם זה תפקידם?" כל זה נאמר בישיבת הוועדה ביום 17.10.1960. ולבון הוסיף: "ופה אני רוצה להגיד בכל האחריות: יש לי חומר עוד יותר חמור ממה שאמרתי עכשיו. אני נמנע להביא החומר הזה בפני איזה פורום ציבורי, אבל יש שר־ביטחון במדינת ישראל שאינו צד – הוא חייב להגיד לבחורים אלה להפסיק. זה לא 'ביזנס' שלהם, זה לא עניינם".

מכאן ברור שהוא עוד לא גילה כל ה"שחיתות" הידועה לו על סגני־אלופים ורבי־סרנים ופקידים של משרד־הביטחון. אומנם הוא הוסיף: "הצבא, במידה והוא מתגלם באותם הקצינים שהם כיום אחראים לענייני הצבא, אין להם כל קשר עם העניין". אבל חבר הכנסת ח' לנדאו ("חירות") שאל אותו: "מי מאנשי משרד־הביטחון עוסק בעיתונות?" ולבון ענה: "איני מוכן לדבר על שמות". לבון גם לא נמנע לרמוז, ששר הביטחון הנוכחי אף הוא נושא באחריות סגני־האלופים ורבי־הסרנים, כי "הוא חייב להגיד לבחורים אלה להפסיק". אבל לבון לא סיפר לוועדה, שהוא אף פעם לא הפנה האשמה זו נגד סגני־אלופים ורבי־סרנים, אפילו לא נגד פקידי משרד־הביטחון "החייב להגיד" וכו' – לשר הביטחון. לבון גם סירב למסור לוועדה שמות, כפי שדרש זאת אחד מחברי הוועדה.

דברי לבון אלה על עובדי משרד־הביטחון, לרבות קציני צה"ל, נתפרסמו, כמובן, בעיתונות, ועוררו שאילתה בכנסת. חבר הכנסת ש"ז אברמוב מ"הציונים הכלליים" שאל את ראש הממשלה ושר הביטחון: "בעיתון 'דבר' מיום 14.10.1960 התפרסם ראיון מיוחד עם פנחס לבון בו הוא אמר בין היתר את הדברים הבאים: 'אם יש היום שמועות ורכילויות 'לעבד' עיתונאים ולהשפיע על חוגים שונים, נשאלת השאלה: האם זה תפקידם? בשביל זה הם מקבלים משכורת מקופת המדינה?' מאחר שבעיתון הנ"ל או בעיתון אחר לא הופיעה הכחשה להאשמה חמורה זו אבקש את כבודו להשיבני: 1. האם נכונה האשמה הנ"ל? 2. אם כן מה דעת כבוד שר הביטחון לעשות כדי לסלק תקלה זו ולהבטיח שלא תחזור עוד? 3. אם לא נכונה האשמה זו ואין הדברים הנ"ל אלא הוצאת לעז על מערכת־הביטחון – מה בדעת שר הביטחון לעשות נגד מוציא לעז זה?"

שר הביטחון ענה בכנסת ביום 23 בנובמבר 1960 ("דברי הכנסת", כרך 30, עמוד 308):

1. הדובר המצוטט אמר במקום אחר דברים עוד יותר קשים על עשרות סגני־אלופים ורבי־סרנים ופקידים של משרד־הביטחון, העושים לילות כימים ועוסקים ברכילויות והפצת שמועות בפרשה זו. וכאשר נדרש הדובר להגיד מי הם האנשים האלה, ענה: 'איני מוכן לדבר שמות'. משום כך איני רואה בהאשמות מסוג זה ממש ואחריות כלשהי.
2. עובדי משרד־הביטחון הם מהעובדים הנאמנים והמסורים ביותר בקרב עובדי־המדינה,

כי הם יודעים שהם משרתים את הצורך החיוני ביותר של העם. אם מישהו יביא האשמה מסוימת נגד איש מסוים או אנשים מסוימים בקרב עובדים אלה, אחקור בדבר בכל חומרת הדין, כאשר אני עושה בצה"ל.

3. פניתי ליועץ המשפטי של הממשלה, אם יש לקרוא בעלי דיבור מסוג זה למשפט על הוצאת דיבה, והיועץ המשפטי ענה לי, שבכל מקרה שלא ניתן לזהות איש מסוים שהדיבה חלה עליו – אין הדברים בגדר הוצאת שם רע במובן החוק שלנו. והיועץ המשפטי של הממשלה בא לידי מסקנה, שיש להציע לכנסת חוק: חדש בעניין לשון הרע כדי 'לשים קץ' להפקרות השוררת בזלזול בשמו הטוב ובכבודו של האזרח'.

פנחס לבון, שלמד משפטים, ידע כנראה שלפי חוק לשון הרע הקיים אפשר להשמיץ אנשים – ציביליים, פקידים או קציני־צבא, ואין על כך שום עונש אם לא קוראים בשמות, ומשום כך ענה לחבר ועדת חוץ וביטחון: "איני מוכן לדבר על שמות".

"חרושת הזוועות", כפי שהגדיר משה שרת הבירורים בוועדת חוץ וביטחון, לא הביאה לשום מסקנה והבהרה של פרשת 1954 או איזו פרשה שהיא. משה שרת בהופעתו ביום 17.10.1960, ושמעון פרס בהופעותיו בימים 23, 25, 26 ו־27, סתרו רוב דבריו והאשמותיו של פנחס לבון. ביום 3.1.1961 הופיע שר המשפטים והזים סיפור־זוועה שמסר פ' לבון לוועדה על מקרה שקרה בסוף 1954, בהופעתו בוועדת חוץ וביטחון ביום 17.10.1960 היה צורך ללבון לספר על המאורע ההוא מלפני שש שנים כדוגמה לפעולות שעשה "הקצין הבכיר" על דעת עצמו בלי סמכות. "אתן לכם רק דוגמה אחת", אמר לבון. "הייתה פעולה שחבר הכנסת חזן בוודאי זוכר אותה; של שליחת חמישה בחורים לסוריה בקשר עם איזה מכשיר שצריך היה להכניס לאיזה עץ. התוצאה הייתה, שבחור אחד, בנה של פייגה אילנית, קיפח את חייו. וזה מחוץ לוויכוח. לא הרמטכ"ל ידע על כך, לא אני ידעתי על כך. זה נעשה על־ידי אותו אדם". י' בר־יהודה שואל: "כלומר, 'הקצין הבכיר' (במקור נקרא שם הקצין)?" לבון עונה: "כן. והעניין היה טיפשי מראשיתו ועד סופו. זאת אומרת לא היה כל שיקול –". י' רפאל שאל: "האם זה היה בתחום סמכויותיו (של 'הקצין הבכיר')?" לבון ענה: "לא. הוא צריך לקבל על כך את האישור של הרמטכ"ל. אני מאמין לרמטכ"ל דאז (משה דיין), שהוא לא ידע על כך. אני בכלל לא ידעתי, אלא לאחר מעשה".

המעשה שעליו סיפר פה מר לבון ביום 17.10.1960 קרה זמן קצר לפני שכותב השורות הללו הוחזר על־ידי ראש הממשלה דאז ועל־ידי הכנסת למשרד־הביטחון, כלומר ביום 21.2.1955, ולכן התעניין בשובו למשרד־הביטחון במאורע... וקרא מה שסיפר אז שר הביטחון שקדם לו (פנחס לבון) לוועדת חוץ וביטחון על המאורע – והדבר לא ייאמן. מה שסיפר פ' לבון לוועדת חוץ וביטחון באוקטובר 1960 היה ההפך הגמור ממה שקרה בסוף 1954, וההפך ממה שסיפר לבון לוועדת חוץ וביטחון בתחילת 1955.

ביום אחד בנובמבר 1960 הצליח שר המשפטים, פ' רוזן, לשכנע את ועדת חוץ וביטחון להפסיק לעת־עתה את הבירורים בפרשה, מכיוון שביום הקודם, 31.10.1960, החליטה הממשלה ברוב דעות, בניגוד לדעתו של ראש הממשלה, להקים ועדת־שרים של שבעה שהיא תדון ב"פרשה".

ביום 28.8.1960 נתן שר הביטחון, כאמור, הוראה לרמטכ"ל חיים לסקוב למנות ועדת־חקירה, כי "בפסק־הדין שניתן ביום 21.8.1960 על־ידי בית־דין מחוזי נגד 'האדם השלישי' נאמר: 'הנאשם הוא המנצל בכישרון את עדות־השקר שלו, כלומר את ההוראות שניתנו לו על־ידי מפקדים מסוימים לשקר בפני ועדת אולשן. אלוף־משנה ח' בן־דויד בדק לפי הוראתי אם נעשו שינויים

במסמך 'במשרד של הקצין הבכיר' (במקור נקרא המשרד בשמו המקובל) לפי פקודת הממונים עליו, ומהבדיקה עולה, כי יש מקום להנחה, שאכן נעשו שינויים כאמור: לפי גרסה אחת – לפי הוראות 'הקצין הבכיר' (במקור פורש שם הקצין), ולפי גרסה אחרת – על־ידי 'עוזר הקצין הבכיר" (במקור נקרא הקצין בשמו). לאלה יש להוסיף הציטטה שציינת במכתבך אליי מיום 25.8.1960 (זהו קטע מפסק־הדין של בית־המשפט המחוזי נגד ('האדם השלישי'). דברים אלה קשורים בפרשת 'העסק הביש' (במקור פורש מקום הכישלון). יש, איפוא, צורך שתמנה ועדה מוסמכת שתחקור באופן יסודי את הפרשה הזאת. וייתכן שיהיה צורך להזמין את 'הקצין הבכיר' (במקום פורש השם) להעיד בפני הוועדה".

ביום 12.9.1960 מינה הרמטכ"ל ועדה של שלושה, שני אלופי־משנה בצבא וחבר בית־המשפט־העליון, חיים כהן, שקיבל דרגה של אלוף־משנה. במכתב לוועדה כתב הרמטכ"ל "הינכם מתמנים לוועדת־חקירה אשר מתפקידיה לחקור:

א. האם ננקטו צעדים כלשהם על־ידי 'הקצין הבכיר', עוזרו (במקור פורשו שמות) או מפקד אחר כלשהו במשרד הנדון (במקור פורש שם המשרד), כדי להניע עדים בדרך־כלל, ואת 'האדם השלישי' (במקור פורש השם) בפרט, להעיד עדות־שקר בפני ועדת אולשן־דורי, פרשת 'העסק הביש' (כנ"ל), וכן בפני שר הביטחון והרמטכ"ל, ואם נמסרו אכן עדויות־שקר כאמור.

ב. האם נעשו שינויים כלשהם במסמכים של ... או במסמכים אחרים בקשר לחקירה שנערכה על־ידי ועדת־החקירה הנ"ל, ואם כן – על־ידי מי ולפי הוראותיו של מי.

ג. כיושב־ראש הוועדה יכהן אלוף־משנה חיים כהן. הוועדה תקבע עובדות ותסיק מסקנות; הוועדה תחל עבודתה על־ידי בדיקת: 1. חומר ועדת־החקירה של ועדת אולשן־דורי; 2. פסק־דינו של בית־המשפט המחוזי בירושלים בעניינו של 'האדם השלישי' (כנ"ל) מפיו של אלוף־משנה א' עמיעד. הוועדה תגיש מסקנותיה עד 15 באוקטובר 1960.

(חתום) חיים לסקוב, רב־אלוף, רמטכ"ל".

ביום 15.10.1960 הגישה ועדת כהן המסקנות העובדתיות של חקירתה.

א. האשמות והחשדות שונות הועלו מאז 1955 בדבר זיופי מסמכים ורישומים הנוגעים לפרשת 'העסק הביש' (כנ"ל). כפי הנראה לא עלה עוד בידי איש להשיג חומר הוכחה להאשמות ולחשדות אלה. אנחנו הגענו לידי מסקנה, שאותם הזיופים שנטענו לפנינו – ואין אנחנו יודעים אם אלה היו כל הזיופים שנטענו אי־פעם על־ידי מישהו בפרשה זאת – לא הוכחו, ואנחנו שוכנענו, שהחשדות האמורים (פרט לעניין אחד הטעון עוד בדיקה) לא היו מבוססים די הצורך.

ב. ביום 19.7.1954 שלח 'הקצין הבכיר' (כנ"ל) לרמטכ"ל ששהה אז בארצות־הברית, מכתב כתוב במכונת־כתיבה, ובו שני דפים. בדף השני נמצאת פִּסקה המתחילה במלים: 'לפי הוראתו של לבון הכנסנו לפעולה –'. החשד שהועלה לפנינו היה, שמכתב זה לא נכתב ביום 19.7.1954, אלא בתאריך מאוחר יותר אם נכתב בכלל; או, לחילופין, הדף השני סולף לאחר מעשה על־ידי תוספת אותה הפיסקה שלא הייתה מצויה בו במקורו. אלוף־משנה הרצוג, שנלווה אל הרמטכ"ל בנסיעתו ההיא, אישר לנו שנתקבל מכתבו של 'הקצין הבכיר' (כנ"ל) אצל הרמטכ"ל בארצות־הברית בימים שבין 23 לבין 26 ביולי 1954, עת ששהו בבסיס צבאי בפלורידה.

ג. הממונה על המעבדה המשטרתית לזיהוי פלילי, פקד אברהם חגג, חיווה לנו דעתו בכתב, ששני הדפים של העתק המכתב הנדון הם בני גיל שווה, שהתאריכים הכתובים על הדף הראשון של המסמך הם התאריכים המקוריים אשר לא שונו, ושהם נכתבו על הדף הראשון כשאותו הדף השני המצורף אליו כעת היה מצורף אליו בעת כתיבת התאריך, ולא נעשה דבר כדי לשוות להעתק זה גיל קטן או גדול יותר מאשר גילו האמיתי. העתק חוות־הדעת של המומחה המשטרתי מצורף לדין־וחשבון זה. לאור ראיות אלה קובעים אנו כעובדה, שמכתבו של 'הקצין הבכיר' (כנ"ל) נשלח אל הרמטכ"ל ביום 19.7.1954 והכיל אותם שני הדפים אשר מהם מורכב ההעתק המצוי עתה בידינו, בלא שנעשה בהם שינוי כלשהו.

להלן קובעת הוועדה כי העדויות של "האדם השלישי" (כנ"ל) בבית־המשפט המחוזי בירושלים על החלפת יומנו המקורי לשנת 1954 ביומן אחר וגם שינוי דינים־וחשבונות במטרה לחזק גרסתם של "הקצין הבכיר" ועוזרו בפני ועדת אולשן־דורי – לא נמצא לעדויות אלה סיוע כלשהו, ואין חברי הוועדה מוכנים לסמוך עליהן. גם על טענה שנשמעה בוועדה זו, כאילו "הקצין הבכיר" או סגנו ביצעו זיופי מסמכי הנוגעים לפרשה של "העסק הביש", קבעה הוועדה, ש"לא אנחנו ולא טועני הטענות וחושדי החשדות יודעים את־טיב המסמכים אשר זויפו כביכול, ואין בידינו כל נתונים שהיו מאפשרים לנו להניח, שאם זויפו מסמכים, ואפילו בתקופה ההיא, היו אלה מסמכים הנוגעים לפרשה זו ואשר שימשו או היו יכולים לשמש או מיועדים לשמש ראיות בפני ועדת אולשן־דורי. בנסיבות אלה נראה היה לנו, כי כל טענות הזיופים האלה אינן מגלות עילת חקירה כלשהי במסגרת התפקיד שהוטל עלינו; ואם ראינו להתעמק חקור בפרשת זיופים אלה למרות כל זאת, הרי עיקר כוונתנו הוא להביא דיונים וחקירות אלה סביב הטענות מהחשדות האמורות לידי סיומם".

הוועדה קבעה, כי נעלמו מסמכים מהמשרד שבו שימש "הקצין הבכיר", ועובדת היעלמות מסמכים והקלות המבהילה שבהן הצליח "האדם השלישי" (שנידון לשתים־עשרה שנה על ריגול) לגנוב מסמכים סודיים, "מצביעות על ליקויים חמורים ומדאיגים בסדרי הגניזה שהיו נהוגים ביחידה ההיא", אבל הוועדה "לא מצאה ראיות מספיקות המצביעות על אחריותו של איש מסוים". לדעת הוועדה לא הגיד "הקצין הבכיר" לוועדה כל מה שידע וזכר. הוועדה גם הודיעה שלא הספיקה לחקור ארבעה עדים הטעונים עדיין חקירה.

ביום 18.10.1960 מסר שר הביטחון כל חומר החקירה של ועדת כהן ליועץ המשפטי של הממשלה מר גדעון האוזנר.

בעוד הארץ נסערת מ"חרושת הזוועות" שבוועדת חוץ וביטחון, כפי ששרת כינה הופעתו של לבון בוועדה, והסילופים שנתפרסמו בעיתונות, כשעוד מסקנות ועדת כהן לא נמסרו לפרסום, פנה "הקצין הבכיר" לרמטכ"ל בתביעה שתוקם ועדת־חקירה משפטית לשפוט בינו ובין מי שהיה שר־ביטחון בשנת 1954 – אם "הקצין הבכיר" פעל על דעת עצמו ב"עסק הביש", או שר הביטחון נתן לו הוראה לעשות מה שעשה. הרמטכ"ל מסר המכתב לשר הביטחון, ובישיבת הממשלה ביום 23 באוקטובר 1960 מסר שר הביטחון המכתב לשר המשפטים מר פ' רוזן.

שר־האוצר לוי אשכול שאל מיד: "האם שר המשפטים יהיה הפוסק?" ראש הממשלה ענה: "הוא יכול למנות ועדת־חקירה, אבל לא בניגוד לממשלה – מפני זה אני אומר זאת בישיבת הממשלה. שאלתי את היועץ המשפטי, והוא אמר, שייעץ לשר המשפטים לעשות זאת, זה עניין של הגינות, רשאי אדם לבקש להגן על כבודו. אם כי בעיניי ובעיני בן־אהרן יכול לבון להיות איש

חשוב מאוד, אבל כלפי החוק הכול שווים. 'הקצין הבכיר' דורש ועדת חקירה משפטית שתוכל לקרוא עדים ותוכל לחייב להופיע, לברר אם הוא נתן הפקודה או לא. זוהי תביעה שתהיה חקירה משפטית. כל אדם שווה כלפי החוק והאמת".

שר המשפטים פ' רוזן אמר: "לשר־הפנים ולשר המשפטים יש סמכות למנות ועדת־חקירה. עוד לא קרה שבעניין חשוב ימנה שר־הפנים או שר המשפטים ועדה בלי לשאול את הממשלה. לא אעשה זאת על דעת עצמי".

מכיוון שכמה שרים הביעו דעתם נגד ועדת־חקירה אמר ראש הממשלה: "לא יהיה סוף פסוק עד שוועדת־חקירה תפסוק לפי החוק: לא יהיה סוף פסוק גם אם יידחו הצעתו של 'הקצין הבכיר'. יש עוד אזרח שידרוש ועדת־חקירה. זוהי ארץ של חוק. אני מבין שכאן יש חברים הרוצים שהממשלה תהיה שופטת. אני מתנגד לזאת ניגוד מוחלט. אין הממשלה יכולה לעשות עצמה שופטת. אני מתנגד בכל התוקף שהממשלה תיקח עליה דבר שהיא אינה מסוגלת לעשות. רק ועדה משפטית – יוריסטים שאין להם דעה ואין להם יחס לא פלוני ולא לאלמוני, וגם יודעים איך מנהלים חקירה משפטית – יכולה לעשות זאת. אני רואה איך החקירה ה'משפטית' מתנהלת בוועדת חוץ וביטחון. זוהי שערורייה שלא הייתה כמוה בישראל. אבל שהממשלה תעשה זאת – לזאת אני מתנגד. אני מתנגד שהממשלה תהיה חוקרת בעניין זה".

שר־האוצר ל' אשכול אמר: "יכול להיות שהממשלה אינה חוקרת. אבל הממשלה בשום־שכל תגיע להכרה שהגיעה לסוף פסוק".

בישיבה זו לא הגיעה הממשלה לכלל החלטה, כי דנה על מסקנות ועדת כהן שקיבלה מהיועץ המשפטי, אם לפרסם אותן או לא. ברוב של 6 נגד 5 הוחלט לפרסם המסקנות (ראש הממשלה לא השתתף בהצבעה) בלי שמות, ולפי עריכת שר המשפטים.

דבר מינוי או אי־מינוי ועדת־חקירה לפי דרישת "הקצין הבכיר" נדחה לשבוע הבא – ליום 30.10.1960.

בינתיים שמע ראש הממשלה, כי שר־האוצר ל' אשכול משדל חברי הממשלה שלא תמונה ועדת־חקירה משפטית, אלא ועדת־שרים תטפל בפרשה. ובהתחלת הדיון בישיבת הממשלה ביום 30.10.1960 אמר ראש הממשלה: "אני לא אתערב בוויכוח ולא אשתתף בהצבעה. רק אבהיר את דעתי. לפי דעתי יש שאלה אחת של העבר: ניתנה הוראה או לא ניתנה הוראה, ומי נתן הוראה? אני אומר, ששאלה זו אפשר לברר רק בפרוצדורה משפטית, על־ידי אנשים אובייקטיביים שיש להם סמכות חוקרת לחקור עדים בשבועה, והמשקר – להעמיד אותו למשפט כי יש במדינה זאת חוק. זוהי מדינת־חוק.

"יש להבחין בין שני דברים: איך לפעול מחר או מחרתיים בשאלה זו או אחרת של הביטחון. בעניין זה יכולים להיות חילוקי־דעות בין אנשים הכי קרובים והכי ישרים. על זה מחליט מוסד פוליטי. אבל על עניינים אלה, אם צריך לברר מה קרה, לברר עובדה – נקבעה בכל העולם החופשי פרוצדורה משפטית. עכשיו רק אנהל את הישיבה לאחר שהבעתי דעתי".

י' בן־אהרן העיר: "ההצעה שלך עוד לא נפלה". ראש הממשלה ענה: "זה בידיכם". ושוב העיר בן־אהרן: "מוקדם להתייאש". וראש הממשלה העיר שוב: "לא אשתתף לא בדיון ולא "הצבעה".

שר המשפטים פ' רוזן אמר: "'הקצין הבכיר' פנה לרמטכ"ל. הרמטכ"ל הפנה הבקשה לראש הממשלה, וראש הממשלה מסר לי מכתב זה לפני שבוע. 'הקצין הבכיר' מבקש מינוי ועדת חקירה לפי חוק ועדות־החקירה, וכי בין הסמכויות שיימסרו לה תצטרך לקבוע, 'אם ניתנה לי הוראה על־ידי שר הביטחון דאז. אמרתי והנני חוזר ואומר, כי ההוראות לביצוע הפעולה ניתנו

על־ידי לפי הוראה לכך מאת שר הביטחון דאז׳. לדעתי, אם אין בידי חומר חדש, איני רואה טעם להיענות לבקשתו של ׳הקצין הבכיר׳. אבל כל העניין הזה יהיה עניין לוועדת־שרים שאני אציע מיד. לדעתי צריכה ועדת־שרים לברר שאלה זו לאחר שהיא תראה את כל החומר. אחר־כך יכולה ועדת־שרים זאת, לפי דעתי, להמליץ לפני הממשלה למנות ועדת־חקירה שתוכל להשביע עדים וכו׳ וכו׳. היא יכולה גם להמליץ לא למנות ועדת־חקירה. לי באופן אישי – לגמרי לא ברור, אם נוכל לסיים את הפרשה בלי ועדת־חקירה נוספת: אמרתי זאת כמה פעמים. אני מניח שוועדת־שרים תחליט לעת־עתה על הפרוצדורה, אבל יכול להיות שעל־ידי התרשמות מהחומר תקבע הוועדה, שאפשר עכשיו לומר בעניין זה את המילה האחרונה. אני מפקפק אם זה יהיה כך, אבל זה ייתכן״.

י׳ בן־אהרן ולוי אשכול תמכו בתוקף בהצעת שר המשפטים, אחרי ויכוח ארוך לעניין ושלא לעניין אמר שר המשפטים: ״אני מבין, שדעת החברים היא ששאלת ועדת־חקירה נשארת פתוחה ברגע זה, אין אנו מחליטים היום בדבר זה. אני מבין שהחברים מסכימים, שתתמנה ועדת־שרים שתראה את החומר – אם אנו נראה חומר זה אז אנו נציע איזה דבר לממשלה, איך להתקדם בעניין זה. ועדה זו בתור כזו – כך הבנתי את הוויכוח – עוד לא תסכם בלי למסור דין־וחשבון לממשלה״.

בסוף הוויכוח הודיע ראש הממשלה: הצעת רוזן היא שתיבחר ועדת־שרים לעיין בחומר ותראה, אם להביא זאת לממשלה או לא. בשנים־עשר קולות נתקבלה הצעת רוזן. ראש הממשלה לא השתתף בהצבעה, ובנטוב וברזילי נמנעו. בדבר מספר חברי ועדת־השרים נחלקו הדעות. היו הצעות – ועדת־שרים של שלושה, של חמישה ושל נציגי כל הסיעות בממשלה. ברוב של 7 נגד 4 הוחלט על 5. לאחר שנבחרו החמישה (פנחס רוזן יושב־ראש, לוי אשכול, י׳ בן־אהרן, משה שפירא, ב״ש שיטרית), הודיע בן־אהרן, שהוא מסתלק משום שלא נבחר נציג של סיעה אחת (מפ״ם). גמר בפסקה מעליבה ועזב הישיבה.

הוחלט אז לקיים ישיבה נוספת למחרת, ביום ב׳ 31.10.1960, להחליט סופית על הרכב הוועדה. ראש הממשלה הודיע לרוזן שלא יוכל להשתתף בישיבה מחר, כי עליו להכין תשובה לוויכוח שנתקיים בכנסת בשבוע שעבר על הרצאתו (13 שנה להקמת המדינה), וביקש ממר רוזן שהוא ינהל הישיבה.

למחרת התכנסה הממשלה בלי ראש הממשלה והוחלט. לאחר שבן־אהרן הביע צערו על מה שאמר אתמול בסוף הישיבה, כי ועדת־השרים אשר תעיין בחומר הנוגע לפרשה תמנה שבעה חברים, והם פנחס רוזן יושב־ראש, לוי אשכול, יצחק בן־אהרן, ישראל ברזילי, בנימין מינץ, ב״ש שיטרית, חיים משה שפירא.

סתירות בדברי לבון • סמכויות ועדת־השרים • מכתב על שיחה עם לבון • ביקור היועץ המשפטי בפריז • חקירת המזכירה • חוות־דעת מומחה משטרתי שלא היה זיוף בהעתק מכתב ״הקצין הבכיר״ • רוזן מודיע שהוא הכין מסקנות • הגדרת סמכותה של הוועדה שונה מההגדרה בישיבה הראשונה של הוועדה • ״דין־וחשבון מסכם לחקירה״ של ממלא מקום מצ״ח

״זוהי פרשה ׳נחמדה׳ בפני עצמה״, אמר לבון לוועדת אולשן־דורי ביום 2.1.1955. ״כמה חודשים אחרי הפרשה הזאת (׳העסק הביש׳) בא עניין הסיירים. בגלל טעמים מסוימים נתתי לפני חודשים אחדים הוראה להפסיק כל סיור... פתאום שולחים, בניגוד להוראה זו, חמישה בחורים. מי שולח?

שולח 'הקצין הבכיר' (במקור־שמו). נשאל על כך הרמטכ"ל והוא מודיע, שגם הוא לא ידע על זאת – נעשה לו חושך בעיניים. שולחים ילדים. איך זה נעשה? זו אותה קלות־הדעת, אותו חוסר־אחריות".

שנים־עשר יום אחרי מתן עדות זו בפני ועדת אולשן־דורי, ביום 14.1.1955, מבקש פ' לבון מהרמטכ"ל להמציא לו "דין־וחשבון מלא על המבצע" ולהודיע, "אם לפני שליחת החמישה נבדקה הכרחיות הפעולה, אם הוברר שאין בה חריגה מההוראות הקיימות ואם ננקטו כל הצעדים הדרושים לתדרוך ולבחירת האנשים, ואם הפעולה נעשתה באישורך".

כעבור שלושה ימים, ביום 17.1.1955, נמסר לשר הביטחון (פנחס לבון) דין־וחשבון בחתימת הרמטכ"ל (מ' דיין), ובו תשובות מפורטות על שאלותיו. דין־וחשבון זה קובע, בין השאר, כי: א. הפעולה אושרה על־ידי קצין המטה (פורש שם הקצין), הסמכות המאשרת פעולות אלה; ב. לא היה צורך באישור הרמטכ"ל לפעולה הזאת, בהתאם לנוהל הנהוג בצבא; ג. הפעולה הייתה מסוג הפעולות החוזרות, ולדעתו הן הכרחיות; ד. תדריך היחידה נעשה על־ידי סגן־משנה שהשתתף בסיורים קודמים. הרמטכ"ל סיים את הדין־וחשבון שלו בהודעה: "אני נושא באחריות מוחלטת לפעולה זו".

ביום 18.1.1955, יום לאחר קבלת התשובה של הרמטכ"ל, דיווח לבון לוועדת חוץ וביטחון כי לפעולה של החמישה היה ערך רב.

אם משווים את הדין־וחשבון של הרמטכ"ל מיום 17.1.1955 לדין־וחשבון של לבון לוועדת חוץ וביטחון מיום 18.1.1955, למה שלבון סיפר לוועדת אולשן־דורי, ובייחוד לוועדת חוץ וביטחון ביום 17.10.1960 – מוצאים חמישה סילופים: 1. לוועדת חוץ וביטחון אמר לבון, באוקטובר 1960, שהדבר נעשה על־ידי "הקצין הבכיר" בשעה שההוראה ניתנה על־ידי קצין אחר וממשרד אחר לגמרי; 2. לוועדת חוץ וביטחון, באוקטובר, אמר לבון: "העניין היה טיפשי מראשיתו ועד סופו". בדין־וחשבון של הרמטכ"ל שנמסר ללבון נאמר: "הפעולה הייתה מסוג הפעולות, שלדעתי הן הכרחיות". וגם לבון הילל הפעולה באזני ועדת חוץ וביטחון בשנת 1955; 3. באוזני הוועדה, באוקטובר 1960, לגלג לבון על המטרה שלשמה נשלחו החמישה, אולם באוזני הוועדה, בינואר 1955, הילל את המטרה; 4. בוועדת חוץ וביטחון של 1960 אמר לבון: "הקצין הבכיר" צריך היה לקבל על כך לפחות אישור הרמטכ"ל. ואילו בדין־וחשבון של הרמטכ"ל שנמסר ללבון נאמר: לא היה צורך. באישור הרמטכ"ל לפעולה זו, בהתאם לנוהל הנהוג בצבא; 5. לוועדת אולשן־דורי אמר לבון: "נעשה לי חושך בעיניים. שולחים ילדים". בדין־וחשבון הרמטכ"ל נאמר: "הפעולה הוטלה על היחידה המאומנת ביותר הקיימת היום בצבא". ה"ילדים" שנשלחו היו – קצין, שני סמלים ושני רבי־טוראים.

הישיבה הראשונה של ועדת־השרים נתכנסה ביום 3.11.1960 ונפתחה על־ידי שר המשפטים פ' רוזן בהגדרת סמכות הוועדה – כדבריו, "לעבור על החומר ולהגיד לממשלה מה, לדעתנו, צריך לעשות בעתיד". בשלוש־עשרה הישיבות הראשונות לא נרשמה סטנוגרמה מהדיונים, ונעשו רק סיכומים קצרים מהחומר שהוועדה עיינה בו. בישיבה השלישית של הוועדה (ביום 10.11.1960) ביקש השר מינץ לראות החומר הנוגע ל"קצין הבכיר" במשפט מסוים. שר המשפטים טען, שאין לחומר זה שייכות לעניין הנדון בוועדה, בכל־זאת הסכים להמציא לוועדה חומר כזה. כשנודע לראש הממשלה שהחומר באותו משפט הוקרא באזני חברי הוועדה מפי אשכול, כתב לשר המשפטים: "נודע לי, כי אחד מחברי ועדת־השבעה דרש לעיין בחומר של ט' וכן עשיתם. מכיוון

שאיני סנגורו של 'הקצין הבכיר', לא אכפת לי שאתם מחטטים בעברו, אבל עד כמה שידוע לי לא הוטל עליכם דבר זה, ולא ביקשתם כל חומר על מעשי בר־הפלוגתא. של 'הקצין הבכיר', כלומר על מי שהיה שר־ביטחון בשנת 1955. האין כאן איפה ואיפה?"

ביום 11.1.1961 קיבל ראש הממשלה תשובה ממר רוזן: "לא הסקנו מסקנות מהתנהגותו של 'הקצין הבכיר' בעניין ט' לאחר שהזהרתי את חברי הוועדה לא פעם לא להיות מושפעים ממקרה זה שקרה לפני 12 שנה, ושלא מנע בעדו להגיע לדרגה של קצין בכיר בצה"ל. העניין הגיע לוועדה בשתי צורות. מר לבון הגיש לנו חוות־דעתו של עורך־הדין יעקב שפירא מיום 6.2.1955 על תפקידו של 'הקצין הבכיר' בפרשה זו. מר מינץ ביקש וחזר וביקש לראות את התיק בעניין זה, אם כי הסברתי לו שאין בין משפט זה והשאלה שעמדה לפנינו ולא־כלום, ולבסוף ניתן לו מבוקשו – ואין בכך איפה ואיפה".

תשובת מר רוזן הייתה תמוהה בעיני ראש הממשלה. שר המשפטים קובע שאין חומר זה שייך לוועדה – והוא מגיש אותו בכל־זאת לחברי הוועדה. הוא מטיף לחבריו שלא יהיו מושפעים מהחומר, והוא כנראה סבור שבזאת תיקן את המשגה. לשם מה רצו חברי הוועדה לקרוא החומר – לשם בידור? אחד מחברי הוועדה אמר לראש הממשלה, שהוא הצביע בעד המסקנה כי "הקצין הבכיר" לא קיבל הוראה מלבון – אך ורק בהשפעת החומר הזה.

בישיבה הרביעית (ביום 14.11.1960) החליטה הוועדה לפי דרישת י' בן־אהרן להודיע ללבון, כי ועדת־השרים מוכנה לקבל ממנו מסמכים, אם הוא סבור שיש לו מסמכים המפיצים אור על השאלה מי נתן את ההוראה. בישיבה שלאחר זו (ביום 17.11.1966) מודיע היושב־ראש (פ' רוזן), כי לבון הבהיר שאין לו תעודות ומסמכים שלא היו לעיני הוועדות שחקרו את הפרשה.

ביום 20.11.1960 כתב שר המשפטים לראש הממשלה: "המסקנות של הוועדה (ועדת־השרים) תהיינה נוהליות בלבד. הוטל עלינו לייעץ למליאת הממשלה, לאחר שעברנו על חומר הפרשה, איך לקדם את בירור הפרשה גופה, ואם בכלל לאחוז באמצעים נוספים לקידום בירורה. הצעתנו יכולה להיות אחת מאלה: 1. להסמיך את ועדת־השבעה להסיק מסקנות לגוף העניין על פי החומר שעברה עליו; 2. להסמיך את ועדת־השבעה להיות ועדת־בירור; 3. להסמיך ועדת־השבעה להיות ועדת־חקירה; 4. למנות ועדת־חקירה אחרת בלי שיתוף האופוזיציה; 5. למנות ועדת־חקירה עם שיתוף האופוזיציה". בהמשך המכתב כותב שר המשפטים: "כאשר אשכול שידל את אחדות העבודה, מפ"ם והדתיים להסכים לעת־עתה להפסקת הדיונים בוועדת חוץ וביטחון ולמינוי ועדת־שרים – הייתה זאת הדרך היחידה לניסיון בעל סיכויים להחליף את הבירור בבירור יותר יעיל ומעשי מאשר היה בוועדת חוץ וביטחון".

משום־מה לא הבין שר המשפטים, כי בירור הפרשה בוועדת חוץ וביטחון היה נפסק מיד אילו מילאה הממשלה דרישתו הצודקת של "הקצין הבכיר" למנות ועדת־חקירה משפטית, שתדון בריב בין מי שהיה שר־ביטחון בשנת 1954 ובין "הקצין הבכיר".

בישיבה האחת־עשרה של ועדת־השבעה (ביום 28.11.1960) קראו העתק מכתב שנשלח ב־8.11.1960 אל ראש הממשלה ושר הביטחון על־ידי אחד מחלוצי ההתיישבות העובדת. איש זה שלח לראש הממשלה גם העתק מכתבו מיום 10.1.1955 ל"קצין הבכיר" על שיחה שקיים עם שר הביטחון דאז (פ' לבון): "הוא (שר הביטחון) החל לחקור אותי על הפעולה של 2 ביולי ועל זו של 14 ביולי. הוא ביקש את דעתי, כאדם המכיר את האנשים והתנאים שם, אם לא משונה הדבר שאנשים ביצעו פעולות אלו בלי הוראה. לשאלתי, ומה בקשר לפעולות שנעשו לאחר־מכן, השיב הלה, כי זה בסדר. אך הפעולות הקודמות מעניינות אותו במיוחד". הפעולות ששר הביטחון דאז

אמר כי "זה בסדר" הן הפעולות אשר "הקצין הבכיר" הודה שנעשו על פי פקודתו בהתאם להוראה שקיבל משר הביטחון. המכתב השני של אותו איש מיום 8.11.1960 – זה שהוקרא בוועדת־השבעה – נשלח לשר הביטחון בימים שכל הארץ נסערה בגלל ה"פרשה" ו"חרושת הזוועות", בוועדת חוץ וביטחון. מכתב זה היה מעין תוספת למכתב ששלח ל"קצין הבכיר" בשנת 1955, ובו הוא כותב: "בשעה שנקראתי לשר הביטחון (פ' לבון) לא היה ידוע לי דבר על הוויכוח בינו ובין 'הקצין הבכיר'. בפתיחת השיחה (ביום 29.12.1954) עמדתי בפני התקפה קשה מצידו... הרגשתי הייתה, כי יש כוונה 'לשבור' אותי, או להביאני למצב של התגוננות. מיד לאחר־מכן עבר מהתקפה להרגעה והתקרבות, בציינו העובדה ששנינו מההתיישבות העובדת ובעלי שפה משותפת. שר הביטחון הדגיש תכונותיהם הגרועות של מפקדיי, ואמר שאין לי לחשוש מפניהם וכי יעמוד לצידי. השר התחיל לחקור אותי על הפעולות ב... תאריכיהן ואָפין, משך כל השיחה התרשמתי עמוקות, כי הוויכוח בינו לבין 'הקצין הבכיר' הוא – אם בוצעו פעולות אחרות לפני 23 ביולי או 22 ביולי, כלומר בתאריכים 2 ביולי ו־14 ביולי. במילים אחרות, היה ברור לי משיחתי עימו ומדבריו, כי הפעולות שבוצעו לאחר התאריכים 2 ביולי ו־14 ביולי ניתנו בהוראתו, אך הפעולות שלפני־כן, כלומר ב־2 ביולי ו־14 ביולי, אם בוצעו, נעשו בלי שהדבר יובא לידיעתו, וכמובן בלי שתינתן ההוראה על־ידיו. בדין־וחשבון שהודפס ב־10.1.1955 ונמסר ל'קצין הבכיר' לא הרחבתי בנקודה זו. גם כשהופעתי לפני ועדת אולשן לא היה ספק בידי, כי הוויכוח הוא אם בוצעו פעולות לפני 23 או 22 ביולי. מתוך העיתונות, עם העלאת הפרשה לאחרונה, ועוד לפני הופעתי בוועדת כהן, הבינותי להפתעתי, לראשונה, כי שר הביטחון דאז מתכחש למתן כל פקודה (ההדגשה במקור). בעדותי לפני ועדת כהן התכוונתי להעלות נקודה זו, אך שני אנשי הוועדה התנגדו כי אפתח בנושא, ודרשו כי אענה רק לשאלותיהם בלבד, אשר יתייחסו להתנהגותם של שני קציני צה"ל. לא מצאתי, איפוא, דרך אחרת אלא להביא לידיעתך הפרטים הנ"ל. אני מוכן להופיע לפני כל ועדה שאידרש, כדי להבהיר פרטים אלה". (חתום) (־)

ועדת־השבעה והיושב־ראש שלה, ששלחו איש מיוחד לפריז לחקור עדים – הואיל ושר המשפטים היה סבור כי הם מסוגלים לזרוע אור על הפרשה – לא ראו צורך להזמין כותב המכתב הזה, שהיה בקי בצדדים שונים של "העסק הביש". אולי לא ידע היושב־ראש, פ' רוזן, להעריך תעודה רבת־משמעות זו, כי אינו קרוב לחלוצי החקלאות העובדת, שכותב המכתב הוא אחד מהם. אבל העובדה שאשכול, י' בן־אהרן וי' ברזילי עברו על תעודה זו ולא שמו לב אליה – חידה היא.

שר המשפטים הודיע באותו יום (28.11.1960), שהטיל על מזכיר הממשלה להתקשר עם פ' לבון ולשאול אם יש לו חומר כלשהו הנוגע לפרשה, ובאותו יום אחרי הצהרים אומנם נתקבל חומר מלבון, אבל הפרוטוקול הקצר אינו מפרש מה טיבו. אשכול קורא באותו יום מכתבו של עורך־הדין י"ש שפירא לפ' לבון מיום 6.2.1955 על הופעתו של "הקצין הבכיר" במשפט אחר.

בישיבה השלוש־עשרה, ביום 29.11.1960, קורא המזכיר את התדפיס הפוטוסטטי: של חוות־דעת המומחה המשטרתי שנמסרה לוועדת כהן, שעל פיה לא נמצא כל זיוף בהעתק המכתב של "הקצין הבכיר" לרמטכ"ל מיום 19.7.1955.

החל מן הישיבה הי"ד של הוועדה, ביום 5.12.1960, יש כבר סטנוגרמה מלאה מדיוני הוועדה. באותו יום מודיע יושב־ראש ועדת־השרים, פ' רוזן, לחברי הוועדה שהבוקר השכם טס היועץ המשפטי לפריז לחקור את "המזכירה" ואת היורש של "הקצין הבכיר" ואת ש"ו

בעניין הזיופים שלא נתבררו עד הסוף בוועדת כהן. על פי החוק חלה חקירה זו על המשטרה, וזו הייתה גם דעת היועץ המשפטי (מר ג׳ האוזנר), אולם שר המשפטים עמד על כך, שדווקא היועץ המשפטי יעשה חקירה זו. ולשם כך עשה אותו לשוטר. השר י׳ ברזילי שאל: ״זאת על פי המלצת ועדת כהן?״ השר רוזן ענה: ״קודם־כל אני תבעתי זאת, וגם על פי המלצת ועדת כהן״. באותו יום אמר שר המשפטים: ״אני לא נוטה לוועדת־חקירה, אני נגד ועדת־חקירה, אבל אני חושב. שצריך היה להזמין את שרת, את לבון, את ׳הקצין הבכיר׳, את ׳קצין־המילואים׳״. הוא גם אמר, כי ״ל׳קצין הבכיר׳ יש אינטרס מוצדק בוועדת־חקירה״. אבל לא הסביר מדוע הוא, פ׳ רוזן, מתנגד לוועדת־חקירה.

באותה ישיבה (5.12.1960) אמר רוזן: ״הנוסח של ההחלטה (על ועדת־השבעה) הוא נוסח לא מדויק. דובר בממשלה בפירוש על מסקנות נוהליות, מסקנות – כן, אבל בדיוק אותן המסקנות שאני מדבר עליהן״. מזכיר הממשלה כ׳ כ״ץ: ״זאת אני יכול לאשר״. פ׳ רוזן: ״זאת אומרת לא מסקנות מטריאליות״. השר אשכול שאל: ״מה אנו עכשיו?״ רוזן ענה: ״ועדת־לימוד״.

היועץ המשפטי חזר מפריז, וביום 13.12.1960 הוזמן לוועדת־השבעה, שוחח עם ״יורשו״ של ״הקצין הבכיר״, אחר־כך עם המזכירה של ״הקצין הבכיר״. היורש אמר ששמע מהמזכירה בשנת 1955, שהיא עשתה שינוי באיזה מכתב. בשעת הקונפרונטציה הכחישה שאמרה זאת. אחר־כך חקר אותה האוזנר במיוחד. שר־האוצר (אשכול) מכיר היטב את המזכירה. היא מעריצה את ״הקצין הבכיר״. זה האיש הכי גדול, פרט לאשכול, שפגשה בחייה. ביום האחרון הודתה ששינתה מכתב. האוזנר הוציא המכתב של 19.7.1954 והיא אמרה: כן, זהו המכתב. האוזנר הודיע, כי המזכירה נמצאת עכשיו בארץ והמשטרה חוקרת אותה. השר אשכול שאל: ״האם יש חשיבות ועניין להמשיך בחקירה המשטרתית? מה זה ייתן לעם ישראל אם ימשיכו בחקירה?״ האוזנר ענה: מה שהמזכירה מסרה – אלו הן נקודות־אחיזה ממדרגה ראשונה לחקירה נוספת. ייתכן שאחרים יכחישו דבריה. השר שפירא אמר: ״אני לא מכיר את ׳הקצין הבכיר׳. אומרים עליו שהוא יהודי די פיקח, חרוץ, מפקד טוב. כשהוא הולך לעשות דבר־מה הוא ישאל את עצמו: אם אינני שואל את שר הביטחון, ממה נפשך, אצליח בפעולה זו – ממילא זה יהיה על חשבונו של שר הביטחון, כי אם הפעולה תהיה מוצלחת – כל הקרדיט לשר הביטחון, ואם הוא ייכשל – הוא לבדו יהיה אחראי למצב זה. כיצד הוא מגיע לדבר כזה – על שאלה זו קשה מאוד לענות״. פ׳ רוזן: ״לפני הוועדה מונחת בקשתו של ׳הקצין הבכיר׳ ושל עורך־הדין שלו להישמע על־ידי הוועדה, כדי להוכיח שלבון נתן את ההוראה. על זה צריך להחליט. הצעתי לשמוע קצין מסוים, שכאילו היה נוכח כש׳הקצין הבכיר׳ בא מהשיחה עם לבון והקצין הזה אמר, שהוא עכשיו קיבל הוראה זו. אחר־כך אמרתי, שאני רוצה לשמוע את דיין המבקש שאנו נשמע אותו. גם אמרתי, שיש לשמוע את ׳הקצין הבכיר׳ ואת לבון, אולי גם את שרת. לאחר־מכן קיימתי שיחה ארוכה עם בן־גוריון. אמרתי לו, שנתעוררה השאלה, אם לשמוע עוד אנשים או לא. אבל יש לי ספק אם יש לנו סמכות כזו. שאלתי: מה אתה חושב? על זה הוא השיב: אני לא מתערב בעבודת הוועדה, אם אתם חושבים לנכון לשמוע עדים – לפי דעתי אתם יכולים לשמוע אותם.

״עכשיו שאלה: אני לא בנקל יכול לקבל ש׳הקצין הבכיר׳ היה נותן הוראה אם לא הניח שמאחוריו עומד לבון. אני חושב שאפשר לקבוע שלבון לא נתן הוראה: מפורשת, אבל – השאלה היא אם אנו יכולים להסביר העניין. לדעה זאת הגיע אפילו אשכול באחת הישיבות – שהוא ודאי חשב שזה היה לפי רוח לבון, על פי שיחות אקטואליות מוקדמות. עכשיו אני רוצה לומר לכם: הרושם שלי הוא, שבעניין זה אנו יכולים לשמוע עוד כמה דברים מדיין כדי להבהיר נקודה זו. דיין

דיבר איתי כמה פעמים. הוא רוצה לסתור מה שאמר לבון בוועדת חוק וביטחון, כדי להראות ששרר מצב של הפקרות, וכל אחד עשה על דעת עצמו. הוא (דיין): רוצה אפילו להופיע בפני ועדת חוץ וביטחון. אבל הוא גם אומר: אני אוכל להופיע בפניכם".

השר מ' שפירא: "אני בעד זה שנשמע אותו, הוא חבר הממשלה".

השר י' בן־אהרן: "אני ירא, אם פותחים דלת".

היושב־ראש פ' רוזן: "אני הייתי רוצה לשמוע בעניין זה את 'הקצין הבכיר'; אני הייתי רוצה לשמוע את לבון בעניין זה. וכמו־כן הייתי רוצה לשמוע את שרת'.

השר מ' שפירא: "את דיין צריך לשמוע".

השר ל' אשכול: "אתה רוצה שהכול יהיה בעיתונות?"

השר ב' שיטרית: "הבעתי דעתי באחת הישיבות הקודמות שאני תומך ואינני זז מדעתי, אם היושב־ראש רוצה לשמוע 3–4 עדים, ואלה עדי־מפתח, יש לשמוע אותם".

השר ל' אשכול: "אני אמשיך להתנגד, אנו לא ועדת־חקירה".

השר רוזן: "נעשה הצבעה ניסיונית (על שמיעת עדים)".

שלושה היו בעד, שניים נגד, אחד נמנע. בזאת נסתיימה ישיבה זו.

נתקיימו עוד שלוש ישיבות, בימים 15, 19 ו־21 בדצמבר.

בישיבת 15.12.1960 פתח פ' רוזן ואמר: "דיברתי עם דיין. הוא צריך למצוא דרך בה יהיה ידוע גם לוועדת חוץ וביטחון, שבעניין אחד לכל הפחות לבון שיקר. לפנינו בקשה של עורך־הדין סלומון (עורך־הדין של "הקצין הבכיר") להישמע בוועדה. הוא כבר שמע על השינוי בהעתק המכתב, שקודם היה כתוב בו 'בהתאם לשיחות קודמות' או משהו דומה לכך, אולם זה לא מוכיח, לדעתו, שלבון לא נתן ההוראה".

השר ל' אשכול: "אני מצטער שאתה מציע זאת לנו. דיברנו על זאת כמה פעמים". פתאום הודיע רוזן שהוא הכין כבר נוסח של מסקנות סופיות, ובתוכן סעיף "הוועדה לא שמעה עדים. רוב הוועדה חיווה דעתו, כי שמיעת עדים אינה בסמכותה", ובראשית המסקנות הופיע פתאום נוסח חדש של סמכות ועדת־השבעה, לא זה שהודיע עליו שר המשפטים בישיבה הראשונה של הוועדה ("לעבור על החומר ולהגיד לממשלה, מה, לדעתנו, צריך לעשות בעתיד"), אלא נוסח חדש: "הממשלה הקימה ועדה לעיין בכל החומר הנוגע ל'פרשה', ותגיש מסקנותיה לממשלה".

ועדת־השבעה ידעה, כי חקירת "המזכירה", שעל פי הוראת היועץ המשפטי האוזנר באה לארץ, וכן גם חקירתם של עוד שלושה אזרחים ושלושה קציני צה"ל, נמסרו למשטרה (הן נסתיימו ביום 26.12.1960).

ביום 12.12.1960 פנה מר האוזנר למפקח הכללי של משטרת ישראל:

הנדון: חקירות נוספות ב'פרשה'.

בהמשך לשיחתנו (כך כותב מר ג. האוזנר) הריני מעביר לך רצוף לכאן את המסמכים הבאים: 1. דין־וחשבון שלי לשר המשפטים מתאריך היום; 2. הודעה מפיה של המזכירה; 3. הודעה של יורשו של הקצין הבכיר; 4. הודעה של אזרח עובד מערכת־הביטחון. הריני לבקשך למנות קצין מתאים ובעל ניסיון לגמר החקירה של זיוף מסמך, היא האשמה היוצא מדברי עדותה של המזכירה. האיש אשר המזכירה מייחסת לו אשמה זו, קצין־המילואים, נחקר כבר והכחיש את האשמה. אני מצרף העתק מהדין־וחשבון שהוגש בנידון. אבקשך

להפנות אליי את הקצין שתמנה למשימה הנ"ל בכדי שאוכל לתת לו אינפורמציה נוספת שהיא דרושה לביצוע החקירה.
אודה לך אם תראה את הדבר כדחוף ביותר.
בברכה, (חתום) ג. האוזנר, היועץ המשפטי לממשלה".

ביום 26.12.1960 המציא ממלא מקום מפקד מצ"ח לראש אכ"א "דין־וחשבון מסכם לחקירה". הנושא: חשד לזיוף מכתב "הקצין הבכיר" לרמטכ"ל מ־19.7.1954. וזה לשון הדין־וחשבון:

ביום 15.12.1960 הטלת עליי להשתתף ביחד עם משטרת ישראל – ניצב־משנה זאב מרגלית – בחקירת הנושא הנזכר לעיל. חלקי בחקירה היה לזמן קציני־צבא להשתתף בחקירתם, וכמו־כן להמציא כל מסמך שיידרש בחקירת הנושא. במקום הזה אני מדגיש, שכל קציני צה"ל שנדרשו לחקירה זומנו על־ידי, הופיעו ונחקרו, וכמו־כן כל המסמכים שנדרשו מצה"ל – הומצאו והוגשו. אף דרישה לא הושבה ריקם. בתהליך החקירה נחקרו ונרשמו עדויות של: א. אזרחים; ב. קציני צה"ל. הומצאו והוגשו המסמכים הבאים: 1. שני העתקי מכתב מ־19.7.1954 מ'הקצין הבכיר' לרמטכ"ל; 2. דין־וחשבון ועדת כהן; 3. העתק עדויות בפני ועדת כהן; 4. טופס צבאי; 5. תיק שוטף של לשכת 'הקצין הבכיר' משנת 1954; 6. ארבעה אישורים טכניים.
אותרו והועמדו לרשותו של אלברט חגג, מומחה לזיהויים פליליים של משטרת ישראל, 2 מכונות־כתיבה שנמצאו בשימוש לשכת 'הקצין הבכיר' במחצית השנה של 1954. להלן בקיצור נמרץ תמצית העדויות המתייחסות לשאלה בנושא: 1. המזכירה נחקרה בחוץ־לארץ על־ידי היועץ המשפטי מר גדעון האוזנר בשני המשכים. לאחר שהתייעצה עם עורך־הדין סלומון וקיבלה ממר ג' האוזנר הבטחה בכתב שלא תובא בפלילים עקב כל שינוי במסמכים שביצעה בעניין 'הפרשה' מסרה ש'קצין־המילואים' ביקש ממנה לשנות מסמך, כדי להדגיש שמר פנחס לבון הוא אשר נתן את ההוראה לביצוע. לאחר שהוצג למזכירה, על־ידי מר גדעון האוזנר, העתק מהמכתב של 'הקצין הבכיר' לרמטכ"ל מ־19.7.1954, הצהירה שאינה זוכרת אם זה אחד מהמסמכים שנתבקשה לשנות. בחקירה השנייה על־ידי מר ג' האוזנר מסרה המזכירה, שהמכתב מ־19.7.1954 הוא המכתב אשר הכניסה בו שינוי. היא מסרה, שבמקום המלים 'לפי שיחות שנתקיימו' או 'לפי הוראות שניתנו', הכניסה מילים 'לפי הוראתו של לבון', וזה על פי בקשתו של קצין־המילואים'. המזכירה הדגישה שיש לה ביטחון של 99 אחוז לגבי זהות המכתב של 19.7.1954.
בחקירה המשטרתית הראשונה ב־16.12.1960 העידה המזכירה, שלאחר שחשבה על העדות שמסרה למר ג' האוזנר במתח עצום – התעורר בליבה ספק אם אומנם היה זה המכתב מ־19.7.1954, שבו בוצע השינוי (ההדגשה במקור). היא הדגישה, שלאחר שהוצג לה כעת, בחקירה המשטרתית, העתק המכתב מ־19.7.1954 – הספק קיים (כנ"ל).
המזכירה, בקונפרונטציה, עם 'קצין־המילואים', עמדה על גרסתה, שבין המסמכים שהאחרון נתן לה להדפסה היה **איזה מסמך** (כנ"ל), בו הייתה צריכה לבצע שינוי שעליו העידה; 2. פקידה אחרת מסרה בחקירה המשטרתית, שהיא טיפלה במכתב

4 משטרה צבאית חוקרת

מ־19.7.1954 של 'הקצין הבכיר' לרמטכ"ל. המשפט הפותח במילים 'לפי הוראתו של לבון' נראה לה מוכר, **ובהחלט יכול להיות שהיה קיים במכתב כאשר טיפלה בו בערך בשנת 1954** (כנ"ל); 3. בחקירה המשטרתית העידה פקידה נוספת, ששירתה ב־1954 כפקידה בלשכת 'הקצין הבכיר', אולם לא שמעה דבר על תיקון במכתב מ־19.7.1954, או במחברת מכתבים המועברים ללשכת שר הביטחון מלשכת 'הקצין הבכיר'; 4. 'קצין־המילואים' הכחיש נמרצות בחקירה המשטרתית כאילו ביקש מהמזכירה לבצע שינוי במכתב של 'הקצין הבכיר' לרמטכ"ל מ־19.7.1954. הוא הגדיר כאבסורד דרישה כנ"ל, הואיל ולא היה לו עניין בשינוי מכתב של 'הקצין הבכיר' לרמטכ"ל; 5. 'הקצין הבכיר' העיר, שהעתק מכתבו מ־19.7.1954 לרמטכ"ל, שהוגש לוועדת אולשן־דורי, הינו העתק מהמקור, ודבר בתוכן המכתב לא שונה; 6. קצין צה"ל העיד, ששמע מפי האזרח, עובד־צבא, ש'הקצין הבכיר' הופיע בשעות־ערב במשרדו וביקש תיקון במכתב, שאת חלקו העליון והתחתון הסתיר בידיים. האזרח נחקר על־ידי היועץ המשפטי, מר ג' האוזנר, בחוץ־לארץ, והוא הכחיש את כל הסיפור הנ"ל. מאחר והקצין הוא בחזקת עד מפי עד, ועדותו לרוב מתבססת על הרגשותיו, אין ליחס לה חשיבות בפרט זה. היועץ המשפטי ויתר על זימונו של האזרח עובד־הצבא ועל חקירתו של מפקדו: 7. קצין צה"ל מסר ששמע מפי המזכירה שנתבקשה להחליף שני דפים במחברת שהכילה רישום דברי־דואר מועברים מלשכת הקצין הבכיר לשר הביטחון. היא לא אמרה על־ידי מי נתבקשה לבצע את ההחלפה. המזכירה בקונפרונטציה עם העד הכחישה את הגרסה הנ"ל; 8. אלברט חגג, מומחה משטרתי לזיהוי פלילים של משטרת ישראל, ערך במשך יומיים בדיקות והגיע לידי מסקנה, שכל ההעתקים הקיימים ממכתב 'הקצין הבכיר' לרמטכ"ל מ־19.7.1954 מהווים חטיבה אחת, והודפסו בבת־אחת באותו הזמן ובאותה מכונת־כתיבה. הוא זיהה את מכונת־הכתיבה, עליה הודפס המכתב. **בהעתקי המכתב מ־19.7.1954 לא נמצאו שום עקבות לזיוף (כנ"ל).**

המסקנות: אין בדעתי לקשור לראשה של המזכירה כתר של עד מהימן או לא־מהימן, כי זה תפקיד של שופט, ולא של חוקר, אולם איני מתעלם מהעובדה שהעדה הנ"ל סתרה בחקירתה המשטרתית את עדותה לפני היועץ המשפטי בנקודה המרכזית של נושא החקירה **(כנ"ל).**

בהתחשב עם העובדה, שלא נמצא שום סיוע לעדותה, ולאור חוות־דעתו השלילית של המומחה לזיהויים פליליים – אני מסיק שלא קיימת הוכחה לזיוף כלשהו. בסיכום דעתי היא: NO CASE (כנ"ל).

(חתום) מ"מ מפקד מצ"ח".

"הקצין הבכיר" הנאשם לא הוזמן לישיבות ועדת חוץ וביטחון להשמיע גרסתו בעניין "העסק הביש" • ש' פרס משיב על האשמות לבון • ועדת החוץ והביטחון עסקה בעניינים שאינם בסמכותה, וכן ועדת־השרים שנזדרזה להוציא מסקנות

כאמור, רוב דברי לבון בוועדת חוץ וביטחון לא ניתנו לפרסום על־ידי הצנזורה הביטחונית – ובצדק, במידה שהדברים התייחסו ל"עסק הביש" ולמה שהתרחש בעקבותיו, אולם חלק גדול מטענות לבון לא היה קשור כלל ב"עסק הביש", אלא לאי־סדרים במשרד־הביטחון בזמן

כהונת פ׳ לבון – והאחריות לאי־סדרים אלה הוטלה בעיקר על מי שהיה אז המנהל הכללי של משרד־הביטחון, שמעון פרס. ועדת חוץ וביטחון לא קיבלה התביעה הצודקת של חבר הוועדה יעקב חזן (מפ״ם) למסור טענות לבון נגד ״הקצין הבכיר״ לקצין ולהזמין אותו לישיבת ועדת חוץ וביטחון, כדי לאפשר לו להשמיע הגרסה שלו על הדברים הקשורים ב״עסק הביש״. אולם היא הזמינה את מי שהיה מנכ״ל בימי היות פ׳ לבון שר־ביטחון להשמיע טענותיו, ובישיבה הי״ג של ועדת חוץ וביטחון, ביום 23.10.1960, הופיע ש׳ פרס בוועדה, לאחר שניתן לו לקרוא הסטנוגרמות של דברי לבון, ובמשך ארבע ישיבות (בימים 23, 25, 26 ו־27 באוקטובר) השיב על דברי לבון, לא כמו שהופיעו בעיתונים, אלא כפי שנרשמו בסטנוגרמות, וגם הכחיש דברים מסולפים שנתפרסמו בעיתונות נגד קצינים גבוהים בצה״ל.

בנוגע לעדותו לפני ועדת אולשן־דורי מסר, כי ב־5 בינואר 1955 טלפן אליו מזכיר ועדת־השניים וביקש ממנו להופיע לפני הוועדה בו ביום לפנות ערב. בבואו אמר לו היושב־ראש (מר אולשן), שעליו לשמור בסוד עצם הופעתו והעדות שהוא מוסר, כי ועדה סודית הוקמה באופן סודי. במשך חמש השנים שעברו מאז לא ראה כלום מרישום עדותו, ואיש לא ביקש אותה ממנו – עד שנודע לו, כי בגלל עדותו תבע פנחס לבון מידי ראש הממשלה דאז (משה שרת) פיטוריו, בגלל עדותו שלא קרא כלל, ומתוך הנחה בלתי־נכונה, שהוא בעצמו יזם מתן עדות לפני ועדת אולשן־דורי, ומתוך הנחה נוספת לא אמיתית, שהוא סירב להראות עדותו ללבון. פרס שמח להיווכח מהסטנוגרמה שלבון לא טען, כפי שסופר בעיתונות, שהוא עצמו יזם את עדותו, אולם לבון טען שהוא מסר, כביכול, עדות־אופי. פרס הכחיש זאת בתוקף: הוא ענה רק על השאלות שחברי הוועדה שאלו, והוא לא נשאל כלל על אָפיו של לבון.

אולם לבון סיפר בוועדת חוץ וביטחון על קשר, על זיופים, על בזבוזים, והעיתונים קשרו זאת בתביעת הפיטורין שהגיש לבון לשרת. ממה שהיה בעיתונות גם נוצר רושם, שהדמוקרטיה בישראל הייתה אז נתונה בסכנה, כביכול, בגלל אנשי־ביטחון וקצינים – סגני־אלופים ורבי־סרנים – שלבון התאונן עליהם בוועדה, בלי לקרוא בשמות, גם לאחר שנדרש לעשות זאת על־ידי חברי הוועדה. פרס קבע, כי ב־13 השנים שעבד במערכת־הביטחון לא הכיר רוב הקצונה הגבוהה מאז קם הצבא, ולא שמע אף פעם מפי קצין ערעור על המשטר הדמוקרטי, או על מרותה האזרחית של הדמוקרטיה על הצבא. להפך, הוא ראה שיש הזדהות מלאה. של הסגל המפואר של צה״ל עם משטרנו הדמוקרטי.

פרס לא השתתף ולא שותף בשום דיון בממשלה, אם היה כזה, על פיטורי שר הביטחון (פ׳ לבון) או התפטרותו של מר לבון, ולא נתבקש על־ידי ראש הממשלה דאז (משה שרת) לחוות דעה בעניין זה. את הידיעה כי לבון דרש את פיטוריו כמנהל כללי של משרד־הביטחון למד רק בחודש זה, לאחר הופעתו של לבון בוועדת חוץ וביטחון באוקטובר 1960. לבון מעולם לא קרא לו כדי לומר לו, שהוא רוצה שיתפטר או יפוטר, דבר שהוא בחזקת זכותו של שר הביטחון. ל״עסק הביש״ לא היה כל קשר – לא לפני המעשה, לא בעת המעשה, ולא אחריו.

לבון התאונן בוועדת חוץ וביטחון שמשרד־הביטחון התעסק במבדוק הצף, שאינו עניין לביטחון. האמת היא, שזו הייתה מדיניותו הקבועה של שר הביטחון שקדם למר לבון. בתוכנית שהגיש ראש הממשלה ושר־הבטחון (דב״ג) לממשלה ביום 18.10.1953 היו 18 סעיפים של תוכנית למדיניות הביטחון לשלוש השנים הקרובות. בסעיף 10 של התוכנית. מדובר על ״היעזרות מקסימלית במשק האזרחי לאספקה, להובלה, לבניין ולייצור צבאי ולשאר שירותי הצבא״. בסעיף 16 מדובר על הצורך ל״הגדלת התעופה והספנות האזרחית״, ובהתאם לכך תיכננו תוכנית בת 4

סעיפים: א. לתגבר את התעשייה הצבאית שתייצר את התחמושת של צה"ל; ב. לתגבר את המחקר הצבאי; ג. להקים מכון לבדק מטוסים בלוד; ד. להקים מבדוק צף בחיפה.

י' חזן שאל: "את זה הכינותם כאשר מר בן־גוריון היה שר הבטחון?" פרס ענה: "בעקבות התזכיר – זו הייתה התוכנית, לא כל התוכנית, אבל התוכנית כללה גם את המבדוק הצף. מיד תדעו גם את דעתו של לבון בעניין זה. ברכישת מבדוק צף החילונו לטפל עוד במלחמת־השחרור. קנינו בשנת 1948, בכספי משרד־הביטחון בלבד, מבדוק צף בארצות־הברית. אלא שבגלל האמברגו נאלצנו לקנות מבדוק צף מיושן, שהתברר שאינו יכול לחצות את האוקיינוס. מכרנו אותו בחזרה ללא הפסד כספי לאחר שדבר זה התברר לנו. שמחנו איפוא, שבשנת 1953/4 נתגלתה אפשרות חדשה לרכוש מבדוק צף, והפעם כלי חדש, ולא רק על חשבון משרד־הביטחון. מבדוק זה צריך היה לשחרר את תלותנו בשירותי הנמל בחוץ־לארץ, שלשם שלחנו את אוניות חיל־הים שלנו. שמחתי איפוא, ששר הביטחון החדש, מר פנחס לבון, גילה יזמה בנושא זה, ובעשרים בדצמבר 1954, כלומר חודשיים לפני התפטרותו, מסר בישיבת מטה על שיחתו עם שר־התחבורה בנדון. בהחלטות הישיבה שנרשמו בידי מזכירו של שר הביטחון, אפרים עברון (אפי), נאמר: 'שר הביטחון מסר, כי שר הביטחון מציע, שהמבדוק יירכש ויופעל על־ידי משרד־התחבורה ומשרד־הביטחון במשותף וישרת את הצי המסחרי וחיל־הים". ופרס הוסיף: "הפעם הראשונה שאני שמעתי, שלבון מתנגד לדעה זו, הייתה בפרסומי העיתונות לאחר הופעתו לפני ועדת חוץ וביטחון ביום 11.10.1960. עד אז לא ידעתי".

י' בר־יהודה העיר לפרס, ש"זה לא היה כך". אולם בר־יהודה שכח, כנראה, במה דיברו בישיבת ועדת חוץ וביטחון ביום 11.10.1960, שבה השתתף. באותה ישיבה הסביר לבון את מקור הסכסוכים שהיו במשרד־הביטחון בתקופת־שירותו הקצרה במשרד זה: "היו מתיחויות כתוצאה מהעובדה, שהיה שר־ביטחון שהוא ישב כל היום במשרד־הביטחון ועסק רק בעניינים אלה, וטבעי ששר־ביטחון כזה, שאינו רוצה להיות רק פיגור־הֶד – זאת אומרת, חותם ומאשר דברים שמישהו מחליט בשמו – הוא הופך להיות לשר־ביטחון לא־נוח". וכדוגמה לכך הביא עניין המבדוק. "ביום בהיר אחד אני שומע על כך, שיש טיוטה של הסכם: 50% משרד־הביטחון, 50% 'סוללי־בונה'. אני שאלתי: אותן 3 או 4 או 5 ספינות שיש לחיל־הים – האם הן מצדיקות שמכספי הביטחון נשקיע 50% ברכישת המבדוק? אם צריך לקנות מבדוק או לא – זה עניין למשרד־הביטחון. יש שרים כלכליים – יחליטו. מדוע צריכה מערכת־הביטחון ליהפך לשותף למפעל זה?"

בישיבת ועדת חוץ וביטחון שלאחר הישיבה הזאת, ביום 7.10.1960, חזר פ' לבון לפרשה זו: "השאלה של ד"ר באדר הייתה, איך התגלגלו היחסים ביני לבין פרס. בישיבה הקודמת נתתי כדוגמה את עניין המבדוק. אני יכול להוסיף כמה דוגמאות. היה, למשל, עניין מכון־הבדק. כשאני נכנסתי לענייניים, לא יכולתי להבין למה למדינת ישראל ה'עצומה' נחוצים שלושה מכוני־בדק. היה אז מכון־בדק של חיל־האוויר, מכון־בדק של 'אל על'; ומכון־בדק שהוקם על־ידי משרד־הביטחון. לשם מה נחוצים למדינה הזאת שלושה מכונים כאלה ? מדוע לא מכון־בדק אחד? מובן שמכון־בדק כזה לא יכול להיות כולו ברשות משרד־הביטחון. אני נותן זאת כדוגמה נוספת לחילוקי־הדעות שהיו".

בישיבת ועדת חוץ וביטחון ביום 23.10.1960 סיפר שמעון פרס: "הרעיון עצמו של מכון־הבדק נולד ב־1951. בשעת הביקור שערך מר בן־גוריון בארצות־הברית הוא ראה מפעל כזה בקליפורניה מנוהל: בידי אנשי מח"ל (מתנדבים מחוץ־לארץ למלחמת־הקוממיות) לשעבר, והוא הזמין אותם לבוא לארץ. הוא הטיל אז עליי לטפל בהקמת המכון. ביום 17.8.1952 החליטה הממשלה, בהחלטה

מס׳ 560, על הקמת חברת־בדק למטוסים. טיפולי בעניין זה היה לא רק מטעם שר הביטחון, כי אם גם מטעם שר־התחבורה דאז, מר פנקס. בידי נמצאים גם מסמכי הסכמה להקמתו מחברת ׳אל על׳, ממשרד־התחבורה והמשרדים הכלכליים. התעוררו ויכוחים על אפי המכון, על יחסים עם חברת ׳אל על׳ ועם חיל־האוויר ועוד. הייתה גם התנגדות למינויו של מר שווימר כמנהל המכון, זה המנהל אותו עכשיו. מר פנחס לבון טוען, שקיימים שלושה מכוני־בדק. חוששני שהוא טועה. מספר מכוני־הבדק הוא כמספר שדות־התעופה, כי לכל טייסת בחיל־האוויר דרוש מכון־בדק לעצמו לתיקון בדרגים נמוכים. על־כן נהוג בצבא לדרג בתי־מלאכה לפי התיקונים: תיקונים קלים עושים בשדה: תיקוני מכשירים – במכון לתיקון מכשירים; שיפוץ מנועים – במכון־הבדק. ניקח לדוגמה את השנה הנוכחית: מכון־הבדק יעשה השנה כ־2.5 מיליונים שעות־עבודה שערכן הוא 18,000,000 לירות, מזה 2 מיליונים דולר ללקוחות מחוץ־לארץ המשלמים עבור זה בדולרים. היתר – עבודות לחיל־האוויר, ל׳אל על׳ ול׳ארקיע׳. עוסקים אתנו מארצות־הברית, מאנגליה, מצרפת, מכל העולם. בהנהלת מכון־הבדק, המעסיק כ־2500 פועלים, משתתפים נציגי משרד־הביטחון, האוצר, התחבורה, המסחר והתעשייה, חיל־האוויר וצה״ל. ואין כל בעיה – לא של כפילות ולא של חיכוכים. זהו אחד המפעלים המפוארים של המדינה. בביקור שביקרתם אתם, חברי ועדת חוץ וביטחון, הציע יושב־ראש הוועדה להעניק פרס למקימי המכון״.

בישיבת ועדת חוץ וביטחון ביום 17.10.1960 הוסיף מר לבון טענה חמורה: ״העובדה שמצאתי אותה הייתה עובדה של פאראלליזם מבזבז (ההדגשה במקור); כמעט כל דבר שהיה בצבא היה לו מקביל במשרד־הביטחון: דוברות, כוח־אדם, משק, תקציב, וכן הלאה וכן הלאה״. ביום 23.10.1960 ענה פרס על האשמה ״דמיונית״ זו. לבון נתן ״שש״ דוגמאות: דוברות, כוח־אדם, משק, תקציב, וכן הלאה וכן הלאה. פרס אמר, שיעמוד רק על ארבע הראשונות: ״דוברות״ – כלומר קיום מחלקה ליחסי־ציבור במשרד־הביטחון ודובר צה״ל – הפאראלליזם בוטל עוד בשנת 1955. שתי המחלקות יחד מנו 10 עובדים בלבד. איחוד שתי המחלקות הביא לחיסכון של איש אחד. אין לזלזל גם בחיסכון זה. אך בלי בזבוז רטורי אין לקרוא לכך פאראלליזם מבזבז. ואשר לכוח־אדם: קיים אגף כוח־אדם במטכ״ל ואגף כוח־אדם במשרד־הביטחון, אבל הראשון מטפל בגיוס האזרח ובחייל שהופך להיות אזרח; מטפל בחייבי גיוס, בנכים ובמשפחות שכולות ומכוון חיילים משוחררים לעבודה ולמקצוע. אגף כוח־האדם בצבא מטפל בחיילים ובקצינים בשירות פעיל. אכ״א במטה הצבאי אינו יכול לטפל בציבילים. ואשר למשק: נכון שבמטה הצבאי יש אג״א (אגף אפסנאות) המטפל בציוד שהוא בצבא, ואגף אספקה במשרד־הביטחון המזמין כל צורכי הצבא, פרט לנשק, בארץ ובחוץ־לארץ. באוקטובר 1953, כשלבון היה מ״מ שר הביטחון, קיבל החלטה האומרת: ״שחרור הפיקוד הצבאי מדאגת משק, כסף ותשלומין וריכוזו באימונים ותכנון מלחמתי; העברת תפקידי משק ואספקה ותקציב לרשות אזרחית במשרד־הביטחון״. וכך נדרגו כל זמן היות פ׳ לבון שר־ביטחון וגם אחרי לכתו. ואשר לתקציב – יש מחלקת תקציב אחת לצבא ולמשרד־הביטחון.

הדבר המתמיה ביותר בכל דיון זה הוא, שוועדת חוץ וביטחון דנה בשנת 1960 עם מי שהיה שר־ביטחון בשנת 1954 על סדרים או אי־סדרים שנתקיימו במשרד־הביטחון בשנה ההיא. כלום לא הייתה ועדת חוץ וביטחון בשנת 1954, והיו חברים בוועדת חוץ וביטחון בשנת 1960, שהיו חברי ועדת חוץ וביטחון גם בשנת 1954? ואיש לא שאל את השאלה הפשוטה: מדוע לא הביא שר הביטחון של שנת 1954 טענות אלה על כפילות, וכן הלאה וכן הלאה – לוועדת החוץ והביטחון בשנת 1954 או בראשית 1955, כשהוא עדיין שימש כשר־ביטחון? ואומנם כשחבר הכנסת גוברין ביקר בכנסת את ועדת חוץ וביטחון, שהיא מטפלת בעניינים שהם מחקרים היסטוריים של העבר,

שאין זה כלל מתפקידה, קם ד"ר י' באדר – שאגב לא נבחר אף פעם על־ידי מפלגתו להיות חבר בוועדת חוץ וביטחון, והוא בא להשתתף בעיקר ב"פרשת לבון" – וטען שביקורת זו של חבר הכנסת גוברין היא "בזיון בית־המשפט", כי הוועדה היא "בית־משפט".

בישיבת הוועדה ביום 26.10.1960 הופיע יושב־ראש הכנסת בוועדה וניסה להוכיח לוועדה שטיפלה במה שקרה בשנת 1954, כי זה אינו כלל בסמכותה, כי היא אינה ועדת־חקירה, והיא עוסקת בדברים שאינם כלל מתפקידה ומסמכותה. סעיף 22 של חוק יסוד הכנסת אומר: "הכנסת רשאית למנות ועדת־חקירה, אם על־ידי הסמכת אחת הוועדות הקבועות, ואם על־ידי בחירת ועדה מבין חבריה, כדי לחקור דברים שהכנסת קבעה: סמכויותיה ותפקידיה של ועדת־החקירה ייקבעו על־ידי הכנסת. בכל ועדות־חקירה יהיו גם נציגים של סיעות שאינן משתתפות בממשלה, לפי יחסי הכוחות של הסיעה בכנסת".

ואשר לוועדות קבועות של הכנסת, אומר סעיף 13 של תקנון הכנסת: "הוועדה רשאית לדרוש מאת השר הנוגע בדבר הסברה לידיעות בעניין שנמסר לדיונה, או שנכנס לתחום תפקידיה, והשר חייב בעצמו, או על־ידי נציגו, למסור את ההסברות או הידיעות המבוקשות". מכאן ברור, שבכלל לא הייתה לוועדה שום סמכות לשמוע מפי מי שהיה שר־ביטחון בשנת 1954 על מעשים או מחדלים באותה שנה. ורק לאחר שהממשלה החליטה ביום 31.10.1960 להקים ועדת־שרים של שבעה, שכנע שר המשפטים את הוועדה שתפסיק לעת־עתה דיוניה במה שקרה או לא קרה בשנת 1954/5, עד שוועדת הממשלה תגמור בירוריה.

שר המשפטים לא הבין, כי גם הדבר שהממשלה הולכת לברר אף הוא אינו בסמכותה, כי הדיון שהיא לקחה על עצמה היה בעיקרו לברר, אם לבון, שהיה שר־ביטחון בשנת 1954, נתן הוראה ל"קצין הבכיר", או "הקצין הבכיר" פעל על דעת עצמו מתוך חריגה מסמכות, ודבר זה אינו בסמכותה של הממשלה, אלא בסמכות מוסד משפטי. כי בכל מדינה דמוקרטית יש הפרדת הרשויות: יש רשות מחוקקת ורשות מבצעת מצד אחד, ורשות שופטת מצד שני, ואין רשות מבצעת מוסמכת ורשאית לשפוט בריב של שני אנשים. ואומנם, תחילה הודיע שר המשפטים, שהיה גם יושב־ראש ועדת־השבעה, לחבריו בישיבת הוועדה – ביום 5.12.1960, שעליהם לטפל רק במסקנות נוהליות ולא "מטריאליות", כי הם רק "ועדת־לימוד". ואותו הדבר הודיע גם במכתב לראש הממשלה ביום 20.10.1960: "המסקנות של הוועדה תהיינה נוהליות בלבד". אולם בימים האחרונים של ישיבות ועדת־השבעה שינה פתאום את דעתו והציע לוועדת־השרים מסקנות מטריאליות, המסתיימות במלים: "שיש לראות את בירור הפרשה כנגמר ומסוכם". הוא הציע להודיע, כי חקירת היועץ המשפטי (בפריז) העלתה, שהמלים "לפי הוראתו של לבון" לא היו מצויות במכתב המקורי – דברים בהחלט בלתי־מדויקים. היועץ המשפטי, ששר המשפטים הטיל עליו לחקור ארבעת האנשים שוועדת כהן לא יכלה לחקור אותם, מפני שלא היו בארץ, היה סבור (ובצדק), שזה תפקידה של המשטרה, ושר המשפטים על דעת עצמו, ובלי סמכות של הממשלה, של ועדת־השבעה, של ראש הממשלה, עשה את היועץ המשפטי לשוטר ושלח אותו לחקור את הארבעה, שוועדת כהן לא יכלה לחקור אותם, אבל שהיא הייתה סבורה שיש לחקור אותם. בין הטעונים חקירה הייתה גם המזכירה של "הקצין הבכיר". ואין זה "מדויק" לקבוע כי חקירת היועץ המשפטי העלתה, כי המלים "לפי הוראתו של לבון" לא היו מצויות במכתב המקורי (של 19.7.1954). בכל־אופן, היועץ המשפטי בחוזרו מחקירתה של המזכירה לא אמר זאת. הוא אמר רק, שדברי המזכירה הם אחיזה לחקירה נוספת, והחקירה נעשית בארץ, על פי עצת היועץ המשפטי, על־ידי המוסד המוסמך לכך – המשטרה, וכפי ששר המשפטים בעצמו הוסיף באותו

הסעיף, כי "מתנהלת עכשיו בנדון זה חקירה משטרתית"; ומשום־מה לא ראה שר המשפטים צורך לחכות לגמר חקירה זו, אולי מפני שעוד בראשית שנת 1955, כשרק שמע על "העסק הביש" אמר שהוא בטוח שלבון לא נתן ההוראה. על מה נשען ביטחונו? אשר ללבון, הוא בחור פיקח, ולא יעשה שטות כזו. הוא, כנראה, לא העלה על דעתו, שגם "הקצין הבכיר" הוא בחור פיקח, ושהוא יעשה שטות כזו דרוש לכך טמטום יותר גדול מאשר לשר־ביטחון. כי שר־ביטחון לפחות מוסמך לתת הוראה כזו, ואם הוראתו נכשלה – הרי אין זה אלא משגה. אבל ל"קצין הבכיר" – אם אינו אידיוט גמור־לא היה כל מניע לתת הוראה כזו בלי סמכות, מפני שזה ממה נפשך: אם הדבר יצליח – זה ייזקף על חשבון שר הביטחון, ואם ייכשל – יועמד למשפט ויורחק מהצבא; כי אם באמת לא נתן לבון את ההוראה, היה חייב מיד להעמיד את "הקצין הבכיר" למשפט על מתן ההוראה בלי סמכות, הוראה שהביאה לאובדן חיי אנשים. ואומנם נמצא חבר בוועדת־השבעה שהבין זאת, וזה היה השר משה שפירא, והוא אמר בישיבת ועדת־השרים ביום 13.12.1960, לאחר ששמע לא רק מה שרוזן סיפר על חקירת היועץ המשפטי בפריז, אלא גם את היועץ המשפטי גופו: "אני לא מכיר את 'הקצין הבכיר' (במקור פורש השם), אומרים עליו, שהוא יהודי די פיקח, חרוץ, מפקד טוב. כשהוא הולך לעשות דבר כזה, הוא ישאל את עצמו: אם אינני שואל את שר הביטחון, ממה נפשך, אם הפעולה תהיה מוצלחת – כל הקרדיט הוא לשר הביטחון, ואם ייכשל – הוא לבדו יהיה אחראי למצב זה". היושב־ראש פ' רוזן שואל: "מי?" השר שפירא עונה: "'הקצין הבכיר', יהודי פיקח, כיצד הוא מגיע לדבר כזה".

ואף־על פי־כן חזה שר המשפטים כמה פעמים בישיבת ועדת־השבעה: "אני כמעט בטוח, שלבון לא נתן הוראה", והוא אמר זאת לפני שידע על העדות בפריז ולאחר ששמע על העדות מפריז, והיועץ המשפטי הודיע שהדבר טעון חקירה בארץ – והחקירה נעשית על־ידי המשטרה, בהתאם לחוק. אולם ועדת־השרים, ובראשה שר המשפטים, לא חיכתה לגמר חקירת המשטרה (אם כי עדותה של "המזכירה" במשטרה הייתה כבר ביום 21.12.1960 בוועדת־השבעה), ולאותה הישיבה הביא שר המשפטים מסקנות לא נוהליות, אלא "מטריאליות" (אם להשתמש בלשונו של שר המשפטים), ואחרי דיון בוועדה אושרו מסקנותיו של שר המשפטים בוועדה בשינויים קלים, והוגשו ביום 25.12.1960 לממשלה.

ראש הממשלה קורא פרוטוקולים של ועדת־השרים ומגלה בהם דברים מתמיהים • הממשלה מאשרת מסקנות הוועדה • ראש הממשלה אינו משתתף בהצבעה • הוא מבקש חופשה לשבועות אחדים ומגלה עמדתו הביקורתית לכל מהלך החקירה • מ' דיין מכחיש דברי לבון ומבקש להופיע בישיבת ועדת חוץ וביטחון להעמיד דברים על דיוקם • ראש הממשלה מגיש התפטרותו לנשיא המדינה ומנמק את צעדו

ועדת־השרים ניסחה סופית את מסקנותיה, בעיקר לפי הצעת שר המשפטים, ביום 21.12.1960, וראש הממשלה קיבל אותן ביום 23.12.1960, יומיים לפני הבאתן לישיבת הממשלה ביום 25.12.1960. ראש הממשלה עיין בפרוטוקולים של ועדת־השבעה ומיד נתגלו כמה דברים תמוהים:

בסעיף ראשון של המסקנות נאמר על סמכות ועדת־השרים, שהיא "תעיין בכל החומר הנוגע בפרשה ותגיש מסקנותיה לממשלה". בישיבה הראשונה של הוועדה ביום 23.11.1960 פתח שר המשפטים וחזר על הגדרת סמכותה של הוועדה – "לעבור על החומר ולהגיד לממשלה מה לדעתנו צריך לעשות בעתיד". מתי ועל יסוד מה נשתנתה פתאום סמכות ועדת־השבעה? בישיבת הוועדה

ביום 5.12.1960 אומנם אמר המזכיר, כתריאל כ"ץ, שהממשלה החליטה שהוועדה תגיש מסקנותיה לממשלה, אבל מיד העיר שר המשפטים פ' רוזן: "הנוסח של ההחלטה לא היה מדויק, דובר בממשלה בפירוש על מסקנות נוהליות. מסקנות – כן, אבל נוהליות". המזכיר כ' כ"ץ העיר: "זאת אני יכול לאשר". השר ל' אשכול שאל אז: "מה אנו עכשיו?" ומר רוזן ענה: "ועדת־לימוד". גם במכתב לראש הממשלה מיום 20.11.1960 כתב רוזן לראש הממשלה: **"מסקנות הוועדה תהיינה נוהליות בלבד"**. אולם במסקנות הוועדה שנחתמו ביום 21.12.1960 נאמר: "יש לראות את בירור הפרשה כנגמר ומסוכם".

בסעיף 3 של המסקנות נאמר: "הוועדה לא שמעה עדים. רוב הוועדה חיווה דעתו, כי שמיעת עדים אינה בסמכותה", אולם שר המשפטים שלח את היועץ המשפטי לחקור עדים בפריז – העדים שוועדת כהן לא שמעה משום שלא היו בארץ – אם כי תפקיד זה מוטל על המשטרה, ולשם כך עשה שר המשפטים את היועץ המשפטי לשוטר, ועדות זו הובאה לוועדת־השרים. גם יושב־ראש הוועדה בעצמו הלך למר אולשן ולמר כהן לברר עובדות הנוגעות לפרשה, ומסר דבריהם לוועדה, וגם חבר הוועדה השר אשכול מסר לוועדה מה שהוא שמע מפי מ' דיין, כי לבון לא נתן הוראה, אבל את דיין עצמו, שדרש מרוזן שישמעו אותו בוועדה, אותו סירבו לשמוע. אומנם מיד נתברר, שסיפורו של אשכול על דיין לא היה "מדויק". דיין לא אמר אף פעם שלבון לא נתן הוראה, ואשכול ביקש למחוק את דבריו מהפרוטוקול (הוא ביקש זאת פעמיים).

הוועדה ראתה צורך לציין במסקנותיה, כי "עדים" שנחקרו על־ידי ועדת אולשן שיקרו לפניה. הוועדה ציינה במסקנותיה שקראה פרוטוקולים של ועדת חוץ וביטחון, שבה הופיע לבון, ובפרוטוקולים אלה הוזמו כמה מעדויותיו של לבון על־ידי משה שרת, שמעון פרס ורוזן עצמו – ולא ראו צורך לציין זאת במסקנות. בסעיף 8 של המסקנות קבעה הוועדה כי "חקירת היועץ המשפטי העלתה שהמלים 'לפי הוראתו של לבון' לא היו מצויות במכתב המקורי". היועץ המשפטי מעולם לא אמר זאת לוועדה. הוא רק אמר כי דבריה של המזכירה בעניין זה הם נקודת־אחיזה לחקירה נוספת, והיא נחקרת על־ידי המשטרה בארץ. ועוד לפני מינוי ועדת־השבעה קבעה ועדת כהן שטיפלה בשאלה זו, כי "לאור ראיות אלה (של חקירת המשטרה) קובעים אנחנו כעובדה, שמכתבו של 'הקצין הבכיר' (במקור פורש השם) נשלח אל הרמטכ"ל ביום 19.7.1954 והכיל אותם שני הדפים, אשר מהם מורכב ההעתק המצוי בידינו, בלא שנעשה בהם שינוי כלשהו". ועדת־השרים התעלמה לגמרי ממסקנה זו של ועדת כהן.

כשראש הממשלה קרא קביעתה של ועדת כהן וחוות־דעתה של המשטרה בעניין המכתב של 19.7.1954 פנה למשטרה לברר מִנַּין יודע המומחה של המשטרה לזיהויים פליליים, שעסק בחקירה זו (מר אלברט חגג), שכל העתקי המכתב הודפסו בזמן אחד ודווקא ביום 19.7.1954, ומנין הוא יודע שבדף השני לא שונו מילים אחדות? הסבירו לו: המומחה מצא מכונת־הכתיבה שהשתמשו בה בלשכת "הקצין הבכיר" ביום 19.7.1954; הוא בדק כל שאר המכתבים. והתעודות שנדפסו במכונת־כתיבה זו באותו חודש. כל מכונת־כתיבה משנה במקצת כתיבת אחת האותיות מזמן לזמן. הוא מצא שהשינויים שישנם בכל שאר המכתבים שנכתבו באותו זמן ובאותה מכונת־כתיבה נמצאים בדיוק גם בהעתקי המכתב של 19.7.1954. ומכאן למד שהתאריך הוא נכון. ואשר לדף השני – בדק כימית, אם נעשה איזה שינוי במכתב כשנכתבו המלים "לפי הוראת לבון", ולא מצא כל שינוי במכתב שאפשר לגלות באמצעים כימיים.

העדויות ששמעה המשטרה, נוסף לבדיקה של המומחה לזיהויים פליליים, אִפשרו לראש המשטרה החוקרת בדבר להסיק "שלא קיימת הוכחה לזיוף כל־שהוא" (ההדגשה במקור). חקירת

העדים במשטרה גם נתברר, שבמכתב זה של 19.7.1954 לא טיפלה כלל המזכירה, אלא היא שינתה, כפי שנתברר אחר־כך, מכתב אחר ביום 1.11.1954, ש"הקצין הבכיר" שלח לרמטכ"ל על פי דרישת האחרון (הרמטכ"ל לא היה בארץ בימי "העסק הביש"), ובו היה פסוק: "לאחר סיום הישיבה נתבקשתי על־ידי שר הביטחון להישאר, ובשיחה בינינו הועלתה מחדש הפעלת — — — וכו', לאחר־מכן הודיעני שר הביטחון להורות — — — לפעול וכו'." בקבלו מכתב זה דרש הרמטכ"ל מ"הקצין הבכיר" לתת לו דין־וחשבון קצר ובהיר יותר, והקצין שלח לו באותו יום מכתב יותר קצר. במכתב השני, הקצר, נאמר: "לאחר דיון — — — הורני שר הביטחון להפעיל — — —". מכתב זה נכתב על־ידי המזכירה. וזהו השינוי שנשאר בזיכרונה המטושטש של המזכירה. אולם במכתב של 19.7.1954 לא חל כל שינוי, כאשר הוכיחה החקירה במשטרה, שנעשתה על פי דרישת היועץ המשפטי, ורק במכתב זה ישנן המילים "לפי הוראתו של לבון". במכתב של 1.11.1954 נאמר: "הורני שר הביטחון להפעיל".

כשהיועץ המשפטי מסר בוועדת־השבעה ביום 13.12.1960 על העדות של "יורש" "הקצין הבכיר" (שממנו שמע מר האוזנר, כי המזכירה סיפרה לו על שינוי במכתב), אמר האחרון למר האוזנר, לאחר שהמזכירה הכחישה בקונפרונטציה את סיפורו של "היורש": "עקב אימוץ זכרוני, ייתכן והמזכירה דיברה סתם על מסמך צבאי, ולאו דווקא על המכתב לרמטכ"ל, וכי אולי פרט זה נגרר לידיעתי בדרך אסוציאטיבית לאור מה שנודע לי לאחר־מכן". בכל־אופן, מר האוזנר לא היה משוכנע, כמר פנחס רוזן, שהמכתב מיום 19.7.1954 הוא מזויף, ואמר לוועדה שדברי המזכירה הם "אחיזה לחקירה נוספת", והביא את המזכירה לארץ למען תיחקר פה על־ידי המשטרה. החקירה העלתה שבהעתק המכתב של 19.7.1954 אין כל זיוף.

בסעיף 12 של המסקנות נאמר: "התרכזנו בדין־וחשבון זה בשאלה אחת בעיקר, והיא אם 'הקצין הבכיר' קיבל מלבון את ההוראה לפעול". למה איפוא הכניסה בסעיף 8 דבר שאינו שייך כלל ל"קצין הבכיר" אלא ל"קצין־המילואים", אבל דבר זה עלול להטעות את הקוראים שאינם יודעים להבחין בין "הקצין הבכיר" לבין "קצין־מילואים", וכאן הם נשענים דווקא על מסקנות ועדת כהן, כי "הוראות שנתן 'קצין־המילואים' בתאריך מוקדם יותר לא היו הוראות קשר בלבד". איש לא טען ש"הקצין הבכיר" נתן הוראות ביצוע בתאריך מוקדם". ולפני הוועדה של שבעת השרים היה מכתב שנשלח ביום 8.11.1960, על־ידי קצין נאמן לראש הממשלה, שבו הוא מספר על שיחה ביום 29.12.1954 עם מי שהיה בשנת 1954 שר־ביטחון, ובו נאמר: "היה ברור לי משיחתי עימו, כי הפעולות שבוצעו לאחר התאריכים 2 ביולי ו־14 ביולי ניתנו בהוראתו, אך הפעולות שלפני־כן, כלומר ב־2 ו־14 ביולי, באם בוצעו, נעשו בלי שהדבר יובא לידיעתו, וכמובן, בלי שתינתן ההוראה על־ידיו — גם כשהופעתי לפני ועדת אולשן לא היה ספק בידי, כי הוויכוח הוא, באם בוצעו פעולות לפני 23או 22 ביולי". לשם מה הכניסה הוועדה בסעיף 9 "הוראת קצין־**המילואים** בתאריך **מוקדם יותר**" — אם הוועדה "התרכזה בשאלה אחת בעיקר", והיא מי נתן ההוראה?

ביום 25.12.1960 הביא שר המשפטים מר רוזן מסקנות ועדת־השרים לישיבת הממשלה. תחילה קרא 12 המסקנות, ונוספה מסקנה 13, שלא הייתה ביום 23.12.1960 בידי ראש הממשלה: "נושאים הקשורים בבעיית הביטחון ומבנהו כיום הם עניין לדיון בממשלה ובוועדת חוץ וביטחון של הכנסת, לפי סמכויותיהן", ופנחס רוזן הסביר נימוקיו למסקנות אלו — שלא היו דווקא נימוקי שאר חברי הוועדה, אבל הסכימו כולם לנוסח המסקנות.

כשהועמדו המסקנות להצבעה — הצביעו 8 שרים בעד המסקנות, 4 שרים (אבא אבן, י' בורג, מ' דיין, ג' יוספטל) נמנעו, ראש הממשלה לא השתתף בהצבעה.

מיד לאחר ההצבעה ביקש ראש הממשלה חופשה לחמישה־שישה שבועות מטעמי בריאות, אם כי הודיע שישתתף בקונגרס הציוני העומד להיכנס בעוד שלושה ימים, משום שהבטיח לעשות זאת. כשהממשלה הסכימה להעניק לו חופשה, אמר ראש הממשלה:

> לא השתתפתי בדיון, גם לא בבחירת ועדת־השרים; שללתי בחירת הוועדה. עד לפני שני חדשים וחצי קראתי רק המסקנות של ועדת אולשן־דורי. ואמרתי בליבי: היות וועדה של שני אנשים כאלה לא הגיעה לחקר האמת – מוטב שהעניין יצלול לתהום הנשייה ולא אעסוק בזאת עוד. עד שבא אצלי לבון וערער על הקמת ועדת־חקירה משפטית לא נגדו, אלא נגד שני קצינים בצה"ל, כשנתגלה לי שיש איזה חשד נגדם. הוא פסל חבר בית־המשפט העליון, מר חיים כהן. אמרתי לו: הוא איש נאמן. אמר לבון: כשהייתי בממשלה הצעתי לפטר אותו. עניתי: אילו הייתי בממשלה יחד אתך, הייתי מצביע נגד הצעתך. – – – כל זה לא ערער אצלי היחס אליו (ללבון), עד שקראתי הפרוטוקולים של ועדת חוץ וביטחון וחשכו עיניי – עלילות ומעשיות שאין להן שחר, פגיעה בכבוד סגני־אלופים ורבי־סרנים, שהוא מסרב לקרוא בשמם... חקרתם וחיטטתם להוכיח, ש'הקצין הבכיר' מסוגל להגיד לא אמת. מצאתם, שלבון מדבר רק אמת?״־שאלתי את עצמי: מה קרה? שש שנים הייתי אחראי לצבא מטעם המדינה לפני לבון, ושש שנים אני אחראי לצבא מטעם המדינה לאחר לבון. לא קרה בכל השנים האלה מה שקרה בשנת 1954. כאשר נתברר לי שסרן ושלושה חיילים לא אמרו לי האמת בנוגע לתקרית על גבול סיני, ציוויתי להעמיד אותם למשפט. חיילים צריכים להיות יותר טובים מאנשים פרטיים. בזה כוחם. שאלתי את עצמי: מה קרה באותה שנה? איך פתאום נתהפך הצבא? אני יודע עכשיו, שמי שהיה שר־ביטחון בשנת 1954 נתן הוראות לשני רמטכ"לים – מרדכי מקלף ואחר־כך משה דיין – שהם חשבו שאסור לבצע אותן, כי הן עלולות להמיט חרפה על המדינה – והביאו את שר הביטחון לידי ביטול ההוראה. אחד מהרמטכ"לים האלה ביקש להופיע לפני הוועדה ולספר זאת – – – הוא עכשיו חבר הממשלה – וסירבתם לשמוע אותו. גם ועדת חוץ וביטחון סירבה לשמוע את 'הקצין הבכיר' שהושמץ על־ידי לבון, אם כי אחד מחברי הוועדה, יעקב חזן, דרש שלוש פעמים שיש לשמוע גם מה בפיו של 'הקצין הבכיר' על האשמות לבון – וסירבו לעשות זאת. לבון הודה שהוא דיבר עם 'הקצין הבכיר' על פעולות מסוימות, שמהן התגלגל 'העסק הביש'־מדוע לא דיבר עם הרמטכ"ל על כך?
>
> בשנת 1954 הייתי אזרח פשוט היושב בנגב, ולא ידעתי מה נעשה. אבל בשבועות האחרונים ניסיתי לברר לעצמי – מה קרה אז, וקראתי מכתב מיום 25.5.1954 שכתב ראש הממשלה דאז (משה שרת) לשר הביטחון דאז (פ' לבון): 'עניין הדיווח האישי אליי בענייני ביטחון אינו פועל כשורה. מתרחשים דברים שאינם מגיעים לידיעתי. אני שומע הודעות ב'קול ישראל' וקורא אותן אחר־כך בעיתונות בלי שאדע את רקען האמיתי. הסדר הנכון היה מחייב, כי אדע, אם רק אפשרי הדבר למעשה, את העובדות בטרם תופיע הגרסה הרשמית כלפי חוץ. לכל הפחות עליי לדעת את העובדות, אבל יוזמתו של סידור כזה היא בידיך'.
>
> כששמעתי כמה רינונים על שני קצינים, נתתי מיד הוראה למנות ועדת־חקירה משפטית – ועדת כהן. מיד התחילה קמפניה נגד ועדה זו. סנגורו של לבון בוועדת חוץ וביטחון, ד"ר י' באדר, טען, כי יש לי ספק אם הציבור והעם והלאום וההיסטוריה יוכלו לקבל ברצינות המלצות ועדה שמר לבון לא הופיע בפניה בעניין זה'. על מה נשענת המסקנה העיקרית של

ועדת־השרים (סעיף 10)? 'טענת לבון היא: להד"ם'. אין לכם שום הוכחה אחרת, כי 'הקצין הבכיר' לא קיבל הוראה. האומנם מהופעת לבון בוועדת חוץ וביטחון נוכחתם, שכל מה שאומר לבון הוא אמת וצדק?

אני פונה לשר המשפטים. הוא יודע, אבל יש פרוצדורה מסוימת, שרק בעזרתה יכולים לגלות האמת. חוקרים עדים חקירת שתי וערב, מעמידים איש נגד שני, יש עורכי־דין לשני הצדדים, עורכי־דין חוקרים ודורשים. מה הפחד שפחדתם מוועדת־חקירה משפטית? בדיון הראשון שנתקיים בוועדת חוץ וביטחון בעניין הפרשה, שאליו הוזמנתי (ביום 2.10.1960), אמרתי באוזני שר המשפטים שהיה נוכח: 'בדיקת אשמתם או אי־אשמתם של אנשים – אני חושב שזה לא עניינה של ועדת חוץ וביטחון. היא איננה ועדה משפטית. לדעתי, זה עניין לאינסטנציה משפטית במדינה. אני מעוניין לא פחות מחבר הכנסת באדר, שיצא צדקו של האיש הצודק, אבל זה עניינו של בית־משפט מוסמך. כאן יש שאלה משפטית, יש שני אנשים: זה אומר כך, והשני אומר כך. איש אחד אומר: אני קיבלתי הוראה, והשני אומר: לא נתתי הוראה. זוהי כל השאלה. זוהי בעיה משפטית: בעיה ביטחונית אין כאן. ואני שואל: מי הפך את הממשלה לבית־משפט? מדוע סירבתם להקים ועדת־חקירה כפי שדרש 'הקצין הבכיר'? האם יש לממשלה סמכות משפטית?"

ראש הממשלה סיים דבריו: "החלטתם מה שהחלטתם. יש מסקנות, יש החלטת הממשלה המאשרת את המסקנות. בממשלה יש חוק אחריות משותפת. איני שותף לאחריות זו – לא למינוי הוועדה, לא למסקנותיה, לא להחלטה בממשלה, ולא אהיה אחראי לה. תדעו: אינני שותף לכם, איני חבר לכם בממשלה". ובמלים אלה עזב ראש הממשלה הישיבה, לאחר שקיבל מהממשלה חופשה לחמישה־שישה שבועות (כידוע, ראש ממשלה שמתפטר חייב להמשיך בתפקידו עד שהכנסת מביעה אמון לממשלה חדשה).

לאחר צאת ראש הממשלה אמר השר דיין: "אני רוצה להביא לידיעת הממשלה שני דברים: מה שאמר לבון בוועדת חוץ וביטחון – לא אמר האמת. ואני מבקש רשות לבוא לוועדת חוץ וביטחון להעמיד הדברים על דיוקם. הדבר השני: בשעה שאני הייתי רמטכ"ל נתן לבון הוראה, לפחות אחת, אולי יותר, שלא נראו לי ולא מילאתי הוראתו, אלא באתי ודיברתי על ליבו, שההוראה תבוטל – והוא הסכים לבטל אותה".

כינוס הקונגרס הציוני ביום 28.12.1960, ויכוח חמור שממשלת ישראל עמדה בו אז עם הממשלה האמריקנית, עיכבו התפטרותו של ראש הממשלה, ורק ביום 31.1.1961 יכול היה ראש הממשלה להגיש מכתב־התפטרותו לנשיא המדינה. במכתב נאמר, בין השאר:

לא קל לי להינתק ממעשים חשובים בעיני שאני עוסק בהם הרבה שנים, ומתוכניות שאני עומד בהתחלת ביצוען. אולם הכרתי הממלכתית אוסרת עליי לשאת באחריות ההחלטה שהממשלה קיבלה ביום 25.12.1960, באשר החלטה זו נוגדת אושיות הצדק וחוקי־היסוד של המדינה. חוק האחריות המשותפת מחייב כל חבר בממשלה לשאת באחריות החלטותיה ומעשיה, גם אם הוא עצמו מתנגד להן. ואומנם, כמה פעמים קיבלו חברי הממשלה החלטות שלא הסכמתי להן, וקיבלתי דין הרוב ונשאתי באחריות: אולם באותה הישיבה קיבלה הממשלה החלטה, שמצפוני אינו יכול להשלים איתה. ואין לי מוצא אחר אלא להתפטר. לא השתתפתי בהצבעה ביום 30.10.1960 (כשהוחלט למנות ועדת־שרים במקום

ועדת־חקירה), כשם שלא השתתפתי בהחלטה על קבלת מסקנות הוועדה ביום 25.12.1960, כי לי היה ברור, שאם יש צורך לברר השאלה שנקראה בשם 'הפרשה' (ושאלה זו הסעירה את הציבור זה חודשים אחדים לרגל גורמים שלא אעמוד עליהם פה), יש לברר אותה לפי נוהל חוקי בפני בית־משפט או ועדת־חקירה משפטית. בבירור משפטי זה יש לתת לשני הצדדים אפשרות שווה להביא עדים או תעודות אם רואים צורך בכך, וכל צד חוקר השני חקירת שתי וערב, בית־משפט מוסמך מוציא פסק־דינו. זהו כלל מקובל שמוטב לזכות עשרה חשודים מאשר להרשיע איש אחד חף מפשע. למען זכות חשוד – אין מן הצורך להוכיח בראיות משכנעות למעלה מספק מתקבל על הדעת שהחשוד חף מפשע, אולם למען הרשיע חשוד יש הכרח להוכיח בראָיות משכנעות, למעלה מספק מתקבל על הדעת, שהחשוד אשם.

התנגדתי ל'ועדת־השבעה'. דעתי הייתה שאם יש צורך ואפשרות לברר מה קרה באמת בשנת 1954, ומי מהשניים אשם ומי זכאי, יש לעשות זאת אך ורק במוסד משפטי מוסמך, לפי הנוהל הקבוע בחוק, ולא על־ידי גוף פוליטי בניגוד לחוקי המדינה. כשהשבעה הגישו מסקנותיהם לממשלה ביום 25.12.1960 אמרתי לממשלה: '– – – המסקנות הן פסולות, כי הן מזכות אחד מהשניים ומרשיעות את השני, בלי חקירה משפטית, בלי שמיעת הצדדים – – – והרשעת אזרח בלי משפט מוסמך לפי נוהל חוקי, היא פגיעה קשה בחוקי־היסוד של מדינה דמוקרטית ובזכויות־היסוד של האזרחים. זה גרם גם תקדים מסוכן לעתיד'.

מסע־ההשמצה שאורגן נגדי בחדשים האחרונים על־ידי מי שאורגן – באספות, בעיתונים, בוועדת חוץ וביטחון ובכנסת – לא פגע ולא נגע בי. הדמוקרטיה בישראל יקרה לי לא פחות מלכל אזרח אחר בארץ, ודמוקרטיה פירושה, בין השאר, גם הפרדת רשויות: רשות מחוקקת, רשות מבצעת ורשות שיפוטית. התפטרותי עכשיו מהממשלה באה מתוך צו מצפוני ומתוך חרדה לחוק ולצדק במדינה.

פרשה גרדה פרשה שגרמה ל"חרושת זוָעות" • "אף רגע לא קשרתי הישארותי בממשלה במעמדו של לבון", כותב ב"ג אל מ. שרת • שלושה חברי הוועדה המרכזת של ההסתדרות מתפטרים • "בהופעת לבון בוועדת החוץ והביטחון זכה ליהפך לאבן־שואבת לכל עויני מפא"י", פסק ל' אשכול בישיבת מרכז מפא"י, ואינו יכול לכהן בשם המפלגה כמזכיר ההסתדרות • הרוב מצביע בעד הצעת אשכול

הבאת אייכמן למשפט ישראל הסיחה במקצת דעת־הקהל מהסערות שנתעוררו בארץ על־ידי הופעות פ' לבון בוועדת חוץ וביטחון באוקטובר 1960 ועל־ידי חילוקי־הדעות בממשלה בעניין הסמכות שנטלה לעצמה ועדת־שרים, בניגוד לחוקי־היסוד של המדינה, לשפוט בריב בין שני אנשים – בלי לנקוט אפילו בנוהל משפטי מקובל של שמיעת שני הצדדים וחקירתם במידה שווה. אולם העיתונים, מי בשגגה ומי בזדון, המשיכו לבלבל דעת־הקהל בשני עניינים שונים ונפרדים בהחלט, שניתן להם השם הכולל "פרשה".

עניין אחד, שקרה בשנת 1954 על־ידי הוראה מחוסרת אחריות וגרם לאובדן חיי אנשים, ולא הוברר בשעת המעשה או לאחריו מקור ההוראה – אם זה היה שר הביטחון באותה שנה, כפי שטען הקצין שמסר בשמו את הפקודה למי שצריכים, או שההוראה ניתנה על דעת הקצין, שחרג מסמכותו, אם מפני שהבין שזהו רצונו של שר הביטחון או מפני טעם אחר. לאחר התפטרותו

של שר הביטחון בפברואר 1955 הורד עניין זה מעל הפרק, כפי שסופר קודם. כעבור חמש שנים הועמד למשפט על מעשה בגידה אחד מאלה המעורבים במה שקראו "העסק הביש" של שנת 1954, ללא קשר עם מעשה זה, ונידון לשתים־עשרה שנות מאסר. בעקבות משפט זה נתעוררו ספקות ביושרם של שני קצינים – אחד בשירות פעיל, שנתן בשנת 1954 את הפקודה לבצע "העסק הביש", לפי דבריו, על פי הוראת שר הביטחון, ואחד במילואים – ושר הביטחון ד' בן־גוריון נתן הוראה לרמטכ"ל, חיים לסקוב, למנות ועדת־חקירה לברר מהימנותם של שני קצינים אלה, ובראש ועדת־חקירה זו הועמד חבר בית־המשפט העליון חיים כהן. בעקבות בירורים אלה והופעת לבון בוועדת חוץ וביטחון הגיש "הקצין הבכיר" דרישה לרמטכ"ל לחקור ולברר מי נתן ההוראה בשנת 1954 – שר הביטחון או הקצין על דעת עצמו.

דרישה זו עוררה "פרשה" שנייה, שהביאה לידי התפטרותו של ד' בן־גוריון מהממשלה – וזהו מה שראש הממשלה המתפטר קרא בשם 'פגיעה קשה בחוקי־היסוד של מדינה דמוקרטית ובזכויות־היסוד של האזרחים", כי הממשלה סירבה למלא הדרישה המוצדקת של הקצין הבכיר לברר במוסד משפטי מוסמך מי נתן ההוראה, ובמקום זה קבעה ועדת־שרים, שהיא לקחה על עצמה להוציא משפט בלי לנקוט אפילו בנוהל המקובל בריב בין שני צדדים.

ברור, שאלמלא קרה "העסק הביש" בשנת 1954, כי אז מי שהיה שר־ביטחון באותה שנה לא היה מופיע בשנת 1960 לפני ועדת חוץ וביטחון ומעורר סערה ציבורית, שלא הייתה דוגמתה בתולדות המדינה (וגם בישוב שקדם לה), ולא הייתה ועדה ממשלתית עושה עצמה לשופטת בין שני אנשים, הרבים ומאשימים זה את זה – מר לבון מאשים קצין בכיר שהוא חרג מסמכותו ונתן הוראות בלא רשות, וקצין בכיר מאשים את מי שהיה שר־ביטחון שהוא מתכחש להוראה שנתן לו. אבל "העסק הביש" בשנת 1954 ופעולת ועדת־השרים היו שני עניינים שונים ונפרדים בתכלית בתוכנם ובגורמיהם האישיים.

ראש הממשלה ושר הביטחון, שהיה אזרח פשוט בשנת 1954, לא טיפל אף פעם ב"עסק הביש" כשהוחזר לממשלה, אם כי שמע עליו (ככל קוראי העיתונים בארץ). גם בשנת 1960 לא טיפל בעסק זה. הופעת מר לבון בוועדת חוץ וביטחון הדהימה אותו לא פחות משהדהימה שאר חבריו, שאחד מהם (מ' שרת) קרא להופעה זו בשם 'חרושת זוועות", וסיפר בישיבת מרכז המפלגה ביום 4.2,1961 כי "הופעתו של לבון לפני ועדת חוץ וביטחון זעזעה אותו". זלמן ארן אמר בישיבת המזכירות ביום 16.12.1960: "אני התפלצתי מדברי לבון. בוועדת חוץ־וביטחון". ולוי אשכול אמר: "בהופעתו זו של לבון בוועדת חוץ וביטחון הוא זכה ליהפך לאבן־שואבת לכל עויני מפא"י".

בישיבת־מרכז מיוחדת, שנקראה על פי דרישת ד' בן־גוריון ביום 12.1.1961, יותר משבועיים לפני הגשת התפטרותו – ניתח ראש הממשלה דברי לבון בוועדת חוץ וביטחון ועמד על חוסר האמת שבכל טענותיו ביחס לסדרי משרד־הביטחון ולנעשה בקרב הצבא, וציין כי "היו ללבון שתי הצלחות נדירות, ששום חבר אחר במפלגתו, וגם לא שום איש במפלגה אחרת, לא היה מצליח, וגם אולי כלל לא היה מנסה להשיגן: 1. הוא גייס בשלושת החדשים האחרונים את כל אויבי מפלגתו – במפלגות האופוזיציה וגם במפלגות הקואליציה (מפ"ם ואחדות העבודה), וכמה עיתונים יומיים ושבועונים למלחמה יעילה ומורעלת במפלגת פועלי ארץ־ישראל ונגד אישים אחדים של המפלגה, שמשום־מה לא מצאו חן בעיני מי שהיה שר הביטחון בשנת 1954; ובעזרת עושי־דברו, המקבלים משכורת מההסתדרות, אורגנו בארץ נרגנות ורכילות, שלא היו כמוהן בישראל; 2. הוא הצליח בחודשים האחרונים להפוך את דבר הביטחון, כבוד צה"ל, אישיו המרכזיים – למנוף של

השתוללות מפלגתית בישראל. חולל שמו של צה"ל. הביטחון חדל להיות דאגה נאמנה של כל המפלגות, כאשר היה הדבר עד לפני ארבעה חודשים. לשם כך עמד לבון על כך בתוקף שטענותיו לא יבואו, חלילה, לפני ועדת־חקירה משפטית, של אנשים אובייקטיביים, ללא פנייה מפלגתית, כזו השוררת, לאשרנו, בכל בתי־המשפט הישראליים. ועדת־חקירה הייתה עלולה לגלות את האמת. והוא עמד על כך שהעניין יבורר אך ורק בוועדת חוץ וביטחון, שבה יעמדו כל המפלגות האחרות לצידו, וחברי מפלגתו יהיו משותקים. ושיקוליו לא היו מוטעים. ד"ר פלוני בכנסת ומר אלמוני בעיתונות מנסים להלך אימים, כי צפויה לנו דיקטטורה על־ידי 'צמרת דצמרת'. זוהי רכילות מרושעת ואווילית. כל צבא בעולם היה מתגאה בצמרת של צה"ל. אין עוד צבא יותר נאמן למוסדות הנבחרים של המדינה מצה"ל. אין בצבאנו מלאכים. יש שמגלים כי קצין פלוני או חייל פלמוני מתנהג שלא כשורה – ומעמידים אותם מיד לדין. בשום מקום בעולם אין מקפידים יותר שלא יימצא הרבב הכי קטן על מדיהם של מפקדים צבאיים, כאשר עושים זאת בצה"ל. וכל נער ונערה הנשלחים לצבא נמצאים בידיים נאמנות וכשרות. הלעז שהוצא על הצבא נובע ממקורות עכורים. אלפי הקצינים ועובדי משרד־הביטחון עשו ועושים חובתם באמונה ובמסירות, ואני רוחש להם אהבה והערצה".

דברים אלה (במלואם) נתפרסמו בעיתונים (זה היה ביום 13.1.1961), אולם "חרושת הזוועות" הוסיפה לפעול, ו"אנשי־רוח" הופיעו בכרוזים על סכנת רודנות הנשקפת למדינת ישראל, ונמצאו גם "אנשי־רוח" שראו בהחלטתו של ראש הממשלה להתפטר מהממשלה בגלל עיוות־הדין של "ועדת־השבעה" אך ורק לחץ על המפלגה להדיח את פ' לבון ממזכירות ההסתדרות.

משה שרת פנה ביום 25.1.1961 לראש הממשלה במכתב הבא: "אם רצונך להתעלות בעיני הציבור בארץ והעם כולו, למנוע את התפוררות המפלגה ולעצור את תהליך ההתמוטטות המוסרית הפנימית במדינה, כי אז תקום ותודיע כי אתה מסיים עד מהרה את חופשתך וחוזר למילוי תפקידך כראש הממשלה ללא כל תנאי, כי אינך דורש סילוקו של שום חבר ממשמרתו, כי אתה מסתפק במה שאמרת, מותח קו ועובר לסדר־היום.

(חתום) משה שרת"

ביום 27.1.1961 ענה ראש הממשלה לשרת: "– אין לי כל צל של ספק, כי מה שאתה אומר – אתה אומר בכנות ובלי שום פנייה ולשם תועלת המדינה והתנועה, כפי שהיא נראית לך. לצערי, איני יכול להסכים לך. אני אולי אסיים חופשתי בעוד עשרה ימים, אבל בשובי אגיש התפטרותי מהממשלה – כאשר אמרתי לממשלה לאחר שאישרו מסקנות השבעה. אתפטר מהממשלה, כי יש חוק של אחריות קולקטיבית, ולא אוכל לשאת באחריות זו לאחר שהממשלה, בלי כוונה רעה, עשתה לפי הכרתי ומיטב ידיעתי מעשה אשר לא ייעשה: הפכה עצמה לבית־משפט ופגעה באחד היסודות של מדינה דמוקרטית, בה יש הפרדה גמורה בין השלטון האקזקוטיבי ובין הסמכות המשפטית, אישרה מסקנות שיש בהן עיוות־דין וחצאי־אמת ועוול צועק השמיימה. מדינה זו לא תעמוד על חיפוי שקר, סירוס האמת ועיוות־דין. ואני לא אשתתף באחריות זו, שיש בה ערעור היסוד המוסרי של קיומנו. לא אלחץ ואין בידי כל אמצעי־לחץ, וגם אילו היו, לא הייתי משתמש בהם. לא השתמשתי מעודי באמצעים אלה, ויאמרו 'אנשי־הרוח' מה שיאמרו – אבל לא אתן יד, ולו גם באופן פסיבי, למשגה המוסרי הנורא שעשו רוב חברי בממשלה. אהיה מוכן, אם יוטל עליי, להקים ממשלה חדשה, אבל מתוך חופש מלא להילחם על גילוי האמת. אני מאמין בכוח האמת, היא חזקה מכולם, והיא תטהר האווירה ותוסיף כבוד למפלגה ותחזק המדינה. ואף רגע אחד לא

קשרתי הישארותי או צאתי מהממשלה במעמדו של לבון, אלא במעשה חברי בממשלה, שאיני יכול לשאת באחריותו.

בברכה, דב"ג"

מכתב כזה, כפי שהודיע אשכול – הגיע גם אליו.

אולם בשעה שראש הממשלה לא טיפל לגמרי במעמדו של לבון הודיעו ביום 22.1.1961 דווקא שלושה עוזרים קרובים של לבון במזכירות הוועד הפועל של הסתדרות העובדים העברים, שהם אינם יכולים להמשיך לעבוד איתו ומתפטרים מהוועדה המרכזת של ההסתדרות. זאב און, חבר קיבוץ תל־יוסף, כתב במכתב־התפטרותו: "עם ההתפתחויות וההסתבכויות. שבאו עלינו ב'פרשת לבון', הריני רואה לעצמי כחובה ציבורית ומוסרית להגיש לכם את התפטרותי מחברות בוועדה המרכזת של ההסתדרות. ברוחב־לב רציתי בטיהור שמו של החבר פנחס לבון, בהסתמכי על סיפור המעשה, ששמעתי עליו בראשונה מפיו בראשית שנת תשכ"א. ההידרדרות התלולה שהוגלשנו לתוכה במדינה, בהסתדרות ובמפלגה – לאור הודעותיו ועדויותיו של החבר לבון – משמיטה את הבסיס של נשיאה בעול ובאחריות שוטפת להנהגת ההסתדרות בשם המפלגה".

י' חסקין – חבר ותיק של "הפועל הצעיר", כפנחס לבון, שרק אחרי איחוד "הפועל הצעיר" עם "אחדות העבודה" בשנת 1930 נכנס למפלגה החדשה שקמה אז בשם מפלגת פועלי ארץ־ישראל – כתב למזכירות המפלגה: "אין באפשרותי להמשיך לכהן כחבר הוועדה המרכזת של הוועד הפועל בהנהגתו של הח' פ' לבון, ואני מודיע לכם על התפטרותי, הנימוקים אוכל למסור בעל־פה".

יהודית שמחוני – חברת קבוצת גבע ואימו של האלוף אסף שמחוני, שנפל במערכת סיני – כתבה למזכירות: "הנני מחזירה בזאת את המנדט שלי כחברה בוועדה המרכזת של הוועד הפועל ומבקשת לשחררני בהקדם מתפקיד זה. הערכתי את כובד הנימוקים אשר הביאו את הח' לבון לבקשת צדקתו. בכל לבי התפללתי לזיכויו. היו לי גם סיבות אישיות להכרת־טובה על היחס והאמון שנתן בי, ולא קל היה לי להגיע לידי מסקנות, אבל לא יכולתי להזדהות עם הדרך בה הוא הולך (שלא לצורך, לדעתי) במערכתו, לא קיבלתי את הממדים המסוכנים של היריעה אשר פרש במאבקו לצדקתו, ואינני יכולה להשתחרר ממסקנות הדבר. עליי לומר בכל גילוי־הלב שאבד לי האמון האישי בכושרו של הח' לבון לשאת באחריות עליונה לעניין, וזו הנדרשת ברגעים הקשים של מבחן אישי, וביכולתו להבחין בין המותר והאסור במאבק ציבורי. איני מתיימרת לראות בדעתי זו צדק מוחלט ומיצוי העניין לכל שלביו, אבל כזאת היא דעתי. ולאחר שהגעתי אליה עורער בשבילי היסוד, שעליו מתבססת הסמכות המוסרית של הח' לבון, ומילוי התפקיד בוועדה המרכזת תחת הנהגתו הפך למעמסה שאין ביכולתי להרימה".

במכתב שני מ־25.1.19617 כתב ז' און למזכירות המפלגה: "בתשובה למכתבי מיום 22 דנא, על התפטרותי מהוועדה המרכזת, קיבלתי ב־24 דנא מכתב על החלטת המזכירות, התובעת מהחברים שהתפטרו להמשיך בתפקידיהם, וכי המזכירות תדון באחת מישיבותיה הקרובות בעניין. עלי להודיע, כי המפנה החד והאווירה שנוצרה בבית הוועד הפועל – על־ידי הח' פ' לבון, תוך יום אחד, כלפיי, וכנראה – גם כלפי יתר שני החברים שהתפטרו, מקשים מאוד על הישיבה בבית הוועד הפועל, תוך מילוי התפקיד בשקט ובנאמנות, אפילו לתקופה קצרה. התפטרותי, שנימוקיה פירטתי במכתבי, מחייבת אותי לבצעה הלכה למעשה. הנני נאלץ על־כן להודיע כי באופן נפשי לא אוכל למלא את תביעת המפלגה. אעזוב את בית הועד הפועל בימים הקרובים ביותר ואחזור לביתי בתל־יוסף".

בישיבת מזכירות מפא"י, שנתכנסה ביום 2.2.1961 לדון על שלוש ההתפטרויות מהוועדה המרכזת, הציע אשכול לקבל החלטה הקובעת שאין פנחס לבון יכול להוסיף לייצג את המפלגה בהסתדרות. תמכו בהצעת אשכול מ' ברעם, ד' הכהן, מויאל, י' קרגמן, סורקיס, נצר. התנגדו בחריפות להצעת אשכול ז' ארן, ז' הרינג, פ' ספיר. פ' לבון תקף בחריפות בלתי־רגילה שלושת החברים שהתפטרו מהוועדה המרכזת, בייחוד שפך זעמו על י' שמחוני, עד שיושב ראש הישיבה, י' אלמוגי, קרא ללבון: "עד כאן, לא יותר!" גמר הישיבה נדחה ליום 3 בפברואר. הצעת אשכול הועמדה להצבעה. הצביעו בעד: ל' אשכול, מ' דיין, ג' יוספטל, ב' שיטרית, ע' אסף, ע' גוברין, מ' ארגוב, ר' צברי, ד' נצר, ע' דגני, ד' הכהן, קרגמן, ב' אזניה; ס' יזהר, ש' נצר, א' חושי, מ' סורקיס, י' אלמוגי, מ' ברעם, ישראל ישעיהו, י' שפירא, א' סורוקה, נ' להב, י' שמחוני, י' חסקין, ז' און. נגד הצביעו: מ' שרת, ז' ארן, פ' ספיר, מ' נמיר, י' לוי, י' גוטהלף, ז' הרינג, א' בקר, בבה אידלסון, מ' צדוק. נמנעו: ז' שזר; ה' ברגר, בני אילן. ההכרעה הסופית נמסרה לישיבת המרכז שנתכנסה למחרת, ביום שבת 4.2.1961. במרכז הוחלט שידברו רק שניים בעד ושניים נגד. הדוברים היו: לוי אשכול בעד, ד"ר נ' רוטנשטרייך – נגד, גיורא יוספטל – בעד, מ' שרת – נגד.

אשכול אמר, שלאחר מה שקרה לפני 5–6 שנים מינתה המפלגה את לבון להיות מזכיר ההסתדרות. הוא רצה להיאבק על צדקתו בזמן שהיה שר־ביטחון, ורבים היו איתו במאבק זה, אבל לבון פגע קשות וחיבל בערכים, במפעלים וגם באנשים – כל זה נעשה לא במסגרת המפלגה כי אם ברשות הרבים, שבה רבים יריבים קשים ועוינים מאוד למפלגה. העניין הועמד על שולחן ועדת חוץ וביטחון, אם כי התברר, שאין זה כלל מתפקידה לברר זאת. "ואז באה הצעה של ועדת־שרים. בן־גוריון היה נגד כל סידור־ביניים או כל בירור שלא על־ידי ועדת־חקירה משפטית. טעמו ונימוקו איתו. בכל־אופן, אני הרגשתי כל הזמן שאינני עומד בעמדה פרינציפיונית בטענה נגד ועדת־חקירה משפטית. אפשר, במצבים מסוימים, להציע הצעה זאת או הצעה אחרת ולמצוא נימוקים מדוע יכולה להיות הצעה אחרת. אבל לטעון בתוקף או בהיגיון שזה לא דמוקרטי, או לא חברי, או לא אנושי – זה קצת קשה היה לטעון. נאבקתי על כך שדבר זה יכול להסתיים בוועדת־השרים. בייחוד כאשר ההצעה הזאת לא באה ישר ממני, אלא מפי שר המשפטים. כתוצאה קבענו בממשלה, בניגוד לרצונו ובניגוד לדעתו של בן־גוריון – ועדת־שבעה.

"אמרתי מקודם שבהופעותיו בוועדת חוץ וביטחון פגע לבון פגיעה קשה, ללא צורך, בכמה עניינים ודברים, ואני אמרתי בליבי: 'ייפול הדבר כאשר ייפול, לבון יתן את הדין בעד אופן וצורת הופעתו בפורום זה'. בייחוד עשה עליי רושם מזעזע, שכאשר חזר לבון מחוץ־לארץ הוא אמר: 'עוד יהיה לי להגיד כמה דברים בלתי־נעימים'. הצטערתי, כאבתי. היה לי ברור, שזו לא פליטת־פה. בהופעתו זו – בוועדת חוץ וביטחון – זכה ליהפך לאבן־שואבת לכל עויני מפא"י. והתרכזו סביבו כל דורשי רע למפא"י. הכוונה הייתה אולי רק להיפרע קודם־כל, אם אפשר, מבן־גוריון, שהיה בתפקידו המרכזי במשך 13 שנות מדינה. אבל המטרה הסופית הייתה בעזרת דברי לבון ובעזרת החומר שהגיש – לקעקע את כל המשטר במדינה. זה הלך והתרחב והגדיל את התבערה. נוצר מצב אובייקטיבי, שהוא לא יוכל למלא עכשיו תפקיד מזכיר ההסתדרות. והנה ההצעה שנתקבלה במזכירות: 'להציע למרכז להחליט כי בנסיבות הקיימות בתנועה ובמדינה – לא יוכל פנחס לבון לכהן בשם המפלגה כמזכיר ההסתדרות'".

אחריו דיבר ד"ר רוטנשטרייך. תחילה התאונן שאשכול לא הזכיר כלל כי הוקמה ועדת־בוחן על פי החלטת המרכז לדון על הופעתו של לבון בוועדת חוץ וביטחון – והדיון לא נתקיים כלל: באשר אחת החברות סירבה להשתתף בוועדת־הבוחן. עובדה זו מוכיחה, לדבריו, כי בשעה זו

אי־אפשר כלל לקיים בירור זה, ולכן מציעים שהמרכז יהיה השופט בלי בירור. זאת אומרת, מציעים למפלגה להיות בבת־אחת תובע, דיין ומוציא לפועל.

פתאום עבר ד"ר רוטֶנשטרייך לדון בבן־גוריון – על שהוא נקלע לתוך מחלוקת זו. "מחלוקות הרבה לבן־גוריון: מחלוקת עם ההיסטוריה העברית, מחלוקת עם אוצרות היצירה היהודית במשך הדורות ומחלוקת עם הציונות. הדעה שנקט בן־גוריון במחלוקות אלה נעוצה ומושרשת היא בדעתו העקבית, זו שעשתה אותו למנהיג הדור הזה ולבנאי התקומה של עמנו. בן־גוריון יצא מתוך מעמדו של הדור הזה וראה את תקומת עמנו לא רק כשדה מפגש של הדורות הקודמים, אלא גם כאספקלריה לגביהם. אך מחלוקת זו שאני: אין היא שייכת למעמדו ההיסטורי של בן־גוריון ולראיה שרואה בן־גוריון את המקום ההיסטורי של עמנו". נ"ר פנה למרכז המפלגה שלא ילך אחרי היצר של השנאה ויסיר העניין הזה מעל הפרק עד יעבור זעם.

ד"ר רוטנשטרייך שכח, כנראה, שהמדובר כאן על נציגות המפלגה, ואין חובה שלפני הבחירה יתקיים משפט אם המוצע להיות נציג מוכשר ומתאים, אלא הבחירה קובעת; וכן אין הבוחר צריך להישפט עם נבחרו אם יוסיף לייצג אותו או לא. אין בוחר חייב להוכיח במוסד משפטי מדוע הוא שם אמונו במועמד זה, וכן אינו חייב להוכיח במשפט מדוע אין לו אמון במועמד. אי־אפשר לדרוש מהכנסת להוכיח במשפט מדוע היא מביעה אי־אמון, וגם לא להפך; והוא הדין גם במפלגה שבוחרת נציגיה לאיזה מוסד שהוא: ד"ר רוטנשטרייך פוסל את המפלגה להיות שופט, ביחס לנציגיה, בלי ועדת־בוחן. הוא טען על דברי אשכול שלבון נהפך לאבן־שואבת לשונאי מפא"י באומרו: "אין אבן־שואבת, אם לא משאיבים לתוכה". המפלגה צריכה לפעול על־ידי עקרון וחברות. נ"ר הוסיף: "כיצד נעמוד מול אנשים צעירים ונתבע מהם אחריות, נוהל לפי עקרונות? אפשר לזכות בניצחון מוסרי ולהפסיד בזירה הציבורית, ואפשר לזכות בזירה הציבורית ולהפסיד ברמה המוסרית. לא די בניצחון ציבורי כשאין לו אסמכתא מוסרית אמיתית".

אחריו דיבר גיורא יוספטל: "אין אנו יושבים כאן בבית־דין. אין אנו קובעים כאן עובדות אלה או אחרות. אין אנו מתערבים מי נתן הפקודה ומי לא נתן הפקודה. אנחנו נקראים למסקנה שחלק ממטרות מלחמתו פסולות, ובגלל זה אין הוא יכול עוד להיות כיום נציג המפלגה במקום כה מרכזי בחיינו הציבוריים.

"לבון לחם שתי מלחמות, ולא אחת: הוא לחם מלחמת הריהביליטציה שלו – ואהדת המפלגה הייתה איתו. אבל הוא לחם מלחמה שנייה, שחרגה בהרבה מגבול עניינים שקשורים איתו באופן אישי. אביא רק ציטטה אחת מהריאיון שהוא נתן ל'דבר' ביום 17 באוקטובר 1960, בו הוא אמר: 'היום אני כבר לא מתעניין במה שקוראים ריהביליטציה של לבון, אני מוצא עניין בבירור מבחינה כללית, שכתוצאה ממנו ייקבעו סדרים ושיטות־פעולה, שיבטיחו שדברים שקרו ב־1954 לא יחזרו עוד, ויינתן לכל אזרחי המדינה רגש ביטחון מוצק, שמערכת־הביטחון לא תהיה מנוצלת למטרות אחרות זולת המטרה האחת – הדאגה לביטחון מדינת ישראל'.

"לבון יצר פסיכוזה כזאת בארץ, שאף אחד לפניו לא הצליח ליצור אותה. הוא יצר פסיכוזה שהצבא הוא, כביכול, כוח עצמאי, שהכפיפות של הצבא לשלטונות האזרחיים לא הייתה מובטחת. חשד זה הוא אחד החשדות שהביא להיסטריה שאנחנו עדים לה. שהדמוקרטיה, כביכול, בסכנה. מותר לנו לקבוע, שאם קיימת מדינה שבה הכפיפות של הצבא לשלטונות האזרחיים הנבחרים מובטחת ועומדת מעל לכל ספק – זאת היא מדינתנו. הוכחנו זאת גם בנסיגה מסיני; וידוע, כי לא אנשי־הצבא רצו לסגת. הוכחנו זאת בהזדמנויות אחרות. לעומת זאת צייר לבון תמונה, שכאילו בצבא יש מי שרוצה לפעול ללא ביקורת ציבורית של הכנסת, של הממשלה.

"לבון פגע באמון שהסדרים העיקריים והיסודיים, שעליהם מושתתת הדמוקרטיה, מובטחים. – שליח ציבור הלוחם על ריהביליטציה שלו על־ידי החשדת ערכי־יסוד של חיינו החברתיים והמדיניים – אינו יכול עוד לייצג אותנו. ואין זה מקרה שאותם חוגים היכולים לזכות ברווחים פוליטיים רק על־ידי גל של אי־אמון עלו על העגלה של לבון. עוד לא היה עגלון כזה, שנון וחריף בביטויים של ביטול הזולת, שישב על עגלה זו. – לבן־גוריון זכות להתפטר. לתנועה הזכות להגיד אם היא רוצה בו, בתנאים בהם הוא חושב שהוא יכול לעבוד, או אם אינה רוצה בו. אבל דבר אחד אין לתנועה הזכות להגיד: אתה צריך להישאר, אבל את התנאים שבהם אתה חושב לפעול אין אנו יכולים לתת לך. יש לתנועה זכות להגיד שאינה מקבלת תנאי העבודה של בן־גוריון".

הרביעי דיבר מ' שרת: "אנחנו לא בית־דין. אנחנו מוסד מדיני־ציבורי. חלקי היה עם חברים שגרסו ועדת־בוחן. מה לעשות – הדבר הזה לא נסתייע. איני חושב שהדבר הוא סוד לרבים, כי חל סבך אישי חמור ביחסים שביני, כאשר הייתי ראש ממשלה, ובין לבון כשהיה שר־ביטחון. חל סבך אישי מאוד מאכזב, מאוד מצער וחמור מאוד. לא אכנס עכשיו לפרטיו. וסבך אישי זה לא נגרעה ממנו השפעה על התפטרותו של לבון מתפקיד שר הביטחון. אבל לא גרסתי בשום פנים כי התפטרותו פירושה סוף פסוק לדרך חייו הציבוריים של פנחס לבון. חלקי לא עם כל אלה הגומרים את ההלל על כל פרשת פעולתו בהנהגת ההסתדרות. מכל־מקום, אני חושב שהחיוב שבלבון גבר על השלילה. הופעתו של פנחס לבון לפני ועדת חוץ וביטחון זעזעה אותי. יצאו מפיו דברים, שהיו בעיני גרועים בתכלית. היו דברים, שאומר עליהם כי היו מגונים, אבל אני ידעתי שרשם. אני רוצה לומר, שגיורא (יוספטל) מיצה פה הדין עם הופעתו של לבון בוועדת חוץ וביטחון מבחינה אחת, ואני מסכים שזאת הבחינה החמורה ביותר: אמון או אי־אמון בצה"ל, בכוחות הביטחון. – – – אבל פתאום באה התביעה לסילוק החשבונות עם לבון כאיש הפועל בשליחות התנועה. וידוע מה קרה: איש אחד, חבר אחד בתוכנו, ויהי האח הגדול בתוכנו, בא לידי מסקנה, כי לבון אינו יכול להמשיך בתפקידו כמזכיר ההסתדרות, ואם לא יסולק – אזי החבר ההוא יסיק מזה מסקנות. ואל יכחיש זאת איש. זוהי נקודת־המוצא של השלב החדש בסבך, ורק לכן אנו יושבים פה, בישיבת־מרכז זו, על־מנת להחליט. אני מתנגד בכל תוקף שראש ממשלה יהיה בצורה זו או אחרת, במפורש כמשתמע, נוטל לעצמו סמכות לקבוע – מי יעמוד ומי לא יעמוד בראש איזה מוסד שאינו ממלכתי כלל, לדעתי, אינו רשאי לומר במקרים אלה: או – או. מובן, שהוא רשאי לדרוש שיהיה־בירור לגבי היותו או אי־היותו של פלוני אלמוני ראוי למלא תפקיד זה, אבל בלי איום ובלי אולטימטום (ההדגשה במקור). ראש ממשלה אינו רשאי לכפות בעניין כזה את דעתו באיזו צורה שהיא. כשלעצמי אינני בטוח אם בן־גוריון מוכן באמת לנסח כך את עמדתו – ולהגן עליה, לאמור: או – או. להעמיד עצמו פתאום בדרגה שווה ולהציג אולטימטום. אינני בטוח בזה בשום אופן. יש לי יסוד להניח, שהוא אינו מוכן לנקוט במפורש עמדה כזו. אבל לא זה הקובע. מה שקובע לדידי – הרי זו העובדה שחברים משוכנעים כי זוהי עמדתו ביסודו של דבר ולמעשה. לא הכבוד והצדק משמשים נר לרגלינו, כי אם הפחד והחשבון. קו זה לא ינחיל כבוד ולא ינחיל כוח למפלגה". (ז' ארן: "אתה מוכרח להגדיר את שתי המילים למען מנוע אי־הבנות, כאשר אתה אומר 'פחד וחשבון'". קריאה מהאולם: "למה אתה מעליב אותנו?") שרת ממשיך: "אני מביע דעתי והערכתי – האומנם זו שאלת מצפון בשביל אישיות כמו בן־גוריון? אבל אם זו שאלת מצפון, האומנם הוא רשאי לאנוס מצפונם של אחרים? – – –

"אני אינני יודע אם קבלת הצעת אשכול מבטיחה למפלגה את שיבת בן־גוריון לראשות הממשלה – ואין כל ספק בידי, שהוא רשאי להעמיד תנאים מסוימים לראשות הממשלה שלו.

נוכח כל הנעלמים האלה אני מוכרח להגיד, אני מוכרח להניח, כי צפויים עוד למפלגה סיבוכים רציניים. אם תידחה הצעת אשכול – אני אציע מיד כי המרכז יפנה לבן־גוריון וידרוש ממנו לשוב לראשות הממשלה, למתוח קו ולעבור לסדר־היום".

לאחר הערות אשכול העיר גם שרת בין השאר: "הפחד מפני התכחשות לעקרונות־יסוד במוסר הציבור צריך להיות הרבה יותר חמור. אם יש חברים המחליטים לפי פחד קצר־ראות זה, ולא לפי השיקול אם הדבר צודק או לא – עליהם לדעת שהם מתחייבים בנפש המפלגה לאורך־ימים, והם חייבים לפחוד מתוצאות הדבר. אין עליהם להתעלם משיקול של חשבון, אבל עליהם לדעת שהחשבון יכול להיות לטווח ארוך ולטווח קצר. בטווח קצר יש אולי הבדל בין טובה מעשית לבין היסוד המוסרי. בטווח ארוך – אין פער כזה. שניהם עולים בקנה אחד. צריכים לעשות את חשבוננו לטווח ארוך".

כותב הטורים האלה לא השתתף בישיבת־המרכז ההיא ולא היה לו חלק בהצעת אשכול – אם כי היה לו יחס שלילי גמור ללבון, לאחר הופעותיו בוועדת חוץ וביטחון, שאותו מסר בישיבת המרכז ביום 12.1.1961, כאשר סופר לעיל. דברי שרת כי ב"ג רשאי לדרוש היותו או אי־היותו של פלוני אלמוני ראוי למלא תפקיד זה, אבל "בלי איום ובלי אולטימטום", נאמרו, כנראה, מתוך שכחה של מה שנאמר לו על־ידי ד' בן־גוריון במכתב מיום 27.1.1961 (רק שבוע ימים לפני ישיבת המרכז), כי "אף רגע אחד הוא לא קושר הישארותו או צאתו מהממשלה במעמדו של לבון, אלא במעשה חברי הממשלה, שאינו יכול לשאת באחריותו".

אילו קרא או סיפר שרת דברים אלה לחבריו במרכז – היה חוסך אולי מבוכה רבה מהתנועה ופותח הדרך להפגנות ולהכרזות־השמצה של "אנשי־הרוח".

הצעת אשכול נתקבלה ברוב של 159 נגד 96, כשחמישה נמנעו מהצבעה.

דין־וחשבון מלא ומפורט מישיבה זו של המרכז ומהדברים שנשמעו בה פורסם ב"דבר" ביום י"ט בשבט תשכ"א, 5.2.1961.

משפט אדולף אייכמן

ישראלים תופסים את הפושע הנאצי אדולף אייכמן בארגנטינה ומביאים אותו לישראל • ממשלת ארגנטינה דורשת הסברים רשמיים ומאיימת בנקיטת אמצעים נגד ישראל, ובינתיים מוחזרים לארצותיהם שגריר ישראל בארגנטינה ושגריר ארגנטינה בישראל • שליח מיוחד נשלח לארגנטינה והוא מצליח ליישב את הסכסוך

ביום כ"ו באייר תש"ך (23.5.1960) הודיע ראש הממשלה בכנסת (לאחר שהודיע על כך לפני שעה קלה לחברי הממשלה): "עליי להודיע לכנסת, כי לפני זמן־מה נתגלה על־ידי שירותי־הביטחון הישראליים אחד מגדולי פושעי הנאצים, אדולף אייכמן, האחראי יחד עם ראשי הנאצים למה שהם קראו בשם 'הפיתרון הסופי של בעיית היהודים', כלומר – השמדת שישה מיליונים מיהודי אירופה.

"אדולף אייכמן נמצא כבר במעצר בארץ ויעמוד בקרוב למשפט בישראל בהתאם לחוק עשיית הדין בנאצים ובעוזריהם, תש"י־1950". דומיה גמורה השתררה כשסיים ראש הממשלה את דבריו, אולם לאחר רדתו מהדוכן הקיפוהו חברי הכנסת ובירכוהו על תפיסת אייכמן. "לא לי מגיע השבח, אלא לשירות־הביטחון שלנו", ענה ד' בן־גוריון לחברי הכנסת שפנו אליו. ההודעה נודעה מיד בכל הארץ ונתפרסמה בכל רחבי תבל, ועוררה בכל מקום התרגשות רבה. מי שהיה נשיא גרמניה, פרופסור הויס, נמצא באותו זמן בארץ, וכששמע על הודעת ראש הממשלה אמר: אייכמן הוא אחד מפושעי־המלחמה העיקריים, העומד בראש רשימת הפושעים האלה גם בגרמניה. הוא עשה הרבה עוול וגרם לצער רב בכל רחבי אירופה. הוא, הויס, סבור כי ידעו בישראל לטפל בענייניו של אייכמן בדרך הנכונה והצודקת.

ביום שנמסרה ההודעה בכנסת הובא אייכמן על־ידי משטרת ישראל לפני שופט־שלום ביפו, לאחר שהוסרו מעל־ידיו האזיקים. אייכמן עמד דום בעמידה נאצית מובהקת. שמואל רוט, ממלא מקום ראש ענף החקירה במטה הארצי של המשטרה, קרא בפני אייכמן את האשמה ונשבע שיש יסוד לאשמה זו. הוא אמר מה שאמר בעברית, ודבריו תורגמו לגרמנית. כשנשאל אייכמן אם הוא אדולף אייכמן – זיהה עצמו, וכשנשאל אם יש לו משהו להגיד ענה: כרגע – לא, אבל בזמן המתאים יבקש אפשרות להגן על עצמו. השופט עמנואל ידיד הלוי הוציא פקודת־מעצר לארבעה־עשר יום, ואייכמן הוחזר למעצר כששמו ידיו שוב באזיקים בצאתו מבית־המשפט.

אדולף אייכמן, אחד האנשים הידועים ביותר לשמצה בתקופת השואה, היה גם זמן רב אחת הדמויות המסתוריות ביותר. נפוצו עליו כל מיני אגדות, שהוא היה חי בשרונה, המושבה הגרמנית לא רחוק מיפו, וידע עברית. הוא נולד בגרמניה, אבל התחנך באוסטריה והצטרף למפלגה הנאצית עוד לפני עלות היטלר לשלטון. אחרי מיגור המשטר הנאצי ואיבוד עצמו לדעת של היטלר – נעלם אייכמן, ונתפשטו כל מיני שמועות על מקום מחבואו, שנתבדו. כל החיפושים אחריו עלו בתוהו. בשנת 1959 הגיעה ידיעה שהוא נמצא בכווית. מקור ידיעה זו היה בגרמניה. משרד־החוץ הישראלי פנה לשליחיו בקלן לברר אם גרמניה עושה מאמצים

לתפוס אותו, והמשרד העביר לגרמניה חומר מצולם שיש בו כדי לעזור לזיהוי הפושע ולתפיסתו גרמניה פנתה לבריטניה להסגיר לידיה את אייכמן, אך השלטונות הבריטיים ענו, שאינם יודעים כלל על מציאתו.

כשנתפשטו השמועות על מציאתו של אייכמן בכווית הגיש חבר הכנסת מר פרץ ברנשטיין ביום 25.12.1959 שאילתה לראש הממשלה: "עם איתורו של הרוצח הנאצי אדולף אייכמן מו הראוי הוא ששלטונות ישראל ינקטו בכל פעולה העשויה להביא לידי הסגרתו והענשתו כדין. המוכן כבוד ראש הממשלה לנקוט בצעדים ואמצעים מתאימים על מנת לסייע בתפיסתו של הרוצח והענשתו?"

על שאילתה זו לא ניתנה תשובה, אולם מזכיר ראש הממשלה, יצחק נבון, שלח מכתב למר פרץ ברנשטיין: "ננקטים צעדים מסוימים כדי לסייע להסגרת אדולף אייכמן. פרטים על כך יהיה מוכן למסור לך אישית ובעל־פה ראש שירותי־הביטחון. ראש הממשלה סבור, כי תשובה פומבית בכנסת עלולה אך להזיק לצעדים אלה, והוא יודה לך אם תואיל להסיר את השאילתה". מר ברנשטיין נענה לבקשת ראש הממשלה להסיר את השאילתה, ורק לאחר הודעת ראש הממשלה בכנסת על מעצרו של אייכמן פרסם את השאילתה והמכתב שקיבל ממזכיר ראש הממשלה.

כל העיתונים בעולם פרסמו הידיעה על תפיסת אייכמן, ובעיתוני גרמניה נתפרסמה גם תמונתו תחת הכותרת: "פושע־המלחמה הגדול ביותר של הרייך השלישי". ממשלת מערב־גרמניה הודיעה שלא תדרוש הסגרת אדולף אייכמן, אולם התובע הראשי, אמריקני, במשפט נירנברג (על פושעי־המלחמה הנאצים) העלה הצעה להחיות את בית־הדין הבין־לאומי ששפט את הפושעים הנאצים אחרי מלחמת־העולם השנייה, ואם כי הביע שביעת־רצון מתפיסת אייכמן, גילה פקפוקיו אם רצוי שהמשפט יתקיים בישראל, כי הוא חושש לאווירה השוררת בארץ זו.

במכתב שנשלח לחבר ונתפרסם ב"דבר" ביום 27.5.1960 אמר ראש הממשלה: "אני רואה חשיבות תפיסתו של אדולף אייכמן ומשפטו בישראל לא כמבצע רב־התושייה וכושר־המעשה המופלא של אנשי שירותי־הביטחון (אם כי קשה להפריז בשבחים המגיעים לאנשי־השירותים), אלא בזכות שנתגלגלה על־ידיהם שבבית משפט ישראלי תגולל כל פרשת השואה, למען ידע ויזכור זאת הנוער בארץ שגדל ונתחנך. לאחר השואה ורק הד קלוש מהזוועה ההיסטורית שאין משלה הגיע אולי לאוזנם עד היום, וגם למען תדע דעת־הקהל בעולם. אין לי ספק, כי בשירותי הרודנים בארצות השכנות נמצאים נאצים לעשרות ולמאות, גרמנים וערבים, שהשתתפו בימים ההם בטבח היהודי. והם חורשים עכשיו מזימות אלה על עם ישראל בארצו. ויש להזכיר לדעת־הקהל בעולם תלמידיהם של מי הם הזוממים הכחדת ישראל, ומי עוזר להם ביודעים ובלא יודעים".

בקרב עיתונאי חוץ־לארץ שבאו לישראל לאחר פרסום מעצרו של אייכמן היו לא מעטים שדגלו בדעה, כי בית משפט ישראלי לא יוכל להיות די אובייקטיבי לשפוט את אייכמן, כדעה שהביע ראש התובעים האמריקאים במשפט נירנברג. ד"ר נחום גולדמן, נשיא ההסתדרות הציונית, שנמצא אז בארץ, הצטרף אף הוא לתביעה במאמר שפרסם בעיתון "הבוקר" על קביעת בית־דין בין־לאומי לבירור משפטו של אייכמן, אף־על פי שיחד עם זה הביע אמונתו בצדק הישראלי ובזכותה של ישראל לשפוט בארצה אחד מגדולי הנאצים.

במכתב ששלח ראש הממשלה לד"ר נחום גולדמן ונמסר לפרסום בעיתונים נאמר: "בישראל יש חופש־דיבור מלא, לא רק לתושבי ישראל אלא גם לתיירים הנמצאים בתוכה זמן רב או מעט. אבל אתה אינך נמצא פה עכשיו כתייר, אלא באת כנשיא ההסתדרות הציונית לדון עם ממשלת ישראל,

על הידוק שיתוף־הפעולה בין הממשלה ובין הסוכנות. ובעניין העומד כרגע במרכז ההתעניינות המדינית של כל העם לא ראית אפילו צורך לפנות תחילה לממשלה, אלא לעיתונות.

"עיתונאים אמריקאים, שלא סבלו מזוועות הנאצים, מותר להם להיות 'אובייקטיביים' כביכול ולשלול זכותה של ישראל. לשפוט אחד מגדולי הרוצחים הנאצים. אולם השואה שהמיטו הנאצים על עם ישראל אינה חלק ממעשי־הזוועה שעשו הנאצים בעולם – על כך הם באו על עונשם במלחמת־העולם השנייה – אלא פרשה מיוחדת שאין דומה לה, פרשה מכוונת להשמדה־טוטאלית של העם היהודי בעולם, שהיטלר ועוזריו לא העזו לעשות לשום עם אחר. וחובת מדינת ישראל, הרשות הריבונית היחידה של היהודים, לגולל במיוחד פרשה זו בכל היקפה ונוראותיה, בלי כל התעלמות מהפשעים האנושיים האחרים של המשטר הנאצי, אבל לא כאחד הפרטים של פשעים אלה, אלא כפשע יחיד ומיוחד במינו, שאין לו דוגמה בהיסטוריה האנושית. ויש לברך את חבר האנשים אשר בכושרם המופלא ובמסירותם שאינה יודעת גבול, אִפשרו להביא אחד מגדולי הרוצחים של יהדות אירופה לפני משפט ישראל. זהו אולי מעשה־הצדק ההיסטורי הראשון ממין זה בתולדות אדם, שניתן לעם קטן אשר רבו שׂוטמיו וצוררֵיו, לשפוט בארצו הריבונית את אחד מראשי צוררֵיו על מעשי־הזוועה נגד מאות אלפי בניו. העיקר הוא לא העונש אשר יינתן לצורר – כי אין כלל עונש תואם גודל הפשע – אלא פריסת יריעת הזוועות ומזימו־"הרשע של המשטר הנאצי נגד עמנו, ולא בלבד מעשי אייכמן, היא העיקר במשפט זה. הצדק ההיסטורי וכבוד העם היהודי דורשים שהדבר ייעשה אך ורק על־ידי בית־משפט ישראלי ובמדינה היהודית הריבונית. וזו הייתה החלטת ממשלת ישראל ודעת כל העם היהודי בארצו. פרסום הצעתך בעיתון, שנועד ביודעים או בלא יודעים לדעת־הקהל בעולם – הוא פגיעה קשה וחמורה ברגשות העם בישראל (ונדמה לי לא רק בישראל) ובכבוד המדינה, בייחוד כשהדבר נעשה על־ידי איש המוכתר בשני כתרים – כתר נשיא ההסתדרות הציונית וכתר נשיא הקונגרס היהודי העולמי, ונמצא באותו זמן בישׂראל ודן עם ממשלת ישראל על שיתוף־פעולה".

סופר עיתון "הארץ" שאל את ד"ר גולדמן על יחסו לטענות ראש הממשלה. ענה גולדמן (לפי "הארץ" מיום 3.6.1960): "אין בהצעתי פגיעה בכבוד ישראל ובבתי־דינה, אלא להפך – יש בכך מחמאה לישראל". ד"ר גולדמן הוסיף (לפי "הארץ"): "מאחר והנאצים השמידו גם בני עמים אחרים יש להזמין גם ארצות אלה, שבניהן הושמדו, למשפט על־ידי שיתוף שופטים מאותן ארצות". ד"ר גולדמן קבע בבירור, כי שופטים אלה ישבו בישראל תחת יושב ראש ישראלי, וכי המשפט ייערך לפי החוקה הישראלית. ד"ר גולדמן הוסיף, כי לא דיבר בשם הסוכנות או הקונגרס היהודי.

מיניסטר־החוץ הסובייטי, מר אנדריי גרומיקו, אמר בסוף מאי 1960 במסיבת־עיתונאים במרכז האו"ם, כי הוא תמים־דעים עם כוונתה של ישראל לשפוט את אדולף אייכמן על פשעי־המלחמה שבוצעו על־ידיו. והנציג הסובייטי בוושינגטון אמר, כי בברית־המועצות יש חילוקי־דעות חריפים עם ישראל בכל הנוגע לשאלת "האימפריאליזם", אולם ברית־המועצות סבורה, כי ישראל זכאית וחייבת לשפוט את אייכמן. אם ישראל תסתלק מזכותה זו תדרוש ברית־המועצות הסגרת אייכמן־לידיה, בהסתמכה על פשעיו כלפי אזרחים סובייטיים, ובתוכם הרבה יהודים.

בינתיים פשטו כל מיני שמועות על מקום תפיסתו של אייכמן, ובהתחלת יוני 1960 פרסם השבועון האמריקני "טיים", כי אייכמן נתפס על־ידי סוכנים ישראלים בארגנטינה, שאליה הגיע אייכמן בשנת 1952 בעזרת תעודות של "הצלב האדום" שהוצאו על־ידי מחלקת־הסעד של הוותיקן. סוכנים חשאיים של ישראל, שעקבו זמן רב אחרי אייכמן – סוף־סוף זיהו אותו. ב־13 במאי, כשאייכמן הלך בשדרות גנרל פאז בדרכו מעבודתו הביתה נעצרה לידו מכונית שנסעה בשורת

מכוניות רבות ברחוב, ואייכמן נתפס והוכנס לתוך המכונית בטרם הספיק להתנגד או להרים קולו. באותו לילה נשלחה טלגרמה לראש ממשלת ישראל בצופן: "המפלצת בכבלים". משפחת אייכמן חיפשה אותו כל הלילה והתקשרה טלפונית עם ידידים מכרים רבים וכן עם בתי־חולים, וכשלא הצליחה למצוא עקבותיו הסתתרה כל המשפחה במקום מחבוא לא ידוע.

ב־1 ביוני הוזמן שגריר ישראל בארגנטינה, אריה לבבי, על־ידי שר החוץ הארגנטינאי, ד"ר דראוגנס טבואדה, וביקש ממנו להשיג הסבר רשמי לשאלה אם יש אמת בידיעות לפיהן חדרה יחידת־קומנדו ישראלית לשטח ארגנטינה וחטפה את אדולף אייכמן. שר החוץ הודיע, כי ארגנטינה תיאלץ לנקוט צעדים נגד ישראל אם יוכח כי אייכמן נחטף משטחה.

העיתון הלאומני "אזול אי בלאנקו" (כחול ולבן) התקיף את הנשיא פרונדיזי "על שהשלים עם חטיפת פושע־המלחמה אדולף אייכמן על־ידי סוכנים חשאיים ישראליים – פעולה הפוגעת בריבונות ארגנטינה". לעומתו התאונן מנהיג המפלגה הרדיקלית האזרחית המאוחדת, ד"ר סילבאנו סאנטאנדר, כי ארגנטינה נוהגת ביד רכה כלפי גולים נאציים, ומעניקה לכולם חופש תנועה ומידת הכנסת אורחים על אף עברם. עם זאת הביע צערו על אופן חטיפת אייכמן "שפגעה במידת־מה ברגשותינו הפטריוטיים".

בינתיים הודיעה משטרת מחוז טוקומן רשמית, כי בשנת 1952 קיבל אדולף אייכמן מידיה תעודת־זהות על שם ריקארדו קלֶמֶנט. לפי אותו מקור חי אייכמן באמריקה הלטינית שמונה שנים. הוא הגיע לשם מספרד עם מסמכים שלפיהם הוא איש מעקורי המלחמה.

מסמכים אלה הוצאו על־ידי "הצלב האדום" האיטלקי באמצעות המוסד לסיוע של הוותיקן. אייכמן עלה על חוף ארגנטינה בעיר טוקומן שבצפון־מערב המדינה וקיבל עבודה בחברת־מדידות גרמנית־ארגנטינית בשם ריקארדו קלמנט. כשהתחיל לחשוש שייתפס עבר לברזיל ועבד שם כשנה בחווה. משם עבר בשנת 1954 לפאראגוואי ועבד שם חדשים אחדים בשם אחר. אותה שנה חזר לארגנטינה. עם הדחת פירון בשנת 1955 ברח אייכמן לבוליביה, וכעבור שנה חזר לבואנוס־איירס.

בינתיים הוארכה ביום 5.6.1960 פקודת־המעצר של אייכמן לעוד 5 יום. ניצב־משנה א' הופשטטר, שהגיש הבקשה להארכת המעצר, הודיע כי לאייכמן מיוחסים פשעים נגד העם היהודי לפי סעיף א(1), ופשעים כלפי האנושות לפי סעיף א(2). לחוק עשיית דין בנאצים – תש"י־1950. כן ביקש מר הופשטטר לתת צו איסור פרסום מקום מעצרו של אייכמן, סדרי הביטחון במעצר וכל דבר אחר העשוי במישרים או בעקיפין להצביע על מקום המעצר.

השופט הוציא את הפקודה כמבוקש. באותו יום נתקיימה ישיבת הממשלה ונשמעה גם הצעתו של ד"ר גולדמן על מתן אופי בין־לאומי למשפט אייכמן. עמדת הממשלה נשארה כמו שהייתה לכתחילה, שהמשפט יתקיים אך ורק בפני בית משפט ישראלי. זו הייתה דעת כל שרי הממשלה.

ביום 7.6.1960 התפרסמה תשובת משרד־החוץ הישראלי לתביעה של שר החוץ הארגנטינאי, וזהו נוסח האיגרת הישראלית:

> ממשלת ישראל לא ידעה כלל שאייכמן בא מארגנטינה, כי שירותי־הביטחון לא הודיעו לה על כך, ורק לאחר קבלת מברק שגריר ישראל בבואנוס־איירס מ־27 ביוני 1960 ביררה את הפרטים עם שירותי־הביטחון אשר עצרו את אייכמן. ואלה הם הדברים שנתבררו: מאז גמר מלחמת־העולם השנייה החלו מתנדבים יהודים (בתוכם גם ישראלים) לחפש את אייכמן, האחראי הראשי להשמדת יהודי אירופה. 15 שנה חיפשו קבוצות מתנדבים אלה את אייכמן

בארצות שונות באירופה, בארצות ערב וביבשת אמריקה – ללא תוצאות. לפני חודשים אחדים הגיעו לאחת מקבוצות המחפשים ידיעות, כאילו אייכמן מסתתר בארגנטינה בשם מזויף, בלי ידיעת שלטונות ארגנטינה, אבל נעזר על־ידי נאצים אחדים החיים במדינה זו. לא היה ברור למחפשים אם ידיעה זו נכונה או לא, אבל הם הצליחו לקבוע עובדה שבארגנטינה מתגוררים נאצים רבים. החיפושים נתחדשו ביתר שאת ונתגלה מעונו של אייכמן החי בשם מזויף. קבוצות המתנדבים המחפשים באו במגע עם אייכמן ושאלו אותו אם הוא מוכן לבוא לישראל למשפט. לאחר שאייכמן ראה שהכירו אוחו הודה בזהותו האמיתית, וסיפר שחי בארגנטינה בתעודות מזויפות בשם אחר. ואשר לשאלה אם הוא נכון לעמוד למשפט בישראל, ביקש שהות של 24 שעות לתשובה. השהות ניתנה לו. כעבור יום הביע הסכמתו לבוא מרצונו הטוב לישראל להישפט וגם מסר לידי הקבוצה מכתב כתוב בעצם ידו, בו הביע רצונו כאמור (העתק פוטוסטטי נשלח לממשלת ארגנטינה), וזה נוסח מכתב אייכמן בתרגומו מגרמנית:

'אני החתום מטה, אדולף אייכמן, מצהיר בזה מרצוני החופשי כלהלן: הואיל וזהותי האמיתית ידועה, ברור לי עתה כי אין עוד טעם להמשיך בניסיון להתחמק מידי הצדק. אני מוכן ומזומן לנסוע לישראל על־מנת להעמידני שם בפני בית־דין מוסמך. מאליו יובן כי תינתן לי האפשרות של הגנה משפטית, ואני אשתדל למסור דין־וחשבון ללא כחל וסרק על העבודות הנוגעות לשנות־שירותי האחרונות בגרמניה ולתת בכך תמונה נאמנה עליהן לדורות הבאים. אני מוסר הצהרתי זאת מחוך רצון חופשי; לא הובטח לי דבר ולא איימו עליי. רצוני להשיג סוף־סוף שלוותי הנפשית. הואיל ואין שמורים עוד בזיכרוני כל הפרטים וקיימת אפשרות של ערבוב דברים ושרבובם – הנני מבקש כי יועמדו לרשותי מסמכים ועדויות לסייע בכך במאמצי לגלות את האמת. (חתום) אדולף אייכמן, בואנוס־איירס, מאי 1960.

"קבוצת המתנדבים", ממשיכה האגרת של משרד־החוץ, "הודיעה ביום 23 במאי 1960 לממשלת ישראל שאייכמן נמצא בידיהם, והממשלה הטילה על המשטרה והיועץ המשפטי להכין את המשפט, רק לאחר־מכן נמסר לממשלה שאייכמן בא מארגנטינה. במידה שקבוצת המתנדבים הפרה חוק ארגנטינאי או פגעה בזכויותיה הריבוניות של ארגנטינה, הרי ממשלת ישראל מביעה צערה על כך. ממשלת ישראל מבקשת לקחת בחשבון את המשמעות היוצאת מן הכלל של הבאתו לדין של איש הנושא באחריות לרצח של מיליונים מבני עמנו ולשים לב לכך, שהמתנדבים מבין ניצולי השואה העמידו שליחות היסטורית זו מעל לכל שיקול אחר: ממשלת ישראל סמוכה ובטוחה, כי ממשלת ארגנטינה תגלה הבנה לערכים היסטוריים אלה".

בינתיים החלה הלשכה 06 של משטרת ישראל בחקירתו הרשמית של אייכמן, הנעשית 5–4 שעות ביום. אייכמן ענה על כל השאלות ברצון ושיתף פעולה שלמה עם חוקריו. בלשכה זו עבדו 30 איש בחמש חוליות. חוליה אחת עסקה במציאת תעודות ובדיקתן; שניה – בחקירה אישית של אייכמן; שלישית – בגביית עדויות מאנשים בחוץ; רביעית – בדקה אלפי מסמכים בארכיונים שונים; חמישית – עסקה בהכנת הראיות והחומר למשפט.

ביום 8.6.1960 מסר שר החוץ הארגנטינאי לשגריר הישראלי בבואנוס־איירס תשובתו לאגרת הישראלית. התשובה אומרת: "1. העם הארגנטינאי, שבחסות חוקתו וחוקיו רשאי כל אדם בעולם המבקש לחיות על אדמת ארגנטינה ללא הבדל גזע, לשון או דת, לכונן חייו בה לעבוד בה, לא

יוכל אלא להביע שאט־נפשו הנמרץ על הפשעים ההמוניים שבוצעו על־ידי סוכני היטלר, שגרמו למותם של מיליוני אנשים חפים מפשע, בני העם היהודי ובני אומות רבות אחרות באירופה; 2. עם זאת חייבת הממשלה הארגנטינאית להביע צערה על שאי־אלה ביטויים הכלולים באגרת הנדונה אינם עולים בד בבד עם הצורה המקובלת בהתכתבות הנהוגה בין שתי מדינות ידידותיות. לאמיתו של דבר, העובדה כי אחד הסוכנים ההם, ודווקא זה הנאשם בתכנון בדם קר של תוכנית השמדה המונית, ביצועה וניהולה, נכנס לארגנטינה וכונן חייו על אדמתה בשם בדוי ובמסמכים מזויפים, דבר שהוא כמובן מנוגד לחוק, ואינו תואם את העקרונות הבסיסיים של מתן חסות או מקלט, – עובדה זו אינה מצדיקה הבעת־הדעה המיותרת, כי 'בארגנטינה גרים נאצים רבים'; 3. מאידך גיסא, האגרת הנדונה מאשרת אמיתותן של העובדות המתייחסות ללכידתו של אייכמן, על 'קבוצת מתנדבים' ועל העברת אייכמן לישראל בהסכמתו המלאה וכי רק במועד מאוחר נודע לממשלת ישראל כי אייכמן בא מארגנטינה; 4. ממשלת ארגנטינה מבינה, כי לא נעלמה מעיני ממשלת ישראל האחריות שנטלה על עצמה בקבעה עובדות אלה, וכאשר הביעה צערה על פגיעה בחוקי ארגנטינה על־ידי 'קבוצת המתנדבים' – לא נתלוותה להבעת־צער זו הצעת פיצוי מתאים שהוא בלתי־נמנע במקרה של הכרה באחריות כזו. למותר להדגיש, כי יכולתה של מדינה להפעיל סמכותה על מי שחי ונמצא בגבולותיה מהווה זכות שאין לוותר עליה. העובדה שמדינה מסוימת משגרת סוכניה למדינה אחרת, במגמה לבצע שם ללא סמכות פעולות כלשהן, ובעיקר פעולות־כפיה, אי־אפשר לראותה כתואמת את המסגרת התקינה של יחסים משפטיים בין־לאומיים; 5. אגרת השגרירות אינה מבהירה אם 'קבוצות המתנדבים' האלה יכולות להיחשב כמוסדות מדינת ישראל או סוכנים העובדים בשירותה. אחריותה של כל מדינה למעשים בלתי־חוקיים של מוסדותיה או סוכניה מהווה הפרת החוק הבין־לאומי. מדינת ישראל נושאת באחריות הנובעת מאישורה הברור לפעולותיהם של אנשים אלה; 6. באשר לתנאים המתוארים באיגרת ומתייחסים להעברת אייכמן בהסכמתו מרצון – אין ממשלת ארגנטינה יכולה לשקול במידה מספקת, בייחוד כשהיא משווה אותם עם עובדות מאוחרות יותר; 7. ממשלת ישראל הכריזה פומבית על החלטתה לשפוט את אייכמן ודחתה כל הצעות אחרות. אם אייכמן נאשם בפשע השמדת עמים קשה להבין מדוע במקרה שלו סעיף 3 באמנה נגד השמדת עמים, שנחתמה על־ידי ממשלת ישראל, אינו תופס; 8. אם לממשלת ישראל או לסוכנים שלה הייתה ידיעה על נוכחותו של אייכמן בארגנטינה, היו יכולים להשתמש באמצעים חוקיים העומדים ברשותם כדי להביא למעצרו על־ידי הרשויות המוסמכות בארגנטינה; 9. ממשלת ישראל מבקשת להביא בחשבון החשיבות היוצאת מן הכלל הטבועה בעובדה שהאיש נאשם ברצח מיליונים מבני העם היהודי. העם הארגנטינאי וממשלתו מבינים היטב מה הם הרגשותיו של העם היהודי כלפי האיש הנאשם במעשי־השמדה במחנות־הריכוז. אולם בעת ובעונה אחת אין היא יכולה שלא לשאול עצמה אם בכל־זאת לא הייתה ממשלת ישראל צריכה לכבד ריבונותה של מדינה ידידותית שאיתה היא מקיימת יחסים ידידותיים ביותר. ממשלת ארגנטינה מצפה כי ממשלת ישראל תגיש פיצוי מספיק למעשה הנזכר, היכול להתבטא רק בהחזרתו של אייכמן במשך שבוע זה ובהענשתם של האחראים לפגיעה בשטחה הלאומי, והיא בטוחה שלא תהיה כל דחיה למלא בקשה זו. כשתבוצע החזרה זו פתוחה לפני ממשלת ישראל הדרך לבקש מסירתו בהתאם לדרכים המקובלות במשפט הבין־לאומי. אם לא, תָּפנה ממשלת ארגנטינה את העניין לאו"ם, בהתאם לחובה החלה על חברות או"ם לפי סעיף 2, פסקה 3, של מגילת האו"ם".

עוד לפני קבלת אגרת שר החוץ הארגנטינאי בישראל שלח ראש ממשלת ישראל ביום 8.6.1960 אגרת אישית לנשיא ארגנטינה, ארטורו פרונדיזי: "אדוני הנשיא, בשעה זו כתוצאה

מלכידתו של פושע־המלחמה הנאצי אדולף אייכמן והבאתו לישראל, עלולות להתעורר אי־הבנות ביחסי ארגנטינה וישראל; ואני רואה, לכן, חובה לעצמי להעביר אליך פנייה ישירה זו. אני מרשה לעצמי לעשות זאת דווקא משום שהיחסים בין שתי ממשלותינו ושני עמינו יקרים לליבנו, ומשום שיהיה זה – למרבה צערנו ולדאבוננו – אם יחסים אלה יתקלקלו באיזו צורה שהיא כתוצאה מהמאורעות האחרונים בקשר לאדולף אייכמן.

"אני מבין שאתה אישית מקדיש כעת תשומת־ליבך לאגרת הדיפלומטית ששגרירנו בבואנוס־איירס הגיש לשר החוץ שלך ביום השישי, 3 ביוני. באגרת זו תמצא כל עיקרי גישתנו למקרה. יש, בכל־זאת, מספר נקודות הנוגעות לעצם המקרה והחורגות מתחום מסגרתה של אגרת דיפלומָטית. על נקודות אלה רציתי להתעכב בקצרה, ואני עושה זאת באמונה שרק תוך הבנה מלאה של נקודות אלה אפשר לחרוץ משפט על הבעיה הנידונה.

"איש זה, אייכמן, היה בשנות מלחמת־העולם השנייה האחראי הישיר להוצאתן לפועל של פקודותיו של היטלר ל'פתרון הסופי' של בעיית היהודים באירופה, זאת אומרת – לרצוח כל יהודי ויהודי שהנאצים יוכלו לאתרו ברחבי אירופה שנכבשה אז על־ידיהם. שישה מיליונים מבני עמנו נרצחו באירופה. היה זה אייכמן שאירגן רצח המוני זה בכל רחבי אירופה בקנה־מידה ענקי שאין לו תקדים.

"לך, אדוני הנשיא, אין צורך להסביר מהי המשמעות לגבי איזה עם שהוא עלי אדמות להיות קורבנותיו של רצח שטני זה, ומה עמוקים הפצעים שהשאיר מקרה כזה בנשמת העם.

"גם בתולדות המרטירולוגיה שלנו במשך מאות שנים לא ידענו זוועה איומה כזו, ולא רק שנרצחו מיליונים, בתוכם מיליון תינוקות, אלא נשמד המרכז התרבותי והרוחני של עמנו שהיה עד למלחמת־העולם השנייה. אין כמעט יהודי בעולם שבני־משפחתו לא נפלו קורבנות לנאצים. מאות אלפי שרידי הקורבנות יושבים בתוכנו, ומאות בישראל ובארצות אחרות לא יכלו לנוח ולשקוט מאז תום המלחמה בלי למצוא האיש שעמד בראש ההשמדה האיומה. הם חשבו זאת לתעודת חייהם להביא את האחראי לפשע, שאין דוגמתו בהיסטוריה, לפני משפט העם היהודי, ומשפט זה ייתכן רק בישראל.

"איני מקל ראש בפגיעה הפורמלית שפגעו מוצאי אייכמן בחוקי ארצך. אבל אני בטוח, שרק אנשים מעטים בעולם לא יבינו לרוחנו ולא יעריכו התוקף המוסרי העליון של פעולתם. זהו מאורע שאי־אפשר, אדוני הנשיא, לגשת אליו אך ורק באַמַת־מידה פורמלית. אם כי אין ספק בליבי שכל מדינה חייבת לכבד חוקי חברתה. ואנו רואים בארגנטינה, שאתה עומד בראשה, אחת ממדינות־החוק למופת. אבל אנו מעריכים הנימוקים העילאיים, שהניעו בכוח מוסרי רגש אדיר למצוא ראש המרצחים, ולאחר שזה הביע הסכמתו־הביאו אותו לישראל. אני בטוח, אדוני הנשיא, כי תשקול נימוקים אלה במלוא הכובד המוסרי. אתה לחמת בעצמך נגד רודנות וגילית יחסך לערכים אנושיים, ואני מקווה שתבין לנפשנו ותקבל־הבעת צערנו הכנה על הפגיעה בחוקי ארצך, שנעשתה מתוך כורח מוסרי פנימי, ותצטרף לכל שוחרי הצדק בעולם הרואים בהעמדת אדולף אייכמן למשפט בישראל אקט של צדק היסטורי עליון, והיחסים הידידותיים בין ישראל ובין ארצך לא ייפגעו.

(חתום) דוד בן־גוריון
ראש ממשלת ישראל".

ביום 15.6.1960 הגיש נציג ארגנטינה באו"ם, ד"ר מאריו אמדיאו, ליושב ראש התורני של מועצת הביטחון של או"ם אגרת שבה נאמר, כי אופי העברתו של אייכמן לישראל יצר אווירה של

אי־ביטחון ושל אי־אמון, שאינם עולים בקנה אחד עם המאמצים על שמירת השלום הבין־לאומי, ומועצת הביטחון נדרשת לקבל החלטה שתשיב לקדמותן זכויות ארגנטינה המופרות.

ביום 22.6.1960 התחיל הדיון במועצת הביטחון, לאחר שנכשלו כל הניסיונות מצד נציגים שונים להניע את ארגנטינה לוותר על תלונתה. נציג ברית־המועצות, ארקדי סובולוב, יצא בהתקפה מוחצת על ארגנטינה "שלא קיימה התחייבויות מפורשות לעצור מנהיגים נאצי בארגנטינה". הנציג הבריטי הזכיר כי מדינות היבשת האמריקנית, בהודעה משותפת שפרסמו במקסיקו במרס 1945, הזדהו עם ההחלטות שנתקבלו על־ידי בעלות־הברית בימי מלחמת־העולם השנייה בקשר לפושעי־מלחמה.

הנרי קאבוט לודג', נציג אמריקה, אמר, כי שלושה גורמים צריכים להכתיב פעולתה של מועצת הביטחון בפרשת אייכמן: 1. המועצה אינה צריכה לקבל החלטה כלשהי אשר תחמיר או תסבך במידה נוספת היחסים בין ארגנטינה וישראל; 2. יש להגן על עקרונות החוק הבין־לאומי; 3. אי־אפשר לדון בשאלת חטיפתו של אייכמן, אלא לאור פשעיו האיומים – המהווים שיא באכזריות ובזוועה, והוא הביע תקווה ליישב הסכסוך בין ארגנטינה וישראל בצורה משביעת רצון. נציג איטליה הביע אהדה מלאה למניעי ישראל בתפיסת אייכמן. נציג צרפת נקט עמדה תקיפה פרו־ישראלית. לבסוף התקבלה החלטה בשמונה קולות (כשברית־המועצות ופולין נמנעו מהצבעה, וארגנטינה, כצד לסכסוך, היא הייתה אז חברה במועצת הביטחון – לא השתתפה בהצבעה), כי חטיפת אייכמן היא פגיעה בריבונות ארגנטינה והמועצה מבקשת מישראל להבטיח "פיצוי נאות" לארגנטינה. נציג ארצות־הברית טען, שיש לראות "פיצוי נאות" בהבעת ההשקפות של הנציגים השונים במועצת הביטחון יחד עם התנצלות מצד ממשלת ישראל על פגיעה כלשהי בחוק הארגנטינאי על־ידי חטיפת אייכמן.

ביום 25.6.1960 הודיע משרד־החוץ הארגנטינאי שממשלתו לא תסתפק בהתנצלות מצד ישראל. באותו יום הודיע ד' בן־גוריון בהאג (הוא ערך בימים ההם ביקורים רשמיים בצרפת, בלגיה והולנד), שאייכמן לא יוחזר לארגנטינה. הוא הודיע שאילו היה במקומם של האנשים שלכדו את אייכמן – קרוב לוודאי שהיה פועל כמותם. יחד עם זאת הביע תקוותו כי יחסי־הידידות בין ישראל וארגנטינה יוסיפו להתקיים גם להבא והוא הוסיף: "אייכמן יובא למשפט בישראל. אני משוכנע כי יזכה למשפט הוגן. כל מדינה, כולל ארגנטינה, שתרצה לשלוח משקיף תוכל לעשות זאת".

ביום 25.7.1960 הוחזר שגריר ישראל מארגנטינה. שבתאי רוזן ממשרד־החוץ הישראלי, נשלח לארגנטינה לישר ההדורים בין שתי הממשלות, וביום 3.8.1960 חוסל הסכסוך בהצהרה משותפת האומרת: "ממשלות ישראל וארגנטינה בהיותן חדורות רצון למלא אחרי החלטת מועצת הביטחון מ־23 ביוני 1960, בה מובעת התקווה כי היחסים הידידותיים המסורתיים בין שתי המדינות ישתפרו, מחליטות בזאת לראות כמחוסלת התקרית שנבעה מהפעולה שבוצעה על־ידי אזרחים ישראלים, ואשר היה בה משום פגיעה בזכויות־היסוד של המדינה־הארגנטינאית".

אייכמן לפני חוקריו • תגובות בחוץ־לארץ על תפיסת אייכמן • כתבי האישום טענות טרומיות של הסניגור ד"ר סרוואציוס • השופטים פסולים משום שיש להם דעה קדומה • בית המשפט אינו מוסמך לשפוט את הנאשם

ימים אחדים לאחר שראש הממשלה הודיע בכנסת, ביום 23.5.1960, כי אייכמן הובא לארץ ויעמוד בקרוב לפני משפט ישראלי. הוקם משרד־חקירה מיוחד במשטרה – סימנו היה 06 – בראשותו של

המפקד אברהם לינגר, ועמו חבר קצינים ושוטרים דוברי גרמנית. חקירת המשטרה נמשכה כשמונה חדשים. אייכמן נשאל על־ידי סגן המפקד אפרים הופשטטר, אם הוא מוכן לספר על חלקו ברייך השלישי (השלטון הנאצי), ואייכמן ענה בחיוב.

החקירה התנהלה על־ידי המפקח הראשי לֶס. דברי אייכמן נקלטו ונרשמו ותפסו 3,564 עמודים. כל עמוד נדפס הוגש לאייכמן לבדיקה, והוא אישר נכונותו בחתימת ראשי־תיבות של שמו על כל עמוד. אייכמן גילה כושר זיכרון מפליא. הוא זכר כל פרט מספרים שקרא שמות כל האנשים שאתם בא במגע בנסיעתו לארץ־ישראל ולמצרים בשנת 1937; ורק כשבא לעניינים יהודיים, כאילו ניטשטש זכרונו. הוא לא זכר מה ראה במרכזי־ההשמדה. הוא לא זכר מתי הוצאו יהודים להורג. לאחר כמה ישיבות עם המפקח לס קרא אייכמן לפניו הודעה בכתב שבה נאמר: "אני מוכן לספר כל מה שאני יודע על העובדות ללא שיור. בליבי הייתי מוכן כבר זמן רב למסור הודעה כללית כזו, אלא שלא ידעתי היכן יטיל עליי גורלי למסור אותה. בשבעה בינואר שנה זו נאמר לי על־ידי חוזה־עתידות שאעמוד למשפט בשנה זו, וגם נאמר לי שלא אחיה אחרי יום־ההולדת ה־56 שלי. הדבר הראשון כבר קרה. והדבר השני, נדמה לי, אין להימנע ממנו" (דברים אלה נתקיימו כמעט בדיוק: בשנת 1961 הובא אייכמן למשפט לפני שופטים ישראלים ונשאר בחיים שני חודשים אחרי מלאת לו 56 שנים). "ידיעה זו כשלעצמה", הוסיף, "הכשירה אותי להגיד כל מה שאני יודע בלי להתחשב בעצמי. כל חיי – מגן־הילדים עד 8 במאי 1945 – התרגלתי למשמעת, שבשנות חברותי ב־SS הגיעה לצייתנות בלתי־מוגבלת, כזו של פגר. בליבי פנימה אני מוכן להיענש על המאורעות השחורים, ואני יודע שגזר דין מוות צפוי לי איני מבקש חסד, כי איני ראוי לו".

אולם התנהגותו בחקירה המשטרתית ובימי המשפט לא עלתה בקנה אחד עם מה שאמר אז. הוא גם לא נשמע להפצרותיו של הכומר ויליאם הול להודות על אשמתו המוסרית בכתב. "לא עשיתי כל רע", אמר לכומר שבא אליו על פי דרישתו. גם עורך־הדין של אייכמן אמר: "אין אייכמן מעלה על הדעת גזר־דין של מוות". גם חקירת המשטרה הטילה ספק בכנות ה"וידוי" שלו. הוא הודה על דברים שידע שהם הוכחו כבר מקודם, דברים אחרים שלל או העמיד פנים של מי שאינו יודע עליהם כלל.

לס שאל אותו: "השלחת יהודים אך ורק לאושוויץ?" אייכמן ענה: "כן, לאושוויץ. הייתה התייעצות על משלוח למקומות אחרים, אך אני לא השתתפתי בהתייעצויות אלו. הייתי במקום אחר, כך נדמה לי. נדמה לי כך. ואיני יודע, אם הלכתי לטרבלינקה, אם נכנסתי לגטו, לאחד מהגטאות? באמת, אין אני יכול להגיד, אדוני המפקח, זה היה עניינם של אחרים...אני לא השתתפתי בהתייעצויות".

לס שואל: "הם היו כפופים לך?" אייכמן: "כן, הם היו כפופים לי".

לס: "כמה יהודים שלחת לאושוויץ להשמדה ?" אייכמן: "כדי לענות על כך אני צריך לעיין בתעודות. כיום איני יודע".

לס: "כמה יהודים הוחנקו ונשמדו שם?" אייכמן: "אדוני המפקח, קראתי שהֶס (מפקד מחנה אושוויץ) אמר שהוא הרג ארבעה מיליונים יהודים. אני כשלעצמי סבור שמספר זה מוגזם".

לס שאל: "האם לא דיברת עם הֶס על מספר היהודים שהושמדו באושוויץ?" אייכמן: "לא. אף פעם לא. הוא אמר לי פעם שהקים שם מבנים חדשים, שיוכלו להרוג עשרת אלפים איש ביום. זה זכור לי. אולם איני יודע, אם איני משלה עצמי. איני סבור שאני משלה עצמי, איני זוכר מתי אמר זאת, איך אמר זאת – אולי קראתי זאת באיזה מקום, או נדמה לי שקראתי".

אייכמן הכחיש תחילה שהייתה לו ידיעה כלשהי על הישיבה של 21 בספטמבר 1939, שבה דנו על "הפיתרון הסופי", והוא נדהם כאשר הוכח לו שבידי לס יש תעודה נאצית רשמית המוכיחה שהוא השתתף בישיבה זו.

בזמן שהמפקח לס חקר את אייכמן עשה המשרד 06 מאמצים מתוחים, ממושכים ויעילים, לאסוף ולסדר המון תעודות משבע־עשרה ארצות שונות, תעודות שחשפו את פעולתו של אייכמן במשך עשר שנים. היו אלה תעודות של משרד־החוץ הגרמני, שנתפסו בידי הצבא האמריקני לפני שהיה סיפק בידי הנאצים לשרפן, כפי שאמרו לעשות לקראת סוף המלחמה. משקל התעודות האלה הגיע עד 485 טונות. אחר־כך הוחזרו התעודות המקוריות לממשלה הגרמנית, אולם העתקים נשארו בארצות־הברית, ומשם קיבלה "יד ושם" בישראל אלפי תעודות שנגעו ביהודים, לרבות תיקים על "הפיתרון הסופי". הושג חומר חשוב גם ממקורות אחרים. קציני־המשטרה נהפכו לחוקרים מדעיים, כי הוטל עליהם לבדוק החומר המרובה ושייכותו לחייו ופעולתו של אייכמן. גם ברשות "קיבוץ לוחמי הגיטאות" בארץ היה חומר עשיר וחשוב. נאסף גם חומר כל המשפטים שנערכו אחרי תום המלחמה ובכלל זה 42 כרכים של המשפט הצבאי הבין־לאומי וכן 15 כרכים עבים של משפטים שנערכו אחר כך. המפקד זלינגר ביקר בעצמו במרכזי התיעוד באנגליה, בארצות־הברית, בצרפת ובהולנד, נפגש עם היסטוריונים בחוץ־לארץ וקיבל עזרתם. רק ברית המועצות סירבה לעזור לו. יוגוסלביה הגישה עזרה מלאה, גם צ'כוסלובקיה ופולין עזרו לא מעט. גרמניה המערבית נענתה ברצון לכל הדרישות של המשרד לבירור אמיתות התעודות והידיעות שהיו בידינו. בלי עבודה ענפה, רב־צדדית ומקפת זו של המשטרה בהדרכתו של זלינגר לא היינו יכולים לקיים את המשפט. בדצמבר המציא המשרד 06 סיכומיו הראשונים לתובע הכללי, מר גדעון האוזנר. יחידה קטנה של קציני־משטרה עמדה בכל ימי המשפט לעזרת התובע.

היה טבעי שמדינת ארגנטינה ערערה על חטיפת אייכמן. ודרשה את החזרתו, אם כי בסופו של דבר השלימה עם העובדה שאייכמן יועמד למשפט. בישראל, אולם נמצאו גם עיתונאים מארצות אחרות שערערו על משפט אייכמן בישראל, רובם מפני שלא יכלו להניח כי שופטים ישראלים מסוגלים לעשות משפט־צדק לאיש שביצע השמדת מיליוני יהודים. נמצא אפילו מנהיג יהודי, נשיא ההסתדרות הציונית. ד"ר נחום גולדמן, שלא השלים עם משפט ישראל – ודרש לצרף, לכל הפחות; שופטים מארצות אחרות.

בראש המערערים עמדו שני העיתונים החשובים ביותר בארצות־הברית – "ניו יורק טיימס" ו"וושינגטון פוסט". זה האחרון טען שישראל עושה שירות רע ליהודי התפוצות בקחתה על עצמה – לשפוט את אייכמן. "ניו־יורק טיימס" מצא פגם חמור בעצם תפיסת אייכמן. רבים פסלו את "החוק לעשיית דין בנאצים ועוזריהם, תש"י־1950", משום שתקפו של חוק אינו חל־על העבר, ושכחו כי גם משפט נירנברג, שאיש לא ערער עליו, מן ההכרח נשען רק על חוק שחוקקו לאחר מעשי־הפשע של ראשי הנאצים שנידונו במשפט זה למוות, ורבים מהם גם הוצאו להורג.

רק בודדים מעיתוני חוץ־לארץ הצדיקו לכתחילה את המשפט בישראל. העיתון הצרפתי "לה מונד" כתב ביום 11.6.1960: "במצב הנתון של עניינים בין־לאומיים, כשהפשע מצוי יותר מהחוק, כשארגון האומות המאוחדות אינו מסוגל לעמדה אחידה, בעולם ששולטת בו אנרכיה – הרי התחשבות מדוקדקת בדקדוקי נוהל יש לה רק מעט ערך או חשיבות. אם אנו מבקשים להשליט את החוק, עלינו תחילה למצוא את השביל לצדק".

ראש ממשלת גרמניה המערבית, ד"ר קונראד אדנאואר, אמר: "יש לי אמון מלא בבית־המשפט

הישראלי ובממשלת ישראל, שהם אינם רוצים להשתמש במשפט אייכמן כתכסיס פוליטי, אלא רוצים לעשות צדק. אני מאמין שעמדה זו תתרום תרומה חשובה ביותר ותהיה לה השפעה על דעת־הקהל. אייכמן יקבל מה שמגיע לו״.

משפט אייכמן התחיל ביום כ״ה בניסן תשכ״א (11.4.1961) בבית־העם בירושלים, שהותקן למטרה זו. הוקם תא־זכוכית משוריין, שבו ישב הנאשם כשמשני צידיו שומרים עליו שני אנשי משמר־הגבול. שלושת שופטי בית המשפט המיוחד היו: חבר בית המשפט העליון מ׳ לנדוי – יושב ראש, ד״ר בנימין הלוי וד״ר יצחק רווה. התובע במשפט היה היועץ המשפטי של הממשלה, מר גדעון האוזנר. הסנגור היה ד״ר סרוואציוס, גרמני.

דקות אחדות לפני התחלת המשפט היה האולם מלא עד אפס מקום. באו מאות עיתונאים זרים ומקומיים, שייצגו את העיתונות מכל היבשות וכמעט מכל הארצות. ביציע האולם ישבו משקיפים רשמיים ובלתי־רשמיים של מדינות זרות. נכחו הרבה חברי כנסת וכמה מראשי הלוחמים בגטאות פולין.

בדיוק בשעה תשע בבוקר נכנסו שלושת השופטים לאולם, היושב־ראש מר לנדוי קרא כתב־האישום שהוכן, בידי היועץ המשפטי גדעון האוזנר. פרשת העבירה: פשע כלפי העם היהודי, עבירה לפי הסעיף 1(א)(1) לחוק לעשיית דין בנאצים ובעוזריהם, תש״י־1950, והסעיף 23 לפקודת החוק הפלילי, 1936. פה יצוינו רק הפרטים העיקריים של האשמה. בתקופה שבין 1939 לבין 1945 גרם הנאשם, יחד עם אחרים, להריגת מיליוני יהודים, בעשותו זאת בתורת מי שהיה ממונה על ביצוע תוכנית הנאצים להשמדתם הגופנית של היהודים, תוכנית הידועה בכינוי ״הפיתרון הסופי של בעיית היהודים״. מיד לאחר פרוץ מלחמת־העולם השנייה נתמנה הנאשם לראש מחלקת הגסטאפו בברלין, ותפקידה של המחלקה היה איתור היהודים, גירושם והשמדתם בגרמניה ובשאר מדינות הציר, וכן בשטחי כיבושיהן. הוראות הביצוע של תוכנית ההשמדה בגרמניה ניתנו ישירות – על־ידי הנאשם למפקדות הגסטאפו המקומיות, ואילו בברלין, בווינה ובפראג ניתנו הוראות הנאשם לרשויות מרכזיות, אשר הוא היה אישית אחראי לניהולן, עד לחיסול סמוך לסוף מלחמת־העולם השנייה. בשטחי־הכיבוש של גרמניה פעל הנאשם באמצעות משרדי המפקדים של משטרת־הביטחון והממונים המיוחדים לענייני יהודים, שנתמנו מקרב אנשי מחלקת הנאשם בגסטאפו, ושהיו כפופים להוראותיו. הנאשם הגשים, ביחד עם אחרים, השמדת היהודים על־ידי הריגתם במחנות־ריכוז, שמטרתם הייתה רצח המונים, ואלה החשובים שבהם: 1. אושוויץ: כאן הושמדו מיליוני יהודים החל משנת 1941 ועד סוף ינואר 1945 בתאי־גזים, במשרפות, ביריות ובתליות; 2. חֶלמנו: מחנה־השמדה זה פעל מחודש נובמבר 1941 עד ראשית 1945; 3. בֶּלז׳יץ: מחנה־השמדה זה פעל מחודש מאי 1942 עד אביב 1943; 4. סוביבור: מחנה־השמדה זה פעל מחודש מַרס 1942 עד אוקטובר 1943; 5. טרבלינקה: מחנה־השמדה זה פעל מיום 23.7.1942 עד לחודש נובמבר 1943; 6. מיידאנק: מחנה־השמדה זה פעל משנת 1941 עד לחודש יולי 1944.

מיד לאחר פלישת הצבא הגרמני לפולין בספטמבר 1939 ביצע הנאשם פעולות גירוש, עקירת אוכלוסין והשמדה, אשר היו מתואמות עם יחידות־טבח שגויסו מתוך שורות משטרת־הביטחון של גרמניה וס״ס. יחידות אלו כונו בשם ״עוצבות־מבצע״. אחרי הפלישה לברית־המועצות פעלו עוצבות אלה גם שם, העוצבות הופעלו במיוחד בימי שבתות ומועדי ישראל – ימים אלה נבחרו לטבח יהודים. ״עוצבו־״המבצע״ השמידו למעלה מ־80,000 יהודים בארבעת החדשים הראשונים

לאחר פלישת הצבא הגרמני לליטא; בלטביה – למעלה מ־30,000 יהודים. באסטוניה, ביילורוסיה, רוסיה ובמחוז טילזיט – למעלה מ־135,000 יהודים.

עוצבת־מבצע שנייה השמידה עד ליום 14.11.1941 בביילורוסיה ובשטחים אחרים למעלה מ־45,000 יהודים; ועוצבת־מבצע שלישית השמידה עד יום 3.11.1941 באוקראינה למעלה מ־75,000 יהודים. בתוכם 33,000 יהודי קייב; עוצבה רביעית השמידה עד 12.12.1941 כ־54,000 יהודים.

בסוף שנת 1941 ציווה הנאשם לגרש אלפי יהודים מגרמניה, אוסטריה וצ׳כוסלובקיה לגטאות בריגה, קובנה ומינסק – והם כולם הושמדו.

הנאשם, ביחד עם אחרים, גרם להריגת מאות אלפי יהודים במחנות של עבודת־כפייה בשנים 1940 עד 1945; מחנות אלה נוהלו לפי משטר של מחנות־ריכוז, ובהם שועבדו היהודים, עונו והורעבו עד למוות.

הנאשם גרם, ביחד עם אחרים, להריגת מאות אלפי יהודים נוספים בשנים 1939–1945 על־ידי גירושים המוניים וריכוז יהודים בגטאות, בתנאים אכזריים ולא אנושיים בארצות גרמניה, אוסטריה, איטליה, בולגריה, בלגיה, ברית המועצות והארצות הבלטיות וחלק פולין שצורף לברית המועצות אחרי ספטמבר 1939, דנמרק, הולנד, הונגריה, יוגוסלביה, יוון, לוקסמבורג, מונאקו, נורבגיה, פולין, צ׳כוסלובקיה, צרפת ורומניה.

הנאשם גרם להריגת כחצי מיליון יהודי הונגריה בגירושים המוניים למחנה־ההשמדה באושוויץ ולמקומות אחרים בתקופה שבין 19.3.1944 לבין 24.12.1944.

כל המעשים הנ״ל נעשו בכוונה להשמיד את כל העם היהודי.

כתב־האישום מנה שורה של פשעים אכזריים אחרים, כמו עיקור והפלה באופן אכזרי, שוד רכוש יהודי בגרמניה ובארצות־הכיבוש. הנאשם תכנן זאת יחד עם אחרים. במשך כל ימי המלחמה נשלחו רכבות־משא מאזורי הכיבוש לגרמניה ובהן רכושם הנייד של היהודים שנרצחו בגיטאות, במחנות־ריכוז ובמרכזי־השמדה.

בשנים 1940–1942, כאשר פולין הייתה כבושה בידי הגרמנים, גירש הנאשם גם למעלה מחצי מיליון אזרחים פולנים ממקומות־מושבותיהם מתוך כוונה להושיב תחתם גרמנים. הוא גם גירש והשמיד עשרות אלפים צוענים, וכן גירש 100 ילדים מכפר לידיצה בצ׳כוסלובקיה לפולין, ושם נרצחו.

כתב־האישום נקרא על־ידי היושב ראש מר לנדוי עברית, ועל־ידי מתורגמן – בגרמנית. אייכמן נשאל, אם הוא רוצה להיות מיוצג במשפט על־ידי עורכי־הדין ר׳ סרוואציוס וד׳ ואכטנברוך. קריאת כתב־האישום ארכה קצת למעלה משעה, ואייכמן נשאל אם הבין את כתב־האשמה.

עורך־הדין סרוואציוס קם להשמיע טענות טרומיות לפני שאייכמן יישאל אם הוא מודה באשמה. הסניגור השמיע שתי הסתייגויות: האחת – שהשופטים יבחנו, אם אינם פסולים לדון במשפט מחשש שיש להם דעה קדומה; השנייה – כי בית המשפט אינו מוסמך לשפוט את אייכמן משני טעמים: א. משום שהוא נחטף בכוח הזרוע מארגנטינה; ב. משום שהחוק לעשיית דין בנאצים מנוגד למשפט העמים, נחקק לאחר מעשה ולכן אינו תופס. המעשים נעשו לפני הקמת מדינת ישראל, והנפגעים לא היו אזרחי ישראל, ואין הצדקה לעשות פה משפט לנתין זר. כדי לשפוט את אייכמן צריך היה להקים בית־משפט בין־לאומי. אין להשוות משפט זה למשפט נירנברג. שם הועמדו למשפט המנהיגים, הנאשם פה אינו מנהיג, אלא פקיד. ואשר להצהרת אייכמן בכתב, כי הוא בא לארץ מרצונו הטוב – הרי הצהרה זו נכפתה עליו באמצעי־לחץ. אדם שהתחבא 15 שנה

כדי להימנע ממשפט – לא ייתכן שפתאום ירצה להופיע למשפט, ובייחוד במדינה שהוא צריך לפחד מכל תושביה.

דברי סרוואציוס שנאמרו בגרמנית תורגמו, קטע אחר קטע, לעברית.

היועץ המשפטי של הממשלה, גדעון האוזנר, סותר את טענות סרוואציוס • בית־המשפט דוחה השגות הסניגור • אייכמן אינו מודה באשמה • התובע מגולל פרשת השואה • החיזיון של הופעת היטלר • מי היו עוזריו?

היועץ המשפטי של הממשלה, גדעון האוזנר, השיב על טענות הפסילה של סרוואציוס. התובע ענה תחילה על טענת סרוואציוס, ששופטים יהודים אינם יכולים להיות אובייקטיביים במשפט זה. אין איש הגון בעולם יכול להיות אדיש וניטרלי כלפי פשע כזה שבו מואשם אייכמן, אולם אפשר לנהוג בצדק ולנהל משפט הוגן גם כאשר השופטים כואבים כאב הנרצחים, אבל הם דנים רק לפי הרְאָיות שלפניהם. האוזנר הסתמך על מאמרו של פרופסור גודהארט מאוניברסיטת אוקספורד, שדחה לפני 15 שנה הערעור על זכות המשפט הבין־לאומי של מנצחי הנאצים לשפוט את פושעי המלחמה, כי הנאשם יש לו הזכות ששופטיו יהיו הוגנים, אבל אינם חייבים להיות ניטרליים, כי אם לא כן – לא יוכל אף פעם אזרח הגון לשפוט שום פושע, לטענה שאייכמן נחטף בארגנטינה והובא לישראל בעל־כורחו, ענה האוזנר כי אופן הבאתו של נאשם לשטח שיפוט של איזו מדינה שהיא אינו נוגע כלל לשאלת סמכותו של בית המשפט לדון את הנאשם. שאלת העברת אדם ממדינה למדינה יכולה לשמש דין־ודברים בין שתי המדינות; ואומנם, היה דין־ודברים בין ישראל ובין ארגנטינה, שנסתיים בשלום; אבל בכל האסמכתאות המשפטיות נקבע שאין זה עניינו של הנאשם לטעון טענת פגיעה בריבונות של מדינה כלשהי. בבית משפט של כל מדינה יכלה להתעורר שאלת הסמכות רק מתוך הסתמכות על חוקי המדינה שבה נידון הנאשם, ואייכמן, הובא למשפט ישראלי על פי חוק בעל תוקף שחוקק בארץ זו, ולמשפט ישראלי יש משום כך הסמכות לשופטו.

סרוואציוס טען שקיום המשפט בישראל יקשה עליו להביא עדי־הגנה, הן מחמת חששם של העדים לבוא לישראל, שמא יועמדו כאן לדין כנאצים או כעוזרי נאצים, והן מחמת קשיים כספיים, ולכן יש למצוא הסדר שתתקבל עדות הנמסרת בשבועה בחוץ־לארץ. האוזנר ציין כי עוד בשלב מוקדם הודיע לסרוואציוס שהוא מצידו יתמוך בהסדר כזה. אם יהיו לסרוואציוס עדים שיחששו או לא יוכלו לבוא לישראל – לא תיחסם הדרך להבאת עדות בכתב, אם כי על־ידי כך תישלל ממנו הזכות לחקור העדים חקירת שתי וערב. האוזנר הוסיף שהוא מוכן לצעוד צעד אחד קדימה ולהסכים שעדים ימסרו עדותם בבית־משפט גרמני ועדותם תוגש לבית־המשפט הזה.

הישיבה הראשונה נסתיימה דקות אחדות לאחר שעה 13:00 ונתחדשה בשעה 16:30.

בהתחלת הישיבה השנייה אחרי הצהריים הביא התובע (ג' האוזנר) אסמכתאות מפסקי־דין אמריקניים, שלפיהם ברור שאין נפקא מינה כיצד הובא הנאשם למשפט – אם על־ידי אנשים פרטיים או על־ידי זרוע רשמית של השלטון. עם זאת הטעים שאין לקבל טענותיו אלה כהודאה כאילו הובא אייכמן מארגנטינה בעל־כורחו, כפי שטען הסנגור. המכתב שעליו חתם אדולף אייכמן בבואנוס־איירס בשנת 1960 אומר: "אני החתום מטה, אדולף אייכמן, מצהיר בזה מרצוני החופשי, לאחר שנתגלתה זהותי האמיתית, כי אני מכיר שאין טעם להמשיך ולנסות להתחמק מהמשפט. אני מצהיר על נכונותי להגיע לישראל ולעמוד שם למשפט בפני בית־דין מוסמך. הובן לי כי

אקבל הגנה חוקית, ואני אשתדל לתת ביטוי ללא כחל וסרק לעובדות הנוגעות לשנות שירותי האחרונות בגרמניה, למען תימסר לדורות הבאים התמונה האמיתית של המאורעות. אני מוסר הצהרה זו מרצוני החופשי. לא הובטח לי דבר ולא הושמע נגדי איום כלשהו. רצוני לזכות סוף־סוף בשלוות־נפש. היות ואינני יכול לזכור את כל הפרטים, וכן הנני עשוי לערבב דברים, אני מבקש להיעזר בזה, שיועמדו לרשותי מסמכים ועדויות, שיסייעו בידי במאמצים שלי לקבוע את האמת. (חתום) אדולף אייכמן, בואנוס־איירס, 1960".

האוזנר ציין כי רק מדינה, שאחד מתושביה נלקח מתוכה, יכולה להתאונן על מדינה אחרת שלה מייחסים תפיסת אדם והעברתו, אבל אין זה עניינו של הנאשם לטעון כי מעצרו פוגע בריבונותה של מדינה אחרת. והאוזנר הגיש לבית המשפט הודעה רשמית של ממשלת ארגנטינה וישראל מראשית חודש אוגוסט 1960, כי הן רואות את התקרית כמחוסלת. ואשר לטענה של סרוואציוס, כי החוק לעשיית דין בנאצים חוקק לאחר מעשה – השיב האוזנר שגרמניה הנאצית חיללה כל העקרונות המקודשים של קיום משפט בכלל על־ידי שורה של פשעים ללא כל תקדים, ובלי חוק רטרואקטיבי היה יוצא שהחוטא הגדול והמופקר ביותר היה נשכר. לאנושות כולה לא הייתה ברירה אלא להפעיל נגד פשעים ופושעים ממין זה חוקים רטרואקטיביים, הוא הזכיר הצהרה מנובמבר 1943, החתומה על־ידי רוזוולט, צ׳רצ׳יל וסטלין, בה הוזהרו פושעי־המלחמה כי יבואו על ענשם. לאחר מיגור הנאצים בא הסכם לונדון באוגוסט 1945, שעליו חתומות ארצות־הברית, בריטניה, צרפת וברית־המועצות, כי יוקם בית־דין צבאי בין־לאומי לשפוט הפושעים הנאציים, וכן יוקמו בתי־דין אחרים לאותה מטרה. מאז תום המלחמה השתרשו העקרונות המקובלים לגבי פשעים נגד האנושות בתודעתם המשפטית של עמי העולם, וגם גרמניה חתמה על שתי האמנות האחרונות ללא כל הסתייגות. הוזכרו בין היתר מגילת זכויות האדם, שקבעה את עקרון המשפט ההוגן והפומבי, והאמנה האירופית להגנת זכויות האדם וחירויות היסוד, אשר נחתמה לפני 11 שנה ברומא, שהצטרפו אליה גם מדינות שאין הן חברות באו״ם, כגון גרמניה המערבית. וישראל לא חידשה מאומה בחקקה חוק רטרואקטיבי לעשות דין בנאצים ובעוזריהם, פרט לעובדה שהכנסת ייחדה מעמד מיוחד לפשע נגד העם היהודי. משטרו של היטלר התנגש עם הרבה מדינות בזירה הצבאית, אך היה עם אחד בלבד שמשטר רשע זה זמם להשמידו עד תום – וזהו העם היהודי.

היועץ המשפטי שלל תכלית שלילה הטענה, כאילו גרמניה כיפרה על־ידי השילומים על כל מעלליי הנאצים. הסכם־השילומים לא בא לכפר ולא להשכיח. לפשעים אלה אין כפרה ואין שכחה. יש לקוות שהבנים יהיו שונים מאבותיהם, והבן לא יישא בעוון אבותיו, אבל לגבי מי שביצע הפשעים אין סליחה. האוזנר שלל הטענה שאייכמן היה רק שליח מדינתו. אייכמן לא היה רק בורג במבצע ההשמדה, אלא הוא יזם, תכנן, אירגן וביצע השמדת העם היהודי באירופה. אייכמן מואשם בראש וראשונה בפשעים נגד העם היהודי. העם היהודי אינו יושב עדיין ברובו בישראל, אולם המדינה היחידה בעולם שהיא מדינה יהודית – היא ישראל. לטענה שאין לדון את אייכמן על פשעים שבוצעו לפני קום מדינת ישראל, אמר האוזנר שגם מעצמות העולם הכירו בישראל כצד במלחמה נגד גרמניה, אף־על פי שלא הייתה קיימת אז. הוא הגיש תעודה המכילה פנייה מצד ממשלות ארצות־הברית, בריטניה וצרפת אל ישראל להצטרף למעצמות לסיום מצב המלחמה עם גרמניה. פנייה זו נעשתה בשנת 1950.

לאחר דין־ודברים בין היועץ המשפטי וסרוואציוס ביום השלישי של המשפט (14.4.1961) הודיע בית־המשפט ביום ב׳ 17.4.1961, כי הוא דוחה השגות הסנגור ומאשר את סמכותו לדון

את אייכמן. היושב ראש לנדוי הודיע כי נושא ההאשמה הוא בירור אחריותו של הנאשם למעשים המתוארים בכתב־האישום, ובבירור שאלה זו לא יתקשו השופטים לשמור על הערובות המובטחות לנאשם בכל משפט לפי סדרי הדיון שלנו, שכל אדם הוא בחזקת זכאי, ויש לחרוץ את דינו רק על פי הראיות המובאות לפני בית־המשפט. "אכן, נכון הדבר, שזכר השואה מזעזע כל יהודי עד עומק ליבו, אולם משהובא משפט זה לפנינו, חובה עלינו לכבוש אף רגשות אלה כשאנו יושבים לדין. בחובה זו נעמוד". אחר כך נשאל אייכמן אם הוא מודה באשמות המיוחסות לו בכתב־האישום. אייכמן ענה: "לא אשם".

אז התחיל התובע לגולל פרשת השואה. "במקום זה בו אני עומד לפניכם, שופטי ישראל, ללמד קטגוריה על אדולף אייכמן, אין אני עומד יחידי. עימדי ניצבים כאן בשעה זו שישה מיליונים קטגורים, אך הם אינם יכולים לקום על רגליהם, לשלוח אצבע מרשיעה כלפי תא־הזכוכית ולצעוק כלפי היושב שם: 'אני מאשים!' מפני שעפרם נערם בין גבעות אושוויץ ושדות טרבלינקה, נשטף בנהרות פולין, וקבריהם פזורים על פני אירופה כולה לארכה ולרחבה. דמם זועק, אך קולם לא יישמע. אהיה על־כן אני להם לפה ואגיד בשמם את כתב־ההאשמה הנורא. דברי ימי ישראל רוויים. סבל ודמעות, הציווי 'בדמיך חיי' מלווה אומה זו מאז הופעתה על במת ההיסטוריה. פרעה, המן, חמלניצקי ופטלורה – כולם התנכלו להשמיד את העם היהודי. אך בכל תולדותיו לא קם אדם, שעלה בידו לעולל לו את אשר עולל משטר־הרשע של היטלר ואת אשר ביצע אדולף אייכמן, הזרוע השלוחה של משטר זה להשמדת העם היהודי. אין עוד דוגמה בדברי ימי העמים, שאפשר היה להטיח בפני אדם כתב־אישום כזה שנשמע כאן. המעללים מקפיאי־הדם ומסמרי־השער של נירון קיסר, אטילה וג'ינגיס חאן – הריהם חיוורים לעומת הזוועות ומוראות ההשמד, שיוצגו לכם במשפט זה.

"הרצח אינו תופעה חדשה עלי אדמות, ותחילתו עם קין והבל. אבל צריך היה להגיע למאה העשרים הזאת, כדי לחזות במו עינינו ברצח מסוג חדש: לא עקב התלקחות־יצרים רגעית או איפול נפשי, אלא מתוך החלטה מחושבת ותכנון מושלם; לא על פי מזימת יחיד, אלא בקנוניית־פשע אדירה ששותפו בה אלפים; לא כלפי קורבן אחד שרוצחו החליט להוציאו מהעולם, אלא כלפי אומה שלמה.

"במשפט זה נפגוש גם רוצח מסוג חדש המבצע את מלאכת־הדמים מעבר לשולחן־הכתיבה, שרק לעתים רחוקות יעשה את המעשה במו ידיו. אומנם, ידוע לנו בוודאות מקרה אחד בו הכה אדולף אייכמן עד מוות נער יהודי, על שהעז לגנוב פרי מעץ־אפרסקים בחצר ביתו בבודאפשט. אך דברו היה מפעיל תאי־גזים; שיחת־טלפון שלו – מסיעה רכבות אל מרכזי־השמדה; חתימתו – גוזרת דינם של אלפים ורבבות. הוא רק פקד וציווה, ומכוח פקודתו הגיחו קלגסים לגרש יהודים ממשכנותיהם, להכותם, לענותם ולרודפם לגטאות, להדביק בהם אות־קלון, לגזול רכושם, ולבסוף – לאחר שעונו ונשדדו, לאחר שנסחט מהם הכול, ואפילו שער ראשם נלקח – הובלו בהמוניהם אל המוות. אף הגוויות עוד היו בעלות ערך: עוד נעקרו שיני־זהב וטבעות הנישואין.

"נחרץ דין־מוות על מיליונים, לא על חטא שחטאו – אלא רק בגלל השתייכותם לעם היהודי. וההתפתחות הטכנולוגית נתנה בידי המשמידים כלים יעילים לביצוע מעשי האימים.

"שברו של עם ישראל בדור זה עמד לדיון באחדים מאותם משפטים, שנתקיימו בעקבות מפלת גרמניה הנאצית – אך שואת היהדות כולה לא עמדה במרכז העניינים אף באחד מאותם משפטים. רק איש אחד היה, שידו הייתה כמעט רק ביהודים – אדולף אייכמן".

הקטגור עמד על החיזיון של הופעת היטלר. לעליית הנאציזם תרמו: מפלת גרמניה במלחמת־העולם הראשונה; הקשיים הכלכליים, העדר מנהיגות, התפצלות מפלגתית אומללה, ריב־אחים וקרע לאומי. ובשעת אובדן אורינטציה תלה העם הגרמני מבטו בנביא־שקר, שדיבר על פולחן השואה והכוח ועל יעוד גרמניה לשלוט בעמים ובארצות, על עליונות הגזע הארי כגזע־האדונים העליון. במקום הצו "ואהבת לרעך כמוך" – בא הצו "תדביר כל מי שאינו כמוך". במקום עקרון אחוות האדם – עקרון התנשאות הגזע. "רק מי שדמו ארי ראוי להיות אזרח המדינה" – קבעו הנאצים בחוקי נירנברג.

ניסו להוכיח כי ישו מנצרת היה "ארי" ללא טיפת דם יהודי. פרופ׳ פילוף לאנצר, בעל פרס נובל, קיבל על עצמו לפתח פיסיקה גרמנית "בניגוד למדע היהודי המיוצג על־ידי איינשטיין". בסולם הגזעים הועמדו היהודים בתחתית הדרג, נחותים מהם רק הצוענים והכושים.

"היטלר ידע כי למען הצלחת תורת־הכזב שלו יש להציב בפני העם הגרמני אובייקט מעורר שנאה, שאפשר לייחס לו כל דבר מאוס ובזוי, והיא האנטיתזה המוחלטת של האדם הארי, הנאצי, ואשר קיומו ופועלו יתוארו את הקשיים והתקלות שהמדינה הגרמנית נתקלת בהם, אובייקט זה הוא היהודי.

"אין להתעלם מכך, שהיו בגרמניה רבבות אנשי־מדע וכמורה, מדינאים וסופרים וסתם פשוטי־עם, שהעזו לעזור ליהודים, להרים ראש נגד משטר־הרשע ואף להתקומם נגדו, וביניהם בעלי שמות מפורסמים במדע ובתרבות הגרמניים. רבבות מתנגדים למשטר־הדמים נכלאו, ורבים מהם היו עתידים לסבול במחנות־ריכוז עד שניתז ראשה של המפלצת הנאצית. רבים מהם נספו ולא ראו עוד את יום השחרור. נכלאו ונאסרו מאות אנשי־כמורה. היו אף מקרים של גילויי גבורה אישית, כאותו כומר שנשלח על־ידי אייכמן למחנה־ריכוז על התערבותו הגלויה לטובת היהודים. היו גרמנים שהסתירו יהודים, שהתחלקו עימהם בתלושי מזון, ומתוך סיכון עצמי עזרו ליהודים להתחבא או להשיג מסמכים אריים. היו אחרים שקיימו מחתרת אנטי־היטלראית. בזמן המלחמה נמצאו גרמנים אשר מחו בפני היטלר על החרפה שהגסטאפו מביאה לעם הגרמני במעשי ׳חיות־הטרף׳, כפי שכינו את מעשי־ההשמדה של היהדות. היו אף אנשי־צבא שניסו לסכל את ההשמדה על־ידי התערבות ישירה. אך אלה היו מיעוט קטן. הרוב המכריע של העם הגרמני השלים עם המשטר הנאצי והיה עד שווה־נפש למעשי הפשע האיום ביותר שבוצע בהיסטוריה האנושית. רובם של משכילי גרמניה מוכן היה להתחמם לאורן של מדורות שורפי הספרים.

"האנטישמיות הפכה מצרך מובהק ל׳יצוא׳, שנזרע בכל מקום ופותח על־ידי שגרירים ונציגים גרמנים בארצות־חוץ. הנאצים השתמשו בליבוי איבה ושטנה כלפי היהודים לשם גיבוש מפלגות פשיסטיות בארצות שונות ולשם הכנת ׳גייס חמישי׳ בארצות שכנות. בנורבגיה, בהולנד, בצרפת, בסלובקיה, בקרואטיה, ברומניה, בהונגריה, באוקראינה, בלטביה, בביילורוסיה ועוד. גם על סף המפלה במלחמת־העולם באפריל 1944, כינס משרד־החוץ הגרמני את הדיפלומטים של בירות אירופה לטכס עצה כיצד להגביר שנאת ישראל בעולם. גם בשעת פרפורי גסיסתו, כשהתותחים הסוביטיים רעמו בחוצות ברלין, והיטלר ישב כלוא במרתף הרייכסקאנצליי, כשעולמו חרב וארצו מוכה על גוויותיהם של שישה מיליונים יהודים, כתב ה׳פיהרר׳ צוואתו הפוליטית (באפריל 1945) ובה ציווה שנאת־נצח ליהודים: ׳מעל לכל׳ – הוא סיים – ׳הריני מחייב את מנהיגי העם ואלה הכפופים להם לקיים בהקפדה את חוקי הגזע ולהתנגד ללא רחם ליהדות הבין־לאומית, זו מרעילת כל העמים׳.

"שלושה ארגונים הקים המשטר הנאצי למען השתלט על גרמניה ולהטיל משטר־אימים על ארצות הכיבוש: הס"ס, הס"ד והגסטאפו, אייכמן השתייך לשלושתם. בראש ס"ס הוצג היינריך הימלר, ויעודו להוות אגרוף־מחץ לכל מתנגדי המשטר. בתחילה מנה ארגון זה רק 28 איש, בפרוץ המלחמה כבר מנה רבע מיליון חברים מאומנים ביחידות כדוגמת הצבא הסדיר. הימלר הקים את הס"ס החמוש, כמשקל נגדי לצבא הגרמני הכללי – אם יתגלו פעם בצבא סימני היסוס בנאמנותו כלפי ה'פיהרר'. הס"ד, בראשות היידריך, היה ארגון לבילוש וריגול פנימי. בית המשפט הצבאי הבינלאומי ציין בפסק־דינו שלו כי הגסטאפו והס"ד שימשו למטרות פליליות, ובתוך זה רדיפה והשמדה של יהודים, למעשי אכזריות ורצח במחנות־ריכוז, למעשי־זוועה בארצות־הכיבוש, לעינוי ורצח של שבויי־מלחמה.

"גם ארגון ס"ס היה שותף, לפי אותו פסק־הדין, לפשעי־מלחמה, והיה לו תפקיד מיוחד ברדיפת יהודים. ס"ס הקים מחנות ריכוז, עבודה והשמדה. בעניינים יהודיים היה אדולף אייכמן הזרוע המבצעת של הס"ס, לגבי יהודים במחנות־ריכוז היו נוהגים להפעיל אמצעי ביזוי והשפלה, המכוונים לערער אמונת האדם בעצמו: הצליפו על פניו במגלב, מנעו ממנו מזון ולחם עד שהתפתל ביסורי־רעב, ציוו על גברים ונשים, ילדים וילדות לעשות צרכיהם בצוותא זה בפני זה, הריצו נשים ערומות, והיו הורגים וטובחים אנשים לשם שעשוע. זמן רב שמרו בסוד תוכנית ההשמדה. פתחו גם בתי־בושת במחנות־הריכוז והבטיחו גישה לשם למי שיתנהג כשורה.

"תוכניות הנאצים ודרכי ביצוען נשתנו לפי הנסיבות. בתחילה, כשהייתה עוד רגישות לתגובות העולם החיצוני – התרכז הפתרון בכפיית גירוש ושדידת הרכוש. כאשר נוכחו לדעת כי העולם מחשה ומאפשר לעשות הכול – עברו להשמדה כוללת. היה עוד שלב־ביניים, כשהנאצים עוד השתעשעו ברעיון של פתרון טריטוריאלי – ריכוז כל היהודים באי מדגסקר, וכדומה. לאייכמן היה חלק בכל שלושת הדרכים".

השלבים של רדיפות היהודים עד ל"פתרון הסופי" • גירושים המוניים, רצח המוני ביריות ובמתקני־גז • מחנות־השמדה • התמרדויות של יהודים • "דם תחת סחורה" – בהונגריה • עזרת המחתרת ליהודים בדנמרק, הולנד, גורבגיה, בלגיה וצרפת • "שופטי ישראל יחרצו דין אמת וצדק"

לאחר שהתובע (מר גדעון האוזנר) תיאר הארגונים הנאציים, שטיפלו בהשמדת היהודים בביצועו של אייכמן – מסר על השלבים השונים של רדיפות היהודים, שנסתיימו ב"פיתרון הסופי".

בסוף אוקטובר 1938 החליטה הממשלה הנאצית לגרש את כל התושבים היהודים אזרחי פולין לשעבר מתחומי גרמניה. היהודים הועלו לקרונות־משא, הובאו לקרבת גבול פולין, נצטוו לרדת ונרדפו בשדות לעבר הגבול הפולני. משמרות הגבול הפולני, שהיו בלתי־מוכנים למסע־פתע זה, עמדו אובדי־עצות.

בעקבות התנקשותו של הרשל גרינשפן, ששמע על גירוש זה, ביועץ השגרירות הגרמנית בפאריס, ארנסט פון ראט – התחולל לילי־הזוועות הראשון בגרמניה, בין 9 ל־10 בנובמבר 1938. בריונים נאצים פרצו לדירות יהודים, שדדו, הרסו וחמסו. רבבות יהודים נכלאו במחנות־ריכוז, כאילו "להגן עליהם מפני זעם העם". 101 בתי־כנסת נשרפו, 76 נהרסו. 7,500 בתי־עסק יהודיים נחרבו – כל זה לפי דין־וחשבון רשמי שהגיש היידריך, ראש הס"ד, לגֶרינְג בישיבת המיניסטרים, שנתקיימה יומיים לאחר הפוגרומים. הוחלט אז על הקמת רשות מרכזית להגירת

יהודים מכל גבולות גרמניה. בישיבה זו דיווח היידריך על פעולת אייכמן בווינה לגירוש היהודים מאוסטריה.

גרינג הטיל על היידריך בינואר 1939 לנקוט בכל האמצעים לקידום "ההגירה". פקודה זו חלה גם על כל שטחי הכיבוש, וקודם־כל על צ'כוסלובקיה שנפלה בידי הגרמנים. אייכמן ומחלקתו הפכו לכתובת המוסמכת של כל משרדי ה"רייך" בענייני היהודים.

הכשלת העלייה לארץ־ישראל זכתה אצל אייכמן לתשומת־לב מיוחדת. בעניין זה טען שיש לו התחייבות כלפי חאג' אמין אל־חוסייני, מופתי ירושלים לשעבר, עימו נפגש וקשר קשרים. הידידות בין השניים הייתה כה חזקה, עד שחאג' אמין ביקש מהימלר כי אחרי המלחמה, כאשר ייכנס בראש צבאות ה"ציר" לירושלים, יינתן לו יועץ מיוחד ממחלקת אייכמן, אשר יעזור לו לפתור גם בארץ זו בעיות היהודים בדרך בה נפתרה בארצות ה"ציר". אייכמן הציע לעוזרו ויסליצני לקבל על עצמו תפקיד זה. כשמשרד־החוץ הגרמני ומשרדים אחרים היה להם עניין לייחס אוהד ליהודים מסוימים – סירב אייכמן למלא הוראותיהם בטענה, שיש "להכניס את היהודים בכל ההקדם וללא כל התחשבות במסגרת הפעולות היהודיות הכלליות".

"גירוש" היה רק צעד ראשון ל"פיתרון הסופי". ההתקפה על ברית המועצות ביוני 1941 והצטרפות אמריקה למלחמה לצד בעלות־הברית היוו נקודת־המפנה בתכנון ההשמדה. בסוף יולי 1941, לאחר הפלישה לרוסיה, הורה גרינג להיידריך לאמור: "בהשלמה למשימה שהטלתי בצו מיום 24.1.39 לפתור את בעיית היהודים על־ידי הגירה או פינוי בדרך שתיראה מתאימה לפתרון אפשרי, הריני מורה לך בזאת לנקוט כל ההכנות הדרושות במובן: ארגוני, מעשי וכלכלי, כדי להביא לפיתרון כולל של הבעיה היהודית בתחום ההשפעה הגרמנית באירופה. כל הרשויות הנוגעות בדבר מצווות לשתף פעולה בנידון".

בכך ניתן האות. היידריך נתמנה לתכנן את ההשמדה, והוא מצידו מינה לתכנון ולביצוע אדם אכזרי וקנאי – את אייכמן". באוגוסט 1941 כתב אייכמן למשרד־החוץ כי ראוי למנוע ההגירה, בהתחשב בהכנות ל"פיתרון הסופי של בעיית יהודי אירופה". באותו קיץ נמצא אייכמן באושוויץ, מסדיר עם רודולף הס את הפרטים הטכניים ובוחר את המקום להקמת מתקני־ההשמדה.

בסתיו טס אייכמן לקייב (שביידי הגרמנים) להתייצב לפני הימלר. האחרון הוציא ב־27 באוקטובר 1941 צו האוסר כל הגירה של יהודים משטחי השלטון הגרמני. יומיים אחרי זה כתב פקיד מהמיניסטריון לאזורי־הכיבושים כי הוסכם עם אייכמן להשתמש במתקני גז ל"פתרון הבעיה היהודית".

פולין הייתה המדינה הראשונה שטעמה הטעם האיום של קרב־הבזק הנאצי – עם פרוץ מלחמת־העולם השנייה. תורת־הגזע הנאצית התייחסה לעמים הסלביים כאל נחותי־דרגה, שייעודם ההיסטורי הוא לשרת עמים נעלים מהם. דיכוי העם הפולני היה המטרה המוצהרת של היטלר. היחס ליהודי פולין היה גרוע שבעתיים, הללו הופקרו לגמרי, הסבל היהודי החל עם כניסת צבא גרמני לפולין: פוגרומים, התעללות, השפלה, שריפת בתי־כנסיות, גזל רכוש, קנסות קיבוציים. אחר כך החלה חטיפה לעבודה. יהודי שיצא בבוקר מביתו לא היה בטוח שיחזור. זו הייתה תקופת "הטרור הזעיר". אחריה באה תקופת ההשמדה. נשאר לפליטה הדין־וחשבון של משמיד יהדות מזרח־גליציה, ה"גרופנפיהרר" קצמן. הדין־וחשבון כולל הידיעה כי הושמדו בפקודת קצמן 434,329 יהודים, וכי נותרו במחוזו במספר מחנות רק 21,156 יהודים.

גטו ורשה היה הגדול בגטאות אירופה, גם מפני שיהדות העיר הייתה מרובת אוכלוסין וגם מפני שנמלטו לשם רבים מערים אחרות, באמצע שנת 1942 לא היו עוד אשליות בוורשה לגבי כוונות "השילוח" של הגרמנים. ראש מועצת הגטו, אדם צ'רניאקוב איבד עצמו לדעת יחד עם אשתו עוד ביולי 1942, כאשר הגרמנים תבעו ממנו להמציא יהודים נוספים ל"שילוח". בספטמבר 1942 נאספו למעלה ממאה אלף יהודים. שלושים אלף נשלחו לעבודה, יתרם נשלחו למחנות־השמדה. אז התחיל המרד בגטו. המחתרת הפולנית סיפקה למורדים היהודים תשעה אקדחים וחמישה רימוני־יד, בראש המחתרת המורדת הועמד מרדכי אניליביץ'; סגנו – יצחק צוקרמן. פעולות־התנגדות בודדות נעשו גם מקודם, אך הפעם הותאמה הפעולה. המחתרת החלה לפעול בינואר 1943 – ונפלו הקורבנות הנאציים הראשונים. לאחר שאזלה תחמושתו – התנפל אניליביץ' באגרופו על החייל הגרמני הקרוב ביותר, חטף רובהו והסתלק. המאבק שהחל היה נואש, ללא צל של תקווה לנצח – ובלבד שלא ללכת כצאן לטבח. הגטו חולק לאזורים, הוחל במאמץ קדחתני לרכוש נשק מהפולנים: הנשק הוברח לגטו בכל האמצעים. אקדח עלה אלפי זהובים. הוקמו בונקרים. הנאצים הוכו בתדהמה. לאחר חיסול קיני־ההתנגדות הראשונים החלו בפיתויי־מרמה: "מה הרעש? אנחנו רוצים לשלוח מספר יהודים לעבודה". הימלר פקד להשמיד תושבי הגטו: "משכנם של חצי מיליון יצורים תת־אנושיים, שממילא אין לו ערך לגרמנים – צריך להיעלם". ב־19 באפריל 1943, בערב־פסח, נעו לעבר הגיטו כוחות הס"ס בפיקודו של יורגן סטרופ, שנתמנה זה לא מכבר למפקד המשטרה בוורשה. הכוח התוקף מנה כ־1,000 חיילים בסיוע טנקים. המחתרת היהודית פתחה באש. רבים מהגרמנים נפגעו. החל קרב־הגבורה הנואש. הגרמנים שמו מצור על הגטו ופתחו בהפצצה אכזרית, ולאחריה נכנסו יחידות הס"ס, חיפשו שבויים והחריבו את הבונקרים. הנלקחים בשבי, שמנו עשרות אלפים, הושמדו, חלקם במקום וחלקם בטרבלינקה. המפקד הנאצי סטרופ הודיע כי בפעולת־הדיכוי הושמדו 56,000 יהודים. המשמיד קרא לקורבנותיו בשם "שודדים".

ורשה לא הייתה המקום היחיד בו ארגנו היהודים התנגדות נואשת למשמידיהם. לפני־כן ולאחר־מכן אורגנו פעולות בגיטאות צ'נסטוחוב, וילנה, קראקא, בנדין, ביאליסטוק ובמקומות אחרים. אחר־כך החלו התקוממויות בתוך קיני־ההשמדה. בין תאי־הגזים בטרבלינקה, סוביבור ואושוויץ היו גילויי מרד בודדים למאות. אחרי דיכוי מרד הגטאות התאגדו השרידים המעטים לגוף יהודי לאומי וקראו ביולי 1944 להתאחד ולהילחם באויב. בכרוז שהוציאו נאמר: "מרד לוחמי גטו ורשה הוא שהפך לסמל של מאבק־גבורה אשר כמוהו לא ידעה ההיסטוריה היהודית מימי בר־כוכבא. על מותם יאבל ישראל ועל מורשת גבורתם יחנך את בניו".

סופה המר של יהדות פולין בא במחנות־ההשמדה, אליהם הועברו מיליוני יהודים לפי הוראות אייכמן ועוזריו. הסוף בא באושוויץ, בבלזן, בטרבלינקה, בסוביבור, במיידאנק ובחלמנו.

כשסיים היטלר כיבושיו באירופה היבשתית הסתער על ברית המועצות. השמדת היהודים בכל ארץ וארץ הייתה תלויה בטיפולם של הנאצים באוכלוסיית אותה המדינה. ביום 17.7.1941 נשלחו הוראות לאתר בראש וראשונה את כל המהפכנים המקצועיים, כל פקידי הקומינטרן, כל הקומיסרים המדיניים של הצבא האדום, כל האינטליגנציה הסובייטית והיהודית כולם, בלא הבדל מקצוע, השקפה ועיסוק.

בתחילה הוציאו את היהודים להורג בירייה על־יד תעלות. הגוויות הושלכו מיד לתוך התעלה. בתחילת 1942 נשלחו מכוניות של גז והועמדו בקרבת מחנות־מעבר, בהם נאספו הקורבנות. נאמר להם שהם עומדים להיות מועברים למקום אחר ועליהם להיכנס למכוניות. כשנכנסו – נסגרו

הדלתות ודרך צינורות הוזרם הגז פנימה. תוך 10–15 דקות מתו הנכנסים, והמכוניות הוסעו לחפירות הקבורה. בשמונה חודשים לאחר הפלישה הנאצית לברית־המועצות נרצחו למעלה מ־720,000 יהודים. אלפים ברחו ליערות, הצטרפו לפרטיזנים, אחזו בנשק ונלחמו. אך לא רבים זכו לכך. רוב היהודים בערי רוסיה שנכבשו נכלאו בגטאות ונרצחו. בתחילה לא האמינו יהודי רוסיה שצפוי להם הרג.

כשהופיעה בחוצות וילנה אישה פצועה, פרועת־שער, יחפה, בעלת מבט תוהה וסיפרה בלחש ובפחד לרופא שטיפל בה כי ברחה, מגיא־ההריגה בפונאר, וכי שם רוצחים את היהודים – לא האמינו לה, חשבו אותה למטורפת.

אותם מאורעות אירעו גם בקובנה. ההוצאה להורג לאחר עינויים קשים החלה עוד בסוף יוני 1941. לאחר־מכן באו בלהות של התעללות ורצח. נשים הוצאו לרחוב עירומות, ובריוני הס"ס ערכו חיפושים בגופן. אימהות יהודיות החלו להבריח ילדים מבעד לגדר הגטו לשם מסירתם לאיכרים שיחביאום. אך לא רבים מהילדים הצליחו להימלט. כשההורים היו עסוקים בעבודת־כפייה היו מרצחי הס"ס באים, חוטפים הילדים ומוציאים אותם להורג. גם תור המבוגרים הגיע עד מהרה. ותהליך חיסול הגטו בוצע באכזריות כמו במקומות אחרים.

בהונגריה התנהל תחילה משא־ומתן באמצעות יואל בראנד וי' קסטנר על "משאיות תמורת דם" (כלומר שחרור מאות אלפי יהודים תמורת רכב וכדומה שיינתן לגרמניה), ואייכמן עשה כל אשר ביכולתו למנוע ביצוע עסקה זו וערך במקום עסקה זו "מצעד־מוות" של יהודי הונגריה סמוך למפלת גרמניה.

ממשלת הונגריה התנגדה כל הזמן לגירוש היהודים והשמדתם, גם כשנקרא עוצר הונגריה, הורטי, באפריל 1943 לפגישה עם היטלר ועם שר החוץ ריבנטרופ ונדרש לתת יד להשמדת היהודים – סירב. אולם גורל יהודי הונגריה נחתך כשהצבא הגרמני עבר במרס 1944 את הגבול וכבש את הונגריה. אייכמן הכניס להונגריה את כנופית המרצחים שלו, שכבר שלחו לטבח מיליוני יהודים וידעו מנסיונם ברחבי אירופה כל דרכי הפיתוי וההסתה של האוכלוסייה המקומית, כי היו זקוקים לעזרת ההונגרים, באשר ידעו כי הזמן העומד לרשותם הוא קצר. הצבא הסובייטי כבר כבש בחזרה את אוקראינה והתקדם להרי הקרפטים, והנאצים חששו שאם לא יבצעו המרצחים את מלאכתם במהרה לא יוכלו עוד לעשותה לעולם. לרשותה של הכנופייה האייכמנית עמדו כל האמצעים הצבאיים של גרמניה וגם המנגנון של המדינה ההונגרית, כי בראש הונגריה הועמד על־ידי הגרמנים איש חדש, סטויי, משרת הגרמנים. בראש צוות המרצחים הועמד אייכמן בעצמו. הוא דאג לכך שמרד וורשה לא יחזור גם פה. ולכן נאחזו כל האמצעים שהיהודים לא ירגישו כלל מה צפוי להם ולא יתקוממו ולא יברחו.

החל משא־ומתן עם נציגים יהודים על "דם תמורת סחורה": יהודים יינצלו תמורת מכוניות־משא, קפה, תה, סבון ועוד. בראנד נצטווה לנסוע לתורכיה הניטרלית להביא לשם הצעת התמורה לגופים יהודיים, וקורט בכר, קצין ס"ס, נשלח על־ידי הימלר לנהל משא ומתן זה. הימלר אמר לו שהוא יכול להבטיח ליהודים מה שהוא רוצה. "מה שנקיים – זהו דבר אחר". כדי לעזור להתקדמות המשא־ומתן השיג בכר הסכמת הימלר לשלוח רכבת עם 1684 יהודים, שנסעה לברגן בלזן, ומשם הורשו היהודים בשתי הזדמנויות נפרדות לנסוע לשווייץ – וכך ניצלו אלה מהשמדה. באותו זמן ניתנה הוראה לרודולף הס להפעיל מחדש את מחנות־המוות באושוויץ. ולעשות כל ההכנות לפעולת־השמדה מוגברת – לאחר שכבר שבתו זמן לא מעט ממלאכת־ההשמדה. לא הייתה עוד תקופה של פעילות קדחתנית באושוויץ כפי שנתחדשה בקיץ ובסתיו 1944. היו ימים בהם הושמדו

למעלה מעשרת אלפים יהודים ביממה. הגירושים מהונגריה בוצעו בסודי־סודות. שום דבר לא נתפרסם בעיתונות.

לנציגי יהדות הונגריה נאמר על־ידי אייכמן ומרעיו כי ניתן להציל יהודים על־ידי העברה לאוסטריה תמורת כופר כסף. כ־150,000 יהודים הופנו בדרך זו לאוסטריה. המסוגלים לעבודה נלקחו לביצורים, והאחרים הועברו להשמדה.

בסוף 1944 ניסה העוצר ההונגרי הורטי לחלץ את ארצו מהמלחמה לצד גרמניה, אך הגרמנים השתלטו בכוח על בודפשט, עצרו את הורטי והעלו לשלטון את סאלאשי, מנהיג "צלב־החץ", והיהודים ניתנו שוב לידי אייכמן. אז אורגן "מצעד־המוות". לא היו עוד רכבות, ואייכמן ארגן בעזרת פשיסטים הונגרים מצעד יהודים לעבר אוסטריה, כביכול לשם עבודה בביצורים, למעשה לשם הרג. חשבונו של אייכמן היה פשוט: החלשים ייפלו בדרך, החזקים יגיעו להקמת ביצורים, ובזמן עבודתם יושמדו. המצעד החל בנובמבר 1944, בגשם, בשלג ובקור. לנו תחת כיפת־השמים או בדירי־חזירים. כך הובלו גם נשים, ילדים וזקנים. מי שהתקשה ללכת – נורה על־ידי המשמר. מי שאפסו כוחותיו – נפל ומת. מאות איבדו עצמם לדעת או נספו במגפת טיפוס־הבהרות, שהשתוללה בין הצועדים. כל הדרך הייתה זרועה גוויות. הזוועות הגיעו לידי כך, שאפילו קצינים וחיילים מהליווי ההונגרי התחילו להתמרד ולדרוש כי ישלחום לחזית. אף התערבותו של סאלאשי להפסקת המצעד לא הועילה. וכאן אירע דבר מפליא, הימלר עצמו געַר באייכמן על ארגון פעולה זו – ומצעד־האימים נפסק. בינתיים כיתר הצבא הסובייטי את בודפשט, ושארית הפליטה של יהדות הבירה ניצלה.

בארצות הצפון – נורבגיה ודנמרק – לא היו הרבה יהודים. בדנמרק ישבו בשעת כיבושה על־ידי גרמניה כ־6,500 יהודים. השלטון הגרמני הניח תחילה לממשלה הדנית להוסיף לפעול, המלך הדני הוסיף למלוך, והממשלה הדנית הוסיפה למשול, ולא הונהג פה אות הקלון היהודי, ולא חוקק חוק נגד היהודים. אולם עם התגברות פעולת המחתרת האנטי־גרמנית תוכנן מיד מצוד על היהודים. אייכמן שלח לדנמרק מספר אנשים ממחלקתו שיעשו המלאכה, בשני הימים הראשונים של אוקטובר 1943 פרצו הקלגסים לבתיהם של היהודים, אבל רוב בתי היהודים נמצאו ריקים. לדנים נודעה מראש מזימת ההשמדה, נאספו מיד בחשאי ספינות־דיג, אוניות־טיול וכלי־שיט אחרים, היהודים הובאו לחוף על־ידי צופים, סטודנטים ומתנדבים אחרים, הושבו בסירות והובלו לשבדיה בחשאי. כך ניצלו כששת אלפים יהודים, ורק מאות אחדות נפלו בידי שליחי אייכמן.

בנורבגיה היו כ־1,750 יהודים, ולמרות השתדלות הממשלה השבדית הושמדו קרוב לשמונה מאות יהודים.

בבלגיה הושמדו רבבות יהודים. נשארו בחיים רק מעטים, הודות לעזרת המחתרת והאוכלוסייה הנוצרית, שהסתירה מספר יהודים. מעצרים המוניים התחילו ביולי 1942, ובאוגוסט נשלחו העצורים לאושוויץ ושם נרצחו.

בפעולת־השמדה בהולנד נתקל אייכמן במרי מצד תושבי הולנד הנוצרים. מיד לאחר כיבוש הולנד על־ידי הנאצים במאי 1940 החל המסע האנטי־יהודי בכל שלביו: חקיקה אנטי־יהודית, איתור יהודים בסימונם על־ידי כפיית אות־קלון, גזלת הרכוש היהודי, ולבסוף – שליחת היהודים מזרחה לשם השמדה. בהולנד כמו בכמה ארצות במערב הטרידה את שלטונות הכיבוש בעיית בני נישואי־התערובת. לבסוף נמצא פתרון לכך: עיקור כל בני נישואי־תערובת לבל יקימו ולדות. מעשי־תועבה אלה קוממו את תושבי הולנד הנוצרים, ובפברואר 1941 פרצה באמסטרדם שביתה כללית, שהתפשטה גם לערים אחרות. הושבתו מפעלי גז וחשמל, הופרע מסע הרכבות. מיד הזעיקו

הנאצים יחידות של ס״ס וכוחות משטרה גרמניים, וניתנה פקודה לירות בקהל. ראשי תנועת המרי נאסרו והומתו. רבים נכלאו, נתפסו בני־תערובת יהודיים שנשלחו למחנות־ריכוז ועונו למוות. השביתה נשברה ביד חזקה בטרור־אימים. מתוך הפגנת הזדהות עם הנרדפים החלו גם לא־יהודים באלפיהם לענוד מגן־דוד צהוב, שהוטל על היהודים כאות־קלון, אולם שליחי אייכמן איתרו ובודדו את היהודים, ריכזו אותם במחנות ובשכונות מיוחדות, ובפברואר 1942 החלה העברת יהודים למחנות, תחילה: למחנות־עבודה ואחרי־כן למחנות־ההשמדה. תחילה פקפקו הנאצים אם היהודים הספרדים גם הם יהודים, עד שמשרדו של אייכמן נתן להם הוראה שהם יהודים גמורים ונידונים להשמדה. ככל שאר היהודים. שכנים נוצרים החלו להחביא יהודים, וידוע המקרה של אנה פרנק. אולם הרוב הגדול של יהודי הולנד סומנו, בודדו, רוכזו ורכושם נגזל. באמצע יולי 1942 החלו הגירושים מהולנד. בסוף אפריל 1943 דיווחו לאייכמן, כי לעת־עתה נשלחו מהולנד רק 68,000 יהודים ונותרו עוד 71,700 יהודים. מיד הוחלט על פעולה מוגברת. כדי להימנע מקשיים שעלולים לבוא מצד שבדיה, שהייתה לאחר הכיבוש הנאצי מעצמת־החסות של הולנד, הוחלט, כי בדומה ליהודי הרייך תישלל על פי חוק מיוחד גם מיהודי הולנד נתינותם ההולנדית בשעה שיעברו גבול הולנד בדרכם מזרחה, ואומנם המחצית השנייה של 1943 הייתה שנת פעולה מוגברת. רכבות נעו מזרחה טעונות מטען חי, ובהולנד נשארו רק קבוצות בודדות של יהודים, כגון פועלי־יהלומים, מומחים שהיו דרושים לגרמנים. גם במפעלי־חימוש גרמניים עבדו כמה יהודים. לבסוף נשלחו גם אלה, ולא נשארו לפליטה אלא כ־5,000 יהודים.

בצרפת הפקירו שלטונות וישי את היהודים, תחילה את חסרי־הנתינות, אחר כך בעלי נתינות זרה, ולבסוף – על אף התנגדותו של המרשל פטן – גם את אזרחי צרפת היהודים. המחתרת הצרפתית עשתה רבות להצלת יהודים.

הנאצים ניסו להפעיל לחץ על איטליה לבצע ״הפיתרון הסופי״ בחלקה הדרומי של צרפת שנפל בידי האיטלקים. מוסוליני היה מוכן לשתף פעולה עם הגרמנים במבצע־ההשמדה, אבל חלק מהפקידות האיטלקית הכשיל את הפעולות.

אייכמן פעל גם ביוגוסלביה. נשרפו בתי־כנסיות, ויהודי סרביה וקרואטיה רוכזו במחנות ונספו באלפיהם – במגפות ועל־ידי השמדה ישירה.

בסלובקיה, שהוקמה כיחידה מדינית נפרדת, התנהלה ההשמדה בכל המרץ. הנאצים מצאו כאן בני־ברית סלובקים בראש הממשלה טוקה ובשר־הפנים מאך, שהיו בין הראשונים במנהיגי הארצות הקרובות לשתף פעולה בגירוש היהודים. לאחר שגורשו 55,000 יהודים מסלובקיה. הופעל לחץ נגדי על־ידי חוגי הכנסייה, והממשלה הסלובקית החלה לפקפק אם להמשיך בגירושים. מיד הפעיל אייכמן לחץ. בספטמבר 1944 חודשו המצודים, ושוב גורשו 12,000 יהודים והושמדו. עוד כמה אלפים נהרגו בסלובקיה.

ברומניה פעל מטעם אייכמן בא־כוחו ריכטר. הגירוש היה צריך להתחיל ב־10.9.1942. הוכנו כל התוכניות, הנהלת־הרכבת הגרמנית עשתה מצדה כל הסידורים, אך בינתיים שינו הרומנים את עמדתם. ריכטר: ניסה ללחוץ, אך ללא הועיל. הרומנים ריכזו את היהודים במחנות, בהם מתו ונהרגו רבבות יהודים, אך הגירוש למחנות סופל.

גם על יהדות יוון עברה כוס התרעלה, ובייחוד על קהילת סלוניקי, שבימי התורכים הייתה העיר היהודית ביותר בעולם כולו, ובה ישבו גם אחרי כיבוש יוון רוב יהודי יוון. במרס 1943 החל הגירוש למחנות־ההשמדה בפולין בקרונות משא ובהמות, ובקצב מהיר ומזורז הועברו למרכזי־ההשמדה 54,000 יהודי סלוניקי.

גדעון האוזנר סיים הרצאתו, שנמשכה כעשר שעות, ביום 18.4.1961 במילים אלה: "לאדולף אייכמן תהיה זכות שלא ניתנה אף לאחד מקורבנותיו: הוא יוכל להגן על עצמו בפני בית־דין. גורלו לא ייחרץ אלא על פי דין ועל פי ראיות, כשחובת הוכחתן היא על התביעה הכללית, ושופטי ישראל יחרצו דין אמת וצדק".

סלילים שהוקלטו מפי אייכמן ותצלומי תעודות ומסמכים הוגשו למשפט • הפסקת המשפט לימים אחדים לרגל חג־העצמאות • שדר ראש הממשלה ליום־העצמאות • עדות על פעולת אייכמן בהצהרת הפושע ויסליצני • פרטים מזעזעים בפי עדי־התביעה • בית־המשפט מרשיע את אייכמן בכל סעיפי האישום ונידון למוות • אייכמן מגיש בקשת־חנינה לנשיא והוא דוחה אותה • אפרו של אייכמן נזרק לים

עדי־התביעה הראשונים, שהעידו ביום 18.4.1961, היו בעיקר ראשי־המשטרה שאספו ממקורות שונים את המון התעודות והמסמכים, שהוגשו ושיוגשו לבית המשפט. היה זה רב־פקד נפתלי בר־שלום, שהועמד בראש אגף הדוקומנטציה בלשכה 06. הכמות הגדולה ביותר של מסמכים הגיעה בתצלומים מארכיון משרד־החוץ הגרמני, אשר נתפס כמעט בשלמותו, עם תעודות משנת 1870 עד תום מלחמת־העולם השנייה, והועבר לאנגליה. ד"ר מאיר וִרְטָה, מרצה להיסטוריה מדינית באוניברסיטה העברית בירושלים, יצא בשנת 1958 בשליחות "יד ושם" ללונדון לצלם את המסמכים הנוגעים להיסטוריה העברית. התצלומים הועברו ל"יד ושם" בירושלים, ולשכה 6 קיבלה התצלומים מידי מנהל ארכיון "יד ושם" ד"ר ישראל קרמיש.

הסניגור עורך־הדין סרוואציוס הודיע שאין לו כל חששות מפני הגשת החומר, אולם הוא שומר לעצמו הזכות להזמין מגישי המסמכים לחקירת שתי וערב.

הוגשו גם מסמכים מצרפת, ממוסד יהודי בחסות ממשלת צרפת. גם מסמכים שהגיעו מאמסטרדם ומד"ר לונהרץ, מי שהיה ראש הקהילה היהודית בווינה בימי השואה.

פקד־המשטרה אבנר לס הציג במשפט סלילים שהוקלטו מפי אייכמן במעצר. לס סיפר כי אמר לאייכמן שיקליט כל מה שהוא יאמר, ואייכמן הביע הסכמתו לכך. בסלילי־ההקלטה נשמעו גם דברים אלה של אייכמן: "על אף הכול יודע אני, כמובן, כי אין אני יכול לרחוץ בניקיון כפיי, הואיל ולעובדה שהייתי מקבל פקודות – לא נודעת, בוודאי, כיום כל משמעות. אלה אשר תכננו, הכריעו, הורו ופקדו נמלטו מאחריותם בזול באמצעות התאבדות. אחרים אשר נמנו עם חוגים אלה מתו או אינם נמצאים עתה. יהא הדבר אשר יהיה, בפנימיותי הנני מוכן לכפר גם באופן אישי על המאורעות הנוראים, ואני יודע כי צפוי לי עונש־מוות. אני אף איני מתחנן לחסד, כי אין אני ראוי לו. יתר על־כן, אם תהיה משמעות הדבר מעשה נעלה יותר של כפרה, הריני מוכן לתלות עצמי בפומבי, למען יראו ויירָאו כל האנטישמים בארצות תבל".

חומר העדות, שנגבה במשטרה ונדפס אחר כך, משתרע על פני 3,500 עמודי סטנסיל מכורכים, וכל זה הוגש ביום 20.4.1961 לבית המשפט במהלך עדותו של פקד אבנר לס ממשטרת ישראל, שהיה חוקר את אייכמן.

לרגל יום העצמאות, שחל אותה שנה לא ביום ה' באייר (מפני שזה היה יום ו') אלא ביום ד' באייר (20.4.1961), נפסק המשפט לימים אחדים. מצעד צה"ל אדיר רושם עבר בחוצות ירושלים, ובו הופיעו בפעם הראשונה טנקים כבדים וחדישים מדגם סנטוריון שנרכשו בבריטניה. נתקבלו מכתבי־ברכה ממלך שבדיה, ממלכת הולנד, ממלך נפאל, מנשיא ארצות־הברית, מנשיא צרפת,

מנשיא הסובייט העליון של ברית המועצות, מנשיא בורמה, מנשיא הודו, מנשיא יוגוסלביה, מנשיא שווייץ, מראש ממשלת קמבודיה ועוד. זו הייתה חגיגת "בר־מצווה" למדינת ישראל. יותר מחצי מיליון איש, מתושבי הבירה ומכל קצות הארץ והמון תיירים, חזו במצעד הירושלמי.

בשידור לעם ליום העצמאות אמר ראש הממשלה, בין השאר:

> שני מאורעות רבי־משמעות הורישה שנת הבר־מצווה של מדינת ישראל להיסטוריה היהודית. שני מאורעות שאין לכאורה שום קשר ביניהם, אבל שניהם ילידי היום הגדול, שפתח תקופה חדשה בחייו, בגורלו ובמעמדו של העם היהודי, היום בו הוכרזה עצמאותו המחודשת של העם במולדתו הקדומה לפני שלוש־עשרה שנה, והמאורעות הם: 1. הפגישה של גיבורי מלחמת־הקוממיות בימינו עם הלוחמים על עצמאות עמם ומולדתם לפני 1830 שנה במדבר יהודה, הצופה על פני ים המלח; 2. המשפט העברי בבירת ישראל נגד משמיד יהדות אירופה – סלתה ושמנה של יהדות התפוצות – מטעם גרמניה הנאצית.
>
> לא בישראל נעשה הפשע המתועב. ישראל כמדינה יהודית לא הייתה קיימת עדיין בפועל בהיערך הטבח של מיליוני היהודים. ולא היה זה טבח היהודים הראשון בתולדותינו. אבל גם המרטירולוגיה היהודית של אלפי שנים לא ידעה מעשה־השמד מתוכנן, רב־היקף ואכזרי כרצח המיליונים על־ידי התליינים הנאצים, שהיה מכוון לעקור ולמחות ולהשמיד ולאבד עם שלם מזקן ועד נער, מאשה ועד יונק, לבלי השאיר זכר מעם עתיק־יומין זה עלי אדמות – כאן מתנהל לא משפט רגיל, ולא רק משפט. כאן נעשה בפעם הראשונה בתולדות ישראל צדק היסטורי על־ידי העם היהודי הריבוני. במשך דורות רבים היינו הסובלים, המעונים, הנהרגים – וגם הנשפטים, שוטנינו ורוצחינו היו גם שופטינו. בפעם הראשונה שופטת ישראל רוצחי העם היהודי. לא איש יחיד עומד לדין היסטורי, ולא המשטר הנאצי בלבד, אלא שנאת ישראל בכל הדורות. השופטים הנזקקים לחוק והנאמנים על החוק ישפטו את אייכמן האיש על פשעיו המחרידים, אבל דעת־הקהל האחראית בעולם תשפוט את שנאת ישראל, שהכשירה את הקרקע לפשע־הזוועה המחריד ביותר בתולדות העמים. ונדע כי רק עצמאות ישראל יצרה התנאים הדרושים לעשיית צדק היסטורי זה.

למחרת יום העצמאות, ביום 21.4.1961, נתחדש משפטו של אייכמן, והמשיכו להשמיע את סלילי־ההקלטה של דברי אייכמן שהשמיע באזני הפקד לס. כוונת דברי אייכמן ברוב הסלילים הייתה להוכיח שהוא רק מילא פקודות שנתנו לו הממונים עליו. "אילו היו אומרים לי בעת ההיא שאבי בוגד ויש להוציאו להורג, הייתי עושה זאת. הייתי מציית באופן עיוור לפקודות. – הייתה מלחמת הקיום של העם הגרמני – ואין הבדל איזו משימה היו מטילים עליי" – אמר אייכמן באחד הסלילים האלה. כשנשאל אייכמן על־ידי לס אם לא היו מקרים שאנשים סירבו למלא פקודה – ענה אייכמן: "לא ידוע לי. לא ידוע לי. אולי היו פה ושם מקרים כאלה. אבל הדבר לא ידוע לי".

בגמר שמיעת הסלילים העידו עדי־ההאשמה. ראשון העדים היה הפרופ׳ סאלי בארון, שנתן לבית־המשפט תיאור היסטורי על חייה התוססים של יהדות־אירופה מימי האמנציפציה במאה התשע־עשרה ועד שקיעת יהדות זו על־ידי השמדה בידי הנאצים. בשנת 1939 חיו בעולם – 16,500,000 יהודים. אחרי השואה נשארו רק 10,500,000. סרוואציוס ניסה להוכיח כי בהיסטוריה פועלים כוחות בלתי־רציונליים, ולא תמיד המעשים מוליכים למטרה שאליה התכוונו העושים,

והראיה: כאילו רצו להשמיד העם היהודי, ונתרחש היפוכו של דבר – קמה מדינה יהודית, פרופ׳ בארון ענה כי אין זו שאלה היסטורית אלא משפטית: כל אדם אחראי למעשים ולמניעים האישיים של מעשיו.

בישיבה ביום 25.4.1961 נשמעה הצהרת ויסליצני, שהיה תחילה הממונה על אייכמן ואחר כך אחד מפקודיו. ויסליצני נתלה לפי פסק־דין של בית משפט סלובקי ומסר לפני זה הצהרה בפני קצין־תביעה אמריקני. ויסליצני חילק הפעולות האנטי־יהודיות לשלושה שלבים:

1. השנים 1937–1940: בשנים אלה המריצו הגירת יהודים מגרמניה ואוסטריה. לאחר כיבוש צרפת עיינו בתוכנית לשלוח היהודים למדגסקר, אולם תוכנית זו לא הופעלה כלל.

2. השנים 1940–1941: בשנים אלה רוכזו היהודים בגיטאות ובמחנות־ריכוז בפולין ובארצות־המזרח הכבושות.

3. השנים 1942–1943: שנות השמדת היהודים. ויסליצני סיפר שאייכמן אמר לו בשנת 1942 כי היהודים יושמדו על פי פקודה בכתב מאת היטלר מתאריך אפריל 1942, ויסליצני נתרגש. אמר לו אייכמן: ״אל תהיה סנטימנטלי. זוהי פקודת הפיהרר״. ויסליצני גם סיפר כי בשלהי 1944, כשתבוסת גרמניה כבר הייתה ודאית, והימלר הורה להפסיק הוצאת היהודים להורג – לא ביצע אייכמן את ההוראה עד שקיבל פקודה בכתב מהימלר להפסיק את הטבח. לפי ויסליצני, אמר לו אייכמן בפברואר 1945: ״אצחק כשאקפוץ לקברי, הודות להרגשה שהרגתי חמישה מיליונים יהודים. זה נותן לי סיפוק ומשביעני רצון״.

סרוואציוס ערער על קבלת הדין־וחשבון של ויסליצני, באשר האחרון רצה בנירנברג להטיל כל האחריות על אייכמן. התובע ענה על כך כי בהצהרה של רודולף הס, המפקד של מחנה אושוויץ, שניתנה בנפרד־יש סיוע להצהרת ויסליצני.

בהצהרת ויסליצני מדובר גם על קשרי אייכמן והמופתי חאג׳ אמין אל־חוסייני. בסתיו 1937 ערכו אדולף אייכמן ועוזריו חקירה בשאלות הציונות ודיברו על פגישה עם המופתי. אייכמן בא לארץ־ישראל, ובקהיר נפגש עם ידידו המופתי; ולאחר שהמופתי בא לגרמניה בימי המלחמה ערך ביקור בלשכתו של אייכמן בברלין וכן ביקור אצל הימלר. לאחר מכן ביקר ויסליצני אצל אייכמן, וזה סיפר לו בפרוטרוט על השיחות עם המופתי. אייכמן סיפר לו כי הרצה לפני המופתי הרצאה מפורטת על ״הפתרון״ לבעיית יהודי אירופה; ולדברי אייכמן, התרשם המופתי מהתוכנית וסיפר לו כי ביקש מהימלר שלאחר כיבוש ארץ־ישראל על־ידי הגרמנים ימונה נציג אייכמן כיועצו האישי של המופתי. אייכמן סיפר כי הוא וכן הימלר התפעלו מאוד מאישיותו של המופתי. להלן מסר ויסליצני כי בסוף שנת 1942 השיג הסכמת אייכמן והימלר – לפי בקשת הג׳וינט בברטיסלבה – להעביר 10,000 ילדים יהודים מפולין לטרזיינשטאט לשם החלפתם באזרחים גרמנים שבמדינות בעלות־הברית. הילדים הגיעו כבר בחלקם לטרזיינשטאט, ואז נקרא ויסליצני באופן דחוף אל אייכמן בברלין, והלה גילה לו כי התוכנית להצלת הילדים בוטלה – לאחר שנודע הדבר למופתי, והוא מחה באזני הימלר על העברת ילדים לארץ־ישראל בטענה, שילדים אלה יגדילו ויחזקו את הישוב היהודי בארץ־ישראל. בעקבות התערבותו של המופתי אסר הימלר את ביצוע הפעולה וכן הוציא איסור כללי על הגירת יהודים מארצות הכיבוש לארץ־ישראל. עמדה זו של הימלר, שבאה כתוצאה מהתערבותו של המופתי, השפיעה לאחר־מכן על כל הדיונים להצלת יהודים, ובייחוד על הדיונים להצלת יהודי הונגריה. ויסליצני הדגיש בהצהרתו כי מאחר שהמקום היחיד אליו יכלו יהודי הונגריה לצאת היה ארץ־ישראל, ולכך התנגד המופתי – נכשלו המאמצים להציל יהודים אלה.

לאחר שנשמעו המון עדים, שהוסיפו פרטים מזעזעים על זוועות מעשי־ההשמדה של הנאציזם וגם פרטים מעודדים על גבורת לוחמי הגיטאות – סיים התובע ביום 10.8.1961 את טענותיו ודרש הרשעת אייכמן. הסנגור סיים תשובתו כעבור 4 ימים, ביום 14.8.1961. הוא כפר בסמכות בית המשפט הישראלי לשפוט את אייכמן. לדבריו, אפשר לשפוט את אייכמן אך ורק על פי חוקי ארגנטינה, כיוון שלא הוסגר לישראל; סרוואציוס שלל תוקפו של חוק עשיית דין בנאצים וטען שהשמדת היהודים לא הייתה תלויה באייכמן. הבירור המשפטי נמשך למעלה מארבעה חודשים, מיום 11.4.1961 ועד יום 14.8.1961. ושוב עברו כארבעה חודשים עד שהשופטים הגישו פסק־דינם. ביום 11.12.1961 היה האולם שוב מלא כביום הראשון: היו פה שליחים רשמיים של גרמניה המערבית, שגרירי מדינות רבות, שליחי העיתונות העולמית והישראלית. המתיחות גברה כשאייכמן הוכנס לתא־הזכוכית בלוויית שומריו. כעבור דקות אחדות הופיעו שלושת השופטים. חבר בית המשפט העליון, השופט ד"ר מ. לנדוי, ציווה לנאשם לעמוד. אייכמן קם על רגליו. באולם הושלך הס, והיושב ראש, מר לנדוי, הודיע: "בית־המשפט מצא שאתה אשם בפשעים נגד העם היהודי, בפשעים נגד המין האנושי".

"אדולף אייכמן – אמר ד"ר מ. לנדוי – הועמד לדין לפני בית משפט זה בהאשמות, שאין למעלה מהן בחומרתן – האשמות בפשעים נגד העם היהודי, פשעים נגד האנושות ופשעי מלחמה. זמן הפשעים המיוחסים לו והרקע ההיסטורי שלהם – הם תקופת שלטונו בגרמניה ובאירופה, וסעיפי כתב־האישום מקפלים בתוכם את שואת העם היהודי באותה תקופה פרשה רווית דם־וייסורים שתיזכר עד סוף הדורות. אין זו הפעם הראשונה שהשואה הועלתה בדיון בפני בית משפט. היא נדונה בהרחבה בבית־הדין הצבאי הבין־לאומי בנירנברג, במשפטם של פושעי־המלחמה הראשיים, וכן בכמה מן המשפטים הנוספים שבאו בעקבותיו. אך זו הפעם הראשונה הועמדה במרכז הדיון, וזה אשר ייחד את המשפט הזה מכל אשר קדם לו. מכאן גם המגמה, שהייתה ניכרת במשפט ומסביבו, להרחיב את היריעה. הורגשה השאיפה, המובנת יפה כשהיא לעצמה, לתת במסגרת המשפט הזה תיאור היסטורי מקיף של לוחמי הגטאות, מורדי המחנות והפרטיזנים היהודים. והיו גם שביקשו לראות במשפט זה במה לבירור שאלות נוקבות – שאלות שהשואה גרמה אותן ואחרות, העומדות על הפרק מכבר, אך עתה הן חוזרות ומתעוררות ביתר חריפות, עקב הפורענות ללא תקדים שהתרגשה ובאה על העם היהודי ועל העולם כולו באמצע המאה העשרים: כיצד היה יכול לקרות כדבר הזה לאור היום, ומדוע באה הרעה הגדולה הזאת מידי העם הגרמני דווקא? האם היו הנאצים יכולים להפיק את זממם אלמלא העזרה שניתנה להם על־ידי עמים אחרים, שבתוכם ישבו היהודים? האפשר היה למנוע את השואה, לפחות בחלקה, אילו גילו המדינות בנות־הברית יתר רצון לעזור ליהודים הנרדפים? האם העם היהודי בארצות החופש עשה כל אשר־יכול כדי להיזעק ולהזעיק לעזרת אחיו? אילו הן הסיבות הפסיכולוגיות והחברתיות של אותה שנאה קיבוצית ששמה אנטישמיות? האם מחלה עתיקת־ימים זו ניחנת לריפוי, ובאילו אמצעים? ומה הלקח שישראל והעמים. חייבים ללמוד מכל אלה, ושחייב ללמוד כל אדם ביחסיו אל הזולת? ועוד שאלות משאלות שונות, שאף אין למנותן כולן.

"דרכו של בית־המשפט במבוך זה של שאלות מסתערות הייתה והנה ברורה: אסור לו להתפתות להיגרר אל תחומים לא לו. להליך המשפטי דרכים משלו, הקבועות על פי החוק, ואלה אינן משתנות, ויהי נשוא המשפט אשר יהיה. שאם לא כן – מתקלקלת שורת הדין והדיון, החייבת להישמר שמירה קפדנית, בהיותה ערך חברתי וחינוכי חשוב כשהיא לעצמה.

"ענייננו של כל משפט פלילי הוא לברר אם נכונות טענות האישום של התביעה נגד הנאשם,

למדוד לו את עונשו. כל מה שדורש בירור זה לשם השגת מטרות אלה – חייב להתברר במשפט, וכל מה שזר להן – יש להוציאו מכלל הדיון. "

באומרנו דברי־הבהרה אלה, אין אנו מתעלמים מן הערך החינוכי הרב שהיה טמון בעצם ניהול המשפט הזה לעם היושב בציון, וגם מעבר לגבולות המדינה. אבל לגבי בית המשפט אין אלה אלא תוצאות־לוואי של המשפט".

השופטים הביעו הערכה לבאי־כוח הצדדים: היועץ המשפטי מר האוזנר ועוזריה, ה"ה ד"ר י' רובינסון, בר־אור, בך וטרלו, שעזרו לידו בניהול המשפט תוך שליטה גמורה בחומר המשפטי והעובדתי הרב, אשר הוכן בשבילם על־ידי חוקרי המשטרה, שעמלו לפניהם באופן הראוי לשבח. כן העריכו את הסניגור ד"ר סרוואציוס ועוזרו מר ואכטנברוך. ד"ר סרוואציוס עמד כמעט יחיד במערכה משפטית כבדה זו בסביבה זרה לו, שם לבו תמיד אל העיקר, בלי לעורר מחלוקת־שווא על מה שלא היה נראה לו דרוש להגנת מרשו.

השופטים דחו הטענות, שהועלו על־ידי ד"ר סרוואציוס, שאין בית משפט ישראלי מוסמך לדון את אייכמן, משום שהחוק לעשיית דין בנאצים ובעוזריהם נוגד את החוק הבין־לאומי ומשום שהעבירות המיוחסות לו בוצעו מחוץ למדינת ישראל ולפני הקמתה. בית המשפט הגיע למסקנה שאין כל הצדקה. לטענות הסנגור, כאילו יש סתירה בין החוק לעשיית דין בנאצים לבין החוק הבין־לאומי. דווקא ההפך הוא נכון: ההאשמות המיוחסות לאייכמן מהוות פשעים גם לפי משפט העמים, פשע השמדת עם הוכר כפשע נגד האנושות הן לפי החלטות עצרת או"ם והן לפי החלטות בית־הדין הבין־לאומי. ואשר לטענת הסנגור שהפשעים המיוחסים לאייכמן נעשו מחוץ לגבולות המדינה – כבר היו תקדימים רבים בהיסטוריה שפושעים ושודדי־ים נשפטו לפי חוק אוניברסלי, ללא התחשבות במקום ביצוע העבירות. ואשר לשאלת הרטרואקטיביות של החוק לעשיית דין בנאצים – הרי החוק הזה לא יצר פשע חדש, נהפוך הוא: כל הפשעים הנ"ל היו פשעים. לפי חוקי כל עמי התרבות, ובכללם העם הגרמני לפני המשטר הנאצי ואחריו. גם בתי המשפט בגרמניה דוחים. את הטענה, שפשעי הנאצים לא היו אסורים בזמנם ושלמבצעיהם לא הייתה התודעה הפלילית הדרושה.

"בית המשפט דוחה טענת הסניגור כי הפשעים המיוחסים לנאשם הם 'מעשי־מדינה', כלומר מעשים שרק המדינה אחראית להם, תיאוריה זו נדחתה על־ידי בית־הדין הצבאי הבין־לאומי בנירנברג. נכון שלפי משפט העמים אחראית גרמניה על הפשעים שבוצעו בתורת 'מעשי־מדינה' שלה, אבל אין אחריות זו גורעת כמלוא הנימה מאחריותו האישית של הנאשם למעשיו. גם האמנה בדבר מניעתו של פשע השמדת עם וענישתו קובעת בסעיף 4: 'בני־אדם המבצעים השמדת עם יבואו על עונשם בין שהם פקידי ציבור ובין שהם אישים פרטיים'. הקשר בין מדינת ישראל והעם היהודי אינו צריך ביאור. מדינת ישראל נוסדה והוכרה כמדינה יהודית. זוהי מדינתו הריבונית של העם היהודי".

פסק־הדין, שקריאתו נמשכה שני ימים. נקרא תחילה על־ידי ד"ר מ' לנדוי, אחר כך על־ידי ד"ר בנימין הלוי, ולבסוף על־ידי ד"ר יצחק רווה. בישיבת הערב חזרה קריאת פסק הדין ליושב ראש השופט מ' לנדוי, שהמשיך קריאת פסק־הדין גם ביום השני. אייכמן הורשע בכל חמישה־עשר סעיפי האישום.

ביום 13.12.1961 השמיעו התובע ג' האוזנר והסניגור סרוואציוס טענותיהם האחרונות. מר האוזנר דרש להטיל על אייכמן עונש־מוות. הוא הזכיר כי המחוקק הישראלי ביטל עונש־המוות, אבל הורה שבתי המשפט יוסיפו להטיל עונש זה, ועונש זה בלבד, על מרצחי הנרדפים בימי השואה.

"עומד לפניכם משמיד עם, אויב המין האנושי, שופך דמי נקיים. הריני מבקש שתקבעו כי בן־מוות האיש הזה". במילים אלה סיים היועץ המשפטי דבריו ביום־זה. מיד אחריו דיבר סרוואציוס וטען כי אייכמן הפך לאדם אחר אחרי המלחמה, ולכן ביקש להאזין לקול החסד השמימי, ולא למצות את הדין.

כשסיים הסניגור דבריו שאל אב־בית־הדין, השופט מ' לנדוי, את אייכמן אם יש ברצונו להגיד משהו בקשר לעונש שעל בית־המשפט להטיל עליו בשל הפשעים שבהם הורשע. אייכמן ענה בחיוב. הוא רמז שיש בדעתו לערער על פסק־הדין של השופטים והגדיר עצמו כקורבנו של השלטון הנאצי וכל אשמתו היא, שהוא ציית לחובת השירות, לשבועת־האמונים ולדגל, והוא מאשים את המושלים שהשתמשו לרעה בצייתנותו. הוא אמר שהוא רוחש הבנה לדרישה, כי יש לכפר על הפשעים אשר בוצעו ביהודים, אבל המעללים לא התרחשו על פי רצונו. הרצח ההמוני הוא אשמת המנהיגים המדיניים בלבד.

ביום 15.12.1961 הודיע בית־המשפט את גזר־הדין. "תוך הרגשה עמוקה בנטל האחריות המוטלת עלינו הגענו לכלל דעה, כי לשם הענשת־הנאשם והרתעת אחרים יש להטיל עליו העונש המקסימלי הקבוע בחוק" – הכריז אב־בית־הדין, השופט העליון מר מ' לנדוי, בהודיעו על החלטת בית המשפט – "מצאנו כי הנאשם פעל מתוך הזדהות פנימית עם הפקודות שניתנו לו וברצון עז להשגת המטרה הנפשעת".

אסור בכבלים הועבר אייכמן לתאו בבית־הסוהר, ומאותו רגע חלו עליו תקנות הנידונים למוות.

אייכמן ערער לפני בית המשפט העליון. בכתב־הערעור הודה ד"ר סרוואציוס כי הנאשם נידון בהגינות, אולם הוא חזר על טענותיו הקודמות. ביום 22.3.1962 נשמע הערעור בבית המשפט העליון, המורכב מנשיא בית המשפט העליון מר יצחק אולשן, מסגנו ד"ר שמעון אגרנט, השופטים דִ"ר משה זילברג, ד"ר יואל זוסמן וד"ר אלפרד ויתקון. היועץ המשפטי גדעון האוזנר סתר טענות הערעור, וסרוואציוס השיב לו שוב באריכות. ביום 29.5.1962 הודיע בית המשפט פסק־דינו. סגן הנשיא קרא החלק הראשון של פסק־הדין: "האופן שבו טיפל בית המשפט המחוזי בטענות השונות היה ממצה, מעמיק ומשכנע. אנו מצטרפים לגמרי, ללא היסוס ותנאי, לכל המסקנות והנימוקים של בית המשפט המחוזי, כי הם נשענים על המון תקדימים משפטיים שצוינו בפסק־הדין ובהמון הראיות שנאספו בחומר העשיר שהוגש לבית־המשפט".

אייכמן הגיש מיד בקשת־חנינה לנשיא המדינה.

הנשיא י. בן־צבי עיין בבקשה ובחוות־דעת שר המשפטים. אחרי עיון רב החליט הנשיא שאין במקרה זה לחון.

ביום 31 במאי 1962 הוגד לאייכמן שבקשתו נדחתה על־ידי הנשיא וגזר־דינו יוצא לפועל בחצות. אייכמן כתב מכתבים אחדים לבני־משפחתו, והיה מוכן כשהכומר הול וגברת הול באו לראותו. הוא אמר להם שהוא הולך למות בשלווה, כי הוא מאמין בטבע ולא באלוהים. בעלותו לגרדום שלח ברכתו לגרמניה, לאוסטריה ולארגנטינה. כעבור זמן קצר היה מת. גופו נשרף, וב־1 ביוני נלקח אפרו לסירה משטרתית, וכשזו התרחקה שלושה מילין מהחוף – נזרק אפרו לים.

במחצית הראשונה של הכנסת החמישית

הבחירות לכנסת החמישית • הממשלה החדשה • לפי קווי־היסוד של הכנסת הרביעית • ראש הממשלה מברר גבולות הסמכות של הכנסת והממשלה • הכנסת החמישית מסיימת ארבע שנות כהונתה • הישגיה של המדינה בעלייה, בהגברת היצור, בתעסוקה, בפיתוח החקלאות והתעשייה • שביתת המהנדסים

הבחירות לכנסת החמישית נתקיימו ביום ג׳ באלול תשכ״א (15.8.1961). בראש ועדת הבחירות המרכזית הועמד שופט בית־המשפט העליון מר צבי ברנזון. השתתפו בבחירות 1,037,030, אך 30,066 קולות נפסלו. 1,006,960 קולות כשרים התחלקו כך: 349,330 למפא״י (42 צירים), 138,599 לחירות (17 צירים), 137,255 למפלגה הליברלית (מקודם פרוגרסיבית וציונים כלליים) (17 צירים), 98,756 למזרחי ולפועל המזרחי (12 צירים), 75,654 למפ״ם (9 צירים), 66,170 לאחדות־העבודה־פועלי־ציון (8 צירים), 42,111 למק״י (5 צירים), 37,178 לאגודת ישראל (4 צירים), 19,424 לפועלי אגודת ישראל (2 צירים), 19,342 לשיתוף ואחווה (רשימה ערבית, קשורה במפא״י) (2 צירים), 16,034 לקִדמה ופיתוח (אף היא רשימה ערבית קשורה במפא״י) (2 צירים). שלוש רשימות לא קיבלו אף ציר אחד:

״קידמה ועבודה״ (3,561 קולות), רשימה ספרדית דתית ״למען הצדק והאחווה״ (3,181) ו״שוחרי הדמוקרטיה״ (335).

הישיבה הראשונה של הכנסת החמישית נפתחה ביום כ״ג באלול תשכ״א (4.9.1961) על־ידי נשיא המדינה יצחק בן־צבי. הוא ציין, כי ״בחודשים האחרונים הייתה מדינת ישראל שקועה ראשה ורובה בבחירות לכנסת. עכשיו שנסתיים מאבק הבחירות אני מברך את הכנסת, שתדע להגביר את הכוח המלכד על המפריד״. את הישיבה הראשונה ניהל זקן חברי הכנסת נחום ניר־רפאלקס, ולאחר הצהרת־האמונים של חברי הכנסת הנבחרים הציע גוברין לכהונת יושב ראש הכנסת את חבר הכנסת קדיש לוז, שנבחר מיד ב־109 קולות ללא התנגדות, ורק 5 נמנעו.

כחודשיים אחרי פתיחת הכנסת החמישית, ביום כ״ג בחשון תשכ״ב (2.11.1961), הציג ראש הממשלה את ממשלתו החדשה המיוסדת על קווי־היסוד שאושרו בכנסת הרביעית ביום 17.12.1959, והמורכבת מחברים אלה: ד׳ בן־גוריון – ראש ממשלה ושר־ביטחון, אבא אבן – שר החינוך והתרבות, יגאל אלון – שר העבודה, יוסף אלמוגי – שר בלי תיק, לוי אשכול – שר־האוצר, יוסף בורג – שר־הסעד, יצחק בן־אהרן – שר־התחבורה, משה דיין – שר־החקלאות, זרח ורהפטיג – שר־הדתות, דוב יוסף – שר המשפטים, גיורא יוספטל – שר הפיתוח והשיכון, גולדה מאיר – שרת־החוץ, פנחס ספיר – שר המסחר והתעשייה, ב״ש שיטרית – שר־המשטרה, חיים משה שפירא – שר הפנים והבריאות, אליהו ששון – שר־הדואר. בממשלה המוצעת השתתפו רק ארבע סיעות: מפא״י (11 חברים), הפועל המזרחי (3 חברים), אחדות־העבודה־פועלי־ציון (2 חברים) ופועלי האגודה (בלי שר).

הוויכוח על הצגת הממשלה נסתיים באותו היום. ראש הממשלה לא נאם בפעם הזאת כרגיל

להסביר את קווי־היסוד, הואיל והממשלה המוצעת הסכימה לקווי־היסוד של הכנסת הרביעית: מתשובתו של ראש הממשלה לוויכוח יצוינו רק דבריו שבאו כתשובה־לטענות כל סיעות הכנסת (חוץ ממפא"י) בישיבה האחרונה של הכנסת הרביעית בשאלת התוקף להחלטת הממשלה והכנסת על מסקנות ועדת־השבעה.

"הכנסת היא ריבונית, אבל צריך לדעת למה היא ריבונית. הכנסת אינה ריבונית לפסוק הלכה, אם איוב נברא או לא נברא. גם אם תחליט הכנסת פה אחד, שאיוב לא היה ולא נברא – יכול כל יהודי להגיד: אני אומר שאיוב היה ונברא, או להפך. לגבי מה שהיה בהיסטוריה, גם לא על דבר שקרה או לא קרה לפני שמונה שנים, אין סמכות משפטית לא לממשלה ולא לכנסת להחליט על כך. אין ערך לקביעה שלה. אם לי ידוע אחרת, איני חייב להאמין למה שאומרים לי יש דברים שהסובררניות של הכנסת אינה חלה עליהם. היא חלה על־חקיקת חוקים; על קביעת מדיניות; על אמירה לעם איך יתנהג אזרח עם אזרח; איך ייקבעו יחסיו עם עמים אחרי; אילו מיסים ישלם; האם ישרת בצבא; האם תהיה מלחמה או לא; היש לסלול כבישים או לא; האם יש לפתח הנגב או לא; היא אינה מוסמכת לכתוב היסטוריה; גם הממשלה אינה מוסמכת, ואין הממשלה מוסמכת לשפוט בריב של שני אנשים. החוק מסמיך לכך רק מוסד אחד: משפט".

חנן רובין (מפ"ם): "איפה זה כתוב?"

ראש הממשלה: "בכל מדינה תרבותית יש הבחנה בין הרשות המבצעת ובין הרשות השופטת".

חנן רובין: "איפה זה כתוב בחוק הישראלי?"

ראש הממשלה: "האין חוק על שופטים ומשפטים? כלום אתה רשאי לשפוט, מפני שלא כתוב, שלחנן רובין אסור לשפוט? החוק צריך לפרש מי רשאי לשפוט – ולא מי שאינו רשאי, כלום אין משפט בארץ־ישראל? כלום אין החוק קובע, איך שופטים בין שני צדדים? כלום אין חוק מגן על כל איש וקובע, שאין להטיל עליו אשמה ללא משפט? זה אחד היסודות של משטר, לא רק דמוקרטי, אלא של כל משטר הגון באופן מינימלי. יש אבחנה בין אכסקוטיבה ובין משפט. אכסקוטיבה יש לה פרוצדורה אחרת. אכסקוטיבה שוקלת: להטיל את המס או לא להטיל את המס; לקבוע מס־קליטה או לא לקבוע מס־קליטה. היא מעיינת מה הם הצרכים של העם, והיא קובעת ובאה אל הכנסת: הכנסת מאשרת – אז יש מס־קליטה; ואם לא – אין".

מנחם בגין ("חירות"): "שר המשפטים הקודם לא הבין את מה שאתה אומר?"

ראש הממשלה: "שאל אותו. לכן יש פרוצדורה משפטית אם רוצים לברר איך היו העובדות, כששני אנשים חולקים זה על זה. או זה פושע, או זה פושע. וכשהממשלה שעמדתי בראשה עשתה מעשה בניגוד לאושיות זכויות האדם, התפטרתי, למען הביא לידי התפטרות הממשלה כולה. ואני גאה על מה שעשיתי. ושום החלטה של הכנסת אין בכוחה לתת תוקף לפגיעה באושיות המשפט, וודאי שהכנסת אינה מוסמכת לקבוע מה היו העובדות בשנת 1954, שאפילו לא ניסתה לברר אותן".

לא מעטים בכנסת התפלאו על שלא קם איש מהקואליציה, ואף לא איש מהאופוזיציה, לערער על דברי ראש הממשלה בדבר הסובררניות המוגבלת של הכנסת ועל חוסר הסמכות של הממשלה לשפוט בין איש לאיש, וכשהעמיד יושב ראש הכנסת להצבעה שאלת האמון לממשלה שהתייצבה לפני הכנסת – הצביעו 63 בעד הבעת אמון ו־46 נגד, והיושב ראש הכריז: "ברוב של שישים ושלושה נגד ארבעים ושישה הביעה הכנסת אמון לממשלה בראשותו של דוד בן־גוריון". וכל חברי הממשלה הנוכחית (ארבעה שרים נעדרו) הצהירו מיד אמונים למדינת ישראל וחוקיה וחתמו על ההצהרה.

הכנסת החמישית, שלא כרביעית, סיימה ארבע שנות כהונתה כחוק, אם כי הקואליציה הממשלתית בכנסת זו הייתה קטנה מזו של הקואליציה בכנסת הרביעית. בארבע שנים אלה היה גידול ניכר בעליה לעומת השנים הקודמות. בשנת 1960 הייתה עלייה של 22,847, בשנת 1961 הוכפלה העלייה והגיעה – ל־46,650, והיא הוסיפה לעלות בשנים 1962–1963. בשנת 1962 עלו 59,600 בשנת 1963 – 62,156. בשתי השנים שלאחר־כך החלה האטה. בשנת 1964 עלו 52,546, ובשנת 1965 – 28,795.

בארבע שנים אלה גדל תקציב המדינה. כידוע, מתחילה שנת התקציב באחד באפריל ומסתיימת ב־31 במרץ. התקציב של 1961/2 הגיע לסכום של 1,876,350,000 לירות; התקציב של 1962/3 – לסכום של 2,375,000,000 לירות; התקציב של 1963/4 – לסכום של 2,790,000,000 לירות; בשנת 1964/5 – לסכום של 3,465,000,000 לירות; וכך במשך ארבע שנים כמעט הוכפל התקציב.

בארבע שנים אלה כמעט הוכפל היצוא (שנה זו מתחילה בינואר ומסתיימת בדצמבר). גדל, כמובן, גם היבוא, אולם בשלוש השנים הראשונות היה גידול היצוא רב מגידול היבוא. בשנה הרביעית (1964) פחת אחוז היצוא. בשנת 1961 היה יצוא נטו – 239,082,000 דולר; יבוא נטו – 583,919,000 דולר; אחוז היצוא 40.9%. בשנת 1962: יצוא נטו – 271,403,000 דולר; יבוא נטו – 626,222,000 דולר; אחוז היצוא 43.3%. בשנת 1963: יצוא נטו – 338,285,000 דולר, יבוא נטו – 663,506,000 דולר; אחוז היצוא – כמעט 50%. בשנת 1964: יצוא נטו – 356,800,000 דולר; יבוא נטו – 817,303,000 דולר; אחוז היצוא – 43%.

אם כי בשנת 1961 גדלה העלייה (פי שניים מבשנת 1960) הוקטן מספר המובטלים, והייתה שנה של תעסוקה מלאה כמעט, וגם הסתמן מחסור של עובדים לא מקצועיים. למרות הפער שבין היצוא והיבוא המשיך המשק לצבור יתרות מטבע־חוץ כתוצאה מהגידול הרב של יבוא בהון זר. היצור הריאלי בתעשייה ובמלאכה גדל ב־13.5% בהשוואה ל־11.6% בשנת 1960. מספר המועסקים בשנת 1961 בתעשייה ובמלאכה הגיע בסוף 1961 ל־188,000 בהשוואה ל־170,000 בסוף שנת 1960 באזורי־פיתוח נוספו 182 מפעלי תעשייה ומלאכה.

בשנת 1962 נמשכה התרחבות התעשייה. מספר המועסקים בתעשייה בסוף 1962 הגיע ל־197,000. ההשקעות בתעשייה עלו ל־286,000,000 לירות בהשוואה ל־227,000,000 ב־1961.

באזורי־הפיתוח הוקמו בשנת 1962 91 מפעלי תעשייה ומלאכה בהשקעה של 2,608,600 לירות. נמשכה ההתפתחות המהירה של תעשיית־היהלומים הישראלית הן ביצוא והן במספר המועסקים בה. מספר מועסקי היהלומים הגיע בשנת 1962 ל־7,000 איש. זהו רבע ממספר המועסקים בעולם כולו בענף זה. גדל היצוא החקלאי: בשנת 1961 – 63,130,000 דולר; בשנת 1962 – 67,100,000 דולר. גדל גם היצוא התעשייתי: בשנת 1961 – 63,606,000 דולר; בשנת 1962 – 212,370,000 דולר. מתוך 280,000,000 דולר יצוא – יוצא לארצות אירופה 170,000,000 דולר; לאסיה – 30,000,000 דולר; לאפריקה 12,000,000 דולר; לאמריקה – 50,000,000 דולר; לאוקיאניה (אוסטרליה וניו־זילנד) 1,200,000 דולר; לארצות שונות 16,000,000.

גידול העלייה הגיע ב־1963 לשיאו בשנות השישים. מספר המועסקים בתעשייה הגיע ל־210,000. הייצור התעשייתי בשנה זו הגיע ל־5,261,000 דולר לעומת 213,000,000 דולר בשנת 1962. התפוקה התעשייתית גדלה ב־14.5% והגיעה ל־5.2 מיליארדים דולר. המפעלים באזורי־הפיתוח הגיעו בשנה זו ל־955, והם העסיקו כ־36,000 איש. בשנה זו גדל שטח המטעים מ־1,440,000 דונם בשנת 1962 ל־1,505,000 דונם. שטח השלחין גדל מ־552,000 דונם ל־591,000 דונם. התפוקה הגולמית בחקלאות עלתה מ־3.330 מיליונים לירות ל־3,590 מיליונים לירות.

בשנת 1964 הואטה העלייה, כאמור, אבל מספר המועסקים בתעשייה עלה בשנה זו ל־255,000. הגירעון המסחרי גדל בשנה זו, כי אחוז היצוא מהיבוא ירד מ־50% בשנת 1963 עד 43% בשנה זו. הגירעון המסחרי בשנת 1963 היה 324,794,000 דולר, בשנת 1964 הגיע ל־452,281,000 דולר.

מספר הכפרים בשנה זו הגיע ל־804, מהם 367 מושבים ו־231 קיבוצים.

בארבע השנים (תשכ"א–תשכ"ד) עלה מספר התלמידים בכל מערכת החינוך (שנת־החינוך היא לפי הלוח היהודי, מתשרי ועד אלול) מ־598,422 עד 685,952, ובשנת תשכ"ה (1964/5) – עד 711,274. מהם בחינוך עברי 548,147 בשנת תשכ"א (1960/1), 622,563 בשנת תשכ"ד (1963/4), 643,709 בשנת תשכ"ה (1964/5).

אחד מסכסוכי־העבודה הנדירים שהועלו על שולחן הכנסת לדיון בכנסת החמישית היה – שביתת המהנדסים. ב־18 בדצמבר 1961 הוסכם על־ידי הוועדה המרכזת של הסתדרות העובדים, על־ידי נציג הסתדרות המהנדסים ועל־ידי באי־כוח משרד־האוצר, כי "תוקם ועדה בת חמישה חברים בהרכב: חבר ועדת המומחים, שני נציגי הסתדרות המהנדסים, נציג הממשלה ונציג הוועדה המרכזת. תפקידה של הוועדה – לברר ולקבוע סופית את השיעור המדויק, אשר לפיו יחול שינוי בשכר המהנדסים, כאשר לנגד עיניה ממצאי ועדת־המומחים, ההשגות והערעורים של הסתדרות המהנדסים, ובהסתמך על מכתבו של הוועד הפועל מיום 26 במאי 1958, והחלטות הוועדה המרכזת מיום 23 ביוני 1961. הוועדה תסיים את עבודתה עד 5 בינואר. 1962 (חתומים: ז' הרינג בשם הוועדה המרכזת של ההסתדרות; ל' באס וא' בונצל בשם הסתדרות המהנדסים; י' ארנון בשם משרד־האוצר).

ועדת־החמישה הנ"ל קיימה שש ישיבות ארוכות והגיעה למסקנות אלה: א. להביא בחשבון את השוני שחל בהפרשיות בין שנת־הבסיס 1958/9 ובין שנת 1960/1 בסך של 5.9%; ב. לקבל השגות המהנדסים, כי יש להביא בחשבון את ההפרשיות גם לגבי השינויים שחלו אצל מנהלי־העבודה והפועלים היציבים ב"סולל־בונה". זה הוסיף 0.7% לטובת המהנדסים; ג. בסיכום קבעה ועדת־החמישה כי ההפרשיות הצטמצמה בין השנים 1958/9 ו־1960/1 ב־6.6%. עם זאת הסכימה הוועדה, כי בעיבוד פרטי השכר יעגלו את סכום העלאת השכר מ־6.6% ל־7%.

לאחר שהוברר בישיבה האחרונה לאיזו מסקנה באה הוועדה, הודיעו שני נציגי המהנדסים כי לא ישתתפו עוד בוועדה ולא יקבלו מסקנותיה, ובעקבות הודעה זו באה הכרזת השביתה על־ידי המהנדסים.

ראש הממשלה מסר ביום 17.1.1962 בשם הממשלה הודעה זו:

> הממשלה רואה בהתנהגות זו של נציגי המהנדסים וארגונם, המתכחשים להתחייבות שנטלו על עצמם ביסוד ועדת־החמישה, חבלה חמורה בכל משטר המשא־ומתן הקולקטיבי, שעליו מבוססים סדרי העבודה והשכר בארץ זו, כמו בכל ארצות הדמוקרטיה, והשלטת אנרכיה הרסנית ביחסי עבודה וארגונה.
>
> זהו המקרה הראשון. עד כמה שידיעת הממשלה מגעת, בתולדות יחסי־העבודה בארץ, שארגון־עובדים מתכחש לחתימת נציגיו והתחייבותם, מנסה לסחוט שכר שאינו מגיע לו, רק משום שהוא מניח שבכוחו להטיל מרותו על הארץ כולה על־ידי מעשי־הרס והשבתת מפעלים חיוניים לקיום המשק והעם. הממשלה לא תירתע מן האיומים של שביתה פראית, ומתוך דאגתה הכפולה גם למשק וגם לעובדים, ליושרם, לאחריותם ולארגונם, – תאחז

הממשלה בכל האמצעים ההכרחיים והחוקיים לקיום השירותים החיוניים במדינה ובמשק, ולא תשלם אף פרוטה אחת לאלה שאינם רוצים לעבוד. אם הכנסת רוצה בדיון, אין לממשלה שום התנגדות לכך".

לאחר. דיון שנמשך שני ימים 22–23 בינואר – נתקבלה הצעת עקיבא גוברין, שהציע בשם סיעת מפלגת פועלי ארץ־ישראל, המפלגה הדתית הלאומית, אחדות־העבודה־פועלי ציון פועלי אגודת ישראל, השיתוף והאחווה, הקידמה והפיתוח, האומרת: "הכנסת שמעה את הודעת ראש הממשלה מיום י"ב בשבט תשכ"ב – 17 בינואר 1962 על שביתת המהנדסים ומקבלת אותה לתשומת־לב". ההצעה נתקבלה ב־53 נגד 28.

תוכנית ליצוב המשק

ביום 12.2.1969 הביא שר־האוצר, ל. אשכול, לכנסת תוכנית הממשלה ליצוב המשק. התוכנית כללה שלושה פרקים.

בפרק הראשון שער־המטבע וסחר־חוץ – היו שלושה סעיפים: 1. הלירה הישראלית תועמד על שער אחיד של שלוש לירות לדולר של ארצות־הברית. שער זה יחול על היצוא של מוצרים ושירותים, על היבוא וכן על העברת הון. עם קביעת השער החדש תבוטל שיטת הפרמיות ליצוא של מוצרים ושל שירותים, וכן התמיכות להעברת הון; 2. ההיטלים על מוצרי־יבוא יבוטלו ברובם. יבוא הציוד וחומרי־הגלם בחלקם יהיה פטור לגמרי ממכס. שיעורי המכס על מוצרים אחרים יופחתו במידה ניכרת; 3. בהסתמכנו על השער החדש כבלם מפני הרחבת־יתר של היבוא נוכל להסיר בהדרגה את ההגבלות המנהליות על היבוא. כן נפעל לפישוט כל התהליכים הנוהליים בענייני סחר־חוץ, ובכלל זה לביטול הצורך ברישיונות־יבוא לגבי קבוצות מוצרים מסוימים.

בפרק השני היו ארבעה סעיפים: 1. ננמיך בהדרגה את החומות של הגנת־יתר על תוצרת הארץ מפני־יבוא, כדי להעמיד את ענפי התעשייה והחקלאות על בסיס של יצור יעיל וזול. בכוונתנו להגביל תקרת מכסי־המגן ולבטל את ההגבלות הכמותיות על היבוא. חוץ מהענפים המוגנים יהיה על המוצרים המקומיים לעמוד בהתחרות עם מוצרי־יבוא; 2. הממשלה תוסיף לסייע במתן הלוואות־פיתוח בתנאים נוחים; היא תסייע בהכשרת עובדים ובאמצעים אחרים להקמת מפעלים חדשים ולייעולם של מפעלים קיימים. אולם נקפיד על כך שהסיוע יינתן רק לאותם המפעלים, אשר לאחר תקופה לא ארוכה של הכשרה והסתגלות יוכלו לעמוד בתנאים של התחרות בשוק החיצוני והפנימי כאחד; 3. הממשלה תקבע בקרוב את המסגרת וההנחיות לתכנון הפיתוח של ענפי־המשק השונים לתקופה של ארבע־חמש שנים. באופן זה נפעל לפיתוח המשק על פי תוכנית לטווח ארוך; 4. הממשלה תפעל בשיתוף עם ההסתדרות לקביעת הסדרים שיבטיחו ייעול העבודה במפעל, ביצור ובשירותים הממשלתיים והציבוריים.

בפרק השלישי היו אחד־עשר סעיפים: 1. הממשלה תנקוט אמצעים כדי להבטיח את יציבות המחירים. היא תבטיח אספקה שופעת של מוצרים מקומיים ומוצרי־יבוא כאחד, במידת הצורך תיתן תמיכות מתקציבה למניעת התייקרותם של מוצרים חיוניים. מחירי השמנים לא ישתנו, מחירי הסוכר לא יעלו. כן תימנע הממשלה ככל האפשר מהעלאת תעריפי השירותים שלה; 2. הממשלה תנקוט אמצעים למניעת רווחים בלתי־מוצדקים צמצום הוצאות מופרזות במפעלים, הוצאות הגורמות להעלאת מחירים. בכוונתנו להגביר את הפעולה במסגרת חוק ההגבלים העסקיים לשם

מניעת רווחים גבוהים. כן נפעל באמצעים פיסקליים למניעת רווחי־יתר, אם יתעורר הצורך בכך; 3. הממשלה מתכוונת לקבוע, בשיתוף עם ההסתדרות, הסדרים מתאימים לשם ביצוע העיקרון, כי העלאת השכר לא תעלה על שיעור העלייה בתרומת העובדים להעלאת התפוקה הלאומית הנקייה. בהתאם לכך יוקדש חלק הולם מתוספת היצוּר להוזלת מחירי תוצרתנו בשוקי־חוץ, ורק חלק יופנה להעלאת ההכנסות; 4 הסדר תוספת־היוקר יקוים; 5. במכלול המאמצים שייעשו מצד כל הגורמים להבטחת היציבות במשק תתרום הממשלה את חלקה על־ידי הימנעות מהעלאת שיעורי המיסים, כמובן, חוץ ממימון צרכי־חירום בלתי־צפויים. עם זאת נשקוד על שיפור גביית המיסים בכלל, ועל גביית מס־אמת מבעלי הכנסות גבוהות וחברות בפרט; 6. הממשלה תפעל, כדי להניע את בעלי הפיצויים האישיים להוסיף ולהפקיד חלק ניכר מכספי הפיצויים בפקדונות לזמנים – קצובים בבנקים בתנאים המבטיחים הכנסה נאותה; 7. נשקוד על איזון משק־הכספים של הממשלה, הן תקציבית והן קופתית; 8. האשראי הבנקאי לציבור יורחב בשיעור שאינו עולה על שיעור הגידול בתפוקה הריאלית; 9. נגביר את מאמצינו להעלאת רמת החיסכון מתוך ביטחון, שייצוּב המשק והמטבע על בסיס איתן יגביר את הנטייה לחיסכון בכל שכבות הציבור; 10. כל הצעה לקבלת מלוות־חוץ תיבחן לפני אישורה מנקודת־הראות של אורך המלווה, התרומה הנובעת מכך להעלאת רמת היצוּר במשק והצורך במטבע־חוץ למטרה זו; 11. העמדת הלירה הישראלית על בסיס יציב מאפשרת להפסיק קבלת מלוות תוך הצמדה לשער המטבע. מובן מאליו, שהממשלה תעמוד בכל התחייבויותיה הנובעות מסעיפי ההצמדה של אגרות־חוב, שהיא הוציאה בעבר, ועל חובות אחרים. הממשלה תבחן את האפשרות לקבוע סידורים מתאימים לגבי מועדי פירעון ההלוואות הצמודות של מתיישבים חקלאיים ושל יצרנים בענפים אחרים – אם לא תעלה הכנסתם. הממשלה תשקול את האפשרות לתת הקלות לפי הצורך במועדי הפירעון של ההלוואות הצמודות לשער שניתנו למשתכנים בדירות עממיות.

שר־האוצר הוסיף, כי התאחדות בעלי התעשייה והתאחדות הסוחרים, לאחר שנועדו עם שר המסחר והתעשייה, החליטו להורות לחבריהן לבל יעלו את המחירים, חוץ מהעלאות מועטות שהן תוצאה הכרחית משינוי השער. גם ארגוני־השיווק כמו "המשביר המרכזי", "תנובה" ואחרים תורמים חלקם למגמה הכללית של יצוּב המחירים.

יכולנו לבצע התוכנית לייצוּב המשק ללא חשש שהדבר יגרור אבטלה. טוב הדבר, שעלה בידינו לעשות צעד זה עתה, בתקופה של תעסוקה מלאה. אין לחשוש, שצעד זה שאנו נוקטים עכשיו יגרום סבל ומצוקה הקשורים באבטלה.

העניין המרכזי העומד לפנינו הוא הגברת כושר ההתחרות של המשק. חיזוק זה והוזלת מחירי תוצרתנו, הן בשוקי־חוץ והן בשוקי־פנים, הוא כורח המציאות.

יוחנן בארד ("חירות") טען כי ציבור העובדים אינו מעוניין בפיחות, מאז יום שישי (שבו החליטה הממשלה על תוכנית זו, יומיים לפני שהדבר הובא לכנסת) התחוללה בארץ מהפכה של מחירים. האם זה יצוּב? אנו נמצאים במצב ארור זה, שאנו צורכים כל שנה מאות אלפי דולרים שאין אנו מרוויחים. מוכרח לבוא קץ לדבר.

יוסף ספיר (המפלגה הליברלית) טען שאם בכוונתנו להביא את המשק הישראלי להשתלבות בשוק האירופי ובשווקי־העולם, הוא חייב להתאים את עצמו לרמת התחרות מקבילה, פחות או יותר, לשווקים אלה. כושר ההתחרות של הרוב המכריע של המשק הישראלי בכללותו קטן לעומת משקים אחרים ב־20% עד 25%, לא רק במחירים אלא גם בטיב הייצוּר. הבעיה שלפני המדינה היא – הסכנה הנשקפת לייצוּר המיועד לייצוא.

יעקב חזן (מפ״ם) טען שעל הממשלה היה לקיים משטר חלוצי, שבו לא יהיה מקום להיווצרותה של שכבה הולכת וגדלה של מתעשרים על חשבון הכלל, ההווה והעתיד שלו. נוכח סכנת האינפלציה חייב היה השלטון לספוג את עודף הקנייה של בעלי־היכולת על־ידי מיסי־רכוש פרוגרסיביים, מלוות־חובה וחסכונות־חובה, ורק אז להטיל את עול הבניין גם על שכמם של מעוטי־יכולת. השלטון הוא שעודד את תהליך הפיצול והקיטוב הכלכלי של כמיטב יכולתו לבניין חברה אשר המניע לחייה יהיו צנע וחלוציות, ולא רדיפת ההתעשרות והבצע. עתה הגענו למשבר שהממשלה אשמה בהתהוותו.

ישראל בר־יהודה (אחה״ע) ענה לחזן: שלושת החודשים של קיום הממשלה הנוכחית אינם זמן מספיק להשכיח מלב אזרחי הארץ את שש השנים של השתתפות בממשלות הקודמות – כפי שקרה משום־מה לחבר הכנסת חזן, שכאילו רק אתמול נולד.

אחרי ויכוח שנמשך לסירוגין עד 19.2.1962 נתקבלה הצעת מאיר ארגוב בשם סיעת מפא״י, מפד״ל, אחה״ע־פוע״צ, פועלי אגודת ישראל, הקִדמה והפיתוח, השיתוף והאחווה: הכנסת שמעה את הודעת שר־האוצר, בשם הממשלה, על התוכנית לייצוב המטבע והמשק, ומקבלת אותה לתשומת־לב. הצעה זו נתקבלה ברוב של 66 נגד 43.

פרשת חטיפת הילד יוסלה שוכמכר

בינתיים קרה מקרה יחיד במינו שהסעיר את הארץ. בשנת 1957 עלו מברית המועצות משפחת אלתר ואידה שוכמכר וילדיהם. בגלל קשיי קליטה ודיור מסרו ההורים שני ילדיהם, יוסף וזינה, לאבי האם, נחמן שטרקס, על־מנת שיחזיר להם הילדים כשיתייצב מצבם הכלכלי וימצאו מקום־מגורים קבוע.

בשנת 1959, בתחילת שנת־הלימודים, ביקשו ההורים להחזיר ילדיהם. נחמן שטרקס החזיר את הבת זינה מיד, וכאשר דרשו ההורים שגם הנער יוסף ישוב אליהם – דחה אותם הסב בלך ושוב, מנע מההורים מלראות את הילד, עד שלבסוף הודיע להם כי הסתיר את הילד ולא יחזירנו, מפני שהוא חושד בהם כי הם מתכוננים לחזור לרוסיה ולהוציא את הילד לשמד. לפי דברי שר־המשטרה, ב״ש שיטרית, בכנסת, לקח הסב לעצמו זכות זו על סמך מכתב שהיה בידו מן המנוח הרב צבי פסח פרנק, שבו נאמר: ״בהיות שר׳ נחמן שטרקס מעכב על נכדו יוסף שוכמכר שלא להוציאו לחוץ־לארץ, היינו, שחתנו רצה לנסוע עימו לארץ רוסיה, ושם יעבירוהו מדת ישראל כידוע, היה על פי דין־תורה מחויב ר׳ נחמן שטרקס לעכב את נכדו שלא יצא מארץ־ישראל למקום שם גזור שמד על ישראל, ובני בנים הרי הם כבנים על פי דין־תורה, ומחויב בכל כוחו לעכב שלא יבוא לידי שמד ויצא לתרבות רעה, וכל מי שיכול לעזור לו בעניין זה חובה עליו לסייעו בכל כוחו. ועל זה באתי על החתימה – נאום צבי פסח פרנק״.

ההורים פנו, בפברואר 1960, באמצעות עורך־דין, אל בית־המשפט העליון – נגד נחמן שטרקס ואשתו מרים, ובית המשפט העליון ציווה על שטרקס להחזיר את הילד יוסף (קראו לו יוסלה) לידי הוריו עד 15 בפברואר 1960.

לאחר שהסב שטרקס סירב למלא הצו של בית־המשפט העליון הורה בית־המשפט העליון: 1. לאסור את נחמן שטרקס עד שימלא את הצו וימסור את הילד יוסלה לידי הוריו, או עד הוראה אחרת מבית־המשפט; 2. על המפקח הכללי של המשטרה לנקוט כל הצעדים כדי למצוא את הילד, להוציאו מידי המחזיקים בו ולמוסרו לידי הוריו.

המשטרה עשתה כל המאמצים האפשריים: חקרו כל האנשים הקשורים עם סבא שטרקס; ערכו חיפושים בכל מקום בארץ, שהילד יכול להיות מוסתר שם; החדירו מודיעים לחוגים שבהם עשה הסב, ושבתוכם יש אולי איש היודע היכן נמצא הילד; ניהלו משא־ומתן בין הסב ובין הורי הילד כדי להביא לידי הסכם ביניהם בדבר החזרת הילד; ניהלו משא־ומתן עם אישים בעלי־השפעה כדי שישפיעו על הסב שימסור את הילד להוריו, עד שנתייאשו, וביום 25 באפריל 1960 פנו לבית־המשפט שיבטל את הצו או שייתן צו אחר, כי אין המשטרה יודעת היכן נמצא הילד.

ביום 12 במאי 1960 החליט בית המשפט העליון, כי על המשטרה להמשיך במאמציה למצוא את הילד, ואין עליה להירתע מן האפשרות שמאמציה אלה עלולים להיתקל בהתנגדות בדרך של אלימות בצורה כלשהי. ואלה דברי הצו של בית־המשפט העליון: "התרשמנו מתוך הדין־וחשבון, כי המשטרה עשתה פעולות נרחבות כדי למצוא את הילד, הן פעולות של בילוש וחיפושים ואסיפת ידיעות, והן פעולות של פישור בין הצדדים היריבים כדי להביאם לעמק השווה. כן התרשמנו כי המשטרה נתקלה בהתנגדות והפרעה על־ידי חלק של ציבור התומך בסירובו של הסב לגלות את עקבותיו (של הילד) או למוסרו לידי הוריו.

"ובשים לב לפעולה הענפה שנעשתה עד כה על־ידי המשטרה בעניין זה, הננו משאירים בידי המפקח הכללי, של המשטרה שיקול־דעת מלא בדבר היקף הפעולות שייעשו על־ידי המשטרה בעתיד כדי למצוא את הילד".

ביום 8 ביוני 1960 דנה הכנסת בשאלה זו על פי הצעת שני חברי אגודת ישראל, **יעקב כ"ץ ושלמה לורנץ**, שבמידה ידועה לימדו זכות על הסב שהחביא הילד וסירב להחזיר אותו לאימו (בתו של שטרקס). הוויכוח בכנסת החריף ועל פי הצעת שר־המשטרה נמסר הדבר לוועדת־הפנים של הכנסת. ועדה זו דנה בעניין עד 5 ביולי 1960, ומסקנותיה היו, שהמשטרה נהגה בחיפושים אחרי הילד יוסלה שוכמכר מתוך התאפקות, והיא רשמה לפניה הודעת המפכ"ל שייעשו כל המאמצים למצוא את הילד לאחר שיש בעניין זה החלטה מפורשת של בית־המשפט העליון. הוועדה קראה לכל האזרחים לסייע למשטרה בחיפושיה.

המשטרה המשיכה במאמציה – וכולם עלו בתוהו. שוב הובא הדבר לכנסת ביום 23.5.1961, הפעם על־ידי **אמה תלמי** (מפ"ם) שטענה: "זוהי בעיה של פיקוח־נפש, כי מאז נחטף הילד יוסלה – חלפו ימים רבים, וכל יום חולף מעמיק את הכאב ואת חוסר השקט של ההורים ושל הציבור. מהרגע שהסב אמר כי איננו יודע מקום הימצאו של נכדו, חרג הדבר ממסגרת ריב משפחתי והיה לעניין פלילי – וזה מהווה תקדים מוסרי ופלילי מסוכן". שר־המשטרה הזדהה עם דברי חברת הכנסת אמה תלמי, וסיפר כי המשטרה עושה מאמצים עליונים וגם שיתפה בחיפושיה רבנים, ידידים וקרובים להשפיע על הסב שימסור הילד להוריו, וללא הועיל, כי יש ציבור העומד מאחורי הסב העקשן והסרבן, והם נשענים על פסק־דינו של הרב פרנק המנוח, ורק פסק־דין זה – מחייב אותם, ושום רוח בעולם ושום חוק במדינה או פקודה של בית המשפט העליון במדינת ישראל – אין להם שום ערך בעיניהם. הסב פנה לבית המשפט שישחררו אותו לשלושה חודשים כדי שיעשה בזמן זה הכול לחפש ולמצוא הילד ולהחזיר אותו להוריו – אבל אין הוא משתף פעולה עם המשטרה.

שוב עבר העניין לוועדת־הפנים, וביום 13 ביוני 1961 שמעה שוב הוועדה מפי המפכ"ל על המאמצים הנעשים על־ידי המשטרה וללא הועיל. המשטרה חקרה 852 איש, עשתה 400 חיפושים, היה לה מגע עם 330 מודיעים – ונתקלה בקשיחות אטומה באצטלה דתית. המשטרה הגיעה למסקנה כי הילד אינו עוד בארץ, וגם האיש שעסק בהוצאת הילד מן הארץ נמצא בחוץ־לארץ.

המשטרה סיפקה לשתי ערכאות במדינה זרה הוכחות מספיקות להסגרת האיש המרכזי שהבריח את הילד. ב־5 באפריל 1962 הציע שוב שר־המשטרה להעביר העניין לוועדת־פנים. נתקיים ויכוח בכנסת.

אמה תלמי (מפ"ם) טענה כי מפסק־הדין של בית המשפט העליון מתברר, שהסב (שטרקס) הוא ערום ומתעתע ומנצל מעמדו, לשאלת נשיא בית המשפט "היכן הילד", ענה הזקן "אני מסרב לענות" והוסיף: "נמצא בין יהודים, ואיפה נמצא – אומר אחר כך". ומשנשאל שנית, אמר: "מסרב לגלות". מתהלכים במדינת ישראל בני־אדם שנתנו ידם למעשה מחפיר של הסתרת ילד מעיני ההורים. מעשה שכמוהו, הן מבחינה מוסרית והן מבחינה פלילית־חוקית, כפשע מתועב של חטיפת קטין מידי אפוטרופסיו הטבעיים. כל אלה ציטטה מפסק־דין בית־המשפט.

ברוך עוזיאל (המפלגה הליברלית) טען: "יש כאן פשע אכזרי. זה מעלה אסוציאציות מחרידות מימי הילדות – כשקראנו את 'האדם הצוחק' של ויקטור הוגו ואת 'בימים ההם' של יהודה שטיינברג, כשחטפו ילדים, ילדים שהגויים היו חוטפים כדי להביאם לשמד. מרגישים אנו מה מתועב הפשע הזה ומה מלוכלכת הקבוצה הזאת שעשתה את הדבר הזה – כי זאת קבוצה, זה לא פושע אחד. מעשים כאלה מורידים את כבוד התורה בעיני הנוער. השתיקה של כל אנשי־הדת – ואני יודע שהם נאמנים למדינת ישראל – עשתה רושם רע, והיא מזיקה עד מאוד".

מנחם כהן (מפא"י) סיפר: הלכתי אל הזקן חצי מנין פעמים. הייתי עֵד כאשר באה בתו אליו לתוך מחנה־המעצר והתחננה בדמעות־שליש וביקשה להחזיר לה את בנה. הזקן הזדקף מלוא קומתו וסטר לה בנוכחותי. היה צורך במספר סוהרים כדי לגאול אותה מצפורניו.

יצחק מאיר לוין (אגודת ישראל) התאונן: האם לא מסתמנת כאן הנטייה האנטישמית המחפירה, שהייתה נהוגה בכל העולם ובכל הזמנים: כאשר יהודי אחד או קבוצה קטנה יעשו משהו – מיד האשימו את כלל ישראל? שואלים אותנו: למה אתם שותקים? ואולי תשאלו את עצמכם, למה אתם שותקים? מאז קמה המדינה פועלת בארץ רשת מיסיונרית, שכל עצם קיומה מבוסס על שיטה של חטיפת ילדים והעברתם לדת אחרת – האם הרימותם אי־פעם את קולכם נגד רשת זו?

בסוף הוויכוח נתקבלה הצעתו של עקיבא גוברין בשם מפא"י, "חירות", המפלגה הליברלית, המפלגה הדתית הלאומית, מפ"ם, אחה"ע־פוע"צ, פועלי אגודת ישראל, השיתוף והאחווה, הקִדמה והפיתוח – וזה לשונה: 1. הכנסת מוקיעה את מעשה־הפשע של העלמת הילד יוסף שוכמכר וקריעתו מחיק הוריו; 2. הכנסת מקבלת לתשומת־ליבה את הודעת שר־המשטרה בדבר המאמצים הנעשים להחזרת הילד יוסף שוכמכר להוריו, וקוראת: לַהַגְבֶּרת המאמצים בכיוון זה; 3. הכנסת פונה לציבור ולכל יחיד בו לעשות מאמץ אפשרי־כדי להבטיח את החזרת הילד לבית הוריו; 4. הכנסת מעבירה את המשך הדיון לוועדת־הפנים של הכנסת.

בעד הצעה זו הצביעו 56, נמנעו 2, איש לא הצביע נגד.

לאחר שהוברר כמעט ללא ספק, שהילד יוסף שוכמכר אינו עוד בארץ, אלא הוברח לחוץ לארץ, הטיל ראש הממשלה במחצית מרס 1962 על איסר הראל, "הממונה" על כל שירותי הביטחון, לחפש את הילד בָּאשר הוא ולהחזירו ארצה.

לא עברו שלושה חודשים וחצי ומאמציו של הממונה ועוזריו (ובין העוזרים נמצאה גם המשטרה הישראלית) הצליחו לגלות את הילד – בניו־יורק, ברובע ויליאמסבורג, מרכז "נטורי קרתא" של חסידי הרבי מסאטמר. הילד יוסף שוכמכר הוחזק שם בשם זר – יעקב גרטנר.

אימו ואחותו של יוסלה הוטסו לניו־יורק, וביום ג', א' בתמוז תשכ"ב (3.7.1962), הוחזר הילד לאימו.

הפגישה הדרמטית של האם והילד נערכה במשרדי שלטונות־ההגירה האמריקניים, שלשם הובאו האם והאחות ישר משדה־התעופה. כשנכנסה האם לחדר שבו עמד יוסלה פרצה בבכי, קראה "בני, בני" וחיבקה אותו. תחילה עמד הילד בלי תנועה, אך כעבור זמן־מה קרא לאידה שוכמכר שוב ושוב "אימא".

לזיהוי סייע לא מעט דמיונו של הילד לתצלומיו מלפני שנים אחדות שאימו הביאה. היה גם דמיון בין הילד ובין זינה שוכמכר אחותו.

מר גרטנר, שבביתו נמצא הילד ועל שמו קראו לילד יעקב גרטנר, סיפר לחוקרים של שלטונות־ההגירה, כי הילד הובא אליו על־ידי אישה שטענה שהיא אימא שלו, ששניהם באו מארגנטינה, וכעבור זמן תבוא לקחת אותו.

ביום ד' ב' בתמוז (4.7.1962), חזרו האם, הבת והילד ונפגשו בשדה־התעופה בלוד עם האב וקהל רב. הסב שוחרר באותו יום מהכלא המרכזי ברמלה ובא לשדה־התעופה, אבל לא ניתן לו להיפגש עם נכדו. המשפחה חזרה לביתה בחולון.

סוריה מפגיזה ישובינו על חוף הכנרת ויורה בסירות הישראליות • כוח צה"ל הורס מוצב סורי • סוריה מתלוננת במועצת הביטחון המגנה את ישראל • ראש הממשלה מוקיע החלטה זו ומכריז כי ישראל לא תסבול פגיעות בישוביה • ברוח זו החלטות הכנסת • פעירת הרב י"ל מימון

בעוד הציבור בישראל נסער מפרשת הילד יוסף שוכמכר, שקנאים הסתירו והבריחו אותו לחוץ־לארץ, נתחדשו במזרח ישראל ובצפונה ההתקפות של השכן העוין ביותר של ישראל – סוריה. עברו שלוש־עשרה שנים מאז חתימת הסכמי שביתת־הנשק עם המדינות השכנות שפלשו לישראל ביום הכרזת עצמאותה. אחד הסעיפים העיקריים בהסכמים אלה היה, ש"לא יאיימו, לא יתכננו ולא יבצעו פעולה תוקפנית באמצעות כוחותיהם המזוינים על הצד השני" (סעיף 1, פיסקה 2), ואלמלא יכלה ישראל להתגונן בכוחותיה היא, בהתאם לסעיף 51 של מגילת או"ם, היו חיי כל תושב ואזרח בישראל מופקרים להתנקשויות בלתי־פוסקות של המדינות שחתמו על הסכמי שביתת־הנשק.

מבצע סיני ב־1956 הבטיח־שקט יחסי בגבולות מצרים וירדן; אם כי מצרים הוסיפה כל השנים להפר החלטת מועצת־הביטחון: על חופש השיט בתעלת־סואץ, החלטה שנתקבלה פה אחד פעמיים, גם בשנת 1951 וגם בשנת 1956. ארגון או"ם מיוסד – כפי שנקבע בסעיף 2 של מגילתו – על "עקרון השוויון הריבוני של כל חבריו". אולם או"ם לא ניסה אף פעם לנזוף במצרים המפירה החלטות מועצת הביטחון ושוללת מחברת או"ם זכותה הבין־לאומית לשיט חפשי בתעלת־סואץ. אין זה המקרה הבודד שבו נוהגת מועצת הביטחון מידת איפה ואיפה ביחס לישראל, ועל־ידי כך היא מערערת את הבסיס המוסרי שעליו נוסד או"ם.

מבצע סיני הביא, כאמור, שקט יחסי לגבולות רצועת עזה ומדבר סיני, וגם לגבולות ירדן. אולם ההתקפות מצד סוריה הלכו ורבו. בשש השנים שאחרי מבצע סיני נערכו ללא הרף התקפות סוריות על משמרות ישראליים, שנעו בתוך גבולות ישראל, ועל ישובים ישראליים לאורך הגבול הסורי במזרח ובצפון. בשני החודשים האחרונים של שנת 1956 – לאחר מבצע סיני – היו אחת־עשרה התקפות, בשנת 1957 – 125, ובשנת 1958 – 100, בשנת 1959 – 50. בשנת 1960 – 67, בשנת 1961 – 25, ובשלושת החודשים הראשונים של שנת 1962 – 26. רוב

ההתקפות נערכו בידי כוחות סוריים סדירים. התקפות אלה גרמו בשש השנים ל־122 קורבנות ישראליים, הרוגים ופצועים.

באמצע מרץ 1962 הפגיזו הסורים כמה פעמים ישובינו על גדות הכנרת מזרחה וירו בסירות־משטרה ישראליות ששטו בים כנרת. כידוע, ים כנרת כולו, ועשרה מטרים של חוף הכנרת לצפון מקיבוץ עין־גב ולמזרח מהירדן בצפון כנרת, הוא שטח ריבוני ישראלי. כשנתרבו ההתקפות, שבאו בעיקר ממוצב סורי על־יד כפר נוקייב, נתן שר הביטחון, על יסוד החלטת הממשלה, ביום 16.3.1962, הוראה להרוס את המוצב הצבאי הסורי שעל־יד נוקייב; לביצוע הפעולה גויס כוח של חטיבת "גולני". ליתר ביטחון קיבלו חיל־התותחנים וחיל־האוויר הוראה להיות מוכנים.

עין־גב הופגזה כל הלילה, אולם כל אנשי המשק היו עוד לפני התחלת הפעולה במקלטים. כוחותינו נתקלו בהתנגדות מתוכננת – במוקשים ותותחים – אולם אנשינו התגברו, המוצב הסורי נהרס. חמישה מאנשינו נפלו. כמה בתים בעין־גב נפגעו ונהרסו. מספר צריפים נהרסו. רשת־החשמל שותקה. התותחים שלנו השיבו אש לעבר הסוללות הסוריות.

ממשלת סוריה פנתה בתלונה למועצת הביטחון. שליטי סוריה אינם חוששים כלל שמועצת הביטחון תנזוף בהם על הפרת הסכמי שביתת־הנשק ועל התקפותיהם הבלתי־פוסקות על כוחות ישראל ועל ישובי הגבול. הם בוטחים בשימוש בווטו של אחת המעצמות האדירות במועצת הביטחון, זכות שהיא משתמשת בה יותר מכל שאר המעצמות. ממשלת ארצות־הברית, שאינה נוהגת להשתמש בכוח הווטו שלה, החליטה הפעם לנסח החלטת־נזיפה בישראל, שתזכה בתמיכת מצרים, שהייתה אז אף היא חברה במועצת הביטחון. הנציג הראשי של ארצות־הברית באו"ם, מר עדלי סטיבנסון, דיבר בנאומו ביום 28.3.1962 נגד פרובוקציות ותגמולים, בלי לציין מאין וממי באו ה"פרובוקציות", ולא ראה צורך להגדיר התקפות סוריות – במקלעים ובתותחים ללא רתע על סירות־משמר ישראליות בים כנרת – כהפרת הסכם שביתת־הנשק, אלא דיבר עליהן כפרובוקציה אנונימית.

ראש משקיפי או"ם, גנרל פון הורן, שנקרא למועצת הביטחון, טשטש בהרצאתו ובתשובותיו על שאלות כל עקבות ההתקפות הסוריות, בימים 8, 15, 16, 20 במרץ, על סירות המשמר הישראליות בכנרת. הוא לא ידע למסור אף על מקרה אחד, שבו פתחו הסורים ביריות על ישראל – בין שאלה היו יריות והפגזות על ישובים ישראליים, ובין שאלה היו יריות על דייגי ישראל בכנרת ובמשמרות־סיור של משטרת ישראל בכנרת.

המועצה כולה התעלמה מהודעות סוריות נגד עצם קיומה של ישראל. ראש ממשלת סוריה דַואליבי, בנאומו באספה המכוננת ביום 8 בינואר 1962, הכריז על קווי־היסוד של ממשלתו: "פלסטין היא בעיית הבעיות של סוריה. כל עוד לא הוחזרה פלסטין לחיק הערבים כחלק מהקיום הערבי החופשי, כל עוד לא גורש הדחליל הציוני מתוכה, וכל עוד לא חוסלה מדינת ישראל הטפילה, רואה סוריה את עצמה כנפגעת פגיעה חמורה המסכנת את חייה וחיי האומה הערבית".

המפקד הראשי של צבאות סוריה, גנרל זהר־א־דין, אשר כחודשיים אחרי נאומו הנ"ל של ראש ממשלת סוריה פיזר בכוח הצבא את הפרלמנט הסורי וסילק את ראש הממשלה דַואלובי וממשלתו, הכריז ביום 13 בינואר 1962 בסיום קורס קצינים בלַדקיה: "הים התיכון – זוהי החזית הימית המשותפת של ישראל עם הערבים. כדי לחנוק את ישראל ולחסלה, חייבים הערבים לעקור את ראשיתה הימית של ישראל על־ידי כוח־מחץ ימי, שיהווה חומה של פלדה בים וימנע חדירת אוויר למדינת המפלצת". ודברים אלה נשנו ברדיו דמשק באותו יום.

מיום 9 באפריל נתקבלה במועצת הביטחון החלטת־גינוי חריפה נגד ישראל, שנוסחה על־ידי נציגי ארצות־הברית ובריטניה; מהמעצמות הגדולות נמנעה רק צרפת מהצבעה בעד החלטת הגינוי.

למחרת, ביום 10 באפריל 1962, הודיע ראש הממשלה בכנסת: "ישראל לא תסבול כל פגיעה בדייגי כנרת, בסירות המשטרה הישראלית בכנרת, שהיא כולה שטח ריבוני של ישראל. ישראל לא תסבול כל פגיעה ביישובים ובאזרחים בשטח ישראל ותתגונן בכל האמצעים שבידה, אם מישהו משכניה יפר הסכמי שביתת־הנשק ויסכן שלומם וחייהם של תושבים ישראלים או יתנקש בשלמותה הטריטוריאלית של ישראל. וכל עוד יש סכנת תוקפנות מצד שכנינו – על ישראל לסמוך על צה"ל, ועמנו יודע שהוא יכול לסמוך על צה"ל.

"אנו רואים בהחלטה שנתקבלה במועצת הביטחון אתמול מידה של איפה ואיפה ועידוד השכנים – גם אם זה לא מכוון מצד מנסחי ההחלטה – להמשיך בהתקפותיהם על תושבי ישראל ועל שטחי ריבונותה. פייסנות זו כלפי תוקפנות סורית לא העלתה כבודו של או"ם ולא חיזקה השלום באזורנו. ואני מציין בהוקרה המדינה האחת, צרפת, שנמנעה מהצבעה בעד החלטה מפוקפקת זו.

"ולסיום: ישראל תימנע מכל הפרה של הסכמי שביתת־הנשק ותקפיד על קיום סעיפיהם, אבל לא תשלים בשום תנאי עם הפרת ההסכם מצד שכניה, ולא תוותר בשום אופן על זכותה להתגוננות עצמית השמורה לכל מדינה והמובטחת גם על־ידי מגילת האומות המאוחדות".

כל הנואמים בכנסת אחרי ראש הממשלה דיברו באותה הרוח, להוציא חברת הכנסת **אסתר וילנסקה** (מק"י) שטענה, כי "גינוי זה מהווה כישלון מוסרי פוליטי לקו הבן־גוריוני של הישענות על גורמים אימפריאליסטיים. הידידים הוותיקים של בן־גוריון, שליטי ארצות־הברית ואנגליה, גינו את הפשיטה. אפילו צרפת, אשר זכתה להוקרת ישראל, לא הצביעה נגד ההחלטה".

בגמר הדיון בכנסת הציע **מאיר ארגוב** – בשם סיעת מפא"י, חירות, המפלגה הליברלית, מפ"ם, אחה"ע־פוע"צ, אגודת ישראל, פועלי אגודת ישראל, השיתוף והאחווה, הקידמה והפיתוח – הצעה זו:

1. הכנסת שוללת נמרצות את החלטת מועצת הביטחון מיום 9 באפריל – החלטה המפגינה חד־צדדיות, התעלמות גמורה מן ההתקפות התדירות הנערכות על ישראל מצד כוחותיה המזוינים של סוריה, ואשר יש בה משום עיוות־הדין, המעודד את התוקפנות ומסכן את השלום.
2. מדינת ישראל מוקפת מדינות אויבות המקיימות עמה מצב־מלחמה מתמיד. הכנסת קובעת כי זכות הגנתה העצמית של ישראל היא זכות ריבונית בלתי־מעורערת, המובטחת לכל עם במגילת או"ם.
3. ישראל נאמנה לעקרונות או"ם, והיא תקיים את כל ההתחייבויות הנובעות מכך כלפי כל מדינה על יסוד של־הדדיות. היא לא תשלים עם תוקפנות.
4. ישראל תקיים, הלכה למעשה, בכל התנאים, את ריבונותה המלאה במלוא שטחיה ומימיה".

משה סנה הציע בשם סיעת המפלגה הקומוניסטית הישראלית:

1. הכנסת קובעת, כי פשיטת נוקייב לא הייתה מעשה המתחייב מכורח ההתגוננות הלאומית והשמירה על ביטחון המולדת, אלא מעשה־התקפה יזום.
2. הכנסת מחייבת את הממשלה לשמור מכל משמר על השקט בגבולות ולהימנע מפשיטות צבאיות, פעולות־תגמול ומעשי־התקפה כלשהם.

3. הכנסת מכריזה, כי המדיניות השלטת של הרפתקנות צבאית ושל שירות למעצמות האימפריאליזם היא הרת־סכנות לישראל".

שתי ההצעות הועמדו להצבעה: בעד הצעת מ' ארגוב, בשם עשר סיעות בכנסת, הצביעו 5 בעד הצעת מק"י 3.

ביום ח' בתמוז תשכ"ב, 10.7.1962, נפטר אחד מגדולי הלמדנים, הסופרים, החלוצים והמדינאים הציונים ומנהיגה הדגול של תנועת "מזרחי": יהודה לייב הכהן מימון (פישמן). הוא מיזג בתוכו נאמנות עמוקה למסורת ולמורשה הדתית ואהבה ומסירות ללא גבול לעם החי ולתקומתו הלאומית במולדת. היה חבר ההנהלה הציונית משנת 1935 ואילך, חבר הממשלה הנבחרת הראשונה. הוא הקים "מוסד הרב קוק" – הוצאת־ספרים לחקר היהדות, תולדות ישראל ועתיד העם, והעשיר הספרות העברית בספרי זיכרונותיו החשובים, במחקרי הלכה ובעיות מדיניות, והיה נערץ על־ידי כל המפלגות והזרמים בישראל ובעם היהודי, אדוקים וחופשיים. בן 86 היה במותו.

פרשת רוברט סובלן

חבר הכנסת **מ' סנה** (מק"י) שאל ב־4 ביולי את שר־הפנים:

1. מדוע גורש ד"ר ראובן (רוברט) סובלן מהארץ, למרות שבנסיבות הנתונות (היותו מבוקש כמרגל אסיר־עולם על־ידי שלטונות ארצות־הברית) גירושו משמע למעשה הסגרה, ואפילו היה קיים הסכם־הסגרה, לא היה חל על סוג זה של עבריינים.
2. הואיל והנ"ל הוא יהודי וחוק השבות חל עליו; הואיל וחוק השבות הקנה לך סמכות להתיר העלייה במקרים מסוימים, אך לא סמכות לגרש מן הארץ את מי שנכנס ארצה כ'עולה בלתי לגלי' – על איזה יסוד שללת במקרה דנן מן היהודי הנ"ל את הזכות הקבועה בחוק השבות?
3. מדוע לא ניתנה שהות לפרקליטו של האיש לפנות לבית המשפט בבקשה לעכב את צווי הגירוש, והביצוע של הגירוש נעשה בחיפזון שהעמיד את הפרקליט בפני עובדה מוגמרת?
4. מדוע ניתן ובוצע צו הגירוש על אף העובדה, שבית משפט השלום מוציא לפני כן צו־מעצר לעשרה ימים, ובזה האופן גורש האיש על־ידי הרשות המבצעת בניגוד להחלטת הרשות השופטת.
5. מדוע לא התחשבת במחלתו האנושה של האיש ובפיקוח־נפש הכרוך בצו־הגירוש?

ביום 10 ביולי ענה שר־הפנים, ח"מ שפירא, בכנסת:

1. ד"ר סובלן גורש מישראל בהתאם למדיניות הממשלה, עליה הכרזתי לא פעם, כי מדינת ישראל לא נועדה לשמש מקלט לעבריינים נמלטים. בביצוע צו־הגירוש אין, לדעתי, משום הסגרה.
2. ד"ר סובלן גורש מישראל לא על פי חוק השבות, אלא לפי סעיף 13 לחוק הכניסה לישראל. חוק השבות חל על כל יהודי המגיש בקשה והמביע את רצונו להשתקע בארץ. ד"ר סובלן לא ביקש אשרת עולה לפי חוק השבות, ולא קיבלתי בקשה כזו בשמו. יתר

על־כן גם אם הייתה מגיעה לידי בקשה כזו, הייתי מסרב לה, בתוקף סמכותי לפי חוק השבות.

3. לפרקליטו של ד"ר סובלן הייתה שהות של שלושה ימים כדי לפנות לבית־המשפט הגבוה לצדק בבקשה למנוע ולעכב את צו־הגירוש".

שר־הפנים **ח"מ שפירא**: "במקרה של פיקוח־נפש אפשר היה לעשות זאת גם בשבת. אין אני סבור כי מחובתנו היה להסב את תשומת־ליבו של הפרקליט לפעולה הדרושה לשם שמירת זכויות מרשו.

4. ביצוע צו־הגירוש מסור למשטרה, והיא גם שקיבלה מבית המשפט את צו־המעצר. "אם כי אין עדיין פסיקה בשאלה זו, הרי לדעתם של משטרת ישראל ושל היועץ המשפטי במשרד־הפנים אין צו־המעצר לפי סעיף 10 (3) לפקודת הפרוצדורה הפלילית (מאסר המשטרה להחזיק את האדם במעצר, אלא רק מרשה לה לעשות כן. המשטרה רשאית להשתמש ברשות זו או בחלקה, ואף לוותר עליה, ואין בכך בלבד משום פעולה המנוגדת להחלטת הרשות השופטת.

5. לפני יציאתו של ד"ר סובלן מן הארץ נבדק על־ידי רופא, שקבע כי אין כל סיבה רפואית שבגללה לא יהיה ראוי לנסיעה".

שלוש סיעות, המפלגה הליברלית, מפ"ם ומק"י, הציעו ביום 11 ביולי 1962 הצעת אי־אמון לממשלה בגלל גירושו של ד"ר סובלן.

בשם סיעת הליברלים טען **יזהר הררי**: ד"ר סובלן שולח מן הארץ לפי סעיף 13 של חוק הכניסה לישראל. זהו צו אדמיניסטרטיבי לפיו מגרש שר־הפנים אדם שנכנס לארץ באופן בלתי־חוקי. אפשר לצפות שעל צעדים אדמיניסטרטיביים יאפשרו לכנסת לדון. כל זמן שהמגורש הוא בישראל אפשר לעוצרו, אבל כל זה עד ליציאתו מישראל. למה ליווה אותו מחוץ לישראל רופא משטרתי? לפי העיתונות היה גם מלווה אחר מחוץ לישראל – בלש מארצות־הברית. האם בלשים של ארצות־הברית נמצאים בכניסות לארץ ומחכים כדי ללוות כל מגורש? גירוש אנשים לפי סעיף 13 לחוק הכניסה הוא – הוצאתם מן הארץ ולא יותר מזה. לא הברחָתם למדינה מסוימת, בוודאי לא למדינה שרוצה בהסגרתם. פושעים שרוצים בהסגרתם לגביהם יש חוק הסגרה, לפי חוק זה יש להביא את האדם לבית־משפט מחוזי לאחר שהוא מבוקש על־ידי איזו מדינה. שמענו שהיה לחץ מצד יהודי ארצות־הברית לגרש את סובלן. בישראל עלינו לפעול על פי החוק ולא על פי לחץ יהודי ארצות־הברית. יש פיסקה בחוק השבות, שנוספה בשנת 1954, לפיה "לא תינתן אשרת עלייה לבעל עבר פלילי העלוּל לסכן את שלום הציבור". ספק אם ד"ר סובלן, שיש לו עבר פלילי, היה עלול לסכן שלום הציבור במדינת ישראל. הנקודה החמורה ביותר בפרשה זו היא הזריזות שבה פעלו השלטונות – שילחו אותו ביום ראשון בבוקר, בלי להודיע לפרקליטו.

שמואל מיקוניס (מק"י) טען כי הממשלה חטאה בהסגירה את סובלן לידי מבקשי נפשו המק־קארטיסטים האמריקניים. ראש הממשלה הראה את עצמו כמשרת בכיר של אחוזי ההיסטריה האטומית האמריקניים, ושר־הפנים – כפקיד בכיר של הרודן בן־גוריון.

מרדכי בנטוב (מפ"ם) אמר שאין רצונו לדון בצד המוסרי של הבעיה – אם צריך להסגיר יהודי שנידון על ריגול כד"ר סובלן. הסגרה, גירוש או מניעת תחולתו של חוק השבות אלו הן הכרעות משפטיות, שאין לבצען בלי הזדקקות לבתי־דין מוסמכים. הממשלה הוציאה אסיר מבית־הכלא בניגוד לצו השופט.

שרת־החוץ גולדה מאיר: האם הוא היה במאסר? הוא היה במעצר.

מרדכי בנטוב: גם אם היה במעצר – פקודת שופט היא פקודה. אי־אפשר לצאת בלי פקודת שופט.

שר המשפטים ד׳ יוסף: אין זה נכון.

מרדכי בנטוב: אדוני שר המשפטים, אינך המשפטן היחיד במדינה. סובלן הוסגר ולא גורש, לא ידועה הכתובת או הזהות של היהודים הלוחצים מאמריקה. אין ספק שהיה לחץ מצד נציגי ארצות־הברית. היה ביקור בהול של שגריר ארצות־הברית אצל ראש הממשלה.

ראש הממשלה ד׳ בן־גוריון אמר: יש להבחין בין חוק השבות לבין מקלט לפושעים; פושעים יגורשו, אם ייכנסו לארץ, בלי שייתבעו לדין. החוק אינו אומר שצריך להגיש אותו למשפט, אלא לגרש אותו. אם החוק נותן סמכות כזו לשר־הפנים, הוא אחראי לקיום החוק הזה. חובתו לדאוג שפושעים לא ייהנו מהפקרות בישראל. המדיניות שנקטנו ונקוט כל זמן שתהיה ממשלה זו – לדקדק באפשרות קיום חוק השבות, מתוך כבוד ואהדה והוקרה ליהדות בעולם ולדעת־הקהל בעולם, שידעו ויבינו מהו עניין המקלט בארץ. מקלט זה נתון ליהודים מחוץ־לארץ שאינם רוצים ואינם יכולים להישאר באשר הם, והם רוצים לעלות ולהשתקע בארץ, והם נהפכים מיד – דבר שאינו קיים בשום מדינה – לאזרחי ישראל. אבל יחד עם זה ישנו חוק גירוש, ופושעים ועבריינים שיתגנבו לתוך ישראל – יגורשו. לא נסלף דמות מדינת ישראל, ונוסיף לגרש עבריינים שנכנסים לארץ באופן בלתי־חוקי – על יסוד תהליך חוקי, לפי חוק הכניסה לישראל משנת 1952, שנתיים אחרי חקיקת חוק השבות.

״חבר הכנסת בנטוב לא דייק או מסרו לו הודעות כוזבות, כאשר אמר שהיה לחץ מצד השגריר האמריקני. השגריר האמריקני היה אצלי ושאל על סובלן. אמרתי לו: זה עניין שלנו ולא שלך – ומיד הסתלק. איני מזלזל ביחס של כל מדינה בעולם, גדולה או קטנה; אבל איני מקבל הוראות משום מדינה בעולם, אלא פועל לפי חוקינו אנו ושוקל מה טוב לישראל ולעם היהודי, ומה טוב לשלום העולם.

״סובלן אינו הראשון שגורש לפי סעיף 13 של חוק הכניסה. הנוכל היהודי הראשון שגורש על־ידי שר־הפנים על פי חוק זה היה גרינוולד, שמעל בכספי פיקדונות של אלפי אנשים לא עשירים, וכשנודע הדבר־חשב שארץ־ישראל היא מקלט בטוח לעבריינים ובא הנה. ושר הפנים גירש אותו. היה עוד מקרה, ינוביצ׳י, נוכל יהודי שבא לארץ וגורש מיד. וגם סובלן נכנס במרמה, בפספורט מזויף ובלי בקשת אשרה – ושר־הפנים גירש אותו לפי החוק ובהתאם לחוק. ולפי החוק אין הגירוש טעון תחילה בירור משפטי. ממשלה זו תוסיף לגרש נוכלים, שיפרו חוק ויתגנבו לישראל. ובכל הגירושים – וגם בזה של סובלן – לא היה משום הסגרה״.

ברוב של 53 נגד 28 נדחתה הצעת אי־האמון של שלוש הסיעות.

עניין סובלן נתעורר שוב בכנסת כעבור שלושה שבועות על־ידי **יוחנן באדר** (״חירות״), שהכניס ביום 1 באוגוסט 1962 הצעת אי־אמון לממשלה.

כששלוש הסיעות הציעו ביום 11 ביולי הצעת אי־אמון, הודיע מנהיגה של ״חירות״: ״לא הגשנו הצעת אי־אמון בעניין זה. הנשק הפרלמנטרי הזה ידוע לנו, אם מותר לי להתבטא כך, לא פחות מאשר לשכנינו הצעירים – צעירים מבחינת השירות הממלכתי באופוזיציה; לנו היה שיקול אחד לאומי־ממלכתי מכריע, ומהותי־מוסרי, לבל ייווצר רושם, בין אצל קרובים ובין אצל רחוקים, במערב ובמזרח, בכל חלקי תבל, על־ידי הצעה פרלמנטרית מסוימת, שאנחנו היינו מחייבים, מבחינת מהות הדברים, מתן מקלט לאיש כד״ר סובלן באותם התנאים שהגיע אלינו. היה לנו רק

שיקול זה, שהוא שיקול מכריע, מוסרי, לאומי וממלכתי. משום כך לא הגשנו על רקע פרשה זו הצעה להביע אי־אמון, ומשום כך גם לא נצביע בעד ההצעות שהוגשו".

מר יוחנן באדר הכניס הצעת אי־אמון בשם סיעתו בגלל שאלות ששאל בוועדת־הכספים על המטוס שבו הוצא סובלן מישראל ולא קיבל עליהן תשובה, אם כי כתוב בתקנות, ש"וועדה קבועה רשאית לדרוש מאת השר הנוגע בדבר הסבר וידיעות בעניין שנמסר לדיונה או שנכנס לתחום תפקידיה, והשר חייב, בעצמו או על־ידי נציגו, למסור את ההסברות או הידיעות המבוקשות". בוועדת־הכספים הוא הציג לשר־התחבורה שורה של שאלות על "אל על" ששר־התחבורה אחראי לו, ולא קיבל תשובה. מר באדר טען, "כי השר אמר שישנה איזו ועדה בממשלה, מורכבת משלושה שרים המעוניינים בדבר, הרי כל עוד לא סיימה וביררה את הדבר, לא ייתן השר תשובה".

שר־התחבורה, י' בר־יהודה, העיר: "לא אמרתי כך, ואתה יודע זאת".

יוחנן באדר: "אמרת משהו מעין זה. לא נתת תשובה בגלל קיומה של הוועדה הזאת".

שר התחבורה, י' בר־יהודה: "אתה מוסר עדות שאינה מתאימה למציאות".

יוחנן באדר: "אבל עובדה היא, שלא נתת תשובה – אם אין תשובות. אם אין תשובה לשאלות אלה, הרי זוהי הפרה חמורה של סמכות הפרלמנט וסמכות האופוזיציה. זה זלזול בזכויות האופוזיציה, וכשיש זלזול בזכויות האופוזיציה יש זלזול בזכויות הפרלמנט, ואני מציע להביע אי־אמון לממשלה".

ראש הממשלה ענה:

> מר באדר רוצה להביע אי־אמון לממשלה בגלל גירושו של סובלן, אבל היות והמנהיג של סיעתו הודיע, שאינו מצטרף להצעת אי־האמון בעניין סובלן – הוכרח מר באדר לטשטש כוונתו האמיתית, והוא נאחז בזכות האופוזיציה לשאול שאלות בוועדת־הכספים. זוהי זכותו של כל חבר כנסת להציג שאלות, אבל זכותו זו מוגדרת ומוגבלת בתקנון הכנסת, ואם הוא שואל שאלות שאינן בסמכות הוועדה – אין השר חייב לענות, ואם השאלה היא בסמכות הוועדה – חייב השר לענות לכל חבר הוועדה, ולאו דווקא של האופוזיציה. שר־התחבורה לא ענה על שאלות בלתי־מוסמכות, ואני מזדהה לגמרי עם שר־התחבורה. כי השאלות היו שייכות לוועדת־חקירה ולא לוועדת־כספים, ואם יש ויכוח בדבר סמכות ועדה – יש ועדה אחת הקובעת אם הסמכות לשאול שאלות קיימת או לא, וזוהי ועדת־הכנסת.
>
> בתקנון הכנסת נאמר בפירוש (סעיף 13(ב): 'הוועדה רשאית לדרוש מאת השר הנוגע בדבר הסברה וידיעות בעניין שנמסר לדיונה או שנכנס לתחום תפקידיה'. לפי סעיף 12(א)(2) נמסר לוועדת־הכספים 'תקציב המדינה, מיסים לכל סוגיהם, מכס ובלו, מלוות, עניני מטבע ומטבע־חוץ – בנקאות ושטרי־כסף, הכנסות והוצאות המדינה; הקשרים עם מבקר המדינה'. גירוש סובלן לא נמסר לוועדת־הכספים. והיטיב לעשות מר באדר שהציע אי־אמון לא רק לשר־התחבורה אלא לממשלה כולה, כי היא מזדהית עם עמדת שר־התחבורה, שלא רצה לענות על דברים שאינם שייכים לוועדת־הכספים".

הצעת מר באדר נדחתה ברוב של 58 נגד 40.

ויכוחים בשלהי המושב הראשון של הכנסת החמישית:
יצוא נשק ומדים לגרמניה • חוות החולה

הדיון בהצעת התקציב לשנת 1962/3 שהוחל ביום 27.2.1962 נסתיים ביום אחד באוגוסט 1962. בקריאה שלישית נתקבל התקציב ברוב של 42 נגד 27. ברוב הסעיפים היה ההבדל בין־הצעת המיעוט להצעת הרוב לירה אחת.

שלושת הימים שנשארו עד לסיום המושב הראשון של הכנסת החמישית (8 באוגוסט) היו גדושים בשאילתות של חברי כנסת ובהצעות לסדר־היום. ביום 6 באוגוסט נשאלו 29 שאילתות – 11 עמוד ב"דבר הכנסת". הצעות לסדר־היום באותו יום תופסות 21 עמוד.

אברהם דרורי ("חירות") עורר שנית שאלה, שנדונה בכנסת באריכות ובאופן יסודי ב־30 ביוני וב־1 ביולי 1959, על פי הודעת הממשלה האומרת: "הכנסת מביעה את דעתה נגד ביטול יצוא הנשק לגרמניה המערבית ומציעה לקיים דיון בנושא זה". אחרי דיון של יומיים הודעת הממשלה ברוב של 57 נגד 45 וחמישה נמנעים.

ביום 6 באוגוסט 1962 תבע אברהם דרורי ("חירות") "למען מוסר האומה, למען הצלת בניה, למען הקטנת העוינות למדינה – על הכנסת לומר דברה: העסקה המחפירה חייבת להתבטל". הכוונה הייתה ל"עסקה" של תפירת מדים בשביל גרמניה בבית־חרושת בישראל. מר דרורי התאונן על שרת־החוץ, ש"ניסתה להתכחש לאמת הזאת – האמת הפשוטה – שמידת עוינותם, לא עצם עוינותם, של עמי מזרח־אירופה מסוימים אלינו נקבעת גם על־ידי מידת ידידותנו המופגנת כלפי גרמניה".

יעקב ריפטין (מפ"ם) הזכיר שאילתה שחבר הכנסת מ' נורוק שאל ביום 30 ביולי 1962 את שר המסחר והתעשייה (פנחס ספיר): "האם ידוע לאדוני, כי במתפֶּרת בית־החרושת 'אתא' מכריחים את הפועלות, מהן שעברו מחנות־מוות נאציים, לתפור מדים לצבא הגרמני, ועל רקע זה הכריזו שביתה?" שר המסחר והתעשייה ענה: "הידיעה שעליה מתבססת השאלה הוכחשה על־ידי המפעל, וממילא אין מקום לשאלה".

דויד הכהן שאל את מר ריפטין, מדוע מותר לקטוף תפוחי־זהב ולשלוח אותם לגרמניה ולתפור מדים אסור? **ריפטין** ענה, כי דויד הכהן אינו יכול להבחין בין נתינת פגיון לידו של הרוצח לנתינה אחרת, ולכן הוא משווה תפירת מדים למשלוח תרופות.

שר המסחר והתעשייה, **פ' ספיר**, ענה, כי בעת הדיון על מכירת נשק לגרמניה אמר כל אחד דברו והכנסת החליטה. "אני זוכר", אמר השר, "כי בדיונים על קבלת שילומים מגרמניה הסבירו אלה שדיברו עכשיו, שבגלל קבלת התשלומים נשתעבד לנצח למשק הגרמני. אביא תחילה את מספרי היצוא שלנו. בשנת 1954 קנתה גרמניה מאיתנו מוצרים בסכום של מיליון וחצי דולר, וב־1961 – בסכום של 24,000,000 דולר. היינו, עליה פי שישה־עשר. רשימת מוצרי היצוא שלנו לגרמניה כוללת פרי־הדר. ואומנם כבר שאל חבר הכנסת דויד הכהן את חבר הכנסת ריפטין, אבל גם אצלי רשומה שאלה זו. ואני יכול לייחס את כל הדברים שאמר חבר הכנסת ריפטין לגבי המדים גם לפרי־הדר. אנו שולחים לגרמניה מיצים ותרכיזי־מיצים. חבר הכנסת ריפטין יודע, שחלק נכבד במשק השימורים יש למשקים שהוא מדבר בשמם. מעולם לא שמעתי שיבוא מישהו ממשקים אלה ויטען נגד משלוח מיצים לגרמניה. להפך, שמעתי שמדי שנה בשנה מתכתשים ביניהם יצרני המיצים על קבלת הזמנות גדולות יותר למשלוח מיצים". שר המסחר והתעשייה ביקש להסיר הצעות דרורי וריפטין מסדר־היום.

אסתר וילנסקה (מק"י) תמכה בהצעת דרורי וריפטין, אולם ברוב גדול (50 נגד 28) הוחלט להסיר את העניין מסדר־היום, וגם הוחלט לא להעבירו לוועדה.

שלמה לורנץ (אגודת ישראל) דיבר על המיסיון בארץ־ישראל, ובמיוחד עֵרער על הקמת כפר נוצרי בגליל המערבי בשם "**נס־עמים**". הוא אינו אומר שאסור לנוצרי לבוא ולגור בארץ. הוא גם קרא בעיתון, שראשי הכפר הבטיחו שלא יעסקו בפעולה מיסיונרית. אולם – הוא שואל – האם אפשר לתת ערובות לדבר כגון זה? והוא מציע שהכנסת, או אחת הוועדות, תדון בבעיה זו כדי למצוא פתרון יסודי, לחסל אחת ולתמיד את פעולות המיסיון.

ענה לו שר־הדתות ז' ורהפטיג: הממשלה אינה אדישה לבעיית פעולות המיסיון במדינת ישראל. זו בעיה חמורה. שורר אצלנו העיקרון של חופש הדת, אולם ספק רב הוא אם פעולות מיסיון הן פונקציות של עקרון חופש הדת. אין הוא סבור כי דיון במליאת הכנסת עשוי לתרום לפתרון הבעיה, והציע לבעל ההצעה להסכים להעברת העניין לוועדה.

חבר הכנסת יעקב חזן (מפ"ם) עורר בעיית המרוץ האטומי. "קיומו של שיווי־משקל זה של האימה הגדולה יתואר כל עוד שמור הנשק האטומי בידיהן של ארבע המעצמות הגדולות בלבד. אחריותן הבלעדית, לגורלן הן ולגורלה של האנושות כולה, היא המרסנת אותן והיא המקיימת את התקווה שאכן תצליח האנושות להגיע להסכם פירוק הנשק בטרם בוא השואה, אך תקווה זו תצטמק עד כדי ייאוש אם יגיע הנשק האטומי לידיהן של מדינות רבות, גדולות וקטנות אחרות". ולכן קבע: "ישנו רק מוצא אחד מן הסבך הזה. והוא היוזמה המדינית הבלתי־נלאית שלנו להבטחת פירוזו של אזורנו מן הנשק התוקפני בכלל ומן הנשק האטומי במיוחד. ברור, שדבר זה ניתן להשיגו רק בתנאי שהמעצמות הגדולות תתחייבנה לא לספק נשק זה לאזורנו, אף לא את הידע לבניינו, ושיובטח פיקוח בין־לאומי על הפיתוח האטומי בכל ארצות האזור".

תמך בהצעתו חבר הכנסת תופיק טובי (מק"י): "סיעת המפלגה הקומוניסטית הישראלית בכנסת מציעה דיון לשם קביעת עמדה המחַייבת את ממשלת ישראל לפעול למען יהיה אזור המזרח התיכון חופשי מנשק גרעיני, למען תוסר הסכנה של הימצאות נשק מסוכן זה בידי כל ממשלה שהיא בחלק זה של תבל. דעותינו יכולות להיות חלוקות לגבי הבעיה הארץ־ישראלית ולגבי בעיית היחסים הישראליים־הערביים ודרכי פתרונה. אנו חושבים שממשלת ישראל מנהלת מדיניות של כוח ושלילת זכויותיו הצודקות של העם הערבי הפלשתינאי, ובזה היא מערימה מכשולים על דרך השלום. אחרים יכולים להיות זהים עם עמדתה הרשמית של ממשלת ישראל. אך אין זה צריך למנוע אחדות־דעה בדבר הגורלי. אין להרשות שסכנת הנשק הגרעיני תרחף מעל אזורנו. אין להרשות שהנשק הגרעיני יועמד על כס השיפוט ביחסים בין שני עמינו. יהיה זה אסון לכולנו".

ראש הממשלה ושר הביטחון, ד' בן־גוריון, העיר לדברי חבר הכנסת יעקב חזן:

חבר הכנסת חזן לא שם לב, שהוא אמר דבר הסותר את כל טענותיו באופן הגיוני. הוא אמר, במידה ידועה של אמת, שאם באיזה מקום בעולם, אפילו בארץ קטנה, ישתמשו בנשק אטומי, עלול הדבר להביא להתפוצצות עולמית. ולפי זה מחייב ההיגיון שיאחזו באמצעים כדי שבשום מדינה גדולה, בינונית או קטנה, לא יהיה נשק אטומי. דבר זה אינו מצטמצם ואינו חל רק על האזור שלנו, אם בפטגוניה, למשל, יפוצצו פצצה אטומית, יביא הדבר, לדברי חזן, לאותו אסון. וסכנה זו תישאר גם אם באזור זה לא תימצא אף פצצה אטומית אחת. ואשר לאזור זה, אנו מרחיקים לכת ממר חזן. עוד בשעה שמפלגתו של חזן הייתה בממשלה – והיא הייתה בשתי־ממשלות, גם בכנסת השלישית וגם בכנסת הרביעית – קיבלה הממשלה קווי־יסוד שאושרו בכנסת ביום 17 בדצמבר 1959. בקווי־יסוד אלה נאמר: 'עד שיתקבל ויבוצע פירוק נשק כללי בעולם כולו, תציע ממשלת

ישראל לכל שכנותיה הערביות – מצרים, סעודיה, עיראק, ירדן, סוריה ולבנון – הסכם שיביא לידי פירוק נשק מלא וביטול הצבאות בישראל ובארצות ערב הנ"ל, בתנאי שיובטח פיקוח הדדי מתמיד וחופשי על ביצועו, ולא ייפגעו הגבולות והריבונות של כל אחת מהארצות האלה'.

לצערנו, לא שמענו מן העולם הדוגל בסיסמאות של שלום תמיכה בהצעתנו זו. ואני משתומם, שאפילו בוועידת תנועת השלום שנתקיימה בזמן האחרון – אם אינני טועה, בברית־המועצות – לא שמענו מפי שום משתתף תמיכה בהצעה זו שלנו, כי רק ההצעה שלנו יכולה להבטיח, שלפחות באזור שלנו לא תפרוץ מלחמה, אשר גם בלי נשק גרעיני עלולה היא לסבך אחרים במלחמה עולמית.

כאשר הופיעו בעצרת או"ם מספר מדינות אפריקה בהצעה לדרוש מארצות ערב וישראל משא־ומתן ישיר על סידור הסכסוכים ביניהן, הצעה שנתמכה גם על־ידי מספר מדינות של אמריקה הלטינית ואירופה, לא תמכה ארצות־הברית בהצעה זו. לצערנו, היא לא הייתה היחידה. הצביעה נגד הצעה זו גם רוסיה הסובייטית וכל הבלוק הקומוניסטי, שאין כמוהו דוגל בשלום עולמי.

ביום 21 בדצמבר 1960, בשעה שחבריו של חבר הכנסת חזן היו בממשלה, מסרתי הודעה בשם הממשלה, בתשובה לשאלת אחד מחברי הכנסת, על־דבר הכור האטומי, וזוהי ההודעה שמסרתי, מילה במילה:

'הקימונו בעזרת הממשלה האמריקנית כּוּר בנחל־רובין למטרות לימודיות, שהספקו הוא כאלף־קילוַוטים תרמיים. פיתוח הנגב, שאנו רואים כייעוד ראשי בעשור הבא, מחייב מחקר מדעי רב־צדדי. למטרה זו הקימונו בבאר שבע מכון מדעי למחקר השממה והצומח והחי במדבר. כמו־כן אנו בונים עכשיו כור מחקרי בהספק של 24,000 קילווטים תרמיים שישרת צורכי תעשייה, חקלאות, רפואה ומדע, ויכשיר אנשי מדע וטכניקה ישראלים לבנות בעתיד תחנת־כוח אטומית, כפי שאנו מניחים, בעוד עשר־חמש־עשרה שנה. כור זה, ככור האמריקני, נועד אך ורק למטרות שלום ונבנה בהנהלת מומחים ישראלים, והוא דומה לכור שעזרה ממשלת קנדה להקים בהודו, אם כי הכור שלנו קטן יותר בהספקו'.

לפני שבוע נתכנסה ועדת חוץ וביטחון לדון על המצב שנוצר, או שעלול להיווצר, על־ידי הפגנת הטילים ארוכי־הטווח של השליט המצרי ועל־ידי האיומים המחודשים נגד ישראל שהשמיע נאצר בהפגנות אלה. אלמלא התקיים הדיון הזה בוועדה, הייתי מציע להעביר את הדיון לוועדת חוץ וביטחון. אבל מכיוון שהוועדה עושה זאת, וחבר הכנסת חזן יודע על כך, אין צורך להעביר לוועדה, כי העניינים בדיעבד כבר מתבררים בוועדה ללא כל הגבלה.

לאחר דברי חבר הכנסת רימלט (המפלגה הליברלית) ותשובת ראש הממשלה להסיר כל ההצעות בעניין זה מעל הפרק – באשר השאלה נדונה בין כך בוועדת חוץ וביטחון – עורר חבר הכנסת **יוסף ספיר** (המפלגה הליברלית) שאלה אחרת – "כישלון חוות־החולה".

הדור שלי התחנך על האֶפּוֹס של החולה. החולה הייתה מקור המחלה הממארת, הקדחת, ומקור העושר למשק המדינה. במאמצים גדולים הפכנו את החולה מירוקת הביצה לשטח פורה של ירק ומזון. והתוצאות ממקור זה של עושר, לאחר חמש שנים של פעולה, הן השקעה של שישה מיליונים לירות וגירעון של שני מיליונים – ונשאלת השאלה: מה קרה ביותר במדינת ישראל, העשיר ביותר במים ואף במים הזולים ביותר – דווקא בו אנו

עומדים לפני כישלון? בפעם הראשונה בתולדות ההתיישבות החקלאית בארץ ניתן לנו שטח אדמה ובו תנאים מיוחדים שלא הכרנום מימי פתח־תקווה, גדרה, זיכרון־יעקב ונהלל והגענו לגירעון של שני מיליונים ולכישלון". רימלט הציע לדון בכנסת בנושא הזה.

שר־החקלאות, **משה דיין**, הודיע שהוא מסכים לדון בעניין בכנסת. תוכנית עיבוד החולה נערכה לפני שנים, בשנת 1956. ההפסדים הם מכל השנים. הושקעו בפיתוח החולה 12,000,000 לירות, וברשות החולה, בציוד – 7 מיליונים לירות. ההפסדים הם למעלה מ־2.5 מיליונים לירות. השנה – איננו אומר זאת בביטחון – לא יהיו הפסדים. אולי אפילו יהיו רווחים. אבל אין ביטחון בכך. רשות החולה נכשלה, והוא מציע עכשיו לבטל רשות זו, לפרק אותה ולהעביר הקרקעות לגופים שאינם ממשלתיים. היו כבר ארבע ועדות, וטוב הדבר שיהיה דיון בשאלה זו בכנסת.

הוחלט על דיון בכנסת, אבל במושב זה של הכנסת שנסתיים ביום 8 באוגוסט לא נתקיים הדיון. ביום היחיד שנשאר עוד עד סיום המושב דנו בקצרה במצב הספריות במדינה, במצב במוסדות לילדים מפגרים, בטיפול בחולים חשוכי־מרפא ובהסעת עובדים למקומות־העבודה ובתחבורה הציבורית.

היום שלפני האחרון, 7 באוגוסט, הוקדש לדיון בחוקי הכשרות, האפוטרופסות־וחוק הגנת הדייר, שנתקבלו בקריאה שנייה ושלישית. ביום האחרון נתקבלו בקריאה שנייה ושלישית מלווה־פיתוח, חוק חסכון־חובה וחוק לתיקון מס־הכנסה.

יושב־ראש הכנסת, קדיש לוז, סיכם בנאום־הנעילה את פעולת המושב הראשון. של הכנסת החמישית: "היבול של שנת עבודתנו מסתכם ב־57 חוקים שנתקבלו בקריאה שלישית, 19 הצעות־חוק נמצאות בוועדות; שתי הצעות־חוק הונחו על שולחן חברי הכנסת לקריאה שנייה ושלישית.

"בשנה זו הגישו חברי הכנסת כמאה הצעות־חוק, ביוזמתם, לעומת 90 הצעות־חוק בכל ארבע שנות הכנסת השלישית ו־51 הצעות־חוק בכנסת הרביעית. 30 הצעות־חוק הוסרו מסדר־היום, 24 הועברו לוועדות לדיון מוקדם; מהן נתקבלו על־ידי הכנסת 5 חוקים בקריאה שלישית, וארבעה מוכנים לקריאה ראשונה. 900 שאילתות נשאלו במשך השנה, נדונו בדיון מוקדם 136 הצעות לסדר־היום, מהן הועברו לוועדות 73, נתקיים דיון בכנסת ב־13 הצעות, 50 הצעות הוסרו מסדר־היום.

"בראשית כנס החורף תקיים הכנסת בחירת נשיא המדינה: כנס החורף ייפתח ביום ב', א' בחשוון תשכ"ג, 9 באוקטובר 1962, ולמחרת תקיים הכנסת את בחירת הנשיא". ובזאת ננעל המושב הראשון של הכנסת החמישית.

יצחק בן־צבי – נשיא המדינה בשלישית • ביקורי־חוץ וביקורי־גומלין • הכנסת חוגגת שנת־ראשונים

המושב השני של הכנסת החמישית נפתח ביום א' בחשון תשכ"ג (29.10.1962) בהספדים על שלושה – שר הפיתוח והשיכון גיורא יוספטל, חבר הכנסת הרצל ברגר וסגן יושב־ראש הכנסת חנן רובין.

ראש־הממשלה הספיד את שר הפיתוח והשיכון: "ד"ר גיורא יוספטל, שנלקח מאיתנו בלא

עת, היה מטובי החלוצים של יהדות גרמניה, שידע לכרוך במגילת חייו הקצרים נאמנות לחזון גאולה יהודית ואנושית וכושר ביצוע מעשי ורב־תושייה. איש־מידות בגופו היה גיורא ועדין־נפש ואציל ברוחו. הוא ידע תמיד לתבוע קודם כול מעצמו, וכל ימי שבתו בארץ שקד לקיים בגופו הדברים, שלדעתו היה על הציבור לעשותם. כל תפקיד שהטיל על עצמו ושאחרים הטילו עליו מילא בלהט־נפש ובחרדת־קודש.

"חייו בארץ התחיל כעובד, כמתיישב, כחבר לתנועה הקיבוצית. כשהכניסו אותו להנהלה הציונית התמכר בכל יצריו ובאהבת ישראל, שבערה כאש בעצמותיו, לקליטת עולים, לרווחתם, להתעלותם, ודאג באמונה לחיסול הפער התרבותי והכלכלי בין העדות השונות. כשהטילו עליו תפקיד ממלכתי כחבר הממשלה המשיך ביתר אונים במפעל קיבוץ הגלויות והשרשת העולים בחברה החדשה המוקמת בארץ הצבי. הוא הצטער כל ימיו על חוסר האחדות במחנה העובדים ועל הפיצול המופרז בעם. הוא היה משוכנע, כי כל חלקי התנועה החלוצית יש להם עקרונות יסודיים משותפים, ואין דעות שונות ומשתנות בעניינים שוטפים צריכות ליהפך למחיצות מפלגתיות מפרידות. הוא גם האמין, כי המשימות העיקריות של המדינה: ביטחון ישראל, קליטת עולים וקיבוץ גלויות, הפרחת השממה והעלאת האדם – יש להעמיד מעל כל חילוקי־דעות שבין מפלגות. כל מי שזכה לעבוד במחיצתו ידע להוקיר את החלוץ המופתי, החבר היקר, איש טהור־המידות, נאמן החזון והמעשה של תקומת ישראל והאחווה האנושית. פטירתו בלא עת היא אבדה קשה למפעל הקיבוצי, להסתדרות העובדים, למפלגת פועלי ארץ־ישראל, למדינת ישראל ולממשלתה. וגדול הצער והכאב על אבדה גדולה שאינה חוזרת".

מאיר ארגוב הספיד את הרצל ברגר, יעקב חזן – את חנן רובין.

יושב־ראש הכנסת סיפר שמשלחת המגבית המאוחדת בארצות־הברית מבקרת עכשיו בארץ ועורכת עם הציבור הישראלי חג מחצית היובל ליסודה. ההתנדבות הכספית של יהודי אמריקה הגיעה להיקף גדול וגדל. היא הייתה והינה גורם רב־ערך בעזרה להמוני יהודים בתפוצות, לעתים בהצלה ממש, ובעלייתם לארץ, בשיכונם ובהתיישבותם. במשך מחצית היובל אספה המגבית המאוחדת באמריקה תרומות בסך מיליארד וארבע מאות מיליון דולר, חיזיון שלא היה כדוגמתו בשום עם ומדינה. עסקו בזה ללא לאות אלפי פעילים מתנדבים במרכז ובכל אחת מ־2300 הקהילות היהודיות. תחזקנה ידיהם ויאדיר מפעלם.

למחרת היום (30.10.1962) הודיע **יושב־ראש הכנסת** שיש לבחור בנשיא המדינה. והמועמד היחיד הוא יצחק בן־צבי. חברי הכנסת נקראו על־ידי מזכיר הכנסת לפי אלף־בית להטיל מעטפת ההצבעה בקלפי. ועדת־השלושה מנתה הקולות והודיעה: 62 קולות בעד יצחק בן־צבי, 42 פתקאות לבנות. היושב־ראש הודיע, כי יצחק בן־צבי נבחר לנשיא המדינה בפעם השלישית.

ביום ג' בחשון תשכ"ג (31.10.1962) בא הנשיא הנבחר להישבע אמונים: למדינת ישראל וחוקיה ולמלא באמונה את תפקידו כנשיא המדינה, ואחרי מתן ההתחייבות נשא דברו:

> במשך חמש־עשרה שנה, שנות קיומה של מדינתנו הצעירה, קלטנו למעלה ממיליון עולים, ממזרח וממערב, ועיני מיליונים נשואות אל ארץ־מכורתם ההיסטורית. זכו בני דורנו להיות עדים לניסים המתרחשים ומתחדשים במולדת, כאשר לא ראינו מימי צאת ישראל ממצרים. זכינו להיות עדים ושותפים לגאולתנו ולשחרורנו במולדת בעמל בניה ובדמם. זכינו להכרת אומות העולם בנו כעם בין עמים, עם ריבוני, חופשי מעול זרים, חולש על גורלו בארצו ההיסטורית, בארץ־ישראל.

בעשר השנים האחרונות, שזכיתי לכהן בהן בתפקיד האחראי הזה, אחרי הנשיא הראשון הבלתי־נשכח של מדינת ישראל, ד״ר חיים ויצמן ז״ל, אשר את זכרו המבורך אנו מעלים בעוד ימים אחדים במלאת עשר שנים לפטירתו – בתקופה זו הייתי עד ושותף להמשך בניינה ולביסוס יסודותיה של המדינה, יסודות שהונחו על־ידי אבות חיבת־ציון והציונות ועל־ידי חלוצי כל העליות אשר קדמו לתקומת המדינה ואשר ליוו את תקומת המדינה.
עלינו להדריך את בנינו בדרך בוני המולדת הראשונים שהקימוה מעפרה, ויחד עם זה עלינו לשקוד על התודעה הלאומית של בני הדור הצעיר, ולא רק בקרב בנינו ובנותינו אשר זכו לגדול באווירה של מולדת חופשית, אלא גם בקרב אחים בגולה.
האמונה העמוקה בייעוד ההיסטורי, בנצח־ישראל אשר לא ישקר, ורצוננו הכביר להגשמת הצדק עלי אדמות – אלה אשר סמכונו ובהם יסודותינו. ואני תפילה לצור ישראל וגואלו, שעוד נזכה לראות בעינינו שלום אמת בארצנו ושלום אמת בין כל אומות העולם, ונזכה לראות בהרחבת היריעה של בניין הארץ וקליטת נידחי עמנו לתוכה ובהרמת קרן ישראל בעולם.

היושב־ראש, ק׳ לוז, אמר: ״אדוני הנשיא. בפעם השלישית הטילה הכנסת עליך את התפקיד הרם של נשיא מדינת ישראל. מפעלותיך, עבודתך הציבורית, תרומתך המדעית, מידותיך האישיות, מופת חייך, העלו אותך למעלה של בחיר העם. אורחות חייך כנשיא המדינה הביאו לך את אהבת העם והערצתו. אנו מאחלים לך בריאות טובה לאורך שנים שלום על ישראל ועל העולם כולו״.

כעבור חמישה ימים, ביום 5.11.1962, במלאת עשר שנים לפטירת הנשיא הראשון, העלה יושב־ראש הכנסת קדיש לוז זכרו ופעלו של ד״ר חיים ויצמן, וחברי הכנסת כיבדו זכרו בעמידת דומייה.

פרופ׳ מרטין בובר, שהיה נשיא האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים, הודיע באמצע שנת 1962 על רצונו לפרוש מהאקדמיה מטעמי בריאות, ועל פי המלצת האקדמיה מינה הנשיא ביום ו׳ באלול תשכ״ב את פרופ׳ אהרון קציר לכהונת נשיא האקדמיה הלאומית למדעים.

לפי הזמנת נשיא המדינה ביקרו בישראל בשנות 1961/2 ראשי מדינות באפריקה ואחרים. נשיא הרפובליקה של דאהומיי, מר הובר מאגא, ביקר מיום י״א בתשרי תשכ״ב (21.9.1961) עד ליום י״ט בתשרי תשכ״ב (29.9.1961). נשיאה של קוסטה־ריקה, פרנצ׳סקו חוזה אורליץ בילמרצ׳יץ ורעייתו, ביקרו מיום כ״ח באדר א׳ תשכ״ב (4.3.1962) עד ליום ג׳ באדר ב׳ תשכ״ב (9.3.1962); נשיא גאבון, מר ליאון מבה ורעייתו, מיום ב׳ באייר תשכ״ב (6.5.1962) עד ליום י״ב באייר תשכ״ב (16.5.1962); נשיא הקהילייה המרכז־אפריקנית, מר דויד דאקו, מיום ד׳ בסיוון תשכ״ב (6.6.1962) עד ליום ט׳ בסיוון תשכ״ב (11.6.1962); נשיא הרפובליקה של ליבריה, ד״ר ויליאם טבמן ורעייתו, מיום י״ט בסיון תשכ״ב (21.6.1962) ועד ליום כ״ט בסיוון תשכ״ב (1.7.1962); נשיא קהילייה חוף השנהב, פליקס הופואה־בואונה ורעייתו, מיום י״ז בתמוז תשכ״ב (19.7.1962) עד לכ״ג בתמוז תשכ״ב (25.7.1962).

ראש הממשלה ושר החוץ ניהלו שיחות עם האורחים על היחסים ההדדיים ועל המצב במזרח התיכון. ובייחוד עמדו על הפרות הסכמי שביתת־הנשק ומגילת או״ם מצד כמה מדינות ערביות ומידת איפה ואיפה שנוהגת עצרת או״ם ומועצת הביטחון.

לפי הזמנת כמה ראשי מדינות אפריקה ערכו נשיא המדינה ורעייתו מסע של ביקורים ממלכתיים בארצות אפריקה. ביום כ״ז בתמוז תשכ״ב (29.7.1962) יצאו הנשיא ורעייתו את הארץ והגיעו למחרת לקונגו (בראזוויל) ושהו שם עד ליום ג׳ באב תשכ״ב (3.8.1962). מכאן טסו לקהילייה המרכז־אפריקנית ושהו שם עד ח׳ באב (8.8.1962). לרפובליקה של ליבריה הגיעו נשיא המדינה ורעייתו ביום ט׳ באב תשכ״ב (9.8.1962). הם נתקבלו בהתלהבות עצומה בכל מקום שביקרו, הן על־ידי ראשי המדינות והן על־ידי המוני התושבים, שהפגינו ידידותם החמה לישראל ולעמה.

נשיא המדינה חתם על הצהרות־ידידות עם נשיאי המדינות בהן ביקר ביקור ממלכתי. הוא שהה בליבריה עד ט״ו באב תשכ״ב (15.8.1962). המסע עבר בהצלחה רבה וגרם להידוק היחסים הידידותיים בין ישראל ומדינות אפריקה. ביום י״ז באב תשכ״ב (17.8.1962) שבו הנשיא ורעייתו לישראל.

ביום ז׳ בכסלו תשכ״ב (4.12.1962) חגגה הכנסת ״שנת־ראשונים״, לכבוד ראשוני מניחי יסודות המדינה בהתיישבות חקלאית מחודשת בארץ. הוזמנו לישיבה נציגי ארבעה־עשר הישובים החקלאיים הראשונים: בית־הספר החקלאי הראשון מקווה־ישראל שנוסד לפני 92שנה (בשנת 1870); פתח־תקווה, אם המושבות, שנוסדה בשנת 1878; ראשון־לציון, ראש־פינה, זיכרון־יעקב שנוסדו בשנת 1882; נציגי העלייה התימנית משנת תרמ״ב (1882); וכן נס־ציונה, עקרון, יסוד המעלה, חדרה, גדרה, מוצא, בת־שלמה, רחובות ומשמר־הירדן, שהוקמו כולן ברבע האחרון של המאה התשע־עשרה. שנת־ראשונים נקבעה במלאת שמונים שנה לראשון־לציון ביהודה, ראש־פינה בגליל וזיכרון־יעקב בשומרון. אולם למעשה לא היו ישובים אלה ראשונים, כי העלייה לארץ והרצון להתיישב בה לא פסקו כמעט מעולם, גם אחרי תבוסת בר־כוכבא בשנת 135 לפני התאריך האירופי. מדינת ישראל הוקמה ב־14 במאי 1948, אולם אין זה אלא תאריך הכרזת המדינה. הכרזה זו לא הייתה באה לעולם אלמלא קדמו לה עשרות שנות פעולה ויצירה חלוצית נאזרת גבורה בבניין כפרים וערים יהודיים, בתחיית לשון ותרבות, בפיתוח משק לאומי רב־ענפים בחקלאות, מלאכה ותעשייה, תחבורה ביבשה, בים ובאוויר, בארגון כוח־התגוננות מזוין יהודי, בגילוי רצון ותושיה לעצמאות לאומית.

מאז החלה חיבת־ציון המאורגנת, ואחריה התנועה הציונית, אנו רגילים לדבר בביטול על ״הישוב הישן״, יחס־ביטול זה יש בו התעלמות מרגשותיו ההיסטוריים של העם. ״הישוב הישן״ הוא פרי עליות של היהדות התימנית, הספרדית והאשכנזית, עשרות ומאות ישנים לפני המצאת המונחים החדשים ״חיבת־ציון״ ו״ציונות״. ועליות קודמות, של בודדים ושל קבוצות שלמות, מונעות בדחף רעיוני ובכיסופים משיחיים, היו כרוכות בתלאות ובסכנות יותר. גדולות וחמורות מאלה של העליות האחרונות. בימי־הביניים ובמאות שלפני הרבע האחרון של המאה התשע־עשרה הייתה הנסיעה לארץ כרוכה בקשיים, שאין בן־דורנו מסוגל כלל לשערם, וחיי היהודים בארץ היו נתונים בסכנת־נפשות מתמדת ובלחץ בלתי פוסק, ונדרשה אז גבורה ומסירות עליונה לעלות לארץ ולחיות בה. והדורות הקודמים שבנו את ״היישוב הישן״ על כל מגרעותיו, וקיימו אותו לפני ״בראשית״ של ארבעת הדורות האחרונים, ראויים להוקרה ולהערצה מצידנו, גם אם אנו רחוקים מהלך־רוחם ומאורח־חייהם ת״ק פרסה. הם קיימו בגופם ובנפשם קשר בל יינתק בין העם ובין הארץ, ובהקמת המדינה בימינו יש להם זכות לא קטנה, וזכות שאין להשכיחה ואין להקטינה.

החגיגה בכנסת לציון שנת־הראשונים בנוכחות נציגי מקווה־ישראל והמושבות הראשונות הייתה בזמנה, וטוב עשה יושב־ראש הכנסת, קדיש לוז, שבנאומו גם ציין, ש״במשך כל תקופת

הגלות לא חדלה עליית יהודים ארצה, על אף קשיים עצומים וסכנות". גם צדק בהדגישו, כי "העלייה הראשונה (כלומר מימי מקווה־ישראל ואילך) מיוחדת במינה, בהיותה פרי תסיסה עמוקה. שאחזה בשבטי ישראל בארצות אירופה המזרחית ובתימן לחידוש חיים יהודיים לאומיים על־ידי התיישבות בארץ־ישראל ובראש וראשונה התיישבות חקלאית".

המשק עם פיחות הלירה

ביום 6.11.1962 סקר שר־האוצר, **ל' אשכול**, המצב הכלכלי מאז פיחות הלירה (9.2.1962) כדי שלוש לירות הדולר. מאז עלו מחירי הצריכה ב־6.7%, אולם לא כל העלייה באה בעקבות הפיחות. גם בשנים 1960–1961, לפני הפיחות, עלה המדד, למשל, ב־3% בחדשי ינואר־ספטמבר. נמצא שבשנת 1962 הייתה רק עליה של 3.7% בהשוואה לשתי השנים הקודמות. בהשקעות, שבהן נודע משקל רב לציוד מיובא, עליית המחירים גדולה יותר מכפי שציפינו. חלה עלייה ניכרת במחירי הבנייה גם בגלל הגאות הרבה בענף זה בעקבות העלייה הגדלה. הפיחות גרם, כמובן, להמרת יתרות מטבע־חוץ, לא רק מהכנסות ממכירת תפוחי־זהב לחוץ־לארץ ומהיצוא שלנו בכלל, אלא גם כספים ממקורות אחרים שתמורתם לא נוצרה בארץ. מאז הפיחות גדלו היתרות במטבע־חוץ בסכום של 100,000,000 דולר. הפיחות לא גרם להאטה של גידול בייצור – התוצר הריאלי גדל בשיעור שבין 10% ל־12% – ואף לא פגע ברמת התעסוקה. ניכר גידול בולט בהכנסות של העצמאיים, וכן עלה השכר, במיוחד של פועלי הבניין, הנמל והתחבורה. וגם בקבוצות עובדים אקדמאים, כגון רופאים, מהנדסים ומורים. גם שכר־היסוד של פועלי התעשייה והחקלאות עלה בחודשים הראשונים של 1962 עקב העלאות בדירוג בתוספת הוותק והמשפחה. חל גידול בהכנסות אנשים מפיצויים אישיים שקיבלו מגרמניה, וגדלו העברות פרטיות אחרות מחוץ־לארץ.

מוקד הגאות היתרה במשק התרכז בענף הבנייה. ההיקף הריאלי של הבנייה עשוי להסתכם ב־20% יותר מבשנה הקודמת. זה מלווה גם בעלייה ניכרת במחירי הדירות והמגרשים. הגאות בבנייה הייתה בחלקה התוצאה הישירה של גידול ממדי העלייה. בשנת 1960 עלו 23,644, בשנת 1961 – 46,650, בשנת 1962 – 59,600, אולם הואט גידול היצוא עקב הגידול הרב בביקוש המקומי. לרגל גאות הבנייה צרכנו פה כל המלט שהיינו מייצרים וגם הבאנו מלט מחוץ־לארץ. גדלה ההכנסה מתיירות, מתעופה ומספנות. בשנת 1960 הגיעו 117,662 תיירים, בשנת 1961 – 159,624, בשנת 1962 – 183,701. אולם גם גדל היבוא.

בתשעת החודשים הראשונים של שנת 1962 הסתכם היבוא ב־460,000,000 דולר, לעומת 424,000,000 דולר בחודשים המקבילים דאשתקד. הגידול ביבוא חל כמעט כולו בחומרי־גלם ובציוד, בעוד שיבוא מוצרי־צריכה מעובדים לא גדל כמעט. בתחום השירותים חל גידול ניכר ביצואם, אולם באותו זמן חל גידול רב ביבוא למטרות ביטחון. במאזן התשלומים למחצית הראשונה של השנה (1962) מהווה הגידול בסעיף זה את הגורם להגדלת הגירעון. גורם זה עשוי להשפיע גם על מאזן התשלומים לשנה כולה, ואין לתלות את הקולר בפיחות או במדיניות הכלכלית.

אנו מקפידים לא לקבל מלוות במטבע־חוץ, אלא אם כן ניתנות הלוואות לתקופה של יותר מ־12 עד 15 שנה בריבית של לא יותר מ־6%. גדל היקף ההשקעות הפרטיות. לגבי השקעות פרטיות נודעה לפיחות השפעה רצויה.

בנימין אבניאל ("חירות") ציין, כי בשנת 1961 ייצאנו לשוק המשותף בסך 68,000,000 דולר, לעומת זאת ייבאנו בסך 174,000,000 דולר, גם לגוש הסחר החופשי ייצאנו ב־1961 בסך

61,000,000 דולר. היצוא שלנו לשני גושים אלה הגיע ל־129,000,000 דולר, שהיו 52% מכל היצוא שלנו, בו בזמן שלארצות־הברית ולקנדה גם יחד יצאנו רק 15%, לאסיה 8%, לארצות אפריקה 5%, אבל לעומת היצוא בסך 229,000,000 דולר יבאנו בסך 301,000,000 דולר מן הארצות האלה של מערב־אירופה. הגירעון המסחרי גדל, משנת 1959 עד היום, מ־317,000,000 דולר ל־403,000,000 דולר ב־1961. נגיד בנק ישראל אמר, שבתשעת החודשים האחרונים עלה הגירעון ב־6% נוספים. לעומת העלייה הגדולה שהייתה מ־1959 עד 1961. המצב לא הורע על־ידי קביעת שער אחד לדולר, אבל סימני הבראה לא נראים.

ישראל גורי ציין קשיי הכלכלה בישראל: שטחה הקטן של הארץ הראוי לעיבוד חקלאי, מימיה הנתונים במשורה, דלות שאר אוצרותיה הטבעיים, עד כמה שהם ידועים עד עכשיו, גבולותיה הארוכים מאוד ביחס לשטחה ורחבה, העומס הרב של תקציב הביטחון הבולע חלק ניכר מתקציבה של המדינה, כל עוד אין שלום עם שכנינו. כן עמד על הפער התרבותי בין שני חלקי האוכלוסייה הנושא בחובו סכנות גדולות, אם לא נשכיל לצמצם את הפער בקצב מהיר, כאן מדובר במדינה שקלטה מיליון עולים, ושאוכלוסייתה גדלה, מאז קומה, פי שלושה, במדינה השואפת להכפיל תוך עשרים השנים הקרובות את אוכלוסייתה על־ידי קליטת המוני עולים בתוספת ריבוי טבעי. כל משקיף על ענייני כלכלה נדרש לראותם ממצפה מיוחד, כי לפנינו מבצע קולוניזטורי מיוחד במינו ללא תקדים.

המשקיף האובייקטיבי שיעריך כראוי את ההישגים הרבים והבולטים בשדה המדע, גידול הפריון והתפוקה, ביצור בטחונה של הארץ, העלאת כבודה של ישראל בעמים, הרחבת קשרי הידידות עם עמים וארצות, העלאת רמת השירותים, המבצעים ההנדסיים הנועזים, מעמדה הטוב של ישראל בשוק־הכספים הבין־לאומי וכושר האשראי שלה – לא יכול להתעלם מהעובדה, שמנגנון היצור והשירותים של המדינה לא תמיד יכול, מחוסר ניסיון מספיק, להתמודד עם הבעיות שנדרש לטפל בהן והתפקידים שהוטלו עליו. עדיין חסרים לנו במידה לא־מועטה הניסיון והידע, וגם כיום כבעבר נעשים ונעשו משגים לא קלים, לפעמים אף כבדים, ונגרמים כישלונות.

בכוח סגולותיו הטובות של האדם בישראל – הפועל, המהנדס, איש־המדע, איש החינוך והתרבות, בעל ההון היצרני, איש התכנון, הארגון והמנהל ואישי ההנהגה והאוחזים בהגה בכוחן של סגולות שהזינו את הלהט החלוצי של שלושת־הרבדים הראשונים, לפחות, של העלייה לישראל, קם מפעלנו בארץ. אך סגולות אלה בלבד לא היו עומדות לנו אלמלא עזרת העם היהודי, שאין לה תקדים בהיקפה ובממדיה בתולדות עמים אחרים, העזרה החומרית הרבה שהוגשה לנו על־ידי ארצות־הברית בצורות שונות, והזרם הרב של כספי השילומים והפיצויים האישיים.

אחת מנקודות־התורפה של הכלכלה הישראלית היא השימוש בחלק מהעזרה הזאת לאחר קום המדינה לא למטרה שלשמה ניתנה – צורכי הפיתוח ויצירת מקורות עבודה ופרנסה לקליטת המוני עולים חדשים, כי אם להעלאה מתמדת של רמת־החיים, שלא לפי כוחות היצור של הארץ, בשלב הנוכחי של בניינה.

ברור, שהנאת־עקיפין מאמצעי־חוץ הזורמים באפיקים שונים לעורקי הכלכלה הישראלית היא בלתי־נמנעת. היא גם מותרת במידה שהשימוש בהון הציבורי אינו משמש מקור לרווחים ולתשלומי־שכר מופרזים בשדה השירותים, התיווך. אך עיקר התקלה הוא, שחלק מההון הציבורי נוצל גם במישרין לעליית רמת־החיים, פרצה זו אנו מצווים לסתום.

מאז פורסם הדין־וחשבון של בנק ישראל ב־15 באוגוסט שנה זו, בו צוינה עליית אמצעי התשלום במחצית הראשונה של השנה הנוכחית, חל שינוי נוסף לרעה. אם לא נצליח לבלום עלייה

זו צפוי זעזוע קשה לאושיות המשק הישראלי, עקב ההשפעה האינפלציונית של גידול רב־ממדים כזה, ללא פרופורציה לגידול התפוקה.

סיכומו של דבר: התהליכים הכלכליים שנסתמנו במשק הישראלי בשנת־הפיחות־הראשונה הם יותר חיוביים מכפי שאפשר היה לצפות בעקבות צעד כה מרחיק־לכת כמו הפיחות. המשק לא זועזע, אפילו אם נראה כי חלק מהאמצעים שנקטה הממשלה השפעתם יכלה להיות רק זמנית, שעה שמדיניות הפיחות – אם רוצים למנוע פיחות חדש בפרק זמן קצר – מחייבת הפעלת אמצעים לטווח ארוך יותר. אמצעים אלה מן ההכרח שיהיו קשים ומכאיבים, באשר הציבור התרגל לחיות בחסות החממה בשטחים שונים. במשטר החיים הדמוקרטיים ניתן להשיג זאת רק מתוך מאמץ משותף של כל־חלקי הציבור.

בדברים אלה של גורי הסתיים הבירור וננעלה ישיבת הכנסת. אולם הוויכוח התחדש כעבור שבועיים, בעשרים בנובמבר, ולאחר תשובת שר־האוצר נתקבלה החלטה "הכנסת שמעה את סקירתו של שר־האוצר על המצב הכלכלי, ולאחר שקיימה דיון היא מקבלת אותה לתשומת־ליבה". בעד הצעה זו הצביעו 34, נגדה – 19. כל ההצעות של מפלגות האופוזיציה נדחו.

ויכוח על פליטי ערב בעקבות תשובה לנהרו

הדבר שהדאיג והסעיר בסוף 1962 את העולם היו בסיסי טילים שהקימה ברית המועצות בקובה – טילים המסוגלים לשאת מטענים גרעיניים בעלי כושר הרסני איום – במרחק קטן ממרכזים חיוניים של האומה האמריקנית. הנשיא קנדי התרה בראש ממשלת ברית המועצות חרושצ'וב, שאמריקה לא תסבול אִיום כזה בקרבתה, והיה חשש חמור להתנגשות איומה, שהייתה עלולה לסכן את קיומן של שתי המעצמות האדירות, ולא אותן בלבד. אולם לבסוף גברה האחריות, וראש ממשלת רוסיה חרושצ'וב הסכים להוציא הטילים מקובה. בינתיים הופר השלום בין שתי המדינות באסיה בעלות האוכלוסייה הגדולה ביותר בעולם, בין הודו וסין, והצד התוקף היה – סין. ראש ממשלת הודו, מר נהרו, פנה אל ראשי הממשלות בעולם, ובכלל זה אל ראש ממשלת ישראל, בשדר שבו הסביר עמדת ארצו נוכח המצב החמור והמסוכן, שבו נתונה הודו לרגל פלישת סין לארצו.

ראש ממשלת ישראל הביע בתשובתו את תקוותו, כי המתיחות וההתנגשויות בין הודו וסין יפוגו במהרה בדרך של משא־ומתן ישיר בין שני הצדדים, כדי שאפשר יהיה להפנות כל הכוחות לתפקידים של קידום ופיתוח, אשר גם הודו וגם סין כל־כך זקוקות להם. בסיום השדר הטעים ראש הממשלה ביותר, כי כל מאמץ למנוע תוקפנות ולהסדיר סכסוכים בדרכי־שלום, במיוחד בין מדינות שכנות, ייהנה תמיד ממלוא הבנתנו ואהדתנו. ראש הממשלה הזכיר בהקשר זה מאמצינו ושאיפותינו להסדיר הבעיות שבינינו לבין שכנינו בדרך זו, ואמר: "כל מאמצינו הופנו ומופנים לשמירת השלום באזורנו ובעולם כולו, לכן גם הצענו לשכנינו הערבים פירוק־נשק כללי ופיקוח הדדי בין ישראל ובין ארצות ערב, אפילו לפני שיושג פירוק־נשק עולמי; בכך אנו רואים הדרך היעילה ביותר למניעת מלחמה. יתרה מזו: הבענו את נכונותנו לעשות הסכמי אי־התקפה בינינו ובין שכנינו. אני שותף בהחלט לדעת הוד מעלתך, כי שׂומה על כולנו לעשות כל אשר לאל ידנו להגיע לביעור השימוש בכוח ביחסים בין עמים".

ביום 12.11.1962 הודיעה **שרת־החוץ** בכנסת, כי עוד לפני חודש ימים, בעת הוויכוח הכללי בעצרת או"ם, היא ניסתה להסביר, כי טעות היא לחשוב שהמתיחות במזרח התיכון היא רק תוצאה

של יחסי ישראל־ערב. היא אמרה: "כל מי שעוקב אחרי ענייני המזרח התיכון יודע, שגם במשך השנה האחרונה עמד במוקד הסכסוכים המאבק הפנימי המר בקרב העולם הערבי. אפילו כלפי חוץ אין הליגה הערבית נושאת עוד חזות של איחוד". והמעשים הוכיחו: בחצי־האי ערב, בתימן ועל גבולותיה, נלחמות יחידות גדולות וחזקות של הצבא המצרי נגד שבטים ערביים המתנגדים להפיכה שהתחוללה בבירת תימן לפני שבועות אחדים; מטוסי־קרב־מצריים מפציצים כפרים של שבטים ערביים, ואוניות־מלחמה מצריות מרעישות אותם מהים.

עוד ביום 2 באוקטובר 1962 דחה שר החוץ המצרי בשאט־נפש כל מחשבה של התערבות חיצונית במאורעות תימן, ואולם זמן לא רב אחרי זה נודע ברבים חלקה של מצרים בכל שלביו של מאבק זה מתחילתו. נציגי מצרים מצטיינים בכל מקום ומקום בדברי־התחסדות עצמית להלכה, ובהתערבות חיצונית בכוח – אם אך יש לאל ידם – למעשה.

ישראל נמנעה בעבר, והיא נמנעת גם עכשיו, מלהתערב בסכסוכים בין־ערביים. כך נהגה ישראל שעה שנתפרק בצורה דרמטית האיחוד של סוריה ומצרים, וקו זה הדריך את ישראל בהזדמנויות אחרות מסוג זה. בקווי־היסוד של הממשלה הוכרז לא פעם, כי ישראל שואפת ליחסי־ידידות עם כל המדינות בלי לבדוק במשטרן הפנימי.

אולם גם בשעה שהסכסוכים הבין־ערביים מחמירים ומתחדדים, ואולי משום כך, מתמידים המנהיגים הערביים במדיניות האיבה העיוורת והבלתי־מרוסנת נגד ישראל, מטיפים ללא הרף להשמדתה ומקדישים מאמצים בלתי־פוסקים להכנות המאיימות על עצם קיומה.

בחגיגת העשור של המהפכה המצרית, ב־23 ביולי 1962, הכריז נאצר בקהיר: "עלינו להכין את תעשייתנו האזרחית והצבאית; עלינו להעמיד כוח מול כוח; ועלינו לעמוד נגד ישראל ונגד אלה התומכים בה; אין מנוס מהחובה להחזיר את הזכויות של העם הפלשתינאי, ולכן אין מנוס מחובתנו להתכונן ולהקריב את עצמנו".

שר החוץ של עיראק אמר בעצרת או"ם ב־12 באוקטובר 1962: "זכויות התושבים הערביים של פלשתינה אינן נושא למשא־ומתן. צדק והגדרה עצמית אינם נושא למשא־ומתן. מולדת וקיום אינם נושא למשא־ומתן. העם הערבי בישראל לא יוותר על זכויותיו. מנוי וגמור עימנו להחזיר לבני פלשתין את מולדתם שאבדה".

מחמוד פאוזי, שר החוץ של מצרים, אמר ב־2 באוקטובר 1962 בעצרת או"ם: "עמדת ממשלתי בקשר לפלשתינה מושתתת על בסיס הזכויות: הבלתי־מעורערות של האומה הערבית בפלשתינה. מדינתי שנשאה את עיקר העומס ואת מירב הקורבנות בתמיכתה בערביי פלשתינה במאבקם להחזרת זכויות אלה תוסיף בלי היסוס לתת תמיכה בלתי־מסויגת לאחינו ולאחיותינו בפלשתינה".

שרת־החוץ, גולדה מאיר, בדברה בכנסת ב־12 בנובמבר 1962, אמרה בין השאר: "המנהיגים הערביים מנצלים את הפליטים הערביים היושבים בארצותיהם לשם מלחמה מדינית נגדנו. בעיניהם אין זו בעיה אנושית. אנו קיבלנו מאות אלפים פליטים יהודים מארצות ערב, ובלי שחיכינו לקבלת פיצויים על רכושם בארצות ערב עשינו כל אשר ביכולתנו לקליטת הפליטים היהודים שנהפכו מיד לאזרחי המדינה היהודית, לאזרחי ישראל. ואילו המנהיגים הערביים אינם רואים בפליטים בני־אדם שיש לדאוג לגורלם, כי אם אחד המכשירים במלחמתם נגד ישראל ואחד מכלי־הנשק בתכנון מלחמתם הצבאית נגדנו. זאת ולא אחרת. הם מקווים להרוס ולערער את ישראל מבפנים על־ידי החזרת־פליטים המונית כדי להקל את הפלישה מבחוץ. כל עוד אין פתרון לשאלת הלוחמה הערבית על כל צורותיה, לא ייתכן פתרון ממשי לשאלת הפליטים,

ואילו הפסקת הלוחמה הערבית ונכונותן של ממשלות ערב ליחסי־שכנות תקינים יביאו מאליהן לפתרון בעיית הפליטים.

"עליי לומר כאן מילים מספר על הדין־וחשבון השנתי של ד"ר דייויס, ראש הסוכנות לסעד ותעסוקה של או"ם, אשר התפרסם לפני כמה שבועות. ד"ר דייויס עבר על סמכויותיו באורח מרחיק־לכת. לא זו בלבד ששם עצמו דובר ופוסק מה הן שאיפותיהם של הפליטים, אלא אף הפליג והעמיד את עצמו בגדר דובר של כל עמי ערב. וגם כאשר הוא מחווה דעה אישית כביכול, הרי הוא בכל־זאת עובד או"ם. ושעה שהגיע ד"ר דייויס, כנראה אחרי חקירה, למסקנות מדיניות שהן מעבר לתחומו, לא הצליח לשכנע את מנהיגי ערב לעשות דבר המוטל עליהם בהחלט – בדיקת רשימת הנהנים מסעד או"ם, קביעת מספר הפליטים וקביעת זהותם האמיתית של הפליטים – כלומר מי ומי פליט, מי הסתדר מזמן ועודנו מחזיק בכרטיס־סעד, מי מת וכו'. ד"ר דייויס הסתלק מתפקיד נוסף אשר הוטל עליו – בדיקת אפשרויות השיקום העצמי. גם בזה עשה עצמו פוסק לאפשרויות הפיתוח הכלכלי של ארצות ערב – וכל זאת למען הוכיח שאין מקום במדינות ערב לקליטת פליטים. לפני שנתיים הציע המזכיר הכללי של או"ם דאז, מר דאג המרשילד, תוכנית מאוד נרחבת לפיתוח מדינות אזור המזרח התיכון. תוכנית זאת הוכשלה על־ידי הערבים. האם על סמך הכשלה זאת הגיע ד"ר דייויס למסקנותיו?

"ואנו עדים לתהליכים חברתיים־כלכליים בקרב ציבור הפליטים אשר הביאו ומביאים לקליטת רבים מהם בתוך ארצות ערב, אף בתנאים הנוכחיים, למרות ההתנגדות המדינית של המנהיגים הערביים לתהליך חיובי ומקדם זה.

"תהליך זה של קליטת הפליטים הערביים בקרב בני עמם בארצות־מושבם, הוא אשר יוביל לפתרונה הטבעי של בעיית הפליטים הערביים בכל הנסיבות. תהליך זה יתקדם בצעדים מהירים הרבה יותר, אם וכאשר יחול מפנה בעמדת השליטים הערביים והם יחליטו כי יש לפתור את בעיות הפליטים ולחדול מהמדיניות הבלתי־מוסרית והנפסדת של ניצול הפליטים לניהול המאבק נגד ישראל.

"בדיון אשר התקיים בבית זה לפני כשנה סוכמה עמדתנו הסופית על־ידי ראש הממשלה ועל־ידי, והבית גילה אחדות־דעים מרחיקה בעיקרי הדברים. ראש הממשלה אמר ב־11 באוקטובר 1961: 'אם קיימת עדיין בעיית פליטים ערביים אין זאת אלא מפני הפרת מגילת או"ם על־ידי שליטי ערב והתאכזרותם לבני עמם. שליטי ערב התייחסו לפליטים הערביים לא כאל אנשים חיים ובני־עמם, אלא כאל נשק לנגח בו את ישראל, ורואים בהם אך ורק כלי־מלחמה פוליטי וצבאי לערער ולהכחיד את ישראל'.

"אני אמרתי ב־6 בנובמבר 1961: אנחנו מוכנים להיכנס למשא־ומתן עם מדינות ערב על עניין הפליטים, מוכנים לדון איתם, לנהל משא־ומתן על פיצויים – ותמיד אמרנו: פיצויים הדדיים, וזאת הזכיר ראש הממשלה בהודעתו – גם אם אין שלום, אבל בתנאי שמדובר על פתרון בעיית הפליטים במדינות ערב. זאת אומרת: זה מוכרח להיות בהסכמת מנהיגי ערב. ואז נשב איתם במשא־ומתן, נעשה את חשבון הפיצויים, ואם ירצו נעזור להם גם בישוב הפליטים בארצותיהם, יש לנו ניסיון בזה'.

"ועוד אמרתי", הוסיפה שרת החוץ: "'החזרנו עשרות אלפי פליטים. העמדה המוצהרת של מדינת ישראל איננה אף לא פליט אחד, אלא פתרון בעיית הפליטים במדינות ערב'.

"הכנסת קיבלה אז (בסוף 1961) החלטה האומרת: 'הכנסת רושמת לפניה עמדת הממשלה בעניין הפליטים הערביים, כפי שהיא באה לידי ביטוי בהכרזתו של ראש הממשלה בכנסת ביום

11 באוקטובר 1961 ובדברי שרת־החוץ בדיון בכנסת ביום 6 בנובמבר, ואשר ישמשו יסוד וקו מנחה למשלחת ישראל באו״ם בדיון בבעיית הפליטים הערביים. הכנסת קובעת, כי אין להחזיר את הפליטים הערביים לשטחה של ישראל, וכי הפתרון היחיד לבעייתם היא יישובם במדינות ערב׳.

״מאז דיון זה״, המשיכה שרת החוץ, ״לא חל, לצערנו, שום שינוי בענייני־היסוד. נהפוך הוא – איומי ההשמדה גוברים, כשהם מלווים זרם של נשק תוקפני, כשנאצר מתרברב לאמור שטיליו יוכלו להגיע לכל מקום דרומה מביירות. איומים אלה, דיבורים אלה, התכוננות זו, אינם מקרבים השלום לאזורנו, וממילא אינם מכשירים הקרקע לפתרון המעשי היחיד של בעיית הפליטים.

״שמחנו כאשר נסתמנה אשתקד בעצרת או״ם – ביוזמתן של כמה מדינות אפריקה ואמריקה הלטינית, אשר אין להן שום אינטרסים אנוכיים באזורנו – נטייה לפתור את בעיות ישראל־ערב, ובתוכן בעיית הפליטים, ובדרך המשא־ומתן הישיר. מדינות רבות הלכו בדרך יוזמה מבורכת זו, ואני מקווה שהיא תמצא ביטוי גובר בהמשכה של העצרת הנוכחית. על אף כל הנאומים אשר שמענו מנציגי ערב הננו משוכנעים, שיבוא היום לנו ולשכנינו, כי נחיה כולנו יחד בידידות ובשותפות. אז יהפוך המזרח התיכון כולו לאזור שבו יחיו בשלום עשרות מיליוני בני עמיו, ורק אז יגיעו לתכליתן אפשרויותיו הכלכליות ומורשתו התרבותית העשירה. זאת אמונתנו, וליעד זה נקדיש כל מאמצינו״.

אחרי דיון שנמשך שני ימים נתקבלה ההצעה של י׳ קרגמן, בשם מפא״י, מפד״ל, אחה״ע־פוע״צ, פא״י, שיתוף ואחווה וקידמה ופיתוח, והצעת **א׳ רימלט**, בשם המפלגה הליברלית, האומרת: ״הכנסת לאחר ששמעה את סקירת שרת החוץ וקיימה דיון עליה, חוזרת על החלטתה בעניין הפליטים מיום כ״ז במרחשון תשכ״ב (6 בנובמבר 1961), בה נאמר: ׳אין להחזיר את הפליטים הערביים לשטחה של ישראל, וכי הפתרון היחיד לבעייתם הוא יישובם במדינות ערב׳. ההצעה נתקבלה ברוב של 63 נגד 11. הצעת ״חירות״ נדחתה ברוב של 44 נגד 13, הצעת מפ״ם נדחתה ברוב של 55 נגד 6, וההצעה הקומוניסטית – ברוב של 66 נגד 5.

פרשת ישראל בר

למחרת חגיגת ״הראשונים״ דנה הכנסת בתקלות של אחד האחרונים – מאסרו ופסק־דינו של ישראל בר, מאנשי ה״הגנה״ והביטחון, שנידון ל־18 שנות מאסר בעוון מסירת סודות ביטחון לנציג מדינה זרה. מנהיגה של תנועת ״חירות״, **מנחם בגין**, הציע להקים ועדת־חקירה פרלמנטרית בפרשת ישראל בר.

״כדי להבהיר חשיבות הבעיה״, אמר מר בגין בכנסת ביום 5.12.1962, ״אביא לידיעתם של חברי הכנסת אי־אלו פסקאות מפסק־הדין של בית־המשפט העליון. בית־המשפט העליון קבע, כי ישראל בר היה איש־אמונם של כל בעלי הסודות הצבאיים והביטחוניים ומסר ידיעות סודיות ביותר. המערער (י׳ בר) הוזהר מפורשות על־ידי אנשי שירות־הביטחון, שהאדם שאיתו הוא מקיים מגע הוא סוכן זר, והמערער בחר בדעה צלולה ומיושבת להוסיף מגע ולמסור ידיעות. מן הקביעה הזאת משתמעת השאלה: האם שירותי־הביטחון, בהזהירם את ישראל בר, הזהירו אף את הממונים עליו, את בעלי הסודות הצבאיים והביטחוניים, שהוא היה איש־אמונם? האם יש להניח, שהאזהרה, שעליה מדבר בית־המשפט העליון נמסרה לישראל בר ו/או לממונים עליו רק בחודש

מרץ, שבועות מספר לפני שנעצר והואשם כחוק? אם זהו המצב, ניחא, אבל אם קיימת אפשרות, שהאזהרה נשמעה זמן רב או מועט לפני חודש מרץ, והממונים ידעו; או חייבים היו לדעת, שהאיש הזה מקיים מגע עם סוכן זר, ועדיין ניתנה לו גישה למסמכים סודיים, הייתכן דבר חמור ממנו מבחינת הביטחון הלאומי?" ולכן דורש בגין ועדת־חקירה פרלמנטרית.

היושב־ראש נתן מיד רשות הדיבור לראש הממשלה ושר הביטחון. **ראש הממשלה** הודיע שהוא ביקש ידיעה מוסמכת, מי היה ישראל בר, וקיבל הידיעות שהוא סומך עליהן.

ישראל בר עלה לארץ בסתיו 1938, אחרי עלייתו הצטרף ל"הגנה" בירושלים, נשלח לפלוגות־השדה בגן־יבנה ולקורס בית־ספר כדורי. מאביב 1939 ועד סתיו 1939 היה ביחידות נוטרים ועסק בתפקידי־שמירה במחנות הצבא הבריטי. מסוף 1939 עד קיץ 1940 היה נוטר בירושלים. בקיץ 1940 צורף ללשכת ההדרכה של ה"הגנה", הדריך בקורסים במחלקה הגרמנית של ה"הגנה". בשנת 1944 היה חבר בלשכת התכנון של ה"הגנה", ובשנת 1945 היה קצין־תכנון. עם פרוץ מלחמת־הקוממיות היה ראש מחלקת התכנון באגף־המבצעים. בתחילת 1949 היה ראש מחלקת תפקידי מטה ואג"ם. בנובמבר 1949 בוטל מינויו ויצא לחופשה. ב־24 ביולי 1950 שוחרר משירות סדיר. מיום אחד במרץ 1953 עד יולי 1953 היה מפקד קורס למדריכי היסטוריה צבאית, ב־28 בספטמבר 1956 הזמינו לשיחה הממונה על שירותי־הביטחון, ותוך כדי שיחה אמר בר, כי פגש איש מסוים ששוחח איתו. הוא הוסיף ואמר באותה השיחה, שאלוף־משנה נחמיה ארגוב המנוח אמר לו לא לקיים כל מגע עם איש זה. הממונה על שירותי־הביטחון הצטרף לדעה זו והדגיש בכל תוקף, שאין לקיים מגע עם איש זה ושכמותו. במשפט שהתקיים אחר כך הוברר, שאומנם היה האיש סוכן מעצמה זרה.

שר הביטחון, גם בתקופת היותו שר הביטחון, לא ידע כל מה שנעשה בכל־נקודה בארץ, ואינו מכיר כל איש, ולכן הוא מבקש ידיעות מוסמכות. שר הביטחון רצה לדעת גם מה היה לפני שהיה שר הביטחון. ראש הממשלה הדגיש: "כדי שלא יפרשו דבריי שלא כהלכה, כמו שמסוגלים לפרש את העניין, לוקח אני על עצמי, כל זמן שאני משמש כשר הביטחון, אחריות בלעדית ומלאה לכל מה שנעשה במשרד־הביטחון, על הכול – חטאים, פשעים ובגידות וכל השאר. אבל היה זמן שלא היה שר־ביטחון בישראל, כשלא הייתה מדינת ישראל, והייתה רק 'הגנה'. עסקתי גם ב'הגנה', אבל לא נפגשתי בימי ה'הגנה' עם בר, אם כי הייתי, כיושב־ראש הנהלת הסוכנות, אחראי לענייני ה'הגנה', והיה לי מגע עם אנשים כאליהו גולומב שלא היה לו תפקיד רשמי, עם ישראל גלילי, עם ציוני כללי אחד שלא אזכיר את שמו, עם הצוות הכללי נפגשתי לעתים רחוקות מאוד, כי בעיקר הייתי פונה לאליהו גולומב. בשנת 1946 הוטל עליי מטעם ההנהלה תיק־הביטחון, ומיניתי כיועץ צבאי את הפרופסור רטנר, ואיתו גם התייעצתי בהרבה מקרים, גם כל ימי מלחמת־הקוממיות. אינני יכול להגיד אם נפגשתי או לא נפגשתי, אם הכרתי או לא הכרתי את בר בימי מלחמת־הקוממיות. ייתכן שכן וייתכן שלא. לפני מלחמת־הקוממיות, נדמה לי, לא הכרתיו, אבל אני צריך להגיד, שהייתי נפגש איתו לאחר גמר מלחמת־הקוממיות אך ורק בעניין אחד, בעניין ההיסטוריה של מלחמת־הקוממיות. ונפגשתי איתו בלי חשדות. אני לא ידעתי מה שידוע עכשיו לנואם שקדם לי, וגם רבים אחרים לא ידעו. הוא היה איש־'הגנה' ותיק, הוא היה אקטיבי גם במלחמת־הקוממיות. הוא היה מקובל כאיש בקי בהיסטוריה צבאית, בעניין זה היה לי איתו משא־ומתן והטלתי עליו גם לכתוב את הפרשה של מלחמת לטרון, אשר בשעתה פורסמו עליה דברים לא נכונים, מפני שלכאורה הייתה זו תבוסה, כי החטיבה השביעית שהוכנסה ללטרון סבלה הרבה אבדות, אולם לפי דעתי היה זה ניצחון. כי קרב זה בלטרון הציל את ירושלים. לעתים מלחמה במקום אחד באה

בשביל להציל ממצב קשה מקום שני. אינני נכנס ברגע זה לעצם העניין, אבל מכיוון שפורסמו אז כמה דברים לא נכונים בעניין זה על־ידי אנשים שלא ידעו מה קרה, הטלתי זאת עליו.

״אני לא הייתי אז, לפני הזמן ההוא ולאחר הזמן ההוא, במצב של פיקחים היודעים מראש מה שיקרה באחרית הימים. לא חשדתי בו שהוא מרגל, לא חשדתי בו עד שאסרו אותו ועד שסופר לי שאסרו אותו ובאילוּ תנאים אסרו אותו. אבל מעולם לא סופר לו – ולא מפני שהיה איזה חשד שום סוד צבאי, שום סוד ביטחוני, מפני שאצלי יש כלל לספר סודות רק לאנשים המחויבים לדעתם לרגל הפעולה, ואנשים שאני מאמין בהם בהחלט. יש לי הרבה חברים וידידים שאני מאמין בהחלט ביושרם – ואיני מספר להם, אפילו לחברי הקרובים ביותר במפלגה, ויש לי ידידים קרובים לא רק במפלגה. אינני מספר לידידים אלה. זה כלל נקוט בידי, וכלל שאני מחייב בו כל האנשים שיש להם סודות. שימסרו סוד רק למי שחייב על פי פעולתו לדעתו.

״כפי ששמעתם ממה שקראתי לכם, עוד בשנת 1950 שוחרר בר לגמרי משירות סדיר, היות וב־1949 בוטל מינויו.

ובכן, הוא לא קיבל סודות לא ממני ולא מאותם האנשים המעטים – ורק אנשים מעטים יודעים סודות צבאיים: זה בדרך־כלל הרמטכ״ל, סגן הרמטכ״ל וראש המודיעין וראש שירותי־הביטחון. אני בטוח שהם לא מסרו שום סוד, לא רק לו, לא מפני שחשדו בו, אלא מפני שלא צריך למסור שום ידיעה לאנשים שאינם חייבים לדעת זאת. וכאשר היה צורך לשמור בסוד עניין שרבים ידעו אותו, והיה נחוץ שעד זמן מסוים לא ייוודע סוד זה, והיה הכרח שמאות אנשים יֵדעו את הסוד, מצאתי תחבולה שפעלה, ואני שמח לציין זאת לכבוד האנשים שסיפרתי להם: הזמנתי אליי את עורכי העיתונים ומסרתי להם הדבר, וציינתי שזה סוד, אם כי מאות אנשים בארץ ידעו־זאת. לשבחם אני צריך להגיד שידעו לשמור סוד, לא רק במקרה זה, אלא גם במקרים אחרים שאספתי אותם על מנת לסַפר סוד, שלא היה צריך להופיע בעיתונות.

״לאלה שרוצים לדעת האמת ולדבר רק אמת, אומַר שוב: מיניתי האנשים שיודעים סודות, והם מוסרים את הדברים רק לאנשים שהם חייבים לדעת, ומעולם לא נמסר סוד לבר. לא מפני שחשדו בו, אלא מפני שלא השתייך לחוג שחייב לדעת הסוד לרגל פעולתו״.

ראש הממשלה הציע להסיר הצעת חבר הכנסת בגין מן הפרק.

יעקב ריפטין (מפ״ם) הציע להעביר ההצעה של חבר הכנסת בגין לדיון ולבחינה בוועדת חוץ וביטחון. הוחלט ברוב להסיר את העניין מסדר־היום, ולא להעביר הצעת מר בגין לוועדת חוץ וביטחון.

בעד ונגד טלוויזיה לימודית

ביום כ״ד בחשון תשכ״ג (21.11.1962) ערער חבר הכנסת **מנחם פרוש** (אגודת ישראל), בהצעה לסדר־היום, על שהממשלה דנה בעניין הקמת טלוויזיה לימודית בישראל בלי להביא, את העניין לדיון ולהכרעה בכנסת. לפי דבריו, עמדה הממשלה להחליט בדבר לפני שלושה ימים, נבחרה ועדת־שרים לדון בתוכנית, וזו החליטה ברוב דעות להקים טלוויזיה לימודית. ברור שזוהי התחלה לטלוויזיה על כל סממניה. אין מדינה שיש בה טלוויזיה שאינה מכה שבע פעמים ביום על חטא שנתנה דריסת־רגל ראשונה לטלוויזיה, ודווקא אנשי־החינוך בכל המדינות שיש בהן טלוויזיה, הם הצועקים כי זו משחיתה את הנוער. הטלוויזיה היא הגורמת לעליית העבריינות בקרב הנוער, מכיוון שהיא רוצה למשוך המונים, ואין לה ברירה אלא לספק תוכניות זולות המרעילות נשמת

הנוער. מחייבי הטלוויזיה מסבירים, כי בהתקנת טלוויזיה אצלנו נמנע את בעלי מכשירי־הטלוויזיה מלהאזין לקהיר, לביירות או לדמשק. גם זה לא נימוק. אם נתקין אצלנו שירות טלוויזיה – האם נוכל לפקח שלא יפתחו את הכפתור להאזין שעות רבות ביממה לתוכניות המדינות הערביות המפיצות משטמה ורעל נגדנו? ולכן הוא מציע שהכנסת־תדון בדבר.

גם חבר הכנסת משה קול – (המפלגה הליברלית) וחברת הכנסת אמה תלמי (מפ״ם) ואסתר רזיאל־נאור (״חירות״) דרשו שהכנסת תקיים דיון בעניין זה. קול טען, שהטלוויזיה הלימודית דוחקת במידה רבה את הספר. אמה תלמי התנגדה לקבלת טלוויזיה מהרוטשילדים. אסתר רזיאל־נאור טענה, על יסוד החומר שראתה, שהטלוויזיה אינה מכשיר של חינוך, אלא מכשיר־תקשורת. היא חוששת שזה לא יהיה חינוך ולא לימוד, אלא, שינון מכני גרידא.

סגן שר־החינוך עמי אסף מסר פרטי השתלשלות תוכנית הטלוויזיה. בחודש אפריל 1962 הציע לורד רוטשילד מלונדון לראש הממשלה ולשר־החינוך לשגר משלחת אשר תחקור בבעיית הטלוויזיה הלימודית, תסתכל במה שנעשה בשטח זה, בעיקר בארצות־הברית, ואם תמצא הוועדה לנחוץ לבקר בארצות אחרות, תעשה זאת. ואם תמליץ הוועדה לאחר בדיקות להנהיג טלוויזיה לימודית, והממשלה תקבל המלצות אלה, מוכנה משפחת רוטשילד לממן, לתקופה של שנתיים או שלוש שנים, ניסיון של שידורים לימודיים בעשרים בתי־ספר. היא תממן את המתקנים הדרושים לכך, את רכישת המכשירים לאותם עשרים בתי־ספר, וכן את הפעלת התוכנית לאותה תקופה. מקץ שנתיים או שלוש שנים תסיים משפחת רוטשילד את פעולתה, והממשלה תהא רשאית להחליט אם יש להמשיך בה או להפסיק.

המשלחת שנסעה לבדוק העניין הייתה מורכבת משניים: מר ראו, נציג משפחת רוטשילד בארץ, וד״ר מאיר שפירא, מנהל בית־הספר התיכון בבית־הכרם. הוועדה עשתה שבועות אחדים בארצות־הברית ובארצות אחרות, והביאה המלצות חיוביות שיש בהן גם הסתייגויות. כאשר מצביעים על כך שיש מקרים של הצלחות ויש מקרים של אי־הצלחות, מותר להחליט שנלמד מהניסיונות המוצלחים ולא מן הניסיונות הבלתי־מוצלחים.

ידוע, שבארץ יש מחסור במורים ויש מורים בלתי־מוסמכים; עובדות אלה מחייבות אותנו לנסות גם אמצעי זה של טלוויזיה לימודית. אליבא דכולי עלמא אין הטלוויזיה באה במקום המורה, והיא לא תפתור בעיית חוסר המורים, אבל אם תצליח, היא יכולה לסייע למורים העוסקים בהוראה. יש לנו ניסיון בתוכניות הרדיו בבתי־ספר. ההדים המגיעים מהאזנה לתוכניות לבתי־ספר הם חיוביים. עובדה היא שמספר בתי־הספר המאזינים גדל בהתמדה. וכיום יש 340 בתי־ספר המאזינים לתוכניות הללו.

על פי הצעת ההסכם עם משפחת רוטשילד – לגבי תוכנית הלימודים, תוכנה, סגנונה, זמניה, הכיתות והגילים שאליהם מכוונות התוכניות – יהיו כל אלה בסמכותו הבלעדית של שר החינוך והתרבות. בכל הנוגע לתוכנית הלימודים אין התורמים תובעים לעצמם שום זכות של השפעה והתערבות. הדבר היחיד שהם תובעים הוא, כי התרגום או הקרנת התוכניות שיעובדו על־ידי משרד־החינוך ייעשו בידי מומחים שתציע משפחת רוטשילד. הממשלה עוד לא החליטה על הצעת ההסכם. אם תתקבל החלטה חיובית, מדובר בהפעלת התוכניות החל משנת־הלימודים תשכ״ה למשך שתיים־שלוש שנות־נסיון. עמי אסף הציע להעביר את השאלה לבירור בוועדת החינוך והתרבות.

המציעים לדון על כך בכנסת לא הסכימו להצעת סגן שר החינוך והתרבות, והוחלט לקיים על כך דיון במליאת הכנסת.

הדיון התחיל ביום ה׳ בטבת תשכ״ג (1.1.1963) ופתח בו שר החינוך והתרבות אבא אבן. הוא הביא לידיעת הכנסת העמדה שקבעה הממשלה לפני יומיים לטובת הקמת מפעל ניסיוני לטלוויזיה חינוכית בשותפות עם ״יד רוטשילד״. מפעל זה יאפשר שידורם של שיעורים במקצועות נבחרים למספר מצומצם של מוסדות חינוך יסודיים ועל־יסודיים ובתי־מדרש למורים, למוסדות של חינוך ממלכתי וחינוך ממלכתי־דתי. המפעל יאפשר הכשרתם והשתלמותם של מחנכים ומורים בשיטות־הוראה חדשות, שפותחו בארצות רבות, שבהן נרתמה הטלוויזיה לקידומו של החינוך. ״יד רוטשילד״ תישא בכל ההוצאות הכרוכות בניסיון זה, ואילו שר החינוך והתרבות יישא באחריות הבלעדית לתוכנם, צורתם וניהולם של הלימודים במסגרת המפעל הניסיוני. בקביעת תוכניות אלה ישתף משרד החינוך והתרבות פעולה ועצה עם ציבור המורים ועם ועדת החינוך והתרבות של הכנסת.

המפעל הניסיוני יתנהל שנתיים או שלוש שנים. לאור תוצאות הניסוי תחליט הממשלה, אם וכיצד להרחיבו כדי שיעמוד לשירותה של מערכת־החינוך בכללותה. אין הכנסת מתבקשת היום לקבוע את דעתה לגבי השאלה של הנהגת טלוויזיה כללית בארץ. המפעל הניסיוני אינו גורר ממילא שום החלטה מסוג זה. על פי לוח־הזמנים למפעל הניסיוני לא תצטרך הכנסת להחליט אפילו על הנהגת טלוויזיה לימודית כללית לפני שנת 1966 או 1967. השאלה היחידה העומדת לדיון עתה היא: היש סיכוי כלשהו שהטכנולוגיה הזאת תוכל לקדם אותנו לקראת שיפורה והעלאת רמתה של ההוראה במקצועות שבהם תונהג? דעת הממשלה היא, כי יש להיאחז בהזדמנות זו. הניסיון שהצטבר בעולמו של החינוך כבר מוכיח כי שכרו המשוער של הניסוי נכבד, ובנסיבות הנתונות אין בו חשש הפסד כלשהו. יעילותה הכללית של השיטה כבר הוכחה. היא מופעלת בהיקף מתרחב בכל מפעל־חינוך שידו משגת את ניצולו הרחב והמתרחב. שיטה זו מופעלת בהרבה מדינות של ארצות־הברית. צרפת הייתה המדינה הראשונה שהנהיגה את הטלוויזיה הלימודית בהיקף רחב. 80 בתי־ספר באנגליה הפעילו את הטלוויזיה הלימודית לפני חמש שנים. השנה מספרם ששת אלפים. מחנכים בכפרים ובישובים מרוחקים מריכוזי האוכלוסייה הגדולים מייחסים להוראה הטלוויזיונית יותר חשיבות ומשקל ממחנכים בערים.

עיקר סגולתה של השיטה הזאת היא – מראה־עיניים. מראה־עיניים הוא ראשית חוכמה בחינוך. ועיקר זה חשוב ודרוש במדעי־הטבע. הטלוויזיה חשובה גם בשביל הנחלת לשון זרה. ולא רק זרה. היא תועיל גם להנחלת לשוננו. כל המנהיגים של מפעלי־חינוך שהפעילו השיטה הטלוויזיונית בטוחים ביעילותה וחותרים להרחבתה.

אסתר רזיאל־נאור הביעה דעתה, כי מה שדרוש לתיקון החינוך בישראל הוא שיפור רמתם ודמותם של המורים. אם המורים עצמם חסרים עדיין בהשכלתם, לא יפתרו דבר המכשירים המשוכללים ביותר.

משה קול מסר, שבדין־וחשבון שהוגש על־ידי ד״ר שפירא ומר ראו נאמר כמה פעמים והודגש, שגם בארצות אחרות העניין עודנו בשלב ניסיוני, אבל לדעתו אין לשלול ניסיון זה גם אצלנו. בתקופת הניסיון לא תצטרך המדינה להוציא מתקציבה כספים למטרה זו, ואם יצליח הניסיון תעמוד שאלה על גודל הוצאותינו.

יזהר סמילנסקי אמר, כי ביחס לטלוויזיה לימודית קשה למצוא נימוק למה לא ינסו אמצעי זה שתי שנים בתחומי קבוצת/בתי־ספר, כדי להיווכח מה טוב בו, מה אינו טוב, מה טעון תיקון ומה פסול מעיקרו. קשה איפוא למצוא טעם של ממש שלא לנסות מכשיר זה, שארצות אחרות שניסוהו דעתן חיובית. אין לראות בטלוויזיה חזות הכול, אלא רק אמצעי־עזר נוסף

המשלב חזות עם־שמיעה, וניתן להכוונה ממרכז רב יכולת ואמצעים אל אזור דל ומרוחק משפע התרבות־ומפלאי־העולם.

אמה תלמי הביעה חשש שהטלוויזיה הלימודית תהווה סכנה למורה. כי המורה החי מפסיד לעומת המורה בטלוויזיה. הוא אינו כל־כך פוטוגני, אינו כל כך סבלני, הוא תובע, והמסך מציג מורה שאינו תובע שום דבר, שאינו מפלה בין תלמיד לתלמיד, והרי המורה החי הוא העיקר בחינוך שלנו.

גם רות הקטין שאלה שאלה ממין זה: ודאי יימצא מורה מוכשר שימסור מעל מסך הטלוויזיה בכישרון רב את הנלמד. אך מה יהיה על עמיתו בכיתה ברחבי המדינה, אשר יצטרך להסביר לתלמידים מה שראו על המסך?

שמואל מיקוניס (מק"י) קבל על הממשלה, שהחליטה בדבר לפני שדנו בכנסת בעניין זה, כפי שהחליט רוב הכנסת ביום 21.11.1962. גם מנחם פרוש (אגודת ישראל) התלונן על כך.

הוויכוח נמשך ביום 8.1.1963 ונסתיים ביום 6.3.1963 לאחר תשובת שר החינוך והתרבות נתקבלה הצעת הסיכום של שר החינוך והתרבות ברוב של 55 נגד 43, כי משרד החינוך והתרבות יהיה אחראי לקביעת תוכנם של כל השיעורים בטלוויזיה, ועדת־שרים שמונתה לפני כמה חודשים תקבע את הסידורים למיקומם של המשרדים, וועדת החינוך והתרבות של הכנסת תשותף במעקב אחרי הגשמת הניסוי.

חוק גנים לאומיים ושמורות־טבע

ביום ו' בכסלו תשכ"ג (3.12.1962) הגיש ראש הממשלה לכנסת הצעת חוק על גנים לאומיים ושמורות־טבע. לפי ההצעה תקום מועצת גנים לאומיים של עשרים חברים לייעץ לשר־הפנים לייעד שטח פלוני לגן לאומי בשל יופיו הטבעי ותכונותיו המיוחדות לנופש, לבידור, ללימוד הטבע ותולדות הארץ או בשל שמורת־הטבע הכלולה בו. כן תקום לפי ההצעה רשות גנים בת ארבעה־עשר חברים אשר תנהל את הגנים הלאומיים. רשות הגנים תהיה רשאית להאציל מסמכותה לרשות מקומית לגבי שטחי גן הנמצאים בתחומה של הרשות המקומית.

בתחומי הגן הלאומי לא יינתן רישיון לעסק, למלאכה או לתעשייה אלא בהסכמת רשות הגנים ובהתאם לתנאים שתקבע הרשות.

שר־הפנים רשאי, לפי הצעת שר־החקלאות, להכריז ב"רשומות" על שטח שמורות־הטבע. התנאים החלים על יעוד שטח לגן לאומי יחולו על שמורות־הטבע. חוק הגנים הלאומיים ושמורות־טבע בא להגן על נוף הארץ ואתרים בעלי חשיבות היסטורית ולשמרם למעננו ולמען הדורות הבאים. בזמננו קמו סכנות נוספות לנוף, הקשורות בתוכניות פיתוח אינטנסיבי ובהתפשטותן הבלתי־מתוכננת של הערים. המדינות התרבותיות הכירו בחשיבותם של שטחים אלה למען בריאות ונופש ולא חסכו מאמץ ואמצעים על־מנת לתת לבני עמן הנאה זו. אין זה דבר שבבחינת מותרות, אלא צורך חינוכי־תרבותי הגורם לקשרים הדוקים זה של העם לארצו.

בוויכוח על תקציב משרד ראש הממשלה, ביום 12 ביוני 1962, אמר חבר הכנסת **ס' יזהר** דברים נכונים, שכדאי לצטטם בהזדמנות זו:

> אי אפשר להתקיים במקום שהכול כבר אורגן ותוכנן עד גמירתו, עד מחיקת כל צלם דמות הווייתו הראשונה, הטבעית, האורגנית שלמסד הארץ. הכרח שיהיה לאדם מקום

ללכת ולהתנער ולהתרענן מן העיר, מן הבנוי, מן הסגור והשגור, ולאגור לו מגע רענן עם הראשוני, עם הפתוח, עם הטבעי, עם לפני היות האדם.
עץ בן שבעים שנכרת – לא יוכל לבוא במקומו שום מבנה מועיל חדש. אין תמורה לעץ עתיק. עץ־אקליפטוס עבות, שקמה ישנה, חורש־אלונים – הם שורשי אדם.

"אני מוסיף", אמר ראש הממשלה, "שאיכלוסה הצפוף של מדינת ישראל בחציה הצפוני מחייב תכנונה ביתר תשומת־לב. יש הכרח להבטיח השטחים המתאימים לפארקים הנקראים בחוק זה גנים לאומיים. קיימים אזורים בצפון בהם חיים 650 נפש על קילומטר מרובע. צפיפות זו מחייבת הותרת מרחבים בלתי־בנויים, מרחבים חופשיים, בהם יוכלו המונים להתרחק משאון העיר, לשאוף אוויר צח. יש גם צורך לשמור על ערכי טבע ונוף הצומח והחי שיש בהם עניין למדע. קיימת סכנת השמדה לצמחים ולבעלי־חיים נדירים בגלל הקלות בה אפשר להגיע בימינו אנו לכל מקום ובעיקר בארץ קטנה. כדי למנוע תוצאות בלתי־רצויות אלה נוהגים להקצות שטחים לשמורת־טבע, בהם מוגן החי והצמח הנדיר מכל פגיעה. בגן הלאומי יכולים להיכלל לא רק יערות, אלא כל נוף טבעי בעל אופי נדיר ואפילו מונומנטים היסטוריים.

"גנים אלה הם ברובם לשירות הציבור, והרשויות המתאימות מכשירות בשבילו דרכי־גישה ואמצעי־עזר דומים, כדי לעודד ולהגביר את זרם המבקרים בהם. קיומם של גנים לאומיים הוא, בין היתר, גם גורם כלכלי, היות והם מהווים גורם רציני בתחום התפתחות התיירות.

"בארץ התחיל עוד ב־1949 אגף התכנון בעיבוד הצעות ראשונות לגנים לאומיים. ב־1950 מיניתי ועדה מיוחדת להמליץ בכל הקשור בהקמת גנים לאומיים, באיתורם ובניהולם. כבר אז המליצה ועדה זו לקיים רשות מיוחדת למטרה זו.

"במשך מספר שנים שלאחר־מכן עסק אגף התכנון של משרד־הפנים בהכנת תוכניות לביצוע העניין. נעשו גם פעולות ביצוע על־ידי המחלקה לשיפור נוף הארץ ופיתוח אתרים היסטוריים במשרד ראש הממשלה, שהוקמה לפני כשש שנים ואשר הקימה כמה גנים לאומיים ושיחזרה כעשרה אתרים היסטוריים, ובעבודה נמצאים עכשיו תריסר אתרים וגנים לאומיים נוספים שיעמדו בזמן הקרוב ביותר לרשות הציבור.

"כן קיימת יחידה במשרד החקלאות, שתפקידה לטפל בשמורות־טבע בעלות צומח וחי נדירים. בשנים האחרונות הוקמו גם גופים ציבוריים שונים המטפחים חיבה לנוף ולארכיאולוגיה.

"אולם כל הפעולות הברוכות הללו אינן מוגנות במידה מספקת על־ידי החוק, ולכן מוצע חוק זה שכוונתו לאחד ברשות אחת – רשות הגנים – את התפקידים המוטלים על רשויות שונות ולתת לרשות זו את האפשרויות החוקיות לשמור על אוצרות הטבע, החי והצומח מפני השמדה או פגיעה. ללא יכולת תיקון.

"רשות הגנים, המונה 14 חברים לכל היותר, מתמנה לפי הצעת החוק על־ידי ראש הממשלה באישור הממשלה. זוהי הרשות המבצעת. מועצת־הגנים הלאומית, שנציגיה קבועים בהצעת החוק על־ידי שר־הפנים, ותפקידה יהיה תכנון שטחים מיועדים לגנים לאומיים.

"אני מציע לקבל החוק בקריאה ראשונה ולהעבירו לוועדה או לוועדת החינוך והתרבות או לוועדת השירותים הציבוריים".

הוויכוח התחיל ביום 11.12.1962. פתחה בוויכוח רחל צברי (מפא"י). היא ביקרה ריבוי הרשויות בחוק זה: משרד ראש הממשלה, משרד־הפנים, משרד־החקלאות. לשם מה פיצול זה? יש גם פיצול בייעוד האתרים. ההצעה קובעת, שעניין יעוד הגנים יהיה בידי המועצה וקביעת

שמורות־הטבע בידי שר־החקלאות. למה לא גוף אחד? יש גם לעודד יחידים וגופים ציבוריים שיטפחו נוף הארץ, יגנו עליו ויחדירו יופיו ללבבות. הנה קיימת באזור עין־גדי קבוצה־קטנה של אנשים שנכנס בהם הדיבוק של קסם המקום, והם מפתחים דרך מיוחדת לאהבת המקום ולהכרתו. יש מעשים המסלפים הדר הטבע. על חוף הכנרת ניטעו עצי־אקליפטוס המסתירים מעין הנוסע המראה הנהדר של כנרת.

אברהם דרורי (״חירות״) התאונן על הפקרת חוף הים. כל הרוצה בא והורס קטע ממנו. הפכו קו החוף המפואר של ארצנו לחוף מנומר בסלעים ובורות מסוכנים. טיילת העיר הגדולה בארץ הפכה לקן פשע ומוקד כיעור, ומי הים למדמנה. הצעת החוק טעונה הרחבה, לא רק גנים לאומיים ושמורות־טבע אלא גם שמירה על קווי צורה ונוף ועל אתרים היסטוריים. בצד מורדות הכרמל, לאורכם של עורקי־התחבורה הראשיים של המדינה בהם נעים האזרח, העולה, התייר – ננעצו שיני המחצבות. האם אין מקום למחצבות במורדות הפנימיים?

רות הקטין (אחה״ע־פוע״צ) ציינה שטח בסביבות הגלבוע עליו צומח פרח נדיר – אירוס הגלבוע. זה המקום היחיד בעולם בו הוא גדל. אנשי־המדע מעידים שלא רק אירוס־הגלבוע הוא צמח מיוחד לארץ, אלא מצטרפים כמאה וחמישים מיני צמחים אשר הארץ היא המקום היחיד בעולם שמצמיחה אותם. גם החולה מצטיינת בצמחים נדירים. ביניהם כאלה הגדלים בסיביר הקרה מצד אחד, וצמחים טרופיים מצד אחר. העובדה שישראל שוכנת על פרשת־דרכים סייעה בוודאי לא מעט למפגש זה של צמחייה משלוש יבשות – אסיה, אפריקה ואירופה. התברכנו בבעלי־חיים לא מעטים, חיות בארץ ועוברות אותה כארבע מאות מיני ציפורים, וביניהן כאלה הנמצאות אך ורק בארצנו, למשל יונק־הדבש – ציפור זעירה וחמודה. הארץ גם אינה חסרה חיות־בר למיניהן, כמו איילות ויונקים אחרים. בגלל חוסר יחס הם הולכים ונשמדים.

ישראל ישעיהו (מפא״י) עמד על כך ששיפור נוף הארץ אינו רק עניין של נוי, אלא יש בו מעין השלמת המעשה של גאולת הארץ וקץ לשיממונה. ארצנו הייתה שוממה במשך כל הזמן שבניה היו מפוזרים בארבע רוחות תבל. גם כובשיה השמו אותה. הגדילו בכך השבטים הנודדים, ששלחו את שן בעירם בכל צמחיית הארץ והם כילו כל אשר מצאו. לשמחתנו כבר מיושבת ונעבדת אדמת הארץ על־ידי בניה־בוניה, אך בזה לא בא עדיין הקץ לשממתה ולא שלמו ימי אבלה. עדיין איננה ״יפה נוף משוש כל הארץ״, כדבר המשורר. יש גם הרעה במצבה. הבנייה שאנו בונים בחיפזון היא בנייה מכוערת. אין גנים על־יד הבתים ובקרבתם. בסביבת המגורים אין צל אילן ואין חתיכת ירק.

משה סנה (מק״י) העיר כי באוצר השפה העברית שמורים כינויי כבוד וחיבה לארץ. אחד הכינויים הוא – ארץ הצבי, ואם יש לחוק הנדון טעם ותכלית הרי זה להחזיר לארץ־צבי תפארתה. לכן יש לקבל הגשת החוק הזה בברכה. לכאורה זהו חוק הדן בבעיית שוליים של התורה, אבל בעצם הוא נוגע לאחד מערכי־היסוד של התחייה הלאומית של עמנו, יען כי מולדת אינה רק מושג גיאוגרפי, אף לא רק מושג היסטורי או מדיני – מולדת היא גם מושג רגשי. מולדת משמע אהבה. זאת האהבה הטבעית ביותר – כאהוב בן את אימו.

בהזדמנות זו הגיש סנה לראש הממשלה שטר לגוביינה: בכנסת הראשונה דיבר ראש הממשלה על ייעור הארץ. משהו הושג במשך השנים האלה, אבל זה כאין וכאפס לעומת מה שנחוץ.

גדעון בן־ישראל (מפא״י) ציין שנעשתה כבר עבודה ניכרת למדי על־ידי המחלקה לשיפור נוף הארץ. היה טיפול בעשרות מקומות, כמו עין־גדי, שבטה, עובדת, הפארק הנהדר באשקלון שהוא שילוב מוצלח של גנים וטבע. לדעתו, צריך החוק לחול לא רק על אתרים היסטוריים מן התקופה

הקדומה, אלא גם מן ההיסטוריה החדשה, הצעירה. המחלקה לשיפור הנוף התחילה בעבודה יפה ביד־מרדכי על־ידי שחזור הקרבות. מן הראוי להמשיך בתוכנית ממין זה. גם פעולה זו מגבירה את החינוך לאהבת הארץ.

שחזור אתרים היסטוריים

בסיכום הוויכוח ציין ראש הממשלה (ביום 17.12.1962) בסיפוק רב הסגנון והתוכן של הוויכוח. ראש הממשלה הודיע שהוא מסכים להרבה מדברי־הביקורת והוא מתכונן להוסיף עליהם. הצעה זו שהביא לכנסת נתקבלה בוועדת־החקיקה של הממשלה, וראש הממשלה הביא אותה כמות שהיא בלי להוסיף ובלי לגרוע. אבל הוא חולק על החוק, על סעיפיו העיקריים, וכשם שכל החברים דיברו באופן אישי ולא בשם סיעותיהם – כך ידבר הוא הפעם באופן אישי. רק על טענה אחת העיר, שלא הייתה צודקת במאה אחוז – שהצעת החוק באה באיחור זמן.

"הרבה דברים בשטח זה של שמירת הנוף ושיפור הנוף נעשו עוד לפני הגשת החוק – באחד ממשרדי הממשלה. במקרה זה משרד ראש הממשלה, אבל אין הפעולה זכותו של ראש הממשלה. מה שנעשה זוהי זכותם של מנהלי משרד ראש הממשלה ובייחוד של מנהל המחלקה לשיפור נוף הארץ, יעקב ינאי.

"נעשו עד עכשיו כמה דברים חשובים גם לשחזור אתרים היסטוריים וגם לשיפור הנוף של הארץ: בגליל, במרכז, בדרום ובנגב.

"המחלקה לשיפור הנוף קיימת שש שנים, ואלה הן כמה מן הפעולות שעשתה: בחצור (בגליל) נסללו שם דרכים, בוצעו עבודות גננות, כמה חלקים בשטח זה שוחזרו כמו שהיו מקודם, ובקרוב יוקם פה מוזיאון המוקדש לחצור.

"ברעם – בגליל העליון, שם יש בית־הכנסת מימי המשנה. נסלל כביש־גישה, סולקו החורבות שמסביב לבית־הכנסת, שוחזרו בחלקם חזית בית־הכנסת והשער שלו, הוקמו חלק מקירותיו ומרבית העמודים בתוכו, ובוצעה תוכנית רחבה של גננות.

"יחיעם – עוסקים שם בניקוי וחשיפה של מבצר מימי־הבינים ומתכננים גן סביבו.

"בית־שערים – כידוע לרבים נמצאים שם קברים מן המאה הראשונה והשנייה לספירה. נסללו כבישי־גישה, שְבילים. בשביל הולכי־רגל, ניטע גן במורדות ההר, שוחזרו השערים והחזיתות, וסודרה תאורה בפנים המערות ואפשר לקרוא הכתובות שחלקן עבריות וחלקן יווניות. כן הוקם מוזיאון של ממצאי המקום.

"בית־אלפא – שוחזר בית־הכנסת העתיק מן המאה השישית לספירה. על רצפת־הפסיפס המופלאה שבו הוקם מבנה מתאים, סודרה תאורה, ומסביב למבנה כולו ניטע גן פורח.

"מגידו – לאחר החפירות משנת 1935 שררה במקום עזובה רבה, כי החפירות נעשו על־ידי המכון המזרחני של האוניברסיטה של שיקאגו. עתה זכה סוף־סוף האתר לטיפול רציני. ולאחר עבודה שנמשכה שלוש שנים נהפך המקום למבוקר ביותר בסביבה. הוקם מוזיאון, נוקה כל השטח, הוכשרו בו דרכי־גישה, הוקמו מצפים וכוח־המשיכה העיקרי במקום זה הוא לנְקבה, או למנהרה בלשון מאוחרת יותר, אשר הובילה מים מן המעיין שמחוץ לחומות מגידו לתושבי המקום, והמערה נוקתה והוארה.

"בית־שאן – נחשף התיאטרון הרומי העתיק במרכז העיר בית שאן. במקום נמצא תיאטרון מן המאה השנייה לספירה, המתחרה ביופיו בתיאטראות רומיים אחרים בעולם, והכניסות לתיאטרון

שלמות והמושבים שופצו וראויים לשימוש. מקיפים עתה את התיאטרון בגן המשתרע על 120 דונם. לאחר גמר הגננות ייפתח המקום לביקורים באביב הקרוב.

"קיסריה – העיר הגדולה הזאת מימי הבית השני, על חומותיה ומגדליה, שוחזרה, והיה טיפול רציני במבנים מתקופת הורדוס ומהתקופה הביזנטית, שנתגלו תוך כדי העבודה. עבודות־השחזור האלה כוללות את הכניסה המזרחית המקורית לעיר ואת הגשר, ונסללה דרך שמקיפה את כל העיר. כן בוצעו עבודות גננות מסביב לשטח.

"מעיין־חרוד – הידוע לנו מימי גדעון, נסתם בשעתו, אבל נפתח ומימיו זורמים לבריכה שהוקמה במקום. בשטח מוקם גם גן שיכלול את מערת גדעון וחלק מיער חנקין.

"גן השלושה – במקום זה הייתה בריכה טבעית במצב שרק בודדים יכלו ליהנות ממנה. ניטע שם גן שנהפך לפנינת הסביבה, ועכשיו שוקק אדם. הבריכות שופצו והורחבו, וסביבן ניטעו עצים ונסללו דרכים לגן.

"מירון – קבר רבי שמעון בר יוחאי (רשב"י). במקום זה, שמבקרים בו מדי שנה בשנה רבבות אנשים, עסקה המחלקה בשיפורים במשך השנים האחרונות.

"הוא הדין בצפת. נעשו שיפורים בבתי־הכנסת העתיקים ובתאורתם. נסלל כביש־גישה ומדרגות אל בית־הקברות העתיק. בשנה האחרונה נערכו בעזרתנו חפירות ארכיאולוגיות במצודה.

"קבר רמב"ם בטבריה – קבר זה הוכשר לביקורים על־ידי טיפול גנני שהושלם זה עתה. כן הוכשרו הדרכים.

"ביהודה – הר־ציון, מקום זה שמבקרים בו המונים, זכה לטיפול מיוחד. העלייה נעשתה קלה יותר על־ידי סלילת דרך ומדרגות. בוצעו עבודות־גננות רציניות. טיפלו בבניינים החשובים, וייתכן ועוד השנה תיסלל דרך אשר תוביל המבקרים עד מעלה ההר ותחסוך מהם המאמץ של עלייה במדרגות.

"בדרום – שבטה. נוקו רחובות העיר העתיקה ונסללו כבישי־הגישה וכיכר־חנייה, וכן שוחזרו בחלקן שתי כנסיות ביזנטיות וכמה גתות. שלטי־הסבר הוצבו ברחבי העיר.

"עובדת – כפי ששמעתם מפי הנואם האחרון, שבא מן הסביבה ההיא, נוקה ונחשף התל, התגלו שתי כנסיות ביזנטיות. המצודה הרומאית והאקרופוליס נוקו והוכשרו לביקור. מערות נבטיות־ביזנטיות, ושוחזר בית־מרחץ ביזנטי במורד ההר. נסללה דרך־גישה להר, סודרה חנייה והוצבו שלטי־הסבר ברחבי התל. הוקמו בניני שירותים, ובקרוב יוקם מוזיאון שיכיל את ממצאי המקום.

"אשקלון – שמעתם מפי הנואם האחרון על גן שניטע במקום, המשתרע על מאות דונמים. נמצא כאן שילוב נפלא של גן, ים ועתיקות. נסללו דרכים ושבילים בתוך הגן, נבנו שירותים לקהל.

"עין־גדי – מקום זה זכה לטיפול רציני מצד המחלקה. השטח שופר על־ידי חברים מתנדבים, ואם כי יש להם חלק רב בעבודה, ויש לשבח אותם על כך, הרי הטיפול העיקרי נעשה על־ידי המחלקה לשיפור נוף הארץ. נסלל כביש למעיין דויד, השטח כולו נוקה, העלייה למעיין קלה יותר לאחר הסידורים שנעשו. שופצו השבילים והגשרים. בקרוב יוקמו במקום שירותים נוספים.

"לא אעמוד על מה שנעשה ברמת־רחל, בעמק חפר, על השילוט שהוצב במקומות רבים אשר מסביר בעברית ובלשון אירופית את המקומות ההיסטוריים והארכיאולוגיים וכן את האתרים הקשורים במלחמת־העצמאות. אם כי לא נעשה די בשטח זה, הוקמו מצפים בשנים־עשר מקומות ברחבי הארץ, שמהם אפשר לצפות על־פני הסביבה היפה. המחלקה מתכוונת להמשיך בפעולה זו.

"אני חייב להזכיר בהזדמנות זו את הייעוד, שבצדק הזכיר אותו חבר הכנסת סנה. יש לזקוף

את העבודה הגדולה הזאת בעיקר לזכות הקרן הקיימת. מאז קום המדינה ועד סיום עונת הנטיעות בתשכ"ב ניטעו בישראל למעלה מ־70,000,000 עצי־יער ב־160 מקומות. הנטיעות משתרעות על 300,000 דונם. כל הבא לירושלים יודע שחלק גדול מהרי ירושלים, שהיו חשופים, מכוסים כיום יערות צעירים. מקומות הנטיעה פזורים בכל רחבי הארץ: מכפר־סולד, רמים (מנרה) וחניתה בצפון – לאורך גבולה המזרחי של ישראל מעין־גב, הר הגלבוע, מענית, אזור מודיעין. הרי ירושלים, עדולם ועד דימונה, שבטה, שדה־בוקר בדרום.

"הרכב המינים הנטועים ביערותינו הוא: עצי־מחט (אורן, ברוש וכדומה), עצי־אקליפטוס ושאר מינים, נטיעות אלה כוללות שדרות עצים לאורך כבישי הארץ, לצערי לא לאורך כל כבישי הארץ. כן ניטעו שדרות שוברות רוח בנגב, שתפקידן הגנה על יבולים חקלאיים.

"בשטחי היערות מתקינה הקרן הקיימת גנים ורחבות נופש המשמשים מקום למשחקים ולמרגוע לילדים, לנוער ולמבוגרים. מתקנים כאלה הותקנו ביער חניתה, בהר מירון, ביער ביריה, ביער בלפור, ביער היערנים שבהר הכרמל, ביערות מנשה, ביער בן־שמן, ביער הנשיא שבפרוזדור ירושלים וביער ירושלים.

"אני חייב לציין, כי הממשלה מסרה לרשות עיריית תל אביב ועיריית רמת־גן שטחים רחבים על מנת שיינטעו יערות. הממשלה הייתה צריכה להפעיל לחץ כדי ששטח זה יינטע. אני חייב להביע צערי, ששטחים רבים בתל אביב, במקום לטעת בהם עצים, עומדים להקים עליהם בניינים שאפשר היה בנקל לבנותם במקומות אחרים".

ראש הממשלה הסכים עם דברי חברת הכנסת רחל צברי ועם דברי חברי הכנסת האחרים, שיש לבדוק היטב אם צריכים לגבות אגרה בעד כניסה לגן לאומי. כמו־כן הוא סבור שהצעת החוק לקויה מבחינת המוסדות שיהיו ממונים על שיפור הנוף, שמירת הנוף ושיפור אתרים היסטוריים. ראש הממשלה מדבר בשם־עצמו והוא מרחיק לכת מכל מבקרי החוק. המועצה המוצעת ורשות הגנים, אשר כולה תהיה ברשות משרד ראש הממשלה, אינן הולמות הצורך האמיתי של הנושא. אנו זקוקים למועצה מורכבת אך ורק מסופרים, אמנים, אנשי־מדע, זואולוגים, עוסקים בבוטניקה, היסטוריונים, אדריכלים, אנשים שיש להם הבנה גם בהיסטוריה וגם בטבע וגם באדריכלות של הטבע, כל אלה יהוו מוסד מייעץ, אין כל צורך בנציגי הממשלה. דרוש נציג מיוחד שיפעל על פי עצת המועצה הזאת. מתפקידו יהיה להביא את ההצעות והתכנון של המועצה למוסד המחליט. המוסדות המחליטים יהיו שניים: הממשלה והכנסת. לכנסת יהיה צורך להביא שני דברים: שיפור חוף הים ושיפור הכרמל.

"ארצנו לא נתברכה בהרבה אוצרות טבעיים, אבל היא התברכה בים, אנשים הבאים לארץ נתקלים קודם כל בחוף, ויש להבין את המתלוננים קשה על לכלוך וכיעור חוף הים שלנו. זהו המגע הראשון של אנשים הבאים מחוץ־לארץ – בין שהם תיירים, בני־ברית או שאינם בני־ברית, ובין־שהם עולים –עם הארץ, ונחוץ שמגע זה לא יאכזב ולא יפגע. שיפור החוף אין ספק שזה עלול לפגוע גם באינטרסים פרטיים, ואם רוצים להחזיר לארץ את 'צבי תפארתה' כפי שאמר חבר־הכנסת סנה, הרי קודם כול יש לעשות בחוף הים, ותידרש סמכות הכנסת. לְתוכנית כללית לשפר חוף הים – מן הדרום ועד הצפון. והוא הדין בחוף הקצר של אילת.

"וגם שיפור הכרמל. זה המקום היפה ביותר בארץ. שם יש הצירוף היחיד במינו, שארצנו דלה בו: ים והרים. הכרמל אינו שם ללא משמעות, הייתה לו משמעות ברורה עוד בימי התנ"ך. וזה המקום היחיד ששמר יותר מכל מקום אחר על הנטיעות שלו. אבל הן לא מספיקות. וגם תיתכן התנגשות עם אינטרסי הפרט – ותידרש סמכות הכנסת.

"ביקרתי השנה בארצות סקנדינביה, ראיתי שם שפע של עושר, רמת־חיים גבוהה, התקדמות סוציאלית, לא קינאתי בכל הדברים האלה. ידעתי שאנחנו מדינה צעירה עכשיו. אבל נוכל להדביק הארצות הסקנדינביות בכל אלה. רק בשני דברים קינאתי: בשפע של עצים ובשפע של אגמים. בפינלנד בלבד, ששטחה גדול כמעט פי עשרים משטחה של ישראל, יותר משישים אחוז משטחה נטועים עצים, ויש גם למעלה משישים אלף אגמים.

"לא נוכל להזרים לארצנו אגמים, אם כי הטכנולוגיה החדשה, שמשום־מה רבים מזלזלים בה, מסוגלת לעשות דברים שעכשיו נראים כבלתי־אפשריים, ואני מאמין שהטכנולוגיה תאפשר להַזרים אגמים לנגב ולשטחים שלא יצלחו לחקלאות ולא ייבנו ערים, אבל זוהי לפי שעה הלכתא למשיחא, ולא נוכל עוד כמה זמן להתחרות באגמים עם הארצות הסקנדינביות, אבל אין סיבה מדוע ארצנו לא תהיה מכוסה יערות ועצים בכל מקום ששם הדבר אפשרי, וניזקק לחוקי הכנסת להרבות עצים על חוף הים ועל הכרמל.

"ועל דעת שר־הפנים אני מציע להעביר ההצעה על גנים לאומיים ושמורות־טבע לוועדה". הוחלט להעביר לוועדה שתקבע על־ידי ועדת־הכנסת.

אוכלוסי המיעוטים בישראל

פעמיים נערך מפקד אוכלוסין במדינת ישראל. המפקד הראשון־ביום 8.11.1949, ונפקדו 785,678 איש, מהם 716,678 יהודים, 69,000 לא־יהודים. אבל לא כל הערבים נפקדו אז, באשר בארץ שרר מצב־מלחמה. בתחילת 1950 נאמד מספר תושבי המדינה ב־1,190,000 איש. מהם 1,029,000 יהודים (86.4%), 161,000 לא־יהודים (13.5%). ביום: 22.5.1961 נערך מפקד מלא ומדויק, כי האוכלוסייה אז הייתה קבועה. נרשמו 2,179,500 איש, מהם 1,932,400 יהודים (89.04%), 247,079 לא־יהודים (10.93%). מהם 170,800 מוסלמים (69% מהישוב הבלתי־יהודי), 50,500 נוצרים (20.5%), 24,000 דרוזים (10%), 1,479 אחרים (0.5%).

רובה של האוכלוסייה הלא־יהודית מתרכזת במאה כפרים מפוזרים בחלקם הגדול ברחבי הגליל ובמשולש. האוכלוסייה הערבית העירונית שוכנת בשתי ערים ערביות, נצרת ושפרעם ובשש ערים מעורבות – תל־אביב־יפו, חיפה, עכו, רמלה, לוד וירושלים. הגידול הערבי בא מפליטים ערבים שחזרו לארץ במסגרת איחוד משפחות. חזרו כ־35,000 פליטים ערבים ועזבו את הארץ כ־3,000 ערבים. הריבוי הטבעי של הערבים הוא מהגבוהים ביותר בעולם. בשנת 1960 הגיע ל־42.8 לכל אלף נפשות, לעומת 18.6 לאלף בישוב היהודי.

"מספר היורדים מהארץ מאז קום המדינה ועד סוף 1963 היה 139,379, מהם רק כחמשת אלפים לא־יהודים. יהודים מצהירים על ירידתם מאז קום המדינה ועד סוף 1963 היו 88,373, לא־יהודים – 4,457. המוסלמים הם למעלה משני שלישים מכלל התושבים הלא־יהודים. במאי 1961 אישרה הכנסת את חוק הקאדים (השופטים המוסלמים הדתיים), שנועד להסדיר באופן קבוע מינוי הקאדים ומנהל בתי־הדין השרעיים (דתיים). ארבעה בתי־דין מוסלמיים יש כיום בישראל, וכן בית־דין לערעורים היושב בירושלים. הממשלה מקציבה כספים מהכנסות נכסי הווקף לצרכיהם הדתיים של המוסלמים, כגון שיפוץ מסגדים והקמת מסגדים חדשים, תיקון בתי־קברות, צורכי דת וצדקה. הקצבות אלה מוצאות באמצעות ועדות מוסלמים לענייני דתיים בערים יפו, חיפה, עכו, לוד ורמלה. הוקמה מועצה מוסלמית בראשותו של השיח מוסא אמברי, נשיא בית־הדין השרעי לערעורים, וחבריה הם מזכירי ועדות מוסלמיות ונכבדים מוסלמים מכל הארץ; תפקידיה של

המועצה הם, בין היתר, להמליץ על שימוש בכספי הווקף להקמת מוסדות־סעד ולדאוג לחינוך דתי בבית־היתומים בעכו.

בשנת 1962/3 הוקצבו למוסדות אלה 350,000 לירות לעומת רבע מיליון בשנה הקודמת בשנת 1962 נחנך מרכז אזורי להכשרה מקצועית בטמרה שבגליל המערבי, שהוקם אף הוא מכספים אלה; הוקמה באותה שנה קרן להלוואות קונסטרוקטיביות לנצרכים. תקציב 1962/3 נועד להקמת בית־ספר תיכון מקצועי בנצרת, בית־יתומות מוסלמי בעכו (ליד בית־היתומים הקיים, שאף הוא הוקם מכספי הקרן להלוואות קונסטרוקטיביות), בית־מלאכה בבית־היתומים ועוד.

ממשלת ישראל נכונה לאפשר למוסלמים בישראל לקיים את מצוות הקוראן בדבר עלייה לרגל למכה, אלא שהדבר אינו מתבצע מחמת סירובן של המדינות הערביות לאפשר לעולי־רגל מישראל לעבור דרכן.

האוכלוסייה הנוצרית – כעשרים אחוז מהישוב הלא־יהודי – מורכבת מעדות דתיות נפרדות, שהחשובות שבהן הן העדה הקתולית, שבראשה עמד הארכיבישוף ג׳ורג׳ חכים (כעשרים אלף נפש), והעדה היוונית־אורתודוקסית, שבראשה עומד המטרופוליט איזידורוס (למעלה מ־15,000 נפש). מלבד שתי עדות גדולות אלה יש עוד עדות קטנות, כגון הלטינית (כ־7,000 נפש), המרוניטית (כ־2,500 נפש) והפרוטסטנטית (כ־1,700 נפש).

לבתי־הדין הנוצריים אין סמכויות־שיפוט נרחבות כמו שיש לבתי־הדין השרעיים. יש להם סמכות רק בענייני נישואין, גירושין, מזונות וקיום צוואות; בשאר ענייני המעמד האישי חל שיפוטם רק בהסכמת הצדדים. לעומת זאת נהנות העדות הנוצריות מאוטונומיה נרחבת בארגון מערכת־השפיטה הדתית. סדרי בתי־הדין הנוצריים, ובכללם מינוי שופטים דתיים, אינם נקבעים על פי חוקי הכנסת, כדין בתי־הדין המוסלמיים הדרוזיים והרבניים, אלא על פי תקנות של הכנסיות הנוצריות, שמרכזיהן נמצאים מחוץ לישראל. בכך משתקף ההבדל המהותי שבין הארגון העדתי של המוסלמים והדרוזים לבין הארגון העדתי של העדות הנוצריות. ארגון מערכת־השפיטה של הנוצרים, ניהול ההקדשים, מוסדות־החינוך ושאר ענייני הארגון העדתי קשורים במידה רבה במרכזי העדות שמחוץ לישראל, ובעיקר בעיר העתיקה בירושלים.

עד שנת 1957 לא נהנו הדרוזים ממעמד של עדה דתית, ובכל ענייני האישות והווקף היו כפופים למערכת־השפיטה המוסלמית. ב־15 באפריל 1957 הוכרזו הדרוזים, בהסכמתם, כעדה דתית עצמאית, ומאז הם זכאים לאוטונומיה בענייני שיפוט דתי. ביום 30.10.1961 הוכרה הרשות הרוחנית של העדה הדרוזית כ״מועצה הדתית״, שהיא המוסד הדתי העליון של העדה, והיא אימצה ביום 1.11.1961 את חוק המעמד האישי של העדה הדרוזית בלבנון משנת 1948 כחוק הדתי של העדה הדרוזית בישראל.

בשנת 1962/3 החלה הממשלה לבצע השלבים הראשונים של תוכנית־אב להשלמת פיתוחו של הכפר הערבי והדרוזי. מטרת התוכנית היא להשלים פיתוח שירותי־היסוד בכל הכפרים הערביים והדרוזיים. שירותי־יסוד אלה כוללים הרחבת רשת הכבישים, אספקת מים לכפרים וחיבורם לרשת החשמל הארצית, שיכון, חינוך, הרחבת שירותים מוניציפליים ושירותי־בריאות, פיתוח המשק החקלאי, המלאכה והתעשייה.

ביצוע התוכנית כרוך בהשקעה כוללת של יותר מ־55,000,000 לירות. למעלה מ־31,000,000 לירות יבואו ממקורות ממשלתיים. 6 מיליונים הוקצבו בשנת־הכספים 1962/3. סכום זה גדל פי שניים לעומת 1961/2. התוכנית לשנת 1962/3 (ממקורות ממשלתיים) כוללת: לשיכון 1,600,000 לירות, לחינוך 1,000,000 לירות, לכבישים 300,000 לירות, למי־שתיה 500,000 לירות, לפיתוח

המשק החקלאי 500,000 לירות, לחשמל 850,000 לירות, לשירותים מוניציפליים 400,000 לירות, לבריאות 35,000 לירות,; לפיתוח מלאכה ותעשייה 625,000 לירות.

בדעת הממשלה לעודד פיתוח תעשייה בישובים ערביים בהון יהודי־ערבי משותף, שיתרום ליצירת מקורות־תעסוקה לתושבי הכפרים הנאלצים כיום לחפש עבודה במקומות רחוקים מאזורי מגוריהם.

עד 1.7.1962 ניתנו פיצויים ל־8,558 תובעים תמורת 137,000 דונם קרקע שנרכשו, וסכום הפיצויים היה יותר מ־12,000,000 לירות. זאת אומרת, שלמעלה ממחצית התובעים־הפוטנציאליים קיבלו פיצויים ב־40% בערך מהשטח הכללי, שעליו יש לשלם פיצויים. 3,000 תובעים נוספים מנהלים משא־ומתן על תשלום פיצויים בעד שטח של 30,000 דונם. התובע פיצויים יכול להסדיר תביעותיו במשא־ומתן ישיר עם רשות־הפיתוח או בבית־המשפט. בית־המשפט רשאי להציע פיצויים על יסוד שווי הנכס בשנת 1950, רשות־הפיתוח מציעה פיצויים בשיעורים העולים במאות אחוזים על אלה שבית־המשפט רשאי להציע. בשנת 1959 מינה שר־האוצר ועדות ציבוריות, שרוב חבריהן הם ערבים, שתפקידן להמליץ על שיעורי הפיצויים שיש לשלם. רשות־הפיתוח נוהגת לשלם פיצויים על פי המלצות אלה בתוספת של 10% עד 15%. אף־על פי־כן שיעורי הפיצויים לא תמיד מניחים את דעת התובעים. לעתים קרובות מכבידים על הסדרת התביעות לפיצויים גורמים פנימיים בכפר, הקשורים במבנה החברתי המסורתי, כגון החזקת קרקע במושאע (בשותפות).

המכשול הגדול ביותר בדרך הסדרת הפיצויים. היה העדר מועד סופי להגשת התביעות. בילקוט הפרסומים נקבע 1.4.1963 כמועד סופי להסדרת התביעות לפיצויים על פי המלצת הוועדות הציבוריות. כן נקבע שם, כי תובע שיגיש בקשתו לאחר מועד זה לא יהיה זכאי לקבל פיצויים לפי המלצות הוועדות הציבוריות, אלא יצטרך לפנות לבית־המשפט.

למעלה מאַלפיים משכילים ערבים ודרוזים מועסקים במשרדי־הממשלה ובמוסדות־ציבור שונים. רובם המכריע עוסקים בהוראה במערכת־החינוך הממלכתית. לשכת היועץ לענייני ערבים במשרד ראש הממשלה שוקדת על חיפוש דרכים למציאת תעסוקה מתאימה למשכילים לא־יהודים. בשנת 1962 נקלטו כ־80 משכילים בבנק הערבי־הישראלי, כ־25 בבנקים אחרים, כ־15 במשרד־האוצר לאחר שעברו קורס מתאים.

במוסדות האקדמיים למדו בשנת תשכ״ב כמאה סטודנטים ערבים ודרוזים, מהם 77 באוניברסיטה העברית בירושלים, ביניהם גם מצעירי הבדואים. לשכת היועץ לענייני ערבים במשרד ראש הממשלה עוסקת בהכשרת עובדים בסקטור הערבי ובקידומם המקצועי. לשם כך נערכים ימי־עיון וקורסים, מתפרסמים מחקרים וסקירות על עניינים חברתיים ותרבותיים של הערבים, השפה הערבית, פולקלור וכיוצא בזה. תשומת־לב מיוחדת מוקדשת לטיפוח המגמה המזרחית, שמטרתה לקרב תלמידי בתי־ספר תיכוניים למורשת התרבות הערבית כדי לתרום להגברת ההבנה ההדדית בין אזרחי המדינה.

בנייה בקצב גידול האוכלוסין

ביום כ״ב בחשון תשכ״ב (1.11.1961) הוקם על פי החלטת הממשלה משרד חדש, משרד־השיכון, ויוסף אלמוגי שהיה שר בלי תיק נתמנה לשר־השיכון. השיכון שימש מאז קום המדינה אמצעי ראשון במעלה להגשמת מדיניות פיזור האוכלוסין, שהוכרז עליה על־ידי הממשלה הנבחרת

הראשונה. על אף העלייה הגדולה והריבוי הטבעי הניכר לא פיגרה בניית בתי־המגורים אחרי גידול מספר התושבים. בשנים 1949–1960 הוקמו בישראל 413,000 דירות־מגורים חדשות, מהן 354,000 דירות־קבע. השיכון שימש גורם מרכזי בהקמתם ובפיתוחם של ישובים חקלאיים ועירוניים חדשים ובאיכלוסם של אזורים בלתי־מפותחים. בעיר באר־שבע נבנו בשנים 1960–1949, במסגרת הבנייה הציבורית, 8,600 דירות, ובקרית־שמונה שבגליל העליון 3,145 דירות. בשנת 1961/2 הוקמו 19,000 יחידות־דיור, בשנת 1962/3 — 21,500, בשנת 1963/4 — 23,000. מספרים אלה אינם כוללים בנייה פרטית.

תוכנית השיכון לשנת התקציב 1962/3 הסתכמה ב־330,700,000 לירות. והסכום הזה התחלק כך: בנייה לשיכוני־עולים ומוסדות־ציבור 249,075,000 לירות, שיכונים בהתיישבות 16,250,000, מפעל חיסכון לבניין 26,500,000, לחיסול מעברות 11,400,000, שיכונים לתושבי שכונות־עוני 5,625,000, שיכונים באזורי־פיתוח 17,850,000, שיכונים למיעוטים 4,000,000 לירות.

מ־1955 עד סוף 1962 הצטרפו למפעל חסכון לבניין 41,883 אנשים שחסכו 138,000,000 לירות. בשנים 1955–1958 הצטרפו 15,000 חוסכים וחסכונותיהם היו 41,600,000 לירות, בשנת 1959 — 4,068 חוסכים בסכום של 14,900,000 לירות; בשנת 1960 — 6,385 חוסכים בסכום של 18,800,000 לירות, בשנת 1961 — 7,727 חוסכים בסכום של 27,100,000 לירות, בשנת 1962 — 8,673 חוסכים בסכום של 35,600,000 לירות. בשנת 1963 הגיע מספר החוסכים ל־10,569, וסכום החיסכון ל־25,326,600 לירות.

פטירת יצחק בן־צבי, הנשיא השני לישראל

בימי המושב השני של הכנסת החמישית, ביום כ"ט בניסן תשכ"ג (23.4.1963), נפטר נשיאה השני של מדינת ישראל, שנבחר ראשונה לנשיא המדינה ביום כ"א בכסלו תשי"ג (9.12.1952), בשנייה לכהונה של חמש שנים ביום ג' בחשון תשי"ח (28.10.1957), ובשלישית ביום ב' בחשון תשכ"ג (30.10.1962). המנוח הובא למנוחת־עולמים ביום ל' בניסן תשכ"ג (24.4.1963) בחלקה המשפחתית בהר־המנוחות בירושלים.

אבל כבד ירד על המדינה ועל האומה היהודית בתפוצות. רבבות תושבי ישראל השתתפו בלוויה הממלכתית, שעברה בחוצות הבירה. נציגי כל המדינות, העדות והדתות לקחו בה חלק. מברקים ומכתבים של השתתפות בצער המדינה נתקבלו מראשי מדינות ומהסתדרויות וקהילות רבות במרחבי הגולה. ממשלת ישראל הכריזה על אבל לאומי.

יצחק בן־צבי נולד בפולטבה (אוקראינה) ביום י"ח בכסלו תרמ"ה (24.11.1884) לאביו צבי שימשלביץ', חבר מסדר חשאי שנוסד על־ידי אחד־העם בשם "בני משה". שימשלביץ' שינה את שמו בבואו ארצה לשמשי, ואף בנו בכורו יצחק שינה שם־משפחתו לבן־צבי, על שם אביו.

כבן עשרים, בעודו גימנזיסט בפולטבה, בא יצחק בן־צבי בשנת 1904 לביקור בארץ, והימים ימי ראשית המהפכה הרוסית, ולחלק גדול של הנוער היהודי נראה כאילו מנצנצת גאולת היהודים המדוכאים בתחום־המושב של קיסרות הצאר הרוסי האדירה. אם כי ליבו של בן־צבי היה למהפכה נגד העריצות הצארית, הרגיש בתחושה העמוקה שלו, כי אם גם תביא המהפכה לשחרור העם הרוסי, לא תשנה ביסודו מעמדו הרעוע והחולני של עמנו, כי מקור צרת ישראל הוא לא משטר זה או אחר, אלא עובדת חיינו בגולה, מציאותנו בקרב עם זר, היותנו תלויים בשבטו או בחסדו; ורק בשובנו לארץ־אבות, ובהיותנו עם עומד ברשות עצמו במולדת־הקדומים, נשתחרר מעקת הגלות.

לאחר שהספיק לסדר הגנה עצמית בפולטבה, שבגללה גורשו אביו ואחיו לסיביר, עלה באביב 1901 לארץ לישיבת־קבע, ומיד עם בואו, בחול־המועד פסח, הלך לפתח־תקווה להיפגש עם חבר צעיר שעמד אז בראש "פועלי־ציון" בארץ.

בן־צבי היה מתלמידיו ומחבריו הקרובים ביותר של בר ברוכוב שניסה לבסס שיבת ציון על בסיס מרקסיסטי, אולם בן־צבי, עם כל הכבוד וההערצה שרחש לחברו הגדול, לא היה כפוף לגמרי לתורתו, ופילס לעצמו דרך שלו לגאולת ישראל. היה ממנהיגי תנועת "פועלי־ציון" הארץ־ישראלית ומיוצרי ספרות־העבודה העברית. זמן קצר התגורר ביפו, שבה נתרקם בקרב קבוצת "פועלי־ציון" החלום של ארגון צבאי־משיחי בשם בר־גיורא, שהתגלמותו המעשית הייתה יצירת "השומר" בשנת 1908; זה היה הכוח הצבאי היהודי הראשון שקם בימינו. ישראל שוחט היה המנהיג המעשי של "השומר"; בן־צבי היה מדריכו המדיני והרוחני. אחרי ישיבה קצרה ביפו השתקע בן־צבי בירושלים, שהייתה בעיניו משוש הארץ ולב המולדת, וממנה לא זז כל ימי חייו. כאן היו הוא ורעייתו רחל מהמורים הראשונים בגימנסיה העברית הראשונה בירושלים.

אף מפלגתו של בן־צבי לא הלכה דווקא בעקבות "פועלי־ציון" בחוץ־לארץ, אלא פילסה לעצמה נתיב חדש להגשמת חזון הגאולה – נתיב העבודה, ההתיישבות, ההגנה, תחיית הלשון העברית, הקמת משק רב־ענפים בכפר ובעיר, ארגון יהודי עצמאי. בן־צבי היה מהמעטים בימים שלפני מלחמת־העולם הראשונה שהכיר בערכו של "הישוב הישן", אם כי לא התעלם מליקוייו, וכבר אז היו לו מהלכים בכל שבטי ישראל – בוכרים, פרסים, תימנים, כורדים ואחרים. בעודו צעיר הכיר, כי הפעולה המעשית בארץ – עלייה והתיישבות, תחיית הלשון וגיוס כוח מזויין יהודי – היא הדרך הנאמנה לתקומה, ומטרת התקומה הייתה תמיד בעיניו קוממיות ממלכתית, כלומר, מדינה יהודית. הוא ראה כי היישוב היהודי בארץ נשען ברובו על קונסולים זרים, שבתורכיה היו בעלי זכויות מרובות, ואינו מהווה גורם מדיני עצמאי. לכן ראה צורך להפעיל יהדות תורכיה ככוח מדיני, בייחוד לאחר מהפכת התורכים הצעירים בשנת 1908, והחליט ללכת לקושטא ללמוד הלשון התורכית והמשפט העות'מני למען פעולה מדינית בקושטא; לימודיו הופסקו בשנת 1914, בפרוץ מלחמת־העולם הראשונה, והוא חזר לירושלים. כשראה שרוב תושבי הארץ הם נתינים זרים, ובייחוד רוסיים, והם עלולים להיגרש מהארץ, אם תצטרף תורכיה למלחמה בצד גרמניה, ייסד, יחד עם כמה עסקנים ותיקים בירושלים, וועד להתעתמנות ששכן בבית "החכם באשי" (ראש הרבנים הספרדים), ויחד עם אחד מחבריו הצעירים, שאף הוא למד בקושטא תורת־המשפטים באוניברסיטה תורכית, פעל לטובת התאזרחות היהודים אזרחי־חוץ, למען לא יגורשו מן הארץ.

יחד עם חברו הצעיר פנה למפקד התורכי של ירושלים, זכי בי, בהצעה להקים מיליציה יהודית אשר תגן על ירושלים במקרה של מלחמה, וההצעה נתקבלה. עשרות צעירים ירושלמים, ובתוכם הסופר הגדול יוסף חיים ברנר, נתגייסו והחלו באימונים צבאיים, אבל יוזמה זו לא האריכה ימים. ג'מאל פחה, שהיה מפקד הצבאות העות'מניים בחזית הדרומית, ציווה לפרק את המיליציה והחל במסע דיכוי ועונשים נגד התנועות הלאומיות באזור זה, בקרב ערבים ויהודים. כמה מנהיגים ערביים בביירות נתלו בפקודתו. וזה היה עלול להיות גורלם של מנהיגים יהודים בארץ־ישראל, אלמלא התערבותו של השגריר האמריקני, מורגנטוי האב, בקושטא, שלקח תחת חסותו את יהודי ארץ־ישראל על פי הוראת הנשיא וילסון; חייהם של המנהיגים היהודים ניצלו, אבל לא חירותם. בן־צבי וחברו הצעיר נעצרו, נחקרו והושמו במאסר בירושלים. כסטודנטים באוניברסיטה

תורכית הוקלו תנאי מאסרם, ובמשך היום יכלו להתהלך חופשיים בחצר בנייני הממשלה שבה היה גם המאסר, ואף לקבל אורחים במשך היום. מהעסקנים הקשישים נמצא רק איש אחד בעל אומץ־לב שלא פחד לבוא ולבקר שני האסירים הצעירים – זה היה אלברט ענתבי, יהודי ספרדי, נציג "אליאנס" (חברת כל ישראל חברים) בירושלים, ואחד מהיהודים התקיפים והגאים ביותר בין העסקנים היהודים בירושלים באותו זמן.

בפגישות אלה, שנתקיימו במאסר עם מרכז מפלגת "פועלי־ציון", החליטו שני האסירים, שאם תצא עליהם גזירת גירוש ילכו לאמריקה, יארגנו תנועה חלוצית, ואם אמריקה תצטרף לבנות־הברית למלחמה בגרמניה ובתורכיה, יקימו לגיון יהודי בצבא האמריקני להילחם על כיבוש הארץ ושחרורה. ואומנם יצאה כעבור זמן־מה גזירה על י׳ בן־צבי וחברו לגרשם לעולם מן הארץ. הם הושבו באונייה שיצאה למצרים, וכשבאו לאלכסנדריה נאסרו על־ידי השלטונות הבריטיים כנתינים אויבים, ורק בהתערבות הקונסול האמריקני. הוצאו לחופשי ויצאו לארצות־הברית. התוכנית שבן־צבי וחברו קבעו במאסר נתקיימה: בן־צבי וחברו הצעיר ארגנו תנועת חלוץ בכל רחבי אמריקה וקנדה, ולאחר שאמריקה נכנסה בשנת 1917 למלחמה הקימו – יחד עם פנחס רוטנברג, שאף הוא הגיע באותו זמן לארצות־הברית – גדודים יהודיים, אבל לא בצבא האמריקני, כפי שסברו תחילה – כי אמריקה לא הכריזה מלחמה על תורכיה, אלא על גרמניה בלבד. הם הקימו לגיון יהודי בצבא הבריטי.

שלוש שנים עשו שני המגורשים בארצות־הברית. מלבד פעולה ציבורית בארגון החלוץ, קונגרס יהודי ולגיון עברי, הקדישו רוב זמנם לכתיבת ספר יסודי על ארץ־ישראל בעבר ובהווה. הספר היה צריך להיות בן כרכים אחדים, אבל לאחר הופעת הכרך הראשון התנדבו שני המחברים ללגיון היהודי ונשלחו לקנדה לאימונים ראשונים, ואחר כך לאנגליה, ולבסוף למצרים. במדבר תל־אל־כביר נפגשו עם המתנדבים הארץ־ישראלים שבראשם עמדו ברל כצנלסון שמואל יבנאלי, אליהו גולומב ודוב הוז. בפגישה זו נתרקם רעיון האיחוד הכללי והכולל של פועלי ארץ־ישראל ונוצרה באדר תרע"ט (1919) בפתח־תקווה "התאחדות ציונית סוציאלית של פועלי ארץ־ישראל, אחדות העבודה", ומכיוון שרוב חברי "הפועל הצעיר" סירבו לתת ידם להתאחדות, קמה כעבור שנה בחיפה, בחנוכה תרפ"א (דצמבר 1920), הסתדרות העובדים הכללית.

בן־צבי, שהיה מראשי מייסדי ההסתדרות, לא ראה בארגון מעמד הפועלים ארגון נפרד מכלל האומה, ובזאת נבדל ממורו וחברו בר ברוכוב, אלא – אחד הגורמים הראשיים בארגונו והפעלתו החלוצית של העם כולו. ומיד כשנשתחרר מהצבא עמד בראש מארגני היישוב ונבחר ליושב־ראש הוועד הלאומי.

כשבא לארץ הנציב הבריטי הראשון סר הרברט סמואל, מונה י׳ בן־צבי – יחד עם דויד ילין, חיים מרגלית־קלוריסקי – לחבר המועצה הארץ־ישראלית שהיו בה ארבעה מוסלמים, שלושה יהודים ושלושה נוצרים. במאי 1921, לאחר הפרעות ביפו והפסקת העלייה על־ידי הנציב היהודי, התפטר בן־צבי מהמועצה מתוך מחאה נגד ההודעות המסולפות של הממשלה על הפרעות ונגד ההפסקה הזמנית של העלייה כפרס לפורעים.

באספת־הנבחרים הראשונה של יהודי ארץ־ישראל נבחר י׳ בן־צבי לנשיאות של שלושה, שעמדה בראש הוועד הלאומי, יחד עם דויד ילין וד"ר יעקב טון. אחר כך היה בן־צבי יושב־ראש יחיד.

עם הקמת המדינה היה י׳ בן־צבי מחברי הכנסת הפעילים, אבל יחד עם פעולתו הציבורית הענפה לא משך ידו מתורה; יחד עם לימוד מתמיד בתנ"ך ובתלמוד התמכר בן־צבי למחקר

היסטורי, שבמרכזו עמדו שני נושאים שהעסיקו אותו יותר מכול, ובהם נתבלטו שני הדברים שהיו קרובים לליבו מכול. קודם כל, הקשר הנצחי שנתקיים לא רק ברגש ובלב, אלא למעשה, בין העם היהודי ובין הארץ, והוא עמל וגם הצליח לגלות התמדה בלתי־פוסקת של ישוב יהודי וקיומה של חקלאות יהודית במולדת בכל הזמנים, וידועה לרבים התעניינותו ואהבתו הרבה ליישוב היהודי הוותיק בפקיעין. הדבר השני, שלו הוקדש מחקרו – והמאפיין יותר מכול תכונתו הדגולה של בן־צבי, שבנדון זה אין אולי שני לו בארץ – היה המחקר בתולדות שבטי ישראל ומנהגיהם, בייחוד השבטים המרוחקים והנשכחים, וגם אלה שנתרחקו מכלל האומה, אם בגולה ואם בימי בית ראשון ובית שני, כגון השומרונים והקראים.

במחקרים אלה נתגלו אהבתו ודבקותו של בן־צבי בכל חלקי העם היהודי, חרף פזוריהם וחילוקי־דעותיהם ומנהגיהם השונים. ודבקות זו הקנתה לבן־צבי אהבת כל העם בישראל, כאשר לא זכה לכך, נדמה, שום איש בדורנו או בדורות הקודמים, והיא שעשתה אותו לנשיא ישראל למעלה מעשר שנים, לא כנבחר בלבד, אלא כבחיר העם, אהובו ונאמנו, זכות שאין כמוה בעמנו המפולג והמשוסע בהמון מפלגות, עדות ושבטים.

זכיתי לעבוד עם בן־צבי מאז בואו ארצה בפסח תרס"ז, ולא הכרתי כמותו איש רב־פעלים וגדול־רוח, ועם זאת צנוע, עניו ופשוט בכל הליכותיו עם גדולי עמים ועם פשוטי־עם. הוא גילם בתוכו אהבת ישראל ואחדות ישראל כאשר לא הצליח לעשות זאת איש, והעם כולו הרגיש בדבר. משום כך זכה לאהבת העם בכל עדותיו ושבטיו, לאהבה חמה ושלמה, כי מתוך הליכותיו, דבריו ומנהגיו ויחסיו בקעה פשטות, עממיות, ענווה, אצילות־נפש, כנות, אמת וטוהר אנושי, הוא, היה היהודי הנערץ ביותר בישראל ובהסתלקו נכנס לגבול הנצח של ההיסטוריה העברית.

ביום השביעי לפטירתו של בן־צבי נערכה ישיבת־אבל מיוחדת של הכנסת, ודברי־הספד נשאו יושב־ראש הכנסת ונציגי כל הסיעות.

על המצב הביטחוני והמדיני: אמנת האיחוד בין מצרים, סוריה ועיראק • ויכוח על הזמנת שר־ההגנה הגרמני לבקר בארץ

במלאת חמש־עשרה שנה למדינת ישראל, ביום י"ב באייר תשכ"ג (6.5.1963), עמד ראש הממשלה בסקירתו על המצב הביטחוני והמדיני, גם על בעיית הראשונות. "לשווא יבקש מישהו ראשיתו של מפעל התקומה; דבר שחי בלב האומה אלפי שנים, ומסורתו מגעת עד אבות האומה, לפני ארבעת אלפים שנים, אין לו ראשית.

"ההיסטוריה היהודית, שהיא יחידה במינה בתולדות אדם, אינה נעשית בחלל ריק, ואינה חופשית מפעולת נסיבות בין־לאומיות והשפעות העמים שבתוכם יושבים היהודים. המאבקים הלאומיים והחברתיים של המאה התשע־עשרה באירופה – ובמאה ההיא היה העם היהודי בעיקרו עם אירופי – הטביעו חותמם העמוק על הראשונים.

"בשבעים השנים שעברו מייסוד פתח־תקווה עד הכרזת המדינה הוקמו 333 ישובים כפריים ועירוניים יהודיים; והישוב היהודי גדל מ־20,000 עד 650,000. בחמש־עשרה השנים של עצמאות ישראל הוקמו 543 ישובים ועלו למעלה ממיליון איש".

לאחר שראש הממשלה עמד על הקו המדיני שנקטה ישראל בכנסת הראשונה ובכל אלה שבאו אחריה, שבמרכזו נקבעה חתירה לקראת ברית יהודית (שיתוף־פעולה כלכלי, חברתי, מדיני) עם

כל הארצות השכנות, הצביע על אמנת־האיחוד שנחתמה ביום 17 באפריל 1963 בין מצרים, סוריה ועיראק ובה נאמר: "האחדות היא ביסודה מהפכה הקשורה קשר אמיץ בשאלת פלסטין וכחובה הלאומית לשחררה", וכדי שלא תהיה טעות במשמעות המילים "שחרור פלסטין" וכיצד יבוצע השחרור, נאמר באמנה, כי מטרת האיחוד היא "להגשים את האיחוד הצבאי (של שלוש המדינות) שיהיה מסוגל לשחרר את המולדת הערבית מן הסכנה הציונית".

בשבוע שעבר, באחד במאי, נשאל חבר הקבינט הבריטי שומר־החותם, מר היט, על־ידי, חבר הפרלמנט: מהי המדיניות המשותפת המוסכמת של אנגליה ואמריקה ביחס להתקפת ערב על ישראל. מר היט ענה בשם הממשלה: "אנו עומדים במגע הדוק עם ממשלת ארצות־הברית בדבר המאורעות באזור, אולם אין לנו כל יסוד להאמין שמדינות ערב יש בדעתן להתקיף את ישראל". השר ענה בזהירות. הוא לא אמר שיש להם יסוד להאמין שאין בדעת הערבים לתקוף את ישראל, אלא שאין להם יסוד להאמין שיש בדעת הערבים לתקוף את ישראל. כלום אינו מאמין בהצהרה מדינית של שלושת שליטי מדינות ערב, או קיבל משגרירו בקהיר או בדמשק או בבגדד הודעה, שכל ההצהרה ל"שחרור פלסטין" לא נאמרה אלא כדי לרמות דעת־הקהל בארצו, אבל באמת אין כלל בדעת ממשלות ערב לתקוף את ישראל?

הנשק שברית המועצות וצ'כוסלובקיה מספקות למצרים מוסיף לזרום, ומדריכים רוסים משכללים אימון הצבא המצרי, ויש יסוד לחשוש שארצות ערב זוממות לתקוף את ישראל, ומניעת סכנה זו תיתכן רק בשני אלה: בהגברת הכוח המרתיע של צה"ל ובגיוס כל העזרה המוסרית והמדינית של כל הכוחות העולמיים החרדים, כמונו, לשמירת השלום באזור הזה ובעולם.

אחרי ויכוח שנמשך שני ימים ואחרי תשובת ראש הממשלה שניתנה ביום 13.5.1963, – נתקבלה הצעת עקיבא גוברין בשם סיעות הקואליציה. בהחלטה נאמר:

1. הכנסת מקבלת לתשומת־ליבה את הודעת ראש הממשלה שנמסרה בכנסת בי"ב באייר תשכ"ג (6.5.1963).

2. הכנסת מסבה את דעת המעצמות ודעת־הקהל העולמית על האיום לקיומה של ישראל הנכלל בתוכנית פעולתה של הפדרציה: מצרים, סוריה ועיראק בראשותו של נאצר.

3. הכנסת מטילה על הממשלה להגביר ולהעלות את כוח ההרתעה והכוננות של צבא־הגנה לישראל ולהוסיף ולחזק את ישובי־הספר.

ביום 20.5.1963 ערער חבר הכנסת מר בגין על הזמנת שר־ההגנה הגרמני לשעבר מר שטראוס לבוא לישראל. "אני סובר", טען, "שהחלטת הממשלה בעניין זה – אם הממשלה החליטה על כך – פירושה, מבחינה מדינית, צעד חסר כל תבונה, מבחינה מוסרית – צעד חסר כל אחריות. משום כך אנו מבקשים את הכנסת בעוד מועד לקיים דיון על החלטה חמורה ואומללה ומקוממת־נפש זו של הממשלה, כדי להביא לידי ביטולה". שמואל מיקוניס (מק"י) וישראל ברזילי (מפ"ם) תמכו בהצעת מ' בגין.

שר־האוצר, **ל' אשכול**, ענה, כי מאז אנו מקיימים קשרים ויחסים מעשיים מסוימים עם גרמניה נערכו אצלנו בחירות כמה פעמים, ואין לומר שעניין זה לא היה שנוי במחלוקת, ובכל־זאת קבעו האזרחים את עמדתם כאשר קבעו. והנה ב־15 במאי פרסם "פרבדה" בהבלטה בעמוד הראשון, כי ראש ההנהלה של מפעלי־קרופ נתקבל על־ידי ראש הממשלה בקרמלין, וידועים היטב הקשרים של קרופ עם המשטר הנאצי. קרופ אפילו הועמד לדין על פשעי הנאצים. לא ידוע דבר כזה על שטראוס. דעתנו היא, שיש בסיטואציה זו לעשות חשבון, מה משקלה של גרמניה בין מדינות

אירופה. ולכן הציע להסיר הצעות בגין, מיקוניס וברזילי מסדר־היום. בעד ההצעה לערוך דיון על ביקורו של שטראוס הצביעו 30 נגד 47.

ש״ז שזר – הנשיא השלישי לישראל

לאחר שיושב־ראש. הכנסת, מר קדיש לוז, הודיע ביום י״ט באייר תשכ״ג (13.5.1963) שיש שני מועמדים לכהונת נשיא המדינה. והם שניאור זלמן שזר ופרץ ברנשטיין, נערכו ביום כ״ז באייר תשכ״ג (21.5.1963) הבחירות לנשיאות. כל חברי הכנסת שנכחו נקראו להטיל מעטפות ההצבעה לקלפי. נמצא שבעד ש״ז שזר הצביעו 67 ובעד פרץ ברנשטיין 44, פתקים לבנים היו 7; שנים־עשר חברי כנסת נעדרו, חבר הכנסת עמי אסף נפטר ועדיין לא בא אחר במקומו. היושב־ראש הודיע כי כנשיא המדינה נבחר שניאור זלמן שזר, ומחר יצהיר הנשיא הצהרת־האמונים.

למחרת היום בבוקר יצאה משלחת מטעם הכנסת אל בית הנשיא הנבחר לברכו ולהזמינו למסור הצהרת־אמונים בפני הכנסת. קרוב לשעה אחת־עשרה הגיע הנשיא לבניין הכנסת בלוויית שליש וראש הטקס, מלווה על־ידי משמר־פרשים ורוכבי־אופנוע של משטרת ישראל. לקול תקיעה בשופרות נכנס הנשיא לאולם הכנסת, כל חברי הכנסת והאורחים קמו ממקומם, ולאחר שהנשיא התיישב במקומו על הדוכן ישב כל הקהל. היושב ראש קדיש לוז פתח את ישיבת הכנסת וביקש מהנשיא לקום וקרא לפניו הצהרת־האמונים. הנשיא בכיסוי ראש הניח יד שמאלו על ספר התנ״ך והרים יד ימינו ואמר: ״אני, שניאור זלמן בן שרה ויהודה לייב שזר, מתחייב לשמור אמונים למדינת ישראל ולחוקיה, ולמלא באמונה את תפקידי כנשיא המדינה״, וחתם על ההצהרה. היושב ראש ביקש ממנו אז לשאת את דברו לפני הכנסת. הנשיא אמר:

״עוד אנו זוכרים בהודיה ובברכה את נס הבראשית של מדינת ישראל, אהוב האומה, תפארת החלוציות, הדגול והיקיר לי ברעים, יצחק בן־צבי זכרונו לברכה; עוד אנו נושמים את אוויר האצילות שבפשטות שאצל לכהונת נשיאותו כל ימי שבתו על כסאה.

״עוד אנו זוכרים בהודיה ובברכה את נס הבראשית, בשבת על הכיסא הזה הראשון לנשיאי ישראל, מחזיר העטרה לישנה, מי שהיה עשרות בשנים נשיא ההסתדרות הציונית העולמית, ד״ר חיים ויצמן ז״ל, והנה קמתם, נבחרי האומה, ונמניתם וגמרתם, כי עליי היום לעלות ולשבת על זה הכיסא. בענווה ובחרדה רבה אני מקבל את גזר־דינכם.

״מדינתנו מדינת גאולה היא, רק לפני עשרים שנה הראינו לדעת, למה עלול להיות צפוי עמנו כשהוא חלילה נטול ריבונות מדינית. ולקח הימים ההם חרות בליבנו לעד, ועל כן אין קורבן אשר ייקר לעמנו להבטחת שלומה, חירותה ועתידה של מדינת ישראל.

״מדינתנו, כמתוקנות שבמדינות הדמוקרטיה, מבטיחה שוויון וחופש לכל אזרחיה, ללא הבדל דת, לאום וגזע וארץ מוצא. היא מדינת כל יושביה ודאגתה נתונה לכל יושביה. ובכל שעה של התקשרות ענני־דמים ושנאת־גזעים ואיבת־עמים בשמי עולם – חלקנו עם שוחרי־השלום ועם זורעי אחוות עמים ומוקירי חירות האדם. בפי נביאי האמת והצדק הכריז על כך גאון ישראל בראשית אביבנו, ועל התקרבות האדם למילוי היעוד הזה נלחמים בנינו בכל מערכות עולם, יחד עם טובי האנושות.

״ידנו פרושה לשלום, ולא אבדה ולא תאבד תקוותנו כי יום השלום לא ירחק לבוא – שלום עם עמי ערב סביבנו ושלום באזור כולו; ויום יבוא וגם בעולם כולו יכון השלום, בין עמים ובין מעצמות, ואנו, לפי מידת כוחנו והשפעתנו, נהיה בין מכיניו ומכונניו.

״מדינתנו פתוחה לכל יהודי העולם, העולים והעתידים לעלות אליה מכל ארצות פזורינו. תמיד נזכור, כי עוד עם לנו במרחבי עולם, עם שהוא עצמנו ובשרנו, עם הנתון למשיסה בפינה זו ולהתבטלות רוחנית בפינה אחרת – ועל אף כל זאת שומר עם זה אמונים למורשת ישראל ולתקוות תחייתו, חרד לשמירת ייחודו; עימו אנחנו בצרותיו ובנפתוליו, ואל שיתוף בניו ביצירתנו ובמאבקנו אנו נושאים לב ונפש, ואַל ניתן דומי לנו עד אשר כל הדור היהודי הצעיר יהיה שותף נאמן איתנו בעול האחריות. לתחיית עמנו – ועוד ארוכה הדרך לפנינו, והיא רבת־נפתולים. ואור שכינת גאולתנו זרוע עליה״.

אחרי ברכת יושב־ראש הכנסת לנשיא קמו כל חברי הכנסת, קראו ״יחי הנשיא״ ושרו שירת ״התקווה״ והישיבה ננעלה על־ידי יושב ראש הכנסת.

חוק פלילי חדש

ביום י״ב בסיוון תשכ״ג (4.6.1963) הכניס שר המשפטים, **ד״ר דוב יוסף**, לקריאה ראשונה חוק סדר הדין הפלילי, תשכ״ג־1963. הוא אמר:

״כבר הודעתי פעמים מספר על ההכנות הנעשות להגשת הצעת־חוק כוללת בעניין סדרי הדין הפלילי. אני שמח להגיש היום את ההצעה לקריאה ראשונה.

״הצורך בחידוש דיני הפרוצדורה הפלילית גדל והלך בשנים האחרונות. דיני הפרוצדורה הפליליים הקיימים עשויים רבדים־רבדים, החל מחקיקה עות׳מנית ששרידיה עדיין עומדים בתוקפם, חקיקה מנדטורית ענפה שאף היא באה קטעים־קטעים בזמנים שונים, דיני המשפט האנגלי המקובל שנצטרפו אל חקיקה זו, וכלה בחקיקה ופסיקה ישראלית ניכרת כשלעצמה. מלבד רבדים רבים אלה שהורכבו זה על גבי זה, רבו עד מאוד התיקונים לחיקוקים הללו בכל התקופות. תוך כדי כך נוצרה מערכת־חוקים סבוכה למדי, וקשה לאזרח במצב החקיקה הקיים לדעת מה סדרי הדין הפלילי החלים עליו כשהוא מואשם בעבירה. שורשיו של סבך זה נעוצים בתקופה המוקדמת של הממשל המנדטורי, שעה שהמחוקק דאז בא להשלים תחילה את החוק הפרוצדורלי העות׳מני, ופנה להחליפו אחר כך בפרוצדורה יותר מודרנית, בד בבד עם חידוש פני המוסדות השיפוטיים. גורם חשוב בהתפתחות הפרוצדורה הפלילית היה מבנה בתי המשפט האלה וסמכויותיהם. תחילה היו בארץ כעין ארבעה סוגי שופטים בשפיטה בערכאה הראשונה של משפטים פליליים: שופטי בתי־משפט השלום שהיו שופטים מקומיים, אשר באופן כללי היו מוסמכים לשפוט על חטאים ועוונות, אך הורשו להטיל עונש מאסר רק עד שנה אחת וקנס עד מאה לירות; שופטי בתי־משפט השלום שהיו שופטים בריטים והיו מוסמכים לשפוט כשופטים מקומיים, אך הורשו להטיל מאסר עד שנתיים וקנס עד מאתים לירות; שופטי בתי המשפט המחוזיים, שהיו מוסמכים לדון בכל עבירה שאין דינה מיתה, ולהטיל כל עונש שנקבע לה בחוק; ולבסוף –בית המשפט, העליון ובתי המשפט המחוזיים שהיו דנים בעבירות שדינן מיתה.

״אל היררכיה זו של הרשויות השיפוטיות נצטרפה זכותו של נאשם שהובא לפני שופט־שלום מקומי – להישפט לפני שופט־שלום בריטי, או, כשהובא לפני בית־משפט שלום – לבקש להישפט לפני בית משפט מחוזי; בדומה לכך ניתנה סמכות לבית משפט השלום להעביר את דינו של נאשם בפניו לבית משפט מחוזי. והוא הדין ליועץ המשפטי לממשלה בתנאים מסוימים.

״אם נזכור עוד, כי לגבי פשעים אימץ המחוקק המנדטורי את שיטת החקירה המוקדמת, יובן מה הביא לשוני בדיני הפרוצדורה הפלילית במשפטים לפני בתי המשפט השונים הארץ־ישראליים;

מה גם שהמחוקק המנדטורי לא נתן את ליבו לקבוע את דיני הפרוצדורה עם ההבדלים הנחוצים בדבר חקיקה אחת, אלא עשה חיקוקים־חיקוקים.

"מאז ראשית ימי הממשלה המנדטורית ועד עתה נשתנו פני הדברים הרבה. בוטל בסוף ימי המנדט ההבדל בסמכות השפיטה בין שופטים מקומיים ושופטי־שלום בריטים, ובמקומו קוימה ההבחנה בין שופטי־שלום ובין שופטי־שלום ראשיים, שהייתה קיימת זמן־מה גם בישראל. בית־המשפט לפשעים חמורים אף הוא בוטל. חוק בתי המשפט תשי"ז־1957 חילק סמכויות השפיטה באופן הפשוט ביותר, והסמיך את בתי־משפט השלום לדון בכל והחטאים והעוונות ובהם בלבד, ואת בתי המשפט המחוזיים הסמיך לדון בפשעים. כמו־כן הוסמכו בתי־משפט השלום להטיל בכל מקרה את מלוא העונש שנקבע לעבירות שבסמכותם. החקירה המוקדמת צומצמה למקרים מועטים בהשוואה למקובל קודם־לכן; במקום שתהיה חובת החקירה המוקדמת בכל מקרה של אישום בפשע, הריהי רשות במקרה של אישום בפשע שדינו מאסר עשר שנים או חמור מזה.

"התפתחות זו שומטת את היסוד לחקיקה הפרוצדורלית הנפרדת לבתי המשפט הפליליים השונים. וכן, במשך הזמן נעשו החיקוקים השונים בנושא זה זהים יותר ויותר.

"אעמוד עתה על השינויים החשובים ביותר שבהצעה זו לעומת החוק הקיים. הנקודה הראשונה נוגעת לשאלה – מי הוא, בעצם, התובע את הנאשמים לדין. הפרוצדורה הקיימת רואה ביועץ המשפטי לממשלה את הסמכות הזאת. והנוהג היה לצטט אותו כתובע את־הדין. לאחרונה נקבע, כי כשהמשטרה מגישה את כתב־האישום, עליה לצטט את 'המדינה' כמאשימה. מסתבר, כי בגלל המעמד המיוחד של הממשל המנדטורי ואי־הבהירות בקשר לריבונות בשטח המנדט, העדיף המחוקק דאז להסתפק בהסדר המעשי של קביעת דרך האישום. אך כיום יש לראות את המדינה כתובעת את עלבון הציבור במשפט פלילי. אנו מציעים, איפוא, כי המאשים במשפט פלילי הוא המדינה, והיא תיוצג על־ידי הקטגוריה.

"יש בחוק המוצע הרבה עניינים הראויים לציון, אך אין לי האפשרות למנות את כולם בגלל ההיקף הרחב של החוק. אני סמוך ובטוח, שהוועדה אשר תדון בחוק – ועדת חוקה, חוק ומשפט – תוציא מידיה דבר מתוקן יותר. ברצוני להביע משאלה, שנראית לי מוצדקת לאור היקף החוק – שהוועדה אשר תדון בהצעה זו תעשה כמיטב יכולתה לסיים את הדיון בהקדם".

אחרי הדיון בהצעת החוק בימים 10–11 ביוני הוחלט להעביר ההצעה לוועדת חוקה, חוק ומשפט.

עמי אסף וד"ר חיים בוגר זכרונם לברכה

עמי אסף, בנו של אחד מראשוני וטובי המורים בישוב, ש"ח וילקומיץ, שנולד בראש־פינה בכ"ז בתמוז תרס"ג (22.7.1903), חבר כפר־יהושע, כיהן חמש שנים כסגן שר החינוך והתרבות והשקיע הרבה מרץ וכישרון בפיתוח החינוך בישראל, מת פתאום מהתקפת־לב ביום כ"ג באייר תשכ"ג (17.5.1963), והוספד בכנסת ביום 27.5.1963, על־ידי יושב־ראש הכנסת קדיש לוז, שר החינוך והתרבות אבא אבן ואיש המושבים שמואל שורש.

קדיש לוז ציין: "לאחר יום גדוש עבודה ככל ימיו של אסף, לאחר השתתפות בישיבת מרכז מפלגתו, לאחר הרצאה המסכמת דיון רחב בבעיות החינוך במדינה, לאחר קריאה לילית ממושכת – לפתע הותקף ליבו ונדם. אביו של עמי אסף, המורה הדגול וילקומיץ, עלייתו ארצה חלה בסופה

של תקופת העלייה הראשונה, ואילו מגמתו ומחשבותיו היו קרובות אל אלה של העולים החדשים, אנשי העלייה השנייה. באווירה ובאידיאות של העלייה השנייה חלפו ילדותו ונעוריו של עמי אסף. חיתוך דיבורו וסגנונו מראשיתם היו עברים, נוף הארץ היה הנוף הטבעי שלו, ובו בכל כולו פעמה תחושת העצמאות והשלמות הלאומית. הציבוריות של העלייה השנייה הנחילה לו נכונות בלתי מסויגת לייעוד חלוצי וכוח מהפכני מחדש ויוצר, בדומה למהפכת הצמיחה והיצירה שמחולל הגשם הראשון באדמה חרבה. עמי אסף ספג אווירתה ורעיונותיה של העלייה השנייה, ציונות, עבודה, עבודת־אדמה, קיום לאומי עצמאי, שוויון ערך האדם, אי־ניצול הזולת, עזרה הדדית. כרבים אחרים העז יחד עם חבריו להניח יסוד ליישוב חדש באחת מפינות המולדת ולבנות ולצקת משאת־הנפש שנשא מנעוריו ועד יומו האחרון. אסף היה אומר, כי כפר־יהושע היה האוניברסיטה החקלאית שלו – אוניברסיטה גם לחיי חברה, ליחסי־אדם מתוקנים, לגיבוש עדה מגשימה לארגון תנועתו. הוא כתב הרבה מאמרים והוציא לאור ספר המוקדש להבהרת היסודות הרעיוניים של תנועת המושבים ולתיאור מצב ישוביה. חבר הכנסת מן הראשונה ועד יומו האחרון, מפעילי חבריה. דבריו עוררו תמיד תשומת־לב. במשך שנים רבות מילא תפקיד סגן שר החינוך והתרבות, ועבודתו החשובה במשרד ונאומיו בכנסת ידועים לחברי הכנסת היטב".

שר החינוך והתרבות הוסיף: "גדולות ומרובות היו זכויותיו של עמי אסף כחלוץ ומתיישב, אולם גולת הכותרת בפרשת חייו היו זכויותיו, בלי ספק, בשירותו בצמרת מפעל החינוך, בתקופת התרחבותו הגדולה של החינוך הישראלי. לפעולה זו התמכר בכל תעצומות רוחו ובלהט שקידתו. ידוע ידע כי גורל העם הזה ייחתך במערכות הרוח והדעת, והכרה זו מילאה את כל חדרי ליבו. זרים רבים הונחו על קברו עת הובא עמי למנוחות בכפר־יהושע, רובם ייצגו את ילדי ישראל במאה מוסדות חינוכם. הללו שכלו מורה ומחנך, ידיד נאמן ונציג התובע דינם והמוכיח בשער למענם". חבר מזכירות תנועת המושבים, שמואל שורש, עמד על פרשת חיי אסף – והכנסת כיבדה זכרו של המנוח בקימה.

ביום ט"ז בסיון, תשפ"ג (8.6.1963) נפטר ד"ר חיים בוגר (בוגרשוב), שנולד בקרים ביום כ"ט באלול תרל"ז (25.9.1876), השתלם באוניברסיטת ברן בשווייץ וקיבל תואר ד"ר לפילוסופיה, ובי"ז בתמוז תרס"ו (1906) עלה ארצה ונתקבל כמורה בגימנסיה העברית שנוסדה על־ידי ד"ר מטמון־כהן. עם כניסתו התחילה התרחבות הגימנסיה ממוסד קטן שהיו בו חמישה מורים ו־35 תלמידים, והייתה לגימנסיה מודרנית שלמדו בה מאות תלמידים. לאחר כניסת תורכיה למלחמת־העולם הראשונה נאלץ לצאת מן הארץ, ופתח באלכסנדריה שבמצרים בית־ספר עברי שלמדו בו כשש מאות ילדים מפליטי הארץ. ב־1919 חזר לארץ ונתמנה יחד עם ד"ר ב"צ מוסינזון למנהל הגימנסיה, היה עסקן חרוץ בתנועה הציונית וחבר הוועד הפועל הציוני.

יושב־ראש הכנסת, קדיש לוז, הספיד אותו בכנסת ביום 10.6.1963, וחברי הכנסת כיבדו זכרו בקימה.

דוד בן־גוריון מתפטר ולוי אשכול מציג ממשלה חדשה •
ראש הממשלה החדש מכריז בכנסת: הממשלה החדשה – ממשלת המשך

בסיום ישיבת הממשלה ביום כ"ד בסיון תשכ"ג (16.6.1963) הודיע ראש הממשלה ד' בן־גוריון, כי מטעמים אישיים הוא מתפטר מהממשלה. הוא עמד להודיע על כך אחרי יום העצמאות הט"ו, אולם מפני הסתבכות העניינים במזרח התיכון – הקמת הפדרציה המשולשת מצרים, סוריה ועיראק,

ופנייתו בעניין זה לראשי הממשלות בכל הארצות שאיתן יש לישראל קשרים – דחה העניין עד כה. התשובה הראשונה שנתקבלה ממדינאי־חוץ בדבר איומי הפדרציה המשולשת באה מגנרל דה־גול, נשיא צרפת, והתשובה הייתה ידידותית. התשובה נמסרה על־ידי ראש הממשלה לממשלה ביום 16 ביוני.

ומכיוון שהתפטרות ראש הממשלה פירושה התפטרות הממשלה, והיא חייבת־להישאר בתפקידה עד שהכנסת תביע אמון בממשלה החדשה, ביקש ראש הממשלה חופשה עד שתקום ממשלה חדשה. החופשה ניתנה לו. כמה מחברי הממשלה ניסו ללחוץ על המתפטר שיישאר לפחות כשר־ביטחון, אולם ד׳ בן־גוריון הודיע, שהחלטתו נחרצה להתפטר אחר 15 שנה בממשלה מתפקידו. הממשלה הוזמנה לארוחת־צהרים אצל הנשיא החדש (מר זלמן שזר), וד׳ בן־גוריון הציע לנשיא להזמין מיד כל הסיעות ולהטיל על לוי אשכול, שר־האוצר, הקמת ממשלה חדשה.

למחרת, ביום 17.6.1963, הודיע שר־האוצר בכנסת, כי ראש הממשלה הודיע לממשלה על התפטרותו מטעמים אישיים, ובהתאם להוראות חוק־המעבר תמשיך הממשלה הנוכחית למלא. תפקידה עד היכון ממשלה חדשה. ביום 24 ביוני הודיע יושב ראש הכנסת שקיבל מכתב מהנשיא האומר: ״לכבוד מר קדיש לוז. הריני מודיעך בזאת, כי הטלתי היום על חבר הכנסת לוי אשכול את התפקיד להרכיב ממשלה חדשה״. וביום 24 ביוני הציג לוי אשכול הממשלה החדשה לפני הכנסת. חבריה הם: לוי אשכול – ראש ממשלה ושר־ביטחון, אבא אבן – שר בתפקיד של סגן ראש ממשלה; יגאל אלון – שר־עבודה; יוסף אלמוגי – שר השיכון והפיתוח; זלמן ארן – שר החינוך והתרבות; יוסף בורג – שר־הסעד; ישראל בר־יהודה – שר־התחבורה; משה דיין – שר־החקלאות; זרח ורהפטיג – שר־הדתות; ד״ר דוב יוסף – שר המשפטים; גולדה מאיר – שרת־החוץ; פנחס ספיר – שר האוצר, המסחר והתעשייה; בכור שלום שיטרית – שר־המשטרה; משה שפירא – שר הפנים והבריאות; אליהו ששון – שר־הדואר.

בנאומו בכנסת אמר ל׳ אשכול: ״הריני מתכבד איפוא להציג לפני הכנסת ממשלה הנתמכת על־ידי כל סיעות הקואליציה הקודמת: מפלגת פועלי ארץ־ישראל, המפלגה הדתית הלאומית, מפלגת אחדות־העבודה־פועלי־ציון, פועלי אגודת ישראל, השיתוף האחווה, הקידמה והפיתוח. הממשלה החדשה היא ממשלת המשך. תוכנית פעולתה לשנים הבאות תונחה על־ידי העקרונות שגובשו בקווי־היסוד אשר הוגשו לכנסת הרביעית ביום 6 בדצמבר 1959 וחזרו ושימשו בסיס לממשלה שהוצגה ביום 2 בנובמבר 1961, פרט לשינויים שחלו בקווי־יסוד אלה עקב החקיקה של הכנסת הרביעית והחמישית. לנוחות חברי הכנסת הונחו על שולחנם קווי־יסוד אלה.

״כן יחייבו אותנו ההסכמים הקואליציוניים הקיימים.

״על אף ההמשכיות בהרכב המפלגתי ובתוכנית, שונה ממשלה זו מקודמתה. דוד בן־גוריון, לצערי הרב, לא יעמוד בראשה.

״במשך עשרות שנים, בטרם זכינו לעצמאות ואחרי הקמת המדינה, עמד דוד בן־גוריון, כמעט ללא הפסק, בראש מאבקנו הלאומי. בחזונו המרקיע, בראייתו המפוכחת, בעוז החלטתו ובכושר ביצועו, הוא הנחה את עמנו במאבקים גורליים, שהביאו להקמת המדינה ולקיבוץ גלויות וקבעו את מעמדה בעולם ואת דמותה בבית. יותר מלכל אדם אחר בדורנו יאה לו התואר ׳מקים המדינה׳. העם כולו רוחש לו אהבה, הערכה ותודה עמוקה.

״הוא השכיל לרתום את כוחות הנפש והגוף של האומה. הישׂראלית המתחדשת, לכוונם לביצוע המשימות העצומות שהוטלו על דורנו בצו ההיסטוריה היהודית. מתוך אמונה לוהטת בייעודו של

עמנו הנצחי ידע להתגבר על המכשולים בדרך – על שטנה ואיבה מסביב, ועל אדישות בחוץ. הוא השכיל למנוע רפיון מבית.

"נשען על מפעלי־הכיבוש של ראשוני בוני הישוב ועל כיסופי הדורות חישל בעוז ובעקשנות את מכשירי תקומתנו הלאומית – את המדינה ואת צבאה, את צה"ל – אשר מיגר אויבים שקמו לכלותנו והציב גבולות ישראל. הוא נאבק על הגשמת חזון הדורות, חזון שיבת־ציון. נאבק – ויכול.

"הזדהותו עם מיטב שאיפות התקומה שפעמו בעמנו במשך אלפיים שנות גלות וסבל, היא שתקבע לדוד בן־גוריון את מקומו בהיסטוריה, כאחד מגדולי החזון וההגשמה של עמנו בכל הדורות. מקום זה שמור לו בזכותו הוא, מעבר לכל תפקיד ותואר רשמי.

"חברי הכנסת, ממשלה זו אשר יש לי הכבוד להציגה לפניכם והאחריות הכבדה לעמוד בראשה, תמשיך בדרך בה הלכו הממשלות הקודמות תוך התאמתה לנסיבות המשתנות.

"תוכנית הממשלה בכללותה מפורטת בקווי היסוד ותבוא בוודאי לידי ביטוי בדיונים מפורטים בעתיד".

לאחר ויכוח שנמשך שלושה ימים, הביעה הכנסת אמון בממשלה ביום 26.6.1963 ברוב של 64 נגד 43, וחברי הממשלה חתמו על הצהרת־אמונים.

ספיחי "הפרשה"

דוד בן־גוריון מקבל מאת חגי אשד את החומר שריכז על "העסק הביש" • בדיקת שני עורכי דין מחזקת ההנחה ש"ועדת־השבעה" עיוותה את הדין • דב"ג פונה לראש הממשלה למסור לבית המשפט העליון בדיקת מסקנות "ועדת־השבעה" • ראש הממשלה אינו נענה לתביעה ודב"ג מוסר את החומר לשר המשפטים וליועץ המשפטי

בימים ההם קיבל ד' בן־גוריון החומר שריכז מר חגי אשד על פרטי "העסק הביש" משנת 1954, וכל החומר שהיה לעיני ועדת־השבעה בשנת 1960 והחומר שהוועדה לא ראתה. על יסוד הודעתו בכנסת בשעה שהציג את ממשלתו ביום 2.11.1961, לאחר הבחירות לכנסת החמישית, כי אין סמכות משפטית לא לכנסת ולא לממשלה, והריבונות של הכנסת אינה חלה על קביעת דברים שקרו בעבר, בייחוד כשלא ביררה את הדברים, כי אין הכנסת מוסמכת לכתוב היסטוריה, ואין הממשלה מוסמכת לשפוט בריב בין שני אנשים, ודברים אלה נאמרו לפני הצבעת אמון ואי־אמון לממשלה, ולא חברי הקואליציה ולא חברי האופוזיציה חלקו על הדברים – על יסוד כל אלה נתן ראש הממשלה הוראה לכל המוסדות הממלכתיים שיש בידם חומר הנוגע בעקיפין או במישרין ל"פרשה" להעמידו לרשות חגי אשד, כי עיוות־הדין של חברי הממשלה הקודמת הדריכו את מנוחתו, באשר ראה בטוהר המוסרי של מוסדות המדינה תנאי לקיומה, ולמען הביא עיוות־הדין של "ועדת־השבעה" לבירור משפטי שיתקן את המעוות, ראה צורך לבדוק בדיקה מעולה ומדוקדקת, עד כמה שאפשר, כל החומר הנוגע לדיונים של "ועדת־השבעה". עבודתו של חגי אשד נמשכה למעלה משנה, אולם מטעמי ביטחון אי־אפשר היה לפרסם את החומר, שנמסר לצנזורה צבאית; והצנזורה מחקה אומנם יותר מהחצי. היסוד היחיד – מפוקפק לכתחילה – שעליו נשענת ועדת־השבעה במסקנותיה, הייתה העדות, כביכול, של "המזכירה" שמסרה למר האוזנר, היועץ המשפטי של הממשלה בימים ההם, ושר המשפטים ויושב־ראש ועדת־השבעה דאז מינה אותו לשוטר ושלח אותו לחקור עדים, בתוכם את "המזכירה". לפי דברי מר האוזנר הודתה "המזכירה" שהיא אומנם שינתה פסוק באחד המכתבים. מהחומר שריכז מר חגי אשד ומחקירת המשטרה בארץ הוברר ללא כל ספק, שהמכתב שנעשה בו שינוי לא היה המכתב של 19.7.1954, אלא המכתב של 1.11.1954, כי באותו יום שלח "הקצין הבכיר" על פי דרישת הרמטכ"ל שחזר לארץ מכתב על "העסק הביש", ונשלח לא מכתב אחד אלא שניים. המכתב הראשון היה ארוך ולא ברור, והרמטכ"ל דרש לכתוב לו בקיצור ובבהירות, ו"הקצין הבכיר" עשה זאת באותו יום, ובמכתב השני נמצא הפסוק "הורני שר הביטחון" – וזה לא היה זיוף – אלא קיצור המכתב הראשון, ועל יסוד מכתב זה מסר הרמטכ"ל למטה, כי "העסק הביש" נעשה על פי הוראת שר הביטחון. בחקירת המשטרה על המכתב מיום 19.7.1954 הוברר: 1. שהתאריך לא נשתנה; 2. שלא נעשה במכתב כל שינוי אחר, והמילים "לפי הוראתו של לבון" נמצאו במכתב המקורי; 3. שמכתב זה לא נכתב כלל על־ידי "המזכירה", אלא על־ידי כתבנית אחרת.

שני עורכי־דין פרטיים – א' חוטר־ישי ומ' טוניק – התנדבו לבדוק כל החומר שנמצא ברשות ראש הממשלה מבחינה משפטית, ובדיקתם חיזקה ההנחה, ש"וועדת־השבעה" עיוותה הדין, ואז

פנה ד׳ בן־גוריון בהצעה לראש הממשלה החדש, מר לוי אשכול, שהיה חבר ״ועדת־השבעה״, שהוא יפנה לבית המשפט העליון לבדוק מסקנות ״ועדת־השבעה״. ד׳ בן־גוריון אמר לראש הממשלה: ״אם בית־המשפט ימצא שהוועדה פעלה כדין, הרי תזכה הוועדה וצדקתה תוכח, ואם בית המשפט ימצא שפעולת הוועדה לא הייתה בסדר וכדין, הרי אין זה אלא משגה, וראש הממשלה בעצמו, שהיה חבר הוועדה, דרש הבירור המשפטי. אבל אם הוא, ד׳ ב־גוריון, יביא העניין למשפט ויימצא, כי הוועדה עיוותה הדין, תהא זו פגיעה קשה ביוקרתו של ראש הממשלה. שהיה חבר הוועדה, ופעיל מאוד־מאוד בוועדה״.

ראש הממשלה ענה: תן לי לחשוב בעניין זה. ד׳ בן־גוריון הסכים לכך, וכעבור שבוע בא שוב לראש הממשלה ושאל, מהי החלטתו. ראש הממשלה ענה בשלילה. דב״ג אמר אז: אם כך, אני אפנה לשר המשפטים ואדרוש בירור משפטי.

ד׳ בן־גוריון לקח חיבורו של חגי אשד, צירף לכך את הניתוח המשפטי של עורכי־הדין חוטר־ישי וטוניק וחומר על מגעו האישי עם ענייני ״ועדת־השבעה״ כשהיה ראש ממשלה, והגיש כל החומר ביום 22.10.1964 לשר המשפטים, ד״ר דוב יוסף, וליועץ המשפטי של ממשלת ישראל, מר מ׳ בן זאב, ״בתביעה למינוי ועדת־חקירה מורכבת משופטי בית־המשפט העליון לבדוק את סירוב הממשלה למנות ועדת־חקירה משפטית כאשר דרש הקצין הבכיר הנאשם, ומינוי ועדת־שרים במקום זאת, ואם נוהלה של ועדה זו ומסקנותיה תואמים האמת, הצדק וחוקי המדינה״.

חוות־דעת היועץ המשפטי

ביום 22.10.1964 מסר ראש הממשלה הקודם, ד׳ בן־גוריון, ערעורו על הנוהל והמסקנות של ועדת־השבעה לשר המשפטים וליועץ המשפטי של הממשלה, וכעבור שבועיים, ביום 6.11.1964 התפרסמה בעיתונות חוות הדעת של היועץ המשפטי מר מ׳ בן־זאב שנמסרה לשר המשפטים.

היועץ המשפטי מתייחס לכל אחד משלושת המסמכים שנמסרו על־ידי ד׳ בן־גוריון: תזכירו האישי של ד׳ בן־גוריון; סקירתו של מר חגי אשד; חוות דעתם המשפטית של עורכי הדין חוטר־ישי וטוניק.

תחילה הוא עומד על סקירתו של חגי אשד. סקירה זו היא בבחינת מחקר היסטורי־עובדתי של מאורעות השנים 1954–1960. ״לזכותו של מר אשד ייאמר, שאין הוא מציג את הנחותיו ומסקנותיו כחריצת־דין סופית, והוא עצמו מצביע בהמשך דבריו על ׳חקירות הטעונות השלמה׳. נמצא, שמטרת עבודתו של מר אשד להוכיח, כי לפחות לכאורה קיימות הוכחות למכביר, ביניהן גם הוכחות שנתגלו לאחר שוועדת־השבעה סיימה את עבודתה והגישה את מסקנותיה, שיש בהן כדי לערער את מסקנת ועדת־השבעה בדבר זיכויו של מר לבון ממתן ההוראה לקצין הבכיר ב־16.7.1954, שאכן רק מזווית זו יש להסתכל על עבודתו של מר אשד ולהעריך את תרומתה לבירור העניין. ולדעתי, הוא הצליח להשיג את המטרות הנ״ל״.

אשר לחוות־דעתם של עורכי־הדין חוטר־ישי וטוניק הוא אומר:

״חוות־דעתם של ה״ה[1] חוטר־ישי וטוניק מהווה בעיקרה ביקורת על סדרי עבודתה של ועדת־השבעה והפרוצדורה שהיא נקטה. אכן, אין להתעלם מכך שזוהי ביקורת קשה למדי, והאשמות המוטחות הן לא פחות מאשר אשמות חריגה מסמכות, דעה קדומה, מניעת השמעת

1 האדונים הנכבדים (הערת העורכת)

עדים מהותיים חשובים ומניעת ראיות רלוונטיות אחרות, שהיו עשויות לשנות את התמונה מן הקצה אל הקצה.

"כלל גדול הוא במשפט שלנו, כי פגמים פרוצסואליים[2] אין בהם כדי לבטל דיון ומסקנות אם לא נגרם בעטיים עיוות־דין. אך אם נגרם עיוות־דין, ויותר מזאת, אם נפגמו הליכים כלשהם, בין בדיונים שיפוטיים ובין בדיונים מעין־שיפוטיים, עקרונות הצדק הטבעי רואים את הדיונים כבטלים וכלא היו.

"מתוך המסקנות שהוגשו על־ידי ועדת־השרים לאישור הממשלה אנו למדים, כי 'הוועדה לא שמעה עדים. רוב הוועדה חיווה דעתו, כי שמיעת עדים אינה בסמכותו'. בכך מעידה הוועדה על עצמה, שהיא נמנעת מלפעול כפי שניתן היה לצפות מגוף שנטל על עצמו לברר שאלה השנויה במחלוקת, שהיא בייסודה שאלה של עובדה. אך גם זה ייתכן ולא היה יורד לשורשן של מסקנות הוועדה אילו היו אלה מסקנות נוהליות או מסקנות שבמדיניות בלבד. אולם משקבעה הוועדה קביעות עובדתיות מובהקות, כגון הקביעה שבפִּסקה 8 של המסקנות, כי 'קיימת עילה סבירה להניח כי הודעה זו (הכוונה לעדותה של 'המזכירה' לפני מר גדעון האוזנר בפאריס) היא נכונה, וכי 'הקצין הבכיר' הגיש את ההעתק המזויף לוועדת אולשן־דורי כהוכחה, כי קיבל הוראה לפעול מלבון'... והקביעה המכרעת שבהמשך הדברים... אנו קובעים איפוא, כי לבון לא נתן ההוראה שעליה מסתמך הקצין הבכיר וכי מעשה 'העסק הביש' בוצע שלא בידיעתו' – מקבלת ההחלטה של הוועדה שלא לשמוע עדים משמעות חמורה ביותר. לזאת יש להוסיף, כי הוועדה סירבה לשמוע את 'הקצין הבכיר' עצמו, וכן סירבה לאפשר לעורך־דינו להופיע ולהשמיע לפניה את טענותיו, ובכך פגעה מצד אחד בזכותו של אדם להופיע ולהתגונן בפני אשמות המוטחות כלפיו, ומצד שני צמצמה באופן מלאכותי את שטח הבירור שהתנהל על־ידיה".

היועץ המשפטי מצטט חומר משפטי רב להוכיח, כי הצד החשוד זכאי להיות נוכח ולחקור את הצד שכנגד, והוא קובע: "ועדת־השבעה, כפי שנראה על פני הדברים התעלמה כנראה מהעקרונות האמורים וניהלה את עבודתה בלי לשים לב לסייגים שלהם המתחייבים על פי כללי הצדק הטבעי ועל פי כללי ניהולו של דיון מעין זה. לזאת יש להוסיף, שגם באיסוף החומר הראתה הוועדה חוסר־סבלנות מובהק, הן בסרבה לשמוע עדים והן בקבלה כדבר מוכח ואמיתי את הודעתה של 'המזכירה', על אף שהייתה ערה לכך, כי העניין נמצא עדיין בחקירה משטרתית. אומנם בעניין זה גילתה הוועדה רתיעה מסוימת, שכן אלה דבריה: 'מתנהלת עכשיו בנידון זה חקירה משטרתית, אולם לצרכי הבירור של ועדת־השרים מספיק לקבוע, שקיימת עילה סבירה להניח כי הודעה זו נכונה...' אך נשאלת השאלה, האם צורכי הבירור של 'ועדת־השרים' היו צרכים מיוחדים ושונים מאשר הצורך לברר את האמת לאמיתה – והרי שום בית־משפט לא היה חורץ את הדין ולא היה קובע עובדות בטרם הושלמה החקירה... על יסוד דברים אלה, ובלי להיכנס לכל יתר הטענות של ה"ה חוטר־ישי וטוניק, דעתי היא (קובע היועץ המשפטי) כי הקביעות העובדתיות של ועדת־השבעה לא היו עומדות במבחן אילו הן היו מועברות תחת שבט ביקורתו של בית משפט בישראל" (כל ההדגשות של כותב הטורים האלה – דב"ג).

היועץ המשפטי מציין את התזכיר האישי של מר בן־גוריון בעצמו, מוגדר על־ידיו כדלקמן: "מגעי אני, כאזרח פשוט בשנת 1954, ואחר־כך כשר־ביטחון וראש הממשלה, עם 'הפרשה' או

2 פגמים תהליכיים (הערת העורכת)

'העסק הביש' שהביא לאובדן חיי אנשים ותגובתי למעשי חבריי בממשלה שטיפלו בפרשה זו כ'וועדת־השבעה', שנסתיימה בהתפטרותי ביום 31.1.1961". בסיום דברו כותב מר בן־גוריון: "על יסוד כל הנאמר אני פונה לשר המשפטים והיועץ המשפטי בתביעה למינוי ועדת־חקירה מורכבת משופטי בית המשפט העליון לבדוק אם סירוב הממשלה למנות ועדת־חקירה משפטית, כאשר דרש 'הקצין הבכיר' הנאשם, ומינוי ועדת־שרים של שבעה במקום זאת, ואם נוהלה של ועדה זו ומסקנותיה תואמים האמת והצדק וחוקי המדינה".

היועץ המשפטי מציין כאן במאמר־מוסגר, כי ל"יועץ המשפטי לממשלה אין סמכות למנות ועדת־חקירה וכי הפנייה אליו בבקשה מעין זו הינה מיותרת".

להלן קובע היועץ, כי ועדת־השבעה קיבלה על עצמה לקבוע עובדות בעניין שנוי במחלוקת בלי שהיה לה מעמד שיפוטי או מעין־שיפוטי המוכר בחוק. הקושי שלה היה בכך שהיא נטלה על עצמה הכרעה בשאלה עובדתית מסובכת מאוד, ובכך מילאה למעשה תפקיד מעין־שיפוטי. אבל ערכן של מסקנות הוועדה אינן חורגות מהערך שיש לתת להבעת דעה אישית מצידם של אותם השרים. מבחינה משפטית אין למסקנות אלה אותו הערך והמשקל שישנם לממצאים או למסקנות של פסק־דין של בית־משפט או למסקנות של ועדת־חקירה. "גם חוקר שיחקור העניין חקירה מדעית לא יראה עצמו כפוף לממצאיה של ועדת־השבעה ויגלה על־נקלה את פגמיהם". אולם היועץ המשפטי נמנע מלהכריע בין השיקולים שיש בעד ונגד חקירה חדשה, והוא מסיים חוות־דעתו במילים אלה: "יש מקרים שבהם מסרבת האמת לצאת לאור, יש והיא יוצאת תוך עיוותים קשים. אך יש גם והיא צפה ועולה כלאחר יד ובאורח מקרי ובזמן בלתי־צפוי. תהיה אשר תהיה הכרעת הממשלה – להחייאת הפרשה או לגניזתה – עליה להביא בחשבון, כי ייתכן ועדיין לא תיאמר על־ידי כך המילה האחרונה".

שר המשפטים מצידו הגיע לידי מסקנה, "כי יש מקום למנות ועדת־חקירה לפי פקודת ועדת־חקירה, 1921, כדי לקיים חקירה שלמה, מקיפה וממצה בכל העניין של 'העסק הביש' ולקבוע מי היה אחראי לו, ואם שר הביטחון או מישהו אחר נתן או לא נתן הוראה לביצועו, ואם 'הקצין הבכיר' פעל או לא פעל על דעת עצמו שלא בידיעת השר".

שלושה ימים אחרי פרסום חוות־הדעת של היועץ המשפטי ושר המשפטים הודיע ראש הממשלה בכנסת (ביום 9.11.1964) כי רב־אלוף משה דיין התפטר מחברותו בממשלה ומתפקידו כשר־החקלאות, והממשלה החליטה על צירופו של מר חיים גבתי כחבר הממשלה בתפקיד שר־החקלאות. יהודה שערי (המפלגה הליברלית) הודיע כי חבר הכנסת מ' דיין לא התפטר בגלל בריאות או משבר במשרדו, אלא, כדבריו, בגלל העדר זהות־דעות בינו לבין ראש הממשלה; הממשלה הזאת מעורערת מן היסוד ועד היסוד, ומשותקת בגלל ניגודים פנימיים. "אנו סבורים שהממשלה הזאת צריכה להתפטר גם מפני שהביאה עלינו חורבן כלכלי דה לוקס".

ההצעה לאשר צירופו של מר ח' גבתי אושרה ב־40 קולות נגד 29, ותשעה נמנעים.

דיונים במרכז מפא"י ובממשלה על מסקנות "ועדת־השבעה"

הביקורת החמורה של היועץ המשפטי על הנוהל והמסקנות של ועדת־השבעה עשו רושם רב בקהל וגם במפלגה השלטת ורבים דרשו כינוס מוסדות המפלגה לדון בדבר, אבל נעשו מאמצים על־ידי ראש הממשלה ו"הצמרת" שלא ידונו בדבר. במזכירות מפא"י שנתקיימה ביום 12.12.1964 הודיע

ראש הממשלה מר **אשכול** כי התייעץ עם עצמו ועם חברים נוספים, חברי ממשלה, והגיע לכלל מסקנה, שהצעת שר המשפטים אי־אפשר לבצעה ויחד עם זאת לקיים ממשלה. שר־החקלאות **משה דיין** הציע שייקרא מרכז המפלגה ויקיים דיון בעניין ישיבת הממשלה. המזכירות החליטה לכנס למחרת ביום 13.12.1964 את מרכז המפלגה (מפא"י).

ראש הממשלה מר **אשכול** פתח בדיון: "דורשים מאיתנו להקים ועדת־חקירה, לאחר שהייתה ועדת־שבעה, לחקור דברים שהתרחשו לפני עשר שנים. אמרתי זאת לחברים ואומר זאת קבל־עם – שאנחנו פותחים קופסת פנדורה של שרשרת אסונות. זה לא ייגמר רק בעניין זה. אנחנו ב־15 השנים הבאות עשויים לטפל בבירורים של 15 השנים המפוארות הטובות שעברו עלינו", וסיים נאומו במילים אלה: "עכשיו אני אגיד לכם, חברים (ואני השארתי את זה בכוונה לסוף): לא תהיה ממשלה – לא תהיה ממשלה, אם אני ארשה לעצמי עם החברים שלנו, ואצביע בממשלה בעד ועדת־חקירה".

ד' בן־גוריון בא לישיבה באמצע, אבל קרא הסטנוגרמה של דברי אשכול, וחזר על הדברים שאמר בישיבת המזכירות מיום אתמול, כי ראש הממשלה נכשל בעניין חמור מאין כמוהו, עניין הפוגע בכבוד המדינה – ועליו להתפטר, לאחר שגם איש בלתי־מפלגתי ומשפטן, שהוא היועץ המשפטי של הממשלה, מצא שוועדת־השבעה "ניהלה את עבודתה בלי לשים לב לסייגים כלשהם המתחייבים על פי כללי הצדק הטבעי ועל פי כללי ניהול תקין של דיון מעין זה", והוא שאל בחוות־דעתו "אם צורכי הבירור של ועדת־השבעה היו צרכים מיוחדים ושונים מאשר הצורך לברר האמת לאמיתה?"

ראש הממשלה הקודם התפטר באשר חבריו עשו עיוות־דין, ועכשיו כשהיועץ המשפטי של הממשלה מגדיר בחומרה מעשי ועדת־השבעה, שאחד מחבריה הפעילים ביותר בוועדה הוא עכשיו ראש הממשלה – עליו היה להתפטר מיד כשקרא דברי היועץ המשפטי, שאיש לא יחשוד בו שיש לו מזימות אישיות או מפלגתיות. ד' בן־גוריון הזכיר, כי כשהביאו ביום 25.12.1960 מסקנות ועדת־השבעה לממשלה והודיע לאחר החלטת הממשלה שאינו יכול עוד להיות שותף לממשלה זו והפצירו בו שלא יתפטר, ענה לחבריו כי "לא אלמן ישראל, המדינה לא עומדת עלייי". המדינה גם לא עומדת על לוי אשכול – והוא חייב להתפטר אחרי חוות־דעתו של היועץ המשפטי. ומה הפחד מ"שרשרת האסונות" שבקופסת פנדורה? "חולל שמם של עשרות קצינים, סגני־אלופים ורבי־סרנים, והמחלל לא רצה לקרוא בשמות כאשר חברי ועדת חוץ וביטחון דרשו זאת ממנו. האם בגלל זה בלבד אין מן הראוי לחקור ולברר הדברים? אומרים שיש עוד 'פרשיות'. אשכול הוא ראש הממשלה ושר הביטחון רק שנה וחצי – אני מניח שלא היו בזמנו 'פרשיות'. אבל אני הייתי כחמש־עשרה שנה ראש ממשלה ושר־ביטחון, ואני רוצה שכל 'פרשה', אם הייתה כזאת – תיחקר. מה הפחד מ'קופסת פנדורה'? אם יתברר שבמדינה זו אין טוהר מוסרי, ואין צדק, ומתוך פחד שמישהו יתפטר ישלימו עם עיוות־דין של שרי ממשלה – זהו כתם מסוכן למדינת ישראל, ויש למחותו ולנקותו. טוהר המדינה יותר חשוב מכל דבר אחר. וטוהר המדינה זהו קודם כל טוהר ממשלתה".

אחרי ד' בן־גוריון דיבר שר המשפטים דוב יוסף. הוא אמר: "ב־1954, כאשר קרה העסק הביש, הייתי חבר הממשלה ולא ידעתי מה קרה, גם יתר חברי הממשלה לא ידעו מה קרה. נשאלתי עתה: מה פתאום היום אתה מוצא שיש לערוך חקירה? כי רק היום, כאשר קיבלתי את החומר הזה, נודע כל מה שיש לדעת כדי שאפשר יהיה לבוא למסקנה, אם צריכה להיות חקירה או לא. החומר הוגש על־ידי מי שהיה ראש ממשלה – אני ישבתי ולמדתי את החומר מא' עד ת'. באופן יסודי ביותר.

לפי החוק יכולתי בעצמי להקים ועדת־חקירה בלי לשאול את הממשלה, אבל חשבתי שזה לא יהיה נכון מצידי; כי לעניין יש גם משמעות מדינית. ועדת־השבעה מודה שלא שמעה עדים. זה עצמו מחייב. ויש לזכור: זה לא רק עניין בין שני אנשים, זה עניין ממלכתי. היועץ המשפטי אמר: טיבו ומשקלו הציבורי של 'העסק הביש' על כל מה שהסתעף ממנו, חייב מאז ומתמיד חקירה ממצה במלוא הסמכות וההיקף שהחוק מאשר".

ראש הממשלה מר **אשכול** ביקש מיד שוב רשות הדיבור ואמר: "הרי על דעת המקום ועל דעת־הממשלה ועל דעת המפלגה ועל דעת הכנסת – הוקמה ועדת־שרים במקום ועדת־חקירה".

בעיית ועדת־החקירה נדונה בפעם הראשונה בממשלה ביום 23.10.1960, כש"הקצין הבכיר" הנאשם שלח מכתב לרמטכ"ל ודרש ועדת־חקירה שתברר אם אומנם נתן שר הביטחון דאז הוראה ביום 16.7.1954 בעניין "העסק הביש", או "הקצין הבכיר" פעל בעניין זה על דעת עצמו.

הרמטכ"ל מסר מכתב "הקצין הבכיר" לשר הביטחון (דב"ג) ושר הביטחון הגיש אותו לשר המשפטים (מר פנחס רוזן) בישיבת הממשלה ביום 23.10.1960, שר־האוצר (אז – מר לוי אשכול) שאל מיד: "האם שר המשפטים יהיה הפוסק?" שר הביטחון, שניהל את הישיבה כראש ממשלה ענה: "הוא יכול למנות ועדת־חקירה. אבל לא בניגוד לממשלה, אני שאלתי דעת היועץ המשפטי (אז – גדעון האוזנר), והוא אמר, שייעץ לשר המשפטים לעשות זאת. זה עניין של הגינות. רשאי אדם לבקש להגן על כבודו, אם כי בעיני חבר אחר יכול לבון (מי שהיה אז, בשנת 1954, שר הביטחון) להיות איש חשוב מאוד, אבל כלפי החוק הכול שווים.

"אני מבין, שיש כאן חברים הרוצים שהממשלה תהיה שופטת. אני מתנגד לזאת התנגדות מוחלטת. אין הממשלה יכולה לעשות עצמה שופטת. אני מתנגד בכל התוקף שהממשלה תיקח על עצמה דבר שאין היא מסוגלת לעשות. רק ועדת־חקירה של יוריסטים יכולה לעשות זאת. יוריסטים שאין להם דעה ואין להם יחס לא לפלוני ולא לאלמוני, והם יודעים איך לנהל חקירה משפטית. אני מתנגד שהממשלה תהיה חוקרת בעניין זה".

אשכול טען: "יכול להיות שהממשלה אינה חוקרת, אבל בשום־שכל תגיע להכרה שהגיעה לסוף פסוק".

ראש הממשלה אמר: "לא יהיה סוף פסוק עד שוועדת־החקירה תפסוק לפי החוק. לא יהיה סוף פסוק: גם אם ידחו הצעתו של 'הקצין הבכיר'. יש עוד אזרח שידרוש ועדת־חקירה. זוהי ארץ של־חוק".

מכיוון שבאותה ישיבה היו עניינים דחופים אחרים לא הוחלט דבר על תביעת 'הקצין הבכיר'. העניין נדחה לישיבה הבאה ביום 30.10.1960.

בישיבה זו אמר ראש הממשלה: "יש שאלה אחת של העבר: ניתנה הוראה או לא ניתנה הוראה? מי נתן הוראה? שאלה זו אפשר לברר רק על־ידי פרוצדורה משפטית, על־ידי אנשים אובייקטיביים, שיש להם סמכות חוקית לחקור עדים בשבועה, והמשקר – להעמיד אותו למשפט".

שר המשפטים פ' רוזן חזר בישיבה זו על הדברים שאמר עוד בראשית 1955 כשרק שמע על "העסק הביש", כי אינו מעלה על הדעת, שאדם כלבון יכול היה לעשות מעשה של מטורף ממש" (רוזן לא שאל עצמו כיצד ייתכן ש"הקצין הבכיר", שאף הוא אינו מטורף, יעשה מעשה זה, ועוד ללא סמכות), והציע למנות ועדת־שרים. ועדת־השרים גם תבדוק, אם יש מקום לוועדת־חקירה "ובוודאי בשביל ועדת־השרים יהיה משקל גדול לדעת ראש ממשלה בעניין זה".

ראש הממשלה העיר: "ועדת־שרים? אני לא אמרתי ועדת־שרים. אמרתי: ועדת־חקירה. **פ' רוזן** ענה: "אם היא תמליץ על ועדת־שרים?" **ראש הממשלה** ענה: "לא אבוא לפני ועדת־שרים".

אחרי ויכוח העמיד ראש הממשלה למניין הצעת רוזן. בשנים־עשר קולות ושני נמנעים (בנטוב וברזילי) נתקבלה הצעת רוזן. ראש הממשלה הודיע שאינו משתתף בהצבעה זו. לא בישיבה זו ולא בישיבה קודמת לא הציע איש שהעניין יובא לכנסת להחליט, אם תקום ועדת־חקירה או ועדת־שרים. כשהוחלט על ועדה של חמישה, אמר אחד החברים, שהיה בעד ועדת־שרים ונבחר לוועדת־החמישה, לחבריו דבר מעליב (על שבחרו רק חמישה), התפטר מהוועדה ועזב את הישיבה, ולכן הוחלט להתכנס גם למחרת לבחור בחמישי.

בישיבה של מחר, ביום 31.10.1960, פתח שר המשפטים את הישיבה, והודיע כי ראש הממשלה אמר לו אתמול כי הוא לא ישתתף בישיבה, כי עליו להכין תשובה לוויכוח בכנסת על הודעה שמסר לפני שבוע ימים, וביקש ממנו (מרוזן) לנהל את הישיבה. בישיבה התנצל החבר שפגע אתמול בחבריו.

בישיבה סיפר **אשכול**, כי בשיחות מוקדמות שהיו לו עם המסובים הסתמן רצון לאתר עד כמה שאפשר את העניין, וביום שישי ישב עם חזן, ברזילי, בנטוב וריפטין ושידל אותם. ולבסוף הוחלט למנות ועדת־שבעה. גם בישיבה זו לא הציע איש להביא העניין להכרעה בכנסת או לוועדת חוץ וביטחון. ועדת־השרים נבחרה אך ורק מתוך איניציאטיבה והחלטה של חברי הממשלה, ולא היה כל יסוד לאשכול לספר לחבריו במרכז המפלגה, ש"על דעת הכנסת נבחרה ועדת־שרים ולא ועדת־חקירה".

בישיבת המרכז ביום 13.12.1964 נכחו כמעט כל חברי מפא"י חברי הכנסת, וכולם ידעו שדברי אשכול על בחירת ועדת־שרים על דעת הכנסת – אינם נכונים, קם בן־גוריון ושאל: "הייתה החלטת הכנסת?" ואשכול ענה: "כן". בן־גוריון שאל שוב: "מתי הייתה החלטת הכנסת?" ואשכול ענה: "הייתה החלטת כנסת זוטא. הכנסת טיפלה בעניין על־ידי ועדת חוץ וביטחון, שהיא לענייני ביטחוניים כנסת זוטא". גם דבר זה לא היה נכון. איש לא הציע בוועדת חוץ וביטחון להקים ועדת־שרים במקום ועדת־חקירה, ובשלוש ישיבות הממשלה שדנה בתביעת "הקצין הבכיר" להקים ועדת־חקירה לא הציע אף איש, גם לא אשכול, לשאול ועדת חוץ וביטחון אם להקים ועדת־שרים או ועדת־חקירה. ועדת חוץ וביטחון טיפלה בכל חודש אוקטובר 1960 בהופעת לבון ועדותו והעדות הסותרת של משה שרת ושמעון פרס. רק לאחר שוועדת־השרים הסיקה מסקנותיה שגרמו להתפטרותו של ראש הממשלה דאז – זאת אומרת אחרי 25.12.1960 – פנה שר המשפטים לוועדת חוץ וביטחון להפסיק דיוניה בעניין "הפרשה".

ויכוח בכנסת על התפטרותו של ל' אשכול מראשות הממשלה • טענותיו של חבר הכנסת פ' רוזן והתעלמותו מעובדות • חוות הדעת של מומחה לזיהוי פלילי

ישיבת המרכז ביום 13.12.1964 לא נסתיימה, כי היו רשומים עוד 25 חברים לדיבור, והשעה הייתה שתים עשרה. הוחלט שמחר יתקיים ההמשך. אולם למחרת קיבלו החברים ידיעה כי המשך הישיבה נתבטל – באשר ראש הממשלה התפטר. ביום 15.12.1964 הודיע ראש הממשלה בכנסת על התפטרותה והניח על השולחן מכתב ההתפטרות ששלח ביום 14.12.1964 לנשיא המדינה. במכתב זה קבע כי "ועדת־השבעה לא הייתה כפופה לשום כללי פרוצדורה קבועים והייתה רשאית לקבוע לעצמה את נוהלי עבודתה". זו הייתה, כנראה, התשובה לביקורת החמורה של היועץ המשפטי בחוות־דעתו שנתפרסמה ביום 6.11.1964, כי "ועדת־השבעה ניהלה עבודתה בלי שים לב לסייגים

כלשהם המתחייבים על פי כללי הצדק הטבעי ועל פי כללי ניהול תקין של דיון מעין זה", ולשאלה ששאל היועץ המשפטי בחוות־דעתו, "האם צורכי הבירור של ועדת־השבעה היו צרכים מיוחדים ושונים מאשר הצורך לברר את האמת לאמיתה?"

ואשר להודעת שר המשפטים בממשלת אשכול, כי "נתגלו הוכחות חדשות שלא היו ידועות לוועדות השונות שטיפלו בבירור העניין", קבע ראש הממשלה במכתב ההתפטרות: "לאחר שנערכה בדיקה מטעמי במקורות הטיעון הזה, יש לי יסוד סביר לומר, כי החומר שהיה חדש לכאורה, לדעת שר המשפטים, או שאיננו חדש כלל, או שאין בו לכאורה כדי הוכחה מכרעת שמחמתה הייתה הוועדה חייבת לשנות את מסקנותיה, אילו היו לפניה".

מכתב זה נמסר לנשיא המדינה ביום 14.12.1964, יום אחרי הדיון במרכז. בישיבה זו של המרכז דיבר ראש הממשלה פעמיים, ולא סיפר על הבדיקה שעשה ראש הממשלה על "מקורות הטיעון הזה". על סיבת התפטרותו כתב ראש הממשלה במכתב דברים אלה: "הכרתי היא, כי רובם המכריע של חברי הממשלה אינם מוכנים לקבל הצעתו של שר המשפטים. בינתיים הפך העניין הנדון לנושא לדיונים בקרב המפלגות. לדעתי, העניין הוא ממלכתי, והממשלה צריכה להיות חופשית להחליט בו. במצב שנתהווה איני יכול להוסיף ולשאת באחריות. על־כן מצאתי לנכון להודיע הערב לממשלה על התפטרותי". נימוק משונה על התפטרות.

כשהוזמן ד' בן־גוריון ביום 17.12.1964 לישיבת המרכז, כתב למזכיר המפלגה המכתב הבא: "מכיוון שהתפטרותו של הח' לוי אשכול השיגה מטרתה העיקרית – מניעת דיון חופשי והכרעה חופשית בדבר ועדת־חקירה – לזמן־מה, איני רואה כל צורך ותועלת ביטול שעות הערב, ולא אשחית דבריי על אוזן לא־שומעת, אבל – אמשיך במאמציי ללא הפוגה לגלות מלוא האמת אשר נפגמה בוועדת־השבעה. כרוזים והפגנות של 'אנשי־רוח', השמצות וסילופים של עיתונים, ואפילו לא הפצרות כנות של תמימי־דרך, שאינם תופסים כל המשמעות המדינית־הגורלית של חובתנו לשמור על הטוהר המוסרי של מוסדות המדינה העליונים – לא יזיזו אותי אף כמלוא הנימה ממילוי חובתי למדינה ולעם. ואני בטוח כי האמת תופיע והצדק ייעשה".

בוויכוח שנתקיים בכנסת על התפטרות ראש הממשלה (שדינה כהתפטרות הממשלה כולה) טען חבר הכנסת פנחס רוזן, שבשעתו היה שר המשפטים ויושב־ראש ועדת־השבעה, כי ממשלה זו הייתה צריכה להתפטר מזמן בשל כישלונותיה ברוב שטחי עבודתה. אבל הוא רוצה להתרכז בנקודה אחת בלבד: שגם בשטח זה באה ההתפטרות במאוחר. "הרגע האחרון בשביל הממשלה להתפטר היה כאשר נמסרה לפרסום חוות־דעתו של היועץ המשפטי על־ידי שר המשפטים באישור ראש הממשלה". הוא רואה בחוות־דעת זו יריקה בפני ראש הממשלה, בפני שר־המשטרה, שר־הפנים ושר־הבריאות ובפני כל אלה שהיו חברי ועדת־השבעה. "מה קרה כאן, רבותיי?" קבל מר רוזן. "באחד בנובמבר פנה שר המשפטים אל היועץ המשפטי וביקש ממנו חוות־דעת על החומר שהומצא על־ידי מר בן־גוריון; בשישה בנובמבר, חמישה ימים לאחר־מכן, כבר מסר היועץ המשפטי את חוות־דעתו. איזו עבודה יסודית יכול היה לעשות במשך חמישה ימים? ושני עורכי־דין אלה (חוטר־ישי וטוניק), אילו באמת רצו לעשות מחקר אובייקטיבי, הרי כחברים למקצוע היו יכולים להתקשר עימי ועם אחרים ולבקש הסברים". אין מר רוזן חושב שהכנסת היא הפורום שאפשר לברר בו דברים לגופם. העניין סביר למדי לברר לגופו, אבל ברור לו (למר רוזן), ש"היועץ המשפטי לא בדק את העובדות, אלא קיבל העובדות על פי דין־וחשבון זה. יש בו פירוש זדוני של מילים שנאמרו בישיבות סודיות, תמיד בולטת המגמה לפרש כל דבר שאתה יכול לפרש גם אחרת. מי שקורא הפרוטוקול של הישיבה הזאת (של ועדת־השבעה) צריך להיות ברור לו, שכאשר אמרתי

מה שאמרתי לא התכוונתי לכתוב פסק־דין. לא יכולתי בכלל להתכוון למכתב הזה (המכתב של 'הקצין הבכיר' מיום 19.7.1954 לרמטכ"ל), כי באותה ישיבה אמרתי והסברתי, כי עניין המכתב הידוע טעון בירור נוסף, התכוונתי למהימנות שני הקצינים – 'הקצין הבכיר' ו'קצין־המילואים'. בכל־זאת בן־גוריון טוען שאני קשור לאמירה זו באופן מילולי, כאילו הוצאתי פסק־דין. אני שואל: היכן כתוב ששופט, בורר, חוקר – אסור לו לשנות דעתו?

"היועץ המשפטי אינו אומר שאומנם נעשו דברים כאלה, כי אם 'שלכאורה' יש יסוד לחשוב כך. ואני (רוזן) אומר, שגם הקביעה לכאורה אסורה, אם אין שומעים את הצד השני. הכלל audiatur et altera pars (יש לשמוע גם את הצד האחר) חל, כנראה, לפי דעת היועץ המשפטי, רק בבית־משפט, כאשר הנאשם כבר עומד לפני שופטו. אבל אפילו לגנב נותנים את האפשרות להשמיע דבריו לפני שמביאים אותו למשפט. אבל אין לי עניין עם היועץ המשפטי, שהוא בוודאי משפטן טוב, וגם לכל הדעות איש ישר, אך אינו מנוסה בהליכי החיים הפרלמנטריים והדמוקרטיים. אבל אני מאוד מתפלא על שר המשפטים".

ד' בן־גוריון לא יכול להיות בימים ההם נוכח בכנסת, אם כי רוב הנואמים טיפלו בו. אבל כמי שהיה ראש ממשלה כשמונתה "ועדת־השבעה" והיה בקי בדיונים שהתקיימו בממשלה ככל אחד מחברי הממשלה וחברי "ועדת־השבעה" – הוא רואה חובה לעצמו לעמוד על כמה טעויות שטעה בהן מי שהיה שר המשפטים, מר רוזן, ולפני־כן יעמוד על עובדה אחת שמר רוזן לא הזכיר ולא היה חייב להזכיר, אבל היא שייכת מאוד לעניין.

והעובדה היא שביום שד' בן־גוריון מסר החומר לשר המשפטים וליועץ המשפטי (ביום 22.10.1964) הזמין אליו את מר פנחס רוזן, שעבד איתו יחד בממשלה כשלוש־עשרה שנה, ואם כי חָלק עליו (על מר רוזן) בשאלות מדיניות וגם משפטיות, הוקיר אותו כאדם ישר. דב"ג סיפר למר רוזן שבבוקר מסר החומר לשר המשפטים, הגיד לו תוכן החומר וגם מהי ההצעה שהגיש לשר המשפטים: למנות שלושה שופטים מבית־המשפט העליון שיבדקו אם סירוב הממשלה למלא בקשת "הקצין הבכיר" למסור בירור "העסק הביש" (על מתן ההוראה, ששר הביטחון משנת 1954 טוען שלא נתן ההוראה, ו"הקצין הבכיר" טוען שקיבל הוראה משר הביטחון דאז) לוועדת־חקירה משפטית – הוא בסדר, ואם הממשלה יכולה לעשות עצמה לשופט בריב בין שני אנשים, כפי שעשתה ועדת־השרים של שבעה, ואם הנוהל בבירורי ועדת־השבעה ומסקנותיה תואמים האמת, הצדק וחוקי המדינה. ב"ג אמר אז לרוזן כי בחומר יש ניתוח הדיון של ועדת־השבעה (בראשות שר המשפטים מר רוזן) על־ידי שני עורכי־דין (ה"ה חוטר־ישי וטוניק) על יסוד עיון בפרוטוקולים של ועדת־השבעה, ובן־גוריון אמר לשני עורכי־הדין שהניתוח שלהם, לפי דעתו, הוא נכון וצודק. אבל מכיוון שהוא, ב"ג, ידע גם דברים שנעשו מאחורי הקלעים ולא נרשמו בפרוטוקולים של ועדת־השבעה, אבל נרשמו בתעודות מפלגתיות שהגיעו לידו רק בשנת 1964, אולם הם משתייכים לנעשה בשנים 1954, 1955, 1960, 1961 – הוברר לו כי חומר האשמה של "ועדת־השבעה" חל לא על רוזן, כי אם על אשכול, אשר הטעה את חברי "ועדת־השבעה" בדבר עמדתו ודעתו של ב"ג בעניין "ועדת־השבעה" ובדברים אחרים, והיה זה אשכול, שהוא, בעיקר, מנע שמיעת עדים שמן הצורך היה לשמוע לשם בירור האמת, כפי שדרש כמה פעמים פ' רוזן בעצמו.

עובדה שנייה שמר רוזן התעלם ממנה: הוא היה יושב ראש ועדת־השבעה, ובישיבה הראשונה של הוועדה הגדיר סמכותה בדברים אלה: "לעבור על החומר ולהגיד לממשלה מה לדעתנו צריך לעשות בעתיד". הוא אמר מעין דברים אלה גם בישיבת הממשלה לפני ההחלטה על מינוי

ועדת־שרים: "לי (כלומר לפנחס רוזן) לגמרי לא ברור אם נוכל לסיים את הפרשה בלי ועדת חקירה נוספת. אמרתי זאת כמה פעמים". בישיבת ועדת־השבעה ביום 5.12.1960 חזר מר רוזן שוב לסמכות ועדת־השבעה ואמר: "דובר בממשלה בפירוש על **מסקנות** נוהליות". מזכיר הוועדה שהיה גם מזכיר הממשלה אז (כתריאל כץ) אמר: "זאת אני יכול לאשר". רוזן הוסיף: "זאת אומרת לא מסקנות מטריאליות". מר אשכול שאל אז: "מה אנו עכשיו?". ורוזן ענה: "ועדת־לימוד". ובמכתב שמר רוזן שלח לראש הממשלה (ד' בן־גוריון) ביום 20.11.1960, כתב: "המסקנות של הוועדה **תהיינה נוהליות בלבד**. הוטל עלינו לייעץ למליאת הממשלה – לאחר שעברנו על חומר הפרשה – איך לקדם את בירור הפרשה פה, ואם בכלל לאחוז בצעדים נוספים לקידום בירורה. הצעתנו יכלה להיות אחת מאלה: 1. להסמיך את הוועדה להסיק מסקנות לגוף העניין על פי החומר שעברה עליו; 2. להסמיך את ועדת־השבעה להיות ועדת־בירור; 3. להסמיך את ועדת־השבעה להיות ועדת־חקירה; 4. למנות ועדת־חקירה אחרת בלי שיתוף האופוזיציה; 5. למנות ועדת־חקירה עם שיתוף האופוזיציה".

הוועדה לא פנתה אף פעם לממשלה להסמיך אותה לאחת מחמש האפשרויות שמר רוזן מנה במכתבו לראש הממשלה, ובניגוד לסמכות הוועדה שהגדיר בישיבתה הראשונה שלה, כשר־משפטים וכיושב ראש הוועדה – בא ביום 25.12.1960 לישיבת הממשלה עם מסקנות סופיות של הוועדה, כלומר מסקנות "מטריאליות", בלשונו של מר רוזן, ולא מסקנות נוהליות. והמסקנות מסתיימות במילים: "אנו בדעה, איפוא, שיש לראות את בירור הפרשה כנגמר ומסוכם". והדין־וחשבון של מר רוזן באותה ישיבת הממשלה (ביום 25.12.1960) מתחיל בהגדרת סמכות ועדת־השבעה שונה מזו, שבה פתח הישיבה הראשונה של ועדת־השבעה, שונה ממה שאמר לוועדה ביום 5.12.1960, ושונה ממה שכתב לראש הממשלה ביום 20.11.1960, וההגדרה המחודשת היא: "ועדת־השרים תעיין בכל החומר הנוגע לפרשה **ותגיש מסקנותיה לממשלה**".

מר רוזן ציין בכנסת שאדם יכול ורשאי לשנות את דעתו; זה נכון. אבל אין אדם יכול רשאי לשנות על דעת עצמו סמכות שניתנה לו ממוסד אחר.

לא פחות משונה העובדה שעליה רמז רוזן בנאומו בכנסת כי הוועדה הודיעה במסקנותיה שהיא לא שמעה עדים. רוב הוועדה חיווה דעתו כי "שמיעת עדים אינה בסמכותה", רוזן בעצמו סיפר לוועדה שחקר כמה אישים ומסר תמצית חקירתו לוועדת־השבעה. בישיבת הוועדה ביום 5.12.1960 אמר היושב ראש (רוזן) לוועדה: "אני חושב שצריך להזמין לוועדה זו את שרת, את לבון, את 'הקצין הבכיר' (במקור נזכר השם של הקצין)". אשכול הביע התנגדות לשמיעתם, וגם התנגד לשאול את הממשלה אם יש לשמוע עדים. אולם אמר לרוזן: "אם אתה חושב שמן הראוי שנשמע עוד כמה אנשים – אני לא אתנגד". ב"ש שיטרית אמר: "נשמע לכל הפחות שלושה־ארבעה אנשים שדעתם חשובה לנו מאוד לברר דברים חשובים".

בישיבה מיום 13.12.1960 אמר רוזן: דיין (שהיה רמטכ"ל בשנת 1954 וחבר הממשלה, כשהחליטה על ועדת־השבעה) רוצה להופיע לפני הוועדה. השר שפירא דרש לשמוע אותו, כי הוא חבר ממשלה: בן־אהרן התנגד. אולם רוזן אמר, שהיה רוצה לשמוע גם את דיין וגם את שרת (שהיה ראש ממשלה בשנת 1954). שיטרית דרש לשמוע 3–4 עדים כפי שרוצה יושב־ראש הוועדה (רוזן). אשכול התנגד, כי "אנו לא ועדת־חקירה". שיטרית ענה: "אנו ועדת־בדיקה". בסוף הישיבה עשו הצבעה ניסיונית. שלושה הצביעו בעד שמיעת אישים אחדים, שניים נגד, אחד נמנע. לא נעשתה עוד הצבעה שבה הוחלט לא לשמוע עדים, ואין בפרוטוקול הסטנוגרפי כל אישור לכך שהרוב החליט לא לשמוע עדים.

מר רוזן גם התעלם מהעובדה שהוא שלח את מר גדעון האוזנר לפריז לחקור עדים שלא היו בארץ, והביא את מר גדעון האוזנר לספר לוועדה מה שמע מהעדים שחקר, ועדות זו אולי השפיעה על רוב חברי הוועדה (של שבעה) יותר מכל דבר אחר, כי "המזכירה" שנחקרה על־ידי מר האוזנר בפריז כאילו הודתה שהיא זייפה מכתב לפי הוראת הקצין הבכיר (המכתב מיום 19.7.1954), אולם מה שאמר מר האוזנר בישיבת הוועדה ביום 13.12.1960 על עדות "המזכירה" הוא: "מה שהמזכירה אמרה לי בפריז היא נקודת־אחיזה ממדרגה ראשונה לחקירה נוספת", ועל פי הוראת מר האוזנר נעשתה החקירה לאחר ש"המזכירה" חזרה לארץ, ונחקרה לא רק היא, אלא עוד כמה עדים, לפי הוראות היועץ המשפטי.

החקירה נמסרה למומחה של המחלקה לזיהוי פלילי, הפקד אברהם חגג. המומחה הזה בחוות־דעתו, שנמסרה בכתב, כשהיא חתומה על־ידיו, כדין עדות בשבועה בבית המשפט, ובה הוא קודם־כל מוסר **פרטי השכלתו**: ארבע שנים בפקולטה למשפטים ופילוסופיה בקהיר; לימוד מקצוע בדיקת כתבי־יד אצל הגרפולוג ד"ר הואוויני; קורס מדעי המשטרה בבנט קולג', שפילד; השתלמות באנגליה וצרפת בשטח בדיקת מסמכים וזיופים.

ניסיוני המקצועי: שנתיים אסיסטנט של מר או'רפרטי (O'Rafferty), המומחה לבדיקת זיופי כספים בבנק הלאומי המצרי בקהיר; 7 שנים אסיסטנט של ד"ר לוקס (Dr. Lucas), ובדיקת זיופים במעבדת מטה משטרת ישראל מאז מרץ 1951.

חוות־דעתי: קיבלתי מראש אח"ק מעטפה ובה מכתב מתאריך 19.7.1954 המסומן "סודי ביותר למכותב בלבד", אל ד' מאת ב'. נתבקשתי לחוות דעתי על המסמך הנ"ל בשאלות דלקמן: 1. האם נעשה דבר בכדי לשוות למסמך זה גיל גדול או קטן יותר מאשר גילו האמיתי; 2. האם שני הדפים של המסמך הם בני גיל שווה; 3. האם התאריכים הכתובים על העמוד הראשון הם התאַריכים, המקוריים או האם שונו.

מסקנות:

1. לא מצאתי שנעשה במסמך הנ"ל על שני הדפים שלו דבר כדי לשוות לו גיל גדול או קטן יותר מאשר גילו האמיתי.

2. לדעתי שני הדפים של המסמך הם בני גיל שווה והיו נתונים יחד בתהליכי טיפול משרדי זהים.

3. התאריכים הכתובים על העמוד הראשון של המסמך הם התאריכים המקוריים אשר לא שונו. בחלק המודפס במכונת־כתיבה לא נעשה טיפול וכל ניסיון לשנותו והוא חלק אינטגרלי של המסמך כולו. החלק הכתוב בעט כדורי נובע הוא מקורי, ניכרת הלחיצה של כתיבתם מעברו השני של דף מספר 1 וכן על־גבי מספר 2.

(חתום) א' חגג, פקד

כשראש הממשלה דאז (ד' בן־גוריון) קרא הממצאים של מומחה המשטרה שבמכתב מיום 19.7.1954 אין כל "תיקון" וכל זיוף, פנה למשטרה ושאל: מנין יודע המומחה (אלברט חגג) שהעתק המכתב של הקצין הבכיר לרמטכ"ל נדפס ביום 19.7.1954 ומניין הוא יודע שבדף השני לא שונו או "תוקנו" מילים אחדות? המשטרה הסבירה: המומחה מצא מכונת־כתיבה שהשתמשו בה בלשכת "הקצין הבכיר" באותו חודש. כל מכונת־כתיבה משנה במקצת כתיבת אחת האותיות מזמן לזמן. הוא מצא שהשינויים שישנם בכל המכתבים שנכתבו באותו זמן ובאותה מכונת־הכתיבה נמצאים בדיוק גם בהעתקי המכתב של 19.7.1954, ומכאן למד שהתאריך הוא

נכון. ואשר לדף השני – בדק כימית אם נעשה שינוי במקור כשנכתבו המילים "לפי הוראות שר הביטחון", ולא מצא כל שינוי במכתב שאפשר לגלות באמצעים כימיים. אולם בלב ראש הממשלה (דב"ג) נשארה עוד תמיהה אחת על עדותה של "המזכירה" שאמרה ליועץ המשפטי דאז, מר האוזנר, שהיא אומנם שינתה מכתב אחד, וכשמר האוזנר הראה לה העתק המכתב מיום 19.7.1954 אמרה – אומנם בהיסוס – שייתכן שזהו המכתב שהיא שינתה. מבדיקת המומחה וגם מחקירת המשטרה שנתקיימה לפי דרישת היועץ המשפטי דאז, מר האוזנר, התברר "מזכירה" זו כלל לא טיפלה במכתב של 19.7.1954. תעלומה זו נתבררה רק כעבור שלוש שנים, במחצית השנייה של 1963, לאחר שדב"ג פרש מהממשלה בכנסת החמישית, ועל יסוד החומר שבדק לפי הוראתו מר חגי אשד עוד לפני פרישתו מהממשלה, נמצא כי הרמטכ"ל (מ' דיין), שנעדר מהארץ מיום 11.7.1954 עד יום 19.8.1954 דרש בחזירתו מארצות־הברית מאת "הקצין הבכיר" שימסור לו בכתב על התקלה ("העסק הביש"). הקצין שלח לו ביום 1.11.1954 מכתב ארוך ובו היה פסוק: "לאחר סיום הישיבה נתבקשתי על־ידי שר הביטחון להישאר, ובשיחה בינינו הועלתה מחדש הפעלת... וכו'. לאחר־מכן הודיעני שר הביטחון להורות... לפעול וכו'. בקבלו מכתב זה דרש הרמטכ"ל להגיש לו דין־וחשבון קצר ובהיר יותר, והקצין שלח לו באותו יום מכתב יותר קצר. המכתב הראשון תפס 30 שורות, השני רק – 19. במכתב השני נאמר: "לאחר דיון שנתקיים אצל שר הביטחון בנושא... הורני שר הביטחון להפעיל..." ראש הממשלה (דב"ג) ראה צילום של שני המכתבים – וזה השינוי שסיפרה עליו "המזכירה". לא פסוק נשתנה – אלא המכתב כולו. אבל זה היה המכתב מיום 1.11.1954. במכתב מיום 19.7.1954 לא נעשה כל שינוי, ומכתב זה לא נכתב כלל על־ידי המזכירה שחקר אותה מר האוזנר בפריז.

מר האוזנר, שהיה יותר זהיר ממר פנחס רוזן, ראה צורך לחקור את "המזכירה" לאחר בואה ארצה, ופה נתברר שהיא כלל לא טיפלה במכתב של 19.7.1954 אלא מזכירה אחרת.

על פי דרישת ניצב־משנה במשטרה (מר זאב מרגלית) בדק המומחה (אלברט חגג) שנית את המכתב מיום 19.7.1954, לאור חומר נוסף שנשלח אליו ממשרדו של הקצין הבכיר ועל יסוד החומר הנוסף הגיע למסקנה הקודמת שבמכתב זה לא נעשה כל זיוף או תיקון, לא בתאריך ולא בתוכן. המומחה אלברט חגג קיבל אחר־כך פעמיים עוד חומר נוסף המסייע לבדיקה, וביום 27.1.1961 הגיע למסקנה: "הממצאים הנוספים תומכים בהערותיי הקודמות ובחוות־הדעת שלי".

כשדנו במרכז מפא"י, לאחר פרסום חוות־הדעת של היועץ המשפטי בממשלתו של מר אשכול (מר בן־זאב), אם למסור הבירור לוועדת־חקירה כפי שדרש שר המשפטים מר דוב יוסף, הודיע ראש הממשלה ל' אשכול:

"אני חייב לומר שאני בדקתי את הדברים – עם עורכי־דין אובייקטיביים; בבדיקה זו ניתן הסבר וניתנה תשובה. אפילו על הדבר האומלל של בדיקת המכתב (מיום 19.7.1954) אם הוא מזויף או לא. בעניין זה ישנם 3–4 דינים־וחשבונות של המשטרה. התברר שלא מומחה לבדיקת מכונות־הדפסה, אלא גרפולוג בדק את המכתב. התברר שהגרפולוג אומר שזו הפעם הראשונה שהוא בודק את הדבר לפי איזו שיטה של פרופסור מסוים בארצות־הברית".

או שמר אשכול לא קרא כלל את חוות דעתו של המומחה, אשר צירף לחוות דעתו, כפי שדורש החוק, פרטי מומחיותו והשכלתו, ניסיונו המקצועי, והוטעה על־ידי איזה פקיד – או אמר ביודעים דברים על המומחה שהם ההפך מהאמת.

ערבוב "פרשיות" • הכנסת מאשרת ממשלת אשכול בהרכבה הקודם

בוויכוח בכנסת ביום 15.12.1964 על התפטרות ראש הממשלה מר לוי אשכול אמר חבר הכנסת **יעקב חזן** (מפ"ם): "על חיינו המדיניים ירד ערפל כבד ומחניק, המעוות את כל דמותם של חיינו החברתיים והמסתיר מעיני האזרחים את המניעים האמיתיים ואת מהותה של המלחמה המתנהלת כעת בישראל על דמותו של השלטון ודמות החברה הישראלית בעתיד. 'הפרשה' – זהו הערפל. אין כל אמת פנימית בתביעה לחדש את הדיון ב'פרשה'. אין כל הצדקה פנימית מצידו של דב"ג דווקא, לחדש את ה'פרשה' ואת הבירור סביבה, כי הרי הוא האיש אשר יכול היה, באותה מידה שדבר זה היה בכלל אפשרי, להגיע לסוף הבירור של ה'פרשה', והוא לא עשה זאת".

גם החולק על דעותיו הפוליטיות (הבין־לאומיות) של חזן וחבריו, יודה שהוא, כחברו ומנהיגו מאיר יערי, מהאישים הישרים וההגונים בכנסת ובחיים הציבוריים. אולם בדיון זה בכנסת נתפס בעצמו ל"ערפל" שהתעבה סביב המונח "פרשה" בארבע השנים האחרונות, מאז הוקמה ועדת־שרים לשפוט, כביכול, בין שני אנשים בריבם על "העסק הביש" משנת 1954 – אם ההוראה לפעולה זו ניתנה על־ידי שר הביטחון דאז, או "הקצין הבכיר" עשה מה שעשה על דעת עצמו ומתוך חריגה מסמכותו. עד אוקטובר 1964 קראו לוויכוח בשאלה זו בשם "פרשה" או "פרשת לבון". מסוף אוקטובר עד סוף דצמבר 1960 נתעוררה פרשה שנייה, הקשורה ב"פרשת לבון", אבל מהווה "פרשה" חדשה, בעלת תוכן אחר ושונה לחלוטין מפרשת לבון: זוהי שאלת "עיוות־הדין" של ועדת־השרים, שהוקמה בעקבות דרישתו של "הקצין הבכיר" מאת הרמטכ"ל להקים ועדת־חקירה – לבדוק בדרך חקירה משפטית – אם ניתנה הוראה על־ידי. שר הביטחון דאז, כלומר שר הביטחון בשנת 1954 או לא, והרוב בממשלה סירב להקים ועדת־חקירה. והחליט להקים במקומה ועדת־שרים. לפי הגדרת סמכותה על־ידי שר המשפטים דאז (מר פנחס רוזן) ויושב ראש ועדת־השבעה, הוקמה ועדת־השרים למען "עבור על החומר ולהגיד לממשלה מה לדעתה צריך לעשות בעתיד" – כלומר להביא לממשלה מסקנות נוהליות בלבד, ו"לא מסקנות מטריאליות", כפי שהסביר שר המשפטים בישיבת ועדת־השרים. אולם ועדה זו החליטה להסיק מסקנות מטריאליות באופן "נגמר ומסוכם", וארבעה חברים בממשלה – גיורא יוספטל, אבא אבן, משה דיין ויוסף בורג – סירבו לאשר מסקנות אלה, וראש הממשלה דאז, ד' בן־גוריון, נמנע מלהשתתף בהצבעה בכלל כאשר אמר "כי לוועדת־השבעה לא הייתה כלל סמכות להוציא משפט, ולא עשתה זאת בדרך שעושים שופטים וחוקרים; אבל בממשלה יש חוק אחריות משותפת, ואיני יכול להיות שותף לאחריות על עיוות־דין, איני שותף למינוי הוועדה, לא למסקנותיה, לא להחלטת הממשלה – ואיני חבר לכם בממשלה, עליי להתפטר".

זו הייתה "פרשה" חדשה, שונה לחלוטין מ"פרשת לבון", פרשת עיוות־דין על־ידי ועדת־שרים, ועל־ידי החלטת ממשלה – לאשר עיוות־דין.

חזן חזר על טעות זאת עוד פעם בהמשך נאומו בכנסת: "ראש הממשלה ושר הביטחון דאז דוד בן־גוריון – יכול היה בימי כהונתו לקבוע ועדות־חקירה כרצונו. הוא יכול היה לא להסכים לוועדת־השבעה. הוא הסכים לוועדת־השבעה". ד' בן־גוריון לא רק "יכול היה לא להסכים לוועדת־שרים" – אלא לא הסכים, והתנגד לכך בתוקף רב, גם בישיבת הממשלה ביום 23.10.1960, כשהדבר הועלה בפעם הראשונה, וגם בישיבת הממשלה ביום 30.10.1960, כשדנו על כך שנית, וראש הממשלה התנגד בחריפות, אבל הרוב החליט נגד דעתו.

וטעה חזן טעות כפולה, כשאמר בכנסת שראש הממשלה דאז (ד' בן־גוריון) הסכים

לוועדת־שרים. ראש הממשלה לא הסכים אף לרגע לוועדת־השרים – ובממשלה שבה היה ד׳ בן־גוריון ראש ממשלה (וייתכן גם בממשלות אחרות) החליט הרוב לפי רצונו ודעתו הוא, ולא לפי דעת ראש הממשלה דווקא.

כמו־כן טעה חזן באמרו בכנסת ״שכל הוועדות, חוץ מאחת, הראשונה, שהגיעה לסיכום של תיקו, החליטו שהוא (כלומר, לבון) חף מפשע״. לא הייתה אף ועדה אחת, מלבד ועדת אולשן־דורי (שהגיעה לסיכום של תיקו), שביררה את הריב – אם לבון נתן הוראה, או ״הקצין הבכיר״ פעל על דעת עצמו. רק ועדת־השרים הייתה היחידה שהגיעה למסקנה – בלי חקירת הצדדים – שלבון לא נתן ההוראה, ועל מסקנה זו אמר היועץ המשפטי, שבדק כל החומר שלא היה לפני יעקב חזן וגם לא לפני ועדת־השרים, כי ״ועדת־השבעה ניהלה את עבודתה בלי לשים לב לסייגים כל־שהם המתחייבים על פי כללי הצדק הטבעי ועל פי כללי נוהל תקין של דיון מעין זה״. רק היא הדריכה מנוחתו של דוד בן־גוריון, וזו הייתה ה״פרשה״ היחידה, שהעסיקה אותו, ובגללה התפטר מהממשלה, ולא פרשת לבון שלא העסיקה אותו כלל וכלל – באשר הוא לא היה בממשלה כשהדבר אירע, ואם ראש הממשלה או שר המשפטים או שר הביטחון היה חייב לברר מי אחראי לעסק הביש – היה זה ראש הממשלה או שר המשפטים או שר הביטחון שבימיו קרה העסק הביש. כשבן־גוריון הוחזר למשרד־הביטחון סולק כבר (או הסתלק) שר הביטחון דאז מהממשלה.

אם מישהו היה צריך לברר ״העסק הביש״ – היו אלה ראש הממשלה דאז (משה שרת) שר המשפטים דאז (פ׳ רוזן). ותמוה הדבר, שאדם נבון כיעקב חזן לא ידע בנאומו בכנסת להבחין בין ״פרשת לבון״ בשנת 1954 ובין ״פרשת״ ועדת־השרים משנת 1960.

שבוע ימים לאחר הדיון על התפטרותו של מר לוי אשכול הודיע מר אשכול (ביום 22.12.1964), כי שלשום, ביום 20.12.1964, הטיל עליו נשיא המדינה להרכיב ממשלה, והממשלה שהוא מציג הפעם זהה בהרכבה המפלגתי והאישי עם הממשלה שהתפטרה לפני שבוע ימים, וכי הממשלה תוסיף לפעול על סמך אותם קווי־היסוד וההסכמים הקואליציוניים שהיו בתוקפם בימי הממשלה הקודמת.

הוויכוח על הממשלה נסתיים באותו יום, וברוב של 59 נגד 36 ותשעה נמנעים. אושרה ממשלה וחבריה הצהירו אמונים וחתמו עליה כדין.

יום אחר זה, ביום 23.12.1964, הודיע ראש הממשלה, כי בהתאם לסעיף 11א(ב) לחוק המעבר הוא מודיע על מינוי סגני שרים: שמעון פרס – סגן שר הביטחון; ישראל שלמה בן מאיר – סגן שר־הפנים; אהרן ידלין – סגן שר החינוך והתרבות; קלמן כהנא – סגן שר החינוך והתרבות; יצחק רפאל – סגן שר־הבריאות.

מינויים אלה אינם זקוקים לאישור הכנסת.

בעיות ומעשים

הכנסת מציינת בהערכה את הפעולה למען מיזוג העדות
וקוראת להרחבת השותפות והשוויון ביניהן

ביום ג׳ בטבת תשכ״ה (8.12.1964) מסר ראש הממשלה (ל׳ אשכול) סקירה על מיזוג העדות מיום קום המדינה. מאז נקלטו עולים בערך כפליים מהמספר שהיה קיים ביום הקמת המדינה באו עולים מכל הארצות, דוברי עשרות שפות שונות, חניכי תרבויות שונות בדרגות התפתחות שונות. הפער התרבותי משתרע מאנאלפבתים ועד גדולי המדע ובחירי התרבות. וחלק לא קטן מהמעשה שנעשה בישראל אחרי קום המדינה – נעשה על־ידי העולים החדשים, ההתיישבות החדשה, הכפרית והעירונית, היא ברובה הגדול והמכריע התיישבות של עולים חדשים, הוא הדין בהרחבת הישובים הקיימים.

חלק גדול של העלייה החדשה הלך להקים ערים חדשות: באר־שבע, שהייתה עיירה זעירה של בדואים – יש בה עכשיו למעלה מ־70 אלף תושבים. הוקמה דימונה, קריית־גת, בית־שאן, צפת יהודית, יפו יהודית, קריית־שמונה ועוד. מחציתם של חמישים אלף החברים בוועדי פועלים ועובדים הם עולים חדשים, חלק ניכר – מאסיה ומאפריקה. מכמה ארצות בצפון־אפריקה. שמהן באה עלייה גדולה – נשארה האינטליגנציה במקומה הישן. בשתי השנים האחרונות נעשו מאמצים לא בלתי־מוצלחים להעלות גם האינטליגנציה, ומספר לא קטן של סטודנטים ממרוקו שלמדו בצרפת – עלו ארצה.

גולת הכותרת של העלייה החדשה היא ההתיישבות החקלאית החדשה, אם כי אין לקפח התיישבות בני הקיבוצים והמושבים, אבל רובה הגדול של ההתיישבות במאות כפרים חדשים הוא מהעלייה שלאחר קום המדינה, ואם כי כמעט כולם לא באו הנה לאחר הכשרה חלוצית – הם נחלצו פה והקימו מאות כפרים. חבל לכיש, שהוקם לפני כעשר שנים, הוא ברובו המכריע של עולים חדשים מאסיה, מאפריקה וממזרח־אירופה. אנשי־מעברות נהפכו במשך שנה־שנתיים לבוני כפרים ועירים חדשים. צעירים שבאו אנאלפבתים כששירתו בצבא רכשו השכלה יסודית לפחות, וספגו רוח הגבורה הפועמת בצה״ל וגילו יכולתם במערכת סיני. כרבע ממספר הלומדים בבתי־ספר על־יסודיים הם בני עולים מארצות אסיה ואפריקה. הנהגנו שכר־לימוד מודרג בבתי־ספר תיכוניים, אבל עדיין אנו רחוקים מכמה ארצות בדרום־אמריקה ומזרח־אירופה שבהן כל החינוך – מגן־הילדים ועד האוניברסיטה – ניתן חינם. זה כמה שנים נעשית פעולה, גם מחוץ לצבא, לבער האנאלפבתיות. במידה רבה נעשה הדבר בהתנדבות, ויש להעלות על נס את מעשהו של יעקב מימון מירושלים, שהיה החלוץ במפעל זה ושימש דוגמה לעשרות ומאות שבאו אחריו. אולם עוד העבודה רבה, כי יש עוד כמאתיים אלף אנאלפבתים בארץ.

כשלוש מאות אלף דירות לקליטת עולים נבנו על־ידי הממשלה מאז קום המדינה. אין מספר זה כולל הדירות שבנו העולים באמצעיהם הם ושבנו בעלי הון פרטי להשכרה או למכירה, ועדיין הדירות שנבנו אינן מכסות את כל הצורך, ועוד רבה המלאכה לפנינו.

הצפיפות בקרב משפחות רבות־ילדים עודנה גדולה, בייחוד בקרב עולים מאסיה ומאפריקה,

ויש גם משכנות־עוני מרובים מלפני קום המדינה – וצורכי השיכון ההגון עודם מרובים והמלאכה רבה לפנינו.

מספר הנישואים בין בני עדות שונות עלה מפחות מ־10% בשנת 1952 עד ל־15% בקירוב ב־1962. זוהי עלייה איטית, אבל מעודדת. אומנם ברוב המקרים הבעל הוא מיוצאי אירופה והאישה מיוצאי אסיה ואפריקה. אבל יש גם מקרים הפוכים. הגורם החשוב ורב־התושייה ביותר בחיסול הפערים העדתיים הוא צה"ל. כאן נהרסות כל המחלצות העדתיות, ושוויון בין כל בני העדות גדול מאשר בכל מקום אחר, ואפשרות ההתקדמות התרבותית בדרגה תלויה אך ורק בתכונות האישיות של כל חייל וחייל. אין חייל יוצא מהצבא, כשנכנס אליו בלי ידיעת קרוא וכתוב, בלי מינימום של השכלה יסודית. אחוז הקצינים מבין יוצאי אסיה ואפריקה עולה משנה לשנה, ואין בצבא הרגשת נחיתות. אולם יש לציין, כי התקדמות זו יוצרת לא מעט בעיות חדשות. חייל שרכש לעצמו השכלה והכרה עצמית בצבא לא קל לו אחרי השתחררו מהצבא לשוב למשפחתו הדלה ולאורח־החיים הקודם. וחשוב מאוד הדבר שמשרד־החינוך התחיל בשנים האחרונות לדאוג לביעור האנאלפבתיות בקרב הקשישים, ועוד רבה המלאכה אשר לפנינו בשטח הקליטה ומיזוג העדות, כלומר סתימת הפער החינוכי והכלכלי בין העולים מסביבות שונות. אין זו בעיה של ספרדים ואשכנזים; יוצאי בולגריה רובם הגדול הם ספרדים, ואין כל הבדל ביניהם ובין יוצאי אסיה שכולם אשכנזים.

בוויכוח נשמעו טענות על קיפוח והפלייה עדתית.

ברוך עוזיאל, מהמפלגה הליברלית, טען שיש מקרים של אפליה עדתית, אם כי לפי דעתו נעשית רק על־ידי פרטים, ולא מצד מוסדות המדינה או מוסדות ציוניים, אבל גם אפליה של יחידים מולידה רושם מר, אכזבה ומרירות. הוא ציטט חומר שנתפרסם על־ידי המחלקה לסוציולוגיה של האוניברסיטה העברית בשנת 1962. לפי הסקר הזה ממהרים עולים חדשים יוצאי מזרח־אירופה להתבסס מבחינה כלכלית וחברתית מאשר יוצאי צפון־אפריקה. בגובה הכנסתם וסוג התעסקותם מתקרבים יוצאי מזרח־אירופה למעמדם של הוותיקים, כי קרבתם לוותיקים של יוצאי מזרח־אירופה והשתייכות עדתית משותפת עוזרות להם, לכן מתגבר גורם המוצא לחלוקת העולים לרבדים חברתיים. יש גם הבדל בין עדות־המזרח ובין האשכנזים בנוגע לריבוי ילדים ורגשות הקיפוח וטענות אפליה ופרוטקציה על יסוד עדתי נוצלו על־ידי המפלגות השונות הנאבקות על השלטון. מצד כמה אשכנזים יש גם פחד מפני "פן ירבו" והסכנה, כביכול, שיש מריבוי זה להגמוניה של אשכנזים. הוא ציטט דברי משורר עברי חשוב ב"דבר" עוד זמן קצר לפני קום המדינה: "אם לא יקרה נס ליהדות האשכנזית בארץ – הרי בידי יהדות המזרח הטבעית ו'הבלתי־מודרנית' תהא נתונה בעוד דור־דורותיים כל המורשה של ישראל סבא והם יהיו הממשיכים, והעתיד הזה צריך לזעזענו עד היסוד: כל מורשת הדורות בישראל עתידה להסתאב ולרדת לטמיון".

מר ברוך עוזיאל הוסיף, כי "היה זמן שהאבוקה נמצאה בידי היהדות הספרדית והיא הועברה לאשכנזים. זהו רק פיקדון היסטורי, המוחזר כיום אלינו, לאחר שיהדות אשכנז האדירה והעשירה צומצמה. מחובת יהדות זו, כשהיא מחזירה את הלפיד לצור מחצבתו, לעשות זאת בענווה של יורשים גדולים. ויש להילחם בזלזול ההדדי. דרושה אהבה הדדית. שום חיקוק בכנסת לא יוכל להשיג זאת. דרושה רוח אחרת. יש ליצור אפשרויות לימוד והתקדמות לבני שכבות עניות. יש לעשות יותר ממה שנעשה למען משפחות מרובות ילדים, ובייחוד בשיכון. יש ללמד את הנערים ואף את המבוגרים מקצוע. זאת תהיה מעמסה גדולה נוספת למדינה של עם עני ואביון, אך כל המשימה שקיבל עם ישראל על שכמו בדור זה היא כבדה, וכשם שאנו מַפנים מאמצים כבירים

לביטחון, כך יש להפנותם גם לשאלה קרדינלית זו של מיזוג. אגב, בעשותנו את מלאכת המיזוג יש להיזהר מהטלת תרבות עדה אחת על השנייה בכוח; רצוני להגיד – אין להטיל מלמעלה בכוח ההגמוניה. להפך, יש לטפח את הערכים הטובים שבכל עדה, לשחררן מנחיתות שהוקנתה להן וליתן לערכים אלה להיאבק באופן חופשי בזירה, כשם שיעקב נאבק עם המלאך עד אור הבוקר.

ועל הכול – יש ליתן לספרדים ובני עדות־המזרח חלק מתאים – אינני אומר דווקא בפרופורציה למספרם – במוסד המחוקק ובשאר מוסדות נבחרים ובאדמיניסטרציה".

ישראל ישעיהו שרעבי אמר: מהו שורש הבעיה שאנו דנים בה? חז"ל אמרו: "צדקה עשה הקדוש־ברוך־הוא עם ישראל שפיזרן לבין האומות". כל עם מן העמים שנתנסה ב"צדקה" דומה של פיזור – סופו שהתפורר ונטמע. ואילו עמנו שימש לו פיזורו כעין מגן ותקווה להמשך קיומו עד בוא מועד גאולתו; אם נפגעה גולה אחת – נשארו גולות אחרות. הן כדי להיות לעזר לזו השרויה בצרה והן כדי להמשיך את הקיום היהודי. אך הפלא הגדול הוא שעל אף הפיזור הרב והניתוק הממושך – התקיימו ונשמרו מכל משמר אצל כל חלקי האומה התודעה, רגשות־הלב ואורח־החיים של עם אחד. אבל משעה שהחל קיבוץ הגלויות – נתברר שאותה צדקה, שהייתה טובה בגלות, היא רעה חולה בשביל נקבצי הגלויות. נתברר שאלפיים השנים, שהיהודים לא ישבו יחד במקום אחד, הטביעו עליהם חותמות של שוני והבדלים עד אין קץ – בלשון, במנהגים, בתרבות, בהשכלה – ואפילו בחיטוב הפנים וצבע העור. ובעוד שכל אחד מאיתנו, לפני עלותו ארצה, היה סימן־ההיכר היחיד שלו היותו יהודי, הנה משעלה לארץ פינה סימן־היכר זה את מקומו לסימן־היכר של ארץ המוצא. אבל זוהי בעיה שמחובתנו להתמודד איתה לא פחות משאנו מתמודדים עם שאר הבעיות של קיבוץ הגלויות ובניין הארץ. חריפות מיוחדת נודעת לבעיה זו, שרק מקצתה נמצאת במישור החומרי. ואילו מקצתה נמצאת בתחום הנפשי והרגשי, והדברים שלובים זה בזה כשלהבת בגחלת.

"אנחנו עומדים בשנה השבע־עשרה להקמת המדינה ויותר משמונים שנה מאז החל קיבוץ הגלויות. ברור שהזמן דוחק. נכון הדבר שתהליך מיזוג הגלויות לא יסתיים בדור אחד. אבל אותו מיזוג ימשיך להתקיים ולהתקדם רק אם ימצא לפניו מסלולים ונדבכים שהונחו עכשיו בעת־רצון זה.

"מדיניותה המוצהרת של הממשלה, כוונותיה ומעשיה, וכן החוקים שהכנסת מחוקקת – כולם עולים במסלול נכון ובדרך ישרה אל הפסגה של קיבוץ גלויות ומיזוג עדות, ללא סטיות ונסיגות. בייחוד אמורים הדברים לגבי מפעלי־החינוך, צה"ל וההתיישבות, שהם דרך־המלך לבוניו של עם ישראל, בעל דמות ובעל צביון. המעשים הנעשים ראויים לשבח ואינם זקוקים אלא להמרצת־יתר.

"האם על אף ההתקדמות ישנם קיפוחים ואפליות במתכוון או שלא במתכוון? לא מעט טרחתי כדי ללמוד סוגיה זו, והגעתי למסקנה, שאם כי פה ושם יכול לקרות מקרה של קיפוח מדעת או אפליה בזדון, הרי בדרך־כלל קיימת רגישות רצופת זהירות שלא יקרו מקרים כאלה. הייתי סבור והנני סבור גם כיום, שלא תבוא גאולה שלמה לעדות אסיה ואפריקה, אלא על־ידי מאמצים של התעוררות עצמית, של הנהגה פנימית מהפכנית מחנכת. בדרך־כלל מתנהגים יוצאי אסיה ואפריקה בשקט של אצילות, ברגש־אחריות לאומי וממשלתי באהבת מולדת ובאהבת ישראל, וחזקה עליהם שכך ינהגו גם בעתיד. אבל נכון הדבר שיוצאי אסיה ואפריקה זקוקים יותר לטיפול ולעזרה עד שיוכלו להיות בן־זוג שווה־משקל־וערך לצורך מיזוגו עם החלק הבא מאירופה ומאמריקה".

מרדכי ביבי (אחה"ע) ציין: שעה שתהליך קיבוץ נידחי ישראל מהווה אחד החזיונות המרהיבים ביותר בחיי תקומתנו הלאומית, עובר על תהליך המיזוג – וההשתזרות משבר קשה, והתקדמות איטית, ומכאיבה לעתים עד למאוד. קשה להשתעשע בחזיון המרהיב ללא ראיית הצללים הכבדים.

אם נתבונן במבנה החברתי הישראלי לפי המשקל הסגולי – ואני מדגיש זאת: לא לפי ההרכב המעמדי – של הכוחות המרכיבים אותו, קרוב לוודאי שנמצא הרכב כזה: 1. קטגוריה של הכוחות המעטים בחברה בשטח המדעי, הפוליטי, הספרותי, הצבאי, הכלכלי וכו', המורכבת משכבה רחבה של יוצאי מערב ושכבה דקה של יוצאי המזרח; 2. קטגוריה סוציאלית חלשה וענייה מבחינה חומרית ורוחנית, המורכבת משכבה רחבה של יוצאי מזרח ושכבה דקה של יוצאי מערב; 3. בין שתי שכבות אלה קיימת קטגוריה שלישית, המהווה רוב מנינו ובנינו של העם בישראל, ובה גנוזים כוחות וכישרונות עצומים של יוצאי המזרח שאינם נופלים כלל וכלל – ובכל השטחים – מאלה המקובלים בין יוצאי המערב.

בשל הפרופורציות הקוטביות והתהפוכות הקיימות בשתי הקטגוריות – הראשונה והשנייה, הולך ונוצר הרושם השלילי אשר האפיל על כוחה ועוצמתה של הקטגוריה השלישית, ולבסוף אף דחקה מאפשרות של התמודדות אובייקטיבית לפי כוחה ויכולתה. בעוד ששכבה בינונית זו של יוצאי המערב נשענת על גבה החזק מאוד של העילית, נמצאת השכבה המקבילה לה בין יוצאי המזרח כמעט ללא גיבוי ותמיכה.

מאחר שהעילית היא המכוונת והמחזיקה ברסן העניינים וקשריה עם ההמונים נעשים על־ידי מקורבים, שעל פי רוב אף הם מאותן ארצות־המוצא, לכן התהוו סתימות בדרכי־תקשורת בין אותה עילית לבין שכבות העם הרחבות של יוצאי המזרח, במה שנוגע ליחסים הבין־עדתיים, ובשל כך גם הולך ומעמיק הפער ביחסים.

קיומה של אפליה או היעצרה נמדד על פי הרגשתו של מי שטוען כי הוא מופלה, ושל מי שחש את יחס האפליה כלפיו. ומאחר שרובו של ציבור יוצאי המזרח. חש תחושה כזו כלפיו, חובה היא על הצד השני להקשיב לטענה הנטענת נגדו ולתקן עצמו בהתאם לכך.

קליטת העלייה היא לכל הדעות מפעל כביר, המביא בעקבותיו ערכים חדשים לכל עולה. אבל, גם כשישנם הישגים מפוארים קולקטיביים מועלם ומוצנע חלקם של יוצאי המזרח, כך נעשה, למשל, לגבי ההעפלה: מדליון־ההעפלה ובול־הדואר להנצחת ההעפלה העלימו לחלוטין חלקה של ההעפלה דרך היבשה.

יהודי המזרח היו הכוח היוצר והמתקדם ביותר בין העמים אשר שכנו בתוכם. הם היו חלוצי הקידמה, המדע והתרבות באותן הארצות.

אעבור להצעות לשם קידום יחסי העדות: 1. הקצבת תקציבים לעריכת מחקרים של דעת־הקהל בשאלה זו לשם גילוי נקודות־התורפה והטיפול בהן; 2. מאמץ מתמיד ליצירת אווירה חברתית חיובית ועיצוב דעת־הקהל בצורה המרחיקה דעות קדומות ומשרישה הבנה והתקרבות; 3. מתן שוויון ההזדמנות הלכה למעשה והענשת הפוגעים בעיקרון זה; 4. נקיטת מדיניות סוציאלית לשיפור תנאי חייהם של שכבות העובדים ובייחוד הגדלת ההטבות במידה נאותה למשפחות ברוכות ילדים ושיפור תנאי מגוריהם; 5. יצירת דרכי ענישה לכל הפוגע בחברו פגיעה כלשהי על רקע עדתי; 6. קיום חוק חינוך־חובה חינם ואיסור ממשי על עבודת ילדים גילאי חינוך זה; כמו־כן פתיחת אפשרויות לימוד למחוסרי־האמצעים בבתי־ספר תיכוניים ואוניברסיטאות; 7. קביעת תקציבים לאיסוף ערכים של יוצאי המזרח והפצתם בקרב כלל הציבור. ומעל לכל אלה – לקיים עין פקוחה על מהלכי התפתחות היחסים הבין־עדתיים תוך מגמה לחזק את החיובי והמשותף ולהעלותו, ולסלק את המפריד וזה ייעשה על פי העצה והשיתוף של כלל העם.

מרדכי זר (מיוצאי פרס) העיר: לולא יוצאי אירופה, ואני אומר זאת במלוא ההכרה והאחריות, לולא יהדות מזרח־אירופה – לא הייתה קמה מדינת ישראל. לולא העלייה המבורכת הזאת שלי

החלוצים, בעלי הידע, ההשכלה, הניסיון המדיני והקשרים הבין־לאומיים – לא הייתה קמה מדינת ישראל. אבל יחד עם זאת אני חושב, שיהיה זה אסון אם יהדות אירופה תראה לעצמה זכות להביא לארץ – והיא הביאה לארץ – גם את התכונות הלא־טובות שהיא רכשה בקרב הנצרות באירופה. כל אחד מאיתנו למד וספג את התרבות ואת אורח־החיים של הגויים שבקרבם ישב, ולא יעזור שום דבר. ישנה איזו התנשאות בנצרות, ודבר זה נדבק באותם יהודים שישבו באירופה. זוהי עובדה. זה קיים, לא אצל כולם. אין כאן הכללות. אבל זה קיים. זו עובדה שאיננו יכולים להתעלם ממנה. כל אחד משני החלקים הביא איתו גם מטען של תכונות טובות, ואסור לנו לחשוב שהתרבות הממוזגת תהיה זו של התרבות האירופית. לא כל מה שיש בתרבות אירופה – הוא כליל השלמות. הבעיה היא איך למזג את הטוב שבשני החלקים הללו. מעל הבמה הזאת צריכה לצאת פנייה לציבור בכללו, פנייה למען סבלנות־יתר כלפי שותפות הגורל בין שני החלקים.

היה זה אחד הבירורים המאלפים ביותר שנתקיימו בכנסת.

הבירור נסתיים ביום ט״ו בשבט תשכ״ה (18.1.1965) בקבלת החלטה האומרת: א. הכנסת רושמת לפניה את סקירתו של ראש הממשלה בכנסת מיום ג׳ בטבת תשכ״ה (8.12.1964) וכן את דברי־תשובתו לסיכום הדיון ביום ט״ו בשבט תשכ״ה ומקבלת אותם לתשומת־ליבה; ב. הכנסת מציינת בהערכה את מאמצי הממשלה ומוסדות הציבור, המכוונים לקליטתם, להשרשתם ולמיזוגם יחד של כל העולים מן הארצות השונות; אותם מאמצים משתקפים בשטח החינוך על כל שלביו, ההתיישבות, התעסוקה, השיכון, הפיתוח ובכל שטחי החיים. הכנסת מביעה משאלתה ותקוותה שמאמצים אלה יימשכו ואף יוגברו ויורחבו; ג. הכנסת מגלה דעתה, כי שותפות מלאה של כל יוצאי הגלויות היא תנאי הכרחי לעתידו של העם ולרווחתן של החברה והמדינה. שותפות זו יש להרחיב ולהגביר בכל שטחי החיים הממלכתיים והציבוריים ובחייו של כל פרט, לרבות שיתוף ושותפות במערכות הייצוג ובמנהל הממשלתי, הציבורי והפרטי; ד. הכנסת קוראת לעם בישראל, על כל מסגרותיו וחטיבותיו לפעול הן בחיי הפרט, הן בחיי הציבור ברוח הציוויים של קיבוץ הגלויות ומיזוג העדות תוך השרשת התודעה של אחדות עם ישראל והכרה בזכויותיו השוות של כל פרט וכל ציבור במדינה.

החלטה זו נתקבלה ברוב של 39 נגד 2.

הנשיא וד׳ בן־גוריון משתתפים בהלוויית וינסטון צ׳רצ׳יל • אישור חוק רשות־השידור המוסר את הנהלת השידור לידי גוף ציבורי שהוא עצמאי כלפי הממשלה • הכנסת רושמת לפניה הודעת ראש הממשלה על כינון יחסים דיפלומטיים עם הרפובליקה הגרמנית • סידורים חדשים במדיניות הקרקעית

ביום 25.1.1965 הקדישה הכנסת ישיבה מיוחדת להתייחד עם זכרו של וינסטון צ׳רצ׳יל, שהובל למנוחתו האחרונה יום לפני זה. הספידה אותו יושבת־ראש הכנסת ב. אידלסון וראש הממשלה: ״בעמידתו המופלאה של צ׳רצ׳יל, באוסרו מלחמה על ממלכת השטן הנאצי נראה המיזוג המושלם של האיש שבאה לידו השעה הגדולה, ושל השעה שנמצא לה האיש הגדול: הוא שרה עמה ויכול.

״לא מלחמתו של איש אחד ולא נצחונו של עם אחד הביאו את הקץ המקווה, לא בזכותו גברו בני־אור על בני־חושך. בכל־זאת היה האיש האחד הזה למנוף ולסמל, למוקד התקווה ולמרכז־כוח במאבק האיתנים.

״סר וינסטון צ׳רצ׳יל תמך בציונות כבר מראשית המאה: כעבור שלוש־עשרה שנה מצהיר הוא

על הר־הצופים על מדינה חופשית בלתי־מנוצחת שקמה כשהיא חופשית וריבונית. צ׳רציל היה לנחלת העולם כולו. זכרו יאיר לדורות הבאים בכל חלקי תבל־״ אמר ראש הממשלה. כל חברי הכנסת והנוכחים באולם כיבדו זכרו של המנוח בעמידת דומיה.

בשם מדינת ישראל השתתפו בלוויית צ׳רצ׳יל בלונדון נשיא המדינה זלמן שזר וד׳ בן־גוריון.

ב־26 בינואר דנו על תקציב הממשלה. תקציב 1964/5 אושר בסכום של 3,700,000,000 לירות, מזה 2,402,000,000 לירות לתקציב רגיל, 1,298,000,000 לתקציב־פיתוח. לשנת 1965/6 **הוצע** תקציב בסכום 4,000,000,000 מזה 2,665,000,000 לתקציב רגיל, 1,335,000,000 לתקציב־פיתוח.

יושב ראש ועדת־הכספים ישראל גורי, שהביא ביום 26.1.1965 את הצעת התקציב לאישור הכנסת בקריאה שנייה, הודיע כי אומדן ההכנסות לשנת 1965/6 מסתכם בסכום של 4 מיליארד לירות. הגידול באומדן ההכנסה לשנת־התקציב הבאה נעוץ בעיקרו בהרחבה טבעית, בהמשך הגידול בהכנסה הלאומית והצריכה הפרטית. בהצבעה שהתקיימה באותו יום נדחו כל ההסתייגויות להצעת התקציב.

סגן היושב־ראש אריה בן־אליעזר הודיע (ביום 10.2.1965) כי ליושב ראש הכנסת הוגשה עצומה חתומה על־ידי 100,000 אזרחי ישראל על מצבם של יהודי ברית־המועצות. יהדות זו אינה מושמדת, אבל אינה חיה את חייה. כקהילה יהודית היא נעקרת ממפת קהילות היהודים בעולם. עובדה זו היא תוצאה ישירה של מדיניות אשר לא השיגה את מבוקשה: להביא את היהודים לטמיעה מוחלטת, אך גרמה לכך כי לא ניתנה להם אפשרות לחיים לאומיים ותרבותיים, זכות המוכרת לכל הלאומים בברית־המועצות. זוהי לשון העובדות: הקהילה היהודית מנותקת לחלוטין משאר קהילות ישראל. בתי־הכנסת ברחבי רוסיה נסגרים, ולפי הידיעות מעטים בתי־הכנסת שנותרו לפליטה. היהודים אינם יכולים ללמד את בניהם שפתם ותולדות חיי עמם. אין הם יכולים לשיר שירת־האהבה ולקונן קינתם בשפתם. שלושה מיליונים יהודים בלי עיתונות עברית־יהודית, בלי ספרים, בלי ספרי־תפילה, בלי תשמישי־קדושה, ובמקומות רבים בברית־המועצות כבר אין גם אפשרות להביא לקבר ישראל את היהודי שהשיב נשמתו לבורא. תהליך זה של חיסול לאומי אסור שיהיה מלווה אדישות וסובלנות מצד העמים הנאורים בעולם, ובראש וראשונה מצד יהדות העולם ומדינת ישראל.

הבעיה שאנו מעלים היא אנושית־לאומית הקשורה בנצח ישראל. מנהיגי ברית־המועצות חייבים לדעת כי אנו מודאגים ורגישים מאוד לגורל אחינו בארצם. מעל לכל לא נוכל לקבל כגזר־דין את המדיניות השוללת מאחינו את הזכות לשוב למולדתם, לא נשקוט מלהרע עליו ולא נחדל מלתבוע חיסולו ועשיית צדק לעמנו.

שרת־החוץ **גולדה מאיר** הוסיפה: השאלה שהועלתה בעצומה ובדברי חבר הכנסת בן־אליעזר – כל העם בישראל ובתפוצות מאוחד כאיש אחד בחרדה עמוקה ובכאב צורב בנוגע לאותה בעיה. הממשלה מציעה להעביר הבעיה לוועדת חוץ וביטחון.

ש׳ מיקוניס (מק״י) הציע להסיר ההצעה מסדר־היום, כי היא מבוססת על סילוף מציאות החיים של־יהודי ברית המועצות ומהווה עלבון צורב לקיבוץ יהודי יוצר וגאה זה, והיא רק משרתת את המלחמה הקרה נגד ברית המועצות.

בעד ההצעה להעביר את העניין לוועדת חוץ וביטחון הצביעו 46, נגד – 2.

ביום 8.3.1965 הביא חבר הכנסת משה אונא, יושב ראש הוועדה המשותפת של ועדת־החוקה וועדת־החינוך, לקריאה שנייה ושלישית את חוק רשות השידור תשכ"ה־1965. מטרת החוק היא למסור הנהלת השידור הציבורי במדינה לידי גוף מאוגד, בעל אופי ציבורי, להעמיד את רשות השידור על בסיס ציבורי, לשוות לה אופי ממלכתי ולהעניק לה עצמאות כלפי הממשלה ומשרדיה. בקריאה הראשונה נשמעו השגות רבות על הצעת הממשלה, שהיו מכוונות נגד הזיקה היתירה של הגוף החדש לממשלה, ונשמעו תביעות לחיזוק מעמדו העצמאי של המוסד אשר יוקם לפי החוק. ואומנם הוועדה הלכה בכיוון זה, ומספר רב של אותן ההשגות באו על סיפוקן. אחרי דיון קצר אושרה בהצבעה סופית הצעת הוועדה.

חברת הכנסת אסתר רזיאל־נאור הביעה צערה ומחאתה על שגם השנה אין מקיימים המצעד הצבאי בירושלים. עוד לפני שנה ערער חבר הכנסת חיים לנדאו על קיום המצעד ביום העצמאות מחוץ לירושלים והוא הביע חשש שהדבר נעשה על־ידי לחץ מדיני או עצה "ידידותית" מארץ ידידותית. חברת הכנסת רזיאל־נאור אמרה שהיא רוצה לקוות שאין כאן לחץ, ואם ישנו – זו חרפה וכלימה.

חבר הכנסת אליעזר רימלט טען אף הוא כי עוד אשתקד היה צריך המצעד הצבאי להתקיים בירושלים, ונעשו הכנות קפדניות, והמצעד הועתק – בלחצה של העיר באר־שבע. אבל הממשלה הצביעה שהפעם יתקיים המצעד בירושלים, ושוב נעשו הכנות; ולפתע התבשרנו: גם השנה יועבר המצעד, והפעם – לתל אביב. מה היו השיקולים הראשונים, העניינים, לפני מספר חדשים, שקבעו את המצעד בירושלים, ומה הם השיקולים שביטלו את המצעד בירושלים?

ראש הממשלה ענה שאין מקומו של המצעד קובע במידה כל־שהיא את מעמדה של ירושלים, והציע להסיר את השאלה מסדר־היום.

חבר הכנסת משה קול הציע להעביר את הדיון לוועדה. ברוב של 39 נגד 26 הוחלט לא להעביר העניין לוועדה, וברוב יותר גדול הוחלט לא לדון על כך בכנסת.

ביום 16.3.1965 הודיע ראש הממשלה כי בשבעה במרץ הודיעה הרפובליקה הפדרלית הגרמנית על רצונה לכונן יחסים דיפלומטיים עם ישראל, והממשלה החליטה לענות להצעת גרמניה המערבית בדבר כינון מיידי של יחסים דיפלומטים עם ישראל. במאזן יחסינו עם גרמניה במשך השנים האחרונות היה כלול גם החשבון ההיסטורי, המחייב חומרה מיוחדת, וגם הציפייה לעתיד שיהיה שונה תכלית שינוי מן העבר הנורא.

בסיום הוויכוח באותו יום ואחרי תשובתו של סגן ראש הממשלה אבא אבן הוחלט בהצבעה שמית (לפי דרישת 22 חברי הכנסת) ברוב של 66 נגד 29 (ועשרה נמנעים) כי "הכנסת רושמת לפניה את הודעת ראש הממשלה על כינון יחסים דיפלומטים עם הרפובליקה הגרמנית על פי פניית ממשלתה". נגד הצביעו חברי חירות, מפ"ם מק"י. חברי אחה"ע נמנעו, כל השאר הצביעו בעד.

ביום 22.3.1965 הודיע סגן ראש הממשלה כי סגן שר־הבריאות מר יצחק רפאל חדל לשמש בתפקידו, וכי הממשלה מתנגדת לדיון בשאלה זו, ורק תביעת שליש מחברי הכנסת מחייבת את הדיון.

ביום 25.5.1965 הודיע **ראש הממשלה** כי הוא מצטער להודיע בשם הממשלה כי "נתפנה מקומו של שר השיכון והפיתוח (יוסף אלמוגי) לרגל התפטרותו מהממשלה, וכי סגן שר הביטחון שמעון פרס חדל מלשמש בתפקידו לרגל התפטרותו". כמו־כן הודיע כי הממשלה החליטה לצרף

לממשלה את חבר הכנסת חיים צדוק כשר המסחר והתעשייה, והוא מבקש את הכנסת לאשר צירוף זה.

ביום 18.5.1965 הביא שר־החקלאות ח׳ גבתי הסידורים החדשים שעליהם החליטה הממשלה על המדיניות הקרקעית. ביום 11.9.1963 מינה ראש הממשלה ועדה לבדיקת מדיניות הקרקע בישראל. הוטל על הוועדה לטפל בנושאים הבאים: 1. מכירת קרקעות המדינה באזורים עירוניים; 2. תנאי החכירה בעיר ובכפר של קרקעות הקרן הקיימת והמדינה; 3. ריסון הספסרות בקרקע פרטית; 4. שינוי ייעודן של קרקע חקלאית בתחומים עירוניים ובשוליהם ושל קרקע ציבורית בערים; 5. לבדוק שיטות המיסוי והרישום של הרשויות הציבוריות התלויות בקרקע. חברי הוועדה היו מר יוסף וייץ, יושב־ראש, מר ארנון (המנהל הכללי של האוצר), מר ש׳ בן־שבת מהקרן הקיימת, מר כוכב, מר סילברסטון (המנהל הכללי של משרד־הפנים), מר בן־זאב (היועץ המשפטי של הממשלה), מר טנה (מנהל משרד־השיכון), מר מסר (המנהל הכללי של משרד־העבודה) ומר עמיעד (המנהל הכללי של משרד־החקלאות). בתחילת יולי 1964 סיימה הוועדה את עבודתה. מרבית ההחלטות נתקבלו פה אחד, אבל נתגלו חילוקי־דעות בכמה שאלות יסודיות, בעיקר בשאלת מכירה או החכרה של אדמה עירונית ושיטות ההערכה של הקרקעות הנמכרות או המוחכרות. הממשלה דנה בהמלצת הוועדה של הרוב ושל המיעוט. מטרות המדיניות הן: 1. לשמור על קרקע חקלאית ולהבטיח שהיא תשמש לייעודה; 2. להבטיח ביצוע תוכניות בנייה למגורים, לתעשייה ולשירותים, הדרושים לפיתוח הארץ בשביל אוכלוסייה גדלה והולכת; 3. לסייע להגשמת התוכנית לפיזור האוכלוסייה; 4. להבטיח שהציבור כולו ייהנה מפירות פיתוח הארץ ועליית ערך הקרקע.

השטח המתאים לעיבוד חקלאי בארץ הוא מצומצם מאוד ואינו עולה על ארבעה מיליונים דונם, היינו – פחות מעשרים אחוז מכל שטח הקרקע בישראל. זה מחייב לשמור מכל משמר על הנכס שממנו נצטרך להפיק בעתיד מזון לאוכלוסייה של מיליונים. ולכן החליטה הממשלה – כי נציגיה ברשויות המוסמכות לא יסכימו לשינוי ייעודה של קרקע חקלאית, אלא אם החליטה על כך הממשלה או ועדת־שרים שתמונה על־ידיה לעניין זה. בפרק הנוגע למסירת קרקע חקלאית נאמר: ״קרקע חקלאית תימסר בדרך של חכירה בלבד לייצור מוצרים חקלאיים ולהקמת מבנים ומתקנים הדרושים למגורי המתיישבים ולצורכיהם האחרים וכן לצורכי ייצור חקלאי״.

להלן־אומרות החלטות הממשלה:

> קרקע חקלאית תיחכר לתקופה שלא תעלה על 49 שנה. אם משתמש החוכר בקרקע למטרות החכירה תוארך זכות החכירה לבקשתו לתקופה נוספת של 49 שנה, לשימוש אותן המטרות. קרקע חקלאית תיחכר במסגרת של נחלות (המושג של ׳נחלה׳ מגדיר שטח הקרקע הדרוש לקיומו של מתיישב חקלאי בהתאם לתנאים המיוחדים של האזור). דמי החכירה עד קרקע חקלאית יהיו בשיעור של 2% מגובה ההכנסה הנקייה מהנחלה. בהתיישבות חקלאית חדשה, בשנים הראשונות לעלייה על הקרקע, תינתן הנחה בתשלום דמי החכירה.
>
> מתנחל, כלומר מי שמקבל נחלה, ובני־משפחתו הסמוכים על שולחנו, לא יהיו זכאים להחזיק יותר מנחלה אחת על מקרקעי ישראל. חוכר של קרקע חקלאית חייב להתגורר בנחלה ולנצלה ולעובדה ברציפות ובקביעות למטרות שלשמן הוחכרה הקרקע.
>
> חוכר של קרקע חקלאית לא יהיה רשאי להחכיר החכרת־משנה קרקע חקלאית שנמסרה לו, אלא אם נאלץ הוא להפסיק עיבוד הקרקע בדרך של ערעי לתקופה שלא תעלה על שלוש

שנים מתוך תקופה של עשר שנות־חכירה רצופות ולאחר שיקבל הסכמת מנהל מקרקעי ישראל לכך. חוכר רשאי להעביר את זכות החכירה לאחר ולאותה המטרה בלבד באישורו המוקדם של המנהל.

נפטר חוכר נחלה לא תפוצל זכות החכירה על הקרקע בין היורשים, והנחלה תוחזר לחזקת מנהל מקרקעי ישראל. היורשים יהיו זכאים לפיצוי עבור השקעות שנעשו בקרקע בשיעור השווה לערך הריאלי של הנחלה. אולם על אף האמור לעיל לא תוחזר נחלה למנהל אם יימצא הסדר בין יורשי הנחלה, על פיו יקבל את הנחלה אחד היורשים למשך תקופת החכירה, לאחר שיוכח להנחת דעתו של מנהל מקרקעי ישראל כי לרשות היורש האמצעים והיכולת להמשיך בעיבוד הנחלה ביעילות. באגודה שיתופית שהיא מושב־עובדים לא תימסר הקרקע ליורשים אלא בתיאום עם האגודה.

בהסכמי חכירה של קרקע חקלאית ייקבע כי עם שינוי ייעודה של קרקע חקלאית לייעוד אחר יבוא הסכם החכירה לידי גמר והקרקע תוחזר למִנהל מקרקעי ישראל. עם החזרת הקרקע יהיה המחזיק זכאי לפיצויים עבור השקעותיו בקרקע ועבור הפקעת זכותו בשיעור שייקבע על־ידי המועצה בכללים שתוציא.

בנוגע לקרקע עירונית הוחלט: קרקע עירונית תימסר בדרך של חכירה בלבד, להוציא קרקעות עירוניות שעליהן קיימים מבנים נטושים תפוסים, אולם יהיה רשאי מנהל מקרקעי ישראל למכור קרקע עירונית וכן קרקעות שהממשלה החליטה על מכירתן: כל זה בכפיפות להוראות סעיף 2(7) לחוק מקרקעי ישראל, תש"ך־1960.

קרקע עירונית תימסר רק לאחר שהושלם תכנונה, ורק לשימוש ליעוד שנקבע לה בתכנון. הקרקע תימסר בשלב ראשון בדרך של הרשאה בלבד, ואילו החכרת הקרקע תורשה רק לאחר שיושלמו פיתוחה והבנייה עליה בהתאם לייעודה.

ערכה של קרקע עירונית הוא ערכה הריאלי, דהיינו ערך הקרקע במכירה ממוכר ברצון לקונה ברצון, על פי הערכת השמאי הממשלתי.

קרקע עירונית תוחכר לתקופה שלא תעלה על 49 שנה. בתום תקופת 49 שנה תוארך־זכות החכרה לתקופה נוספת של 49 שנה, על פי בקשת החוכר, ובמקרה זה תיעשה הערכה מחדש של הקרקע. עבור זכות החכירה ישלם החוכר דמי חכירה כדלקמן: עד חתימת הסכם ההרשאה הוא ישלם מקדמה בשיעור של 40% עד 80% מערך הקרקע (להלן – דמי־חכירה ראשוניים); בנוסף לכך ישלם דמי־חכירה שנתיים בשיעור של 5% מיתרת ערך הקרקע שלא שולמה כדמי־חכירה ראשוניים. כל זה כשהמדובר במבני תעשייה, מסחר ומלאכה, מבנים לצרכי תיירות ומבני־מגורים. על מבנים ציבוריים ישלם החוכר רק 12%. דמי־החכירה השנתיים יהיו צמודים למדד יוקר המחיה.

מסירה של קרקע עירונית, למעט קרקע המיועדת למטרות ציבוריות ולמבנים ציבוריים, תיעשה על פי מכרז פומבי. על פי המלצת מנהל מקרקעי ישראל תהיה רשאית המועצה לשחרר את המִנהל מחובת מסירת קרקע על פי מכרז פומבי.

על אף כל האמור לעיל בקשר עם שיטת ההערכה של קרקע ותנאי מסירתה, ניתן יהיה למסור קרקע עירונית בתנאים שונים מאלה שנקבעו לעיל – באזורים שבהם תקבע הממשלה, כי יש לה עניין מיוחד לעודד פיתוחם ויישובם. קרקעות באזורים אלה יימסרו בתנאים שתקבע המועצה על פי הנחיות הממשלה, או מי שיוסמך על־ידיה. העברה או הענקה של זכויות בקרקע עירונית על־ידי המחזיק בה לאחֵר טעונה הסכמתו המוקדמת של מִנהל מקרקעי ישראל.

לאחר דיון של שלושה ימים קיבלה הכנסת הצעת סיעות הקואליציה (ברוב של 33 בעד ו־7 נגד), האומרת: "הכנסת רשמה לפניה את הודעת שר־החקלאות על המדיניות הקרקעית של הממשלה". הצעות "חירות", המפלגה הליברלית, מפ"ם, סיעת הליברלים העצמאיים, סיעת מק"י נדחו.

זעקה על מצב "שבויי סוריה" • מותו של פרופ' מרדכי (מרטין) בובר • סקירה מפורטת על פעולות המשטרה ושירות בתי־הסוהר

בישיבת הכנסת ביום 9.6.1965 העלה חבר הכנסת יעקב מרידור ("חירות") הצעה לחדש הפעולה לשחרור אזרחי ישראל העצורים בסוריה. "לפני כשנה וחצי, בדצמבר 1963, שוחררו שמונה מאסירינו, אסירי־ציון, שהיו שבויים בכלאֵי סוריה השונים ושעברו עליהם עינויי־תופת. השחרור והחזרת השבויים לקחו זמן רב. על אחדים עברו כאחת־עשרה שנות־מעצר ועינויים, שקשה בכלל להעלותם על הדעת. כתוצאה מהם נותר אחד בלבד מן השמונה עם חושים בריאים, ושאר השבעה אושפזו בבתי־חולים לחולי־רוח. ואם נזכור את היום ההוא שבו הוחזרו שבויינו לגבול הצפון, והשמחה שהקיפה את המשפחות ואת כל הציבור בישראל – ירדה תוגה על אותו ציבור ועל העם לאחר שנודעו הפרטים המזעזעים על ימי מאסרם בכלאֵי סוריה.

"לפני ימים אחדים קיבלתי עדות אישית המאשרת את העובדה כי לא כל שבויי סוריה חזרו למולדת, וכי לפחות ארבעה אנשים – בתוכם חיילים, ומהם שהתפתו לפיתויים של רדיו דמשק ועברו את הגבול, אחד שהורד בכוח מאוניה פינית בנמל לדקיה והוכנס לכלא אל־מאזה. ארבעת השמות הם: יוסף שמש, שלמה יפרחי, יצחק איסניק ואברהם דסקל. ברור שהסורים מכחישים שהשמות האלה ידועים להם, שאנשים חיים אלה נמצאים בתחום שיפוטם או שהם נמצאים במעצרם.

"לפני חודשים אחדים הופיע ספר דוקומנטרי בשם 'שבויי סוריה' מאת יחזקאל המאירי, שהוא סופרו של 'קול ישראל' בצפון הארץ. מי שמעיין ומדפדף בספר סומרות שערותיו, והוא־שואל עצמו: איפה אנו חיים? האם אנו חיים במדינת־ישראל ריבונית, שיש לה צבא, שיש לה תקציב, שיש לה כנסת?

"ונשאלת השאלה: האם עשינו את הכול? האם לא היו ואינם בנמצא אמצעים כדי לשים לאַל אפשרויות כאלה בימינו אנו?

"האסירים הישראלים עונו במשך אחת־עשרה שנה עד כדי שיגעון באל־מאזה ובעיקר בכלא המדברי 'תדמור'. ונשאלת השאלה: למה בכל־זאת נהגו הסורים כפי שנהגו? למה שללו מהם כל צלם אנושי? התשובה, לדעתי, היא בשני מישורים: מישור אחד – הסַדיזם הטבוע בשליטי סוריה, סַדיזם נאצי מובהק. וקיימת גם סיבה שנייה – מדינית. הסורים השיגו תמורת שמונה עצורים שלנו – שבעה־עשר חבלנים מרגלים אשר חדרו לשטח ישראל, היו בכלא ישראלי, אבל נהנו בכלא הישראלי מיחס אנושי המבוסס על קיום אמנת ז'נבה. לעומתם החזירו לנו הסורים שברי־אדם. לאור העובדה שעדיין נמקים אסירים שלנו בכלא הסורי, אני מבקש להעמיד את הדבר לדיונה של הכנסת".

לפי הצעת שרת־החוץ ובהסכמת יעקב מרידור הועברה השאלה לוועדת חוץ וביטחון.

ביום י"ד בסיוון תשכ"ה (14.6.1965) הובא פרופסור מרדכי (מרטין) בובר למנוחת־עולמים בהר המנוחות בירושלים, ויושב ראש הכנסת, ק' לוז, הספידו בכנסת: "מגדולי אנשי־הרוח של עמנו

בדורות האחרונים. מצעירי עוזריו של ד״ר הרצל בראשיתה של התנועה הציונית, אחד האישים אשר טבע חותמו על ההתחדשויות בעם היהודי ועל חיי־הרוח ביהדות ובעולם. עם עלותו ארצה וכניסתו כמורה באוניברסיטה פעל למען קירוב האוניברסיטה העברית אל השכבות הרחבות של העם. זכור במיוחד הסימפוזיון על הר־הצופים ב־1940 המוקדש לאופייה החברתי והמקראי של ההתיישבות החקלאית בארץ. פעילותו הרוחנית הייתה מזיגה של פילוסופיה, תיאולוגיה, שירה, הגות וחזון. עם היותה יונקת מאוצרות־רוח אוניברסליים הייתה היא בעיקרה מושתתת על יהדות, שתפקיד דורנו הוא, כדבריו, לחדשה ולהגשימה. עיקר תשומת־ליבו הקדיש לא להלכה וליסודות הפולחניים של היהדות, אלא למיתוס היהודי המיוחד במינו והנשגב שמצא את ביטויו בתנ״ך, באגדה, במדרשים, בקבלה ובחסידות, שלה נתן בספריו פרסום עולמי, והוא הציג צד זה של היהדות קבל העולם באור חדש. על רקע האמונה שהיא דו־שיח בין האדם לאלוהיו תבע עיצוב היחסים הבלתי־אמצעיים בין אדם לחברו, שגם הם דו־שיח בין אני ואתה, בחינת פירוש חדש של ׳ואהבת לרעך כמוך׳. הוא ראה בתנועה הקיבוצית אפשרות של תרומה גדולה לחברה האנושית.

״הלך לעולמו אדם שטבע חותמו על התקופה בה הוא חי והשפעתו תהא ניכרת דורות רבים, והם יתברכו במורשתו הרוחנית ובזכרו״.

ביום 14.6.1965 מסר שר־המשטרה, **ב״ש שיטרית**, בכנסת סקירה על המשטרה ושירות בתי־הסוהר בשנת 1964. במשטרת ישראל משרתים שוטרים שעלו מארבעים ושבע ארצות, ובסוף השנה מנתה המשטרה 6,254 שוטרים מן המניין, בהם 431 שוטרות ו־473 שוטרים מבני המיעוטים. מספר השוטרים לכל אלף תושבים הגיע השנה ל־2.5. מילידי הארץ יש 1,204 שוטרים שהם 19.2%.

משטרת ישראל ממשיכה בהקניית השכלה כללית ומקצועית לאנשיה על כל דרגותיהם בבסיסי ההדרכה. בשפרעם, תל אביב ובירושלים, בהן מתקיימים קורסים לשוטרים ולקצונה, לרבות קצונה בכירה.

רמת ההשכלה של השוטרים באחוזים: השכלה יסודית – 53%; השכלה יסודית חלקית – 12.5%; השכלה על־יסודית חלקית – 14.4%; השכלה תיכונית – 17%; השכלה על־תיכונית – 0.8%; השכלה גבוהה – 1.6%.

לימוד השפה העברית כלול כמקצוע־חובה בקורסים השונים המתקיימים בבסיסי־ההדרכה, ורמת הלימודים מותאמת לרמת ההשכלה והאינטליגנציה של החניכים. השנה התקיימו 19מחזורים של הסמינריון לבעיות החברה והמדינה. סגל המרצים כולל מומחים בשטחים שונים של פעולת המשטרה: מהאוניברסיטה, קציני צה״ל, קציני־משטרה בכירים ואחרים. בעיית כוח־האדם היא הבעיה המרכזית של המשטרה. המחזור הגדול הגביל כושר פעולתה. מיום קום המדינה ועד היום גויסו למשטרה 16,558 איש. במשך שנים אלו ירדו מן המצבה 10,304 איש, בתוכם 7,388 מתפטרים (71.7% מן היורדים). ההתפטרויות פוגעות בכושרה של המשטרה, כי לא די בגיוס אנשים למלא מקום המתפטרים; יש צורך להכשירם לתפקידם, וזה כרוך בזמן, במאמץ ובכסף לא מעט. בוררים בקפדנות את הראויים לשירות. השנה התייצבו לגיוס 5,087 איש, ומהם נמצאו ראויים לשירות 863. אנו מצווים להקפיד על המגויסים ועל הכשרת אנשים שאנו מגייסים. בסוף שנת 1964 נמנו על מצבת כוח־האדם במשטרה 7,445 איש, לעומת 7,059 בשנה הקודמת. אין להתעלם מהעובדה שאוכלוסיית המדינה הולכת וגדלה. בשנת 1963 מנתה 2,429,000, ובשנת 1964 – 2,523,000. גידול מספר האוכלוסין משתקף גם בעבודת המשטרה.

המשטרה חקרה השנה מיליון תלונות בקירוב, עבירות ומקרים שונים. בין אלה 85,917 תיקים

פליליים, 380,150 עבירות־תנועה, 187,000 אירועים שונים, 18,059 תאונות־דרכים מסוגים שונים ועוד. מספרים אלה מראים מה כבד הנטל שעל המשטרה לשאת בו. מוטל על המשטרה לשמור על ביטחון הנפש והרכוש, הבטחת הסדר הציבורי, גילוי עבריינים והבאתם לדין. על המשטרה מוטלים גם תפקידים שוליים, כגון ההוצאה לפועל של בתי־משפט, ביקורת בגבולות ועוד. לשם דוגמה כמה מספרים: בשנה הנסקרת טיפלה המשטרה ב־72,233 פקודות־מעצר על אי־תשלום חוב, ומהן הוציאה לפועל 70,505; 198,286 הזמנות לבתי־משפט ו־30,598 הודעות על אבדות ו־32,405 הודעות על מציאות. כל זה דורש טיפול וכוח־אדם. כל אירוע ציבורי לכינוס המונים מחייב גיוס כוחות משטרה, ובהעדר עתודה של כוח־אדם במשטרה למקרים אלה נתון הדבר לביצוע רק על־ידי ניתוק כוחות המשטרה גדולים מתפקידיהם היום־יומיים.

העבריינות הפלילית הגיעה לשיאים חדשים בשנת 1964: 58,312 אנשים, ביניהם 17,910 צעירים, הואשמו בביצוע 38,700 עבירות פשע ועוון, מהם 16,593 נערים ו־1,317 נערות. לגבי עבריינים צעירים המספר הוא מספר ההאשמות, כלומר מספר הפעמים שבהן נאשם העבריין, ולא מספר העבריינים. מספר העבריינים בקרב הצעירים מגיע ל־5,558 נערים ונערות. גם מספר זה עשוי להדאיג.

לפי בקשת ה"אינטרפול" נערך בארצנו מחקר על קבוצות־נוער עבריניות המכונות "כנופיות־נוער". המחקר גילה כי אין בישראל כנופיות מגובשות לפי הסממנים הידועים והמקובלים בעולם הגדול. בדיקה מעמיקה הוכיחה כי רוב הקבוצות המוכרות למשטרה אינן מאורגנות לְבִיצוע עבירות, אלא לשם בילוי חברתי, אולם תוך הבילוי ולשמו מבצעים חבריהן עבירות מסוגים שונים, כגון נטילת רכב ללא רשות בעליו, פריצה לקיוסקים וכדומה.

אין ספק שעצם ההתארגנות של הקבוצות הללו, שאומנם אינה מהווה גורם בעל משקל בפשיעה, מטרידה את הציבור ואת המשטרה. יש לראות זאת כשלב ראשוני בהתפתחות של כנופיות עבריינים צעירים, המחייבת טיפול במלוא תשומת־הלב, ויש לזכור האמרה התלמודית: "עברה גוררת עברה". ויש בני־נוער שמאחוריהם כבר תלויה קופה של שרצים.

בשנת 1964 ערך המדור לחקירת פשעי הנאצים 55 חקירות חדשות: 40 מהן לפי בקשות מחוץ לארץ ויתרן – ביוזמת חוקרי המדור. 2,448 עדים נחקרו על־ידי חוקרי המדור, 22 דינים־וחשבונות נשלחו למוסדות מוסמכים בחוץ־לארץ, 96 עדים הוזמנו להעיד בבתי־משפט בגרמניה ובאוסטריה, 202 עדים הוזמנו על־ידי חוקרי המדור למסור עדותם בבתי־המשפט בישראל – 47 מהם בנוכחות שופטים־חוקרים מגרמניה המערבית. 98.1% מבין אלה שהועמדו לדין בשנה זו הורשעו.

ממדיה של העבריינות עולים בעולם ואינם פוסחים גם על ישראל. העבריינים בעולם ובישראל משתמשים בחידושים טכניים לביצוע פשעיהם. עובדה זו מחייבת את המשטרה לרכוש בהקדם ציוד מתאים ואמצעי תקשורת ותחבורה נוספים בכמויות יותר גדולות מאשר בעבר, כדי שלא לפגר אחרי העבריינים.

פעולות־הסיור המשטרתיות עוזרות במידה רבה למניעת העבריינות. אנשי־הסיור טיפלו בשנת 1964 ב־157,000 אירועים שונים, ביצעו 96,000 מאסרים על פי פקודת בתי־משפט, ערכו 14,000 דינים־וחשבונות על עבירות מסוג חטא, ורשמו 345,000 דינים־וחשבונות על עבירות־תנועה. כל אלה בנוסף לרבבות טיפולים אחרים שאין עליהם חובת רישום ודיווח, כגון שירותים הניתנים לקהל או מקרים של התערבות שוטר להחזרת הסדר הציבורי על כנו. הסיור כולל גם טייסי המשטרה, המקיימים טיסות־תצפית מעל שטח המדינה ולאורך גבולותיה ומסייעים לגילוי מסתננים, מחפשים נעדרים – ילדים ומבוגרים, עבריינים נמלטים וכדומה.

המלחמה במסתננים החודרים למטרות ריגול וחבלה קשה ומסובכה ודורשת מאת אנשי משמר־הגבול – שעליהם מוטל תפקיד זה – סבילות, אומץ־לב ודבקות בתפקיד. אנשי־המשמר הצליחו לחסל השנה, תוך התנגשות מזוינת, מספר חוליות מרגלים, לאחר שעל עקבותיהם התחקו גורמי־הביטחון זמן רב.

משמר־הגבול קולט אנשים יוצאי רוב הגלויות והעדות הלאומיות והדתיות השונות שבמדינה. יחסי החברות וההבנה ההדדיים, שנוצרו תוך כדי חיים משותפים ושותפים לגורל, גיבשו ומגבשים רוח צוות, המסייעת לאנשים לשאת בתנאי השירות הקשים שהם מנת חלקם, וכן להשתלבותם בחיי אוכלוסיית הספר, לעתים למעלה מדרישות התפקיד, יחסים חמים ושיתוף־הדוק קיימים בין יחידות משמר־הגבול ובין המוסדות והרשויות הפועלים באזור. אנשי־המשמר, שתפקידם הייעודי הוא שמירת גבולות המדינה, הם גם שוטרים לכל דבר, המטפלים טיפול משטרתי ראשוני בכל מקרה שהמצב והתנאים מחייבים זאת. כמו־כן משתתפים אנשי־המשמר במבצעים משטרתיים נרחבים, בהם נדרש כוח־אדם רב.

בעיה חמורה ומחמירה היא התנועה בדרכים בכלי־רכב מנועיים. בסוף שנת 1964 היו במדינה 172,048 כלי־רכב כאלה (למעט רכב צה"ל ומשטרת ישראל), לעומת 143,972 לפני שנה. זאת אומרת, בכבישים נוספו השנה 28,076 כלי־רכב מנועיים.

בשנה זו אירעו 11,862 תאונות־דרכים, בהן נספו 325 אנשים, מהם 56 ילדים. 15,664 נפצעו, מהם 2,676 ילדים. הורשעו בדין על עבירות־תנועה 316,402 איש.

למטה הארצי של המשטרה הגיעו בשנת 1964 753 תלונות מצד אזרחים על שוטרים, 51 מהן נמצאו מבוססות וגררו פעולה משמעתית, 434 נמצאו חסרות יסוד. בדיקת שאר התלונות טרם הסתיימה. מתקבלות לא רק תלונות. מגיעים למטה גם דברי־שבח על שירותי־המשטרה השונים, על עזרת שוטרים וכדומה.

יש בארץ שישה בתי־סוהר.

1. מחנה "מעשיהו" (על שם מעשיהו השוטר בימי עוזיהו, דברי הימים ב כו, 11). מחנה זה מיועד לאסירים שאינם מהווים סכנה ציבורית, או לאחר שריצו תקופת מאסר בבית־סוהר אחר וחדלו להוות סכנה ציבורית. קיבולו מגיע ל־300 אסירים. הוא קולט כשליש מכל האסירים המגיעים לבין כותלי בתי־הסוהר; יש בו מרפאה, בתי־מלאכה, שטח חקלאי גדול. מובאים לכאן אסירים אשר זו להם הפעם הראשונה שהגיעו למאסר ועונשם אינו עולה על שתי שנות מאסר.

2. בית־סוהר רמלה, סמוך למחנה "מעשיהו". מכיל בתוכו מספר האסירים הגדול ביותר ופשעיהם חמורים ביותר במדינה, כגון רצח, ריגול, התפרצות פלילית חמורה. בבית־סוהר זה קיים אגף פסיכיאטרי, המיועד לאסירים הזקוקים לטיפול נפשי, כוח קליטתו מגיע ל־400.

3 בית־סוהר שטה, בעל סיווג ביטחוני שני במעלה לאחר בית־סוהר רמלה. כאן מוחזקים אסירים שנידונו עד לחמש שנות מאסר. בבית־סוהר זה קיימים בתי־מלאכה שונים.

4. בית־סוהר דמון, מיועד לקלוט 250 אסירים. מוחזקים בו אסירים השפוטים עד לתקופה של שלוש שנות מאסר. בבית־סוהר זה קיים אגף מיוחד לאסירים צעירים מבני־המיעוטים המקבלים טיפול, לימודי הדרכה והכשרה מקצועית לפי אותה מתכונת של בית־סוהר תל־מונד. גם כאן קיימים בתי־מלאכה שונים, בהם בית־דפוס ראוי לשמו ולידו כריכייה. עוסקים כאן בהכנת טפסים, תיקים ופנקסים לתדרוכם של כל משרדי הממשלה.

5. בית־סוהר תל־מונד, מיועד לאסירים צעירים. כוח קליטתו הוגדל ויגיע עד כדי 180 אסירים,

בית־הספר הנמצא במקום הורחב ונוספו בו שלושה חדרי־לימוד, והוא הפך לבית־ספר יסודי מושלם. חדר־הטבע שלידו הועשר במוצגים רבים ומעניינים.

גם בבית־סוהר זה ישנם בתי־מלאכה שונים, בעיקר ללימוד מקצועות, כגון מכונאות, מסגרות, נגרות, תפרות ועוד.

6. בית־סוהר לנשים "נווה תרצה", מיועד לקליטת אסירות. הוא מסוגל לקלוט כ־100 אסירות. מספר האסירות הכלואות בו נע על פי רוב בין 30 ל־50. האסירות מועסקות בתפירה, לימוד סַפרות־נשים, גידול פרחים ומלאכות־יד שונות. המקצועות הנלמדים בבית־הסוהר בכלל הם: נגרות, מסגרות, פחחות, מכונאות־רכב, סנדלרות, כריכת ספרים, העתקת ספרים לכתב ברייל, חקלאות, מלאכות־יד שונות.

תשומת־לב רבה מופנית גם לצד התרבותי וההשכלתי בין כותלי בתי־הסוהר ובראש וראשונה לחיסול הבערות.

בכל בתי־הסוהר מקיימים קורסים, שיעורים וחוגים שונים, בהם לומדים שפות, בעיקר עברית וערבית, לימודים כלליים, אזרחות טובה, תנ"ך, בכלל זה חידוני תנ"ך, משנה, דרמה, מוסיקה.

בכל בתי־הסוהר מקיימים אימונים גופניים ועוסקים בענייני־ספורט שונים. בכל בתי־הסוהר קיימות ספריות בעברית, ערבית ולועזית, והשנה נוספו 2,650 ספר לספריות אלו, מהם 900 ספרי־לימוד.

בתי־תפילה קיימים בכל בתי־הסוהר, אך לא במבנים מיוחדים.

ישנן אגודות לשיקום העבריין והאסיר – בירושלים, תל אביב, חיפה, נתניה וחדרה. פעולות האגודות הללו נעשות בהתנדבות. בראש כל אגודה עומד שופט או עורך־דין ובראש חבר האגודות עומד שופט בית־המשפט העליון.

סקירה זו של שר־המשטרה נשמעה בעניין רב ונתקבלה ברצון.

חבר הכנסת בגין מצטט דברי ראש הממשלה ודורש להקים ועדת־חקירה פרלמנטרית • תשובת ראש הממשלה ל' אשכול • הודעה אישית של ד' בן־גוריון • חוק לשון־הרע

בישיבת הכנסת ביום 23.6.1965 הציע חבר הכנסת מנחם בגין בשם סיעת גח"ל (תנועת חירות והמפלגה הליברלית) להקים בהתאם לחוק־היסוד: כנסת, סעיף 22, ועדת־חקירה פרלמנטרית לחקור הדברים שלא בסדר אצל ראש הממשלה הראשון, לפי דבריו של ראש הממשלה הנוכחי, כפי שנמסר בעיתונות.

הדברים שאותם הציע מר בגין לחקור בוועדת־חקירה פרלמנטרית נאמרו בישיבת המזכירות של מפא"י על־ידי מר אשכול ביום 13.5.1965. אומנם בדבריו לא הזכיר מר אשכול לא שם האיש שעליו השטין ולא מה היה תפקידו, אלא ציין אותו במילים "החבר הזה" או "האיש הזה" שעבד איתי 12 שנה; ולאחר ששפך חמתו על "החבר הזה" בעניינים מפלגתיים, שאינם שייכים לעניין שמר בגין עורר בכנסת, אמר מר אשכול: "יש דברים שהאיש הזה שאיתו עבדתי בממשלה 12 שנה, לא היו בסדר אצלו, אבל הוא אינו מגלה הכול. משום כמה נימוקים, ובעיקר משום כבוד עצמנו, וכבוד 50 השנים, ואף למעלה מחמישים שנים, לא אטפל בזה".

חבר אחד, מזכיר ההסתדרות בקר, קם והביע צערו על דברי אשכול. מיד הגיבה גולדה מאיר על הבעת הצער בנזיפה חמורה ועצבנית.

למחרת נתפרסמו כל דברי אשכול בעיתון "דבר". ד' בן־גוריון, שאינו סומך על דיוק הדברים הנמסרים בעיתונות, פנה למזכיר המפלגה, מר ראובן ברקת, שיואיל למסור לו הסטנוגרמה של דברי אשכול, והוא קיבל הסטנוגרמה וראה שעיתון "דבר" הדפיס דברי אשכול מילה במילה לפי הסטנוגרמה.

ד. בן־גוריון פירסם אז מכתב בעיתון "דבר" שבו נאמר:

> אני דורש מאשכול בכל תוקף שיגלה לכל העם בישראל, אם בהודעה בכנסת ואם במכתב לעיתונים בחתימת ידו, כל הדברים שלא היו בסדר אצלי כראש ממשלה או כשר־ביטחון. אַל יעמיד פנים שהוא שומר 'כבוד עצמנו', כשהוא משמיץ באוזני עשרות אנשים האיש שעמד כחמש־עשרה שנים בראש ממשלת ישראל. עשיתי עבודתי כשליח העם, ולא כשליח חבריו של אשכול, והעם זכאי לדעת מה הם הדברים שלא היו בסדר. גם אשכול, כשעבד איתי בממשלה, לא עבד כשליחי או כשכירי, אלא כאחד משליחי העם; ואם הוא שליח נאמן – הוא חייב להגיד לעם כל הדברים שהוא מחפה עליהם 'משום כבוד עצמנו'. אַל יסתפק ברמזי־השמצה סתומים בפני עשרות אנשים במזכירות מפא"י, אלא יודיע לכל אִיש בישראל כל הפשעים שפשעתי כראש ממשלה וכשר־ביטחון הידועים לו – וידע העם וישפוט.

מר לוי אשכול לא ראה חובה לענות, אלא שלח דובר מפא"י להביע צער בשם ראש הממשלה כי "הסטנוגרמה שנרשמה בישיבת מזכירות מפלגתי לא הוגהה על־ידי לפני שנמסרה לדורשה".

אם הסטנוגרמה סילפה דברי אשכול – והם נתפרסמו למחרת ב"דבר" מילה במילה, מדוע לא כתב מר אשכול מכתב למערכת ולא ביקש "תיקון הסילופים"? אם עיתון מסלף דברי ראש־הממשלה על ראש ממשלה שקדם לו – האין זה מחובתו של ראש הממשלה לתקן מיד כל סילוף? ובצדק טען מר בגין בכנסת: "מהו עניין ההגהה לסוגיה זו?" ומר בגין הוסיף הדברים הבאים בכנסת – להדגיש רצינות הצעתו:

"תמיד רגילים אנשי מפא"י להמליץ על הנוהג הטוב הקיים בפרלמנט הבריטי. נשער בנפשנו", אמר מר בגין, "שסר דוגלס יום מודיע כי בימי כהונתו של מר מק־מילן היו אצלו דברים שלא בסדר, והוא – כלומר מק־מילן – אינו מגלה הכול. האם לאחר הודעה כזאת היה הפרלמנט הבריטי עובר לסדר־היום עליה – או היה דורש, ללא הבדל סיעה, בכל תוקף, לדעת מה היו הדברים שלא היו בסדר, לפי עדותו של ראש ממשלה מכַהן? וראש הממשלה המכהן כיום־אינו בעל תפקיד ממשלתי חדש. באותן שתים־עשרה השנים שהזכיר, כיהן הוא כחבר ממשלה, ודווקא כחבר־ממשלה מרכזי מאוד, בעיקר כשר־האוצר. בדיעבד הוא מגלה לנו שאצל קודמו היו דברים שלא היו בסדר, והוא – קודמו – איננו מגלה הכול. אני משער ששר־האוצר, שבמשרתו ובתפקידו המרכזי הזה בממשלה, יכול היה – בוודאי חייב היה – לדעת אֵילוּ דברים לא היו בסדר במשך שתים־עשרה שנים. אז הוא החריש. היום הוא אומר שהיו דברים שלא בסדר. התמיהה תהיה: מדוע אז שתקת, מר אשכול הנכבד? מדוע לא גילית למזכירות מפא"י ולציבור שיש בממשלה דברים שלא בסדר? לפתע, בשנת 1965, אתה מגלה שהיו דברים אצל קודמך שלא היו בסדר, אבל הוא – קודמך – אינו מספר עליהם?

"הנמקתו של ראש הממשלה, על שום מה אינו רוצה לטפל בדברים שלא היו בסדר, היא: 'למען כבוד עצמנו'. מאחר שדיבר במוסד של מפלגתו, אין לפרש את הדברים אלא כך: למען כבוד המפלגה, שהוא עומד בראשה. כבוד המפלגה, בעניין ממלכתי חמור כל־כך, יכריע?

"מאחר שעד היום מיאן ראש הממשלה לפרש את הדברים על אף קריאתו הדרמתית של קודמו הטוען טענת השמצה – אין אנו יכולים אלא לשאול שאלות: למה התכוונת, מר אשכול הנכבד, באומרך שבימי קודמך היו דברים שלא היו בסדר?"

מר בגין סיים נאומו במילים אלה: "אינני זוכר, אדוני יושב־ראש, מקרה שהדרישה להקים ועדת־חקירה הייתה מוצדקת יותר מאשר במקרה זה. צריך לדעת מה היו הדברים שלא היו בסדר, כדי שלא יישנו עוד".

מיד קיבל רשות הדיבור ראש הממשלה, מר אשכול, ואמר:

"אישי היושב־ראש, כנסת נכבדה. לא הודעתי שום הודעות בשום מקום, חבר הכנסת הנכבד מר בגין. המדובר הוא בקטע שהובא שלא ברשותי מתוך סטנוגרמה שלא הגהתי אותה ואיני אחראי לה. לא חיפשתי מומים במעשי קודמי בתקופת כהונתם בממשלה. אגב, דברי לא נסבו כלל על התקופה של כהונת חברי בממשלה. אני מבקש, איפוא, ומציע להסיר את ההצעה מסדר־היום".

היושב ראש **ק' לוז** העמיד מיד ההצעה להצבעה, וברוב של 43 נגד 13 שוללים ו־11 נמנעים נתקבלה הצעת ראש הממשלה.

בין המצביעים בעד הסרה היו לא מעטים חברי מפא"י שהיו נוכחים ביום 13.5.1965 בישיבת המזכירות של מפא"י, שבה אמר אשכול הדברים שמר בגין ציטט בנאומו, והדברים גם נתפרסמו במלואם למחרת בעיתון "דבר".

ד' בן־גוריון, שלא נכח בכנסת ביום שמר בגין הכניס הצעתו, מסר ביום 19.7.1965 הודעה אישית בכנסת כדלהלן: "כבוד היושבת־ראש, חברי הכנסת. ביום 23 ביוני שנה זו הציע חבר־הכנסת מנחם בגין להקים ועדת־חקירה פרלמנטרית לחקור 'הדברים שלא היו בסדר' שאירעו בימי כהונתי כראש־ממשלה, לפי הודעת ראש הממשלה הנוכחי מר לוי אשכול שנתפרסמה ברבים. המציע 'לִגלג על התגובה של דובר מפא"י שניסה בשם מר לוי אשכול להסתתר מאחורי עפרונה של הקצרנית הרושמת דברי מר אשכול. איני חושד חלילה במר בגין שהוא התכוון לדאוג לכבודו של ראש הממשלה הקודם, ומניעיו של מר בגין אינם מענייני. ראש הממשלה ענה למר בגין: לא הודעתי שום הודעות בשום מקום'. ובאותו נאום נאמר במפורש – איני רוצה להגיד שאני מניח וכו'. אבל מה נאמר ב'וכו' לא גילה מר אשכול. אחר־כך הוסיף ראש הממשלה: 'דבריי לא נסבו כלל על התקופה של כהונת חברי בממשלתי, כלומר על תקופת כהונתי כראש ממשלה ושר־ביטחון, שנמשכה רק כחמש־עשרה שנה.

"לצערי עליי לקבוע שדברי ראש הממשלה הנוכחי בכנסת אינם מתאימים לדברים שהשמיע בישיבת מזכירות מפא"י, שבגללם הוצעה בכנסת הצעת ועדת־חקירה פרלמנטרית. בישיבת מזכירות מפא"י ביום 13.5.1965 דיבר מר לוי אשכול על תקופת כהונתי בממשלה. ואלה הדברים שאמר במעמד עשרות אנשים: 'אני אפילו איני רוצה להגיד שאני מניח – ואתם תסכימו איתי – שיש דברים שהאדם הזה' – כלומר, אני עבדכם – 'שאיתו עבדתי בממשלה שתים־עשרה שנה, לא היו בסדר אצלו, אבל הוא איננו מגלה הכול; משום כמה נימוקים, ובעיקר משום כבוד עצמנו, וכבוד חמישים השנה, ואף למעלה מחמישים שנה, לא אטפל בזה'. דברים אלה מילה במילה נתפרסמו למחרת, ביום 14 במאי 1965, בעיתון 'דבר', שקוראים אותו אלפי אנשים. אגב, עליי להעיר, שלא זכיתי להכיר את אשכול בארץ לפני חמישים שנה, ובוודאי לא למעלה מחמישים שנה, אם כי אני יושב בארץ קרוב לשישים שנה.

"כשקיבלתי הסטנוגרמה מאותה ישיבת המזכירות ביום 13 במאי 1965, פרסמתי בעיתון דברי תביעה זו, ולאחר שציטטתי דברי אשכול כנ"ל, הוספתי: 'אלה הם דברים חמורים מאוד־מאוד, ואם

יש בהם אף שמץ של אמת אני דורש מאשכול בכל תוקף שיגלה לכל העם בישראל – אם בהודעה בכנסת ואם במכתב בעיתונים בחתימת ידו – כל הדברים שלא היו בסדר אצלי כראש ממשלה וכשר־ביטחון. אַל יעמיד פנים שהוא 'שומר כבוד עצמנו', כשהוא משמיץ באוזני עשרות אנשים את האיש שעמד כחמש־עשרה שנה בראש ממשלת ישראל.

"מר אשכול לא נענה לתביעתי. הוא גם התחמק מאותה תביעה שנשמעה בכנסת ביום 23 ביוני 1965. אין זה נכון ש'לא הודיע שום הודעה בשום מקום', כפי שטען בכנסת, ו'דבריו לא נסבו כלל על התקופה של כהונת קודמו'. וגם כאן בכנסת אני אומר: 'העם ישפוט'".

מר אשכול לא הגיב כלל על הודעה זו.

ביום 20.7.1965 הביא מר **משה אונא**, יושב ראש הוועדה לחוקה, חוק ומשפט, לקריאה שנייה ושלישית חוק לשון־הרע משנת 1965. עוד בפברואר 1962 פִּרסמה הממשלה הצעת חוק לשון־הרע. ההצעה נפגשה בביקורת חריפה. על סמך דיונים בין שר המשפטים ובא־כוח אגודת־העיתונאים ניסחה הממשלה הצעת־חוק חדשה שהובאה לקריאה ראשונה ביולי–אוגוסט 1963. גם הפעם נשמעה ביקורת רבה שהייתה מחולקת בין מקילים ומחמירים. כאן הייתה התנגשות בין שני ערכי־יסוד של חברה תקינה: מחד גיסא – שמירה על כבוד האדם וזכויות הפרט, שבלעדיהן אין קיום לחברה דמוקרטית, מאידך גיסא – שמירה על חופש העיתונות, המכשיר החשוב של חברה חופשית. על המחוקק לראות שני הערכים ולאזן ביניהם, לצורכי הכלל והפרט גם יחד. הוועדה עמדה בייחוד על הגדרה יותר ברורה – לשון־הרע מהו. אחרי דיון ממושך נתקבלה בעיקרה הצעת הוועדה ורוב ההסתייגויות נדחו. יצוינו כאן הסעיפים העיקריים:

1. לשון־הרע מהו: לשון־הרע הוא דבר שפרסומו עלול: 1. להשפיל אדם בעיני הבריות או לעשותו מטרה לשנאה, לבוז או ללעג מצידם; 2. לבזות אדם בשל מעשים, התנהגות או תכונות המיוחדות לו; 3. לפגוע באדם במשרתו, אם משרה ציבורית ואם משרה אחרת, בעסקו, במשלח־ידו או במקצועו; 4. לבזות אדם בשל מוצאו או דתו. בסעיף זה "אדם" – יחיד או תאגיד.

2. פרסום מהו: א. פרסום לעניין לשון־הרע – בין בעל־פה ובין בכתב או בדפוס, לרבות ציור, דמות, תנועה, צליל וכל אמצעי אחר; ב. רואים בפרסום לשון־הרע, בלי למעט דרכי־פרסום אחרות – 1. אם הייתה מיועדת לאדם זולת הנפגע והגיעה לאותו אדם או לאדם אחר זולת הנפגע; 2. אם הייתה בכתב והכתב עשוי היה, לפי הנסיבות, להגיע לאדם זולת הנפגע.

ביום 21.7.1965 נתקבל החוק בקריאה שלישית.

ביום 1 בספטמבר 1965 נקראה הכנסת על פי דרישת 36 חברי כנסת לדיון בתיקונים לחוק לשון הרע. הרוב –51 נגד 44 – החליט לא לדון על כך בכנסת, וברוב של 53 נגד 44 לא להעביר העניין לוועדה.

יושב ראש ועדת החוקה, חוק ומשפט מסר הודעה אישית: "בדברי המציעים השונים בלטה נימה כאילו הדיון בחוק, בוועדת חוקה, חוק ומשפט, התנהל בצורה חפוזה, כאילו לא נתקיים עליו דיון מעמיק ותקיף. ברצוני, כאחראי לניהול עבודת הוועדה, להביא לידיעת הכנסת את העובדות כהווייתן: הוועדה התחילה בדיוניה ב־11 במאי 1964 וקיימה ארבעים ישיבות, שבהן התקיים דיון על החוק. ניתנה הזדמנות לעיתונאים, לעורכי־דין ולגורמים אחרים להופיע לפני הוועדה. התקיים דיון שבו עברה הוועדה על כל סעיף וסעיף. אחר־כך קיימה דיון חוזר בכל סעיפי החוק ואף דיון שלישי בכמה סעיפים. לא היה עוד חוק שבו התקיים דיון כה מקיף בוועדה כמו בחוק זה. ניתנה אפשרות יוצאת מגדר המקובל לחברי הוועדה ולגורמים השונים להסביר את עמדתם. יש פער גדול

מדי בין דבריהם המתונים של באי־כוח העיתונאים, שהופיעו לפני הוועדה והציעו הצעות־תיקון מסוימות, ובין הקולות והברקים ללא דוגמה, שבהם חושבת העיתונות להשפיע על הכנסת לתיקון החוק".

בזאת נסתיים המושב הרביעי, האחרון, של הכנסת החמישית.

הבחירות לכנסת השישית • הישיבה הראשונה של הכנסת השישית • הנשיא מספיד את חברי הכנסת שהלכו לעולמם • ברכת זקן חברי הכנסת ד' בן־גוריון • בחירת נשיאות הכנסת • ל' אשכול מציג את הממשלה החדשה ומכריז על קווי־היסוד שלה

הבחירות לכנסת השישית התקיימו ביום ג' ז' בחשון תשכ"ו (2.11.1965), הצביעו 1,244,706. מספר הקולות הכשרים היה 1,206,728 במקום1,006,964 לכנסת החמישית. הפעם לא הופיעו השמות מפא"י ואחדות העבודה אלא כ"מערך", שקיבל 443,379 קולות, 45 צירים. בבחירות לכנסת החמישית קיבלו שתי רשימות ה"מערך" (מפא"י ואחה"ע) 415,500 מתוך 1,006,964 קולות, 50 צירים; גוש־חירות־ליברלים (גח"ל) – 356,957 קולות, 26 צירים (בבחירות לכנסת החמישית קיבלו שתי הרשימות 275,854 קולות, 34 צירים); חזית דתית־לאומית – 107,966 קולות,11 צירים (לכנסת החמישית – 98,786 קולות, 12 צירים); רשימת פועלי ישראל (רפ"י רשימה חדשה שנפרדה ממפא"י) – 95,328 קולות, 10 צירים; מפ"ם – 79,985 קולות, 8 צירים (לכנסת החמישית – 75,564 קולות, 9 צירים); ליברלים עצמאיים – 45,299 קולות, 5 צירים (לכנסת החמישית הופיעה יחד עם הליברלים); אגודת ישראל – 39,795 קולות, 4 צירים. (לחמישית 37,178 קולות, 4 צירים); רשימה קומוניסטית חדשה (נתפלגה ממק"י) – 27,413 קולות, 3 צירים; קידמה ופיתוח – 23,430 קולות, 2 צירים; פועלי אגודת ישראל – 22,066 קולות, 2 צירים (לחמישית – 19,428 קולות, 2 צירים); שיתוף ואחווה־16,464 קולות, 2 צירים; "העולם הזה – כוח חדש" – 14,124 קולות, 1 ציר; מק"י־13,617 קולות, 1 ציר (לכנסת החמישית – 42,111 קולות, 5 צירים). הופיעו עוד 4 רשימות שלא קיבלו אף ציר אחד.

המושב הראשון של הכנסת השישית נפתח ביום ב', כ"ז בחשון תשכ"ו (22.11.1965), בנאום נשיא המדינה **זלמן שזר**. הוא הספיד את נבחרי העם שנעקרו מתוך החיים והלכו לעולמם בארבע שנות כהונת הכנסת החמישית, במספר רב יותר מאשר בכל ימי כנסת אחרת שלפניה; ביניהם גדולי האומה, עשירי־מעש ועטורי־תהילה; מהם שבעי־ימים ומהם שנעקרו בדמי ימיהם ובאמצע שירַת שירותם המפואר (כל חברי הכנסת קמים): הנשיא השני למדינת ישראל, יצחק בן־צבי, וחברי כנסת לפי סדר הסתלקותם: גיורא יוספטל, הרצל ברגר, חנן רובין, מרדכי נורוק, אהרן יעקב גרינברג, עמי אסף, מאיר ארגוב, אברהם דרורי, ישראל בר־יהודה, משה שרת, ישראל גורי – זכר כולם לברכה לעולמים.

הנשיא הזמין, לפי החוק, את זקן חברי הכנסת, ד' בן־גוריון, לנהל הישיבה הראשונה.

ד' בן־גוריון שלח ברכתו הלבבית לכל נבחרי הכנסת הוותיקים והחדשים שימלאו שליחותם בנאמנות, באחריות ומתוך ראִיה בהירה של מצבנו, צרכינו וייעודינו; הצהיר הצהרת־האמונים של חברי הכנסת ואמר:

> הננו עם ככל העמים, אולם תקומתנו, קיומנו ומשימותינו ההיסטוריות הם יחידים במינם בהיסטוריה האנושית. מאחורי כל תקומה לאומית עמדה מציאות של עם היושב

בארצו, אם כי משועבד לשלטון זר. תנועת השחרור הלאומי בכל ארץ ינקה ממציאות זו, ולהגשמת שאיפתה נדרשה רק פריקת עול השלטון הזר. אנחנו היינו מנותקים ומרוחקים מהמולדת מאות שנים ומפוזרים בין האומות בכל קצווי תבל, ובחידוש מדינת ישראל פעלו שלושה גורמים יחידים במינם: 1. החזון המשיחי שחי בעמנו בכל הדורות וליווה אותנו בכל נדודינו; 2. ההעפלה החלוצית של שבי־ציון בדורות האחרונים, שבעמל כפיהם וביצירת רוחם הקימו משק מסועף עצמאי, כוח־הגנה עטור גבורה, תרבות עברית מחודשת, מושרשת במסורת ובמורשת קדומים, וסדרי הנהגה עצמית גם בימי שלטון זר; 3. העזרה הנאמנה של העם היהודי בתפוצות. סייע לנו גם מצפון האנושות, אחרי השואה האיומה ביותר בימי שלטון הנאצים; שבא ליד גילוי בעצרת האומות המאוחדות בנובמבר 1947.

עם קום המדינה לא הוגשם עדיין חזון הגאולה, ואנו רחוקים מרחק רב מהמנוחה והנחלה. מאז חודשה מדינת ישראל גדלנו פי שלושה וחצי, אולם אין בישראל אלא כשמונה עשר אחוזים של העם היהודי, ופחות מארבעים אחוז של שטחי המדינה מאוכלסים.

עד הקמת המדינה היו שני גורמים לעלייה: החזון המשיחי והמצוקה. רוב היהודים מארצות המצוקה כבר הגיעו ארצה, פרט למרכז היהודי הגדול במזרח־אירופה, שנותק מהיהדות ומהארץ זה כחמישים שנה, ושערי היציאה נעולים בפניו. אולם לא אבדה תקוותנו, שגם לכל הרוצים להצטרף אלינו מיהדות ברית המועצות תינתן הרשות לעשות זאת. בינתיים העלייה פוחתת, ובכל שאר ארצות־המצוקה יש רק כחצי מיליון יהודים. אולם עם קום המדינה נוצר גורם חדש, שלא הפעלנו עדיין כראוי, מתוך היותנו כפותים למסורת של ההסתדרות הציונית שתש כוחה וכמעט נתרוקנה מתוכנה הגואל. הגורם החדש הוא – הכוח המושך של המדינה, של עצמאות ישראל ומפעלה החלוצי, המהפכני והגואל. עוד לא תם תפקידנו בארצות־המצוקה, אבל מרכז־הכובד הכמותי והאיכותי של העם היהודי, שעד מלחמת־העולם הראשונה השתכן באירופה, עבר מאז ליבשת אמריקה הצפונית וגם במידה ידועה הדרומית. גם בארצות אירופה המערבית ישנם מרכזים יהודיים לא קטנים, בעיקר בבריטניה ובצרפת. אם מדינת ישראל תתבצר, תתייצב ותתעלה גם מבחינה חומרית־כלכלית וגם מבחינה מוסרית־רוחנית, ודבר זה לא ייבצר מאיתנו – אין ספק שגם בארצות שאין בהן מצוקה ולחץ יימשכו רבים למולדת־הקדומים של עמנו, כי ימצאו כאן ערכים ונכסים שאין ליהודים בשום ארץ אחרת – עצמאות ושלמות ומקוריות יהודית ואנושית בכל גילוייהן: בתחום הכלכלה, המדיניות, החברה, התרבות, המדע והתורה.

בארבעה דברים תמשוך ישראל עולים מארצות־הרווחה: בזיווה ובטוהרה של העצמאות הדמוקרטית והמתקדמת בישראל; ברמה התרבותית והמוסרית של העם הישראלי; באפשרויות ליוזמה יוצרת וחלוצית; בתנאים כלכליים נאותים.

אסור לשכוח לרגע שרוב שטחי המדינה אינם מאוכלסים ואינם מעובדים. ישראל נתברכה בשני ימים. ההבטחה בתורה – 'וּשַׂתִי את גבולך מים־סוף ועד ים פלשתים' נתקיימה רק בימינו. בימי בית ראשון הייתה אילת הנמל היחיד של ישראל בים־סוף, וגם זה רק לסירוגין; ובימי הבית השני, מימי החשמונאים ועד החורבן, הייתה יפו הנמל היהודי היחיד בים התיכון, שבתנ"ך קראו לו 'ים הפלשתים'. לפני כשבע־עשרה שנה שחררנו את אילת, לאחר ששחררנו לפני־כן את יפו וחיפה, וגבולנו נמשך מן הים התיכון עד ים־סוף, ויש לנו גישה ימית ישירה לאירופה ואמריקה ואפריקה המערבית דרך הים התיכון;

וליבשת אסיה, אוסטרליה ואפריקה המזרחית דרך ים־סוף. אולם בלי אכלוס הנגב והפיכתו למרכז התעשייה בישראל – כי בנגב מרוכזים כמעט כל האוצרות הטבעיים של ארצנו – לא תמלא אילת את תפקידה הגדול, הכלכלי והמדיני, ביחסינו עם עמי אסיה ואפריקה המזרחית, שנועד לה על־ידי עמדתה בצומת שלוש יבשות. גם לא נוכל להתעלם מהסכנה הביטחונית של ריכוז עמנו ברצועה הצרה שעל שפת הים התיכון, בעיקר בסביבת יפו: ופיזור האוכלוסין לא ייתכן בלי פיזור התעשייה. עד עכשיו לא דאגנו דיינו גם לטיפוח התעשייה בעמדות־הפיתוח הקיימות כבר.

אם כי מטעמים גיאוגרפיים, היסטוריים, מדיניים וכלכליים, יחסינו הבין־לאומיים מתרכזים עכשיו במערב – עלינו לראות השינויים המתחוללים. במפה המדינית בעולם, ובעיקר באסיה ובאפריקה. ונחטא לעתידנו אם נתעלם מהעובדה הניצחת שרוב המין האנושי שוכן ביבשת אסיה, שבה נולדו כל האמונות השולטות בעולם, ובה עמדה גם עריסת התרבות האנושית בימי־קדם, ובה שוכנים העמים הגדולים ביותר בעולם, והדרך אליהם היא דרך הנגב ואילת.

היינו העם היחיד במזרח־התיכון ובעולם כולו בימי־קדם, שפילס לעצמו נתיב מיוחד ועצמאי בתפיסתו האלוהית והמוסרית, ועמד במאבק מתמיד, מדיני ורעיוני, ולעתים גם צבאי, עם שכנינו עד חורבן בית שני. אחר כך היינו העם היחיד שלא נכנע לנצרות ולאיסלם, כששתי דתות אלה, שינקו ממקור ישראל, כבשו עמים גדולים ואדירים בתוכם חיינו. אנו בודדים בעמים. מבחינת מסורתנו, לשוננו ואמונתנו. כל העמים השכנים לישראל בתקופת התנ"ך נכחדו ועברו מן העולם, וזכרם לא נשאר אלא בחורבות, בתילים, בפירמידות ובכתובות גנוזות. בימינו אלה נמחה אפילו שמו של העם שהייתה לו היסטוריה ארוכה של ששת אלפים שנה ויותר, והיה מהעמים התרבותיים הקדומים באזור הנילוס – השם של מצרים. אולם עם ישראל חי וקיים ושומר על רציפות ההיסטורית; ואחרי שנות אלפיים חזר מפיזוריו לארץ מחצבתו, חידש מדינתו והחיה בפיו לשונו העתיקה, העם התנ"כי היחיד המוסיף היום לדבר בלשון שדיברו אבותיו מימי אברהם אבינו מלפני ארבעת אלפים שנה בערך. אבל למרות היותנו חבר שווה־זכויות באו"ם – רבים מהעמים החברים באו"ם אינם מכירים בישראל, ומה שגרוע ביותר: שכנינו לא השלימו כלל עם עצם קיומנו, ועדיין אנו נצורים על כל גבולותינו ביבשה. נוסף למזימות של מלחמת־השמד מצד כמה שכנים עוד מתנהלת נגדנו מלחמה זעירה על־ידי חבורות רוצחים ומחבלים הנשלחות אלינו מזמן לזמן מעבר לגבולות, ונמשך החרם הכלכלי נגדנו מצד הליגה הערבית. בעיית ביטחוננו חמורה כאשר הייתה, ואנו חייבים בכוננות מתמדת וגוברת ובשכלול כוחו המרתיע של צה"ל. אבל בל נתנכר לקולות בודדים הבוקעים ותובעים הכרה בקיום ישראל וסידור יחסים נורמליים בין שני העמים השמיים. עלינו, כמובן, לעודד כל מגע אפשרי עם שואפי־שלום באמת בקרב הערבים, כי ברית־שלום ושיתוף־פעולה עם כל שכנינו היא משאת־נפשנו כל הימים, מיום הכרזנו על חידוש עצמאותנו לפני קרוב לשמונה־עשרה שנה. זהו גם צורך עולמי.

השלום הנכסף בוא יבוא, אבל עד בואו עלינו לשקוד על הגברת ביטחוננו. שלומנו וביטחוננו תלויים בשניים: בכוחו המרתיע של צה"ל ובמעמדנו בזירה הבין־לאומית. ושניהם מותנים בין השאר בטוהר המוסרי של מוסדותינו הממלכתיים. זוהי האחריות הרבה המוטלת על חברי הכנסת כנציגי העם – ולא רק עליהם. זוהי האחריות של כל

אזרח במדינה. סוד קיומנו בין עמים זרים ושוטנים, סוד עמידתנו מעטים מול מרובים, בימי־קדם ובימינו אלה, סוד ניצחוננו במלחמת־הקוממיות שהנחיל לנו קיומנו, חירותנו ועצמאותנו – הוא עליונותנו האיכותית, עליונות מוסרית ותרבותית. ורק בשמירת עליונות כפולה זו ובהגברתה המתמדת נעלה ונבצר עוצמתו של צה״ל, נשמור על מעמדנו הבין־לאומי ונחזק אותו, נגביר הכוח המושך של ארצנו ונעמיק זיקת היהדות בתפוצות למדינת ישראל. על ישראל למצוא מסילות לעמי אסיה, נושאי תרבות עתיקה ועצמאית, ובתוכה סין הגדולה באומות. עלינו לחזק קשרינו התרבותיים, הכלכליים והמדיניים עם עמי אירופה ואמריקה, שבתוכם נפוצה יהדות הגולה, ומהם ירשנו כיבושי המדע והטכנולוגיה. עלינו להוסיף להגיש עזרת־אחי נאמנה, ביכולתנו הצנועה, לעמי אפריקה המשוחררים והמשתחררים, ולקיים איתם יחסי־ידידות ושיתוף־פעולה כלכלי ומדיני.

אולם גורלה, עתידה ומעמדה של ישראל יוכרעו יותר מכל בחזית הפנימית, והמפריעים יהיו ארבעה אלה:

א. כושר המדינה ורצון העם למשוך עולים מכל התפוצות, ובייחוד מארצות־הרווחה, שבהן רוכז עכשיו רוב העם היהודי, וקליטתם המהירה והנאמנה.

ב. יכולתנו, כושרנו ורצוננו החלוצי לפתח הארץ, כולל השממה רחבת־הידיים בנגב ובדרום והשטחים הריקים בצפון, ולבנות משק מסועף בחקלאות, בתעשייה, בימאות ובתחבורה, נושא עצמו ומבטיח לעם בישראל עצמאות כלכלית ורמת־חיים נאותה.

ג. מאמץ מוגבר והולך לטפח החינוך הכללי והמקצועי בבתי־ספר יסודיים, תיכוניים וגבוהים, ולהפוך את העם בישראל, בלי הבדל עדה, דת וגזע, למרכז רב־ערך ואדיר־יצירה מכל שטחי המדע והמחקר, הספרות והתורה, האמנות והרוח.

ד. עיצוב חברה חדשה בת־חורין ומתקדמת, הבנויה על עזרה הדדית, אהבת הבריות, צדק ושלום. ללא קיפוח ואפליה, חברה שתהיה תפארת לכל יהודי באשר הוא ולאור גויים.

המשימות של מדינת ישראל לא יבוצעו אך ורק בכוח השלטון, המנגנון והחוק, אלא בהיחלצות רובו של העם. ביטחון המדינה, קליטת עולים ומיזוגם, הפרחת השממה, הבטחת רמה תרבותית גבוהה לכל הדור הצעיר והפיכת ישראל למרכז ספרות ומדע, מחקר ותורה, לא ייתכנו בלי התנדבות חלוצית של נוער וקשישים. ועל מחנכי הדור לדאוג לעילוי האדם, טיפוח סגולותיו החלוציות הגנוזות, טוהר נפשו, כשרו המעשי ועשרו הרעיוני. לשם כך יש להשקיע מאמצים מיוחדים להעלאת מעמד המורים, ולהכשיר מורים מוסמכים. המסוגלים להיות מחנכים ואנשי־מופת לתלמידיהם וחניכיהם. אולם יש לחנך לא רק את הנוער. החינוך הדרוש לכל אדם בישראל, בכלל זה האקדמאים, הוא: שיידע לא רק לדרוש מאחרים, – מהמדינה, מהעירייה, מהנהלת המפעל שבו הוא עובד, – אלא לתבוע מעצמו. בתביעה זו יוכר גדלו של אדם, תתגלה אחריותו החברתית, ובה סוד החלוציות, שבלעדיה לא נבצע משימתנו ההיסטורית.

לאחר שכל חברי הכנסת הנוכחים מסרו הצהרת־האמונים, הוצע קדיש לוז כיושב ראש הכנסת, וברוב של 102, כשתשעה נמנעים ואיש לא מתנגד, נבחר קדיש לוז. נבחרו גם שמונה סגנים

ליושב־ראש: ישראל ישעיהו, דבורה נצר ורות הקטין מה"מערך", אריה בן־אליעזר ויוסף סרלין מגח"ל, טובה סנהדראי מהחזית הלאומית־הדתית, יצחק נבון מרפ"י ואמה תלמי ממפ"ם.

ביום 29 בנובמבר הודיע נשיא המדינה ליושב־ראש הכנסת כי לאחר שהתייעץ עם נציגי הסיעות בכנסת השישית החליט להטיל על חבר הכנסת לוי אשכול את התפקיד להרכיב את הממשלה, וביום כ׳ בטבת תשכ"ו (12.1.1966) הציג אשכול את הממשלה בפני הכנסת, המורכבת מנציגי המערך, מפד"ל, מפ"ם, ליברלים עצמאיים ופועלי אגודת ישראל. שלושה מחברי הממשלה הקודמת – דוב יוסף, שר המשפטים, גולדה מאיר, שרת־החוץ, ועקיבא גוברין, שר־התיירות – לא נכללו בממשלה זו. הממשלה מנתה 18 חבר: לוי אשכול – ראש הממשלה ושר־ביטחון, אבא אבן – שר החוץ, יגאל אלון – שר העבודה, זלמן ארן – שר החינוך. והתרבות, יוסף בורג – שר־הסעד, מרדכי בנטוב – שר־השיכון, ישראל ברזילי – שר־הבריאות, חיים גבתי – שר־החקלאות, ישראל גלילי – שר בלי תיק, זרח ורהפטיג – שר־הדתות, משה כרמל – שר התחבורה, פנחס ספיר – שר־האוצר, חיים יוסף צדוק – שר המסחר והתעשייה, משה קול – שר הפיתוח והתיירות, בכור שלום שיטרית – שר־המשטרה. חיים משה שפירא – שר־הפנים, יעקב שמשון שפירא – שר המשפטים, אליהו ששון – שר־הדואר.

מר לוי אשכול בהציגו את הממשלה אמר:

> הממשלה החדשה תשתית את פעולתה על קווי־היסוד שבעיקרם הם קווי־היסוד שעל פיהם פעלו הממשלות הקודמות וחלקם נקבע במשא־ומתן שהתנהל עם המפלגות השותפות לקואליציה. קווי־יסוד אלה מונחים לפניכם.
> שאיפותיה ומאמציה של ישראל בזירה הבין־לאומית יוסיפו להיות מכוונים לחיסול תוקפנות ולוחמה; לעקירת אפליה גזעית ודתית; להשלמת שחרורם של עמים ממשטרים קולוניאליים ולהגברת קצב פיתוחם. נפעל במידת יכולתנו למען הסכמים בינלאומיים ואזוריים לקידום הגבלת החימוש ופירוק הנשק, לרבות הנשק הגרעיני, תוך פיקוח הדדי מוסכם. דאגתה המדינית והביטחונית של הממשלה בשנים הקרובות, מטבע הדברים, תוקדש בעיקר למצב באזור המזרח הקרוב. המטרה המרכזית של ישראל באזור זה היא קידום השלום. אנו שואפים ליחסים מושתתים על כיבוד עצמאותן ושלמותן של כל מדינות האזור. הגיע הזמן שהמדינאים הערבים יסגלו להם תחושה מציאותית נכונה וירפו ממזימתם המוצהרת לשנות את מפת האזור תוך אשליות התעלמות מקיומה של ישראל.
> ישראל ועמה מהווים חלק בלתי־נפרד מהאזור. אין זאת אומה שזינקה לפתע בחיי המרחב הזה זוהי אחת האומות שעיצבו את דמותו של המרחב וקבעו את מקומו בהיסטוריה האנושית. בכוחה וברצונה של ישראל לתרום גם בעתיד, תוך כדי התפתחותה, לקידומו ולשגשוגו של המזרח התיכון. במידה שקיימות בעולם הערבי נטיות – ולו גם רכות והססניות של מחשכה מתונה וחיובית על יחסי ישראל־ערב נפעל לעידודן ולטיפוחן ככל שתשיג ידנו. אולם יודעים אנחנו, לצערנו, כי המגמה המוצהרת כיום בעולם הערבי מנוגדת לשלום ולדו־קיום. ראשי מדינות ערב מטפחים בעולם הערבי את רעיון התכונה למלחמה. הם מגבירים את מירוץ הזיון במזרח התיכון. הם המקיימים והמדרבנים לפעולה את ׳הארגון לשחרור־פלשתינה׳ ואת הארגון ׳אל־פתח׳. נוסיף לפעול על־כן לביצור עוצמתה הצבאית

של ישראל. מדינת ישראל חזקה היא ערובה ראשונה במעלה לשמירת השלום באזורנו. מגמת ישראל היא מניעת מלחמה. מגמה זו מחייבת הגברת כוחה של ישראל בכל השטחים: באדם, בכלכלה, בתרבות, בטכנולוגיה ובמדע.

הבעתי תקווה לפני שנתיים שבמקביל להידוק יחסינו עם ארצות־הברית, צרפת ובריטניה תשרור יתר הבנה גם בין ברית־המועצות וישראל. אומנם לא חלה התקדמות רבה בכיוון זה, אך אין להתייאש מעצם המגמה. אין ישראל נותנת יד למה שקרוי 'המלחמה הקרה'. ישראל תומכת בעיקרון של חובת ההימנעות מן השימוש בכוח לפתרון סכסוכים טריטוריאליים, כפי שהגדירה אותו ברית המועצות בראשית 1964. נציגי ברית המועצות הצהירו אז כי תחולתו של עקרון זה הוא אוניברסלי.

בעוברו לדבר על בעיות המשק אמר מר אשכול כי "מגמת מדיניותנו הכלכלית חייבת להיות להקים ולפתח משק בריא ומתקדם בחקלאות, בתעשייה, בתחבורה – בים, ביבשה ובאוויר – בתיירות. במסחר, במדע ובידע תוך קיום רמת־חיים הולמת של האוכלוסייה במזון, בשיכון, בחינוך, בבריאות, בתרבות וכיוצא באלה.

"טרם נמצא האיזון בין שתי שאיפות אלו. קידום רווחתה של האוכלוסייה הוא בחלקו על חשבון קצב התפתחות המשק וביסוסו. גרמה לכך המציאות המיוחדת במדינה הקולטת עלייה המונית מארצות מצוקה. הימים הבאים מחייבים מאמצים לעלות בשלבי סולם העצמאות הכלכלית. הכול מודים כי במה שעשינו עד כה הנחנו יסוד לעצמאות כלכלית; אבל מה שהיה טוב לשמונה־עשרה השנים הראשונות של המדינה אינו מספיק לשנים הבאות.

"בעייתנו העיקרית כיום היא להגיע למקסימום תפוקה של גורמי־היצור הקיימים. חייבים לבדוק רווחיותם של מפעלים ומשקיותם ולמצוא דרכים להעלאת פריונם ותפוקתם. עלינו להתקדם לצמצום הגירעון במאזן המסחרי שלנו. יש להאט את הגידול בצריכה, המתבטא כיום בשישה אחוזים לשנה לנפש. שיעור של ששה אחוזים אין לו כמעט דוגמה בעולם. העלייה בתפוקה צריכה להיות גדולה מהעלייה בצריכה. יש להפנות יותר מקורות פנימיים להשקעות במשק לשם הגדלת היצוא והיצוא. ויש להגדיל התפוקה של כל עובד ביצור, בשירותים ובמִנהל על־ידי העלאת פריון העבודה וייעול הייצור. עלינו להפיק על כל יחידת השקעה בכסף ובכוח־אדם – יותר נחושת, יותר פוספטים, יותר טקסטילים, ממה שהפקנו עד עתה. המשק הציבורי וההסתדרותי והמשק הממלכתי חייבים אף הם, כמשק הפרטי, לעמוד במבחני ההתחרות, היעילות והגברת התפוקה. עליהם להיות רנטביליים יותר. המפעלים שלנו כולם חייבים לפעול ברמה המקובלת בחוץ־לארץ, לפחות במערב־אירופה, כדי שנוכל לעמוד בהתחרות בשווקים בינלאומיים.

"משהו השתבש במה שקוראים מוסר העבודה וביחסי העבודה במדינה צעירה זו. עדים אנו לתופעות משונות ומזיקות של תרבות מאבק מעמדי זר ומופקר אשר תנועת עובדים המכבדת עצמה והמדינה כולה לא יוכלו להשלים עימן. תופעות אלה באות לידי ביטוי בלחצים בלתי־חוקיים ובלתי־מוכרים על־ידי ההסתדרות או איגודי־עובדים, באמצעות שביתות והפסקות־עבודה פתאומיות, ומה שקוראים פראיות. יש שביתת־האטה, יש שביתת־חיפזון, שביתת־שבת, שביתת־רעב. בולטים בתופעות אלה אי־קיום הסכמים כתובים ודרישות־יתר גם מצד עובדים שמשכרתם גבוהה. על הממשלה לשים מחסום כנגד היווצרותם של לחצי־שכר בלתי־מוצדקים בביתה היא, בשירות הממלכתי, עלינו לדעת כי יש גבול להטבת שכר ולהטבות סוציאליות בכל סולמות ההכנסה, כשם שצריך להיות גבול להפקת רווחים מופרזים ובזבוזם על חיי־מותרות ראוותניים".

לאחר שהזכיר עוד אשכול הצורך בפיזור האוכלוסין ואכלוס אזורים שוממים במדינה וכן הצורך בשיכון תושבי שכונות־עוני ומבנים רעועים בערים והרחבת החינוך בגנים ובבתי־סֵפר תיכוניים קרא שמות חברי הממשלה החדשה והציע לכנסת לאשר הרכב הממשלה וקווי־היסוד.

אחרי ויכוח שנסתיים באותו יום הביעה הכנסת, ברוב של 1 נגד 41, אמון בממשלה. כעבור ימים אחדים, ביום 17.1.1966, הודיע שר־האוצר על מינוי סגני־שרים: ד״ר צבי דינשטיין – סגן שר הביטחון, ד״ר קלמן כהנא ואהרן ידלין – סגני שר החינוך והתרבות, אהרן אוזן – סגן שר־החקלאות, ד״ר ישראל שלמה בן־מאיר – סגן שר־הפנים, יהודה שערי סגן שר־הפיתוח.

שר־האוצר, פ׳ ספיר, מגיש הצעת תקציב ומרצה על הבעיות והצרכים של המדינה • דברי מ׳ דיין וז׳ שרף בוויכוח

ביום 14.2.1966 הגיש שר־האוצר, פ׳ ספיר, את תקציב המדינה לשנת 1966/7, וקבע כי המדיניות הכלכלית של הממשלה אינה שונה מזו של אשתקד. ״קליטת העלייה, שברובה המכריע באה הנה בשמונה־עשרה השנים שלאחר קום המדינה בחוסר־כול, הדריכה פעולתנו כל השנים האלה. מתן שיכון לעולים, הבטחת מקורות־תעסוקה עבורם, הרחבת רשת החינוך ושאר השירותים החברתיים, הקמת מאות ישובים בכל אזורי הארץ ופיתוח ענפי החקלאות והתעשייה כל אלה דרשו השקעות גבוהות. תנופת קליטה ופיתוח זו, אשר כמעט אין לה אח ודוגמה בעולם, היא שאיפשרה לישראל להגדיל מספר אוכלוסייה כמעט פי ארבעה מאז קום המדינה, והיא שהביאה למצב שבו גדל התוצר הלאומי הגולמי הריאלי מאז 1952 – זו השנה הראשונה שיש לנו עליה נתונים מדויקים – פי שלושה וחצי, והגיע ל־11 מיליארד לירות בשנת 1965. מספר המועסקים גדל מ־540,000 בשנת 1952 ל־900,000בקירוב ב־1965. היצוא עלה מ־86,000,000 דולר ל־750,000,000 דולר בערך אשתקד. עברנו מצנע וקיצוב לשפע ורווחה. כתוצאה מאלה וממעמסת הביטחון גדל גם הגירעון במאזן המסחרי מ־307,000,000 דולר ב־1952 לחצי מיליארד דולר בקירוב בשנת 1965. שילומים ופיצויים אישיים מגרמניה, המגבית ומלווה העצמאות, השקעות פרטיות וסעיפים אחרים של יבוא הון אִפשרו לא רק כיסוי הגירעון הגדל, אלא גם הגדלת היתרות במטבע־חוץ. בשנת 1965 בלבד עלו היתרות מ־600,000,000 דולר ל־700,000,000 בקירוב.

״אולם יש לציין שיבוא ההון הוא בחלקו הגדול מלוות, אומנם לטווח ארוך ובתנאים נוחים. אבל בהגיע הזמן יש לפרוע אותם, ואנו מצווים על כך כבר בשלב זה. בשנת 1966 אנו, הממשלה ושאר הגורמים במשק, פורעים מלוות בסך 250,000,000 דולר, היינו 750,000,000 לירות, וזהו סכום לא קטן שמוצא ביטויו בתקציב המדינה. חובות המדינה מסתכמים בסך של 1.2 מיליארד דולר, סכום לא קטן. והיתרות שיש בידינו מגיעות ל־700,000,000 דולר ומעלה. זאת אומרת שהחוב שלנו הוא 500,000,000 דולר. אבל יש לציין שמדינה במצבנו אינה יכולה להרשות לעצמה להתקיים בלי יתרה במטבע־חוץ. פירושו של דבר שפחות ופחות אנו יכולים להרשות לעצמנו גירעון בגודל של חצי מיליארד דולר. אם הגירעון לא יפחת – והמגמה הקיימת בשנים האחרונות היא בכיוון של גידול הגירעון – יאזלו היתרות במטבע־חוץ ונעמוד במצב שלא יספיקו לנו הדולרים לרכישת הדברים החיוניים לסיפוק צרכי הביטחון ולהנעת גלגלי היצור.

״אנו נמצאים עכשיו בשלב שבו ניתן לבצע שינוי מודרג של מעבר מגידול הגירעון לצמצומו, ללא משבר חריף ביצוּר ובתעסוקה, כשבידינו יתרות גדולות של מטבע־חוץ. הצרכים אף אינם כופים עלינו פיתוח בקצב המזורז שידענו עד כה, מכיוון שעם חיסולן הסופי של המעברות השנה

השלמנו בעצם את הפיגור בקליטתם הפיזית של העולים, ואם לא יתרחש נס שכולנו מצפים לו, לא נקלוט, לצערי, בעתיד הקרוב עלייה גדולה.

"עובדות אלה קבעו מדיניותנו בשנה האחרונה, כפי שבאה לידי ביטוי בהחלטות ועדת־השרים לענייני־כלכלה וועדת־הכספים של הכנסת. משמעות החלטות אלה הייתה האטה מסוימת בקצב הגידול והפיתוח וביסוס הקיים וחיזוקו.

"החלטנו על האטת הבנייה, יתר ברירה בהשקעות, מדיניות הלוואות־חוץ נוקשה יותר וכדומה באלה. לא הכול ניתן לבצע במשך שנה אחת. המדיניות בוצעה בחלקה, ומה שבוצע – תוצאות חיוביות. היצוא גדל בשיעור של 13%, והגיע, כאמור, ל־750,000,000 דולר מזה 320,000,000 דולר יצוא תעשייתי ישיר, נוסף על יצוא תעשייתי סמוי על־ידי קניות של תיירים. לעומת זאת עלה היבוא הגלוי והסמוי והגיע ל־1,235,000 דולר. כתוצאה מכך ירד הגירעון לעומת השנה הקודמת והגיע לפחות מחצי מיליון דולר. אין לראות ירידה זו כשיפור מהותי במאזן השוטף, אלא חזרה להתפתחות נורמלית אשר בשנת 1964 חלה בה סטיה בגלל סיבות מקריות. אנו מגיעים השנה ליצוא של 330 דולר לגולגולת, יצוא שאין להתבייש בו. העובדה שניתן השנה לא להגדיל את היבוא ללא פגיעה בהשקעות, בביטחון וברמת החיים, מצביעה על כך שבכוחות משותפים אפשר לצמצם את היבוא לפחות ב־100,000,000 דולר. אולם יש להזהיר: אנו בין הראשונים בעולם ביבוא לנפש – 500 דולר לשנה. יש לפקפק אם מדינה כשלנו תוכל להתמיד בכך לאורך־ימים. יבוא בהיקף כזה מהווה מעמסה שספק רב אם מדינה בת 2.5 מיליונים נפש תוכל לשאת בה. עלינו לעשות היטב את חשבוננו כדי שלא נעמוד יום אחד במצב בו לא נוכל לשאת במעמסה. אם נחזור להתפתחות בשנת 1965, הרי הנתונים הסטטיסטיים הבלתי־שלמים מראים כי חלה האטה במרוץ להעלאת רמת־החיים שבו אנו נתונים. בעוד שבשנים האחרונות הייתה העלייה ברמת־החיים 6%־7% לנפש – הגיעה השנה ל־5% בלבד. למעשה הגענו לרווייה בהספקה ובצריכה של מזונות בסיסיים, ואף נכסים בני־קיימא כמכשירי רדיו, גז ומקררים יהיו תוך זמן קצר כמעט בכל בית בישראל.

"ההאטה חלה בעיקר בתחום הבנייה. התחלות הבנייה, אשר הן שיקבעו את קצב הבנייה גם לשנים הבאות, ירדו מ־5.5 מיליונים מ"ר בשנת 1964 ל־4.5 מיליונים מ"ר בשנת 1965, היקף שהוא עדיין גדול בהרבה מההיקף בשנת 1963. האטה בבנייה, אשר חרגה מעבר לכל פרופורציה בשנת 1966, היא בעיקרה תוצאה ממדיניות ממשלתית מכוונת לצמצום הבנייה הציבורית ולהגבלות מסוימות של בנייה פרטית. בנייה מופרזת הייתה תופעה כלכלית ומשקית שלילית, ואני יכול לציין בסיפוק שענף זה חוזר ונכנס למצב נורמלי ותקין.

"בשאר ענפי המשק חלה התפתחות חיובית, אם כי היקף היצוא לא עלה כבשנים קודמות, בגלל מדיניות הריסון הכללית.

"יש גידול בשיעור של 10% בערך בתפוקה התעשייתית, אשר הגיעה לשבעה מיליארדים לירות בקירוב, וזאת כאשר תוספת כוח־האדם בתעשייה הגיעה ל־1.5% בלבד, ותוספת שעות־העבודה ל־0.4% בלבד. מכאן שחלה עלייה ניכרת בתפוקה לעובד, שמקורה בניצול גובר והולך של מיכון מתקדם אשר הוכנס לתעשייה בשנים האחרונות.

"בחקלאות הייתה תוספת התפוקה קטנה השנה. האבטלה במשק, על אף הגידול בשיעור של 4% בערך בכוח־העבודה, הוסיפה לרדת למינימום שכמוהו טרם היה במדינה, והממוצע היומי של מובטלים ירד אף למטה מזה שהיה בשנת 1964.

"על תופעות אלה יש להוסיף המשך הפיתוח בכל התחומים של התשתית הכלכלית. דוגמאות

אחדות מתחומים שונים מראות הרחבת המשק בשנת 1965. בשנה זו סיימנו בניית הנמל עמוק־המים באשדוד. הושלם והופעל הנמל החדש באילת, כולל מחסנים ומתקנים לטעינת מחצבים בתפזורת. כן הושלם באילת שלב א׳ של מזח־הדלק, המאפשר פריקת מכליות־ענק. בתחום התובלה היבשתית הושלמה מסילת־הברזל מבאר־שבע לדימונה, ובניית המסילה לאורון נמשכת. הקשר הסדיר באמצעות הרכבת עם נמל אשדוד הושלם, והושלמו מסילות בתוך הנמל. בפיתוח הכבישים הושגה התקדמות ניכרת בסלילת הכביש מסדום לאילת: חלק ניכר של הכביש לבאר־שבע שוקם והורחב. הושלמה הרחבת הכביש נתניה־חדרה. הורחבו ושופרו הכניסות לתל אביב וירושלים. בתחום החשמל: הופעלה לראשונה תחנת־הכוח המשולבת להפקת חשמל ולהמתקת מי־ים באילת. הולכת ומושלמת תחנת־כוח חדשה בחיפה, בכושר תפוקה של 280 אלף קילוואט, שהם תוספת של 40% לכושר־התפוקה הקיים, והוצא מכרז לתחנת־כוח נוספת. כן הושלם קו המתח הגבוה עד לפארן, ובזמן הקרוב יושלם גם הקו עד לתמנע, וכך תחובר גם אילת לרשת־החשמל הארצית. אשר לפיתוח אוצרות־הטבע יש לציין התחלה בהפעלת התנור לקליית פוספטים באורון והרצת המִתקנים לקליית חרסית במכתש רמון. בשני המפעלים גם יחד ההשקעה היא כ־50,000,000 לירות. הוגברו גם קידוחי הנפט והגז שהניבו פירות, כגון גילוי שדה־גז חדש בברבור. עלתה תפוקת הנפט עם גילוי בארות נוספות. תפוקה של 150,000 חביות, שאליה הגענו בינואר 1965, היא אומנם רק חלק עשירי מצרכינו, אך אין לזלזל בה. התחלנו להשתמש בגז שגילינו כתחליף לחומר־דלק אחר.

״מוביל־המים הארצי הושלם והופעל, ונמשכו הפעולות לביסוס ההתיישבות החדשה. השלמנו את שיפוצם והרחבתם של בתי־הזיקוק לכושר יצוּר של חמישה מיליונים טונות, לעומת כושר ייצור של מיליון טונות בלבד, כפי שהיה בזמן שמסרו לנו הבריטים את המפעל לפני כשבע שנים.

״נמשכת המגמה של שיפור השירותים לעזרה בחינוך, בריאות, תעסוקה ושיכון. הפעולות בתחום השירותים הסוציאליים מכוּוּנות בעיקר לחיזוקן, שיפור מצבן והעלאת רמת חייהן של השכבות מעוטות־היכולת.

״סיימנו בנייתן של למעלה מ־19,000 יחידות־דיור, אשר 11,000 מהן נמסרו לעולים חדשים, והשאר שימשו לחיסול סופי של המעברות, למפוני משכנות־עוני, לזוגות צעירים באזורי־פיתוח ועוד. בארבע השנים האחרונות נבנו במסגרת השיכון הציבורי כ־50,000 דירות במסגרת שיפור תנאי הדיור של מעוטי־יכולת, בלי לכלול בכך עולים חדשים שקיבלו דירות מיד עם בואם. בשנת 1965 התחלנו לבנות כ־17,000 יחידות־דיור שיושלמו בשנת 1966.

״המשכנו בהעלאת רמת־החינוך הכללית, ומספר התלמידים הכללי מגיע לשבע מאות אלף בערך. הרחבנו ככל האפשר והעמקנו חינוכם של בנים למשפחות מעוטות־יכולת על־ידי מתן פטור משכר־לימוד בבתי־ספר על־יסודיים ל־40% מכלל התלמידים, על־ידי הרחבת רשת הגנים מתחת לגיל חינוך־חובה, על־ידי הרחבת רשת הכיתות של יום־לימודים ארוך עוד. העלינו הרמה של חסרי־מקצוע על־ידי מתן קורסים לעשרות אלפי בני־נוער ומבוגרים באזורי־פיתוח ובשאר חלקי הארץ, העלינו מענקי הסעד והביטוח הלאומי. הרחבנו מעגל הילדים הנהנים מתמיכת הביטוח הלאומי. הגדלנו תוספת־המשפחה לילדי שכירים והגדלנו המענק בדמי־לידה.

״פעולות אלה שביצענו השנה חיזקו את המשק, העלו רמת־החיים של שכבות מעוטות־יכולת. לא אפרט הפעולות שנעשו לחיזוק ביטחוננו וכושר ההרתעה של צה״ל. אך על כל ההתפתחויות החיוביות האלה מעיבה התפתחות אחת שלילית וחמורה – ההתפתחות בתחום השכר. כאן נפרצו הסכרים והגיע לשיאו תהליך שהחל כבר לפני שנים מספר – בעצם הוא נמשך זה עשר שנים,

מאז השביתות של בעלי המקצועות החופשיים בשנת 1956 – של העלאות שָכר ניכרות, המלוות בערעור מוחלט של יחסי־עבודה ומוסר־עבודה. העלאות השכר נותקו למעשה מקשר לגידול הפריון ולאפשרויות המשק, ולכך היו ויהיו השלכות בתחומים שונים, משקיים ותקציביים. עליית השכר לעובד בשנה האחרונה הייתה 18–17 אחוזים בממוצע, וההכנסה הממוצעת לעובד גדלה והגיעה ל־470 לירות לחודש לעומת 406 לירות בשנת 1964. אגב, מספר זה יש בו כדי להטעות, משום שבחישוב הממוצע כלולים גם נערים עובדים ואחרים ששכרם נמוך בהרבה. בכך הייתה השנה האחרונה המשך ואף החרפה של תהליך הקיים במשק זה מספר שנים. מאז 1961 עלה השכר הריאלי הממוצע לשכִיר במשק ב־28%, ואם נחלק זאת לפי ענפים תתקבל התמונה הבאה: בחקלאות עלה השכר הריאלי ב־28%, בחרושת ב־23%, בבנייה ב־38%, במסחר וכספים ב־23%, בתחבורה ב־29% בשירותים ציבוריים ועסקיים ב־32%, ובשירותים אישיים עלה השכר הריאלי מאז־1961 ב־19%.

"עלייה זו הייתה מעבר ומעל־לעליית פריון העבודה, ולכן הייתה עליה זו גורם מכריע בעליית המחירים, הן מצד הביקוש והן מצד גידול הוצאות היצוּר, והיא גרמה לגידול היבוא ולגידול הגירעון. בגלל הצריכה הגדלה והנוספת, שמקורה בגידול השכר, לא יכולנו להגדיל במידה מספקת השקעות שמגמתן הגדלת היצוּר, ומצד שני העלינו את היבוא. חיינו בהווה על חשבון העתיד. אכלנו וצרכנו יותר מכפי שיצרנו: כאילו מישהו אחר ישלם בעד זה. אפשר לשאול מדוע נתתם? ממשלת ישראל נאבקה על כך לא פעם במשך עשר השנים האחרונות, אבל זהו חלק מהמס שאנו משלמים למשטר דמוקרטי חופשי. יש מדינות, ויש מי שקורא להן סוציאליסטיות, שבהן אין שביתות, אין תביעות־שכר, אין ועדי עובדים – שם קובעת הממשלה את השכר, אם לעליה ואם לירידה. במשטר דמוקרטי קורה מה שרוצים האזרחים.

"אבל הגענו למצב שבו חייבת הממשלה להשתמש בכלים אשר ברשותה, כדי שעליות־השכר הגדולות לא יביאו לזעזועים קשים במשק.

"כשניגשנו להכין את התקציב לשנת 1966/7 עמדנו במצב של הכנסות הרחוקות מרחק רב מההוצאות. השנה הגיעו תוספות־השכר הישירות בתקציב ל־260,000,000 לירות, בעקבות ההעלאות הניכרות שחלו בשכר העובדים. כן חלה עלייה ניכרת בתקציב הביטחון: "עלו במידה רבה החובות שעלינו לפרוע; גדלה השתתפותנו בתקציב ההתיישבותי של הסוכנות. כל אלה מסתכמים בתוספת של 600,000,000 לירות לפחות. עמדה לפנינו אפשרות ראשונה לקצץ בשירותים שהמדינה נותנת לאזרחיה. פירושו של דבר – נסיגה מכל אותם עקרונות כלכליים וחברתיים המדריכים אותה זה שנים. פירושו – קיצוץ בחינוך ובבריאות, בשיכון ובסעד, ואולי אף בביטחון. זה בוודאי יפגע בקליטת עולים ובמיזוגם. יש להלכה אפשרות להגיש תקציב גרעוני, היינו: להדפיס הכסף החסר. בכך נגיע לאינפלציה דוהרת. זוהי קודם כל פגיעה בחלשים, כי הם הנפגעים הראשונים מאינפלציה. מבחינה כלכלית פירוש הדבר הורדה בכושר התחרות של משקנו ופגיעה מסוכנת ביציבות המטבע. האפשרות השלישית היא – תקציב מאוזן מתוך שמירה על המטבע ועל השירותים החברתיים, על־ידי הגדלת ההכנסות ממיסים.

"הכנסות המדינה ממיסים ישירים ועקיפים יעלו השנה ב־566,000,000 לירות. 366,000,000 לירות מסכום זה יבואו מגידול טבעי בהכנסות, שמקורו בהתרחבות הכלכלית של המשק ומייעול מנגנון־הגביה. 260,000,000, כלומר רק 8.5% מכלל המיסים שנגבה ב־1966/7, יבואו מהעלאת המיסים הישירים והעקיפים והאגרות. המיסים הנוספים שמוטלים בתקציב זה אינם אלא תוצאה ישרה של תוספות־השכר שבהן מתחייב השנה תקציב הממשלה.

"העלאת המיסים אינה צורך של הממשלה בלבד, גם הרשויות המקומיות, אשר מיסיהן הוקפאו בארבע השנים האחרונות, חייבות לאזן בדרך זו את תקציביהן.

"התקציב לשנת 1966/7 מגיע ל־4,633,000 לירות (ב־633,000,000 גדול מתקציב 1965/6).

"תקציב הביטחון הוא הגבוה ביותר, אבל אינו ניתן לפרסום. תקציב החינוך הוא שני לתקציב הביטחון, והוא התקציב שגדל מאז קום המדינה יותר מכל תקציב אחר. תקציב המדינה גדל פי חמישים. תקציב החינוך גדל פי מאתיים. תקציב להשכלה גבוהה – פי שבע מאות, בשנת תש"ט (1948/9) היה מספר כל התלמידים במוסדות־החינוך, החל מגנים ועד מוסדות אקדמיים – 140,817, ואילו בשנת תשכ"ו (1965/6) – 733,034. בשנת תש"ט (1948/9) היו 25,406 ילדים עברים בגנים; בבתי־ספר יסודיים – 91,133; בבתי ספר על־יסודיים – 10,218; בבתי־מדרש –למורים וגננות – 757; במוסדות אקדמיים –1,935. בשנת תשכ"ז (1966/7): בגנים – 96,000; בבתי־ספר יסודיים – 414,100, בבתי־ספר על־יסודיים – 137,987, במוסדות אקדמיים –26,714".

הוויכוח על התקציב התחיל רק ביום 22.2.1966.

משה דיין (רפ"י) עמד בוויכוח לא על התקציב אלא על המדיניות הכלכלית ששר־הכספים דן בה: "הפעולות השליליות במשקנו, ששר־הכספים ציין בנאומו, אינן תוצאה של קשיים כלכליים אובייקטיביים אלא של 'עבודה עצמית' שלנו. ההוצאות גדלו בגלל תוספת לשכר מעל המידה, שהממשלה בעצמה הייתה אחראית לה. הקושי שלנו להתחרות בשוקי־היצוא אינו נובע מכך שהשוק המשותף מפלה אותנו לרעה, אלא אך ורק משום שהוצאות היצור שלנו הן גבוהות או – אם אצטט את שר־האוצר – משום שאנחנו כוללים ביצור שלנו כמאה אלף עובדים מיותרים. וכשמדברים על קשיים כלכליים יש לדעת שאין אלה קשיים אובייקטיביים, אלא פרי מדיניות כלכלית לא נכונה שלנו. הבעיה והפתרון תלויים בנו עצמנו.

"שר־האוצר הציע לעיין בנאומו מן השנה שעברה, והשאלה שאנו חייבים לשאול את עצמנו היא: מה נעשה בשנה שעברה, בשנת 1965, על־מנת להגשים את המטרות הכלכליות שהציב שר־האוצר בנאומו לפני שנה, ומה יש בתקציב בשנה זו כהתחייבות להגשמת המטרות שהוצבו על־ידי שר־האוצר ועל־ידי הממשלה?

"בשנה שעברה אמר שר־האוצר, כי המטרה המרכזית של מדיניותנו הכלכלית היא להתקרב לעצמאות כלכלית, והאמצעים לכך הם: חשיפת היצור המקומי בפני התחרות של יבוא, הגברת הייעול בעבודה, מיתון וריסון של העלאת השכר. אלה הם האמצעים העיקריים שציין שר־האוצר לפני שנה והשנה הסתמך עליהם. והשאלה היא: מה נעשה בשנה שעברה ומה מוצע לעשות בשטחים אלה השנה?

"בשאלת החשיפה: מה שנעשה, לפי מיטב ידיעתי, היה להביא פחות מ־1% של יבוא מן הערך הכולל של היצור התעשייתי המקומי. ולצפות לחשיפה של למטה מ־1% להביא לידי הבראת המשק – זוהי אופטימיות מוגזמת. השאלה השנייה הייתה – חוסר ייעול. כבר לפני שנה דיבר שר־האוצר על עובדים מיותרים שמהם סובל המשק שלנו. השנה נקב מספר – כמאה אלף עובדים מיותרים. והשאלה היא מה עשתה הממשלה – ולא רק הממשלה, כי השאלה אינה יכולה להיפתר רק במסגרת הממשלה. לממשלה זו – בעבר מפא"י, עכשיו 'מערך' – יש רוב בהסתדרות ובכל מועצות־הפועלים העיקריות. ונציגי מפלגה זו אינם יכולים לטעון שקיים איזה גוף זר אשר בגללו אינם יכולים לבצע מדיניות הנראית להם כחיונית. מה נעשה לפני שנה ומה מציעים עכשיו להבטיח ההשתחררות מעובדים מיותרים? בממשלה עצמה יש עובדים מיותרים, ויש כפילויות בממשלה

ובסוכנות, ויש כפילויות ב׳עמידר׳ ובסוכנות, במחלקה לקליטת עולים. מה עשתה ומה עומדת לעשות הממשלה בעניין זה?

״אולם הנקודה החמורה ביותר היא הנקודה השלישית, שהשר קרא לה בשם ׳ריסון׳ או ׳מיתון תוספת־השכר׳. בשנה שעברה אמר שר־האוצר בנאום התקציב: ׳אנו עומדים בתהליך מתמיד של עלייה בשכר הריאלי. תוספת־היוקר גורמת כיום לעליית הוצאות היצוּר ולעליית מחירים הבאה בעקבותיה. השפעה זו עלולה להיות רצינית במדינת ישראל, שהיא יבואן כה גדול של חומרי־גלם ומוצרים מוגמרים. התוצאה אינה אלא הגדלה לא מוצדקת בהוצאות היצוּר וירידת כושר התחרות של התוצרת הישראלית בשוקי־חוץ. אינני רואה מנוס משינוי השיטה. אני בטוח שבשנת 1965 ישובו לדון בכך׳. זה נאמר בדצמבר 1964. האם דנו בשנת 1965? ואם דנו – מה היו תוצאות אותו הדיון?

״אני בעד שמירת שכרו הריאלי של העובד. השאלה היא איך יושג דבר זה? התשובה לשאלה צריכה לבוא במסגרת של מדיניות כלכלית כוללת. שר־האוצר חושש שתוספת־היוקר, אם תשולם השנה בחודש יוני או יולי, תמיט אסון והרס על המדינה. אבל הוא חייב להגיד מה המדיניות הכלכלית.

״אשתקד – שר־האוצר, הממשלה וגם ההסתדרות קבעו שהתוספת לשכר־היסוד תהיה בגבולות של 3%. גם נגיד בנק ישראל אמר כדברים אלה, ביום 25 בינואר 1966 אמר נגיד הבנק: ׳הממשלה אישרה פה אחד המלצות הוועדה (ועדת הורוביץ, נגיד הבנק), אולם מה שקרה אחר כך חרג מן ההמלצות. העלו את השכר ב־25%, במקום 3%, כפי שהמלצנו, ורוב העיוותים שהוועדה המליצה לסלקם – נשארו בתוקפם.

לשאלה למה ניתנו תוספות־השכר? יש שתי תשובות בפי שר־האוצר:

״אחת – בלשונו ׳הגרגרת׳, כלומר מכריחים אותו על־ידי איומי שביתות. התשובה השנייה – ׳רצון העם׳. מה שהעם רוצה חייבת הממשלה לתת. אולם שתי תשובות אלה היו יפות רק לימי הבחירות. עכשיו טוען שר־האוצר, כפי שדבריו במזכירות מפא״י נתפרסמו ב׳דבר׳: ׳אפילו אם תהיה שביתה ממושכת של חודש ימים בבית־הספר – אסור לנו להיכנע׳. ויש לתמוה: מה קרה ל׳רצון העם׳, ומה אירע ל׳גרגרת׳. מדוע לפני חודשים אחדים, לפני הבחירות ובימי הבחירות צריך היה להיכנע, כי זה היה ׳רצון העם׳ ולא הייתה ברירה, ומדוע עכשיו – לא ניכנע?

״יש לפניי רשימה של שביתות שנתקיימו בתקופה שבין מסקנות ועדת הורוביץ על מקסימום תוספת־שכר של 3% לבין הבחירות. השביתה הארוכה ביותר הייתה של עובדי־הדואר. השביתה נמשכה שלושה שבועות, ואולי למעלה מזה (הם שבתו 2–3 פעמים). שביתת הרופאים נמשכה יומיים. עובדי החשב הכללי שבתו יום אחד. עובדי בתי־החולים הממשלתיים שבתו שעתיים. הארכיבים של משרדי הממשלה שבתו שני ימים, ואחר־כך פעם נוספת שישה ימים. מהנדסי הרכבת שבתו עשרים וארבע שעות. האקדמאים בשירות המדינה שבתו יום אחד. הטכנאים באולפני ׳קול ישראל׳ שבתו יום אחד. עובדי הטלפון והדואר שבתו יומיים. הרוקחים שבתו חמישה ימים. וכאשר נענו לשביתות ולתביעות בלתי־מוצדקות לאחר שביתה של יום או יומיים – קראה היענות זו והזמינה שביתות נוספות. ויום־יום אנו פותחים העיתון וקוראים שהיום הוכרזה שביתה וכעבור־יומיים ישב שר־האוצר והגיע עם השובתים להסדר. וגם אחרים קראו עיתונים וידעו על ההסדרים, וזה גרם לשביתות נוספות.

״שר־האוצר, בכל הביסוסים האידיאולוגיים שלו על ׳רצון העם׳, לא הזכיר משום־מה עוד ביסוס אחד: שתוספות־שכר אלו ניתנו לקראת הבחירות להסתדרות ולכנסת.

"לפני זמן קצר אמרה מזכירת מפא"י, גולדה מאיר, שיש לצאת לעם ולהגיד לו האמת על המצב הכלכלי ואני שואל את אנשי ה'מערך': האם אינכם סבורים שיש משהו ציני ואולי גרוע מציני, בנוהג של מתן תוספת־שכר לפני הבחירות, ההורסת את המשק, ואילו אחרי הבחירות – ללכת לציבור ולספר לו על המצב הכלכלי הרעוע?

"תוספות שכר אלו שהגיעו, לפי דברי נגיד הבנק, ל־25%, גרמו לזעזועים קשים במשק; ולדברי שר־האוצר, אם לא נתגבר עליהם – אנו עלולים להגיע למשבר יסודי, והוא לא יהיה האיש – שיביא את המפתחות לבית־הקברות של הכלכלה הישראלית. יורשה לי, כל אחד מן הציבור, להגיד ששר־האוצר או הממשלה הנותנים יד לתוספות־שכר שהן לפי דעתם הרס הכלכלה המדינית, ועושים זאת בשנת־בחירות, כדי למשוך בוחרים, כלומר שהם מוכנים לערער כלכלת המדינה למען האינטרס המפלגתי – אינם, לפי תפיסתי, אלא מועלים בשליחותם הממלכתית.

"השקעות פרטיות הצטמצמו השנה במידה ניכרת לעומת גידול ניכר בכל אחת מהשנים האחרונות. האם בנוסף לכך צריכה עכשיו גם הממשלה להפחית ולקצץ בפעולות־הפיתוח שלה? לשם הדגמה אגע בשאלת המים בתקציב־הפיתוח. כדי ליצור 300,000,000 מטרים מעוקבים של מים נוספים במדינה עד 1970 יש להשקיע 350,000,000 לירות לשנה. כך הציעו מתכנני־המים, אבל אם הסכום הועמד על 50,000,000, פירוש הדבר שלא יהיו מים נוספים עד 1970, בשנת 1970 ואחרי 1970. כאשר לא יהיו מים נוספים לא יהיה מטר מעוקב של מים נוספים לפיתוח החקלאות, כפי שקראתי ב'תוכנית־החומש לפיתוח החקלאות'. ואיני מדבר על יישוב הגליל והבשור, אלא על התוכנית הצנועה להקמת שניים־שלושה ישובים בשנה. תוכנית זו מחייבת 10,000,000 מטרים מעוקבים נוספים לשנה. הם לא יהיו. לא תהיה גם כמות מים מספקת לתעשייה.

"מה איפוא הטעם בקיצוץ בתקציב זה?

"בנאום התקציב לא ראיתי סימנים, לא מצאתי התחלות להגשמת המדיניות המוצהרת על־ידי שר־האוצר, התחלות הבאות להתגבר על הליקויים ששר־האוצר ציין אותם כמרכזיים עיקריים בכלכלתנו כיום. המדיניות הכלכלית הנוכחית, לא זו המתנהלת מעל במות־ההסברה בימי הבחירות, אלא זו שאנו חיים בה – נוטשת למעשה שני הייעודים העיקריים של מדינת ישראל: הכשרת הארץ לקליטת עלייה נוספת לשם גידול האוכלוסייה ובניין העם החי על יגיע כפיו, מה שקוראים אצלנו – עצמאות כלכלית".

זאב צור ("מערך") התאונן אף הוא על ההעלאה הגדולה ביותר בתקציב המדינה הקשורה בסעיף המשכורות, שעלו ב־38%. הוא הטיל האחריות על תוספות אלה בעיקר על הפקידות והאקדמאים, אבל התאונן גם על חוסר הבנה בחשיבות הגדלת היצור והיצוא ועל האטת קצב גידולו של התוצר החקלאי והחרשתי.

זאב שרף ("מערך", שנתמנה אחר כך להיות שר המסחר והתעשייה בממשלה זו) השמיע ביקורת חריפה על מפלגות, שסיעותיהן משתתפות בקואליציה הממשלתית, ועם זה הכריזו דעותיהן הביקורתיות נגד התקציב. בשני דברים נבחנת הקואליציה יותר מאשר בכל שאלה אחרת: בהצבעת אמון ובתקציב. ועל דברי שר־האוצר, שאמר בנאומו כי במשטר דמוקרטי מתקיים מה שהאזרחים רוצים, הממשלה יכולה רק לייעץ, להתריע ולכוון, העיר מר שרף שזה נכון אבל לא בכול. "הממשלה אינה יכולה להסתפק בתפקיד זה, שהוא פחות מתפקידו של שוטר־תנועה. הממשלה היא אחד מ'בעלי־הבתים' הראשיים במדינה, "היא חייבת להתערב ויכולה להתערב במשא־ומתן על שכר, על מחירים, על רווחים ועל רווחיות. עושים זאת במדינות שאין בהן שלטון מפלגות סוציאליסטיות, כגון בארצות־הברית. עושים זאת מדינות שבהן הסוציאליסטים שולטים לסירוגין,

כגון בריטניה, צרפת, הולנד וחייבים לעשות זאת גם בישראל. הממשלה בישראל חייבת להיות נותן־עבודה חמוּר ומקפיד, וזאת מכמה טעמים: משום שהיא משמשת דוגמה לשאר נותני־העבודה; משום שהיא מוציאה כסף של משלם המיסים. היא איננה מוותרת על רווחים שלה, כי אין לה רווחִים; היא נותנת בכללו, כאשר ישנה הרגשה כי ידה של הממשלה רחבה מדי.

"בתקציב זה גדלו ההוצאות לביטחון, ואיש אינו חולק על כך. גדלו ההוצאות לחינוך, לבריאות, וכולנו מברכים על כך. אבל אם שר־האוצר היה חייב לומר בנאומו כי בלי עליית־השכר התלולה לא היה צורך בתוספת מיסים חדשים – זה אולי זורע מבוכה בציבור. כי הממשלה צריכה להיות בעלת־הבית לא רק במישור השכר במשק שלה, בקבלת עובדים, העלאת עובדים והפנית עובדים ממקום למקום, ובייעול העבודה. היא צריכה להיות דוגמה של ראשית ייעול. אם שמענו כאן שאחוז מסוים של העובדים מיותר בעבודה, הרי יש להניח כי זה חל במידה מסוימת גם על המשק הציבורי, על משרדי הממשלה – והממשלה שנאמר על הממשלה חל גם על העיריות".

המשך הוויכוח על התקציב נדחה לכמה זמן.

סקירת שר־החינוך על מפעל החינוך במדינה

ביום 28.3.1966 הרצה שר החינוך והתרבות **ז' ארן** על פעולת משרדו. "התקציב השנתי של משרד־החינוך בשנה הראשונה למדינה היה מיליון לירות בקירוב. אחרי שמונה־עשרה שנה, בשנת התקציב 1966/7, הגיע עד לחצי מיליארד בערך, 471,500,000 לירות. סכום זה מהווה: 10.4% מן התקציב הכולל של המדינה. מזה לתקציב הרגיל של המשרד 384,580,000 לירות, לפיתוח מבנים לחינוך יסודי ועל־יסודי 15,500,000 לירות, לחינוך גבוה 71,420,000 לירות.

"בשנה שעברה, שנת 1965/6, הוצא למעשה סך של 401,418,000 לירות. השנה גדל התקציב ב־70,082,000 לירות או ב־17.5%. מהתקציב הרגיל נועדו לגני־ילדים 19,982,000 לירות (5.2%), לחינוך יסודי 238,631,500 לירות (62%), לחינוך על־יסודי 71,206,800 לירות (18.5%); לחינוך משלים 4,690,600 לירות (1.2%), להכשרת מורים והשתלמותם 21,884,200 לירות (5.7%), להנחלת הלשון, השכלה מפעלי מדע, תרבות ואמנות 15,361,000 לירות (4%), לספורט 3,000,000 לירות (0.8%), להוצאות כלליות 9,753,500 לירות (2.6%).

"בשנת תשכ"ה (1964/5) נעשה מפקד על מידת הצפיפות בכיתות החינוך היסודי. ב־48% מכלל הכיתות בקירוב לומדים עד 30 תלמיד בכיתה. ב־22% מכלל הכיתות לומדים מ־30 עד 35 תלמיד בכיתה. ב־17% מכלל הכיתות לומדים מ־35 עד 40 תלמיד בכיתה. ורק ב־10% מכלל הכיתות לומדים מ־40 עד 44 תלמיד בכיתה. למעלה מ־45 תלמיד בכיתה לומדים רק 3% מכלל הכיתות. הצפיפות בכיתות יורדת משנה לשנה. למטרה זו משקיעים סכומים גדולים. רק בשתי השנים, 1965 עד 1967, הוציאו להקמת מבנים לחינוך יסודי – 65,795,000 לירות, לחינוך על־יסודי – 37,484,000 לירות.

"לפני שנתיים נשמעו מעל בימת הכנסת קטרוגים על קיפוחו של החינוך הממלכתי הדתי בתחום־פיתוח מבנים. הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ערכה, לפי בקשת משרד־החינוך, סקר על מבנה־בתי הספר היסודיים והמיוחדים בתשכ"ה. הסקר הקיף 1,411 בתי ספר יסודיים, שבהם למדו בראשית שנת תשכ"ה 449,334 תלמידים; 386,376 תלמידים בחינוך עברי, 52,579 בחינוך ערבי, 10,466 תלמיד בבתי־ספר מיוחדים. ואלה תוצאות הסקר, שלפיהן אין כל יסוד לטענה על קיפוח החינוך הדתי: השטח הממוצע לחדר־לימוד בארץ היה 41.3 מ"ר, והשטח הממוצע של כל

תלמיד 1.4 מ״ר כ־44% מכלל התלמידים לומדים בחדרי־לימוד שבהם השטח הממוצע לתלמיד הוא 1.40 מ״ר ומעלה, כ־40% לומדים בחדרי לימוד שבהם השטח הממוצע לתלמיד נע בין 1 ל־1.39 מ״ר, ורק כ־16% לומדים בחדרי־לימוד שבהם השטח הממוצע לתלמיד קטן מ־1 מ״ר.

״בבתי־הספר היסודיים של החינוך העברי – השטח הממוצע לחדר־לימוד בכל הארץ הוא 42.9 מ״ר. בחינוך הממלכתי 44.6 מ״ר, בחינוך ממלכתי דתי –42.1 מ״ר, בחינוך עצמאי (של אגודת ישראל) – 32.9 מ״ר. מספר התלמידים הממוצע לחדר־לימוד קטן יותר בחינוך הממלכתי הדתי (29 תלמידים לעומת 31). נמצא כי אין הבדל בין המגמות האלה בשטח הממוצע לתלמיד: 1.45 מ״ר בחינוך הממלכתי, 1.44 מ״ר בחינוך הממלכתי הדתי, ואין כל יסוד מציאותי לקיפוח כל־שהוא או לאפליה לרעה של החינוך הממלכתי הדתי לעומת החינוך הממלכתי.

״בתשכ״ו גדל מספר התלמידים בכל שלבי החינוך ב־28,000 (מזה 24,000 בחינוך עברי, 4,000 בחינוך ערבי). לפי זה מקיף המפעל החינוכי בישראל, במלאת 18 שנה לתקומתה, כ־729,000 תלמידים בכל שלבי החינוך העברי־והערבי. מהם כ־657,000 תלמיד בחינוך עברי וכ־72,000 תלמיד בחינוך ערבי. מהם לומדים בגני־ילדים 97,000 (86,000 בחינוך עברי, 11,000 בחינוך ערבי); 475,000 בחינוך יסודי (מהם 417,000 יהודים, 58,000 ערבים); 120,000 בחינוך על־יסודי (116,500 יהודים, 3,500 ערבים); 8,000 בחינוך על־תיכוני, 7,000 בבתי־מדרש למורים וגננות, 22,000 במוסדות להשכלה גבוהה; בבתי־ספר חקלאיים לומדים כ־8,300 תלמידים; בכיתות־המשך 9,700; בבתי־ספר מקצועיים 34,000.

״לפי שנתון תלמידי כל בתי־הספר: 733,000 (מהם 72,000 לא־יהודים); בגני־ילדים 93,000, ביסודיים 461,000, על־יסודיים 108,000, בבתי־מדרש למורים 6,500, במוסדות השכלה גבוהה 22,000, במוסדות אחרים 41,500.

״נבחנים בבחינות בגרות בישראל בהשוואה עם ארצות אירופה: בשנת תשכ״ה בבחינות־בגרות 9,343 תלמידים שהם 18.4% מהשנתון. בשנתון המקביל בארצות אירופה המערבית הנתונים מ־1963 הם: נורבגיה 18%; צרפת 17%; אוסטריה 16%; שבדיה 14%; בלגיה 12%; אנגליה 10%; דנמרק 9%; גרמניה 8%; והולנד 7%.

״שנת תשכ״ו תצוין בתולדות החינוך בארץ כשנה שבה נתרחשה קפיצה ניכרת לצמצום הפער החינוכי בין יוצאי המערב (אירופה ואמריקה) ובין יוצאי מזרח (אסיה ואפריקה). יחד עם עליית מספרם המוחלט של תלמידים בכיתות ח׳ מבתי הורים יוצאי מזרח, חלה גם עלייה בחינוך העל־יסודי לסוגיו. מתוספת של 8,000 תלמידים שעלו בתשכ״ה מכיתות ח׳ לכיתות ט׳ של בתי־הספר העל־יסודיים נמנית המחצית, היינו כ־4,000 תלמידים, על בני יוצאי מזרח. בני עולי מזרח מהווים 23.5% מכלל התלמידים שבבתי־ספר תיכוניים של בוקר; 57% – בבתי־ספר תיכוניים של ערב; 17.8% – בכיתות־המשך; 46.6% – בבתי־ספר חקלאיים; 43.5% – בבתי־ספר מקצועיים; 76.6% – בחינוך על־יסודי חלקי; 32.2% – בבתי מדרש למורים וגננות.

״החינוך היסודי הערבי והדרוזי לא השיג עדיין את הרמה של בית־הספר היסודי העברי, הן בשיעורי הלמידה והן בתנאים הפיסיים, כגון מבנים, ציוד וכדומה. הסיבה העיקרית היא כי האוכלוסייה והרשויות המקומיות אינן מראות אותה מידה של אחריות ויוזמה לטיפוחו של החינוך ולנשיאה בעולו החברתי והכספי כפי שהיא מתגלית בציבור העברי.

״אולם משרד־החינוך קידם את החינוך היסודי הערבי והדרוזי בשנים האחרונות במידה ניכרת: לפני שנתיים הוקם בחיפה מוסד להכשרת מורים ערבים ודרוזים בעל רמה לימודית גבוהה, שניתנו לו גם תנאים פיסיים טובים, ולפי המתוכנן יספק סמינר זה מורים מוסמכים בעלי רמה

משביעה רצון לבתי־הספר היסודיים הערביים והדרוזיים, בלי שיזדקקו למורים בלתי־מוסמכים. משרד־החינוך הכין מערכת ספרי־לימוד כמעט בכל הלימודים בבית־הספר היסודי, שמחסורם גרם במשך שנים לתקלות לא מעטות בשטח ההוראה והחינוך. לאחרונה גדלה והתגוונה גם מערכת החינוך העל־יסודי, הערבי והדרוזי, וניכרת גם התקדמות איכותית הבאה לידי ביטוי בגידול האחוז המצליח בבחינות־הבגרות. משרד־החינוך נושא בנטל העיקרי של מימון החינוך העל־יסודי ביישובים הערביים והדרוזיים. משרד־החינוך הזרים בשנים האחרונות סכומי־כסף ניכרים מתקציבי־הפיתוח בצורת מענקים והלוואות כדי לשפר תנאי הדיור של מוסדות־החינוך, ברוב המקרים על־ידי הקמת מבנים חדשים מתאימים לתעודתם. יש לציין בצער, שיש רשויות מקומיות ערביות המסרבות לקבל הלוואות שמעמידים לרשותן בתנאים טובים ביותר.

״ההתקדמות שניכרת במפעל החינוך בשמונה־עשרה השנים – זוהי תוצאה של הערנות המתמדת של האומה לבעיות החינוך במדינה; ההיענות הגדֵלה מצד הממשלה והכנסת לצורכי החינוך; הניסיון בהוראה ובחינוך המצטבר מדי שנה בקרב הדור הצעיר של מורות, מורים ומחנכים; המסירות בקרב מחנה המורים והמחנכים, ותיקים וצעירים; עליית רמת־החיים של עובדי־ההוראה; יצוב דפוסי־חיים ועליית רמת־החיים בקרב חלקים גדולים של עולי קיבוץ הגלויות. והגברת דאגתם לחינוך ילדיהם; הפעולה של הרשויות המקומיות בשדה החינוך; ולא אחרון בהאדרת מפעלנו החינוכי – הוא פועלו של משרד החינוך והתרבות.

״זה כמה שנים שתוכניות־הפעולה של משרד החינוך והתרבות אינן חד־שנתיות. הן מכוונות לביצוע בתקופה של שלוש־חמש שנים. ואלו הפעולות שהמשרד עסק בהן בתשכ״ה ובשנה השוטפת ויעסוק בהן גם בתשכ״ז: לקלוט בגנונים ילדים בני 3–4 של הורים מעוטי־יכולת; פעולות־טיפוח המקיפות כבר כיום 120,000 תלמידים בגני־ילדים. ובבתי־ספר באזורי הפיתוח ובישובי־עולים; העלאת בית־הספר היסודי וחיזוק כושרו להשרשת התלמיד בתוכו ולהקטנת הנשירה מתוכו; לעשות למען הפחתת צפיפות התלמידים בכיתות; הרחבת הפעולה לציודם של בתי־הספר באמצעי־עזר לימודיים חדשים; סיוע להפעלת הטלוויזיה הלימודית; הגברת הפעולה הפדגוגית, ובמיוחד בתחום תוכניות הלימודים; הגדלת מספר התלמידים המתכשרים להוראה בבתי־המדרש למורים ולגננות; סילוק הדרגתי מתוך החינוך היסודי המורים הבלתי־מוכשרים להוראה; ייעול מערכת ההשתלמות של מורים מוסמכים. ובלתי־מוסמכים; שִכלול מערכת־החינוך לילדי הערבים והדרוזים; העלאת שיעורי הלמידה של בני 14–17; הגברת מאמצינו לפתיחת שערי החינוך העל־יסודי לתלמידי שכבות עממיות על־ידי מתן פטור משכר־לימוד של תלמידים בני הורים מעוטי־יכולת, ועזרה חלקית לתלמידים בני הורים בעלי יכולת יחסית; תוספת בתי־ספר על־יסודיים באזורי־פיתוח; צמצום הפער הבין־עדתי בחינוך; ביצור החינוך החקלאי והקמת מפעלי־חינוך חדשים; קידום ביצוע התוכנית להכפלת מספר התלמידים בבתי־ספר מקצועיים; הבטחת קיומה של עתודה אקדמאית לכניסה למוסדות של השכלה גבוהה; העמקת החינוך לתודעה יהודית וטיפוח־החינוך החברתי בקרב תלמידי בתי־הספר העל־יסודיים; המשכת הפעולה לביעור הבערות בקרב הבוגרים והגברת הפעולה התרבותית באזורי־הפיתוח.

״יש לציין כי החינוך החקלאי במדינה מתבצר ומתאים עצמו לתמורות בחקלאות. החינוך המקצועי מוסיף לגדול ושואף להדביק צורכי התעשייה המתפתחת; בתי־הספר המקצועיים מהווים כבר נכס רב־ערך במערכת־החינוך שלא כל מדינה זוכה לו; ההכשרה המקצועית במוסדות החינוך המקצועי אינה קופאת על שמריה והיא שוקדת על שיפורים בתוכנית הלימודים, על שיטות הוראה ועל גיבוש מגמות לימודיות התואמות את התפתחות המשק והכלכלה. הנשירה

בבתי־הספר המקצועיים מתמעטת בשנים האחרונות, והיא הקטנה ביותר לעומת שאר מסגרות החינוך העל־יסודי. בשנים הקרובות יידרשו אלפי טכנאים ומערכת בתי־הספר המקצועיים תוכל לתרום חלקה להכשרת טכנאים ברמות מסוימות.

"הננו מעטים בארץ, ואנו מצווים למצות כל הגנוז באוצר כוח־האדם.

"הבעיות הגדולות הניצבות לפני מערכת־החינוך בישראל הן: צמצום הפער הקיים בין איכותו וכמותו של כוח־האדם הדרוש להתפתחותה של המדינה, הארץ והחברה; מניעת הנשירה בכל שלבי החינוך, הקטנה יחסית בחינוך היסודי, הגדולה מאוד בחינוך העל־יסודי, והניכרת במוסדות להשכלה גבוהה; צמצום מהיר ככל האפשר של הפער הבין־עדתי בחינוך שהוא רחב עדיין; העמקת החינוך הלאומי והחברתי של הדור הצעיר.

"מערכת־החינוך בישראל הגיעה להישגים גדולים, אך אין היא עדיין ערובה להתמודד עם הייעודים הגדולים הצפויים לה.

"קיים ויכוח בין משרד־החינוך ובין הסתדרות המורים על בית־הספר היסודי בן שמונה מחלקות. לדעת משרד־החינוך אין בית־הספר היסודי של שמונה שנים, כפי שהוא קיים אצלנו, מאפשר למצות את כל הניתן להפיק משמונה שנות־לימוד בנסיבות הקיימות בבית־הספר היסודי. כיתות ז׳ וח׳, כפי שהן כיום, אין ביכולתן להכשיר ולכוון במידה הדרושה בוגרי בית־הספר היסודי לקראת לימודיהם במסגרות החינוך העל־יסודי. לפיכך רבה הנשירה בחינוך העל־יסודי.

"בתשכ״ו לומדים בכל המוסדות להשכלה גבוהה כ־22,300 סטודנטים. ממספר זה לומדים 11,000 תלמידים באוניברסיטה העברית בירושלים (בכלל זה השלוחה בתל אביב); 4,400 בטכניון בחיפה; 260 – במכון ויצמן ברחובות; 3,800 באוניברסיטת תל אביב; 1,900 באוניברסיטת בר־אילן; כ־900 – במכון האוניברסיטה בחיפה; נוסף על־אלה לומדים 182 סטודנטים במכון להשכלה גבוהה בבאר־שבע.

"חלוקת הסטודנטים לפי מקצועות הלימוד: 13,700, שהם 61.4% – לומדים מדעי הרוח, החברה והמשפטים; 3,800, שהם 17%, לומדים מקצועות טכנולוגיים; 3,660, שהם 16.1% מדעי־הטבע; 800, שהם 3.6% – רפואה; 400, שהם 1.9% – חקלאות.

"בשנת תשכ״ה ניגשו לבחינות־בגרות 9,343 תלמידים מכל מסגרות החינוך העל־יסודי. בכל הבחינות עמדו 6,886 תלמידים, שהם 73.7% של הנבחנים. בכל הבחינות, פרט למקצוע אחד, עמדו 1,200 תלמידים, שהם 12.8% לפי זה יהיו זכאים לתעודת־בגרות (לרבות החייבים בחינה אחת נוספת) 8,086, שהם 86.5% מכל אלה שניגשו לבחינות. כן סיימו ב־1965 750 נבחנים חיצוניים (אקסטרניים) כל בחינותיהם וזכו בתעודת־בגרות.

"הסכום של 14,173,000 לירות בתקציב החינוך שנועד להרחבת הפעולות יאפשר בין השאר תוספת של 2,500 ילדים בני 3–4 בגנונים, שמספרם יגיע ל־22,500; 150 כיתות במסגרת יום־לימוד ארוך, שמספרן יגיע ל־2,200; כיתות בשיטת ההקבצה, שמספרן יגיע ל־2,050; המשך החזקתן של כיתות וקבוצות להוראה מסייעת בלימוד עברית וחשבון בכיתות ב׳־ה׳, המקיפות כ־20,000 תלמידים; ותוספת של 100 כיתות בחינוך מיוחד.

"בתשכ״ז ישוחררו כליל מתשלום שכר־לימוד עוד כ־5,000 תלמידים מעוטי־יכולת. הפטורים כליל משכר־לימוד יהוו 45% מכלל התלמידים בחינוך העל־יסודי; במסגרת זו יהיו פטורים מתשלום שכר־לימוד בבתי־ספר על־יסודיים כל התלמידים בעיירות־פיתוח, במושבי־עולים ובקיבוצי־ספר.

"הגברת מפעלי־הטיפוח בחינוך על־יסודי: תוספת 3,000 תלמידים בחינוך המקצועי; חיזוק החינוך החקלאי; הרחבת הפעולה של החינוך המשלים; הרחבת הפעולה התרבותית באזורי־פיתוח

ותוספת של 1,200 תלמידים להוראה בסמינרים ובאוניברסיטאות בעזרת הלוואות ומלגות – כל אלה הן הפעולות הבולטות ביותר של משרד־החינוך לקראת שנת תשכ"ז.

"בתשכ"ו נמנים עם עובדי־ההוראה בבתי־הספר היסודיים כ־3,900 מורים בלתי־מוסמכים (מורים כוללים גם גננות), אך שני שלישים מהם הם עובדי־הוראה בדרגות הקרובות להסמכה; שנה־שנה מגיעים לתעודות־הסמכה כ־500 עובדי־הוראה בלתי־מוסמכים לאחר עמידתם בבחינות־מילואים.

"בהתאם לתוכנית עולה מספר התלמידים במוסדות להכשרת מורים מדי שנה בשנה; בשנת תשכ"ו עלה מספר התלמידים בלמעלה מ־29%; בתשכ"ו יסיימו את כל בתי־המדרש למורים 3,000 מורים.

"משנת תש"ט (1948/9) עד שנת תשכ"ז (1966/7) עלה מספר התלמידים במדינה מ־140,817 עד 757,200. מספר התלמידים העברים עלה: בשנת תש"ט 129,688 ובשנת תשכ"ז 679,743. מספר התלמידים הלא־יהודים עלה מ־11,129 בשנת תש"ט עד 77,447 בשנת תשכ"ז".

שאלות התעסוקה – הרצאת שר העבודה וויכוחים

ביום 9.5.1966 סקר שר העבודה, י' אלון, מצב התעסוקה. התחזית שהשמיע עוד בתחילת מרץ שנה זו – לצערו נתאמתה.

"בינואר פנו ללשכות שירות התעסוקה 34,054 דורשי עבודה. מהם הופנו לתעסוקה נורמלית 26,891, לתעסוקה "יזומה" – 3,891. בפברואר ירד מספר דורשי־העבודה ל־31,933 מהם הופנו לתעסוקה נורמלית 25,970, לתעסוקה יזומה 4,030. במרץ חלה שוב ירידה עד כדי 27,668 דורשי עבודה. נשלחו לתעסוקה רגילה 21,781, לתעסוקה יזומה 3,750. באפריל חלה עלייה עונתית במספר דורשי עבודה שהסתכמה ב־29,504. הופנו לתעסוקה נורמלית 23,360. הממוצע היומי של אבטלה בחדשים הנ"ל מסתכם: בינואר 4,096, בפברואר 4,214, במרץ 3,405, באפריל 4,432 (באפריל אשתקד 2,493).

"ספק אם הרישום בלשכות־העבודה מקיף כל המובטלים. על פי נתונים של סקרי כוח־אדם הנערכים. על־ידי הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, הרי רק מחצית המובטלים, וקצת יותר, מחפשים עבודה באמצעות הלשכה. באופן שמספר המובטלים למעשה הוא גבוה יותר.

"האחוז הארצי אינו מבטא אף הוא חומרת המצב לאשורו. בכמה ערי־פיתוח עלה אחוז המובטלים ל־16 עד 20 מכלל המפרנסים. כאן יש סבל גדול למשפחת המובטל וגם פגיעה קשה בהגשמת האכלוס של אזורי־פיתוח.

"סיבות שונות חָברו להגדלת אבטלה זו.

"השלמת מפעלים גדולים שהיו עתירי תעסוקה, כגון מוביל־המים הארצי, בניין נמלי אשדוד ואילת, מפעלי ים־המלח, תחנת־הכוח אשדוד ב', מסילת־הברזל באר־שבע־דימונה והשלמת בניית הכור הגרעיני בדימונה, נוסף על מפעלי־פיתוח קטנים. אולם הסיבה הראשית לשפל התעסוקה נעוצה בצמצום בניית המגורים ובנייני־ציבור ברחבי הארץ, ובמיוחד בערי־הפיתוח.

"הבנייה והעבודות הציבוריות העסיקו עד לזמן האחרון כתשעים אלף עובדים, שהם כ־10% מכלל כוח־העבודה. ב־1953 נבנו 6 מיליונים מ"ר, ואילו בשנת 1963 הגענו להיקף של חמישה מיליונים. לפי הערכתנו תגיע הבנייה השנה ל־3.5 מיליונים מ"ר. הסיבה לכך הירידה התלולה בהיקף העלייה לארץ. כבר כיום עומדות אלפי דירות ריקות בערי־פיתוח כבכרכים הגדולים.

סיבה אחרת לגידול האבטלה מקורה בתופעה חיובית: מיכון וייעול מפעלי־תעשייה והנהגת אוטומציה, המעלה פריון הייצור תוך חיסכון כוח עבודה. מגבלות היקף היצוא של תוצרת הארץ הן מן הגורמים הראשונים במעלה בהשפעתן השלילית על מצב התעסוקה. עודנו מפגרים הרבה אחרי הממדים העשויים להבטיח ניצול מירבי של אמצעי־היצור הקיימים ולאפשר הקמת מפעלים חדשים לצורך יצוא.

"הבנייה מהווה גורם רציני בתעסוקה, אולם מבחינה כלכלית אין היא מהווה גורם לשיפור המאזן המסחרי, אלא להפך. היא גם נושאת אתה מגמות אינפלציוניות ככל שהיא עוברת על המידה הסבירה.

"יש לווסת כוח־האדם ולהפנותו לענפים יצרניים יותר, גם לצורך חסכון ביבוא וגם להגברת היצוא. התשובה היסודית לבעיית התעסוקה צפונה בניצול־יתר של אמצעי־הייצור הקיימים על־ידי העלאת פריון הייצור; בתיעוש נוסף שיהיה מותאם לאוצרות הארץ וסגולות אוכלוסייתה ולסיכויי שיווק תוצרתה; בהרחבת ענף התיירות; בהמשך פיתוח החקלאות – תוך התמחות בענפי יצוא.

"יש לציין בצער כי למרות ההתקדמות המתמדת בתחום פריון העבודה והייצור עדיין אנו רחוקים מכושר תחרות במרבית מוצרי־היצור שלנו. תשומות ההוצאות הכלליות ביחידת היצור שלנו הן גבוהות מן התשומות המושקעות ביחידות־יצור מקבילות בארצות שבהן עלינו להתחרות.

"מצפים לנו שווקים בארצות מתפתחות ומפותחות כאחת. הארצות המתפתחות זקוקות לאמצעי־יצור. רמת הצריכה של חלקים נכבדים מאוכלוסייתן נמצאת בקו עלייה. שווקים אלה מהווים אתגר רציני ליצרנים וליצואנים ישראלים. ארצות מפותחות לוקות במחסור בידיים עובדות. הן מתרכזות יותר ויותר בסדרות־יצור ענקיות. אפשר למצוא בהן שוק לתוצרת אשר לדידן אינה יותר משולי היצור, ואילו בממדינו הוא עשוי להיחשב כרב־היקף, וניתן להרחיב הייצור שלנו בכל שווקי הרווחה בעולם.

"הארץ נתברכה בסגולות הקשורות בתולדותיה, בנופה ובחידושיה החברתיים העושים אותה לארץ־תיירות מובהקת, ויש לשפר השירותים מבחינת טיבם ומחירם ולטפח מידת הכנסת־אורחים על־מנת שענף זה ימלא בכלכלת הארץ תפקיד דומה לזה שממלא ענף התיירות בצרפת, באיטליה ובספרד.

"תכונות הקרקע והאקלים המגוונות בארצנו, וקידום פתרון בעיית המים יאפשרו הרחבת הייצור החקלאי ושיפורו בעיקר לצרכי יצוא, גם על־ידי הרחבת הישובים הקיימים וגם על־ידי הקמת ישובים חדשים. עלינו לקדם את הספנות שאפשר להרחיב אותה מעבר לכל גבולות טריטוריאליים; נורבגיה שאין אוכלוסייתה גדולה בהרבה מזו שלנו היא מהמעצמות הימיות הגדולות בעולם.

"יש להפנות פעילות כלכלית רבה יותר לערי־הפיתוח על חשבון האזורים רבי האוכלוסין. יש לרכז עיקר התיעוש באזורי־פיתוח, ולא תהיה נדידה מוגברת מאזורים אלה לאזורים צפופים. אילת, למשל, מסוגלת לקלוט עשרות־עשרות משפחות. הצי המסחרי שלנו מאויש ב־1,700 ישראלים מתוך 4,700 עובדים לא־ישראלים. ענף היהלומים מסוגל לקלוט אחרי תקופת־הכשרה קצרה הרבה מאות עובדים. מאות יחידות־משק במושבי־עובדים מצפות למתיישבים. ההתיישבות הקיבוצית מסוגלת לקלוט ללא אמצעי־יצור נוספים עוד מאות משפחות. יש לבדוק באופן חיובי האפשרות להעביר מפעלים ממלכתיים, בראש וראשונה מפעלי מערכת־הביטחון, לאזורי־פיתוח".

בוויכוח שהתנהל על סקירת שר העבודה טענו כמה חברים שהאבטלה האמיתית היא גדולה בהרבה ממה שמסר שר העבודה.

אריה בן־אליעזר (גח"ל), טען כי נשקפת אבטלה של 17–18 אלף מובטלים ביולי.

בעיירות־הפיתוח יש כעשרת אלפים מובטלים שצריכים לפרנס בין 50,000 ל־70,000 נפשות. הוותיקים בתוכנו זוכרים שהיו מחוסרי־עבודה, ולא היה אכפת להם־כי היו צעירים, לרוב רווקים. היום פועל מובטל חוזר לביתו אחרי חיפוש עבודה לשווא – ומוצא עשר נפשות; ילדים הזקוקים ללחם, למלבוש, לחינוך ולשיכון מינימלי, ואל נרגיע עצמנו בזיכרונות העבר.

משה דיין (רפ״י) עמד על שורשי הדאגה והמועקה, הנעוצים לפי ראייתו, בשלושה דברים עיקריים: האחד – בסקטור שבו פגעה האבטלה בשעה זו, באותה שכבה שהיא עמוסת ילדים ובעיות ומסוגלת פחות מכל שכבה אחרת בארץ להיות הנושא לזעזוע כלכלי. אילו חל רפיון או שפל בסקטור החקלאי היה המצב פחות חמור, כי אין להשוות בין היכולת של הסקטור החקלאי לשאת בקשיים כלכליים לבין היכולת של הסקטור בו פגעה האבטלה – תושבי עיירות־הפיתוח. ודאגה זו אין למדוד באחוזים סטטיסטיים של ממוצע ארצי.

הסיבה השנייה היא ההכרה הברורה של כל אלה הקרובים לשאלות המשק, שהבסיס הכלכלי שלנו רעוע, והזעזוע פוקד אותנו באשר בסיסה הכלכלי של המדינה רעוע ביותר, די לקרוא דבריו של שר־האוצר (**פ׳ ספיר**) לא רק מבחינת מאזן הסחר. ומובן כאשר זעזוע פוגע במדינה שמצבה הכלכלי רעוע – הדאגה כפולה ומכופלת. ויש גורם שלישי: ההנהגה הקיימת במדינה אינה מסוגלת ואינה מוכנה לנקוט מדיניות עקבית על־מנת להבריא את המצב הכלכלי שלנו. בעניין זה אין לסטות מדבריו של שר־האוצר. די להשוות הצעדים שהוא ציין כדרושים וחיוניים עם המדיניות למעשה שבאה בעקבות אותה האנליזה. די לצטט שניים־שלושה יסודות עיקריים. הראשון הוא מה שנקרא עלייה בלתי־פרופורציונלית של רמת־חיינו. שר־האוצר, כשהוא בא לקבוע כמה אנו יכולים להרשות לעצמנו עלייה ברמת־החיים, על יסוד תוספת הפריון בישראל, הוא נוקב 3% תוספת שכר־יסוד. באה ההנהגה ומציעה מראש תוספת של 10%, מלבד תוספת־היוקר. ברור שהיא מנהלת מדיניות כלכלית מנותקת לחלוטין מיכולתה המשקית של הארץ והיא עושה זאת מדעת, אם כי לא בשמחה. התוספת שאנו נותנים ומקבלים השנה היא כפולה מיכולתנו המשקית, וזה כשנה שאנו טוענים שאנו מוכרחים, ויהי מה, להצמיד העלייה ברמת־החיים שלנו ליכולת המשקית של המדינה. די לצטט את דברי נגיד הבנק, מר הורוביץ, שהסביר מדוע נתנו לא תוספת שכר של 4%, כפי שקבעה ועדת הורוביץ, אלא 25% – מפני הלחץ של נציגי האיגוד המקצועי.

בשאלת האבטלה לא יהיו חילוקי דעות – יש לספק למובטלים עבודה ויכולת של חיים הוגנים על חשבון הציבור כולו, אבל הפתרון היסודי נעוץ בשני דברים עיקריים: האחד – להבטיח אמון בכלכלת המדינה, אמון בהנהגה המוכשרת להזרים מחדש הון של משקיעים, כדי להוסיף מקורות עבודה; השני – לנהל מדיניות עקבית, רדיקלית, של הקטנת הוצאות, גם כשאין זה דבר פופולרי, הקטנה גם בהוצאות ההנהלה של המפעלים וגם במדיניות השכר; ולחיות אך ורק במסגרת יכולתו של המשק הישראלי, ורק במידה שתעלה יכולתו של המשק – תעלה רמת־החיים.

נתקבלה הצעת סיעות הקואליציה: 1. הכנסת רושמת לפניה כי בהתאם לקווי־היסוד של הממשלה, הכוללים מדיניות של תעסוקה מלאה, תפעל הממשלה להבטחת תעסוקה לכל דורשיה, ולשם כך תפעיל לפי הצורך תעסוקה יזומה ועבודות ציבוריות; 2. הכנסת רושמת לפניה את הודעת הממשלה כי תינתן עדיפות ראשונה בתחום התעסוקה לאזורי־פיתוח, ולשם כך יבוצעו עבודות פיתוח ובנייה באמצעות מערכת תמריצים כלכליים וזירוז קצב התכנון בקשר לכך; 3. מדיניות התעסוקה המלאה והבראת משק המדינה מחייבות ייעול מפעלי־היצור והשירותים ורתימת כל גורמי הייצור להגדלת הפריון והתפוקה, כדי להגביר את כושר ההתחרות של תוצרתנו ולהגדיל את היצוא.

הכנסת במשכנה החדש

ביום ד׳, ט״ו באלול תשכ״ו (31.8.1966), נתכנסה הישיבה הראשונה של הכנסת במשכנה החדש בקרייה בירושלים. יושב ראש הכנסת, קדיש לוז, פתח הישיבה:

״חברי הכנסת הנכבדים. זכות גדולה היא לי לפתוח את הישיבה הראשונה של הכנסת במשכנה החדש. אנו עומדים עכשיו באמצע חודש אלול. אותו חודש, לפני שנים רבות ובזמנים שונים, התרחשו שני מאורעות גדולים, להם קשר היסטורי למאורע של ימינו אלה. בחודש אלול, ביוזמתם של הנביאים חגי וזכריה, הוחל בבניית בית־המקדש השני, לאחר שההתחלה שנעשתה כתריסר שנים לפני־כן, כמסופר בספר עזרא, הופסקה על־ידי שלטונות פרס בלחץ המתנפלים. בפרק א׳ של ספר חגי נאמר: ׳ויער ה׳ את רוח זרובבל בן־שלתיאל פחת יהודה ואת רוח יהושע בן־יהוצדק הכהן הגדול ואת רוח כל שארית העם. ויבואו ויעשו מלאכה בבית ה׳ צבאות אלוהיהם, ביום עשרים וארבעה לחודש, בשישי, בשנת שתים לדריווש המלך׳. התחלת בנין בית־המקדש השני חלה איפוא בחודש זה, חודש אלול.

״המאורע השני הוא השלמת חומת ירושלים ביוזמתו של נחמיה, כמסופר בפרק ד׳ בספר נחמיה: ׳הבונים בחומה והנושאים בסבל עומשים, באחת ידו עושה במלאכה ואחת מחזקת השלח׳. ועוד מסופר בפרק ו׳: ׳ותשלם החומה בעשרים וחמישה לאלול לחמישים ושנים יום ד. היה זה בחודש זה לפני 2411 שנה. רב היה ההישג המדיני והביטחוני, והמלאכה הצליחה, ׳ויהי לב לעם לעשות׳, ועוד נאמר: ותישמע שמחת ירושלים מרחוק׳.

״היום השלמנו את מלאכת משכן הכנסת, המוסד הריבוני העליון במדינה, ותישמע שמחתנו מרחוק. למען ביצור חומת הפרלמנטריזם בישראל נדון בישיבה חגיגית זו בחוק־יסוד: הממשלה, שיצטרף אל חוק־יסוד: הכנסת, ואל חוק־יסוד: הנשיא, לקיים את דברי הנביא: ׳על חומותיך ירושלים הפקדתי שומרים׳. רשות הדיבור לראש הממשלה״.

ראש הממשלה, **ל׳ אשכול**, פתח:

״יום חג זה, בו חונכת הכנסת את משכנה החדש, מן הראוי שיצוין במעשה־חקיקה נכבד, שיש עימו דאגה לסדרי השלטון והמשפט במדינה. עיקר כוונתה של הצעת־חוק זו הוא לקבץ ולרכז בחוק יסוד אחד את הכללים של סדרי עבודת הממשלה ולהסדיר על־ידי כך בחוק קונסטיטוציוני אחד, בצורה מקיפה וממצה, דרכי עבודתה של ממשלת ישראל, הזרוע המבצעת של מדינת ישראל.

״מושב הממשלה יהיה בירושלים. לא חידשנו בזאת מאומה, רק קבענו בדרך קונסטיטוציונית עובדה קיימת שאין להעלות על הדעת סטיה ממנה. קיומה וכינונה של הממשלה יוסיפו להיות תלויים באמונה של הכנסת.

״תפקידו של נשיא המדינה בהרכבת ממשלה חדשה יישאר כשהיה. כמקודם יהא זה באחריות הנשיא לבחור בחבר כנסת שעליו יטיל את תפקיד הרכבת הממשלה. ראש הממשלה חייב להיות חבר הכנסת. נשיא המדינה יוכל לפתוח במשא־ומתן מיד לאחר הבחירות ולא לאחר כינון הכנסת החדשה, כאשר היה עד כה, עם נציגי סיעות לקראת הקמת ממשלה חדשה, באופן שאפשר יהיה להציג את הממשלה החדשה לפני הכנסת סמוך לאחר כינונה, וכך תצומצם תקופת בין־הזמנים.

״חידוש אחר הוא בקביעת הצורך באישורה של הכנסת לגבי חילופי תפקידים בתוך הממשלה או לגבי יצירת משרדים חדשים, ביטולם של משרדים או איחודם. ישיבות הממשלה וַעדות־שרים הן סודיות. אבל מנהג תדיר זה לא היה עד עכשיו קבוע בחוק. הממשלה מציעה סעיף 24, שיקבע דבר זה ויאסור על פרסום דיוני הממשלה״.

ראש הממשלה הציע להעביר הצעת החוק לוועדת חוקה, חוק ומשפט. אחרי ויכוח שנסתיים באותו יום הוחלט, ברוב של 51 נגד 23 (שהציעו להחזיר הצעת החוק לממשלה), להעביר הצעת החוק לוועדת חוקה, חוק ומשפט.

היושב ראש הודיע שבזאת נסתיים המושב הראשון של הכנסת השישית והישיבה הראשונה של המושב השני תתכנס ביום ג׳ בחשון תשכ״ז (17 באוקטובר 1966).

קווים לפעולה כלכלית לשנים 1961-1969 • ברכת הכנסת לד׳ בן־גוריון במלאת לו 80 שנה

אולם בינתיים הגישו 33 חברי כנסת דרישה לכנס מושב מיוחד של הכנסת לדון על קווים לפעולה כלכלית של הממשלה ועל המצב הכלכלי המחמיר. הדרישה נמסרה לממשלה, וזו הודיעה כי הממשלה תגיש במושב מיוחד זה קווים לפעולת שלוש השנים הבאות, והישיבה נקראה ליום כ״ז בתשרי תשכ״ז (11.10.1966).

בראשית הישיבה העלה היושב ראש זכרם של חללי משמר־הגבול – יוסף עמר, יעקב גיגי, אברהם לוי, נסים כהן – שנפלו במילוי תפקידם בהתפוצץ מוקש שהוטמן על־ידי מרצחים סורים. חברי הכנסת כיבדו זכרם בקימה.

היושב ראש אמר: אני מבקש אתכם שוב לקום ולכבד זכרה של הגברת וירה ויצמן, רעייתו ועוזרתו של נשיאנו הראשון חיים ויצמן ז״ל (כל חברי הכנסת קמו). היושב־ראש המשיך: ׳חיים ויצמן בספרו סיפר עליה בין היתר כי הייתה מחוננת ביכולת חדירה שנונה אל בעיות התנועה. לפרקים שמרה אותו ממוקשים שגילתה בשכלה השלו לפני שהוא עצמו הבחין בהם. היא ארגנה את החיים החברתיים והפוליטיים שלו בכל תהפוכות חייו הסוערים, ועם זאת חייתה את חייה העצמיים בעבודה ובחיי הציבור. היא שימשה כרופאה עירונית במנצ׳סטר, הייתה פעילה בארגוני־נשים והייתה ממייסדות ויצ״ו. לאחר מות בעלה לא פסקה פעילותה, ב׳יד ויצמן׳, באיסוף החומר של חיים ויצמן ז״ל ועליו, ובחיי החברה והציבור בארץ. יהי זכרה ברוך״.

לפני דיוני הכנסת הביא היושב ראש ברכת הכנסת לד׳ בן־גוריון במלאת לו שמונים שנה: ״אני מביא מטעם הכנסת ברכה לחבר הכנסת דוד בן־גוריון בהגיעו לגבורות. במשך שישים שנות חייו בארץ הטביע חותמו במתרחש בתנועת הפועלים, בישוב, בציונות; היה ממייסדי מפלגת פועלי־ציון, מיוזמי כתב־העת שלה, חייל בגדוד העברי במלחמת־העולם הראשונה, מנושאי רעיון אחדות תנועת הפועלים, ממייסדי מפלגת אחדות העבודה, ממקימי ההסתדרות, מיוזמי איחוד מפלגת ׳אחדות העבודה׳ ו׳הפועל הצעיר׳ במפלגת פועלי ארץ־ישראל, חבר ויושב ראש ההנהלה הציונית והנהלת הסוכנות היהודית. החל מהופעת הספר הלבן הזכור לשמצה ובתקופת מלחמת־העולם השנייה ולאחר סיומה מילא תפקיד מכוון ומכריע במערכות הציבוריות, המדיניות והביטחוניות שהביאו להקמת מדינת ישראל. במידה רבה המצביא של מלחמת־העצמאות ויוזם מערכת סיני. במשך חמש־עשרה שנות כהונתו כראש הממשלה ושר הביטחון ניהל בעזרת חבריו בממשלה את ענייני המדינה וביניהם הקמת צה״ל, קליטת העלייה־ההמונית, פיתוח מזורז של הארץ וביצור ביטחונה של המדינה.

״בשמכם, חברי הכנסת, הנני מברך את חבר הכנסת דוד בן־גוריון ומאחל לו שנים רבות של בריאות טובה, עבודה פורייה וסיפוק נפשי״.

על סדר־היום – הודעת הממשלה על קווים לפעולה כלכלית לשלוש השנים 1967–1969.

ראש הממשלה, לאחר שהזכיר את חברי משמר־הגבול שנפלו מידי מרצחים סורים מסר, שבלי להסיח דעת מן המצב החמור בגבולות אישרה הממשלה בישיבתה מיום 11 בספטמבר 1966 קווי פעולה כלכלית לשלוש השנים מתחילת 1967 עד סוף 1969, ואלה הם הקווים:

מבוא

שתי הבעיות הכלכליות המרכזיות, העומדות כיום לפני מדינת ישראל, הן בעיית הפער בין היבוא והיצוא ובעיית התעסוקה. פתרונה של הבעיה האחת אחוז בפתרונה של חברתה. כדי להגדיל את היצוא ולהחליף יבוא בייצור מקומי, יש להעלות את פריון היצור ולחזק את כושר התחרותו. זו גם הדרך להבטחת תעסוקה מלאה ויוצרת לתושבי ישראל, ותיקים ועולים חדשים. עיקריה של המדיניות הכלכלית שתופעל בשלוש השנים 1967–1969 הם:

1. שינוי בהרכב התעסוקה, על־ידי הפניית כוח־אדם נוסף לייצור לשם יצוא, ולהגדיל את מספר המועסקים בענפי התעשייה, החקלאות, התחבורה והתיירות.

2. שינוי בהרכב ההשקעות על־ידי הפניית אחוז גדול יותר מהשקעות לענפי־יצוא, שתביא להגדלת ההשקעות היצרניות ליצוא והקטנת ההשקעות לצריכה.

3. הורדת הוצאות הייצור ליחידת תוצרת, כדי להוזיל את הייצור בארץ ולהגביר את כושר התחרותו בשוקי העולם על־ידי ייעול, העלאת פריון הייצור, מדיניות מרסנת של הכנסות ומיסים, ניצול יעיל של הציוד הקיים, מיכון וטכנולוגיה חדשה.

פרק א׳: עידוד היצוא וההשקעות

1. לשם השגת השינוי הדרוש בהרכב ההשקעות, כאמור לעיל, תפעל הממשלה להבטיח תנאים לרווחיות הולמת במפעלי היצוא – בתעשייה, בחקלאות, בתחבורה, בתיירות ובענפים אחרים.

2. יינתנו הקלות נוספות למפעלים המייצרים ליצוא ולמפעלים באזורי־פיתוח במסגרת החוק לעידוד השקעות הון ותוך הקפדה על קיום ההתחייבויות שבחוק זה. הקלות יינתנו גם למפעלים המייצרים תחליפי־יבוא בתנאים כדאיים למשק.

3. יובטח מימון נאות בתקציב־הפיתוח להשקעות בתעשייה ובחקלאות המכוונות ליצוא, וכן לתחבורה, לתיירות ולשירותי הבדק.

4. יינתנו תמריצים ליצוא, על־ידי מתן פטור למפעלים המייצרים ליצוא מתשלומי־חובה, על־ידי החזרת מיסים סמויים וכדומה. התמריצים יהיו אחידים, וייקבעו על פי קני־מידה אובייקטיביים ובהתאם לתרומה למשק.

5. במקרים בהם תשולם תוספת־יוקר העולה על השיעור הקיים – תדון הממשלה בדבר החזרת התשלום ליצואנים, כדי למנוע פגיעה ביצוא.

6. יינתנו תמריצים מיוחדים לפיתוח ענפי־יצוא חדשים ולכיבוש שווקים.

7. אמת־המידה למתן ההנחות וההקלות האמורות לעידוד היצוא והשקעות היא – השגת כושר תחרות סביר.

פרק ב׳: תעסוקה

1. הממשלה תעודד ניצול מלא של כושר־הייצור הקיים והגברת השקעות במפעלים קיימים וחדשים, פרטיים, ממלכתיים, קיבוציים והסתדרותיים, כדי לקלוט בתעסוקה יוצרת עולים, בני־נוער ועובדים יהודים וערבים, הנפלטים מענפים שהיקפם מצטמצם, כגון הבנייה והשירותים

הציבוריים. תוקדש תשומת־לב מיוחדת לאזורי־הפיתוח ולמושבי־העולים. ייעשה לפתרון בעיות התעסוקה בכפרים הערביים.

2. הממשלה תקים לאלתר גוף מוסמך, שיחליט על תוכניות לפתרון בעיות התעסוקה המיידיות ועל מימושן. גוף זה יפעל תוך שיתוף עם ההסתדרות, התאחדות בעלי־התעשייה וגופים ציבוריים אחרים.

3. במקרים בהם יעברו עובדים בהתאם לצורכי המשק לענפים ולמקצועות אחרים תפעל הממשלה בתיאום עם ההסתדרות וגופים אחרים להבטחת הזכויות הסוציאליות שצברו העובדים בעבודתם הקודמת. כן תסייע הממשלה בהבטחת ההכשרה המקצועית הדרושה לקליטה במקצועות החדשים ובהבטחת שיכון לעובדים העוברים לאזורי־פיתוח.

פרק ג': ייעול הייצור והשירותים

1. הממשלה תסייע בנקיטת הצעדים הדרושים לשם הפעלה יעילה ומלאה של כוח העבודה בייצור ובשירותים תוך שימת דגש בשיפור הארגון והניהול.

2. הממשלה תעשה לייעולם של השירותים הציבוריים, צמצום מנגנונים וחיסכון בהוצאותיהם.

3 הממשלה תפעל להוזלת הוצאות הייצור על־ידי עידוד, מיזוג מפעלים, ייצור בסדרות גדולות, רציונליזציה וצמצום בהוצאות התיווך והשיווק. הממשלה תעשה לשיפור איכותם של המוצרים.

4. הממשלה תפעל להעלאת פריון הייצור במשק. יוצע לעובדים ולמעבידים להרחיב את תחולת שיטת העבודה לפי נורמות ופרמיות. תקוים בדיקה מתמדת של הנורמות ושל אופן ביצוע שיטות שכר־העידוד במפעלים והתאמתן לתמורות ולשינויים החלים בציוד, בחומרים וברמה המקצועית של העובדים. קביעה או מדידה מחודשת של הנורמות במפעל תיעשה לפי תביעת המעביד או העובדים. חילוקי־דעות בקביעת הנורמה או בשינוייה יועברו לדיון במועצת־הייצור המרכזית. המכון לפריון העבודה והייצור יפסוק בכל נושא, בו לא הגיעה מועצת־הייצור המרכזית לכלל הכרעה.

5. תימשך חשיפה מתוכננת של הייצור המקומי על־ידי הפחתת מכס הדרגתית ושיטתית, כדי להביא לידי ייעול המפעלים, העלאת כושר תפוקתם, שיפור איכות תוצרתם והוזלת המחיר, וכן כדי לכוון את ההשקעות החדשות לענפים שהם בעלי כושר התחרות וכדאיים למשק.

6. הממשלה תסייע למחקר התעשייתי השימושי ולמחקר שווקים.

פרק ד': מדיניות שכר ועבודה

1. בהתאם להסכמי־עבודה יעלה שכר־היסוד בענפי הייצור בשנת 1967 עד 5 אחוזים.

2. שכר־היסוד בענפי הייצור בשנים 1968 ו־1969 יעלה בעקבות הגידול בתפוקה הלאומית הנקייה בהתאם להחלטות שנתקבלו במוסדות ההסתדרות. יובאו בחשבון מצבם של הענפים השונים והסיכויים להגדלת הייצור, הפריון, התעסוקה והיצוא. חלק מהגידול בפריון יוקדש להשקעה לשם הגדלת כושר הייצור. שיעור עליית שכר־היסוד של עובדי השירותים בשנים 1968–1969 לא יעלה על העלייה הממוצעת של שיעור עליית שכר־היסוד בתעשייה. בקביעת מדיניות השכר לשירותים יובא בחשבון המצב הכלכלי במשק והצורך לעודד את היצוא.

3. כדי לשמור על הערך הריאלי של שכר העובד תישמר שיטת תוספת היוקר; עם זאת, בהתחשב במצב המשק, במאמץ הנדרש כדי להתגבר על סכנת האבטלה וכדי להעלות את הייצור, מוצע להסתדרות כי בשנים 1967 ו־1968 תשולם רק מחצית העלייה של תוספת־היוקר לבעלי־משפחה

המשתכרים עד 400 לירות לחודש יובטח פיצוי מלא על ההתייקרות, בהתאם להסדר שנקבע בחודש יולי 1966.

4. יש להקפיד כי תוספת הוותק, תוספת המשפחה והעליות בדרגה, שייקבעו בהתאם להתקדמות בעבודה ובמסגרת התנאים הסוציאליים הקיימים, לא ייהפכו לאמצעי לעליית שכר החורגת מתחומי המדיניות שנקבעה.

5. במשך שלוש השנים יישמרו התנאים הסוציאליים על רמתם הנוכחית.

6. כל הגורמים בייצור יפעלו לשיפור יחסי־העבודה, להעלאת מוסר העבודה, לביטול ההעדרות הבלתי־מוצדקת ולהגברת אחריותם של הפועלים והמעבידים למשק.

פרק ה׳: מחירים

הממשלה תפעל לייצב המחירים על־ידי מדיניות כלכלית כוללת שתמנע עודף ביקוש, לרבות מדיניות פיסקלית ומוניטרית, פיקוח על מונופולים וקרטלים, חשיפת הייצור המקומי ליבוא מתחרה וקיום מטה מחירים. מצרכים ושירותים עיקריים שאין בהם התחרות של ממש – יצרניהם יחוייבו למסור הודעה מוקדמת על רצונם להעלות מחירים.

כדי למנוע התייקרות תמנע הממשלה מהעלאת מיסים ממשלתיים ישירים ועקיפים, ומהטלת מלוות־חובה – פרט לצורכי־חירום. כן תמנע עליית מיסי הרשויות המקומיות.

1. הממשלה תוסיף להשתמש בסובסידיות לשם ייצוב המחירים. הסובסידיות להוזלת מצרכים ישמרו על רמתן הנוכחית ולא ייעשו בהן שינויים העלולים להביא להתייקרות.

פרק ו׳: מדיניות כספים ואשראי

1. תקציב המדינה יהיה מאוזן וישמש מכשיר לקידום מטרותיה של המדיניות הכלכלית – הגברת היצוא והבטחת התעסוקה – ולהגשמת המדיניות הסוציאלית.

2. התקציב הרגיל יקוים על רמתו הנוכחית, תוך התחשבות בגידול האוכלוסייה ובצורך להבטיח רזרבות מתאימות. ייעשה לחסכון בהוצאות אדמיניסטרטיביות ולייעול השירותים.

3. מדיניות האשראי תותאם למדיניות הכלכלית הכוללת, לשם השגת גידול הייצור ומניעת לחצים אינפלציוניים.

4. יובטח אשראי ככל האפשר ליצוא ולייצור חיוני.

5. הממשלה תפעל לעידוד החיסכון לצורותיו השונות.

פרק ז׳: מדיניות סוציאלית

1. המדיניות הממשלתית תכוון למניעת התעשרות קלה על חשבון הכלל.

2. ייעשה מאמץ מיוחד להבטחת תעסוקה מלאה, יוצרת ויציבה באזורי־הפיתוח. תימשך הפעולה להגדלת האוכלוסייה באזורים אלה.

3. הממשלה תקים ועדה שתבדוק הצעות־חקיקה להבטחת תעסוקה ולביטוח בפני אבטלה,

4. תיבדק האפשרות להעלאת התשלומים על־ידי הביטוח הלאומי, ובפרט לשכבות החלשות.

5. יינתנו הקלות במס־הכנסה לעולים במשך שלוש השנים הראשונות לשהותם בארץ.

6. הממשלה תמשיך בביצוע תוכניות השיכון לעולים, לזוגות צעירים, להתיישבות עובדת ולפינוי משכנות־עוני.

7. הממשלה תוסיף לפעול להרחבתה ולהעלאת רמתה של מסכת החינוך, לצמצום הפער

החינוכי, תוך מאמץ מיוחד באזורי־פיתוח ובפרברי־ערים, יוקמו באזורי־הפיתוח מוסדות השכלה, תרבות, אמנות ודת.

8. הממשלה תפעל לעידוד הילודה על־ידי שיפור תנאי הדיור, הקלת הוצאות החינוך וכיוצא בהם.

9. הממשלה תוסיף לפעול לשיפור רמת שירותי הבריאות והסעד.

פרק ח׳: הטלת המאמץ על כל חלקי האוכלוסייה

נוסף על כל הפעולות שכבר נעשו לשיתוף בעלי־היכולת בנשיאה בעול, יינקטו הצעדים הבאים:

1. להעמקת השגחה ושיפור גביית מס־הכנסה.

2. לצמצום היקף ההוצאות העסקיות, המוכרות על־ידי מס־הכנסה.

3. להגדלת שיעור מס רווחי הון מ־25 ל־30 אחוזים.

4. לבדיקת עמלות הבנקים וחברות־הביטוח במגמה להקטינן ב־10 אחוזים לפחות, תוך ייעול פעולתם והבטחת הוצאותיהם.

5. להקטנת ההקצבה של מטבע־חוץ לנוסעים לחוץ־לארץ מ־500 ל־350 דולר.

6. לבחינת האפשרות להעלות מ־25 ל־30 אחוז את הניכוי במקור של מס־הכנסה על הריבית בתיווך שטרות.

להסברת קווי הפעולה הכלכלית לשלוש השנים אמר **ראש הממשלה**: ״בשנים 1962 עד 1965 היה המשק נתון בגאות ובתעסוקת־יתר בזכות זרמי ההון הגדולים שהגיעו לארץ אחרי הפיחות (ב־9 בפברואר 1962 בוצע פיחות: 3 לירות הדולר. עד אז היו שיעורים שונים לירה), בזכות ההשקעות הציבוריות והפרטיות בפיתוח המשק, והודות לעלייה שזרמה לארץ. גאות זו הביאה לגידול בהשקעות ובייצור. היה גם גידול ביצוא. השנה (1966) יגיע היצוא ל־850,000,000 דולר. גם הרזרבות של המשק במטבע־חוץ הגיעו לשיא של יותר מ־700,000,000 דולר. אולם גם היבוא עלה בקצב מהיר. בסוף 1965 ובתחילת 1966 הייתה עליית־שכר מוגזמת. העלאת השכר היסודי, בנוסף לתוספת־היוקר ולזחילת השכר, חרגה בהרבה מגבולות יכולתו של המשק והקטינה את כושר ההתחרות של מוצריו בשוקי־חוץ. אין לי כל ספק שאילו הייתה עליית השכר בתחילת 1966 נמוכה יותר היה היצוא השנה גדול יותר, ואילו מספר המובטלים קטן יותר. היה ברור שאם נגדיל באמצע 1966 את ההוצאות לשכר ב־5% (תוספת־היוקר) בנוסף על 17%–20% של תחילת השנה – יפגע הדבר פגיעה נוספת בכושר ההתחרות של המפעלים ורווחיהם יצמצם את ההשקעות והייצור ויקטין את הייצור והתעסוקה. עם זאת החלטנו לפצות את בעלי המשפחות שהכנסתם נמוכה על ההתייקרות כולה.

״לפני שלושה חודשים בערך החלו הדיונים על קווי־הפעולה לשלוש השנים הבאות. נשמעה ביקורת על כך שהדיונים נתמשכו. ביקורת זו מתעלמת ממציאותה של חברה דמוקרטית בה קיימת ממשלה קואליציונית ובה יש צורך לשכנע חוגים שונים בצורך במדיניות ובשינויים מסוימים.

״ניסיונם של חודשי המיתון הראשונים מוכיח, שלאחר שבעלי־המפעלים מסתגלים או מתחילים להסתגל למציאות החדשה, הרי הם פותחים בפעולה לייעול יצורם. משב הרוח הקרה של המיתון מביא כנראה לידי התפכחות, לידי ראיית הדברים בעין פקוחה. מספר המובטלים מגיע כיום לפחות מ־30,000 איש. הממשלה תעשה כל מה שביכולתה כדי לפתור את בעיית האבטלה

פתרון קונסטרוקטיבי לטווח הארוך. בקווי־הפעולה המונחים לפניכם מפורטים האמצעים שתנקוט הממשלה. ייעשה מאמץ מיוחד להטיל את עולם בצורה צודקת על כל השכבות, ובפרט על אלה היכולות לשאת בו יותר. אבקש מן הכנסת לדון בקווי־הפעולה".

בסוף הדיון הציע משה ברעם ("מערך") הצעה בשם סיעות הקואליציה כי "הכנסת רושמת לפניה את הודעת ראש הממשלה". בחמישים קולות נגד תשעה־עשר נתקבלה הצעה זו.

"ששת הימים" לפניהם ולאחריהם

החודשים שקדמו ל"ימים"
מלחמת ששת הימים
בעקבות ששת הימים
סיכומים
לקראת העתיד

החודשים שקדמו ל"ימים"

סוריה מגבירה מעשי החבלה והתוקפנות, וראשיה מכריזים על חיסול ישראל • בקרב אווירי הופלו 6 מיגים סוריים • הכנסת מחליטה על הארכת השירות בצה"ל • רוסיה מפיצה שמועות על ריכוז צבאי גדול של ישראל בצפון, למרות הזמנת השגריר הרוסי לבקר שם כדי להשתכנע שאין יסוד לדבר • ולמרות הודעת מזכיר או"ם שאין ריכוזי צבא • או־תאנט אינו שומר על סידורים שנקבעו • סילוק כוחות או"ם מרצועת עזה ומשארם א־שייח • תגבורת כוחות מצריים בסיני • נאצר מודיע על חסימת מפרץ אילת

המצב המדיני, שלא היה כמעט אף פעם משביע רצון, הלך ורע בסוף שנת 1966. בארבע השנים האחרונות עמד במרכז הסכסוכים במזרח התיכון ניסיונו של שליט מצרים להשתלט על תימן – כצעד ראשון של השתלטות על סעודיה ושאר ארצות־הנפט במדינות ערב. הניסיון התימני לא הצליח. שבטי תימן סלדו מנוכחות צבא מצרי בתוכם וכישלונות המצרים הלכו ורבו. גם ההוצאות המרובות של החזקת צבא במרחק רב מבסיסו והכישלונות הכלכליים הפנימיים במצרים הכריחו את ממשלת נאצר להחזיר רוב הצבא למצרים, אם כי חלק עוד נשאר מתוך תקווה שאחרי צאת הבריטים מעדן, יצליח שליט־מצרים להשתלט על חצי־אי ערב. הפדרציה המשולשת בין מצרים, סוריה ועיראק, שהוקמה ב־17 באפריל 1963, "במטרה לשחרר המולדת הערבית מסכנת הציונות", אומנם לא האריכה ימים, אולם מה שלא הצליח במסגרת ממלכתית מאורגנת ניסו לעשות על־ידי כנופיות מחבלים מאורגנות בארצות השכנות לישראל. בראש כנופיות אלה עמד תחילה שוקיירי שנסתייע על־ידי כמה ממדינות ערב. אולם התככים של שוקיירי לא נעמו לכמה ארצות ערב, וקם לו מתחרה בארגון שנקרא אל־פתח, שמרכזו נמצא בסוריה, מדינה זו היא הבלתי־יציבה ומעורערת בכל מדינות ערב. הסכסוכים הפנימיים בין מפלגות שונות וגם בין המנהיגים של המפלגה הראשית "בעת" הביאו לידי הפיכות והפיכות־נגד תכופות מאז שבה סוריה להיות מדינה עצמאית אחרי צאת הצרפתים. ואם עד מערכת סיני בשנת 1956 באו החבלות והתקפות הרצח בישראל בעיקר ממצרים, הרי אחרי מערכת סיני, כשרצועת עזה, שנמצא בה חיל האו"ם, נרגעה, עבר מרכז ההתקפות הרצחניות לסוריה. ההתקפות מרמת־הגולן על הישובים היהודיים בעמק החולה והירדן כמעט שלא פסקו, והן גברו במיוחד בחודשים האחרונים של 1966. פעולות חבלה, הנחת מוקשים, פגיעות ישירות בישובים היו כמעט מעשי יום־יום. החבלנים באו רובם ישר מסוריה ויש שהוחדרו לישראל דרך מדינות שכנות, לבנון וירדן. באישור השלטון הסורי הופיע בדמשק בטאון אל־פתח, וקבוצות אל־פתח התאמנו בצבא הסורי. ראש ממשלת סוריה הכריז ב־11 באוקטובר 1966 כי "אין סוריה מופקדת לשמור על ביטחונה של ישראל ולבלום את המהפכה של העם הפלשתינאי. ממשלתי לא תיסוג לעולם מן המלחמה לשחרור עממי להחזרת פלשתינה".

ב־12 באוקטובר הכריז הרמטכ"ל הסורי, ביום התמרון הצבאי, בנוכחות משלחת מצרית, כי "הפעולות שמוקיעים אותן הן פעולות חוקיות, שאין מחובתנו להפסיקן אלא לעודדן ולחזקן". יום אחרי זה הודיע הרמטכ"ל הסורי כי "החל הקרב לשחרור פלשתינה".

אולם ממשלת סוריה היו לה שתי לשונות שונות ומנוגדות. כשהיא דיברה אל עמה ולצבאה

ולשכניה הערבים היא דיברה בלשון תוקפנית המלווה פעולות חבלניות בתחומי ישראל. לשון אחרת הייתה לסוריה כשהיא הופיעה בזירה הבין־לאומית. ב־13 בחודש אוקטובר 1966 מסר נציג סוריה אגרת לנשיא מועצת הביטחון, שבה כינה הנציג הסורי את טענות ישראל על אחריותה לפעולות־חבלה – כחסרות־שחר. ולא הסתפקה סוריה בהתנערות מכל אחריות למחבלים, אלא היא גם העזה להכריז כי ישראל זוממת לתקוף את סוריה, ועלילה זו נפוצה גם בעיתונות הסובייטית.

אומנם ביום 14 באוקטובר 1966 הביעו נציגי ארצות־הברית, בריטניה, צרפת וניו־זילנד במועצת הביטחון דעת ממשלותיהם כי הן מעריכות את המצב כהווייתו והן יודעות היטב לפתחו של מי רובצת חטאת החבלות ומי זומם התקפות עוינות, אולם המחבלים היו בטוחים באחת המעצמות הגדולות שהיא תטיל וטו שלה בכל החלטת גינוי נגד סוריה.

אומנם לא כל חברי הממשלה בישראל היו מוכנים לראות המציאות הבלתי־נעימה כמות שהיא. שר־ההסברה, ישראל גלילי, פרסם בעיתון המערך "אות" מאמר שבו הוא קובע "כי נוצלו תנאים לשיפור היחסים עם ברית־המועצות – יעד שהוא אינטרס חיוני ביותר של ישראל". קשה היה לחלוק על מחצית הפסוק השנייה של אמרת השר, ישראל הייתה כל השנים להוטה אחרי יחסי־ידידות עם ברית המועצות כמו עם מעצמות אחרות, ולא שכחה עמדת ברית המועצות. בעצרת האו"ם במאי 1947, כשהאיש הראשון שקם בעצרת ודרש הקמת מדינה יהודית בארץ־ישראל בזכות המגיעה לעם היהודי, היה נציג ברית המועצות, אנדריי גרומיקו. ולא זו בלבד. לאחר שעצרת האו"ם החליטה, בסוף נובמבר 1947, על הקמת מדינה יהודית ברוב של יותר משני שלישים, ושתי המעצמות האדירות מצאו עצמן, בפעם הראשונה אחרי מלחמת־העולם השנייה, במסיבה אחת והצביעו יחד בעד מדינה יהודית – הייתה ברית המועצות כמעט היחידה שהתנגדה אחר כך לכל ניסיון שנעשה גם על־ידי מחלקת־החוץ של ארצות־הברית לבטל את ההחלטה על מדינה יהודית; ובמשך שנה שלמה עד לסיום מלחמת־העצמאות, עמדה ברית המועצות בהתמדה ובעקביות נגד כל ניסיון מצד ברנדוט ואחרים למעט דמותה וזכויותיה של המדינה היהודית הצעירה, ורק לאחר שהשלטון הבריטי סולק לגמרי מסביבה זו – נשתנתה העמדה של ברית המועצות והפכה להיות המגינה של כל ארצות ערב שהתנכלו בגלוי ובהצהרות פומביות נגד קיומה של ישראל; ועמדה עוינת זו התגלתה בכל מערומיה כששליט מצרים ריכז בחדשים הראשונים של 1967 כל כוחותיו על גבולות ישראל לבצע סוף־סוף מזימתו המוצהרת במשך שנים – להכחיד את ישראל.

בצדק העיר רב־אלוף **משה דיין**, בוויכוח על המצב המדיני שנתקיים בכנסת ביום 18.10.1966, כי "התגובה של ישראל אינה יכולה להצטמצם אך ורק במועצת הביטחון". אפילו **יעקב חזן** ממפ"ם הכיר כי "על ברית המועצות מוטלת אחריות חמורה ביותר להידרדרות המסוכנת של המצב בגבולותינו עם סוריה", והוא הוסיף: "כאדם המאמין בשליחותה הסוציאליסטית ובשליחות השלום של ברית המועצות בעולם חובה עליי להרים את קולי נגד התכחשותה של ברית המועצות לציוויי המדיניות הזאת באזורנו. תכסיס זה במזרח הקרוב מוכרח לפגוע קשה באמונם של כל שוחרי־השלום בעולם במדיניות זו בעולם כולו".

בגמר הוויכוח קיבלה הכנסת החלטה ברוב של 61 נגד 2 (ו־2 נמנעים): "הכנסת מוקיעה את מעשי החבלה והרצח המבוצעים בשטחה של ישראל בידי חבלנים מאורגנים החודרים מעבר לגבול. הכנסת קוראת למועצת הביטחון למלא חובתה לשמירת השלום, לתבוע מאת סוריה לקיים התחייבויותיה על פי מגילת האו"ם והסכמי שביתת־הנשק, ולחדול מכל מעשה תוקפנות נגד ישראל.

"מדינת ישראל, ככל מדינה עצמאית ושוחרת־שלום, תקיים את זכות הריבונות להגנה עצמית המוכרת במשפט הבין־לאומי, להבטחת שלמות שטחה ושלום אזרחיה".

ההרגשה, שאפילו מצב השלום החלקי הקיים זה עשר שנים הולך ומתערער, הביאה את שר העבודה, יגאל אלון, להציע לכנסת ביום 24 באוקטובר 1966 "חוק שירות־עבודה בשעת חירום" – לאפשר גיוס כוח־אדם לעבודה במפעלים חיוניים, גם בשעת גיוס המילואים, שיבטיח קיום מינימלי של אספקה ושירותים חיוניים ויתרום לקידום המאמץ המלחמתי הכולל של המדינה.

ביום 8 בנובמבר 1966 הודיע **ראש הממשלה ושר הביטחון** בשם הממשלה כי החלטת הממשלה מדצמבר 1963 לקצר בארבעה חודשים שירותם של הבנים והבנות בצבא – מתבטלת, והממשלה החליטה להחזיר השירות הסדיר של גברים בצבא ויעמוד על שלושים חודש בהתאם לחוק שירות הביטחון, תשי"ט; משך שירות החיילות יישאר כפי שהוא עכשיו – היינו עשרים חודש. ועדת החוץ והביטחון שמעה ביאורי הממשלה והסכימה להחלטתה.

לאחר שנציג ברית המועצות הטיל במועצת־הביטחון של האו"ם וטו על החלטת הגינוי של המועצה נגד סוריה בגלל מעשי־החבלה שלה נגד תושבי ישראל, דרש חבר הכנסת יוסף סרלין (גח"ל) דיון בכנסת, למען ידעו שכנינו כי דם ישראל לא יהיה הפקר ולא נשלים בשום אופן שגבולנו יהיה פרוץ רק לצד אחד. הווטו הרוסי שימש ומשמש מקור עידוד ללא מורא ופחד מפני עונש שיכול לבוא על המעשים הנפשעים. והדיון צריך לשכנע את שכנינו, כי דם נקיים אשר יישפך בגבולנו על־ידי כנופיות המתארגנות מעבר לגבול, בחסות הממשלות המציידות את הכנופיות באופן רשמי – כי בשום אופן לא נשלים עם כך. "רוח טשקנט" התפוצצה תחת המיקוש הגלוי של הווטו הרוסי בישיבת מועצת הביטחון האחרונה. אין אנו ששים אלי קרב. אנו רוצים בשלום – ועלינו להגן על השלום בכל הכוח העומד לרשותנו.

לפי הצעת ראש הממשלה והסכמת חבר הכנסת סרלין הועבר הדיון לוועדת חוץ וביטחון.

המצב בגבול הסורי הלך בינתיים ונתערער יותר ויותר. מאז ההפיכה הצבאית האחרונה בסוריה בתחילת 1966 רבו מקרי־התוקפנות ומעשי־החבלה והגיעו עד 40. נשיא סוריה הכריז: "אנו מעלים את הסיסמה של מלחמה עממית. אנו רוצים מלחמה טוטאלית ללא הגבלה, מלחמה אשר תהרוס את הקיום הציוני". באוגוסט 1966 הודיע רדיו דמשק: "המהפכה הסורית לא תתלונן עוד בפני האו"ם. ישראל תהיה זו המתלוננת והמתגוננת. האסטרטגיה של סוריה עתה היא – מעבר ממצב של התגוננות למצב של התקפה". ב־10 באוקטובר אמר ראש ממשלת סוריה: "לא נעצור בעד המהפכה של עם פלשתינה. נצית את כל האזור, וכל תנועה ישראלית תוצאתה תהיה – קבר סופי לישראל". וראש המטה הסורי, הגנרל סווידאני, אמר: "פעולות אלה של אל־פתח הן פעולות לגאליות ואין זו חובתנו להפסיקן, אלא לעודדן ולחזקן".

ואומנם הפעולות החבלניות הוגברו. ביום 7 באפריל 1967 הפציצו 50 כלי־נשק ארטילריים ישובי האון, עין־גב וגדות, ההתקפות החלו בשעה 09:45 בבוקר בפתיחת אש סורית על טרקטור ישראלי שעבד בשדות האון. החלקות באזור זה לא היו שנויות במחלוקת ועובדו במשך שנים על־ידי משק האון בלי כל הפרעה מצד הסורים. לראשונה ירו הסורים על עובדים יהודים באזור זה בדצמבר 1966. ביוזמת האו"ם נתחדשו דיוני ועדת שביתת־הנשק ובתחילת אפריל חודשה העבודה – ונפסקה לרגל גשמים. כששופר מזג־האוויר חודשה העבודה ביום ו', 7 באפריל, על־ידי טרקטור בלתי־משוריין. כרבע שעה אחרי התחלת העבודה פתחו הסורים באש מתותח לעבר הטרקטור ממוצב עמרת־עז־א־דין. כוח־האבטחה הישראלי השיב באש מקלעים כבדים ושיתק את התותח הסורי. בשעה 10:20 נפתחה אש טנק מהמוצב הסורי בחרבת־בטין. הסורים כיוונו יריותיהם גם

לעבר משק תל־קציר וכמה נפלו במשק. הסורים המשיכו באש־מרגמות על החורשים היהודים. נציגי האו"ם הציעו כמה דקות אחרי 11 להפסיק האש, וישראל הסכימה להפסקת־אש הדדית משעה 11:30 רבע שעה אחרי מועד זה פסקו היריות באזור האון. אולם השקט לא נמשך הרבה זמן. בשעה 11:50 חידשו הסורים את האש הפעילו מרגמות כבדות (122 מ"מ) וגם כלי־נשק אחרים כלפי שטח העבודה. הכוח הישראלי הצליח לשתק את כלי־הנשק הסוריים, ועיבוד החלקה נמשך, אולם האש הסורית מהרמה נמשכה, ואש הטנקים הסוריים פגעה במבנים בתל קציר.

לאחר שאש הטנקים והמרגמות הכבדות של הסורים נמשכה כמה שעות בגזרות האון ותל קציר הופעל חיל־האוויר הישראלי נגד עמדות־התותחים הסוריות באזורי תוואפיק, "פילבוקס" ועמרת־עז־א־דין. הסורים הפעילו אש נגד המטוסים הישראליים, אבל אף מטוס אחד לא נפגע. ולעומת זאת הושתקה הארטילריה הסורית והושמדו חמישה טנקים סורים. תחילה לא הייתה כל הפרעה מצד חיל־האוויר הסורי, אולם לאחר השתקת אש התותחים הסוריים הופיעו מטוסי־קרב סוריים. מטוסי־הקרב הישראליים החלו בפעולתם באחת וחצי אחר הצהריים – ובשתיים אחר הצהריים הופיעו מיגים סוריים מדמשק שטסו לקראת הגבול הישראלי. מטוסי־מיראז' ישראליים, שהבטיחו אזור הפעולה של חיל־האוויר הישראלי שפעל נגד כוח־התותחנים הסורי, יצאו לקראת המיגים, ונוצר מגע בין שני מיראז'ים ישראליים ובין ארבעה מיגים סוריים. שני מיגים הופלו מיד על־ידי מיראז' ישראלי, בשעה 3:30 התקרבו שני המיגים הנשארים למשק שמיר, התפתח קרב אווירי נוסף, ומיג שלישי הופל. הסורים הזעיקו מספר יותר גדול של מיגים, וכשרק נוצר מגע בין שני חילות־האוויר הופלו שוב שלושה מיגים. חיל־האוויר הישראלי קיבל הוראה להתקיף מטרות צבאיות בלבד ויימנעו מכל פגיעה בישובים אזרחיים מעבר לגבול הישראלי. הסורים ניסו עוד להפגיז בארבעה מיגים 17 את המשק עין־גב, אבל מטוסי־מיראז' הניסו אותם. לאחר שנכשל הניסיון של חיל־האוויר הסורי הפגיזו תותחנים סורים את משקי עין־גב וגדות וכמה מבנים נהרסו, אולם מטוסי חיל־האוויר הישראלי הופעלו מיד נגד חיל־התותחנים הסורי והוא שותק לחלוטין.

למשקים עין־גב, תל־קציר וגדות נגרמו נזקים חמורים על־ידי אש התותחים הסורית, ומיד הוחל בשיקום ההריסות.

בתחילת מאי הפתיעה ממשלת ברית־המועצות את העולם במעשיה בדויה (על דעת עצמה, על דעת סוריה או על דעת מצרים – קשה לדעת) – כי ישראל מרכזת צבא עצום בצפון, על הגבול הסורי. מיום ליום גדל, לפי הידיעות של ברית־המועצות, הכוח הישראלי בצפון. ראש ממשלת ישראל הזמין את השגריר הסובייטי לסייר איתו בגבול הצפוני להיווכח שאין שחר לדבר. השגריר סירב. כנראה ידע השגריר גם בלאו הכי שהמעשייה הרוסית היא עלילת־שווא. האמת הייתה שאחרי התקפות הסורים על משקי הגליל נמצאו בצפון כמה עשרות אנשי משמר־הגבול להשגיח על תככי החבלנים הסורים. אולם לפי הידיעות שנתפרסמו בקהיר ממקורות רוסיים התרכזו בצפון אחת־עשרה חטיבות ישראליות. המזכיר הכללי של האו"ם הגיש ביום 19 במאי דין־וחשבון למועצת הביטחון שבו קבע על יסוד הדינים־וחשבונות של משקיפי או"ם, שאין כל סימן של ריכוז צבאי ישראלי על הגבול הסורי. ידיעות כוזבות אלה, כנראה, היו דרושות לשליט מצרים בשביל תוכניות התוקפנות שהכין בימים ההם נגד ישראל.

המעשה הגלוי שהביא לידי התפרצות המאורעות ביוני היה סילוק כוחות האו"ם מרצועת עזה וממפרץ שארם א־שייח'.

כידוע החליטה עצרת האו"ם בחמישה בנובמבר 1956 להציב כוח או"ם ברצועת עזה ובשארם

א־שייח'; הכוח ברצועת עזה היה צריך להבטיח הפסקת פעולות החבלה והרצח מצד הפדאיון, והכוח בשארם א־שייח' – להבטיח חופש השיט לישראל במצרי אילת. אלה היו שני התנאים מצד ישראל לנסיגת כוחות ישראל מרצועת עזה ומשארם א־שייח' אחרי תבוסת הצבא המצרי בסיני. הכוח של האו"ם כלל 978 חיילים הודים, 795 קנדים, 579 יוגוסלבים, 530 שבדים, 430 ברזיליאנים, 61 נורבגים ו־2 דנים. בספר־זיכרון שערך בימים ההם המזכיר הכללי דאג המרשילד, ביום 5 באוגוסט 1957, הוא כתב שבא לידי הסכם עם נאצר ש"כוחות או"ם לא יזוזו ממקומם עד שימלאו את תפקידם. במקרה שהמצרים ידרשו מכוחות או"ם לפנות מקומם יובא הדבר לעיונה של עצרת האו"ם. אם העצרת תמצא שהתפקיד של כוח האו"ם נתמלא – יסתלק הכוח. אם העצרת תמצא שהתפקיד לא נתמלא ומצרים תדרוש פינוי – הרי זה הפרת ההסכם עם האומות המאוחדות".

במרץ 1960 נפגש ראש הממשלה הישראלי עם המזכיר הכללי דאג המרשילד בניו־יורק. נפוצו אז שמועות כאילו כוחות או"ם עומדים לפנות את שארם א־שייח'. ראש הממשלה אמר להמרשילד ששמועות אלה מעוררות דאגה בממשלת ישראל, כי יש בכך סכנה של סגירה מחודשת של מיצר אילת בפני ספינות ישראליות, וזה סותר ההתחייבויות שלקחו על עצמן המדינות הימיות בפברואר־מרץ 1957 בעצרת האו"ם, כי לישראל יש הזכות לפי סעיף 51 של מגילת האו"ם להגן בכוח נגד פגיעה בחופש השיט שלה במים בין־לאומיים. המרשילד הבטיח אז לראש הממשלה כי לשמועות האלה אין שחר וכוחות או"ם לא ייפנו, לא במפרץ שארם א־שייח' ולא ברצועת עזה, בלי החלטת העצרת.

אולם משום־מה לא שמר יורשו של דאג המרשילד, או־תאנט, על הסידורים שנקבעו לכתחילה בנוגע לכוח או"ם בסיני וברצועת עזה. המצב בגבול סוריה החמיר. החבלנים הסורים המשיכו בפעולותיהם נגד ישובי היהודים בגליל, ושליט מצרים החל לרכז צבאו במדבר סיני. הכוחות המצריים התחילו לנוע לסיני במחצית מאי 1967, בהנמקה שצפויה סכנת התקפה לסוריה מצד ישראל. ממשלת ישראל הודיעה לאו"ם כי הסיפורים על ריכוזי צבא ישראל על גבולות סוריה אין להם שחר, ומזכיר או"ם עצמו ציין בדין־וחשבון שלו למועצת הביטחון מיום 19 במאי כי משקיפי או"ם אישרו העדר ריכוזים צבאיים ישראליים ותנועת צבא ישראל לאורך הגבול הצפוני, אולם תנועת כוחות מצרים לסיני נמשכה והתגברה. לפני 14 במאי נמצאו בסיני רק פחות משתי דיביזיות של חיל־רגלים ומעט שריון. בעשרים ואחד במאי כבר נמצאו בסיני כארבע דיביזיות. ביחוד הוגבר הכוח התותחני וחיל־האוויר. וביום 21 במאי הגיע מספרם עד 80,000 איש. ביום 16 במאי הודיע ראש המטה של הצבאות המזוינים המצריים למפקד ההודי של חיל האו"ם בסיני וברצועת עזה: "הוריתי לכלל הכוחות המזוינים של קע"ם להיות ערוכים לפעולה נגד ישראל, מיד כשתבצע ישראל פעולה תוקפנית נגד מדינה ערבית כלשהי. לאור הוראות אלה כבר רוכזו כוחותינו בסיני על גבולנו המזרחי. למען הבטחת ביטחונם המלא של כל כוחות או"ם המוצבים בעמדות תצפית לאורך גבולותינו, אנו מבקשים להורות להרחיק כוחות אלה מיד".

הטיפול בנושא כוחות האו"ם עבר מיד לידי המזכיר הכללי של או"ם. משום מה ראה או־תאנט לנכון להודיע לנאצר בי בכל בקשה להזזה זמנית של חיל האו"ם מן הגבול יראה תביעה לפינוי מלא של הכוח מעזה ומסיני, ונאצר כמובן קיבל ברצון רב פירוש זה, – ומיד נתן או־תאנט הוראות למפקד כוח האו"ם בסיני ובעזה, הגנרל ריקייה ההודי, לפנות הכוחות, וביום 19 במאי הודיע גנרל ריקייה לשלטונות ישראל שהחל משעה ארבע אחרי הצהרים באותו יום חדל כוח האו"ם למלא תפקידו.

אומנם גנרל ריקייה נצטווה תחילה להזיז כוחות או"ם מרצועת עזה ולרכז אותם בפנים

הרצועה, ולא דובר כלל לכתחילה על הזזת כוחות או"ם משארם א־שייח', אך לאחר שאו־תאנט קיבל מריקייה העתק הטלגרמה של מפקד הכוחות המצריים מיום 16 במאי, הודיע או־תאנט לנציג מצרים באו"ם שתזוזה חלקית של חיל האו"ם לא תיתכן, והברירה בידי נאצר להשאיר את כל הכוחות במקומם או להרחיק את כולם. נאצר כמובן בחר בהרחקה כללית – וביום 19 במאי הדבר הוצא לפועל.

באותו יום הגיע נשיא ישראל, מר זלמן שזר, לקנדה, להשתתף בחגיגת מאה שנים ליסודה, ובבואו לשם אמר בין השאר: "עצם העובדה של ביקורי לייצג ישראל בחגיגת מאה שנים לייסוד קנדה משמשת הוכחה שבישראל לא השתלטה עצבנות. אם כי שוררת דאגה חמורה נוכח הריכוז העוין של כוחות מצרים". והנשיא הוסיף: "אין בכוונתנו לא להתגרות ולא להתקיף אף אחד משכנינו, אך אם מצרים תתגרה בנו או סוריה תמשיך בפעולות טרור אין ספק שנגן על עצמנו".

ביום 19 במאי 1967 הודיע המזכיר הכללי או־תאנט לעצרת שכוח או"ם כבר פונה מסיני ומרצועת עזה. נציגי קנדה, שהיה להם חלק לא קטן ביוזמה לגייס כוח או"ם וגם בכוח או"ם המגויס, היו בלתי־מרוצים מפעולתו הנמהרת של מזכיר האו"ם. אולם נאצר השיג את שלו. לאחר שכוחות מצריים תפסו עמדות על־יד שארם א־שייח' הכריז נאצר, כי לא ירשה בשום פנים שדגל ישראל יעבור במפרץ עקבה וגם ימנע מעבר אוניות זרות נושאות חומרים אסטרטגיים בדרכן לישראל וממנה. נאצר הרחיק לכת. הוא הכריז: "היהודים האלה מאיימים במלחמה, ואנחנו אומרים להם: אהלן וסהלן (בבקשה!). מצרים מוכנה". נאצר ידע שסגירת המצרים היא למעשה הכרזת מלחמה על ישראל, ולכך התכוון.

ביום ב', 22 במאי, מסר ראש הממשלה בכנסת הודעה על המצב המדיני: בחמישה־עשר במאי נעו כוחות מצריים לסיני. קהיר הסבירה כי צעד זה בא כתגובה לריכוז כוח צבאי ישראלי על הגבול הצפוני במטרה לתקוף את סוריה. הכחשנו את הידיעות הכוזבות, וגם מזכיר האו"ם בדין־וחשבון שלו למועצת הביטחון קבע כי משקיפי או"ם מאשרים העדר ריכוזים צבאיים ישראליים בצפון.

> בינתיים גברו הכוחות הצבאיים המצריים בסיני. מ־35,000 הגיעו עכשיו ל־80,000 התגברו כוחות התותחנים ורבו המטוסים. נוכח המתיחות שגברה בזמן האחרון מן הדין כי המעצמות יפעילו את מירב השפעתן כדי להרחיק סכנת התלקחות במזרח התיכון. אחריות מיוחדת מוטלת על ברית המועצות, אשר מהלכים לה בדמשק ובקהיר, אשר טרם הסתייגה במוצהר ממדיניותה של ממשלת דמשק כלפי ישראל. הייתי אומר אפילו להפך: היא מתרצת המחפשת נימוקים. מן הראוי היה כי מדיניותה המוצהרת של ברית המועצות הדוגלת בפתרון בדרכי משא־ומתן ולא באלימות, תבוא על ביטויה באזורנו ללא אפליה, ויהיה בכך כדי לסייע לקיום השלום.
>
> ריכוזי הכוחות המצריים בסיני הגיעו לממדים המגבירים את המתיחות באזור –ומעוררים דאגה בעולם. יש להביא להחזרת המצב לקדמותו משני עברי הגבול.
>
> בעקבות הודעותיו של המזכיר הכללי של האו"ם – חובה על כל חברות האו"ם, ובמיוחד על המעצמות הגדולות, להוקיע פעולות־חבלה נגד מדינה חברה באו"ם, לתבוע את הפסקתם של מעשים אלה הנוגדים הסכמים בינלאומיים ועקרונות מגילת האו"ם.
>
> יש להפעיל את מלוא ההשפעה הבין־לאומית להבטיח את המשך השקט השורר בגבול

מצרים־ישראל מאז 1957 על־ידי כיבוד הזכויות הבינלאומיות החיוניות, השמורות לכל המדינות, ולישראל בתוכן.

כנסת נכבדה. בימים הראשונים לתנועת הכוחות המצריים לעבר סיני ניתנו בבירות העולם לתנועה זו פירושים כאילו מדובר בפעולה הפגנתית בלבד שאין לה משמעות צבאית. אנו, שאל גבולנו התקרב הכוח, גרסנו שמצווים אנו לנקוט כל הצעדים הדרושים לקראת התפתחות אפשרית.

מעל דוכן זה ברצוני לחזור ולומר למדינות ערב, לרבות מצרים וסוריה, כי אין פנינו להתקפה. אין לנו כל עניין לפגוע בביטחונן, בשטחן או בזכויותיהן החוקיות. עקב הריכוזים המצריים בגבול ופינוי כוחות האו"ם הוריתי על גיוס מוגבל של כוחות־מילואים שבוצע על פי התוכנית. ובסיום דבריי אני קורא לעמי האזור לכיבוד הדדי של הריבונות, השלמות והזכויות הבינלאומיות של כל אחת ממדינותיו, מדינת ישראל הבוטחת בכושר התגוננותה ובאיתנות כוחה ורוחה מביעה בשעה זו נכונותה להשתתף –במאָמץ לביצור השקט ולקידום שלום באזורנו.

ד' בן־גוריון (רפ"י) הציע כי הדיון על הודעת ראש הממשלה יועבר לוועדת חוץ וביטחון, כי הדברים הטעונים הבהרה חייבים להיאמר לא בפומבי, אחרת יזיקו למדינה.

היושב־ראש הפסיק הישיבה לשעה קצרה למען יתייעצו הסיעות אם הן רוצות בדיון בכנסת או בוועדת חוץ וביטחון. אחרי דיון קצר הוחלט על דיון בכנסת.

פתח בדיון מנחם בגין (גח"ל): יש דברים במצב זה שאין לומר אותם בפומבי. אבל יש דברים שחובה לומר אותם מעל בימת הכנסת באוזני עמי תבל ובאוזני האויב. מצבנו הביטחוני בימים האחרונים הוחמר, וההחמרה לא במהרה תחלוף. את האמת הזאת חייב לדעת העם שעמד במבחנים רבים. עמנו אינו רוצה בשפיכות־דמים. הוא לא ישלים בשום אופן עם שפיכת דם יהודי בארץ אבותיו, עם פגיעות בריבונותו הממלכתית, עם מעשי־איבה, עם חדירות, עם מוקשים; וכנגד תוקפנות זו יפעיל במלואה את זכותו להגנה לאומית עצמית המוכרת במשפט הבינלאומי.

לפני שבוע מסרה מצרים הודעה כפולה: ראשית, היא שולחת חילותיה לעבר ישראל; שנית, אם ישראל תתקוף את סוריה תצא מצרים למלחמה על ישראל. אני רוצה לקבוע במלוא האחריות כי ראש הממשלה לא אמר דברים נכונים. בטענו היום באוזני הכנסת כי אף מחוץ־לארץ, מגורמים בינלאומיים מסוימים, באה פרשנות על הפגנה וראווה. היא באה מכאן, מגורמים ממשלתיים. לא אבוא לדון אם הפרשנות הישראלית המוסמכת באה בעקבות עצות מחוץ־לארץ, או הפירושים מחוץ־לארץ באו לאחר שנשמעה הפרשנות מישראל. עובדה היא שגורמים ממשלתיים ניסו להסביר כוונותיו של האויב לאמור: אין זו אלא הפגנה וראווה. וכך זיכינו את האויב משני עוונות חמורים.

הכול יודעים כי מצרים מקיימת מצב־מלחמה עם ישראל. ואם מדינה כזו שולחת לעבר גבולנו את צבאותיה, את טנקיה, את אווירוניה, את תותחיה – זהו איום גלוי ומפורש בתוקפנות. אבל הפרשנות הישראלית אמרה: הפגנה, ראווה.

מצרים אמרה: אם תתקוף ישראל את סוריה – היא תצא למלחמה נגד ישראל. זהו איום מפורש בתוקפנות, שהרי ידוע כי ישראל לא התקיפה את סוריה. סוריה מבצעת במישרין ובעקיפין מעשי־תוקפנות נגד ישראל. משום כך צריך לדבר היום בבהירות באוזני העולם ובאוזני האויב; כדי למנוע הידרדרות, כדי למנוע פעולות־איבה העלולות להתפתח למערכה טוטאלית, חובתך, אדוני ראש הממשלה, היום הייתה לומר דברים מפורשים. חובה על הממשלה לנהל מערכה

מדינית מתמידה ודחופה ביותר, מלווה דרישה שכוחות אלה המרוכזים מול מדינת ישראל, ישובו לבסיסיהם הקודמים.

שנית, חיל האו"ם שעמד במצרים וברצועת עזה – פורק ואיננו עוד.

שלישית, חופש השיט מאילת ואל אילת־חוק בל יעבור הוא, ועל כך אין להוסיף.

רביעית, האויב בדרום מאיים עלינו בתוקפנות אם אנו נפעיל את זכותנו להגנה לאומית עצמית מול התוקפנות של האויב בצפון. משום כך יש לומר במפורש באוזני הכול כי האיום בתוקפנות מדרום לא יניע את ישראל להשלים עם תוקפנות בצפון.

יעקב חזן (מפ"ם): על אויבינו לדעת את עמדתנו, שהיא ברורה ומוחלטת עד תום: איננו רוצים במלחמה, אנו רוצים בשלום; אך את השלום לא נקנה בשום כניעה, בשום ויתור על עמדה צודקת, על האויב לדעת שאנו מתייחסים למערך שלו כאל מערך מלחמתי ואנו מוכנים; עליו לדעת בבירור שאנו מוכנים להשיב מלחמה שערה בכל ההחלטיות הנחרצת של עם הרוצה בשלום, אבל יודע להגן על חייו; ויגן על עצמו מאוחד ומלוכד. ועל־ידידינו בעולם, על המעצמות הרוצות בשלום, לדעת שאנו על סף מלחמה, בלא שום אשליות המשקיטות את המצפון ומשחררות מאחריות. אַל נרגיע את עצמנו ואת העולם. ריכוז רבבות חיילים ומאות טנקים סמוך לגבולותינו הוא איום ישר במלחמה. אנו מוכנים לכך. אנו רוצים בשלום. אך אנו נילחם עד לניצחון אם הוא יטיל עלינו את המלחמה.

ג'בר מועאדי (הסיעה הדרוזית בכנסת): בשעות מכריעות אלה בתולדות האומה הישראלית ברצוני בראש וראשונה לשלוח בשם הסיעה הדרוזית ובשם העדה הדרוזית בישראל את ברכתנו הלבבית לחיילי צה"ל העומדים על משמרתם בגבולות. העדה הדרוזית תעמיד את כל כוחה ואפשרויותיה לרשות זה הצבא האמיץ. החלטת קע"ם בדבר חסימת מצרי טיראן כמוה כהכרזת מלחמה על מדינת ישראל, מלחמה שתסתיים בתבוסת אויב ישראל בהכרח.

הדיון נסתיים ביום 23 במאי 1967. ראש הממשלה הודיע: הבוקר פורסמה הודעתו של נשיא מצרים על כוונתו לחסום את נתיב־המים הבינלאומי, המקשר את מפרץ אילת עם ים־סוף, למעברן של אוניות נושאות דגל ישראל, ושל אוניות נושאות דגלים אחרים שמטענן הוא בעל אופי אסטרטגי. כל הפרעה בחופש השיט במפרץ ובמצרים היא הפרה גסה של החופש הבינלאומי, פגיעה בזכויותיהם הריבוניות של עמים אחרים ומעשה־תוקפנות נגד ישראל. מכאן שלפנינו שעה הרת־גורל לא רק לישראל אלא לעולם כולו. ממשלת ישראל תקיים את המדיניות שעליה הודיעה בעצרת האו"ם באחד במרץ 1957. פרטים על המצב אמסור בוועדת חוץ וביטחון ושם גם נוסיף לדון בהם.

משה ברעם ("מערך") הציע בשם סיעות המערך, גח"ל, מפד"ל, רפ"י, ליברלים, מפ"ם, אגודת ישראל, פועלי אגודת ישראל, הסיעה הדרוזית, שיתוף ואחווה, קידמה ופיתוח – כי הכנסת מחליטה להטיל על ועדת חוץ וביטחון להמשיך בדיון ולסכמו. הצעה זו נתקבלה ב־89 קולות נגד 4.

ההרגשה שפשטה בציבור, כי הממשלה אובדת עצות ואין לה תוכנית פעולה, הביאה למגעים הראשונים בין חברי גח"ל ורפ"י שבוועדת חוץ וביטחון על־דבר פעולה למען שינויים בממשלה.

לאחר שפורסם – תחילה על־ידי רדיו קהיר – כי מצרי אילת נסגרים בפני אוניות ישראליות, הגיעה לישראל בקשת נשיא ארצות־הברית שישראל תימנע מכל פעולה במשך 48 שעות.

ועדת־שרים החליטה לקבל בקשת הנשיא. הועלתה הצעה ששר החוץ אבא אבן יצא לוושינגטון להיפגש עם הנשיא. ראש הממשלה התנגד להצעה זו, ותמכה בו גולדה מאיר. אך כשהגיעה ידיעה משגריר ישראל בפריז שהנשיא דה־גול מוכן להיפגש עם נציג ישראל –

הוחלט שאבא אבן ייסע. הפגישה עם הנשיא דה־גול נמשכה חצי שעה. השתתפו בה שר החוץ הצרפתי, קוב־די־מירוויל, והשגריר הישראלי בפריז ולטר איתן. לא נתקבלה ידיעה ברורה על תוכן השיחה. הדין־וחשבון של אבא אבן היה די אופטימי. שגריר ישראל בפריז לא היה כל־כך אופטימי. בינתיים נתקבלה ידיעה משגריר ישראל בלונדון כי ראש ממשלת בריטניה, הרולד וילסון, מוכן להיפגש עם מר אבן. אבא אבן נסע מיד ללונדון. וילסון הודיע לאבן כי בריטניה מוכנה לתמוך בישראל בעניין חופש השיט אם הפעולה תיעשה באמצעות או"ם או במסגרת פעולה בין־לאומית בהשתתפות ארצות־הברית.

ביום שמר אבן הגיע לוושינגטון (24 במאי) יצא נשיא ארצות־הברית לקנדה, ופגישת אבן עם הנשיא ג'ונסון נתקיימה רק ביום 26 במאי. הנשיא ג'ונסון גילה אהדה ויחס ידידותי לישראל, אבל ציין שכל פעולה מצד ארצות־הברית להבטיח חופש השיט במצרי אילת תדרוש הסכמת הסנאט.

בעם בישראל גבר אי־האמון בממשלה, גם בצבא גדלה החרדה. בקרב רבים מהציבור נתחזקה התביעה לעשות שינויים בממשלה, ובייחוד במשרד־הביטחון ובראשות הממשלה. גם בקרב המפלגה הגדולה (מפא"י) היו כמה חברים מרכזיים שאבד להם האמון בראש הממשלה ודרשו סילוקו. אולם צמרת מפא"י – גולדה מאיר, זלמן ארן, שאול אביגור ועוד אחרים – עמדו לימין ראש הממשלה והתנגדו לכל שינוי שיפגע במעמדו של מר לוי אשכול.

בלחץ ציבורי עצום קמה ממשלת ליכוד לאומי, ומשה דיין – שר הביטחון

עוד ביום 23 במאי פנו אנשי מפד"ל למפא"י בהצעה להרחבת הממשלה על־ידי צירוף רפ"י וגח"ל. למחרת נפגשו אנשי רפ"י וגח"ל בלשכת שר־הפנים, מ"ח שפירא, במטרה להביא לידי שינויים בהנהגת המדינה. **מנחם בגין** אמר במסיבה זו: "אשכול היה שנים שר בממשלת בן־גוריון, אולי יסכים לכך גם עכשיו". אנשי מפד"ל התייחסו לכך בספקנות. מ"ח שפירא הציע למנות את ד' בן־גוריון לשר הביטחון. שמעון פרס אמר שבן־גוריון פרש בשנת 1963 מהממשלה על־מנת לא לחזור עוד אליה. **בגין** אמר לפרס שאם בן־גוריון יהיה מוכן לשוב לראשות הממשלה אהיה אני מוכן להציע מועמדותו. **פרס** הביא תשובה שלילית של בן־גוריון. **יצחק רפאל** (מפד"ל) הביע ספק אם המערך יסכים לוותר על ראשות הממשלה. אריה בן־אליעזר (גח"ל) הציע שבגין ישכנע את אשכול שהוא עצמו יזמין את בן־גוריון לממשלה. **אשכול** ענה בשלילה. מר **בגין** הציע אז ל**אשכול** שיציע ל**בן־גוריון** לשמש שר־ביטחון בממשלה. בראשות אשכול. **אשכול** מתנגד גם לכך: "אנשי צה"ל סבורים – אומר אשכול – שבן־גוריון היה שר־ביטחון כושל, וכי עשה הרבה שגיאות שהוסתרו".

הלחץ של מפד"ל על מפא"י לא הופחת, וכמה מראשי מפא"י הודיעו שהם מוכנים לצרף לממשלה ארבעה חברים: שניים מגח"ל, אחד מרפ"י ומזכירת המפלגה גולדה מאיר. אנשי רפ"י הודיעו שאין להם עניין בתוספת חבר שלהם לממשלה – אם לא כשר־ביטחון, והכוונה למשה דיין.

ביום 25.5.1967 פִּרסם עיתון "דבר" הודעה: "לא מתנהלות שום שיחות על הרחבת הקואליציה ואין כוונה לעסוק בכך". גם דובר משרד ראש הממשלה פרסם הכחשה רשמית לידיעות על שיחות כאלה. הוא הגדיר את הידיעות ממין זה "כנטולות יסוד ואף מזיקות".

באותו יום נתכנסה מזכירות מפא"י. הדיון נפתח על־ידי מזכירת המפלגה, גולדה מאיר: "ביום ג' (שלשום) כינס ראש הממשלה על דעת עצמו נציגים של שתי הסיעות הגדולות של האופוזיציה – גח"ל ורפ"י. הוא רוצה לשתף את החברים בדיונים הנוגעים לענייני השעה. אבל־לא על כך

מלאה הארץ לחישות. הדבר שנישא בפיות הוא: צירופים ושינויים בהנהגת המדינה, ואני רוצה להעלות הצעה שתוכנה צריך להיות שהמפלגה רואה בממשלה כמות שהיא את הממשלה המוסמכת לנהל את ענייני המדינה גם בשעה זו. המפלגה ממליצה לשתף אישים מהאופוזיציה באופן קבוע. הכוונה היא – לא שינויים בממשלה, בשום צורה לא. לא חילופים ולא תוספות. רק לשתף אישים מהאופוזיציה בדיונים על הבעיות העומדות היום בפני העם והמדינה".

אחריה דיבר שר החינוך והתרבות **זלמן ארן**: זה ימים אחדים מערערים בצורות שונות את מעמדה של הממשלה בעיני העם. יש מסע של דיסקרדיטציה על פעולותיה. יש ערעור המורל של הציבור בתוך המדינה. וקודם־כל ערעור המורל אצל הצבא. איני יכול לומר שהיו למעשה מחדלים בענייני האזרחים, הצבא, מדיניות־חוץ. מה קרה? קרה שיש נאצר, שיש או־תאנט ושיש סוריה. מדוע צריכה הממשלה להיות כפרה לכך?

ביתר חריפות דיבר שר־האוצר, **פנחס ספיר**. הוא סיים דבריו במילים אלה: "מי שחושב שהדיבור הוא על צירוף ותגבור אינו אלא טועה. הדיבור הוא על מיקוש הממשלה, ונגד מיקוש הממשלה בשעה זו צריך להתנגד כל אזרח במדינה, ולא רק חבר במפלגה".

באותה שעה נתכנסה גם מזכירות "אחדות העבודה". שר־התחבורה, **משה כרמל**, תמך בהצעת ממשלת־ליכוד, אבל הוא נשאר במיעוט.

למחרת בבוקר, ביום 26 במאי, הופיעה בפני הממשלה משלחת מסניף מפא"י של חיפה ובראשה ראש עיריית חיפה, אבא חושי. הוא הודיע לראש הממשלה שהסניף בחיפה מחייב הקמת ממשלת־ליכוד, והוא מציע לשתף בממשלה את דיין ואת בגין. אשכול הודיע שנציגי גח"ל ורפ"י משתתפים בהתייעצויות ביטחוניות, ואין כל צורך בהרחבת הממשלה. הכול מתנהג בסדר.

חושי וחבריו לא השלימו עם עמדת אשכול. גם חברים בממשלה פנו לאשכול בדרישה להקים ממשלת ליכוד לאומי. אחדים הציעו לו למנות את יגאל אלון כשר־ביטחון. אשכול דחה גם הצעה זו.

אולם התסיסה בעם וגם בתוך מפא"י גברה.

בישיבת הממשלה שנתקיימה באותו יום (26 במאי) הציע שר הדתות, ד"ר זרח ורהפטיג (מפד"ל), לצרף את גח"ל, רפ"י, ואגודת ישראל לממשלה. כמה מחברי מפא"י טענו כי הצעה להרחיב את הממשלה פירושה אי אמון בממשלה. אנשי מפד"ל אמרו כי הצעתם תחזק את הממשלה. ראש הממשלה הציע לשתף נציגי גח"ל ורפ"י בדיוני ועדת השרים לענייני ביטחון, אולם שר המשפטים, יעקב שמשון שפירא, הסביר שאי־אפשר לשתף נציגי מפלגות בוועדות שרים אם אין להם מעמד של שרים. והוא הציע למנות נציגי רפ"י וגח"ל כשרים בלי תיק.

במוצאי־שבת (27 במאי) נפגשו אנשי גח"ל עם נציגי המערך. זה היה יומיים אחרי ישיבת מזכירות מפא"י שהחליטה נגד צירוף גח"ל ורפ"י לממשלה, ובינתיים חל שינוי בעמדת המערך. נציגי המערך הסכימו לצירוף גח"ל ורפ"י לממשלה, לאחר שהוברר להם כי מטעמים חוקיים לא יוכלו להצטרף לוועדת־שרים. גולדה מאיר שאלה את אנשי גח"ל: "מדוע התניתם הצטרפותכם לממשלה בהצטרפות רפ"י"? אנשי גח"ל ענו: "אין לנו כל ברית עם רפ"י על הצטרפות משותפת. אדרבא, שמעון פרס אמר לנו כי אנו חופשיים להצטרף לממשלה בלעדי רפ"י. אבל השאלה המרכזית העומדת לפנינו היא – הקמת ממשלת־ליכוד. אי־צירוף רפ"י יפגום בהשגת מטרה זו. וידוע לנו שאם דיין לא יתמנה כשר־ביטחון לא תצטרף רפ"י לממשלה". אולם אנשי המערך טענו, כי מינוי דיין כשר־ביטחון יפגע ביוקרתו של אשכול, ולא תקום ממשלת ליכוד לאומי.

ביום א', 28 במאי, הוזמן משה דיין ללשכת ראש הממשלה. דיין חזר אז מביקור בחזיתות

הצבאיות. אשכול הציע לדיין להיות שר בלי תיק או־סגן ראש הממשלה. דיין ענה בשלילה. הוא הודיע שהוא מוכן לקבל על עצמו אך ורק תפקיד מעשי. ראש הממשלה ענה כי יבדוק אפשרות זו.

באותו ערב בשעה 8:30 שידר ראש הממשלה לעם על המצב המדיני. הנאום עשה רושם מדכא בציבור, כי היה מגומגם ובלתי־ברור. אחרי השידור נתקיימה פגישת ראש הממשלה ושר הביטחון עם אלופי הצבא. האלופים התלוננו על חוסר החלטה וחוסר מדיניות מצד הממשלה, והאלופים לא יצאו מפגישה זו מעודדים. בעיתונים של מחר, יום ב׳, 29 במאי הופיעו מאמרים על הגמגום שבהודעת ראש הממשלה. בעיתון הבלתי־מפלגתי "הארץ" מיום ב׳, 29 במאי, נתפרסם מאמר ראשי בשם "דרושה מנהיגות לאומית". בעל המאמר מזכיר כי "בימי מלחמת־העצמאות הייתה קיימת ממשלה זמנית שהשתרעה ממפ"ם משמאל עד לציונים הכלליים מימין. קואליציה זו, אשר מפא"י הייתה מיעוט בתוכה (למפא"י היו אז 4 בתוך 13), נתרכזה למעשה מסביב לאיש אחד אשר בתוקף אישיותו היה מסוגל לכהן בתפקיד הכפול של ראש הממשלה ושר הביטחון ולשמש מרכז המחשבה המדינית והביטחונית. לא פעם נתקל דב"ג בהתנגדות עזה בתוך הממשלה, ולא פעם היה עליו לוותר על תוכניותיו, אבל גם מי שהתנגד לו מדי פעם, הודה כי קרנה ממנו השראה אשר חיזקה את ידי הממשלה, הפיקוד הצבאי, מועצת־המדינה הזמנית והעם כולו. מה שמר ב"ג סיפק לקואליציות של מלחמת־העצמאות ושל מבצע סיני – מחשבה מרחיקה ראות, תושייה, צלילות דעת בהערכת מצבים משתנים במהירות, כוח הכרעה בהליכה קדימה. כמו בנסיגה ובדחיית עצות בלתי־שקולות – כעת הננו חשים בהעדרן של כל התכונות האלה. אין פירוש הדבר שב"ג מעולם לא טעה; אבל גם מי שמבקר חלק מהצעדים שנקט בהם במשברים הביטחוניים של העבר יודע כי ככלות הכול לא אכזב.

"מה שדרוש לנו עתה, זה לא בראש וראשונה 'הרחבת הממשלה' בתורת שכזו (אם כי רצוי מאוד שיבוטל החרם על רפ"י ועל גח"ל). מזה שיהיו לנו עשרים שרים במקום שישה־עשר – לא ניוושע. כל עוד ימשיך מר אשכול לכהן כראש הממשלה ושר הביטחון, לא יועילו יועצים נוספים בעצותיהם. אילו היה לנו ביטחון כי מר אשכול מסוגל לנווט את ספינת המדינה בימים אלה – ברצון רב־היינו הולכים אחריו; אולם ביטחון זה איננו, וכפי הנראה הוא חסר יותר ויותר אנשים; והופעת מר אשכול אמש ב'קול ישראל' הגדילה את מספרם. הוא לא בנוי כדי להיות ראש ממשלה ושר הביטחון במצב הנוכחי – באמת קשה להחליף באמצע הנהר, אולם ישנן מספיק דוגמאות בתולדות העמים, כי אומנם מחליפים את ההנהגה דווקא במצבים דומים לזה שנקלענו לתוכו עתה.

"לא הסכסוך בין מפא"י לבין רפ"י צריך להשפיע היום על החלטותינו. ולא באורן של פרשיות שהן נחלת העבר מותר להכריע היום בעד אשכול או נגדו. אנשים אשר נלחמו בעוז נגד ב"ג ובעד אשכול, מכריזים עכשיו בקול רם כי שוב אין לוותר על ב"ג. ההצעה לפיה צריך ב"ג ליטול לידיו את ראשות הממשלה ומשה דיין יכהן כשר הביטחון, בעוד שמר אשכול ירכז בידיו את הטיפול בעניינים 'אזרחיים'־נראית לנו הצעה נבונה. צריך כמו־כן לצרף את גח"ל לממשלה.

"הממשלה בהרכבה הנוכחי אינה מצליחה להנהיג את המדינה בעת סכנות, ועליה לפנות את המקום להקמת הנהגה חדשה, השעה דוחקת".

בערב יום ב׳, 29 במאי, הופיע ראש הממשלה בכנסת וחזר על המאורעות שנתרחשו בשבועיים האחרונים: ריכוז צבא מצרי בסיני, פינוי נחפז של כוח האו"ם מרצועת עזה ושארם א־שייח׳, הודעת נאצר על סגירת מצרי אילת בפני אוניה בדגל ישראל. בסוף דבריו אמר ראש הממשלה כי אינו יכול להפליג בכנסת בתיאור מפורט ביותר של המצב, אבל חברי ועדת חוץ וביטחון מקבלים דיווח מתמיד.

מטעם רפ"י עמד לדבר בכנסת ד' בן־גוריון, אבל היושב־ראש ק' לוז הודיע מיד כי הממשלה אינה מציעה דיון, ולפי החוק לפחות שליש מחברי הכנסת (40 חברים) יכולים לדרוש דיון 24 שעות אחרי הודעת הממשלה. ד' בן־גוריון נשא דבריו במסיבת עיתונאים בבניין הכנסת. הוא הודיע מראש שלא יגזול הרבה זמן מהשומעים, כי אין תועלת בדיבור על מה שנעשה או לא נעשה עד עכשיו. "איני שייך לאנשים הסבורים שיש ביכולתם לשנות העבר. הבירור היחיד העומד לפנינו הוא העתיד הקרוב. כמה שליטי ערב, ובראשם שליט מצרים, מכריזים השכם והערב שיש להשמיד את ישראל – והפעם אין הכוונה לכל עם ישראל בעולם, אלא לעם היהודי היושב בארצו. אל נזלזל בחומרת ההכרזות האלה. ולכן אגיד רק דברים אחדים על הנהלת המלחמה.

"כל ילד יודע שאי־אפשר לנהל מלחמה בלי צבא. ולאשרנו יש לנו צבא שאפשר לבטוח בו. יש לנו צבא שעם כל מגבלותיו הכמותיות אינו נופל במסירותו ובגבורתו מאיזה צבא שהוא בעולם, אולם יש לזכור שני דברים בכל משמעותם הגורלית: 1. צבא בארץ דמוקרטית אינו פועל על דעת עצמו, ולא על דעת מפקדיו הצבאיים, אלא על דעת הממשלה הציבילית ולפי הוראותיה; 2. ויש דבר שני לא פחות חשוב: מלחמה מתנהלת לא רק על־ידי פעולות צבאיות בלבד. מערכת ההתגוננות לישראל לא תסתבך אף פעם בשום מערכה שאינה מערכת התגוננות. וסגירת מצרי אילת שהם מצרים בינלאומיים בפני ישראל ועל־ידי מצרים היא התקפה, ובפני התקפה אנו חייבים להתגונן בכוח. אני אומר אפילו מערכת התגוננות אינה נעשית אך ורק בכוח הצבא בלבד, והיא מחייבת גם פעולה מדינית. והנהלת־מלחמה, אם היא נכפית עלינו, מחייבת אחריות ותבונה צבאית וגם אחריות ותבונה מדינית.

"לא כל הבעיות העומדות עכשיו על הפרק ניתן לדבר עליהן במקום זה, אולם אני רוצה להדגיש חומרת המצב והשעה. התנהגותו **והנהגתו** בימים או בשבועות אלה עלולות להכריע גורלנו לשבט או לחסד, והשיקול היחיד המחייב להדריך אותנו עכשיו הוא שיקול הביטחון והקיום. אם למישהו יש שיקולים יותר חשובים – איני מסוגל להתווכח איתו.

"ואסיים דברי בתפילה – הלוואי שנהיה ראויים למסירות שחיילינו מגלים ועתידים לגלות במבחן זה, ולחרדה שכל העם היהודי בעולם שותף לה בשעה זו".

התסיסה בעם הולכת וגוברת. הורי החיילים, אחיהם ואחיותיהם, מכריהם וקרוביהם, שומעים על התגברות אי־האמון של הצבא בשר הביטחון שהוא גם ראש הממשלה. בעיתון "דבר" נדפס ביום 30 במאי כרוז של הסופר ח' הזז: "העם מבקש להסיר את המחלוקת מבין העם, ללכדם בממשלת־חירום רחבה, שתהא ראויה לצבא ישראל ושקולה כנגד כל הכוח המוסרי של העם. כל איש רב־פעלים, כל שכוח מסוים מאחוריו, כל שניסיונו מרובה וכל שעצתו גדולה, כולם מוותרים על דיניהם וזכותם, וכולם שותפים אלו עם אלו לממשלה במעשה ההגנה. אין פסול להגנה! זה 'עשה' של הצלת העם".

בעיתון "הארץ" מפרסם יצחק זיו־אב, מהעובדים הנאמנים במשרד־הביטחון בימי מלחמת־העצמאות, קטרוג מר על מזכירת מפא"י, גולדה מאיר – "אחת שהיא המכשול", על שהיא מגלה "קנאות פוליטית הרסנית" ומכשילה הליכוד הלאומי. "גיוסו המופתי של העם מזכה, לדעתו, את העם בממשלה שתיתן ביטוי להתלכדות שלא ראינו כמותה". רק העיתון של מפ"ם "על המשמר", טען ש"אין השעה כשרה לצירוף נציגי האופוזיציה לממשלה. ממשלה אשר בה ישתתפו נציגי 'חירות' שוב לא תהיה אותה ממשלה, אשר לה נתנה יד מפלגת־הפועלים המאוחדת בכנסת השישית".

אולם צמרת המערך נוכחה כי גובר הלחץ הציבורי להקמת ממשלת ליכוד לאומי, וראש

הממשלה עצמו אומר כי בדעתו להקים "ועדה מייעצת" או "מועצת־מלחמה" בה ישתתפו אנשים כיגאל ידין, חיים לסקוב, משה דיין, יגאל אלון ו"הליכוד" ימצא בכך את פתרונו. דיין נשאל אם יסכים להימנות במועצה כזו והוא השיב בשלילה.

כמה מראשי הצמרת יעצו לראש הממשלה למנות את יגאל אלון כעוזרו ונציגו של ראש הממשלה ושר הביטחון. אשכול נטה להצעה זו. בפגישה בין גולדה מאיר וחבר הכנסת ברקת ובין נציגי רפ"י (פרס ואלמוגי) הציעה גולדה מאיר שדיין יצורף לממשלה כשר בלי תיק. חברי רפ"י דחו הצעה זו. רב־אלוף יגאל ידין נפגש עם ראש הממשלה והציע לו למנות את דיין כשר־ביטחון. אשכול הציע דרכי־שילוב אחרים, אבל התנגד להסתלקותו ממשרד־הביטחון. אולם גם חברי מפא"י התחילו דורשים בתוקף סילוקו של אשכול ממשרד־הביטחון ומינויו של דיין כשר־ביטחון. חוסר האמון בראש הממשלה הלך וגבר. בעיתון "הארץ" הופיעה רשימה: "תתפטר הממשלה הכושלת". כמה שרים של מפא"י מסרו לאשכול על ההתמרמרו הגדלה בציבור וגם בקרב סיעת המערך.

בערב (30 במאי) כינס יושב־ראש סיעת המערך, משה ברעם, את הסיעה בבית הכנסת ודרש מראש הממשלה להשתתף בישיבה זו. אשכול הודיע תחילה שאינו יכול לבוא, אך ברעם אמר לו – אם לא תבוא תתמרד הסיעה, וראש הממשלה בא.

פתח בדיון אחד מבכירי הסיעה, חבר הכנסת עקיבא גוברין. הוא דרש צירוף רפ"י וגח"ל לממשלה של ליכוד לאומי, ולמען אפשר את צירופם יש למנות את דיין לשר הביטחון, כי זהו התנאי לליכוד לאומי.

שר־הדואר ישראל ישעיהו מציע למנות את אלון כשר הביטחון. ראש הממשלה מתערב ואומר: לא הצעתי לאיש להיות שר־ביטחון. כשבגין ומשה חיים שפירא הציעו לי מינוי דיין כשר־ביטחון אמרתי להם שאני מסכים שגח"ל ורפ"י יצטרפו לממשלה ושני נציגי גח"ל ואחד מרפ"י ייכנסו לוועדת השרים לענייני ביטחון. אולם גם יושב ראש הכנסת קדיש לוז תמך בהצעה למנות את דיין כשר ביטחון. איש "אחדות העבודה", חבר הכנסת זאב צור, התנגד למינוי דיין כשר־ביטחון. אולם מי שהיה שר המסחר והתעשייה בעבר, חיים צדוק, תבע אף הוא מינוי דיין. אם רפ"י מוכנה להצטרף – וזה תלוי במסירת תיק הביטחון לדיין – יש לעשות זאת. גולדה מאיר לא נוכחה בישיבה זו. דוד הכהן, יושב ראש ועדת חוץ וביטחון, ומשה כרמל, שר התחבורה (אחה"ע), דרשו אף הם מינוי דיין כשר ביטחון. הישיבה נסתיימה בלא החלטה, כי ראש הממשלה היה צריך לעזוב את הישיבה.

למחרת ביום 31 במאי, נפגשה מזכירת מפא"י, גולדה מאיר, עם ראש הממשלה. שניהם היו מדוכאים מההתנגדות שגברה והלכה להשאיר משרד־הביטחון בידי אשכול, ושניהם הצטרפו להצעת המיעוט למסור תיק־הביטחון ליגאל אלון.

אחר הצהרים נפגש ראש הממשלה עם משה דיין בלשכת ראש הממשלה בתל־אביב ואשכול הציע לדיין משרת סגן ראש הממשלה. דיין דחה הצעה זו. אם לא ימונה כשר הביטחון הוא בוחר להיות מגויס לצבא, לכל תפקיד שיטיל עליו הרמטכ"ל. אשכול שאל: לאיזה תפקיד, למשל? דיין ענה: מפקד חזית הדרום, כי הוא מכיר היטב את סיני.

אשכול ראה בכך פתרון השאלה והזמין ללשכתו את הרמטכ"ל, רב־אלוף יצחק רבין, לדון איתו על מסירת תפקיד חזית הדרום לדיין. לפנות ערב הודיע ראש הממשלה לוועדה המדינית של המערך, כי ענייני של דיין סודר: הוא יהיה מפקד חזית הדרום.

באותו יום נתכנסה מזכירות מפא"י בירושלים, בלי שידעה על הסידור החדש של אשכול. אחרי ויכוח חריף ונוקב הוחלט ברוב גדול להמליץ על צירוף דיין לממשלה כשר־ביטחון במקום אשכול.

ראש הממשלה טילפן בינתיים לשר־הפנים, משה חיים שפירא (מפד"ל) שדרש בכל התוקף מינוי דיין לשר הביטחון, כי רק בתנאי זה יצטרפו גח"ל ורפ"י לממשלת ליכוד לאומי – כי יש תוכנית חדשה לסידור ממשלת־ליכוד: יגאל אלון כשר־ביטחון, ודיין – מפקד חזית הנגב, ודיין הסכים לכך, מ"ח שפירא נרגז והודיע לאשכול שהוא דוחה הצעה זה באשר היא תחסום הדרך להצטרפות גח"ל ורפ"י לממשלה, והוא תבע מראש הממשלה לכנס בערב את הממשלה לדון במצב. הישיבה נקראה.

בינתיים נתכנסה גם הוועדה המדינית של מפ"ם. ריפטין הציע לפרוש מהממשלה אם יוחלט על מינוי דיין כשר הביטחון, אבל רק שני חברים – רפאל מאהלר ואליעזר פראי – תמכו בהצעה זו. הרוב החליט כי עניין החילופים במשרדים הממשלתיים הוא עניין שבין המפלגות הנוגעות בדבר, ואם מפא"י תחליט למסור את תיק־הביטחון למשה דיין – תסכים לכך גם מפ"ם.

ישיבת הממשלה נתכנסה בשעה 9:45 בערב בקריה בתל אביב. אשכול הודיע כי הוועדה המדינית של מפא"י החליטה להפריד תיק־הביטחון מתיק ראש הממשלה כדי להקל עליו בימי־החירום, תיק־הביטחון יימסר ליגאל אלון, ואשר לדיין סיפר כי הוצע לו להיות סגן ראש הממשלה או מפקד חזית הדרום – והוא בחר בתפקיד השני.

שרי מפד"ל התמרמרו על סידור זה. הם דרשו בכל תוקף מינוי דיין כשר הביטחון. אחרת לא תוקם ממשלת ליכוד. מ"ח שפירא איים בפרישת מפד"ל מהממשלה, גם השר משה קול (מהליברלים העצמאיים) דרש מינוי דיין לשר הביטחון. באותו ערב בשעה 11 הודיע אחד מפקידי ראש הממשלה למזכיר רפ"י, שמעון פרס, כי בשיחה בין ראש הממשלה ומשה דיין הוסכם שדיין יקבל תפקיד בפיקוד צבאי.

למחרת ביום ה', 1 ביוני, טלפן פרס לדיין וביקש לדעת אם נכון הדבר שדיין ויתר על ההצעות להתמנות שר הביטחון בממשלת הליכוד. דיין ענה שאין זה מדויק. דיין אמר אתמול לאשכול שאם אינו יכול להתמנות כשר־ביטחון הוא מוכן להיות מגויס לצה"ל באחת החזיתות.

העיתון "דבר" ביום 1 ביוני פרסם, שהוסכם כי אלון יהיה שר־ביטחון ודיין יקבל תפקיד צבאי. בעיתון "הארץ" באותו בוקר נמסר כי "ראש הממשלה, בלחצה של צמרת 'אחדות העבודה' וגולדה מאיר, הציע אמש את תיק־הביטחון למר יגאל אלון, ובכך הסיר מן הפרק את היוזמה להקמת ממשלת־חירום רחבה. החלטת צמרת המערך בעד יגאל אלון נתקבלה רק ידי לשכת הצמרת, שקיימה ישיבה קצרה, ומיד אחריה נתקיימה ישיבת מזכירות מפא"י בנושא זה. חברי המזכירות הקימו סערה על כך שהעניין הובא להכרעה סופית בלי דיון במזכירות, שהיא המוסד המוסמך ולא הלשכה. הדעות שרווחו אתמול במפא"י הצביעו על רוב גדול המתגבש במוסדותיה למען מינויו של דיין. אך ראש הממשלה ומזכירת מפא"י, יחד עם ראשי 'אחדות העבודה', ביקשו למנוע בכל מחיר את מינויו של דיין, בעוד מר אשכול עצמו התנגד בתוקף להוצאת תיק־הביטחון מידו, אך בלחץ שהופעל בימים האחרונים למען מינויו של רב־אלוף משה דיין לשר הביטחון, החליטה הצמרת הוותיקה של מפא"י למנוע לחצים נוספים וקבעה את יגאל אלון כשר הביטחון. ראשי המפד"ל לא השלימו עם החלטה זו, אף כי למען יצירת רושם של הקמת ממשלה לאומית רחבה, דובר בהחלטת המערך על צירוף אנשי רפ"י וגח"ל לממשלה תוך הצעת **תיק־החוץ** למשה דיין ומינויו של אבן כסגן ראש הממשלה.

"מר דיין אינו מוכן כנראה לקבל הצעה זו, והוא הדגיש בתשובה לפניות המערך, כי אין ענינו בכהונת שר בממשלה אלא ברצונו לתרום מיכולתו לבעיות הביטחון על־ידי קבלת אחריותו הישירה על תיק־הביטחון".

אולם באותו יום, 1 ביוני, נתבררה האמת על דיין. אלון הודיע שאינו בא בחשבון להיות שר הביטחון, תיק שר הביטחון נמסר למשה דיין וממשלת הליכוד הלאומי הוקמה, בניגוד לעמדת צמרת מפא"י.

ביום זה נפגשו בבוקר אנשי מפא"י, וראש הממשלה סיפר בנוסח שלו על המשא־ומתן בשבועות האחרונים בין גח"ל ורפ"י ומפד"ל, ולאחר שמשה דיין סודר בתפקיד צבאי בנגב תשלח בוודאי רפ"י איש אחר לוועדת־השרים לענייני ביטחון שברצונו להקים. לבסוף ציין שבתקופת שירותו כראש ממשלה ושר הביטחון הצליח במה שלא הצליחו קודמיו – למצוא את הדרך לארצות־הברית. שאול אביגור, שדיבר אחרי אשכול, הביע שביעות־רצונו על כניסת יגאל אלון למשרד־הביטחון, כי הוא יהיה שותף נאמן לראש הממשלה. בצהריים הודיע אשכול שהוא מחויב בשעה זו להיפגש עם שלוש המפלגות: מפד"ל, גח"ל ורפ"י בלשכת ראש הממשלה.

בפגישה זו השתתפו גם חמישה שרים: ישראל ברזילי (מפ"ם), ישראל גלילי (אחה"ע), משה קול (ל"ע), מ"ח שפירא (מפד"ל), ויעקב שמשון שפירא (מפא"י). אשכול פנה לראשי גח"ל והזמינם באופן רשמי להצטרף לממשלה. הללו ענו: דבר זה נעשה בתנאי שמשה דיין יתמנה כשר־ביטחון. אשכול העיר: דיין מבכר תפקיד של מפקד חזית הדרום. **בן־אליעזר** שאל: מיהו שר הביטחון? אשכול ענה: עוד תדע. **בן־אליעזר** לוחץ: מדוע לא תאמר מי יהיה שר הביטחון? אשכול ענה: מחר תדע. ראשי גח"ל יצאו מהישיבה בפחי־נפש.

בינתיים ממשיכים במזכירות מפא"י את הדיון. דוד הכהן (יושב ראש ועדת חוץ וביטחון) דורש את דיין כשר־ביטחון, גם ברוך אזניה, דבורה נצר, עליזה שידלובסקי מכנרת, משה ורטמן מחיפה, אפרים רייזנר, אשר ידלין, עקיבא גוברין, ראובן ברקת, סנטה יוספטל, חיים צדוק, רחל צברי, דורשים את דיין כשר־ביטחון. רק שר־החינוך, זלמן ארן, דרש למנות את אלון כשר הביטחון. מזכירת המפלגה, גולדה מאיר, טענה שמזכירות המפלגה מעולם לא הצביעה על צירוף חבר לממשלה וההצבעה נמנעה; ומיד לאחר כך נכנסה מזכירת המפלגה לחדרה וטלפנה לשר ישראל גלילי בטון של אכזבה מרה, כי רוב הדוברים דרשו את מינוי דיין כשר־ביטחון במקומו של יגאל אלון. דבר זה הודיעה גם לראש הממשלה.

ברחוב מפגינות נשים: "לביטחון העם אנו רוצים בדיין".

בשלוש אחרי הצהרים בא השר קול (ליברלים עצמאיים) לראש הממשלה ותבע בתוקף מינוי דיין כשר־ביטחון. גם רב־אלוף יגאל ידין בא לראש הממשלה בתביעה זו. דירתו של אשכול מוצפת דורשים מינויו של דיין לשר־ביטחון. לאחר התייעצות אשכול עם יעקב חזן ממפ"ם ואבא חושי, ראש עיריית חיפה, הוא הזמין לפנות ערב את משה דיין ללשכתו והזמין אותו להצטרף לממשלה כשר־ביטחון.

חברי רפ"י נתכנסו באותו ערב, בשעה 8:30, בביתו של בן־גוריון בל אביב. **שמעון פרס** אמר: בן־גוריון הציע את דיין כמועמד הטוב ביותר. הוא המליץ עליו כעל איש בעל תכונות יוצאות מן הכלל. במשטר שלנו משה הוא האיש המתאים ביותר לניהול המערכה. מינויו משמש עידוד לחיילים ולעם, אני מציע שרפ"י תיתן אישורה למינוי, ואת ברכתה למשה.

בן־גוריון ביקש רשות הדיבור ואמר: שקלתי בדבר ואני תומך שרפ"י תסכים למינויו של משה דיין כשר הביטחון.

רק **יוסף אלמוגי** עמד על דעתו שלא היינו צריכים להצטרף לממשלה של אשכול. "חושש אני", אמר אלמוגי, "שעם כניסתו של דיין לממשלה, אנו מדביקים מזוזה על כנסיה". **בן־גוריון** ביקש שנית רשות הדיבור: "אני מבין את יוסף. אני שיניתי דעתי. הסבירו לי כי צירוף דיין הוא

תנאי להגברת האמון מחדש של צה"ל בהנהגה. דרוש שבצבא יהיה אמון – וכזה יהיה כשמשה יהיה שר־ביטחון. הוא הדין לגבי העם: הנשק של אשכול כראש ממשלה לא חלף, אבל הוא יוקטן אם הוא לא יהיה שר־ביטחון".

בתשע וחצי בערב נתכנסה הממשלה כדי לאשר הקמת ממשלת־הליכוד ומינויו של דיין כשר־ביטחון. אשכול בירך את החברים החדשים שהטילו על שכמם עול האחריות הלאומית. מנחם בגין השיב לדברי אשכול, ואליו הצטרף גם דיין.

ממשלת־הליכוד החלה לפעול מיד, עוד בטרם אושרה על־ידי הכנסת. האישור בא ביום שפרצה המלחמה, ביום ב׳ 5 ביוני.

ראש הממשלה, **לוי אשכול**, אמר:

> אדוני היושב ראש, כנסת נכבדה. כעת עליי למסור הודעות בהתאם לסעיפים מסוימים בחוק המעבר:
>
> א. בהתאם לסעיף 11(ה) לחוק המעבר, תש"ט־1949, הריני מתכבד להודיע כי הממשלה החליטה להיענות לבקשתי לשחררני מתפקיד שר הביטחון. וזאת מהשעה שהכנסת תאשר את מינוי חבר הכנסת משה דיין לשר הביטחון.
>
> ב. בהתאם לסעיף 11(ד) לחוק המעבר, תש"ט־1949, הריני מתכבד להודיע כי הממשלה החליטה על צירוף שלושה חברים לממשלה, והם: חבר הכנסת מנחם בגין בתפקיד שר, חבר הכנסת יוסף ספיר בתפקיד שר, חבר הכנסת משה דיין בתפקיד שר הביטחון.
>
> ג. בהתאם לסעיף 11א(ב) לחוק המעבר, תש"ט־1949, הריני מודיע כי חבר הכנסת צבי דינשטיין חדל מלשמש בתפקידו כסגן שר הביטחון.
>
> אבקש אישור הכנסת להודעתי על צירוף חברים נוספים לממשלה.

הרוב הצביע בעד אישור הודעת הממשלה, שלושה הצביעו נגד.

שני השרים, מנחם בגין ויוסף ספיר, מסרו מיד הצהרת־אמונים. היושב ראש קדיש לוז הודיע: שר הביטחון משה דיין יחתום בהזדמנות הראשונה, אבל לפי חוק המעבר הוא נכנס לתפקידו מיד לאחר אישור צירופו לממשלה על־ידי הכנסת.

השר דיין נעדר מהישיבה בכנסת, כי היה כבר טרוד במלחמה שפרצה באותו בוקר.

רב־אלוף צבי צור נתמנה על־ידי שר הביטחון משה דיין לעוזרו.

הכנות והכרזות של שליטי ערב

מלחמת ששת הימים פרצה למעשה ביום ב׳, 5 ביוני 1967, בבוקר השכם. אולם התפרצותה הוכרעה שלושה שבועות לפני־כן על־ידי שליט מצרים, נאצר, שהוא בלי ספק המדינאי המוכשר ביותר בקרב מדינאי ארצות ערב. הוא התכונן למלחמה זו לפחות שלושה שבועות לפני־כן אם לא כמה שבועות או חודשים מקודם.

אחרי מערכת סיני בשנת 1956 חזר נאצר כמה פעמים על אִמרתו: מלחמה בישראל אין להימנע ממנה, אבל אעשה מלחמה זו כשאהיה בטוח בניצחון. במידה שברית־המועצות התייצבה יותר ויותר מאחורי הערבים – גדל ביטחונו של נאצר בניצחון. לנאצר היה יסוד לסמוך על השליטים החדשים בברית־המועצות יותר מאשר על חרושצ׳וב. נאצר חשב, או היה נדמה לו, שחרושצ׳וב

באמת להוט אחרי התקרבות עם ארצות־הברית, זאת אומרת, אינו מאויביה המובהקים של ישראל. וכל עוד יש לישראל ידידים כאלה – ארצות־הברית, צרפת ולבסוף גם בריטניה, אין יסוד לביטחון שיביס את ישראל. עם הופעת הממשלה החדשה בברית־המועצות, שנתקרבה לא מעט למשטרו של סטלין, נתקררו היחסים בין ברית־המועצות ובין ארצות־הברית. השליטים החדשים ברוסיה לא העלימו איבתם הגדולה לישראל, ומשנה לשנה גדלה ידידותם לסוריה, למצרים ולשאר ארצות ערב, אם לא כולן הרי רובן. לידידי מצרים וארצות ערב אחרות נוספה גם סין, שמשקלה העולמי, למרות היותה־מוחרמת באו"ם, הלך ועלה. ועם שפע הנשק שנאצר הצליח להשיג מרוסיה, וריבוי הסטודנטים והקצינים המצרים שלמדו בארצות קומוניסטיות, היה לו יסוד לחשוב שיוכל לישראל. ולא הייתה לו אחיזה יותר ודאית בהכרחיותה של מלחמה בישראל מאשר סגירת מצרי אילת. אומנם הוא ידע כי רוב הממשלות הימיות הבטיחו לישראל להכריז באו"ם כי שיט בתום לב במצרי אילת היא זכות בינלאומית, וכל המפריע בכוח מותר להתגונן נגדו בכוח על יסוד סעיף 51 במגילת האו"ם, אולם הוא ידע פחות או יותר להעריך הודעות והבטחות ממשלתיות שאינן כרוכות בעניינים חיוניים של עצמן; ומכיוון שהיה בטוח בעזרת ברית־המועצות ושאר המדינות הקומוניסטיות – לא היה מודאג יותר מדי מהצהרות ידידותיות של מדינות אירופיות וגם של ארצות־הברית, כאילו זכותה של ישראל שמורה בחוק הבינלאומי ומובטחה על־ידי כמה וכמה מדינות מערביות, והיה לו יסוד לזלזל בהצהרות אלה. כי חופש השיט לישראל הובטח גם על־ידי מועצת הביטחון פעמיים, ונאצר סגר התעלה בפני אוניות ישראליות – ואיש לא פצה פה. והיה לו יסוד מספיק להניח כי אם יצליח להרחיק כוח או"ם משארם־א־שייח', השומר על חופש השיט הישראלי במצרי אילת – וישראל תגן על זכותה בכוח, כפי שהבטיחו לה זכות זו רוב המעצמות הימיות – יעלה בידו סוף־סוף לקיים השאיפה האחת שבעזרתה קיווה להיות לשליט עמי ערב: להכחיד את ישראל. הנשק הרב שקיבל מרוסיה והעזרה הרבה באימוני צבא שקיבל מרוסיה ומשאר הארצות הקומוניסטיות נטעו בו ביטחון שיביס סוף־סוף את ישראל.

והצעדים שהוא נקט בהם בשלושת השבועות שלפני פרוץ מלחמת ששת הימים מוכיחים שהוא היה בטוח בניצחון.

ב־16 במאי הכריזה מצרים על מצב־חירום. כל הכוחות הצבאיים נצטוו להיות "במצב כוננות מלאה למלחמה". כל הכוחות המזוינים נערכו לפעולה ונעו לקראת גבולות ישראל. ב־17 במאי הודיעו גם קהיר וגם דמשק, שמצרים וסוריה "מוכנות לקרב". כוחות מצריים גדולים פנו מזרחה בסיני, ברבת־עמון פורסם שכוחות ירדן מתגייסים. ב־18 במאי המשיך רדיו קהיר להודיע שכוחות מצרים וסוריה בכוננות מקסימלית. באותו יום הודיעו גם עיראק וכווית על גיוס כוחותיהן. ב־19 במאי נסוגו כוחות או"ם מרצועת עזה ומשארם א־שייח' באופן רשמי.

דגל או"ם בעזה הורד. בו ביום גברה הכוננות המצרית הצבאית; לאחר התייעצות בלשכת מפקד חיל־הים המצרי יצאו שתי צוללות, משחתת אחת וארבע ספינות־טילים מבסיסן בים התיכון לים־סוף, במטרה להבטיח חסימת השיט בפני אוניות ישראליות. ב־20 במאי הגיע כוח מצרי לשארם א־שייח', גדוד צנחנים וחטיבת רגלים, והוצבו במקום תותחים סובייטים ארוכי־טווח, 130 מ"מ. מספר חטיבות שלחמו בתימן פונו והובאו לסיני. מספר החיילים המצרים בסיני הגיע לשמונים אלף איש. כוח זה היה מאורגן במסגרת של שבע דיוויזיות: שתיים משוריינות וחמש חי"ר וחרמ"ש. הוצבו גם חטיבות תותחים.

המרשל עאמר, שהתאבד או נרצח אחרי התבוסה המצרית, אמר לעיתון אל־אהראם: "הכוחות המזוינים שלנו תפסו עמדות המאפשרות להם להגיב ולהרתיע. הגיעה השעה לשים קץ למדיניות

ההתרברבות והיוהרה שאימץ לעצמו השונא הישראלי. מדיניות זו מיוסדת על שיתוף־פעולה בין כוחות הריאקציה המערבית והאימפריאליזם, על התמיכה האמריקנית ההולכת וגוברת לישראל ועל האמונה כאילו ריתוק הכוחות לתימן מגביל מרחב התמרון של הנשיא (גמאל עבדול נאצר). לאחרונה עבר האויב כל גבול באיומיו על סוריה ובהכנות לבצע התקפה מזוינת עליה. הכוחות המזוינים שלנו מוכנים עכשיו להנחית על האויב הציוני מהלומות מוחצות. הכוחות המזוינים הערוכים עתה מול האויב הישראלי יכו כל תוקפנות עוינת, בכל שדה־קרב, בכל כיוון, והם יכו בעוז".

ביום 21 במאי הודיע אחמד שוקיירי כי 8,000 איש של לוחמי פלשתינה הועמדו תחת פקודת מצרים, סוריה ועיראק. במצרים גויסו גם מילואים, ביום 22 במאי פרסמו בקהיר שהנשיא קיבל הצעת צבא עיראק וחיל־האוויר שלה לסייע לו במלחמה. ביום 23 במאי הכריז פייצל מלך סעודיה, שנמצא אז בלונדון, שהוא ציווה על כוחות סעודיה לשתף פעולה במלחמה נגד התוקפנות הישראלית. ביום 24 במאי הודיעו בירדן שהגיוס הכללי הושלם, והממשלה נתנה לצבא עיראק וסעודיה להיכנס לירדן. כעשרים אלף חיילים מסעודיה התיצבו לאורך גבול ירדן־סעודיה. ביום 26 במאי הודיע הנשיא נאצר בקהיר, שאם המלחמה תפרוץ – תושמד ישראל כולה. הערבים מוכנים, וביכולתם לנצח. ביום 28 במאי הוכרז על גיוס כללי בסודאן. ביום 29 במאי הכריזו באלג'יר, כי יחידות צבאיות אלג'יריות נשלחות למזרח התיכון לסייע למצרים. ביום 30 במאי חתמו מצרים וירדן חוזה צבאי. ביום 31 במאי נעו צבאות ושריונים עירקיים לירדן. ביום 1 ביוני יצא חיל־האוויר העיראקי מבסיסו האווירי בחבניה לבסיס המערבי של עיראק, לא רחוק מישראל. ביום 3 ביוני הוציא המפקד המצרי גנרל מורתגי פקודת־יום לצבא בסיני לאמור: "כוחותינו נערכו בהתאם לתוכנית מוגדרת. אנו מוכנים עכשיו בהחלט לשאת המלחמה אל מעבר לגבולות מצרים. תוצאות של שעה גדולה זו הן בעלות חשיבות היסטורית לאומה הערבית שלנו ולמלחמת־הקודש. ליום זה ציפינו – להחזיר האדמה השדודה לבעליה. נשאלתי: מתי יגיע המועד של הג'יהאד (מלחמת־הקודש)? – עתה הגיעה השעה". ביום 4 ביוני נחתם חוזה צבאי בין מצרים לעיראק. באותו ערב, בשעה 10:15, הסביר רדיו קהיר משמעות החוזה: "עתה מכתרים צבאות ערב את ישראל במלוא מובן המילה. אם נוסיף לכך את הסכם ההגנה המשותף בין מצרים וסוריה נוכל לעמוד על מידת כיתורה של ישראל".

הממשלה האמריקנית, שהתחייבה עוד בשנת 1957 לשמור על חופש השיט במצרי אילת, שלחה שליח מיוחד למצרים, את צ'רלס יוסט, אולם נאצר לא קיבל אותו, והוא שוחח רק עם שר החוץ המצרי, מחמוד ריאד, ללא כל תוצאות. הניסיון לגייס המדינות הימיות שערבו אז (בשנת 1957) לחופש השיט – לא הצליח. צרפת אפילו הודיעה שאינה רואה עצמה קשורה לשום צד בסכסוך המצרים, והבריטים לא היו מוכנים לכלול בהצהרה משותפת סעיף כי "החותמים מוכנים להבטיח זכות המעבר". לישראל לא נשאר אלא להשתמש בסעיף 51 של מגילת או"ם המכיר "בזכות הטבעית של חבר האומות המאוחדות להגנה עצמית".

מלחמת ששת הימים

יום ראשון

בשעות־בוקר מוקדמות ביום 5 ביוני 1967 גילו תחנות מכ"ם ישראליות הפזורות בכל רחבי הארץ סילוני האויב הטסים מעל אדמת מצרים בכיוון לישראל. נתגלו גם שריונים מצריים הנעים בסיני צפונה, בכיוון לגבול ישראל. בשדות נחל־עוז, קיבוץ ישראלי מול העיר עזה, נפלו פגזי תותחים ומרגמות שהופעלו ברצועת עזה, נפגעו גם היישובים כיסופים ועין־השלושה שעל יד הרצועה. צה"ל קיבל פקודה לפעול.

בשעה 07:45 בבוקר החל בפעולה חיל־האוויר הישראלי. המטרה הייתה עשרה שדות־תעופה מצריים. הכוונה הייתה להגיע באותו זמן לכל שדות־התעופה – הרחוקים והקרובים. לתשעה הגיעו כמתוכנן: אל־עריש, ג'בל ליבני, ביר־גיפגאפה, ביר־תמדה, אבו־סווייר, כברית, אינשאס, קהיר, בני־סואיף, לעשירי (פאיד) הגיעו באיחור של כמה דקות. רובו של כוח־האוויר המצרי נתפס כשהוא חונה על הקרקע. המטוסים הישראליים טסו בגובה נמוך עד כמה שאפשר, והמכ"ם המצרי לא יכול היה לראותם. תוך שמונים דקות נשמדו מרבית מטוסי הקרב, ההפצצה והתובלה המצריים. ארבעה שדות־התעופה בחצי־האי סיני – אל־עריש, ג'בל ליבני, ביר־גיפגאפה, ביר־תמדה ומרבית שדות־התעופה מעבר לתעלת־סואץ הוצאו מכלל פעולה. חיל־האוויר הישראלי גילה עליונותו השלמה כמעט בשמי כל החזיתות, ובמידה ידועה הוכרע גורל המלחמה בשלוש השעות הראשונות. מטוסי־סילון מצריים מדגמים שונים הושמדו בכל עשרת שדות־התעופה. כמה מהמטוסים הושמדו יחד עם טייסיהם בשעה שהתכוננו להמראה. כעבור שמונים דקות יכול היה אלוף הוד (איש דגניה), מפקד חיל־האוויר, לדווח לרמטכ"ל כי "סיני ריקה". 80 דקות לאחר מכן דיווח מפקד חיל־האוויר: "אין מה לחשוש עוד – השגנו מרבית מטרותינו". תוך שעתיים וחמישים דקות הושמד למעשה רובו הגדול של חיל־האוויר המצרי. בפחות משלוש שעות הושמדו 300 מטוסי־קרב מצריים מהם 30 מפציצים כבדים "טופולוב 16", 27 מפציצים בינוניים "איליושין 21", 70 מטוסי־קרב "מיג 19", 75 מטוסי־קרב "מיג 17", 12 מטוסי־קרב הפצצה "סוחוי 7", 90 מטוסי־קרב "מיג 21" ועוד 32 מטוסי־תובלה והליקופטרים, ביניהם הליקופטרים גדולים "מי 6".

בשעה 10:40 שידר שר הביטחון משה דיין הקריאה הבאה לחיילי צה"ל: "בשעה זו אין בידינו דינים־וחשבונות מדויקים על המצב בקרבות הנערכים עתה בחזית הדרומית. מטוסינו נאבקים בקרבות מרים עם מטוסי האויב, וכוחות־הקרקע שלנו יצאו לשתק את הארטילריה המצרית המפגיזה עתה באש כבדה את ישובינו שמול רצועת עזה, ולבלום את כוחות השריון המצרי החותר להשיג בשלב ראשון של המערכה ניתוק חלקו הדרומי של הנגב.

"המצרים גייסו עזרתם וקיבלו תחת פיקודם את הכוחות הסוריים, הירדניים והעיראקיים. כמו כן התווספו אליהם יחידות צבא מכווייתית ומאלג'יר, הם רבים מאיתנו, אולם נוכל להם. הציבור שבעורף יצטרך בוודאי לשאת בסבל. אולם המאמץ העליון ייתבע מכם, החיילים, מהלוחמים באוויר, ביבשה ובים, מהעומדים בחפירות־ההגנה של ישובי־הספר והמסתערים בטורי השריון. חיילי צה"ל – בכם היום תקוותנו וביטחוננו".

חיל־האוויר של צה"ל נאבק באותה שעה בעיקר נגד חיל־האוויר המצרי. לאחר שמטוסי ירדן, סוריה ועיראק החלו לתקוף ישובים וערים בשטח ישראל, הופעל חיל־האוויר גם נגדם. באותו פרק־זמן נוצר מגע בין כוחות צה"ל, ובראשם שריון, לבין כוחות האויב ברצועת עזה ובסיני. התפתחו קרבות קשים של חי"ר ושריון. הישובים הישראליים על גבול הרצועה היו נתונים להפגזה בלתי פוסקת. הופגזו בעיקר: כיסופים, עין־השלושה, נירים, נחל־עוז, כפר־עזה, בארותיים, מפלסים וסעד.

בשעה 01:00 אחרי חצות הודיע הרמטכ"ל, רב־אלוף יצחק רבין, לחיילי צה"ל את הדברים הבאים:

> בגזרת צפון סיני כבשו כוחותינו את רפיח, שייח' זוויד, ולעת ערב כבשו את אל־עריש. טור אחד עלה על כביש אל־עריש–אבו־עגילה. כוחות אחרים כבשו את חאן־יוניס ודיר־אל־בלח ונלחמים עכשיו בשערי עזה.

בגזרה המרכזית כבשו את מוצבי עוג'ה אל־חפיר וטרת אום־בסיס וחדרו אל מתחם האויב באום־קתף, בו הם נלחמים עכשיו. בגזרה הדרומית כבשו מספר מוצבים קדמיים באזור כונתילה. בידי כוחותינו נפלו שבויים רבים וכן שלל רב, כולל תותחים וטנקים. כמו כן היו לאויב אבדות כבדות, ולכוחותינו – קלות יחסית. ניצחונו של חיל־האוויר שלנו בקרבות היום הוא הישג ללא תקדים. אבקש את מפקד חיל־האוויר למסור פרטים על המערכה האווירית.

מפקד חיל־האוויר, אלוף מרדכי הוד, מסר בהודעתו: "התמודדנו עם חילות־האוויר של מצרים, ירדן, סוריה ועיראק. במערכה זו השמדנו בוודאות 374 מטוסי אויב. ייתכן והושמדו 24 מטוסים נוספים. אנחנו איבדנו במערכה 19 טייסים, מהם 8 נהרגו ו־11 נעדרים. חלקם נמצא בשבי האויב. פירוט אבדותינו במטוסים: 4 אוראגאנים, 4 מיסטרים, 4 סופר־מיסטרים, 2 מיראז'ים, 1 ווטור, 4 פוגה־מגיסטר.

"חיילי חיל־האוויר! טרם נסתיים תפקידנו. חיל־האוויר נשאר רענן ואיתן ברוחו, וכוחו נכון להמשיך בפעילות שמבטיחה ניצחון לצה"ל".

במשך כל היום הראשון, עד אחרי חצות, שמר צה"ל על ערפול הקרב, אולם מצרים שידרה במשך כל היום "תיאורי ניצחון".

בשעה 08:50 שידר השירות המצרי: "אזרחים, ברגע זה, כולנו איש אחד, לב אחד ואמונה אחת מאחורי מפקדנו הגיבור – גמאל עבדול נאצר. נהדוף בהחלטה נחושה את התוקפנות הבוגדנית שבה פתחה ישראל הבוקר. הניצחון הוא לאומה הערבית. הניצחון הוא לחיילינו האמיצים, לגיבורינו החופשים. קדימה – לתל אביב".

בשעה 09:24 קרא רדיו קהיר: "אחים וחיילים בעזה, בסיני ובשארם א־שייח', אחים גיבורים בירדן ובסוריה – עלו על תל אביב. על כל ערבי לנקום נקמת 1948 ולהתקדם לעבר קווי שביתת־הנשק כדי להרוס את קן הכנופיות הציוניות בתל אביב. אחי החייל הערבי! זַנק מכל גבול. זנק מהירדן, מסוריה, מעזה ומסיני, זנק – לתל אביב!"

דקה אחת אחר כך, בשעה 09:25, השיבה דמשק: "אנו איתכם, חברים לנשק בקהיר. אנו איתכם, חברים לנשק בעזה, בסיני ובשארם א־שייח'. אנו איתכם, המוני עמנו הערבי בירדן, בתזוזתכם המכובדת לעבר תל אביב. הכו, אל תרחמו, אנו איתכם".

רדיו דמשק פנה אחר כך לעם הסורי: "אחים, אזרחים. אש המערכה הוצתה, והיא לא תיפסק

עוד. שעת הנקם באה, ומערכת השחרור נפתחה. העלו אש, עלו ושרפו את הפולשים הציונים והשמידו אותם. חבית אבק־השריפה כבר התפוצצה ואש מלחמת־השחרור עולה. אל הנשק, ערבים. קדימה, ללב פלסטין. ניפגש בתל אביב. נרמוס את הפולשים ואת התוקפנים. חושו אלי קרב, ערבים. פעמוני הניצחון־מצלצלים, כי תקוות השחרור נתגשמה".

גם ירדן לא שתקה. בשעה 09:40 שידר רדיו רבת־עמון: "ערבים באשר הינכם! הגיעה שעת־השחרור והחזרת זכותנו השדודה. במערכה הגורלית שאנו מנהלים עכשיו נגד כוחות הרשע והתוקפנות הציונית – אנו נהרוס הגבולות המלאכותיים ונחזיר את זכותנו העשוקה. קדימה, למלחמת־הקודש, לניצחון".

לאחר שסוריה וירדן נענו הודיע רדיו קהיר בשעה 09:42 על ניצחונות ראשונים: "הפלת" 23 מטוסים ישראליים. בשעה 10:10 קפץ המספר ל־42 מטוסים, ואילו בשעה 12:40 "בישרה" מצרים כי 70 מטוסים ישראליים "הושמדו". תחנות־שידור ערביות אחרות מסרו על הפצצת תל אביב, חיפה ועירם אחרות בצפון הארץ. עד שעה 01:00 אחרי חצות לא הסיר צה"ל הערפל מעל מהלך הקרבות ולא הכחיש "הניצחונות" של הערבים. אולם קהיר גייסה את השידור העברי שלה. לפנות ערב, והוא פנה לישראלים בעברית: "כוחותינו מתקיפים אתכם בכל החזיתות האפשריות, בכל חזית ובכל כפר. הטילים שלנו הורסים ברגעים אלה את כל כפריכם ועריכם. אנו הכרזנו על ישראל מלחמה כללית. אנחנו לא רוצים לכם מוות אבל אין מנוס – אז מות תמותו. אנחנו לא נרחם עליכם. מי אשם לכם? השליטים שלכם. אתם מסכנים. הכוחות שלנו מסובבים אתכם בכל מקום, ומכים בכל האומץ ובכל הכבוד, השליטים שלכם הם כלי־שרת בידי האימפריאליסטים, והם דחפו אתכם לסוף המר הזה הם הפכו את ישראל לכתם שחור בלב המולדת הערבית החביבה שלנו".

בשידור אחרי זה קרא רדיו קהיר: "איפה אתה, יא מוסא דיין? ב־1956 קראו – שר־הניצחון. היום נהיית שר־הכישלון. עמנו הסורי האמיץ הוציא לך עין אחת ואנו נוציא לך היום את העין השנייה".

משידורים והכרזות אלה היה ברור שהועמדנו בפני מלחמה לא של מצרים לחוד אלא של ארבע מדינות ערביות: מצרים, ירדן, סוריה ועיראק, וחיל־האוויר הישראלי נאלץ להיחלץ ביום הראשון לקרבות גם לעבר השותפים של מצרים. ביום זה הושמדו 20 מטוסי הונטר, 7 מטוסי־תובלה והליקופטרים ירדניים. בסוריה הושמדו 30 מטוסי "מיג 21", 20 מטוסי "מיג 17", ושני "איליושינים 28". תוך שעה אחת נשמדו שני שלישים של חיל־האוויר הסורי. בשדה־התעופה העיראקי הושמדו שישה "מיג 21" ושלושה הונטרים.

אין ספק שביטחון־השווא בניצחון שהיה לארבע מדינות ערביות אלה נבע מעמדת ברית המועצות עוד מלפני שתים־עשרה שנה, מאז סודרה העסקה המצרית־סובייטית הראשונה (או כפי שקראו לה אז – "העסקה הצ'כית") באוקטובר 1955. מאז סיפקה מוסקבה למצרים, לסוריה ולעיראק למעלה מאלפיים טנקים, כשבע מאות מטוסי־קרב ומפציצים ואלפי תותחים. מצרים לבדה הוציאה בתקופה אחרונה כארבעה מיליארדים דולר לחיזוק צבאה. היא רכשה מברית המועצות למעלה מחמש מאות מטוסים, כ־1,300 טנקים, 540 תותחי־שדה, 130 תותחים בינוניים, 200 מרגמות 120 מ"מ, 600 תותחים נגד מטוסים, 650 תותחים נגד טנקים, 12 צוללות ועוד. לפני מלחמת ששת הימים שהו במצרים למעלה מחמש מאות קצינים ומדריכים סובייטים.

מאז ההתקפה הסורית על היישובים הישראליים בגליל הצפוני בשבעה באפריל 1967, כשחיל־האוויר הישראלי נאלץ לבוא לעזרת היישובים הנתקפים והפיל שישה מטוסי "מיג" סוריים – החריפה התעמולה הסובייטית נגד ישראל "הפועלת בשליחות האימפריאליזם האמריקני

וחברות־הנפט המערביות", וחזרה בלי הרף על הבדותה כי צבא ישראל גדול מתרכז על גבול סוריה. ייתכן שריכוז התעמולה הסובייטית נגד הסכנה הצפויה, כביכול, מריכוזי הצבא הישראלי בצפון באה להסיח את הדעת גם של ממשלת ישראל וגם של דעת הקהל בעולם מההכנות המצריות שהלכו וגברו בדרום – בחצי־אי סיני.

ואומנם, "הרעה" נפתחה הפעם לא מצפון אלא מדרום. אחרי תבוסתו בסיני בשבעת הימים שבסוף אוקטובר ותחילת נובמבר 1956 השקיע נאצר הרבה מאמצים להפוך את צפון־מערב סיני למערך צבאי מבוצר, המוכן לשמש בסיס להתקפה רבתי על ישראל. הדרכים. שהיו קיימות לפני מערכת "קדש" שוקמו ונסללו מחדש, נוספו דרכים חדשות, מעבר ג'ידי, ברצועה של חולות ורכסים הסוגרת על סיני מערבה, ונסללה דרך רביעית לסיני מכיוון התעלה – נסלל כביש מקביל לציר המרכז הידוע מימי "קדש", מדרום לציר זה מהמיתלה לקוצימה. באזור הגבול עם ישראל, לאורך הקו העובר מעזה דרך רפיח לאל־עריש, ומאל־עריש דרך אבו־עגילה לקוצימה – הוקמו מערכים מבוצרים ענקיים. מאחוריהם השתרע אזור של מִגננים, מחנות־צבא מבוצרים ושדות־תעופה שהגיע עד לב סיני. רצועת עזה הפכה בעשר שנים אלה למִגנן גדול, מחופר ומצויד בשריון, בתותחים וכל שאר־סוגי הנשק, וכשנאצר החל להזרים לסיני ב־15 במאי כוחות צבא בהיקף גדול, מצאו כוחות אלה מערכים מוכנים של תחמושת, דלק ואספקה.

כוחות אלה, שהיו ערוכים בסיני וברצועת עזה, עם פרוץ המלחמה בחמישה ביוני 1967, מנו שבע דיביזיות, כמאה אלף איש, לרשותם עמדו כאלף טנקים, ומאות קנים של ארטילריה, מטוסי־יירוט ומפציצי־קרב הוצבו בשדות־התעופה בסיני. הכוח המצרי נערך כאשר דיביזיות החי"ר נפרשות לרוחב הצירים בקדמת סיני ואגרופי השריון מרוכזים בעומק, במרכז סיני ובאגף הדרומי, דיביזיית חי"ר "פלשתינאית" מספר 20 חנתה ברצועת עזה; דיביזיית חי"ר "מספר 7 – בין רפיח ואל־עריש; דיביזיית חי"ר מספר 2 התמקמה על הציר המרכזי באבו־עגילה וקוצימה; דיביזיית חי"ר מספר 3 הוצבה ממערב ומדרום לאל־עריש ואבו־עגילה, בג'בל ליבני וביר־חסנה; דיביזיית חי"ר מספר 6 הוצבה באגף הדרומי של המערך, בין נח"ל וכונתילה. לכל כוחות חי"ר היו טנקים רבים. שתי דיביזיות משוריינות הוצבו בעומק סיני: דיביזיה משוריינת מספר 4, כוח־השריון המובחר של מצרים, חנתה בין ביר־גיפגאפה וביר־תמדה, ודיביזיה משוריינת אחת הוצבה לא רחוק מאילת מדרום לכונתילה, מוכנה לפרוץ לנגב הישראלי ולנתק את אילת והמפרץ מישראל.

מול כוח מצרי זה עמד כוח רגלי ושריון ישראלי בהיקף של למעלה משלוש דיביזיות. שלוש האוגדות שהיוו הכוח הישראלי העיקרי פיקדו עליהן האלופים ישראל טל ("טליק"), אריאל ("אריק") שרון ואברהם יפה. מפקד כוחות אלה היה אלוף פיקוד הדרום ישעיה גביש. כל אוגדה הייתה מורכבת מחטיבות שריון, רגלים וצנחנים, גדודי ארטילריה והנדסה ויחידות קשר ורפואה.

בשעה 08:15 ביום ב', 5 ביוני, נתן מפקד הדרום אלוף גביש הוראה לשלושת מפקדי האוגדות לנוע לקראת האויב: אלוף טל לקראת ציר חאן־יונס–רפיח לעבר אל־עריש; אלוף שרון – לקראת ציר קציעות–אבו־עגילה, ואלוף יפה – לעבר מרכז המשולש: ג'בל ליבני–ביר־גיפגאפה–ביר־לחפן. המערך המצרי בגזרת רפיח עומקו היה 12 ק"מ בכל כיוון, וכלל ארבע חטיבות, 100 טנקים וכמות רבה של תותחים. שתי חטיבות חי"ר תפסו צומת רפיח מצפון, ברצועת עזה, חנתה דיביזיה פלשתינאית שכללה שתי חטיבות. המצרים העריכו מערך זה כפתח המוליך לבירת סיני, אל־עריש, וכנקודה שבה אפשר לנתק כל רצועת עזה. מערך זה היה גדוש ביצורים, מוקשים, טנקים, תותחים נגד טנקים וריכוזי־ארטילריה גדולים. האוגדה של אלוף טל עלתה על רפיח בשני ראשים: בכוח שריון תחת פיקודו של אל"מ שמואל, וכוח צנחנים על

זחלמים בפיקודו של אל"מ רפול, מתוגבר בטנקים "פטון" שעליהם פקד סא"ל אורי. איתו יחד פעל כוח נוסף של שריון בפיקודו של אל"מ מן.

על האוגדה של אלוף שרון הוטל להבקיע ולכבוש המערך המבוצר הגדול שהקימו המצרים כדי לחסום את ציר התנועה המרכזי של סיני – ציר ניצנה-אִסמעליה. לאזור זה נודעה חשיבות רבה גם במערכת סיני בשנת 1956. מאז מבצע "קדש" חיזקו המצרים אזור־מפתח זה.

בשעה אחת אחרי חצות ביום הראשון למלחמה, יכול היה הרמטכ"ל, רב־אלוף יצחק רבין, להודיע כי בגזרת צפון־סיני כבשו כוחותינו את רפיח, שייח' זוויד ואת אל־עריש; טור אחד עלה על כביש אל־עריש-אבו־עגילה. כוחות אחרים כבשו את חאן־יונס ואת דיר־אל־בלח ונלחמים עתה בשערי עזה. בגזרה המרכזית כבשנו את מוצבי עוג'ה אל־חפיר וטרת אום־בסיס וחדרנו למתחם האויב באום־קתף. בגזרה הדרומית נכבשו מספר מוצבים קדמיים באזור כונתילה. בידי כוחותינו נפלו שבויים רבים וכן שלל רב, כולל תותחים וטנקים. כמו כן היו לאויב אבדות כבדות, ולכוחותינו – קלות יחסית.

האוגדה של אלוף טל הבקיעה את הציר הצפוני לאורך 60 ק"מ והשמידה ארבע חטיבות חי"ר, כמאה טנקים וכמות גדולה של תותחים ומרגמות. האוגדה של אלוף שרון ("אריק") פרצה דרך המתחמים המבוצרים של אבו־עגילה שהיו פרושים על שטח שאורכו 10 ק"מ ורוחבו 4 ק"מ וחולשים על השטח היחיד שעביר לשריון ורכב וחוסמים את המעבר מניצנה לאִסמעליה. זה היה אחד הקרבות המסובכים ביותר שערך צה"ל במלחמת ששת הימים: קרב משולב של כוחות שריון, חי"ר, צנחנים וארטילריה.

תפקידה של האוגדה של אלוף יפה היה לפרוץ בין דיונות־החול בסיני לעורפו של אזור ביר־לחפן. דבר זה נעשה בעיקר למחרת יום־המלחמה הראשון. על המפות המצריות שנלקחו שלל היה אזור זה מסומן כ"בלתי־עביר" לשריון. חטיבת השריון בפיקוחו של אל"מ יששכר הייתה צריכה לעבור 50 ק"מ דיונות־חול עד שהגיעה לעורפה של ביר־לחפן, 60 ק"מ דרומית לאל־עריש. שם התחילה המלחמה עם האויב.

בשעה 21:00 בקירוב נראה כוח גדול של שריון מצרי נע מכיוון ג'בל ליבני. החל קרב שריון בשריון, שנמשך שלוש־עשרה שעות, עד לשעה 10:00 למחרת. בקרב זה הכה הכוח שבפיקודו של אל"מ יששכר את כוח השריון של האויב שעלה עליו במספר.

ביום השני ללחימה התפצלה אוגדת אלוף טל לשני כוחות. כוח אחד יצא בבוקר דרומה, לשדה־התעופה של אל־עריש והכוח השני לאורך ציר הצפון בכביש המוליך לקנטרה.

המלחמה נמשכה כל הלילה (מיום ב' עד יום ג', 6 ביוני). עזה נפלה בידינו וכל הרצועה טוהרה מהאויב. על ציר החוף התקדמו כוחותינו מאל־עריש מערבה. בציר אל־עריש־ביר־לחפן־ג'בל ליבני התנהלו קרבות שריון נגד שריון. נכבשה אבו־עגילה, וכוחותינו המשיכו בתנועת הכיבוש לעבר קוצימה ובירַ־חסנה. ב־7 ביוני הגיעו כוחותינו בציר הצפוני עד מערבית לרומני. בציר המרכזי הגיע צבאנו לאזור בירַ־גיפגאפה. דרומה משם נכבש מתחם האויב בבירַ־חסנה וכוחותינו הגיעו לבירַ־תמדה ולמיתלה. נכבש מרחב כונתילה כולו. בפעולה משולבת של חיל־הים והצנחנים נכבשה שארם א־שייח' והונף דגל ישראל. בערב יום ג' 7 ביוני בשעה 18:00, יכול הרמטכ"ל להודיע מעל גלי הרדיו לעיתונאים מקומיים וזרים ולעם כולו: "היום למעשה אנחנו נמצאים כשעיקר הצבא המצרי בסיני מובס. עוד יש קרבות־השהיה פה ושם, וכל מאמצי האויב מכוונים להיחלץ אל מעבר לתעלת־סואץ וכוחותינו מטפלים בהם. אנחנו נמצאים עכשיו ברומני, על יד

המיתלה, בביר־גיפגאפה, כשכל השטח הוא בעצם בשליטת כוחותינו ועיקר מאמצי המצרים הוא להיחלץ ולעבור לצד השני של התעלה".

בליל 7–8 ביוני ולמחרת ב־8 ביוני עוד התחוללו קרבות־שריון כבדים נגד השריון המצרי מערבה מביר־גיפגאפה ובמרחב המיתלה. האויב גם הפעיל שארית המטוסים שלו נגד כוחות־השריון שלנו. עיקרו של השריון המצרי נשבר. 600–700 שריונים נשארו הרוסים בסיני. מאות טנקים נפלו בידינו, בחלקם שרופים ובחלקם כשרים לפעולה. בשמונה ביוני, אחרי ארבעה ימים של קרבות, הסכים נאצר להפסקת־אש, לאחר שביום לפני זה הודיע נאצר בשחצנות שלא יקבל קריאת מועצת הביטחון להפסקת הקרבות.

לאחר ארבעה ימי קרבות בלבד נמצא כל חצי־אי סיני, לרבות רצועת עזה ושארם א־שייח', בידי כוחות צה"ל, וכוחות האוויר והיבשה של מצרים נמחצו.

לא טוב מגורל חיל מצרים היה זה של ירדן וסוריה, שבאו לעזרת נאצר.

ביום 30 במאי טס חוסיין מלך ירדן למצרים לחתום על הסכם צבאי. על פי הסכם זה הועמד צבא ירדן תחת פיקוד מצרי. מטרתו התוקפנית של ההסכם הובעה בפומבי בדברי נאצר לאחר חתימת ההסכם: "זהו שלב של פעולה רצינית ולא של הצהרות. מעתה אנו יד אחת עם ירדן. הסכם זה יאחד את הכוחות המזוינים של ירדן ומצרים, ובזה נהיה כולנו בקו החזית".

בשעה 11:45 ביום 25 במאי 1967 פתח צבא ירדן בהפגזה ארטילרית על הר־הצופים שמצפון ירושלים ועל רמת־רחל שבדרומה. בו בזמן הונחתה אש שטוחת־מסלול מכל סוג הנשק מהעמדות הירדניות לאורך קו שביתת־הנשק העירוני בירושלים, באותו זמן החלה גם הפגזה ירדנית לאורך הגבול לעבר ישובים ישראליים רבים. אש ארטילרית הונחתה על רמת־הכובש, מי־עמי, טירת צבי, על משק בחן בקרבת העיר טול־כרם. בשעה 12:15 תקפו מטוסי־הונטר ירדניים את כפר יעבץ במרכז הארץ, ובשעה 12:25 הותקפה העיר נתניה על־ידי מטוסי־קרב ירדניים, גם משק אייל הופגז באותו זמן מאש תותחים. בשעה 12:30 תקפו מטוסים ירדניים את כפר סירקין בקרבת פתח־תקווה. במשך כשעתיים לא הושבה אש ישראלית בשלב זה. אפס צבא ירדן המשיך בהפגזת ארטילריה, בהפצצות מן האוויר ובאש שטוחת־מסלול מכל כלי־הנשק. היקף הפעולות הירדניות הורחב והתפשט לאורך כל גבול ישראל־ירדן מגבעת־עוז בצפון ועד לקיבוץ להב בחבל לכיש. הונחתה אש מכל הסוגים גם על כל שכונותיה של ירושלים. בשעה 13:00 הסתער כוח ירדני על מה שהיה ארמון הנציב העליון בירושלים, בו שכן מטה משקיפי האו"ם והנמצא בשטח המפורז. צה"ל ביצע התקפת־נגד וגירש הכוח הירדני מארמון הנציב.

בשעות־הערב פתח צבא ירדני באש־תותחים ארוכת־טווח על ישובים רבים. הפעם נכללו בין המטרות גם נמל־האוויר האזרחי לוד, גם תל־ברוך במבואות הצפוניים של תל אביב והעיר נתניה. מאוחר יותר הופגזה תל אביב עצמה, וכמו כן משק ניר־אליהו, משך שעה וחצי אחרי חצות הופגזה גם טירת צבי בעמק בית שאן בפעם השנייה. במשך כל היום והלילה לא פסקה אש מכל הסוגים על שכונות ירושלים והר־הצופים. בין המטרות שנפגעו מאש ארטילרית ירדנית נמצאו גם בתי חולים.

ביום 5 ביוני, כידוע, התנהלו קרבות אכזריים עם הצבא המצרי בסיני וברצועת עזה, וחיל־האוויר הישראלי נאלץ לפעול בהקדם נגד מטוסי חיל־האוויר הירדני וגם נגד מטוסי עיראק שתקפו אף הם מטרות בישראל. ומפקד חיל־האוויר, אלוף מרדכי הוד, יכול לדווח בליל 5–6 ביוני על השמדת 20 מטוסי הונטר ירדניים ושבעה מטוסי־תובלה והליקופטרים, כמו כן הודיע שחיל־האוויר הישראלי תקף בסיס חיל־האוויר העיראקי והשמיד 6 מטוסי "מיג 21" ו־3 מטוסי הונטר. גם כוחות שריון וחי"ר של צה"ל נכנסו לפעולה וכבשו כפר בידו בדרום.

בינתיים נכנס כוח־חלוץ עיראקי לירדן ונע לעבר כיכר יריחו. מטוסי חיל־האוויר הישראלי הפציצו את החטיבה העיראקית, אולם עיתוני עיראק ביום ג׳, 6 ביוני, הופיעו בכותרות־ענק לרוחב עמודיהם הראשונים: ״נכנסנו לישראל – המטרה תל אביב. כוחותינו ניצחו במערכה ובכבוד. האויב נסוג בבהלה. כוחות־השריון הערביים פורצים לעמדות האויב ומתקדמים בתוך פלשתינה הכבושה. תל אביב הופגזה במרגמות וכל בתיה הושמדו. חיל־האוויר המצרי חיסל את עמדות הציונים. אשכול מודה בתבוסתו״.

בתחילת ההתגרות הירדנית היה עוד מקום לחשוב כי ירדן אינה מתכוונת להילחם ברצינות אלא מנסה להוכיח לבעל־הברית המצרי שהיא שומרת על ההסכם הצבאי. אולם משרבו ההתקפות הירדניות התברר שיש הכרח לכבוש את הגדה המערבית כולה ולשחרר ירושלים העתיקה וסביבותיה.

חטיבת שריון בפיקודו של אל״מ אורי בן־ארי, שנמצאה בשפלה, קיבלה הוראה לעלות לחלקו הצפוני של פרוזדור ירושלים, להבקיע באזור מעלה־החמישה ולתפוס את גב ההר בין ירושלים ורמאללה. השטח שבו פרצה חטיבת השריון היה קשה במיוחד. הלגיון היה מבוצר במשלטים הרריים, שקשה לטנקים לעלות עליהם. בכל משלטי הלגיון היו עמדות מבוצרות ובונקרים של בטון, וכל דרכי־הגישה אליהם היו ממוקשים.

חטיבת השריון של אל״מ אורי בן־ארי עלתה מן השפלה, פנתה שמאלה ופתחה בהסתערות. הטנקים פתחו מיד באש ישירה לשיתוק הבונקרים, וכוחות החרמ״ש של החטיבה יצאו לפנות צירי התנועה הממוקשים. פעולות אלה שהחלו אחרי הצהריים נמשכו בלילה. בחצות עלו הטנקים של החטיבה על מוצבי הלגיון. השריון התקדם מזרחה, ונבי סמואל נפל בידי החטיבה. עם בוקר התרכזה החטיבה כולה על יד ההר כשהיא מחזיקה בצמתי דרכים המובילות מאזור זה לירושלים העתיק ולרמאללה וליריחו.

בלילה בו חתרו כוחות השריון אל רמת ההר בצפון ירושלים פרצה חטיבת צנחנים בפיקודו של אל״מ מרדכי גור לשטח העירוני שמצפון לעיר העתיקה, שטח שהיה מבוצר באופן מיוחד. אזור זה – שכונת שייח׳־ג׳ראח, בית הספר לשוטרים, השכונה האמריקנית – שימש קשר בין ירושלים החדשה הישראלית ובין הר־הצופים שנשאר בידינו גם אחרי מלחמת העצמאות, וגם בין רמאללה ולעיר העתיקה שבידי הירדנים. הירדנים במשך 19 השנה, ששטח זה היה בידיהם, ביצרו אותו בצורה יסודית ביותר בבונקרים חצובים בסלע ובנויים בטון, וביניהם תעלות־קשר עמוקות ועמדות־ירי חסויות. כשחטיבת הצנחנים הישראלים החלה להיכנס לאזור זה הוגברה האש הירדנית. החטיבה פרצה בשעה 02:20 והיא מסתייעת בטנקים, באש ארטילרית ובסיירים של חטיבת המחוז. שני גדודים של החטיבה פרצו קדימה, האחד בגזרת בית הספר לשוטרים, והשני – דרומה, בגזרת שייח׳־ג׳ראח.

קרב הפריצה נמשך עד לשעה 07:00 בבוקר, והיה קשה מאוד. על הצנחנים היה לעבור תחילה שדה האש של העמדות הראשונות של הלגיון, עמדות צפופות זו לזו, שהמטירו אש בלי הרף. לאחר שנכבשו העמדות הקדמיות החלה לחימה בתעלות ובבונקרים, על הגגות ובמרתפים, במשך ארבע שעות רצופות. עם אור הבוקר שוב הופעלו הטנקים, והגדוד השלישי שלנו נכנס לפעולה בגזרה הדרומי. עד לשעה 10:00 בערך נמשך טיהור השטח, בעיקר באזור המושבה האמריקנית ובית־הנכות ״רוקפלר״, בשטח שמול החומה הצפונית של העיר העתיקה, ובה שער שכם ושער הורדוס. חטיבת הצנחנים הבטיחה קשר יבשתי עם הר־הצופים.

במקביל לפריצת חטיבת השריון של אל״מ אורי בן־ארי כבש כוח חי״ר, שצורפו אליו טנקים,

יחידת צנחנים ויחידת סיור, את מובלעת לטרון. כוח זה השתתף אחר כך עם חטיבת השריון בכיבוש רמאללה.

יום שני

בבוקר השני לקרבות, יום ג', 6 ביוני, עמדו הצנחנים של אל"מ מרדכי גור מצפון לעיר העתיקה ועד לרגלי הר־הצופים, וחטיבת השריון של אל"מ אורי בן־ארי – בגב ההר, מול גבעת־שאול (תל אל־פול). באותו זמן התקדמו כוחות צה"ל שבצפון הארץ לכיבוש "הגדה המערבית".

במלחמה בהר שומרון השתתפה אוגדה של פיקוד צפון, בפיקודו של אלוף אלעד פלד, שכללה שתי חטיבות שריון שפרצו באזור ג'נין והמשיכו לכיוון שכם, וכן כוחות חי"ר, שפעלו מטול־כרם וקלקיליה לעבר שכם.

עם פרוץ הקרבות היה פיקוד הצפון ערוך להגנה בשתי חזיתות: חזית סוריה וירדן. ביום הראשון למלחמה, יום ב', 5 ביוני, הופתעו: במחצית הראשונה של היום לא הייתה כמעט כל פעילות אויב בחזית סוריה, ואילו בחזית ירדן נפתחה הפגזה חזקה. בשעות הצהריים ניתנה פקודה לאוגדה לתקוף בחזית ירדן, במטרה לכתר את ג'נין ולאפשר התקדמות לעבר שכם ולתפוס החלק הירדני של גוש הרי אום־אל־פחם, שממנה נשקפת סכנת הפגזה לשדה־התעופה ברמת־דויד.

הכוחות החלו לנוע ועברו קו שביתת־הנשק בקירוב בשעה 17:00. כוח חי"ר מעמק בית שאן פנה דרומה להטעות את הירדנים כאילו עורכים התקפה על גשר אדם (א־דאמיה), שהייתה מעמידה את כל צפון הגדה המערבית בסכנת כיתור. ואומנם חשש זה מנע את הירדנים מלרכז כל כוחותיהם מול המאמץ העיקרי של צה"ל, שהיה בגזרת ג'נין. הכוח העיקרי של החטיבה בפיקודו של סא"ל משה נע ותקף בהסתערות ראשונה את המערך הירדני הקרוב לגבול, מול מושב רם־און.

התוכנית לכיבוש ג'נין הייתה מבוססת על איגוף עמוק במטרה לתפוס המשלטים החולשים על העיר במערב. כוח־השריון הישראלי על רכס ממערב לג'נין התקדם, ועד לשעה 19:30 כבש הכפרים כפר דן ואל־יַמוּן שעל הגבעות, המשיך דרומה־מזרחה, כבש בלילה הכפר בורקין, חדר לעמק דותן. ההסתערות על ג'נין מכיוון זה החלה בשעה 03:00 אור ליום ג'.

כוח־השריון השני התקדם בינתיים ונאחז בקצהו המערבי של עמק דותן, ונפתח ציר שני לכיוון שכם.

באותו יום, 6 ביוני, התרחבה שליטתנו באזורי־מפתח של הגדה המערבית. חיל־האוויר התפנה מהשמדת שדות־התעופה של מצרים והשתתפותו הייתה מורגשת בקרבות בחזית הירדנית. מטוסי חיל־האוויר תקפו עמדות הארטילריה הירדנית במעלה־האדומים שהמטירו אש על ירושלים היהודית. כשלושים טנקים "פטון" ירדניים, שהצליחו להגיע מבקעת הירדן להרי ירושלים, נכנסו בקרב עם כוחות החטיבה של אל"מ אורי בן־ארי. בלחימה זו השתתפו מטוסי חיל־האוויר ויחד עם הטנקים של חטיבתנו השמידו מספר טנקים ירדניים, ויתרם, שנסו מזרחה, נפלו שוב בידיו של חיל־האוויר שלנו ונשמדו. חטיבת השריון שלנו כבשה בבוקר את גבעת־שאול. חלק מהחטיבה פנה דרומה וכבש את שועפאת, ולאחר קרב נוסף נכבשה גם "הגבעה הצרפתית", והשטח מחומת העיר העתיקה ועד לעטרות (קלנדיה) היה כולו בידינו. חטיבת המחוז תקפה את שכונת אבו־טור וכבשה אותה במשך היום, בקרב מבית לבית. זה היה קרב קשה באופן מיוחד, מול אויב שהתגונן בעקשנות. במשך הלילה תקפו הצנחנים את הרכס הסוגר על ירושלים ממזרח, ובו נשארו בידי האויב שתי פסגות: א־טור ואוגוסטה ויקטוריה. הצנחנים בסיוע טנקים התקדמו במשך הלילה, ניהלו קרב־אש עז עם האויב בעיר העתיקה וכבשו חלק מהשטח הבנוי בא־טור.

יום שלישי ויום רביעי

יום ד׳, כ״ח באייר תשכ״ז, 7 ביוני 1967, ייזכר כאחד הימים הגדולים בהיסטוריה היהודית – ביום זה שוחררה ירושלים העתיקה על־ידי צבא־הגנה לישראל ולרשות ישראל הוחזרו הר־הבית והכותל המערבי.

בבוקר יום ד׳ יצאו הצנחנים בפיקודו של אל״מ מרדכי גור מא־טור, שהייתה בידיהם, להסתערות מכרעת על הרכס המזרחי במטרה להשלים את כיתור העיר העתיקה. בשעה 08:30 נערכה התקפה של חיל־האוויר על אוגוסטה ויקטוריה, מלוּוה הנחתה ארטילרית כבדה, ובו בזמן הסתערו על ההר שני גדודים של צנחנים, גדוד אחד פרץ מצפון, מכיוון של הר־הצופים; גדוד שני עלה תוך התקפה חזיתית במדרון התלול ממערב. הגדוד השלישי נע לאורך החומה מאזור מוזיאון רוקפלר דרומה.

בהסתערות מרוכזת זו, שנערכה בסיוע טנקים ויחידת סיוע של החטיבה, המצוידת בתותחי לא־רתע, נכבש כל רכס אוגוסטה ויקטוריה, החולש על העיר העתיקה, ומיד הופנו שלושת הגדודים, הטנקים והסיירת לשער האריות שבחומה המזרחית של העיר העתיקה. הרעשה ארטילרית הונחתה על הרובע המוסלמי של העיר העתיקה, הסמוך לשער זה, ואש תותחי טנקים כיסתה את עמדות־הירי שעל החומה. אחד הטנקים פרץ בפגז את דלת שער האריות.

מפקד החטיבה מיהר בזחלם הפיקוד שלו ופרץ לתוך השער, המשיך במהירות לתוך העיר, פנה שמאלה והגיע להר־הבית. בעקבותיו נכנסו העירה שלושת הגדודים, שהתפצלו מרחבת הר־הבית לטיהור העיר העתיקה כולה, וכך הגיעו ראשוני הצנחנים לכותל המערבי בשעה 10:00.

שעה קלה לאחר שהגיע מפקד החטיבה לרחבת הר־הבית התייצבו לפניו ראשי העיר הערבים והודיעו כי לא תהיה התנגדות אלימה לכוחות הישראליים. רק צלפים הוסיפו לירות עוד במשך כמה שעות, והצנחנים טיפלו בהם כראוי.

במקביל לשחרור העיר העתיקה פעלה חטיבת מחוז ירושלים בחלק הדרומי של העיר; כוח של החטיבה תקף מהר־ציון מזרחה, מחוץ לחומה הדרומית, וטיהר את כל השטח עד בריכת השילוח ושער האשפות. בשעות־הצהריים התקדמה החטיבה דרומה, כבשה עמדות הלגיון במר־אליאס והמשיכה דרומה.

האויב התמוטט. החטיבה נעה במהירות מול התנגדות קלה יחסית, כבשה את בית לחם, שחררה אזור גוש עציון והעיר חברון, ומשם שלחה שני צוותים משוריינים – אחד לכיוון דהריה, והשני לכיוון סמוע (אשתמוע), שם התחברו ביום ה׳, 8 ביוני, עם כוחות פיקוד הדרום בבאר שבע.

באותו יום, יום ד׳, 7 ביוני, השלימה חטיבת השריון בפיקודו של אל״מ אורי בן־ארי כיבוש האזור שבין ירושלים ושכם. שני גדודים של החטיבה ירדו ליריחו בשני צירים והגיעו לעמק הירדן. יריחו נכבשה בפריצה מהירה של כוחות השריון, שעברו בעיר כמה פעמים הלוך ושוב כשהם שוברים את התנגדות האויב. אחרי כיבוש העיר יצאו כוחות החטיבה לפיצוץ גשרי הירדן ולהתחבר עם כוחות פיקוד הצפון במעלה עמק הירדן. הגדוד השלישי פנה מרמאללה צפונה, בדרך לשכם העוברת בשורה של גיאיות ועמקים. כוח זה התחבר בסוף דרכו עם כוחות פיקוד הצפון שכבשו את שכם.

בגזרה הצפונית נפתח היום השני (יום ג׳) לקרבות בהסתערות על ג׳נין, שבוצעה על־ידי חטיבת השריון של האוגדה בפיקודו של אלוף אלעד פלד. בינתיים הגיעה לאזור תגבורת של טנקים ירדניים, אולם טנקי ה״שרמן״ של חטיבת השריון הצליחו לפגוע ב״פטונים״ הירדניים. כוח זה השתלט על הגבעות מדרום־מזרח לג׳נין. לאחר כיבוש המשלטים היה עוד צורך להתגבר על ההתנגדות בתוך

העיר עצמה, תחילה התנגדות של טנקים ותותחים, ואחר כך – התנגדות המשטרה. כשכוחותינו התגברו גם על התנגדות המשטרה בעיר הופיעו דגלים לבנים. אולם גדוד "פטונים" ירדני הגיע לצומת קבטיה והתקדם בכיוון ג'נין. הופעל הסיוע האווירי הישראלי. המטוסים שלנו תקפו את הטנקים הירדניים.

במקביל ללחימה בג'נין ובסביבתה הכניסה האוגדה של אלוף אלעד פלד חטיבת שריון נוספת לצפון הר־שומרון בפיקודו של אל"מ אורי. ביום ד' פתחה חטיבה זו בהתקפת־לילה על כוח־השריון הירדני. החטיבה כבשה את טובאס ללא התנגדות והמשיכה עד לצומת הכביש העולה מגשר אדם (א־דמיה) לשכם. המראה שנגלה לעיני חיילי־השריון היה מפתיע. בעיר שררו שלווה וסדר, התושבים הצטופפו משני צידי הכביש ומברכים את צוותי הטנקים שלנו לשלום. לאחר מעשה נודע כי תושבי שכם חיכו להופעת כוחות עיראקיים מאזור "גשר אדם" וקיבלו את הישראלים כעיראקים. כעבור דקות אחדות עמדו אנשי שכם על טעותם – והסתגרו בבתיהם. התחילה צליפה על השריון. כוח מחטיבת "גולני" עזר להשתלט על העיר.

חטיבת השריון המשיכה בתנועה ונתקלה בכוח־שריון ירדני שעמד להגן על שכם. ההיתקלות אירעה בשעה 11:30. התחיל קרב שריון בשריון מטווח קצר. חיל־האוויר הישראלי הצטרף לקרב והטנקים הירדנים הושמדו. הקרב הוכרע. בשעה 10:00 הושלם כיבושה של הגדה המערבית.

יום חמישי

המבצע לכיבוש רמת־הגולן החל ביום ו', 9 ביוני, לאחר שפסקו הקרבות בחזיתות מצרים וירדן. במשך יום אחד נכבשה הרמה, והפסקת־האש נכנסה לתקפה גם בחזית הסורית.

כיבוש זה היה אולי, מלבד כיבוש ירושלים העתיקה וסביבותיה, הכיבוש הקשה ביותר. קשיי הקרקע היו פה עצומים. צבאנו היה צריך להגיע מהעמק אל ההר, שבו ישב הצבא הסורי מבוצר במערכת חפירות ובונקרים. אורך הרמה מבניאס בצפון עד תוואפיק בדרום הוא כשישים קילומטר, הרוחב בצפון, לרגלי החרמון, הוא כחמישה־עשר קילומטר, מכאן מתרחבת הרמה בכיוון דרומה, עד לאזור בוטמיה, והוא מגיע לרוחב של 25–30 קילומטר. מכאן דרומה היא הולכת שוב ונעשית צרה ונגמרת בצורת חוד בהגיעה עד הירמוך המשתפך לתוך הירדן. משלושה עברים, ממזרח, מצפון ומדרום, אין כמעט גישה לגולן. רק ממערב, מעמקי הגליל, יש גישה לאזור על־ידי טיפוס למעלה; הירמוך בדרום והחרמון בצפון סוגרים הדרך לרמה. זה מקנה לסורים יתרון אסטרטגי לאין ערוך. במשך 19 השנים שחלפו מאז מלחמת העצמאות התבצרו הסורים ברמה בלי הרף.

הגבול הסורי־הישראלי הוא פחות מארבעה אחוזים של גבולות סוריה היבשתיים, ובגזרה קטנה זו ריכזו הסורים כל מאמציהם הצבאיים במשך כעשרים שנה. היו פה לסורים מוצבים צבאיים רבים, והצבא הסורי ישב פה בקביעות, בקיץ ובחורף, והיו להם בונקרים של בטון למגורים, לציוד ולתחמושת. תעלות עמוקות וצרות קישרו הבונקרים והעמדות, וכל מוצב היה מוקף גדרות־תיל רחבות ושדות־מוקשים.

הסורים החזיקו פה בקביעות שלוש חטיבות חי"ר ולכל אחת מהן גדוד שריון. בתחילת המלחמה נוספו בחזית זו עוד שלוש חטיבות חי"ר. לסורים היה פה גם "כוח הלם", מורכב משתי חטיבות ממוכנות ומשתי חטיבות שריון. ממסמכים שנתגלו במפקדה של הצבא הסורי לאחר כיבוש הרמה נודע על תוכנית לפלישה לישראל לשם כיבוש חלקה הצפוני של המדינה. בתוכנית דובר על פלישה בעוצמה של שתי דיביזיות, לכל אחת מהן חוד־מחץ משוריין. האחת נועדה לעבור

את הגבול בעמק הירדן ולנוע לעבר טבריה, והשנייה – להקים ראש־גשר בגדה המערבית של הירדן באזור משמר־הירדן, ותוך היום הראשון לפלישה לכבוש את כל הגליל המזרחי עד לקו גוש־חלב־צפת, כאשר המגמה הסופית היא כיבוש חיפה. נעשו גם הכנות מעשיות לפלישה, כמו ציוד יחידות באזור משמר־הירדן בסירות־גומי והכנות לפינוי מכשולים ומוקשים, שהסורים עצמם הניחו באזור גשר בנות־יעקב. התאריך שקבעו הסורים לתחילת הפלישה היה 5 ביוני.

בבוקר, ב־5 ביוני, החלו, כמסופר, הקרבות עם המצרים, כעבור שעות אחדות החלו גם קרבות עם ירדן, שנכנסה למלחמה כאשר צבאה עומד תחת פיקודו של גנרל מצרי. הסורים העדיפו להמתין לתוצאות המלחמה בדרום ובמרכז, ובינתיים לנקוט פעולות מלחמתיות שיש בהן, לפי דעתם, סיכון מועט לעצמם. לאחר ראשית הקרבות במצרים ובירדן פתחו הסורים בהפגזה של היישובים הישראליים באזור הגבול – תל־קציר, האון, עין־גב, גדות, כפר סולד, דן ויישובים אחרים. בייחוד הקדישו הסורים תשומת־לב לראש־פינה, מתוך הנחה שיישוב זה שוכן בצומת אסטרטגי חשוב. התושבים ביישובי הגבול נאלצו להיכנס למקלטים, והיו כמה מקומות שבהם שהתה האוכלוסייה הלא־לוחמת במקלטים במשך חמש יממות רצופות.

בשלב הראשון של המלחמה, בטרם הותקפו שדות־התעופה הסוריים, תקפו מטוסים סוריים כמה יישובים ישראליים ושדה־תעופה בצפון הארץ. צה"ל השיב אש באמצעות חיל־האוויר והתותחנים. תותחני צה"ל פעלו משטח נחות כשהם חשופים לאש הסורית.

חילופי־אש נמשכו גם ביום השני של המלחמה. כוח סורי של חי"ר ושריון, בעוצמה של פלוגה, ניסה שלוש פעמים להתקדם לעבר תל־דן, ופעם – לעבר שאר־יישוב. המתקיפים באו על עונשם לאחר שטנקים ומטוסים ישראליים נכנסו לפעולה וגרמו אבדות רציניות לסורים.

התקפה נוספת נערכה על אשמורה ונהדפה אף היא.

חילופי אש ארטילרית מצד הסורים, ואש ארטילרית ואווירית מצד ישראל – נמשכו מיום ב', 5 ביוני, עד יום ו', 9 ביוני. חיל־האוויר הישראלי, שנתפנה ממלאכתו בחזיתות אחרות, הגביר מיום ליום התקפותיו של שדות־התעופה בדרום סוריה.

בבוקר יום ו', 9 ביולי, החלו כוחות־הקרקע של צה"ל, כוחות פיקוד הצפון בפיקודו של אלוף דויד (דדו) אלעזר – בהתקפה על רמת־הגולן. החל משעה 09:40 הגבירו מטוסי חיל־האוויר פעולותיהם בחזית זו, שנותרה חזית יחידה – לאחר שמצרים וירדן הסכימו להפסקת־אש לפי צו האו"ם.

חוד ההבקעה היה חטיבת שריון בפיקודו של אל"מ אלברט, שיצאה ביום ו' בשעה 11:30 מ"גבעת האם" שמצפון כפר סולד בגליל העליון. לפני הטנקים הלכו אנשי חיל־ההנדסה שפינו מוקשים, ואחריהם באו דחפורים של החיל שפילסו דרך לשריון בתוך המדרונות המסולעים. כשהגיעה החטיבה של אלברט לאזור ההיערכות שלה למרגלות הרמה, נפתחה עליה הפגזה עזה של הסורים. הכוח נע בצירים צרים מאוד, שבהם כל היעצרות של כלי־רכב על הציר הייתה סותמת את הדרך ומונעת אפשרות של התקדמות שאר הכוח. האש של הסורים הושתקה מדי פעם בפעם על־ידי חיל־האוויר הישראלי.

למרות ההפגזה לחצו הכוחות קדימה. גדוד הטנקים עבר את קו הגבול ועלה על מוצר נעמוש של הסורים. במוצב זה, כמו במוצבים שנכבשו אחר כך בשעת הפריצה, לא התעכב הכוח וגם לא היה צורך להתעכב, כיוון שלאחר שעברה יחידת־טנקים ישראלית, הפסיקו הסורים שנשארו מאחור את הלחימה ונלקחו בשבי, אם לא הספיקו לברוח בלי נשק.

כוח השריון נע מנעמוש דרומה־מזרחה לעבר קלע, כשהוא ממשיך ללחום ולהתקדם למרות

האבדות הכבדות שנגרמו לו. הוא הגיע עד למבואות הכפר קלע, שהיה גם הוא מוצב צבאי, ונכנס בקרב עם שריון סורי שבא לקראתו. ושוב, חיל־האוויר סייע לטנקים בלחימתם.

עיקר הכוח של החטיבה המשיך בינתיים בציר מקביל צפונה־מזרחה, לעבר הכפר זעורה, שנפל בלי קושי מיוחד. משם פנה למוצבים שמעל זעורה. הלחימה לכיבוש מוצבים אלה נמשכה כמה שעות. בשעה 16:30 נכבשו מוצבי זעורה העליונים. הכוח פנה מכאן דרומה והצטרף לקראת רדת החשכה לכוח הלוחם בקלע. עם התחברות זו נוצר מאחז איתן של שריון ישראלי במרומי הגולן, בסיום היום הראשון ללחימה.

במקביל לחטיבת אלברט פרצו כוחות נוספים של צה"ל בגזרות שמצפון ומדרום לציר התנועה של החטיבה וכבשו שורה של מוצבים סוריים. מצפון לציר התנועה של השריון פעל כוח מחטיבת החי"ר של גולני בפיקודו של אל"מ יונה. על כוח זה הוטל לכבוש המוצבים הסוריים במשולש זעורה־כפר־סולד־בניאס. המוצב המתנשא בצורה מאיימת ביותר מעל לצפון־מזרח עמק החולה הוא תל־עזיזיאת, שהגישה האפשרית היחידה אליו היא מאחור, ממזרח. על גישה זו חולשים שני מוצבים סוריים אחרים, בורג' בביל ומעליו תל אל־פאח'ר. ההתקפה החלה אפוא בקרב לכיבוש המוצב הגבוה ביותר – מוצב תל אל־פאח'ר.

הכוח יצא לדרכו סמוך לשעה 17:00. נע תחילה בזחלמים לעבר הסתערות רגלית לרגלי המוצב. הכוח שתקף ראשון התפרץ לחלקו הדרומי של המוצב, כאשר חיילים מפילים את עצמם על הגדרות הממוקשות כדי לפתוח מעבר לחבריהם המסתערים. הכוח השני נכנס לחלקו הצפוני של המוצב. בשני החלקים התנהלה מלחמה עזה פנים אל פנים, תוך הסתערויות־נגד מקומיות של הסורים והתפרצותם מתוך בונקרים. לאחר קרב קשה הוכרעו הסורים, והמוצב נכבש. בעקבות תל אל־פאח'ר נפלו בידי החטיבה הישראלית כל שאר המוצבים הסוריים בגזרה – בורג' בביל ועזיזיאת. למאחז של השריון ברמה היה עתה עורף איתן, נקי מקיני התנגדות של האויב.

כוחות נוספים פעלו מדרום כפר־סולד בשעות אחר הצהריים של יום ו'. יחידות נוספות של "גולני" ונח"ל כבשו את המוצב הסורי עורפיה ואת מוצב מאמון מצפון לה. חיל־ההנדסה מיהר להכשיר גם כאן ציר תנועה לשריון, ובו עברה לקראת ערב חטיבת־שריון נוספת, בפיקודו של אל"מ אורי (היא הועברה לצפון אחרי כיבוש שכם). כוח־השריון המשיך מיד מזרחה, עלה את "המדרגה" שבתחתית הרמה, ונאחז עם ערב בכפר רַוִיָה, מעל קיבוץ גונן.

בו ביום נכבשו כל מוצבי הקו הראשון של הסורים שמצפון לגשר בנות־יעקב. כוחות צנחנים כבשו את המוצבים מדרום ומצפון לדרבשיה, ואת מוצב ג'לבינה והשטח שמדרום לו. כוחות חי"ר טיהרו אזור א־דופיליה שמעל לשמיר, וכבשו את מוצבי דרדרה ותל הילאל.

עם רדת הלילה נכנסו כוחות השריון להתארגנות לקראת יום־לחימה נוסף. בצירים שנוקו במידת האפשר ממכשולי קרקע ומרכב פגוע, הגיעו לכוחותינו תחמושת, דלק ואספקה, ופונו כל הנפגעים. נפגעים קשים פונו עוד קודם־לכן, בתוך הקרב, בהליקופטרים שנחתו ממש על קו האש.

יום שישי

למחרת, בשבת בבוקר, פתחו הכוחות הישראליים בשלב השני של ההתקפה, שאף הוא הסתייע בחיל־האוויר. כעבור שעות מעטות של לחימה באה התמוטטות גמורה של הסורים.

בשבת בבוקר נכנס לפעולה בצפון החזית כוח־שריון נוסף בפיקודו של משה. כוח זה תקף את מוצבי תל־חמרה וסייע ל"גולני" בכיבוש בניאס ובהשתלטות על העיירה, ומשם פנה מערבה לאורך

הגבול. השריון כבש, יחד עם יחידת־סיור, את נוחיילה ועבסיה בצפון, חזר לבניאס, עלה לעין פוח וזעורה והמשיך במעלה הדרך לכיבוש מסעדה.

כוחות־שריון אחרים יצאו ביום־הלחימה השני ברמת־הגולן לשטח פחות קשה: שטח שבו המדרון מתוך יותר, ובו יש דרכים לאורך ולרוחב, והתנגדותם של הסורים הייתה כבר יותר רפה.

במהרה נהפכה המלחמה למרדף. החיילים הסורים ברחו ופוצצו מצבורי תחמושת שלהם בטרם עזבו עמדות התותחים שלהם. הם ברחו ברכב וברגל, מרמת־הגולן מזרחה. ברוב המקומות גם לא טרחו הבורחים להשמיד את הנשק, התחמושת והמסמכים הסודיים.

חטיבת השריון של אלברט יצאה בבוקר מקלע, וכעבור זמן־מה כבשה את מנצורה במזרח, בדרך לקונייטרה. כמעט שלא יכלה להשיג מגע עם האויב הבורח. ירו בטנקים ונתברר שהם ריקים. צוותיהם נטשו אותם בלי קרב. החטיבה הגיעה לשערי קונייטרה כמעט ללא הפרעה. בקונייטרה מצאו שלל עצום. טנקים שמנועיהם עדיין פעלו, ומכשירי־הקשר שהוסיפו למלא תפקידם – היו נטושים.

קונייטרה נכבשה בשעה 14:00, ללא קרב. קצת יותר מאוחר הגיע למקום כוח של "גולני" והשתלט על העיירה. חלק מכוח זה המשיך והשתלט על צפון החזית, עלה בהליקופטרים על החרמון והניף את דגל ישראל על הפסגה הדרומית של ההר.

חטיבת השריון של אורי החלה יום־הלחימה השני שלה בגולן באזור רַוִיָה־קנבה. שם היה עליה להתגבר על מערך סורי שלחם בעקשנות. משם המשיכה החטיבה דרומה לכפר נפח', שעל כביש גשר בנות־יעקב־קונייטרה. חלוץ החטיבה הגיע לכפר נפח' בשעה 14:30, ומכאן המשיך לקונייטרה, לשם הגיעה יחידת־הסיור של החטיבה בשעה 16:00.

מקונייטרה יצאו כוחות שריון דרומה, לכיוון צומת בוטמיה. במקביל להם עלה לרמה כוח־שריון נוסף, שעבר את הגבול באזור דרבשיה ועלה על דרך־הנפט (מעיראק). בדרך זו פנה הכוח דרומה, כשהוא חוצה את כביש גשר בנות־יעקב־קונייטרה מדרום לכפר נפח', משמיך בדרך־הנפט ומגיע גם הוא לסביבת צומת בוטמיה. בו בזמן יצאו כוחות צנחנים וחי"ר מג'לבינה דרומה, והשתלטו על אזור בית־המכס מעל גשר בנות־יעקב. כוח חי"ר השתלט על האזור מבית־המכס העליון ועד סביבת כפר נפח'.

בשעה שהחלו קרבות הפריצה בצפון החזית הסורית, ביום ו', נערכה בדרום החזית האוגדה בפיקודו של אלוף אלעד פלד, שכללה כוחות צנחנים, חי"ר ושריון. התקפתה של אוגדה זו הונחתה בצהרי שבת בצפון, כאשר בגזרה הצפונית כבר היה הצבא הסורי נתון במנוסה.

האוגדה פתחה התקפתה כאשר עדיין לא ברור היה אם ההתמוטטות הסורית מקיפה גם את המערך הצפוני. מערך זה נמצא ברכס מבוצר ומאיים, הנמשך מתוואפיק דרך כפר חארב לאל־על והלאה צפונה־מזרחה. רכס זה שולט מבחינה טופוגרפית על כל סביבתו, והגישה אליו קשה במיוחד.

ההתקפה נפתחה בסיוע אווירי, שאחריו בא סיוע ארטילרי. המהלומה האווירית העזה החלה בשעה 12:45 ונמשכה כשעה, והתרכזה בעיקר במוצבים הסוריים בתוואפיק. בשעה 14:00 נעו כוחות הצנחנים והטנקים להתקפה על תוואפיק. למרות המדרונות התלולים הצליחו הטנקיסטים למצוא נתיב שבו יכלו לעלות, כאשר הצנחנים ממהרים אחריהם במיטב יכולתם. בשעה 15:30 השתלט כוח הצנחנים והטנקים על תוואפיק העליונה, שנמצאה ריקה מכוחות אויב. התברר כי המנוסה הקיפה גם את הגזרה הדרומית של החזית. עם זאת לא היה ידוע אם גם הכפרים והמוצבים שבעומק נעזבו. היה צורך להתקדם במהירות. מפקד יחידת ההליקופטרים יצא קדימה לבדוק

את המצב. התרשמותו הייתה כי הסורים נטשו את כל הרמה, ועל כן הועבר מיד כוח של צנחנים בהליקופטרים אל אזור כפר חארב, הנמצא מעל עין־גב, והצנחנים כבשו את הכפר בשעה 16:00. דילוג נוסף בהליקופטרים הביא אותם לכפר אל־על, הלאה מזרחה, וגם הוא נכבש.

בשעה שהכוח העיקרי של האוגדה נע לאורך הציר תוואפיק־בוטמיה, ניקו כוחות חי"ר את האזור שבצפון־מזרח כנרת. כוח חי"ר אחר יצא מאזור אלמגור מזרחה, חצה את הירדן, את מוצב השפך, את מוצב "בית הבק" ואת אזור גבעת 62 שמעל עמק הבטיחה. כוח שני יצא מעין־גב צפונה וניקה כל המוצבים הסוריים לאורך חוף כנרת.

בינתיים המשיך כוח האוגדה להתקדם לכיוון צומת בוטמיה. וב"רמת־הגולן" נסגר המעגל.

עד שעה 6 בערב, מועד הפסקת האש בחזית הסורית, החזיקו כוחות צה"ל בכל רמת־הגולן, עד לקו העובר מן הפסגה המערבית של החרמון דרומה, מקיף את מסעדה, קונייטרה וצומת בוטמיה ממזרח, ויורד אל אפיק הירמוך. לאורך קו זה נקבעה הפסקת־האש.

הפסקת־אש • סיכומי האבדות

בעשרה ביוני, בשעה 18:00, הסכימו שני הצדדים, ישראל וסוריה, להפסקת־אש; ומלחמת ששת הימים הגיעה לסיומה. במלחמה זו היו לישראל 803 חללים, מהם 777 חיילים, 26 אזרחים; 3,006 פצועים, מהם 2,811 חיילים, 195 אזרחים, בסך הכול היו 3,809 נפגעים. אבדות האויב היו: למצרים 11,500 חללים, מהם 10,000 חיילים, 1,500 קצינים, ועוד כ־5,000 שבויים. אבדות הסורים 2,950, מהם 450 חללים, 7,500 פצועים, כולם חיילים. אבדות ירדן – חללים ונעדרים ביחד 6,094 (לפי דברי ראש ממשלת ירדן ביום 5.7.1967).

אבדות בכלי־מלחמה: למצרים 338 מטוסים, כ־700 טנקים. לסורים – 61 מטוסים, כ־130 טנקים. לירדן – 29 מטוסים, כ־170 טנקים. לעיראק – 23 מטוסים.

ביום סיום מלחמת ששת הימים ניתקה ברית המועצות יחסיה הדיפלומטיים עם מדינת ישראל, ובעקבותיה הלכו תוך ימים ספורים גם צ'כוסלובקיה, בולגריה, פולין, יוגוסלביה והונגריה.

בעקבות ששת הימים

תגובת נאצר על התבוסה

כל עוד נמשכה המלחמה בסיני הודיעו הרדיו המצרי והעיתונות המצרית על ניצחונות מרעישים: תל אביב בוערת, כוח־האוויר הישראלי נהרס, יישובי הגליל וחיפה נחרבו וכדומה. אולם לא היה אפשר להמשיך ב"מעשיות" אלה לאחר שהצבא המצרי נמחץ, וכל חצי־אי סיני ורצועת עזה ושארם א־שייח' נמצאו בידי כוחות צה"ל. בשמונה ביוני, אחרי ארבעה ימי מלחמה, הסכים נאצר להפסקת האש, אם כי יום לפני כן הודיע בשחצנות שלא יקבל דרישת מועצת הביטחון להפסקת הקרבות.

אולם נאצר הוא מ"האמנים" המעטים היודעים לשנות את העבר בהבל פיהם, ויום אחרי הפסקת האש הכין נאום לעם שבו הרים על נס גבורת הצבא המצרי והעם המצרי, ואם כי נחלו בימים האחרונים תבוסה חמורה – אין זה אלא מפני שמטוסים אמריקניים ובריטיים סייעו למאמץ המלחמתי של האויב; פעלה כאן קנוניה אימפריאליסטית נבזה ורשעה, וכוחותינו העזים והאמיצים הועמדו בפני כוחות אויב העולים פי שלושה מהכוח הישראלי בלבדו.

ואותו הדבר קרה גם לכוחות הצבא הערבי הירדני שניהלו מלחמת־גבורה בהנהגת המלך חוסיין.

> ליבי שתת דם כאשר עקבתי אחרי קרבות צבאנו הערבי הגיבור בירושלים ובמקומות אחרים בגדה המערבית, עת ריכז האויב וכוחות הקנוניה שלו (אמריקה ואנגליה) לא פחות מארבע מאות מטוסים לפעולה במרחב החזית הירדנית. העם האלג'ירי ומצביאו הגדול בומדיין נתן מכוחו ללא סייג וללא חשבון. העם העיראקי ומצביאו הנאמן, עבד א־רחמן עארף, נתנו מכוחם למערכה ללא סייג וללא חשבון. הצבא הסורי נלחם בגבורה, כשהוא נתמך על־ידי העם הסורי הגדול ובהנהגת ממשלתו הלאומית. גם העמים והממשלות של סודאן, כווית, תימן, לבנון, תוניס ומרוקו נקטו עמדה של כבוד. וכן כל עמי האומה הערבית ללא יוצא מן הכלל, לאורכה ולרוחבה של המולדת הערבית, נקטו עמדה של גברות ותפארת, עמדה נמרצה, עמדה של מסירות. היו גם אומות גדולות שמחוץ לעולם הערבי, שהגישו לנו תמיכה מוסרית שאין ערוך לה. אך הקנוניה – ואין לנו מנוס מלומר זאת באומץ גברי – הייתה גדולה יותר ומדהימה. האויב הטיל את כל כובד משקלו על החזית המצרית, אשר לחץ עליה בכל הכוחות העיקריים של השריון וחיל־האוויר, כשהם נתמכים בעליונות אווירית, כפי שתיארתי תחילה את היקפה. כוחותינו המזוינים בסיני נאלצו לנטוש את קו־ההגנה הראשון, ונלחמו בערבות־אימים בטנקים ובמטוסים על קו־ההגנה השני. לאחר מכן נעינו להחלטה להפסקת־האש, **לנוכח ההבטחות שנכללו בהצעת ההחלטה הסובייטית האחרונה** שהוגשה למועצת הביטחון ולנוכח ההצרה הצרפתית, כי אף אחד לא יוכל לבצע התפשטות טריטוריאלית על בסיס התוקפנות האחרונה, ונוכח דעת־קהל בין־לאומית, בייחוד באסיה ובאפריקה, המבינה את עמדתנו **והמרגישה בסכנת כוחות ההשתלטות העולמית אשר הסתערו עלינו.**

עלינו להסיק את הלקח מכישלון זה. ובעניין זה קיימות שלוש אמיתות חשובות:

1. **חיסול האימפריאליזם בעולם הערבי ישאיר את ישראל בכוחותיה העצמיים, ויהיו הנסיבות אשר יהיו ויארך הזמן כאשר יארך, הרי הכוחות העצמיים של הערבים גדולים יותר ומסוגלים יותר לפעולה.**
2. **הכִּוונָה מחדש של האינטרסים הערביים לשירות העניין הערבי היא ערובה ראשונית, שכן הצי האמריקני היה מופעל בדלק ערבי. וכן קיימים בסיסים ערביים שהועמדו מתוך כפייה ולמרות רצון העמים לשירות התוקפנות.**
3. **העניין מחייב עכשיו אחדות דעות, שתבוטא על־ידי האומה הערבית כולה, ודבר זה אין לו תחליף בנסיבות אלה.**

אנו מגיעים עכשיו לנקודה חשובה בשיחה גלויה זו. נשאל את עצמנו: האם פירוש הדבר שאין אנו נושאים באחריות לכישלון זה? אגיד לכם בכנות – למרות כל השיקולים שהתבססתי עליהם בקביעת עמדתי במשבר – **הריני מוכן לקבל על עצמי את האחריות כולה.** קיבלתי החלטה, וברצוני שכולכם תעזרו לי לבצעה: **החלטתי באורח מלא וסופי לפרוש מכל כהונה רשמתי ומכל תפקיד מדיני** ולחזור אל שורת ההמונים, ואמלא את חובתי יחד איתם ככל אזרח אחר.

כוחות האימפריאליזם מדמים לעצמם, כי גמאל עבדול נאצר הוא אויבם. ברצוני להיות גלוי כלפיהם ולומר כי האומה הערבית כולה אויבת, ולא גמאל עבדול נאצר בלבד. הכוחות העוינים את תנועת הלאומיות הערבית מנסים תמיד לתאר תנועה זו כאימפריה של עבדול נאצר. אין זה נכס שלי, משום שתקוות האיחוד הערבי החלה לפני עבדול נאצר והיא תישאר גם אחריו. תמיד אמרתי לכם, כי האומה היא הנשארת, וכי כל פרט, יהיה תפקידו אשר יהיה, ויהיה חלקו בענייני המולדת אשר יהיה, הוא מכשיר של רצון העם ואין הוא יוצר את הרצון הזה.

בהתאם לסעיף 110 של החוקה הזמנית מחודש מרץ 1967 הטלתי על עמיתי, ידידי ואחי, זכריא מוחי א־דין לכהן בתפקיד נשיא הרפובליקה ולפעול לפי סעיפי החוקה הדנים בכך. לאחר החלטה זו הנני מעמיד כל אשר לי לרשותו ולשירות הנסיבות החמורות הפוקדות עמנו. בעשותי זאת איני מחסל את המהפכה, שכן המהפכה אינה עניין לדור אחד של מהפכנים. לכבוד הייתה לי השתתפותו של דור זה של מהפכנים.

ההקרבה שהקריב עמנו בתקופת המשבר, והגבורה המפוארת שעשו הקצינים והחיילים של כוחותינו המזוינים בדמם, ישמשו לפי אור שלא יכבה בהיסטוריה שלנו והשראה אדירה לעתידנו ולתקוותינו הגדולות.

העם היה נהדר כהרגלו, אציל בטבעו, מאמין וכן ונאמן; כוחותינו המזוינים היו דוגמה של כבוד לאדם הערבי בכל עת ובכל זמן. הם הגנו על גרגרי החול במדבר עד טיפת־דמם האחרונה, ובאוויר היו – למרות העליונות העוינת – לאגדה בהקרבה של כבוד למילוי החובה בצורה היפה ביותר.

ליבי כולו עימכם, שלבבות כולכם יהיו איתי, ושהאל יהיה אדוני כולנו, בתקווה בליבותינו, ועליכם השלום.

(מילים אחרונות אלה נאמרו בקול חנוק.)

עוד לפני השמעת נאומו דאג נאצר לגייס ביום 9.6.1967 וליום 10.6.1967 הפגנות עממיות שידרשו המשכת נשיאותו, כי לאחר שסיפר לעמו הבדותה של "המטרייה הצבאית של המדינות האימפריאליסטיות", ארצות־הברית ובריטניה, שעזרו כביכול לישראל, יכול היה לקחת על עצמו את האחריות על התבוסה, כי כל מצרי יבין שאין בכוח צבא מצרים להביס שתי אימפריות אדירות כאמריקה ובריטניה. ההפגנות נתקיימו כמצופה ונאצר נשאר כמובן על כיסאו – למרות הודעתו כי התפטרותו היא "סופית".

גורל ירושלים וסביבותיה

ברשותה של מדינת ישראל נמצאו אחרי מלחמת ששת הימים כל מערב ארץ־ישראל, כולל רצועת עזה והגדה המערבית (ארץ שומרון ויהודה), רמת־הגולן שבמזרח הירדן וחצי־אי סיני. בממשלה היו חילוקי־דעות על השטחים הכבושים. היו שרים שדרשו סיפוח כל השטחים המוחזקים, היו מתנגדים לכל סיפוח, והיו גם שהציעו הקמת מדינה עצמאית בגדה המערבית והחזקת צבא יהודי על הירדן מערבה. הממשלה כולה נמנעה מלנקוט כל עמדה, פרט לירושלים המזרחית. ביום 16 ביוני התכנסה הממשלה והחליטה על סיפוח ירושלים המזרחית וסביבותיה – הר־הצופים, הר־הזיתים, שכונת שייח'־ג'ראח, צור־באהר, שועפאת ושדה־התעופה בעטרות (קלנדיה). הכנסת אישרה החלטה זו ביום 27 ביוני.

ממשלת ברית המועצות הציעה למועצת הביטחון לגנות את ישראל כ"תוקפן" ולצוות עליה לסגת מיד וללא תנאי מכל השטחים שכבשה במלחמה, לרבות ירושלים המזרחית וסביבותיה. המועצה דחתה הצעה זו, ביום 14.6.1967, וקיבלה החלטה אחרת הקוראת לישראל להבטיח את שלומם וביטחונם של תושבי האזורים שבהם התנהלו פעולות צבאיות, ולהקל על שובם של תושבים שברחו מאזורים אלה בימי הקרבות. כן קראה ההחלטה לממשלות הנוגעות בדבר לגלות יחס אנושי לשבויים ולאזרחים שנקלעו למלחמה.

ברית המועצות לא השלימה עם החלטה זו ויזמה מושב־חירום של עצרת האו"ם. העצרת התכנסה ביום 17.6.1967, ושוב נכשלה המשלחת הרוסית בהצעתה לגנות את "הפעולות התוקפניות" של ישראל ולתבוע פינוי מידי וללא תנאי של כוחותיה מכל השטחים הכבושים ולשלם פיצויים למדינות ערב. העצרת גם דחתה הצעה הודית־יוגוסלבית, יותר מתונה בניסוחה, אבל אף היא דרשה פינוי כוחות צה"ל מן השטחים הכבושים. לעומת זאת קיבלה העצרת ברוב קולות (99, כש־18 נמנעים) החלטה הקוראת לישראל להימנע משינוי מעמדה של ירושלים. אולם אפשר היה לקוות שגורל החלטה זו יהיה כגורל ההחלטה שנתקבלה בעצרת לפני 19 שנה על בינאום ירושלים – אם רק ממשלת ישראל והעם בישראל ידאגו בעוד זמן להקים יישובים יהודיים גדולים לא רק בעיר העתיקה אלא גם בסביבותיה.

כשעברו שבעה שבועות ולא נעשה כל צעד מצד הממשלה בכיוון זה, אם כי הממשלה הטילה על ראש הממשלה הדאגה לטיפול בירושלים העתיק וסביבותיה, עורר חבר הכנסת ד' בן־גוריון בכנסת בסוף יולי 1967 שאלה זו:

> עברו שבעה שבועות מניצחונו המופלא של צה"ל, ניצחון שאין דומה לו בהיסטוריה היהודית, ואולי גם לא בהיסטוריה האנושית. אין ספק שהשטח החשוב והיקר ביותר בין השטחים שגבורת צה"ל החזירה לרשותנו – הוא ירושלים העתיקה וסביבותיה, שעיני כל

העולם, ועיני היהדות העולמית במיוחד, צופות אליה. חבר הכנסת הדובר אליכם מעריך מפעל הגבורה והניצחון של צה"ל בשטח זה לא פחות מכל יהודי אחר בארץ ובעולם, אבל אין הוא, כיהודי, המאמין במסורת המוסרית של עמו, רואה **בשלטון בלבד**, וגם לא בשלטון הנובע מניצחון צבאי מוצדק ומקווה מאות בשנים, עובדה המשנה סופית, כשהיא לבדה, פני המציאות.

כשצבא־הגנה לישראל לפני כעשרים שנה, אחרי חידוש מדינת ישראל, השתלט על ערים בארצנו, שתושביהם היו לא־יהודים – מוסלמים, דרוזים ונוצרים – לא פגענו בשום מקום בתושבים הבלתי יהודים, לא גירשנו ולא נישלנו ולא הולכנו בשבי אף תושב אחד בערים וכפרים אלה. הפליטים הערבים, שמעסיקים כל כך הרבה את דעת־הקהל בעולם – נטשו את הארץ בימי המשטר המנדטורי, על פי הוראות המנהיגות הערבית העליונה בימים ההם, מתוך הבטחה שבקרוב יפלשו צבאות ערב למדינת ישראל העתידה לקום בהסכמת האו"ם, ולא רק בתיהם ורכושם יוחזרו לנוטשים – אלא הם יירשו כל רכוש היהודים, בתיהם ושדותיהם, והיהודים ייזרקו הימה.

מאז קמה ישראל המחודשת לא גורש מישראל הריבונית אף אדם אחד, ערבי או דרוזי, מוסלמי או נוצרי. אבל כשכוחות הלגיון הערבי התגברו על מיעוט היישוב היהודי בירושלים העתיקה – לא השאירו בה אף יהודי אחד; בתי הכנסיות העבריים נהרסו ונחרבו, כל הגברים היהודים הוצאו כשבויי־מלחמה, והנשים והילדים שנשארו בחיים הוצאו מחוץ לירושלים העתיקה ונשלחו לירושלים המערבית. אפילו הזכות שהובטחה בהסכם שביתת־הנשק עם ממשלת ירדן לתת לכל יהודי גישה חופשית למקומות הקדושים בירושלים וסביבותיה הופרה כל הימים על־ידי ממשלת ירדן. ליישוב היהודי בארץ לא ניתנה דריסת־רגל למקומות הקדושים הישראליים, שקדמו לכל המקומות הקדושים של הנוצרים והמוסלמים ולעצמם אמונת הנוצרים והמוסלמים, ושום יהודי לא הורשה לגשת לכותל המערבי ולשום מקום אחר בירושלים העתיקה עד שצבא־הגנה לישראל גאל עיר זו ופתח שעריה לרווחה לכל אחד, יהודי ולא־יהודי, הצמא לראות עיר־העולמים של המלך דויד.

צה"ל גאל העיר העתיקה ופתח שעריה, אבל הוא לא שינה, וזה לא היה מתפקידו ובסמכותו לשנות מציאותה והווייתה האנושית של ירושלים וסביבותיה. **ניצחון צבאי בלבד אינו משנה מציאות חיה**. יש רק דרך אחת להבטיח למעשה ולנצח־נצחים את יהודיותה וישראליותה של ירושלים וסביבותיה, ממזרח העיר עד מורד הר־הצופים, מצפונה עד אחרי שדה־התעופה בעטרות, קלנדיה בלע"ז, (ומדרומה עד קבר רחל אימנו – לא על־ידי הרחקת לא־יהודים, אף לא אחד מהם, משטח זה. להפך, כל מה שנדרש ויידרש מאיתנו הוא להעלות מצבם הכלכלי והחברתי של תושביה הנוכחיים של ירושלים העתיקה וסביבותיה. אבל שומה עלינו ליישב, לשקם ולאכלס בהקדם האפשרי את הרובע היהודי בתוך ירושלים שנחרב ונהרס לפני עשרים שנה על־ידי הערבים, ואת **סביבותיה של ירושלים**, בכל השטחים הריקים והבלתי־מיושבים ממזרח, מצפון ומדרום באלפים ורבבות משפחות יהודיות מתושבי ירושלים החדשה ושאר חלקי הארץ וממתנדבים יהודים מהתפוצות. רק עובדה מחדשת, משלימה וניצחת זו תביא לידי הבטחה סופית ובלתי מעורערת את מפעלו הגואל של צבאנו המפואר במלחמת ששת הימים, ויפסיק הוויכוח המתנהל מאז 29 בנובמבר 1947 באו"ם על אופייה, דמותה ומשטרה של

ירושלים, בירת־הנצח של עם־עולם, מימי דוד המלך ועד סוף כל הדורות, אם יש סוף כזה. וראשיתו של מפעל זה, שאנו חייבים בהחשתו במלוא יכולתנו ומאמצינו, צריכה להיות בחידוש המפעל שהוקם לפני ארבעים ושתיים שנה על הר־הצופים במעמד ד״ר ויצמן ובעל הצהרת בלפור. אין אני מציע להעביר כל האוניברסיטה העברית ממערב ירושלים למזרחה. אולם יש להעביר בזמן הקרוב ביותר כמחצית הפקולטות ממערב למזרח, כלומר להר־הצופים, ויש להעביר לא רק הלימודים, הלומדים והמלמדים, אלא יש לבנות בתי־מגורים לסטודנטים ולפרופסורים בסביבת הר־הצופים שלא יצטרכו לנסוע יום־יום ממערב למזרח. יש בסביבת הר־הצופים שטחים ריקים של המדינה ושל בעלים פרטיים.

אבל אין להסתפק רק בחידוש האוניברסיטה בהר־הצופים. עלינו להרחיב את שדה־התעופה בעטרות, שידמה לשדה־תעופה מודרני ורחב־ידיים שיאפשר למטוסים החדישים, הגדולים והמהירים ביותר, להגיע אליו – וצליינים, עולים ותיירים יוכלו להגיע באוויר מכל קצווי תבל ישר לבירת־הנצח של ישראל.

אולם גם זה אינו הכול: עלינו לתכנן ולהקים יישובים יהודיים בצפונה, במזרחה ובדרומה של ירושלים – כמובן מאליו, אך ורק בשטחים הריקים מאדם, בלי לפגוע במלוא הנימה באלה הגרים עכשיו בסביבה זו. יוקמו מחוץ לרובע היהודי שבירושלים העתיקה יישובים יהודיים שיתפרנסו ממלאכה וחרושת, תחבורה ומסחר, ובמידת האפשרות – גם מחקלאות. לא רק רבים מתושבי ישראל אלא גם יהודים רבים מארצות־הרווחה, בעלי הון ויוזמה, חזון ותושייה, חוכמה ודעת יבואו להשתקע בסביבות ירושלים המזרחית, בלי לדחוק תושבי המקום הערבים והאחרים. להפך, שום גורם לא יעלה רמתם הכלכלית והתרבותית של תושבי המקום הערבים ובני עמים אחרים כצמיחת יישוב יהודי מודרני, רב־תושייה, נושא תרבות גבוהה ובעל יוזמה יוצרת.

רק מפעל־התיישבות זה, בתוך ירושלים העתיקה ובסביבותיה, יחזיר לעולמים את ירושלים לעם שיצר בעיר זו ערכים בני־אלמוות ועשה עיר זו למשוש תבל גם בחורבנה ודלותה, ויגדיל שמה וכבודה מתוך הפרחתה והעלאתה למרכז רוחני ומדעי, מהגדולים והחשובים בעולמנו המתחדש והמתעלה, ותתקיים אולי בימינו הנבואה: מציון תצא תורה, ודבר ה׳ מירושלים.

מאז נאמרו ונתקבלו דברים אלה בכנסת עברה יותר משנה, וראש הממשלה – שעליו הטילה הממשלה לטפל בבניין ירושלים וסביבותיה – לא נקף אצבע להבטיח ולבצר מפעלו הגואל של צבא־הגנה לישראל, שטובי חייליו ומפקדיו מסרו נפשם במלחמת ששת הימים. זה היה המחדל האומלל ביותר של השנה לאחר מלחמת ששת הימים.

הפרות הספקת־האש • ביקור ראש הממשלה בחוות נשיא ארצות־הברית

ביום 7.6.1967 החליטה מועצת הביטחון פה אחד לצווות על הפסקת־אשר בין כוחות ישראל והערבים. הפסקת־האש עם ירדן נכנסה לתוקפה באותו יום בשעה 22:00. מצרים הסכימה להפסקת־אש רק בערב 8.7.1967, בסוריה נכנסה הפסקת־האש לתוקפה רק ב־10.6.1967, בשעה 18:00. אולם אף אחת ממדינות אלה לא שמרה על התחייבותה.

הראשונים שהפרו התחייבות הפסקת־האש – מלבד אנשי "פתח" שלא חדלו כמעט אף יום מהתנקשויות בישראל – היו הסורים. ביום 18.6.1967 ניסו חיילים סורים לגשת בנגמ"שים לעמדות ישראל המוסכמות עם האו"ם, צפונית מקונייטרה, ופתחו באש. כוחות ישראל הבריחו את החיילים הסורים.

ב־1.7.1967 פתחה מצרים בהפרת הפסקת־האש. כוח מצרי בגודל של פלוגה חדר, תוך הפרת הפסקת־האש, כ־15 קילומטר דרומית לפורט־סעיד ופתח באש מרגמות לעבר הכוח הישראלי. חמישה חיילים יהודים נפצעו. הכוח המצרי גורש. למחרת נפתחה אש מרגמה מעבר לתעלת־סואץ על־ידי הצבא המצרי. האש המצרית שותקה. מאז כמעט לא פסקה האש המצרית אף יום אחד. ביום 4.7.1967 השתמשו המצרים גם בתותחים. האש הארטילרית נחדשה יום־יום. ביום 8.7.1967 הופעלו על־ידי המצרים גם מטוסים. מיג 21 הופל על־ידי הכוחות הישראליים דרומית לפורט־סעיד. ביום 11.7.1967 חדרו שני מטוסי־סילון מצריים מטיפוס סוחוי 7 לסיני. משמר ישראלי פתח באש נגד מטוסים, מטוס סוחוי אחד הופל, השני ברח לעבר סואץ. בימים 14–15 ביולי התנהלו מצד מצרים חילופי־אש כבדים לכל אורכו של אזור תעלת־סואץ. 8 חיילי צה"ל נהרגו וארבעים נפצעו. ב־25 ביולי תקפו מטוסי חיל־האוויר של צה"ל את העמדות המצריות והפילו שישה מטוסים מצריים. מטוס ישראלי אחד נפגע באש מצרית, אולם טייסו צנח בשלום ונאסף על־ידי כוחות צה"ל. החלה בריחה המונית מן היישובים המצריים שמעבר לתעלה. בסוף חודש יולי הציע נציג האו"ם לענייני הפסקת־האש, הגנרל אוד בול, לישראל ולמצרים להסכים להימנעות הדדית בשייט בתעלת־סואץ לחודש ימים. כשבועיים לפני כן, ב־14 ביולי, אמר שר הביטחון, רב־אלוף משה דיין, לגנרל כי ישראל עומדת על עיקרון ההדדיות בנושא זה: או ששני הצדדים יימנעו משיט בתעלת־סואץ או ששניהם ישוטו כרצונם. ב־3 באוגוסט הסכימה מצרים להצעת אוד בול, וביום 27.8.1967 הוארך הסכם ההימנעות משיט לתקופה בלתי מוגבלת. אולם שאר ההתקפות המצריות לא נפסקו.

ביום 21.10.1967 הייתה משחתת חיל־הים הישראלית בסיור שגרתי לאורך חופי סיני, מול האזור שבשליטת צה"ל. בשעות אחרי צהריים דיווחה שהיא מותקפת על־ידי כוחות מצריים וכי היא נפגעה. ב־17:30 נורתה רקטה ירוקה בנמל פורט־סעיד, ומיד לאחר מכן הבחינו בטיל כבד מתקרב לעבר האונייה. נעשה ניסיון לפגוע בירי – אך ללא הצלחה. הטיל פגע באונייה באזור הדוודים. דקה אחת או שתיים אחרי זה פגע טיל שני בחדר־המכונות. פרצה שרפה באונייה. צוות האונייה שפעל בקור־רוח השתלט על השריפה, והאונייה שלא הייתה מסוגלת לשוט זרקה עוגן. כעבור שעתיים פגע באונייה טיל נוסף והיא החלה לטבוע. חיל־האוויר וחיל־הים הישראליים עשו פעולות־הצלה מקיפות כל הלילה. באונייה נמצאו 199 קצינים ומלחים. האבדות הסתכמו ב־47 הרוגים ונעדרים ו־46 פצועים.

ביום 25.10.1967 פגעו התותחים הישראליים בשני בתי־הזיקוק הגדולים שבעיר סואץ, שסיפקו 80% מצריכת הדלק של מצרים. נפגעו גם מכלי־הדלק ומפעלי תשלובת פטרו־כימית שבמקום.

כעבור יומיים, תוך דיון בתלונות ישראל ומצרים, החליטה מועצת הביטחון לגנות כל הפרה של הפסקת־האש במזרח התיכון ולקרוא למדינות היריבות לשתף פעולה עם גורמי האו"ם המפקחים על הפסקת־האש.

אולם הפרת הפסקת־האש נמשכה מצד מצרים, סוריה וירדן, ונתגברה פעולת החבלנים.

מיום 10.6.1967 עד יום 10.6.1968 נפגעו (חוץ מנפגעי אוניית חיל־הים "אילת") 663 ישראלים, מהם 137 חללים, 526 פצועים: בישראל נפגעו 33, ביהודה ובשומרון 21, בסוריה 18,

בעמק בית שאן 85, בבקעת הירדן 223, בערבה 50, בעזה ובצפון סיני 48, במצרים (פרט לנפגעי אילת) 85.

אבדות ארגוני החבלנים במשך השנה (מעשרה ביוני 1967 עד עשרה ביוני 1968) – 447, מהם 399 חללים, 48 פצועים: בישראל 7, ביהודה ובשומרון 46, בסוריה 6, בעמק בית שאן 15, בבקעת הירדן 296, בערבה 72, בעזה ובצפון סיני 5. נעצרו במשך השנה 1,643 חבלנים, מהם שוחררו כבר 750.

בפעולת כראמה נעצרו 120 חבלנים, והם עודם עצורים.

בפעולת כראמה ביום 21.3.1968 היו לחבלנים למעלה מ־200 הרוגים, לצבא ירדן היו 40 הרוגים ו־30 טנקים שלהם הושמדו. לצה"ל היו 28 חללים ו־69 פצועים.

ביום 1.1.1968 נתמנה רב־אלוף חיים בר־לב לרמטכ"ל במקומו של רב־אלוף יצחק רבין, שנתמנה לשגריר ישראל בוושינגטון.

בראשית ינואר 1968 ביקר ראש הממשלה לוי אשכול בחוותו של נשיא אמריקה ג'ונסון בטקסס. נתפרסמה הודעה משותפת המפגינה הערכה, ידידות ורצון להגברת שיתוף־הפעולה בין שתי המדינות והודגש כי נשיא ארצות־הברית "יוסיף לבחון ולסקור באורח פעיל ומתוך אהדה את כושר־ההגנה הצבאי של ישראל לאור כל הגורמים הקשורים בדבר, ובכללם משלוח ציוד צבאי לאזור על־ידי אחרים". מארצות־הברית המשיך ראש הממשלה בדרכו לקנדה ולבריטניה ונפגש שם, בין היתר, עם הממשלות של מדינות אלה.

בסוף ינואר נסתיים מבצע חילופי השבויים עם מצרים, שבמסגרתו החזירה ישראל תוך שלושה שבועות 4,481 שבויים (מהם 493 קצינים), תמורת שמונה שבויים ישראלים: 6 אנשי חיל־הים ו־2 טייסים.

מיד אחרי זה החלה מצרים בקטע הדרומי של תעלת־סואץ בעבודות־הכנה לחילוצן של 15 האוניות הזרות שנותרו לכודות בתעלה מאז חסמו המצרים את התעלה ב־6 ביוני 1967. המצרים הפסיקו את העבודות ב־30 בינואר, לאחר שהתפתח דו־קרב ארטילרי בעקבות ניסיון מצרי להשיט כלי־שיט גם צפונית לאסמעליה, תוך הפרה גלויה של ההסכם בעניין החילוץ, שהושג בין ישראל למצרים באמצעות הנציג או־תאנט לענייני הפסקת־אש.

נאומו המסעיר של דה־גול

בינתיים נסערה ישראל ויהדות העולם על־ידי נאום לעיתונאים שנאם נשיא צרפת, הגנרל דה־גול, ביום 27 בנובמבר 1967. בנאום היה מוקדש מקום די נרחב לעם היהודי ולישראל. החלק של דברי דה־גול על ישראל והעם היהודי הוא כדלהלן:

> כינונו בין שתי מלחמות העולם – שכן יש לחזור עד שם – של בית ציוני בארץ־ישראל, ולאחר מכן, לאחר מלחמת־העולם השנייה, כינונה של מדינת ישראל – עוררו בשעתם חששות רבים. ואומנם ניתן היה לתמוה, ואכן תמהו אפילו יהודים רבים, אם השרשתה של קהילה זו באדמות שהושגו בתנאים מוצדקים פחות או יותר ובקרב העמים הערביים העוינים לה מיסודם, לא עמדה לגרור אחריה חיכוכים וסכסוכים בלתי־פוסקים. אחדים אף חששו שהיהודים המפוזרים עד אז, אשר נותרו מה שהיו תמיד, כלומר עם נבחר, בטוח

בעצמו ושתלטן – לא יגיעו, לאחר שיתקבצו במקום גדולתם הקדומה, להמרת המשאלה הנוגעת ללב שהביעו זה 1,900 שנה – 'לשנה הבאה בירושלים' – באמביציה לוהטת וכובשנית.

על אף הזרם הגובר או הנחלש של אי־הבנות שאותן חוללו בארצות מסוימות ובתקופות מסוימות, הם זכו למידה רבה של עניין ואף של אהדה, בעיקר בעולם הנוצרי. אהדה זו נבעה מן הזיכרון האדיר של ספרי־הקודש ויניקתה מכל המקורות של ספרי־תפילה נהדרים, ועוד יותר מן החמלה שעוררו אסונותיהם הקדומים ואשר קיבלו אצלנו ביטוי שירי באגדת היהודי הנודד, אהדה שהוגברה עוד על־ידי הרדיפות הנפשעות שהיו מנת חלקם במלחמת־העולם השנייה ולאחר מכן, מאז שחזרו לארץ־ישראל, על־ידי מפעליהם הקונסטרוקטיביים ואומץ־רוחם של חייליהם.

משום כך, וללא קשר עם הסיוע הניכר בכסף, בהשפעה ובתעמולה, שקיבלו היהודים מן החוגים היהודיים באמריקה ובאירופה, ראו ארצות רבות, ובתוכן צרפת, בקורת־רוח את כינון מדינתם בשטח שהוכר להם על־ידי המעצמות, וגם קיוו, כי יגיעו, בגלוֹתם מעט ענווה, למציאת מודוס ויוונדי של שלום עם שכניהם. יש לומר, כי נתונים פסיכולוגיים אלה השתנו מאז 1956. אכן, נוכח הפעולה הצרפתית־הבריטית בסואץ נתגלתה לעיני העולם מדינת ישראל מלחמתית ונחושה בהחלטתה להתרחב, והפעולה שעשתה לאחר מכן, כדי להכפיל את אוכלוסייתה על־ידי קליטת יסודות חדשים, נתנה יסוד למחשבה, שהטריטוריה שאותה השיגה לא תספיק במשך זמן רב, וכי תגלה נטייה להגדילה ולנצל כל הזדמנות אשר תתגלה. משום כך השתחררה הרפובליקה החמישית מן הקשרים המיוחדים, ההדוקים מאוד, שקשר המשטר הקודם עם מדינת ישראל.

הרפובליקה החמישית השתדלה, לעומת זאת, לעודד את הפגת המתיחות במזרח התיכון. אומנם אנו שמרנו על יחסים לבביים עם ממשלת ישראל ואף סיפקנו לה, לצורכי הגנתה האפשריים, את הנשק שביקשה לקנות. אולם בעת ובעונה אחת השאנו עצות של מתינות, במיוחד לגבי הסכסוכים על מֵימי הירדן, או ביחס לתקריות שאירעו מדי פעם בפעם בין כוחות שני הצדדים. כמו כן לא סמכנו את ידינו על השתקעותה של ישראל באחד מרובעי ירושלים שעליו השתלטה, והחזקנו את שגרירותנו בתל אביב. לאחר ששמנו קץ לפרשה האלג'ירית חידשנו עם העמים הערביים שבמזרח אותה מדיניות של ידידות ושל שיתוף־פעולה שהייתה במשך דורות מדיניותה של צרפת בחלק זה של העולם והחייבת להיות כיום, מטעמי היגיון ורגש, אחד הבסיסים היסודיים של מדיניות־חוץ שלנו. מובן מאליו שלא העלמנו מן הערבים כי לדידנו מדינת ישראל היא עובדה מוגמרת, וכי לא נסכים שהיא תושמד. על רקע זה ניתן היה לצַפות, שיבוא יום שבו תוכל ארצנו לסייע במישרין להשכנת שלום־אמת במזרח התיכון, בתנאי ששום דרמה חדשה לא תבוא לקרעו לגזרים.

אך אבוי, הדרמה התחוללה. היא הוכנה על־ידי מתיחות רצופה וחמורה מאוד שנבעה מגורלם המחפיר של הפליטים בירדן, וגם מאיומי ההשמדה שהושמעו נגד ישראל. ב־22 במאי, פרשת עקבה שנוצרה לדאבון־לב על־ידי מצרים, עמדה לתת אמתלה לאלה שחלמו על ניצולה. כדי למנוע את מעשי־האיבה הציעה צרפת כבר ב־24 במאי ליתר שלוש המעצמות הגדולות לאסור במשותף עימה על כל אחד מן הצדדים לפתוח בקרב. בשניים ביוני הודיעה ממשלת צרפת רשמית, כי היא תטיל את האשמה על מי שיפתח ראשון

בפעולה מזוינת והיא חזרה על כך במלוא הבהירות באוזני כל המדינות הערביות.
אף אני עצמי הצהרתי דברים אלה באוזני שר החוץ של ישראל, מר אבא אבן, כאשר נפגשתי עימו בפריז ב־24 במאי. ״׳אם ישראל תותקף׳, אמרתי לו אז, בתמצית, ׳לא נרשה להשמידה; אולם אם תתקיפו, נגנה את יוזמתכם. על אף הנחיתות המספרית של אוכלוסייתכם אינני מטיל ספק, שבמקרה של מלחמה תזכו בהישגים צבאיים, מאחר שאתם מאורגנים הרבה יותר טוב, מלוכדים הרבה יותר וחמושים טוב מן הערבים. אולם לאחר מכן תהיו נתונים במקום, ומנקודת־ראות בין־לאומית – בקשיים הולכים וגדלים, מה גם שהמלחמה במזרח התיכון תגדיל בהכרח מתיחות מצערת בעולם ותגרור אחריה תוצאות מצערות מאוד לארצות רבות. ובסופו של דבר ייחסו לכם, שהפכתם לכובשים, את כל אי־הנעימויות האלה׳.
ידוע שקולה של צרפת לא מצא אוזן קשבת, וישראל שהתקיפה – השתלטה בששת ימי הקרבות על המטרות שביקשה להשיג. עתה היא מארגנת בשטחים שנטלה משטר־כיבוש, המלווה תמיד במעשי דיכוי וגירושים, ומתארגנת שם נגדה תנועת־מרי, שאותה היא מכנה מצידה בשם טרוריזם. נכון הוא ששני הצדדים הלוחמים שומרים לפי שעה בצורה פחות או יותר רופפת ובלתי סדירה על הפסקת־האש שציווה או״ם, אולם ברור כי הסכסוך הופסק רק באורח זמני, וכי אין לו פיתרון אלא בדרך בין־לאומית. אולם הסדר בדרך זו – אלא אם כן יקבע או״ם עצמו את מגילתו – חייב להתבסס על פינוי השטחים שנלקחו בכוח, על סיום כל לָחמוּת ועל הכרה בכל אחת מן המדינות המעורבות – מצד כל האחרות. לאחר מכן ניתן יהיה, קרוב לוודאי, על פי החלטת או״ם ובנוכחות כוחותיו וערבותם, לקבוע את התוואי המדויק של הגבולות, את תנאי החיים והביטחון בשני הצדדים, את גורל הפליטים והמיעוטים ואת הנהלים לשיט חופשי לכול במפרץ עקבה ובתעלת־סואץ. כדי שהסדר כלשהו, ובמיוחד הנזכר לעיל, יוכל לראות את אור היום, והסדר שאליו יש לצרף, לדעת צרפת, קביעת מעמד בין־לאומי לירושלים. כדי שהסדר מעין זה יוכל לצאת אל הפועל דרושה, כמובן, הסכמתן של המעצמות הגדולות שתגביר אחריה בדיעבד את הסכמת או״ם.
ואם יראה הסכם מעין זה אור היום מוכנה צרפת מראש להושיט את עזרתה המדינית, הכלכלית והצבאית לביצועו הלכה למעשה. אולם אין רואים כיצד יוכל לקום הסכם כלשהו כל עוד לא תתנער אחת הגדולות שבין הארבע מן המלחמה המבישה שהיא מנהלת במקום אחר, שכן הכול אחוז ודבוק בעולם של ימינו. בלעדי הדרמה של וייטנאם, הסכסוך בין ישראל לערבים לא היה הופך למה שהוא כיום, ואילו הושכן שלום בדרום־מזרח אסיה היה גם המזרח זוכה עד מהרה בשלום הודות להפוגה הכלכלית, שהייתה מתלווה למאורע מעין זה.

מכתב אל דה־גול

ראש ממשלת ישראל הראשון, שעמד בקשרי ידידות הדוקים עם הגנרל דה־גול ומאז 1958 עמד איתו בקשרי מכתבים, נדהם מכמה דברים שאמר הנשיא דה־גול במסיבת העיתונאים, וביום 6 בדצמבר 1967 שלח בדרך מיוחדת לגנרל דה־גול את המכתב הבא:

שדה בוקר, 6.12.1967

גנרל יקר מאוד שלי.
זוהי הפעם השלישי שאני מרשה לעצמי לפנות אליך בכתב ביוזמה שלי, ואני עושה זאת: א. מפני שאמרת לי בגמר שיחתנו השנייה ביום 17.6.1960 כי תשמח אם יישמר בינינו המגע הישיר ואכתוב לך במישרין אם אראה צורך בכך; ב. בינתיים פרשתי מהממשלה לפני ארבע שנים מטעמים אישיים ולא הייתי מעֵז להטרידך אלמלא פגישתנו השנה בימי לוויית ד"ר אדנאואר בבירת גרמניה המערבית, כשנתקיימה בינינו שיחה ידידותית וחביבה על פי רצונך אתה, אם כי ידעת שאיני עוד אלא אזרח פרטי במדינת ישראל; ג. מפני שהדבר המטריד אותי הוא נאומך שבו הקדשת הרבה מקום למדינת ישראל, לציונות ולעם היהודי, ובנאום זה היו כמה דברים מצערים ומדאיגים. וכאחד המוקירים והמעריצים שלך עוד לפני שזכיתי להיפגש איתך בעל פה ובכתב – ואני מוקיר אותך לא מפני ידידותך ועזרתך לישראל במשך הרבה שנים, אלא בגלל המעשה ההיסטורי הגדול שעשית במלחמת־העולם השנייה ולאחריה להציל כבודה ומעמדה של צרפת, שכל עמנו וכל העמים, לדעתי חייבים לה תודה בעד מה שפעלה מאז המהפכה הצרפתית בסוף המאה הי"ח ועד היום, בשביל קידום המין האנושי במובן החברתי והתרבותי.
הסתייגתי מביקורת לא צודקת שרבים בצרפת, בישראל ובארצות אחרות ביקרו את דבריך, כי לדעתי לא עיינו די בכובד־ראש בדבריך ולא צדקו בחלק גדול של ביקורתם. אין אני רואה זכות לעצמי להתווכח על דעותיך בדבר המדיניות הצרפתית כלפי עמים אחרים, ובתוכם ישראל, אם לא אידרש לכך על־ידיך.
אבל יודע אני כי יש רבים וטובים בעולם הנוצרי שאינם יודעים ומבינים דיים את ההוויה היהודית, באשר היא יחידה במינה, ללא דוגמה בהיסטוריה האנושית גם בימי־קדם, גם בימי־הביניים וגם בזמן המודרני. מפני יחס הכבוד וההוקרה שאני רוחש לך אני רואה כחובתי המוסרית כלפי עמי וכלפיך, וגם כלפי העם הצרפתי, שעזר לנו כל כך הרבה בתקופה האחרונה לפני חידוש המדינה היהודית ובימי המדינה – להעמיד אותך, במידת יכולתי, על כוונותיה האמיתיות ודרכה המעשית של מדינת ישראל; באשר הייתי חמש־עשרה שנה, מיום קום המדינה, ראש ממשלה ושר־ביטחון בישראל, והיה לי חלק לא קטן בכיוון מדיניותה החיצונית והביטחונית, וגם הייתי חמש־עשרה שנה לפני קום המדינה ראש ההנהלה הציונית בירושלים, ולקחתי חלק אקטיבי, ולעתים מכריע, בעיצוב המדיניות הציונית עד קום המדינה ולמען קומה.
בימי־קדם היינו העם הראשון בעולם שדגל באמונה באל אחד, והדבר לא היה מובן ולא היה רצוי לכל שאר העמים (מלבד בודדים). וסבלנו לא מעט בעד זה. היוונים אמרו עלינו שאנו "עם ללא אֵל", באשר לא מצאו בכל ערי ישראל וישוביהם פסלי־אֵלים. הרומאים האשימו אותנו שאנו עַם עצלן, באשר יום אחד בשבעה ימים אנחנו לא עובדים. איני צריך לספר לך מה אמרו עלינו רבים מהנוצרים לאחר שהנצרות נעשתה לדת השלטת באימפריה הרומאית, והיהודים סירבו להצטרף לאמונה זו, שצמחה בארץ־ישראל בתוך העם היהודי. פעמיים נחרבה עצמאותנו בארץ־מולדתנו. ירושלים נהרסה כליל על־ידי המנצח הרומאי וגם שמה נמחק זמן רב. אבל אבותינו שהוגלו לבבל לפני כאלפיים וחמש מאות שנה ישבו על נהרות בבל ובכו בזכרם את ציון (תהילים קל"ז) ונשבעו: "אִם אֶשְׁכָּחֵךְ יְרוּשָׁלָם תִּשְׁכַּח

יְמִינִי, תִּדְבַּק לְשׁוֹנִי לְחִכִּי אִם לֹא אֶזְכְּרֵכִי, אִם לֹא אַעֲלֶה אֶת יְרוּשָׁלַם עַל רֹאשׁ שִׂמְחָתִי.", והיו נאמנים לשבועה זו עד היום הזה. כל זה היה לפני היות פריז, לונדון, מוסקבה ועוד.

ידוע לך לא פחות מאשר לי כי עמים רבים קיבלו עליהם האמונה הנוצרית (ואחר כך – האמונה המוסלמית) מתוך אונס. ניסו לאנוס גם אותנו, והיו יהודים שלא יכלו או לא העֵזו לעמוד בפני אונס־מוות. עמנו בכללו – עמד ומסר נפשו על אמונתו, וידוע לך בלי ספק מה קרה לנו בספרד במאה החמש־עשרה, ולא בספרד בלבד.

איני יודע על שום עם שגורש מארצו, פוזר בין כל עמי תבל, היה שנוא ונרדף, מגורש ונרצח (ורק בימיך ובימיי נשמדו שישה מיליונים יהודים על־ידי המשטר הנאצי), ולא נעלם מההיסטוריה, לא התייאש ולא התבולל (אם כי רבים ממנו התבוללו), אלא שאף בלי הרף לשוב לארצו, והאמין אלפיים שנה בגאולתו המשיחית – ואומנם שב בימינו לארצו ואף חידש עצמאותו. ואני יודע שלא היה אף עם אחד בארץ זו – בלשוננו העברית נקראה תמיד (אחרי כנען) ארץ־ישראל – אשר נזדהה כולו וכל חייו עם ארץ זו. אם כי רבים היו שכבשו ארץ זו (מצרים, אשורים, בבלים, פרסים, יוונים, רומאים, ערבים, סלג׳וקים, נוסעי־צלב, ממלוכים, עות׳מנים, בריטים ועוד) לא הייתה זו **מולדת אחת ויחידה לשום עם בעולם מחוץ לעם היהודי**.

יודע אני שאין עוד דוגמה אחת בהיסטוריה האנושית שעם חוזר לארצו אחרי 1,800 שנים, וזוהי עובדה יחידה במינה, אבל עובדה שפעלה כל הדורות. כי לא היה אף דור אחד שיהודים לא ניסו (אם כי לא כולם הצליחו) לשוב לארצם. ועובדה שנייה היא – שהעולם הנוצרי כולו וחבר הלאומים לפני מלחמת־העולם השנייה, שהיה מורכב כמעט כולו מעמים נוצריים, הכירו בקשר ההיסטורי שבין עם ישראל לארץ־ישראל ואישרו את הצהרת בלפור.

ויש לנו עדותה של ועדה מלכותית בריטית בראשותו של לורד פיל, שנשלחה בשנת 1936 לבדוק הנעשה ומה שיש לעשות בישראל, והיא בדקה בתעודות ומצאה כי "ברור לנו שבמילים יסוד בית לאומי בארץ־ישראל (פלשתינה) הכירו כי במשך הזמן מוסבר שתוקם מדינה יהודית, אבל ממשלת הוד מלכותו לא היה בידה הכוח להגיד מתי זה יקרה". (it is clear to us that by the words "establishment of a National home in Palestine" H.M.G. recognized that in the course of time a Jewish State was likely to be established, but it was not in their power to say when it would happen.) והשם פלשתינה כלל כל מערב ארץ־ישראל וכל מזרח הירדן, כי זו הייתה הארץ היהודית מימי יהושע בן־נון, ורק בשנת 1922 הוציא וינסטון צ׳רצ׳יל, שהיה אז שר־המושבות, את עבר־הירדן מכלל ארץ־ישראל, שנועדה להיות "בית לאומי" לעם היהודי.

רבים חושבים בטעות כי האסון אשר בא על העם היהודי במלחמת־העולם השנייה על־ידי הנאצים – רציחת שישה מיליונים יהודים באירופה – זה שהביא את העולם התרבותי (ובתוכם את רוסיה, כי בעצרת האו"ם במאי 1947, כשדנו בשאלה זו, היה הרוסי גרומיקו הראשון שדרש להקים מדינה יהודית בארץ־ישראל) לחייב הקמת מדינה יהודית. אין טעות גדולה מזו. השמדת שישה מיליונים של יהודים באירופה הייתה המכה האכזרית והאיומה ביותר שבאה על המדינה היהודית שיהודי אירופה הניחו יסודה עוד בשנת 1870, והם היו זקוקים ומוכשרים להקים את המדינה.

ראשיתה של הקמת המדינה היהודית בדורותינו הייתה בהקמת בית הספר החקלאי היהודי הראשון בשם "מקווה־ישראל" על־ידי יהודי צרפת בהתארגנו ב־Alliance Israélite Universelle בהנהגתו של Crémieux, שהיה שר המשפטים בממשלה הצרפתית של Gambetta אחרי כישלונו של נפוליון השלישי.

העלייה לארץ וההתיישבות היהודית, שמטרתה הייתה לחדש העצמאות היהודית בארץ־ישראל, החלה בשנת 1870 עם הקמת בית הספר החקלאי הנ"ל. אז החלו תושבי ארץ־ישראל היהודים ועולים מרוסיה, מרומניה ומארצות אחרות באירופה (מקצתם גם מאסיה ומאפריקה) לבנות מושבות חקלאיות במטרה לקומם שממות הארץ ולהקים מדינה יהודית. זה נעשה זמן רב לפני שממשלה "ציונית" הייתה קיימת, ועוד כמה שנים לפני ארגון ההסתדרות הציונית העולמית על־ידי ד"ר הרצל, שפרסם בשנת 1896 מחברתו "מדינת היהודים" ונעשה מנהיגה של ההסתדרות הציונית.

כמה עמוק היה הקשר בין העם היהודי ובין ארץ־ישראל מוכיחה עובדה זו: כשנתייאש הרצל להשיג מהשלטון הטורקי צַ'רטר להתיישבות יהודית גדולה בארץ (במטרה להקים מדינה יהודית) ופנה לממשלה הבריטית, ויוסף צ'מברלין הציע לו את אוגנדה באפריקה והעניין נידון בקונגרס הציוני בשנת 1904 – היו דווקא יהודים רוסיים (וזכויות היהודים ברוסיה כידוע היו מוגבלות, והממשלה הרוסית ארגנה בעצמה פרעות ביהודים) שהתנגדו להחליף את ארץ־ישראל באוגנדה – והסירו את ההצעה מעל הסדר.

אני עצמי, שהייתי יליד פולין הרוסית, עליתי לארץ בשנת 1906, כשארץ־ישראל הייתה חלק של האימפריה העות'מנית, ולא היה לי צל של ספק שאפשר ליישב מיליונים יהודים בארץ־ישראל משני עברי הירדן, בלי לנשל אף ערבי אחד מאדמתו, כי פחות מעשרה אחוזים של אדמת ארץ־ישראל הייתה אז מיושבת, ואני בעצמי עבדתי בכפרים יהודיים חדשים ששטחי אדמתם היו מקודם שוממים וריקים.

לאחר שחבר הלאומים אישר הצהרת בלפור חיברתי בסוף שנת 1920 תזכיר על גבולות ארץ־ישראל שתשמש בית לאומי יהודי, ובגבולות כללתי את השטחים ממערב וממזרח הירדן. התזכיר הזה בשם הברית העולמית "פועלי־ציון" (מפלגה ציונית־סוציאליסטית) נשלח למפלגת־העבודה הבריטית. תמצית התזכיר הייתה שלפי הצהרת חבר הלאומים יש לפתור בעיית הגבולות של ארץ־ישראל רק במובן אחד – לָצוּד את ארץ־ישראל ליחידה כלכלית ומדינית לשם יסוד קהילייה (Commonwealth) יהודית. מפלגת־העבודה הבריטית קיבלה עמדה זו. ועד 1922 הייתה כל הארץ הזאת כלולה במנדט למען בית לאומי.

אולם כאדם שחי בארץ ידעתי שיש בעיה ערבית וידעתי כי לערבים בארץ־ישראל יש זכויות שחובה לשמור עליהן בהקפדה גדולה; ומיד לאחר שנבחרתי בסוף שנת 1933 להנהלה הציונית באתי בדברים עם מנהיגים ערבים בארץ־ישראל, בלבנון ובסוריה, מוסלמים ונוצרים. ניגשתי לשיחות על יסוד שתי הנחות יסודיות (התחלתי השיחות עם מנהיגים ערבים בראשית 1934): 1. לעמי ערב יש שורה של ארצות בצפון־אפריקה ממצרים ועד מרוקו, ובמזרח התיכון מעיראק, סוריה ולבנון עד סעודיה ותימן. שטח ארצות ערב בצפון־אפריקה הוא 8,195,964 קילומטר מרובע. שטח ארצות ערב במזרח התיכון הוא 3,607,929 קילומטר מרובע. יחד 11,803,893 ק"מ. תושבי ארצות אלה (שיש בהן גם מיעוטים נוצרים, כורדים ובֶּרבֶּרים) הם 94,587,000 (בשנת 1963). השטח של ארץ־ישראל

(פלשתינה) משני עברי הירדן הוא 60,000 קילומטר, ותושביה (בשנת 1963) 4,181,000, מזה 2,356,000 בישראל, 1,825,000 בממלכת חוסיין.

לשיחות עם מנהיגים ערבים ניגשתי בשתי הנחות־יסוד, שנתקבלו אחרי בירורים יסודיים גם על הצד השני: לערבים יש שטחים עצומים במזרח־אסיה וצפון־אפריקה, שרובם עדיין כפופים לשלטון זר, ובהם יושבים עשרות מיליונים ערבים. שטח ארץ־ישראל הוא לא יותר מחצי אחוז של שטחי הערבים. האוכלוסין הערבים בארץ־ישראל משני עברי הירדן הם 1.5% של כלל תושבי ערב במזרח־אסיה וצפון־אפריקה.

לפי ההכרה היהודית, המושרשת בהיסטוריה היהודית ובספר הספרים, ארץ־ישראל (משני עברי הירדן) היא ארצו של העם היהודי. אבל הארץ אינה ריקה, ויושבים בה ערבים מאז הכיבוש הערבי במאה השביעית ומספרם עכשיו הוא למעלה ממיליון, והם קצת פחות מ־1.5% מערבי כל ארצות ערב. ברור שלערבים היושבים בארץ־ישראל יש כל הזכויות שיש לתושבים בכל ארץ דמוקרטית, ומדינה יהודית לא תיתכן אלא כמדינה דמוקרטית. ועל כך התנהל המשא־ומתן. המנהיג הערבי הראשון שניהלתי איתו משא־ומתן זה היה עוני עבדול אל־האדי, ראש מפלגת "האִסתיקלאל" (עצמאות) בארץ־ישראל. אמרתי לו: אנו נעזור לכל עמי ערב לרכוש עצמאות ולהתאחד בפדרציה ערבית, אם אתם תסכימו לאפשר לנו להפוך את ארץ־ישראל משני עברי הירדן למדינה יהודית, שתצטרף כמדינה ריבונית לפדרציה השֵמית (ערבית ויהודית). אחרי בירורים יסודיים שאל אותי עוני עבדול האדי: כמה יהודים אתה רוצה להביא לארץ־ישראל? אמרתי לו: במשך עשרים שנה (זה היה בשנת 1934) נוכל, לדעתי, להביא 4 מיליונים יהודים. אז קם מכיסאו ובמצב־רוח נלהב אמר לי: אני אלך לדמשק ולבגדאד ואומר לידידי הערבים: ניתן להם לא ארבעה אלא שישה מיליונים – אם הם יעזרו לנו לרכוש עצמאות ולהתאחד. בשוך התרגשותו ישב ואמר לי: אבל אתם היהודים יותר זריזים ומוכשרים מאיתנו. אתם תביאו מספר היהודים הרצוי לכם – במשך זמן קצר, אפילו פחות מעשרים שנה; מהי הערובה שתיתנו לנו כי ארצות ערב ישתחררו מעול זר ויוכלו להתאחד.

לפני שיחותיי עם מנהיגים ערבים דיברתי עם הנציב העליון הבריטי, גנרל ווקופ, שהיה אדם ישר מאוד, וסיפרתי לו שאני הולך לנהל משא־ומתן עם מנהיגים ערבים. שאלתיו אם תיתן הממשלה הבריטית יד להסכם יהודי־ערבי? הוא ענה לי: לא דנתי אף פעם עם חברי הממשלה בעניין זה, ואיני יכול לדבר בשמם, אבל אני יודע הלך־רוחם (הוא אמר their mind) ואני בטוח שהם יתייצבו מאחורי ההסכם. על סמך זה אמרתי לעוני עבדול האדי: אביא גרנטיה מחבר הלאומים (אז עדיין לא היה או"ם). חשב קצת ואמר: כל עמי חבר הלאומים הם נוצרים, איני יכול להאמין לעמים אלה. עניתי לו: מר עוני היקר, איני יכול להביא לך גרנטיה מאללה. בזה נסתיימה השיחה.

אבל עיקר משאי־ומתני ניהלתי עם איש־אמונים של המופתי, שהיה מקובל כמנהיגם הראשי של ערביי ארץ־ישראל. שמו – מוסא עלמי. אז היה תובע ראשי של ממשלת המנדט, והיה ידוע בארץ כאיש הגון וישר ונאמן. השיחה בינינו נמשכה חודשים אחדים, כי הוא היה הולך למופתי למסור לו דבריי, ומביא לי שאלות ודעות של המופתי. ושוב היה שומע תשובות ושאלות מצידי, ומביא לי תשובותיו של המופתי. ביסוד המשא־ומתן הזה היה אותו הרעיון שהבאתי לעוני עבדול האדי: שחרור כל עמי ערב מעול זר ואיחודם,

והפיכתם ארץ־ישראל כולה, משני עברי הירדן, למדינה יהודית, שבה יש לתושבים הערבים שוויון־זכויות מוחלט, ומדינת ישראל תצטרף לפדרציה הערבית.

אחרי בירורים יסודיים שנמשכו חודשים אחדים (השיחות התנהלו בסודי־סודות משני הצדדים) הגענו סוף־סוף להסכם על בסיס הצעתי, אבל המופתי דרש שאיפגש עם הוועד הערבי – הסורי־הפלשתינאי, היושב בז'נבה על יד חבר הלאומים, ואם הם, חברי ועד זה, יסכימו, יזמינו את כל מלכי ערב – מסעודיה, תימן, עיראק (את מצרים לא כללו אז בארצות ערב) – לחתום על ההסכם עם ההנהלה הציונית ("הסוכנות היהודית") ונמסור אז הדברים לממשלת המנדט.

ניהלתי אז שיחות גם עם ערבי־נוצרי סורי שחי בארץ־ישראל, אנטוניוס, שהוא נחשב לתיאורטיקון של התנועה הלאומית הערבית, וגם עם ריאד א־צולח, ראש הממשלה בלבנון, על אותו הבסיס, שעקרונותיו הוסכמו על־ידיהם (ריאד א־צולח נרצח אחר כך על־ידי ערבי קנאי).

באותה שנה יצאתי לאירופה לפגישה עם הוועד הערבי שעל יד חבר הלאומים בז'נבה. המופתי שלח להם מכתב על בואי ועל תוכן השיחות. בוועד זה היו שניים: אחד דרוזי זקן, בשם שַׁפִּיב אַרסלאן, שהסתלק מהדרוזיות ונעשה לאומני ערבי קיצוני, ואיחסאן בי אלג'בארי, חותנו של מוסא עלמי, סורי. בשיחה איתם דיבר רק שפיב ארסלאן, כי הוא היה ראש הוועד. לאחר שהסברתי לו בקצרה את יסודות ההסכם, אמר לי ארסלאן: אתה רוצה שבארץ־ישראל יקום רוב יהודי, ואחר כך מדינה יהודית; האנגלים לעולם לא יתנו לכם להיות לרוב, איך אתה רוצה שאנו הערבים נעשה זאת? לאחר בירור סביב נושא זה – ראיתי שאינו זז מדעתו – נפרדנו. והחבר הצעיר, איחסאן בי ג'אברי, ליווה אותי עד הרכבת.

כשיצאתי מביתו של ארסלאן אמר לי איחסאן בי: אין זו המילה האחרונה, עוד נדון בזה. ושוב – גם פה התנה תנאי שכל השיחה תהיה לעת־עתה סודית.

נצטרכתי להישאר כמה שבועות באירופה, וכשחזרתי לירושלים מצאתי רבעון צרפתי שוועד זה מוציא בשם La Nation Arabe, ובו כל השיחה שלנו בקצת סילופים, מוסא עלמי שהיה (והינהו גם עכשיו) אדם ישר בהחלט – התבייש לראות אותי, אם כי הסברתי לו שאני מבין שלא ידי חותנו היו בפרסום.

בינתיים שינתה הממשלה הבריטית, כשהתקרבה למלחמת־העולם השנייה, את המדיניות המנדטורית שלה, ואחרי פגישה שקיימה ב־1939 בלונדון עם ערבים ויהודים הוציאה ספר לבן, שתוכנו היה למעשה ביטול התחייבויות המנדט, הפסקת העלייה היהודית והבטחה להקים בעוד עשר שנים מדינה עצמאית בפלשתינה. ועוד לפני שעברו עשר השנים, פרצה המלחמה שבה נשמדו על־ידי הנאצים שישה מיליונים היהודים שהיו זקוקים יותר מכולם לארץ יהודית והיו מסוגלים ולהוטים לבנותה.

וינסטון צ'רצ'יל, למרות פרסום הספר הלבן משנת 1922, בהיותו מיניסטר־המושבות, שקרע את עבר־הירדן מארץ־ישראל ומסרו לעבדאללה – נשאר ידיד נאמן לעם היהודי ולהצהרת בלפור; הוא לא נבחר אחרי גמר המלחמה. מפלגת־העבודה הבריטית קיבלה אז בפעם הראשונה רוב מוחלט והקימה ממשלה.

היה ידוע שמפלגת העבודה הבריטית היא בעד מדינה יהודית. בסוף 1944 קיבלה מפלגה זו בין השאר החלטה, שמיד אחרי גמר המלחמה תוקם מדינה יהודית משני עברי הירדן וכל

ערביי ארץ־ישראל יועברו לארצות ערב, שאף הן יקבלו עצמאות מלאה. דרישה זו, של טרנספר ערביי ארץ־ישראל, לא הועלתה מעולם על־ידי התנועה הציונית.

מה שקרה אחרי מלחמת־העולם השנייה ידוע: בווין ואטלי סירבו לקיים החלטת מפלגתם, ומסרו עניין ארץ־ישראל לאו״ם. במאי 1947 היה דיון על כך בעצרת האו״ם, שהופתעה על־ידי גרומיקו, ציר רוסיה באו״ם, אשר דרש הקמת מדינה יהודית בא״י – כי יש זכות לעם היהודי למדינה משלו בארצו ההיסטורית. נבחרה ועדה שתבדוק את הבעיה, והיא הביאה שתי הצעות. כל הוועדה הסכימה לחסל בהקדם המנדט הבריטי; בשאר – נחלקו חברי הוועדה: המיעוט הציע מדינה פדרלית יהודית־ערבית, הרוב הציע חלוקה והקמת שתי מדינות במערב ארץ־ישראל: מדינה יהודית כולל הנגב, ומדינה ערבית, כלומר הגדה המערבית של הירדן, שתהיה קשורה עם המדינה היהודית בקשרים כלכליים. על ירושלים הוחלט שתהיה קורפוס ספראטום, בשלטון בין־לאומי, ויהודי ירושלים יהיו נתינים של המדינה היהודית, וערביי ירושלים – של המדינה הערבית.

אנחנו החלטנו ברוב גדול לקבל הצעת הרוב של הוועדה, אם כי הוצאת ירושלים מכלל המדינה הכאיבה לנו מאוד. ואילו הסכימו הערבים להחלטת עצרת האו״ם, שבעדה הצביעו 33 מדינות, יותר משני שלישים, ובראשן רוסיה וארצות־הברית וצרפת (אנגליה נמנעה) – הייתה הבעיה נפתרת, ובמזרח התיכון היה שולט שקט. אולם הערבים הודיעו שהם לא משלימים עם החלטה זו ויילחמו נגדה וגם ישתמשו בכוח, ואומנם למחרת 29 בנובמבר 1947, כשנתקבלה ברוב גדול החלטה על שתי מדינות, החלו התקפות ערביות על יהודי ארץ־ישראל שהלכו והחמירו, כי לכנופיות הפלשתינאיות הצטרפו סורים ועיראקים וגם קצת מצרים (מהאחים המוסלמים) וההתקפות על היישובים היהודים התרבו.

היה אז בארץ צבא בריטי, כמאה אלף איש, ואפשר היה בלי ספק לשמור על השקט; אבל ממשלת הלייבור, שבראשה עמדו קלמנט אטלי כראש ממשלה וְארנסט בווין כשר החוץ, התנגדה בכל כוחה למדינה יהודית ולא שמרה על הסדר והשקט בארץ ולא מנעה בעד הפרעות הערביות. היישוב הגן על עצמו בכוח ארגון ה״הגנה״ – ארגון במחתרת שעל הרוב התגבר על הכנופיות הערביות, עד שהלגיון הערבי (כלומר הצבא של ירדן) הצטרף בגלוי לכנופיות, והם החריבו ארבעה כפרים יהודיים בקרבת חברון והרגו רוב תושביהם. בכל שאר המקומות הייתה יד ה״הגנה״ על העליונה. וכשניצחה ה״הגנה״ את הכנופיות הערביות בחיפה, בטבריה, בצפת ובירושלים החדשה – הודיעה ה״הגנה״ לערבים, שאם ימסרו נשקם ל״הגנה״ – יישארו במקומם וייהנו מכל הזכויות כיהודים. רוב ועדי הערבים הסכימו לכך, אבל אחדים הציעו לשאול את הוועד הערבי העליון, שלא היה בארץ (כי חברי ועד זה ברחו מהארץ לאחר שאנשיהם רצחו פקיד בריטי גבוה). למעשה, הקובע היה המופתי הירושלמי, שאף הוא ברח מהארץ. הוועד הערבי העליון אמר להם שלא ימסרו נשק, אלא יעזבו לעת־עתה את הארץ, כי בעוד שניים־שלושה שבועות, כשהשלטונות האנגלים יעזבו את הארץ, יפלשו חמישה מחנות ערבים – ממצרים, מסוריה, מירדן, מלבנון ומעיראק, ובמשך 10–14 יום יחסלו את היהודים וישובו כולם לא רק לבתיהם, אלא – מי שיבחר בכך – גם לבתי היהודים. מצפת, מבית שאן, מטבריה יצאו כל הערבים עד אחד, בחיפה נשארו כשלושה־ארבעה אלפים וכן גם ביפו.

וכאן אני בא למה שקוראים בשם בעיית הפליטים. ממדינת ישראל, לאחר שקמה **ב־14 במאי 1948, לא הוצא אף ערבי אחד**, ויצאו רק בודדים שנדדו לאמריקה. כל אלה

שנקראים פליטים עזבו את הארץ בימי השלטון המנדטורי. הערבים התחילו לעזוב את הארץ יומיים אחרי החלטת עצרת האו"ם ב־29 בנובמבר 1947 על חלוקת הארץ והקמת שתי מדינות. הרבה ערבים עברו לשטח שהאו"ם יעדו למדינה הערבית; העשירים עברו מיד ללבנון, וחלק – לסוריה. כשהחריפה המלחמה הפרטיזנית בערים – ובכולן היו הערבים התוקפים; על הרוב לא היו אלה תושבי המקום אלא קבוצות שאורגנו בארצות שכנות (סוריה, קצת בלבנון, מצרים ועיראק), ובימים האחרונים לפני יציאת השלטון המנדטורי גם הלגיון הערבי, שהיה עוד שייך לצבא הבריטי, ואחר כך לממשלת ירדן – נתבקשו הערבים על־ידי שכניהם היהודים וגם על־ידי ה"הגנה" להישאר בארץ; אולם על פי הוראות המופתי ממצרים כמעט כולם עזבו. כשקמה המדינה היהודית נפתחו השערים לעולים יהודים, ובמשך ארבע שנים הגיעו 700,000 יהודים. בתוכם 500,000 מארצות ערב: עיראק, תימן, מרוקו, לוב, מצרים, תוניס, סוריה ולבנון. חלק גדול מהם השתקעו ברובעים ובערים הנטושות: יפו, חיפה, טבריה, בית שאן, צפת, וגם בכפרים נטושים. ואם כי בהתקפות הערבים המקומיים, שהחלו מיד אחרי החלטת עצרת האו"ם, נרצחו מאות יהודים בערים ובכפרים – לא ברח אף יהודי אחד מהארץ. ברחו רק כארבע מאות אלף ערבים. הפליטים היהודים שבאו מארצות ערב נלקח מהם כל רכושם, ועד היום הזה הוא מוחרם או מחולק בקרב שכנים ערבים. מדינת ישראל, שקמה ב־14 במאי 1948, אין עליה שום אחריות לבריחת הערבים, ואף על פי כן קיבלנו בחזרה כארבעים אלף פליטים שברחו לא באשמתנו – למען איחוד משפחות. קיבלנו מספר יותר גדול של פליטים יהודים, שנאלצו לעזוב את כל רכושם והונם בארצות ערב. לא היו לנו דירות בשבילם, לא מזון ולא עבודה, ועשינו מאמצים לא אנושיים לקלוט אותם ולסדרם. נאלצנו להנהיג צנע חמור עד שהדבר עלה בידינו, והספקנו לעשות זאת רק במשך עשר שנים. לעומת זאת לא רצו מדינות ערב לנקוף אצבע לסידור הפליטים שברחו לארצותיהם בשעה שעדיין משלה אנגליה בפלשתינה. שליטי ערב ניצלו את הפליטים כנשק נגד העם בישראל. ועכשיו, גנרל יקר שלי, אני בא לביטויים תמוהים בנאומך, ביטויים קשים, מכאיבים ומעליבים, שהם מיוסדים על אינפורמציה בלתי נכונה או בלתי מדויקת שיש בידך.

דיברת על כינון בית "ציוני" בין שתי מלחמות־עולם: "עם בחירה בטוח בעצמו ושתלטן". הֶמֶרת משאלה לבבית ("לשנה הבאה בירושלים") באמביציה לוהטת וכובשנית, חוסר ענווה, מדינת ישראל מלחמתית ונחושה בהחלטתה להתרחב, חולמים הרוצים לנצל סגירת מצרי אילת ועוד.

לפני שאגש לבירור עובדות ומגמות אומר דבר שעדיין אינו מקובל, בגלל שהרבה סיבות היסטוריות ורליגיוזיות, בכל העולם – אבל הכרה זו שלטת בכל מה שעשינו **ובכל מה שנעשה**: הננו עם ככל העמים, עם הזכויות והחובות החלות על כל עם. הננו עם קטן, עם שרובו אינו חי בארצו ומי יודע אם פעם ישוב רובו לארצו, אבל אלה שיושבים בארצם, והם יושבים פה לא מפני שכבשו, גזלו, חמסו משהו מאחרים – לא גזלנו ולא שללנו אף שעל אדמה ממי שמעַבד אותה – אלא מפני שמצאנו ארצנו כשהיא עזובה, לא ריקה לגמרי, אבל שוממה ברובה, והפרחנו שממה זו, ארץ־מדבר וציה, בזיעת אפנו, בעבודתנו העקשנית והחלוצית. המקום שעומדת עכשיו העיר הכי גדולה בישראל – תל אביב – הייתה בשנים הראשונות לבואי לארץ־ישראל מדבר חולות, ללא עץ, ללא דשא, ללא חי, אם כי בסביבתה זרם נהר לא גדול, שהוא כיום מַשקה אפילו את הקיבוץ שאני חי בו בנגב,

חמישים קילומטר דרומה מבאר שבע. לפני 59 שנים עבדתי כפועל שכיר במקום שהיה שומם וריק, ובקושי התקיימו מצייד בשטח זה עשרים בדואים; היום קיים בו קיבוץ שיש בו 500 עובדים בוגרים עם מאות ילדים, והוא אחד המשקים המופלאים בעמק הירדן ונקרא על שם האגם שבקרבתו הוקם בשם כנרת.

לא בכוח, גם לא רק בכסף, ולגמרי לא בכיבושים, אלא ביצירה חלוצית הפכנו אדמה דלה וצחיחה – לאדמה פורייה, ובנינו יישובים, כפרים וערים בשטחים שוממים ועזובים שלא ישב בהם איש חי.

אינני מתבייש בשם ציוני, אבל הובטח לנו על יד אנגליה, ובהסכמת צרפת, בית **לאומי** ולא **"ציוני"**. ציון זהו אחד המקומות הקדושים והיקרים לנו בירושלים עיר־דוד, אבל ציוני זהו שם לחברי תנועה ששאפו לשוב לציון למען נהיה שוב עם נורמלי, עצמאי, מושרש במולדתו כמו רוב העמים, אם לא כולם. בהצהרה שניתנה על־ידי בלפור ואושרה אחר כך על־ידי הממשלה הצרפתית – הובטח לנו חידוש (reconstitution) ארצנו הלאומית. היא נשארה שלנו אם כי נותקנו ממנה בכוח על־ידי כובשים זרים ואכזרים; ולא הפסקנו אף יום אחד במשך אלפיים שנה להתפלל ולערוג לשוב לארץ; ובשום ארץ שחיינו בה עד המהפכה הצרפתית לא הכירו – לא אנו ולא עם הארץ – שזוהי גם ארצנו. לאחר המהפכה הצרפתית העניקו ליהודים שיוויי־זכויות. זוהי אחת העלילות הגדולות של העם הצרפתי, שלא נשכח לעולם. אולם האיש אשר לפני שבעים שנה חזה חזון מדינת היהודים והקסים בחזונו רוב בני עמו – ד"ר תיאודור הרצל – הגיע לחזון גדול ומאיר זה מפרשת דרייפוס וגילויי האנטישמיות הנוראים שבאו בעקבותיה. ושוב אני אומר: לעולם לא נשכח גבורתם המוסרית של אנשים כקולונל פיקאר, אנשי מדינה ומצפון כקלֶמַנסוֹ, זוֹלא, ז׳ורס ואחרים אשר נלחמו לצדק בעקשנות, בגבורה, שנה אחרי שנה ויכלו לה. אולם שנאה זו שנתגלתה בסוף המאה הי"ט מופיעה פה ושם בארץ זו או אחרת, ואנו היהודים, כבני אדם, רואים עצמנו שווי־זכויות עם כל בני אדם אחרים, וכן אנחנו רואים עצמנו כעם שיש לו כל הזכויות שיש לעם חופשי ועצמאי – ואנחנו מעיזים לחשוב שזה מגיע לנו, ולא בתורת חסד. אני יודע שהעולם הנוצרי היה סבור מאות שנים שהעם היהודי חדל להתקיים לפני כאלפיים שנה; ולא נעלם ממני שיש גם יהודים הסוברים ככה. אנו חסים ומרחמים על יהודים אלה, אבל אין אנו כועסים עליהם: הם רוצים לחדול להיות יהודים – זה עסקם. אבל הם לא מדברים בשמנו. כשם שלא פטֶן דיבר בשם העם הצרפתי בצרתו הגדולה אלא שארל דה־גול, אם כי היה כמעט בודד ומנודה. אני קראתי דברי־ההשמצה על עמי דווקא מיהודי גדול אחד שאני יודע להעריך גודלו, אם כי איני מקבל כל תורתו, וזהו קרל מַרקס. אבל אני יודע להעריך גודלו כבעל חוש היסטורי עמוק וחותר בכל כוחו וגאונו הרב לקראת חברה יותר צודקת ויותר בריאה.

אין אנו עם "שתלטן". אני יודע שיש יוצאי־דופן בעמי שסיסמאותיהם ומליצותיהם זרות לרוב הגדול של העם היהודי ומסורתו הקדושה. אבל הייתי זה חמש־עשרה שנה ממלא תפקיד אחראי בתנועה הציונית וביישוב היהודי בארץ־ישראל, והייתי חמש־עשרה שנה אחרי זה ראש ממשלה ושר־ביטחון במדינת ישראל המחודשת בדורנו – ואני יודע מה עמוקה שאיפתו ולוהט רצונו לקראת שלום, שלום עם שכנינו ושלום בין כל העמים. לא הייתי דן יחיד כל השנים האלה לא בתנועה הציונית ולא במדינת ישראל. הייתי חייב לשכנע רוב חברי ורוב בני עמי בדרך שנראתה לי כדרך הנכונה, הישרה והצודקת ביותר,

ועל פי רוב הצלחתי, ואתן לך דוגמאות אחדות ששייכות לכמה הצהרות וקביעות בנאומך, גנרל יקר שלי.

ימים אחדים לפני הכרזת העצמאות נתעוררה השאלה אם לציין בהכרזת העצמאות גבולות המדינה. שני עורכי דין בממשלה הזמנית טענו שהחוק מחייב לסמן הגבולות. אני התנגדתי לכך. טענתי: א'. אין חוק כזה, והעם האמריקני כשהכריז על עצמאותו לא ציין גבולות, וב' – וזה היה העיקר בעיניי – אמרתי לחבריי: אילו היו הערבים מקבלים הגבולות שקבעה עצרת האו"ם ב־29 בנובמבר 1947 – לא היה אף איש מאיתנו מתאונן ומטיל ספק בגבולות אלה, אם כי לדעתי רוב הקווים שלנו לא היו צודקים, בייחוד הוצאת בירתנו ירושלים מתחומי המדינה והעמדתה תחת ישות בין־לאומית, דבר שלא נעשה בשום מקום בעולם. ואתה, גנרל יקר, ציינת בדבריך בחן וברגש את "המשאלה הנוגעת ללב שהביעו (היהודים) זה 1,900 שנה: 'לשנה הבאה בירושלים'". לא החלפנו משאלה זו "באמביציה לוהטת וכובשת", אלא אמרנו, ואני הייתי האומר, והרוב תמך בי: אילו היו הערבים מקבלים כמונו החלטת האו"ם, כי אז לא הייתה מתעוררת בשבילנו שום בעיית גבולות. קיבלנו בשמחה, מעורבת בצער, החלטות האו"ם. אבל הערבים הודיעו שהם יילחמו נגד החלטה זו, ויחסלו את המדינה שאנו עומדים להכריז עליה בעוד שלושה ימים, והם פתחו במלחמה נגדנו עוד לפני הכרזת העצמאות – ואו"ם לא מחה ולא ימחה בידם, ולא יכריח אותם לקבל החלטת האו"ם. בתנאים אלה גם אנו לא חייבים לקבל החלטת האו"ם, שהיא כאילו חלה רק על צד אחד, ואם נוכל להרחיב הגבולות ולגאול את ירושלים במלחמה שעמי ערב פותחים נגדנו – נשחרר את ירושלים ואת הגליל המערבי והם יהיו חלק של המדינה.

לא היה אף איש אחד בתוכנו שהציע לכבוש שטחים נוספים לפני פרוץ המלחמה – והיא פרצה למעשה יומיים אחרי החלטות עצרת האו"ם בהתקפה על המרכז המסחרי שלנו בירושלים, והצבא הבריטי לא נתן לנו אפילו לגונן על עצמנו. לא היינו מחויבים לקבל איפה אחת לנו ואיפה אחת לערבים. אם אין או"ם, והערבים יכולים לעשות כרצונם – גם אנו חופשיים. וקשרינו עם ירושלים קדמו לקשרים עם ירושלים של איזה עם חי בעולם או של איזו אמונה ודת הקיימת עדיין בקרב המין האנושי.

ביום 14 במאי 1948 הכרזתי על המדינה היהודית ששמה "ישראל", כפי הנוסח שקבעתי בלילה שלפני ההכרזה, ומועצת־המדינה הזמנית אישרה אותו ביום השישי, 14 במאי, בבוקר, 6 שעות לפני ההכרזה הרשמית והחגיגית. בהכרזה על הקמת המדינה היהודית נאמר: "אנו קוראים – גם בתוך התקפת־הדמים הנערכת עלינו זה חודשים – לבני העם הערבי תושבי מדינת ישראל, לשמור על השלום וליטול חלקם בבניין המדינה על יסוד אזרחות מלאה ושווה ועל יסוד נציגות מתאימה בכל מוסדותיה, הזמניים והקבועים", והוספתי עוד קריאה אחת: "אנו מושיטים יד שלום ושכנות טובה לכל המדינות השכנות ועמיהן, וקוראים להם לשיתוף פעולה ועזרה הדדית עם העם העברי העצמאי בארצו. מדינת ישראל מוכנה לתרום חלקה במאמץ משותף לקדמת המזרח התיכון כולו".

וכל מילה, גנרל יקר, שבקריאה זו יצאה מן הלב, מלב כולנו, וכל המפלגות בישראל, מהמפלגה הקומוניסטית משמאל עד מפלגת אגודת ישראל הדתית הקנאית מימין, מהסוציאליסטים משמאל עד הרביזיוניסטים מימין, כולם חתמו על הכרזה זו, ואילו הייתה קריאתנו נשמעת, ועמי ערב היו פועלים לפי החלטות העצרת ומגילת האו"ם – **לא הייתה עד היום שום מלחמה וריב בינינו ובין הערבים**, ואיש מאיתנו לא מעלה על ליבו הרעיון

"הכובשני" לכבוש שטחים מעבר לגבולות שקבע או"ם, אם כי ליבנו לא היה שלם עם גבולות אלה. כי השלום יקר לנו מכול. אבל שלום הוא דו־צדדי – או מעשה־מרמה. ולא היינו צריכים לאבד ששת אלפים מטובי הנוער שלנו במלחמת העצמאות, שהוטלה עלינו 8 שעות אחרי הכרזת עצמאותנו על־ידי חמשת צבאות ערב ממצרים, ירדן, סוריה, לבנון ועיראק, כשעמדנו 1 נגד 40, ולא היה קיים מבצע סיני ולא היינו מגיעים למלחמת ששת הימים – אילו החלטת עצרת האו"ם הייתה מתקבלת על־ידי עמי ערב ולא היו יוצאים בכוח לבטלה. איש בתוכנו לא היה מעלה על דעתו לתקוף את שכנינו במטרה לשפר את גבולותינו ולהגדיל את שטח הארץ. הכרזתי לא פעם – וזו הייתה דעת העם כולו – שאנו מוכנים לכרות ברית־שלום למאת השנים הבאות על בסיס הסטטוס קוו. היה בינינו אגף ימני שדגל במה שהוא קורא "שלמות הארץ"; אבל אף הוא לא הציע אף פעם – ואילו היה מציע לא היה איש שומע לו – כי נצא למלחמה למען הגדיל שטח המדינה, אם כי העולם כולו, בכל אופן העולם הנוצרי והעם היהודי כולו, ראה בארץ־ישראל משני עברי הירדן ארץ אחת וקיווה שזו תשוב להיות ארצו, כפי שהובטח לו בתורה ובנביאים. בספר בראשית נאמר: "וירא ה' אל אברם ויאמר: לזרעך אתן את הארץ הזאת" (בראשית י"ב, 7), ובספר דברים נאמר: "ושב ה' אלוהיך את שבותך... וקיבצך מכל העמים אשר הפיצך ה' אלוהיך שמה... והביאך ה' אלוהיך אל הארץ אשר ירשו אבותיך וירשתה" (דברים ל', 3–5). וזה חוזר אצל הנביאים – ישעיהו נ"ו, 8, ירמיהו כ"ט, 14, יחזקאל י"א, 17, נחמיה א', 9. וזו הייתה הכוונה בהצהרת בלפור שאושרה על־ידי צרפת והחלטת חבר הלאומים, שאישר את המנדט, אולם באה עצרת האו"ם והחליטה אחרת – והסכמנו, והיינו נשארים נאמנים להחלטה זו אילו קיבלו אותה הערבים ושמרו על השלום.

נכון הדבר שהאמנו אלפיים שנה בחזון נביאינו, ויש עוד רבים בתוכנו המאמינים בבוא המשיח ויביא מכל קצווי תבל כל היהודים, החיים והמתים, לארץ הקדושה, אבל לא הייתה לנו "אמביציה לוהטת וכובשנית", אלא אמונה לוהטת בחזון השלום של נביאינו: "ולא יישא גוי אל גוי חרב ולא ילמדו עוד מלחמה" (ישעיהו ב' 4, מיכה ד', 3), כי סוד קיומנו לאחר שני החורבנות שהביאו עלינו הבבלים והרומאים, והשנאה שהקיפו אותנו במשך שש־עשרה מאות שנים העמים הנוצריים – הוא בקשרינו הנפשיים לספר־הספרים.

כשהופיעה בירושלים בסוף שנת 1936 ועדה מלכותית בריטית לבחון עתידות המנדט, אמרתי לוועדה: המנדט שלנו זהו הבייבל. מהתנ"ך שאבנו כוח לעמוד נגד עולם עוין ולהתמיד באמונתנו שנשוב לארצנו והשלום ישלוט בעולם.

ועכשיו אני רוצה להזכיר לך, גנרל יקר, השיחה שהייתה לנו בעניין זה בשעת ארוחת צהריים בביקורי אצלך ביוני 1960 בגן בארמון אליזה, נכחו גם ראש הממשלה דֶבְרֶה וחברי שמעון פרס. אתה שאלת אותי: מה הם החלומות שלך על הגבולות האמיתיים של ישראל? הגד לי, אני לא אסַפר לשום איש. אמרתי לך: אילו שאלת אותי שאלה זו לפני 25 שנה הייתי אומר שהגבול הצפוני הוא נהר ליטאני והמזרחי עבר־הירדן. ועל כך ניהלתי אז משא־ומתן עם מנהיגים ערבים. אבל אתה שואל אותי היום. אומַר לך: יש לנו שתי שאיפות עיקריות – שלום עם שכנינו ועלייה יהודית גדולה. **השטח של ארץ־ישראל שבידינו יכול לקלוט הרבה יותר יהודים ממספר אלה** שעשויים לעלות ארצה, ולכן הגבולות שבידינו הם מספיקים, והלוואי שהערבים יכרתו איתנו ברית־שלום על בסיס הסטטוס קוו. ואז שאלת: "מהו היחס בין מדינת ישראל ויהדות אמריקה". עניתי לך: "מצב יהודי אמריקה

טוב מבחינה פוליטית, כלכלית ותרבותית, אבל בכל זאת יש להם יחס עמוק למדינת ישראל".

וגם אחרי מערכת סיני מלפני 13 שנה ואחרי מלחמת ששת הימים אני יכול להבטיח, שלא בגלל רצוננו להגדיל שטחה של ישראל פרצו שתי מלחמות אלו. אילו הייתה מצרים שומרת התחייבויותיה שקיבלה על עצמה בהסכמי שביתת־הנשק והחלטות מועצת הביטחון של או"ם על חופש שיט בתעלת־סואץ ובייחוד במצרי אילת (או עקבה) – ושליטי מצרים וסוריה לא היו מכריזים יום־יום שמטרתם היא השמדת ישראל – לא היה עולה על דעתנו לחרוג מהגבולות שנקבעו בהסכמי שביתת־הנשק. זו הייתה דעתי הנחרצת כל השנים ולשמחתי נתמכתי בשאלה זו על־ידי רובו המכריע של עמי, וגם אלה שדגלו ב"שלמות הארץ" לא הציעו אף פעם שנצא למלחמה לשם הגדלת שטחנו.

אני יודע שהממשלה הצרפתית ברפובליקה הרביעית, וגם אתה, גנרל יקר, החזקת את השגרירות הצרפתית, כמדינות אירופיות אחרות וכארצות־הברית ורוסיה, בתל אביב, אבל כל הפגישות עם השגרירים נתקיימו בירושלים. ולא ידועה לי אף מחאה אחת מארגון האו"ם או מאחת מחברותיה על שממשלת ירדן כבשה במלחמת 1948 את ירושלים העתיקה וגירשה מתוכה כל היהודים והרסה בתי הכנסיות היהודיים וחסמה את דרכנו למקומות הקדושים – בניגוד להסכמי שביתת־הנשק. ואיש לא מחה בה. אנחנו מעולם לא פגענו בכנסיות הנוצריות והמוסלמיות שנמצאות בתחומנו – ואין אנו רואים זאת כזכות מיוחדת שלנו, אלא כמילוי חובה אנושית ויחס כבוד לאמונה לא שלנו.

עכשיו, כידוע לך, איני אלא אחד האזרחים הפשוטים במדינתנו. לאחר ששירתי 15 שנה כראש ממשלה ושר־ביטחון חשבתי שמוטב להעביר השלטון לצעירים ממני, ואני עוסק עכשיו בכתיבת ההיסטוריה שלנו משנת 1870, מהזמן שיהודים צרפתים הקימו בארץ בית ספר חקלאי "מקווה־ישראל" (שפירושו בעברית גם "תקוות ישראל" וגם "קיבוץ ישראל") כיסוד ראשון לחידוש מדינת ישראל.

אולם אני מכיר רוחו של עמנו, גם זה שבארץ וגם זה שבתפוצה, ואני יודע שעמי, לא פחות מאיזה עם שבעולם, אדוק ונאמן לחזון השלום העולמי, שנביאי ישראל היו הראשונים בהיסטוריה האנושית לחזות את בואו. ואם המעצמות הגדולות ישפיעו על עמי ערב – והם יכולים לעשות את הדבר, מפני שעמי ערב זקוקים בכל אופן לנשק שבידי המעצמות הגדולות, ועוד הרבה זמן לא יהיו מסוגלים ליצור בעצמם נשק זה – לשמור על השלום במזרח התיכון, אני בטוח בהחלט שלעולם לא תבוא הפרת השלום מצד ישראל.

כאיש שהיה ראש ממשלה בישראל גם בימי הרפובליקה החמישית יודע אני שיחסי־הידידות ששררו בינינו, מאז נתחדשה מדינת ישראל, ובין צרפת, נמשכו כל השנים גם בימי הרפובליקה החמישית, ולא היה צורך לצפות לידידות יותר נאמנה וכנה מזו שמצאתי אצלך, וברצונך ביחסים טובים וידידותיים עם מדינות ערב איני רואה כל ניגוד מוכרח להמשכת הידידות עם ישראל. וגם אם שליטי ערב יוסיפו לאיים עלינו בהשמדה, כאשר עשו כל השנים, לא הייתי מייעץ לשום אומה להפסיק קשריה עם מדינות ערב, כי במידה שנצטרך להתגונן – אני רוצה שלא חיילים בני עם אחר ימותו למען הגנתנו, אלא בנינו אנו יגנו על עמם, כאשר עשו עד כה. מה שהייתי מבקש מידידינו – שלא ימנעו מאיתנו העזרה הדרושה לשמור על כוחנו המרתיע המסוגל למנוע את שכנינו מלהילחם בנו.

עליי לבקש סליחתך שהארכתי בדבריי. הרגשתי חובה – גם מתוך הכרת־טובה על־ידידותך

ועזרתך לישראל ועל הידידות האישית שגילית כלפי אפילו בשנה זו בפגישתנו האחרונה, להסביר לך **עמדתנו האמיתית בשאלות בין־לאומיות**. אנו סבורים שמגיע ליהודי מה שמגיע לכל בן־אדם, ומגיע לעם היהודי – מה שמגיע לכל עם קטן או גדול. אנו רואים עצמנו שווי־זכויות בכל וגם שווי־חובות בכל, לא פחות ולא יותר.

ואשר ל"עם בחירה" שהזכרת בנאומך. בספר התורה שלנו כתוב: "את ה' האמַרת (בחרת) היום להיות לך לאלוהים... וה' האמירך היום להיות לו לעם סגולה" (דברים כ"ו, 17–18). העם היהודי היה העם הראשון בעולם, כאשר כתבתי לעיל, שהכיר באל אחד, יחיד ומיוחד – ועל־ידי כך נעשה עם־סגולה, עם נבחר. גם בספר יהושע (פרק כ"ד) סופר: "ויאמר יהושע אל העם: עדים אתם בכם **כי אתם בחרתם לכם את ה' לעבוד אותו**; ויאמרו: עדים... ויכרות יהושע ברית לעם ביום ההוא וישם לו חוק ומשפט בשכם" (יהושע כ"ד, 22–25). וגם חכמי ישראל בדורות מאוחרים אמרו: "אלוהים חיזר אחרי כל העמים שיקבלו תורתו, וכשאלה לא רצו, פנה לישראל, והם אמרו: נעשה ונשמע". מכאן ברור שלא אלוהים, לפי אמונתנו, בחר בישראל, אלא ישראל בחר באלוהים, וזוהי עובדה היסטורית הידועה לכל נוצרי ולכל מוסלמי בעולם. יווני אינו צריך להתבייש שעמו לפני 24–26 מאות שנה הקדים את כל שאר העמים בגילוי אמיתות מדעיות ופילוסופיות. גם אנו – לא.

אבל אין העם שלנו סבור שהוא עליון על עמים אחרים. מובן שאנחנו מתגאים על כך שבתורתנו נאמר בפעם הראשונה "ואהבת לרעך כמוך", וכן בהמשכו של אותו פרק שבו נאמרו דברים אלה: "וכי יגור איתך גֵּר בארצכם לא תוֹנוּ אותו. כאזרח מכם יהיה לכם הגר אתכם, ואהבת לו כמוך, כי גֵּרים הייתם בארץ מצרים, אני ה' אלוהיכם" (ויקרא י"ט, 18, 33–34). חוק כזה לא היה קיים אפילו באתונה של פריקלס, סוקרטס ואפלטון.

ועם רצונו העז לאפשר לכל יהודי הרוצה לחיות בארצו, כבן־אדם וכיהודי השווה בזכויותיו ובחובותיו לכל אחד אחר ולכל עם אחר – אנו היינו מסורים ונישאר מסורים כל ימינו לאידיאלים של שלום, אחווה אנושית וצדק ואמת, כאשר נצטווינו על־ידי נביאינו.

ובזאת קבל רגשי הוקרתי ותודתי העמוקה על כל מה שעשה עמך הגדול במאתיים השנים האחרונות להעלאת הערך האנושי וחירות העמים, והוקרתי הנאמנה לך, גנרל יקר, על כל מה שאתה עשית להגדיל שמה וכבודה ומעמדה של ארצך ועזרתך הנאמנה וידידותך האמיתי שגילית כל השנים לעם היהודי בארצו, ואני מביע תקוות שיחסי־הידידות בין ישראל וצרפת – כחלק של יחסי־הידידות בין כל העמים – יימשכו בעזרתך ובעזרת כל עם ואיש הנאמן לאידיאלים של ספר־הספרים.

קבל־נא, אדוני הנשיא, את מיטב איחולי להצלחת שליחותך הרמה.

ד. בן־גוריון

תגובה על דברי דה־גול בפגישתנו עם ראש ממשלת סוריה

בינתיים, אחרי משלוח מכתבי לגנרל דה־גול, נתפרסמו בעיתונות באמצע דצמבר פרטי הפגישה של הנשיא דה־גול וראש הממשלה הסורי, והדברים שאמר דה־גול בגמר פגישה זו על דעתו בלבד, וגם ההודעה המשותפת של השניים. מדברים אלה היה ברור שכמה מהאשמות שטפלו בעיתונות הישראלית על נשיא צרפת היו מוגזמות וגם בלתי מיוסדות, וראש הממשלה הראשון פרסם בעיתון "הארץ" מיום 18.12.1967 המכתב הבא:

שדה־בוקר, 18.12.1967

למערכת "הארץ", שלום.
דעת־הקהל היהודית והעולמית נדמה מכמה דברים מעליבים ומכאיבים שנשמעו על חשבון ישראל בנאומו של נשיא צרפת מלפני שבועות אחדים. גם בצרפת גופה, ובקרב אנשים הקרובים לגנרל דה־גול, התקשו רבים להבין פשר השינוי הפתאומי שחל ביחסי צרפת־ישראל. נמצא רק "איש־רוח" אחד בישראל, ושמו מאיר רוֶנסקי, שעמד על הסוד התמוה. והסוד כפי שנתגלה למר רודנסקי הוא כי "לראש הממשלה הקודם (בישראל) הייתה יד בקלקול היחסים", והקלקול מקורו במבצע סיני בשנת 1956.
מאז מבצע סיני עברו למעלה מאחת־עשרה שנה, ואיש בישראל לא ידע, עד פרסום נאומו של דה־גול לפני שבועות אחדים, כי מאז נתקלקלו היחסים בין צרפת וישראל. ולא רק שלא ידעו על קלקול היחסים, אלא ידעו ההפך מזה.
על יחסיו הידידותיים לישראל, שהמשיך בהם נשיא הרפובליקה החמישית, הוא לא שמר בסוד, ובפגישה השלישית שהייתה לו עם "ראש הממשלה הקודם" בשנת 1960, בארוחה שסידר לכבוד ראש הממשלה הישראלי, הפתיע דה־גול את כל הנוכחים בהכרזה, כי "ישראל היא ידידתה ובעלת־בריתה של צרפת". וידידותו של דה־גול התבטאה לא רק במילים אלא במעשים. יחסי הידידות והאמון בין צרפת וישראל נתגלו בעניינים ביטחוניים חיוניים ביותר, כמעט ללא דוגמה במדינה ידידותית אחרת. וכשם שאין לנו לשכוח העזרה שקיבלנו מהממשלות שקדמו לרפובליקה החמישית, כך אין לנו לזלזל ולמעט בערך העזרה שהוגשה לנו בימי הרפובליקה החמישית, ובניצחון צבאנו במלחמת ששת הימים יש לעזרה זו ערך לא מבוטל.
כותב השורות הללו היה מופתע ומודאג לא פחות ממי שהוא אחר מהנאום שהשמיע נשיא צרפת לפני שבועות אחדים; היו בנאום זה כמה דברים מכאיבים ובלתי מדויקים, ואפילו כמה ממקורביו וידידיו של דה־גול הופתעו והצטערו על כמה דברים שהשמיע נשיאם הנערץ. ואילו היה "ראש הממשלה הקודם" בטוח בליבו ש"קלקול היחסים עם צרפת" הוא "הקלקול" היחיד שעשה מאז קום המדינה – היה מרגיש עצמו אדם מאושר, והיה מתפלל: הלוואי וירבו "קלקולים" כאלה.
אולם הצער העמוק שגרם לנו הנאום של דה־גול לפני שבועות אחדים אינו צריך לטשטש המשמעות הבלתי עוינת של הודעות דה־גול המאוחרות, בייחוד זו שנשמעה בסוף השבוע שעבר, לאחר סיום ביקורו של ראש הממשלה הסורי בפריז. לא כולנו, אולי, מרוצים מכל מה שאמר דה־גול גם הפעם הזאת, אבל אין אנו צריכים להתעלם מדברים נכוחים וישרים שאמר באוזני נציג סוריה, הידוע לעולם כולו בשנאתו הלוהטת לישראל ובשאיפתו הגלויה להשמידה בכל האמצעים שבידו ושאינם בידו.
בארוחה שניתנה בארמון אליזה לראש הממשלה הסורי לפני הפרידה אמר הנשיא דה־גול, כי צרפת תגיש עזרתה הפעילה למאמץ הבין־לאומי לסידור היחסים במזרח התיכון, וכי השלום יושג "רק על־ידי מניעת כיבושים הנעשים בכוח צבאי, על־ידי הפסקת לוחמה להלכה ולמעשה ועל־ידי הבטחת הזכויות לכל העמים הנוגעים בדבר – למשל בשטח השיט – אותן הזכויות שיש לעמים אחרים". ובהודעה משותפת שנתפרסמה באותו יום בשם סוריה וצרפת נאמר שלא ייתכן שלום קבוע במזרח התיכון אלא אם ייווסד על צדק.

עד פגישה זו ידע ראש הממשלה הסורי רק על בסיס אחד לשלום במזרח התיכון – הכחדת ישראל. ואין איש צריך לרמות עצמו, שמכאן ולהבא ידגול שליט סוריה בצדק בין עמים; אולם שתי התביעות שהשמיע נשיא צרפת באוזני ראש הממשלה הסורי: הפסקת הלוחמה הלכה למעשה וחופש שיט לכל עם הנוגע בדבר, כזה שיש לעמים אחרים, ספק אם שליטי ערב יישמעו להן, אבל אין לזלזל בערך של השמעת שתי התביעות הללו בפומבי על־ידי נשיא צרפת במעמדו של ראש ממשלת סוריה.

ופחות מכל אומה אחרת אנחנו צריכים לתת יד להרעת היחסים בינינו ובין עם אחר, ואין להתעלם מהעובדה, שגנרל דה־גול הוא דוברה של צרפת בשנים אלה. וכל שנה עלולה להיות מכרעת במצבנו ובביטחוננו.

תשובת דה־גול

בשבת, 6 בינואר 1968, הביא השגריר הצרפתי אל ד׳ בן־גוריון בשדה בוקר את התשובה של הנשיא דה־גול, שנכתבה ביום 30 בדצמבר, ובקשה בשם דה־גול לפרסם שני המכתבים יחד, בעת ובעונה אחת בפריז ובישראל. מר ד׳ בן־גוריון הסכים והציע לפרסם שני המכתבים בזמן אחד ביום 9 בינואר בשעה שלוש אחר הצהריים (בפריז – בשעה שתיים). וזהו מכתבו של הנשיא דה־גול:

30.12.1967

אדוני ראש הממשלה,

עיינתי בעניין רב במכתבך מ־6 בדצמבר. כפי שידוע לך, הנושא הרחב של תחייתה וגורלה של מדינת ישראל באמת מושך אותי וגם גורם לי התרגשות. בפרט שהסכסוך שפרץ שוב במזרח התיכון מביא בעקבותיו תוצאות חשובות הנוגעות מקרוב לצרפת, בגלל כל הסיבות המדיניות, הכלכליות, המוסריות, הדתיות וההיסטוריות שהנך מכיר. ולבסוף, לא נעלם ממך שאני מעריך אותך מאוד, ושיחסינו האישיים במשך עשר השנים האחרונות זכורים לי היטב.

לכן, לא הופתעתי ממשמעות הנמקותיך. אני יודע שחידושה של ישראל בארץ־ישראל – כפי שאתה מתאר אותו אחרי השתתפותך הפעילה בו – כלל הרבה אמונה, העזה וקשיים, ושפיתוחם של אזורים מדבריים למחצה על־ידי המדינה החדשה ראוי לשבח, תודות לעלייתם של יהודים כה רבים, ולעזרתן של קהילות כה רבות בעולם כולו. הנך מזכיר, ובצדק, שארצי וגם אני נתנו את כל אהדתנו להקמת מפעל לאומי זה, ואינכם יכולים להטיל ספק בעובדה שבשעת הצורך היינו מתנגדים להשמדתו, כפי שהבטיחו שיחותינו השונות והעובדה שהצהרתי ברבים שישראל היא ״מדינה ידידה ובת־ברית״.

אך אלו הן דווקא הסיבות לפיהן תמיד אמרתי – ותחילה לך אישית, שכדי להצדיק מפעל זה ולהבטיח את עתידו צריכה הייתה ישראל לנהוג במתינות והתאפקות ביחסיה עם שכנותיה ובשאיפותיה הטריטוריאליות. וזאת בפרט שהשטחים שנקבעו בתחילה למדינתך על־ידי המעצמות הגדולות נחשבים על־ידי הערבים כנכסם, ושהערבים – שבמרכזם השתקעה ישראל – הם גאים ומכובדים, שצרפת רוחשת להם ידידות ישנה וטבעית, ושהם זכאים,

גם הם, להתפתח למרות כל המכשולים שמעמיד בפניהם הטבע, והפיגורים החמורים והמשפילים הנובעים מהכיבושים השונים, ופיזורם האישי.
כמובן, איני מכחיש שסגירתו המצערת של מפרץ עקבה הייתה גורמת נזק אך ורק לארצך, ושהייתה למדינתך הצדקה להרגיש איום, בהתחשב במתח ששרר באזור אחרי שפע החירופים והגידופים נגד ישראל מצד אחד, וגורלם העלוב של הפליטים בירדן ובעזה מצד שני. אך אני עדיין משוכנע שישראל עברה על המתינות הרצויה, כשהיא התעלמה מהאזהרות שניתנו לממשלתה על־ידי ממשלת הרפובליקה הצרפתית, פתחה בקרבות, כבשה את ירושלים, ושטחים ירדניים, מצריים וסוריים רבים, נהגה שם בדיכוי ובגירושים – שהם תוצאות בלתי נמנעות של כיבוש וסימנים לסיפוח – הצהירה לעולם כולו שהפתרון לסכסוך יכול לבוא, אך ורק על בסיס אותם הכיבושים ולא בתנאי שהשטחים יפונו. הנני מצטער על כך עוד יותר היות ועם פינוי הכוחות, נראה שהפתרון המכיל הכרת מדינתך על־ידי שכנותיה, ערבויות לביטחון משני צידי הגבולות שייקבעו על־ידי בוררות בין־לאומית, גורל מכובד וצודק לפליטים ולמיעוטים, שיט חופשי לכולם במפרץ עקבה ובתעלת־סואץ, יכול להיות אפשרי במסגרת האומות המאוחדות, פתרון שלו מוכנה צרפת לסייע במקרה הצורך, לא רק מבחינה מדינית, אך גם על המקום.
פתרון זה, שיחזיר את השלום במזרח התיכון, יכול להקל על השלום בעולם, וישמש, לדעתי, את האינטרסים של כל העמים הנוגעים בדבר, כולל עמך, אינו מספק, אני יודע, את כל משאלותיה של ישראל. אילו הייתי מטיל ספק בזה, הרי שקריאת מכתבך וכל מה שהינך כותב על חשיבותה של כנען על שתי גדות הירדן לענייני היהודים – בעבר ובהווה – הייתה מביאה לי את ההוכחה. כך גם ההתרגשות שנגרמה כנראה ליהודים רבים כשאמרתי שהעם היהודי הוא "עם נבחר, בטוח בעצמו ושתלטן". לא אמרתי זאת לגנאי, ואין בדברים פגיעה כלשהי, כי הודות לאופיו זה יכול היה העם היהודי להמשיך להיות ולהישאר כפי שהוא אחרי 2,000 שנה של תנאים שלא נשמעו כמותם. אך מה קורה? במקום להמשיך בגלותה המזעזעת, הפכה ישראל למדינה כמו כל המדינות, שחייה וקיומה תלויים במדיניותה. אך עמים רבים נוכחו לדעת שלמדיניות יכול להיות ערך רק בתנאי שתהיה מותאמת למציאות.
עם ברכותיי הלבביות לשנה החדשה,

וברגשי כבוד
הגנרל דה־גול

התסיסה לאיחוד תנועת העבודה

לאחר הקמת ממשלת הליכוד הלאומי קמה תסיסה בקרב רפ"י להתאחד שוב עם מפא"י. מזכיר הסיעה, שמעון פרס, ניהל שיחות לא רשמיות עם ראשי מפא"י. גם במערך – כלומר, במפא"י ובאחה"ע – גברה הנטייה לאיחוד. ביום 24.9.1967 כונס המרכזי של רפ"י לדון בשאלה. הוויכוח נסב על שתי בעיות: 1. אם כניסתו של משה דיין לממשלה כנציג רפ"י מחייבת את רפ"י, לפי חוק האחריות הקולקטיבית, להתייצב מאחורי הממשלה בכל החלטותיה; 2. אם יש סיכוי לשינוי ההנהגה, כרצונה של רפ"י וחברים רבים בתוך מפא"י. המשך הוויכוח נדמה לימים אחדים, וביום 25.9.1967 שלח ד' בן־גוריון המכתב הבא לשמעון פרס, באשר לא יכול לבוא לישיבה של המרכז:

אבקשך למסור לחברי המרכז הדברים הבאים:

1. בעניין רב הקשבתי אתמול בישיבת המרכז לדברי החברים שחלקו על דעתי ועל הערכת המצב שלי במדינה ובתנועה.

2. לחבר שדרש ממני (בלי ספק בכנות ובכוונה טובה) שכחת העבר, אני רוצה להגיד: אין כל צורך לשכוח את העבר, לא הטוב ולא הרע שבו, כי יש תועלת בידיעת העבר, הקרוב והרחוק. אולם אין לנהוג ביחס לאנשים (וגם ביחס לתנועות) לפי התנהגותם בעבר, אלא לפי התנהגותם בהווה. תורה זו למדתי מדברי הנביא יחזקאל, אשר אמר (בפרק י"ח): 'הרשע כי ישוב מכל חטאתיו אשר עשה... ועשה משפט וצדקה – חיה יחיה, לא ימות. כל פשעיו אשר עשה לא ייזכרו לו – בצדקתו אשר עשה יחיה' (פסוקים 21–22). והוא גם אמר: 'ובשוב צדיק מצדקתו ועשה עוול... כל צדקתו אשר עשה לא תיזכרנה, במַעלוֹ אשר מעל ובחַטאתוֹ אשר חטא – בם ימות' (24).

3. לחבר אשר פנה אליי כאיש־השורה ודרש ממני לשוב יחד איתו למפא"י – אני חייב ורשאי להגיד שגם אני רואה עצמי כאיש־השורה. כך ראיתי עצמי כל ימיי בארץ, גם כשהייתי פועל במושבות יהודה, גליל ושומרון, גם כשהייתי מזכיר ההסתדרות, גם כשפעלתי בשליחות התנועה הציונית ובשליחות מדינת ישראל. אבל ייתכנו בין חברים – ויהיו מי שיהיו – חילוקי־דעות, והיו לי חילוקי־דעות עם החברים הכי יקרים לי והכי קרובים לי (לצערי הרב – רובם אינם עוד בחיים), ומעולם לא דרש איש מאיתנו מחברו לקבל דעתו ולהסתייג ולפעול שלא על פי דעתו הוא.

4. כבר אמרתי בישיבת אמש כי הכלל 'אחרי רבים להטות' חל רק על פרלמנט ובית־משפט. רוב בפרלמנט מחוקק וכל אזרח חייב לשמור על החוק, גם אם דעתו היא כדעת המיעוט שהתנגד לחוק. והוא הדין לגבי פסק־דין שנתקבל על־ידי רוב השופטים.

חברוּת במפלגה תלויה בבחירה חופשית של כל איש (חוץ מארצות דיקטטוריות) ואין שום איש חייב לפעול ולהישאר במפלגה בניגוד למצפונו ולהכרתו המוסרית רק מפני שהרוב במפלגה החליט אחרת. בתורתנו נאמר בצדק: 'לא תהיה אחרי רבים לְרָעוֹת' (שמות כ"ג, 2).

5. אני פרשתי ממפא"י שהייתי חבר בה מיום היווסדה בשנת 1930 עד אמצע 1965, כשנתברר לי, שצמרת מפא"י מתכחשת לאמת, לצדק ולעקרונות דמוקרטיים, והתכחשות זו לא נפסקה עד היום הזה, ועד בכלל. ראשיתו של פרוצס זה ראיתי בישיבת מפא"י ביום 13.12.1964.

6. תתפלאו אולי שאני נוקט תאריך מאוחר זה, כי רבים סבורים כי יצאתי מהמפלגה בגלל עיוות־הדין של ועדת־השרים (ועדת־השבעה) בעשרים וחמישה בדצמבר 1960. אומנם בגלל עיוות־דין זה התפטרתי מהממשלה, כי בממשלה יש חוק של אחריות קולקטיבית, שבעיניי הוא חוק חשוב וחיוני, ולא יכולתי להיות שותף לעיוות־דין. ומשום כך התפטרתי, אם כי חברים רבים הפצירו בי שלא אעשה זאת. אבל אז עוד חשבתי שעיוות־הדין נעשה במשגה ובתום־לב, כאשר כתבתי לנשיא במכתב התפטרותי מיום 31.1.1961.

7. לתיקון המעוות, במידה שהדבר תלוי בי, אספתי חומר המשתייך לעיוות־הדין והגשתי אותו לשר המשפטים וליועץ המשפטי, בהצעה שתמונה ועדת שופטים לבדוק אם הנוהל והמסקנות של ועדת־השבעה היו בהתאם לאמת, לצדק ולחוקי המדינה. זה היה ביום 22.10.1964. כעבור שבועיים נתפרסמה חוות־הדעת של היועץ המשפטי (בממשלה של

אשכול), שבה קבע היועץ, כי ועדה זו (ועדת־השרים) 'ניהלה את עבודתה בלי שים לב לסייגים כלשהם המתחייבים על פי כללי הצדק הטבעי ועל פי כללי ניהול תקין של דיון מעין זה', והוא (היועץ המשפטי) שאל: 'האם דרכי הבירור של ועדת־השרים היו דרכים מיוחדים ושונים מאשר הצורך לברר את האמת לאמיתה?' ואחר כך הוא מוסיף: 'דעתי היא, כי הקביעות העובדתיות של ועדת־השבעה לא היו עומדות במבחן אילו הן היו מועברות תחת שבט־ביקרתו של בית־משפט בישראל'.

8. אולם עד אז התייחסתי אל חברי ועדת־השבעה באמון, כי, כאמור, חשבתי שעשו מה שעשו על פי שיקול מוטעה, וכל בן־תמותה מסוגל לכך.

9. רק בישיבת מרכז מפא"י, שנתקיימה ביום 13.12.1964 לדון על דרישת חברים למנות ועדת־חקירה, שמעתי דברי אשכול ונדהמתי להיווכח, כי הוא פועל ביודעין בניגוד גמור לדברי צפניה הנביא, אשר אמר על שארית ישראל: 'לא יעשו עוולה ולא ידברו כזב ולא יימצא בפיהם לשון תרמית'. והוא, אשכול, חזר מאז על דברים אלה כמה וכמה פעמים, לא רק באוזני חברי מפלגתו, אלא באוזני הכנסת, וצמרת המפלגה ידעה זאת – והשלימה עם התכחשות זו לאמת ולצדק מצד ראש ממשלת ישראל.

10. ימים לא רבים לפני פרוץ מלחמת ששת הימים גדלה המתיחות והחרדה בצה"ל המגויס לרבבותיו להתנהגותו המתמיהה של שר הביטחון וראש הממשלה הממונה עליהם. וחרדה זו הקיפה כמעט כל העם, כי אין משפחה בישראל שאין לה בן או נכד או קרוב או מַכר בצבא המגויס, ובין חברי הקואליציה, בעיקר חברי מפד"ל ומשה שפירא בראשם, חברי רפ"י ושמעון פרס בראשם, חברי גח"ל ומנחם בגין ויוסף ספיר בראשם, גברה ההחלטה שיש להחליף את לוי אשכול. אחדים דרשו להחליף בראש ממשלה ובשר־ביטחון אחר, ואחדים – בעיקר בשר־ביטחון אחר. צמרת מפא"י התנגדה לכך בכל כוחה, ובראשה, כמובן, לוי אשכול בעצמו. הדבר הובא לדיון במוסד עליון של מפא"י, והתביעה הייתה שלוי אשכול לא יהיה עוד שר־ביטחון, ומקומו ייקח רב־אלוף משה דיין. אשכול, גולדה מאיר, שאול אביגור, זלמן ארן ועוד מישהו התנגדו לכך, אבל הרוב החליט שאשכול לא יהיה עוד שר־ביטחון ומקומו ייקח משה דיין. אולם כשהדבר הובא ביום 5.6.1967, בו ביום שכבר פרצה מלחמת ששת הימים, על־ידי ראש הממשלה לכנסת, כפי הסדר הדרוש, אמר מר אשכול בכנסת: 'משחשתי כי שעת המבחן מתקרבת – בשדות־הקרב – נקטתי יוזמה להקמת ממשלת־חירום רחבה, והצעתי לסיעות גח"ל ורפ"י להשתתף בממשלה. עתה הרי כבר ידוע לכם כי המשא־ומתן נשא פרי, ואני מברך על הרחבת הממשלה'. אי אפשר שמר לוי אשכול לא ידע כי רוב חברי הכנסת, אם לא כולם, ידעו מאין באה היוזמה וכמה רבה הייתה התנגדותו של לוי אשכול ליוזמה זו, אבל רוב חברי מפא"י הכריעו והכריחו אותו להסתלק מתפקיד שר־הבטחון כשבוע ימים לפני פרוץ המלחמה.

כשראש ממשלת בריטניה, צ'מברליין, בתחילת מלחמת־העולם השנייה, נאלץ על־ידי חבריו להסתלק ולפנות מקומו לצ'רצ'יל – לא היה מעֵז ולא היה עולה על דעתו לבדות מעשיה שהדבר נעשה ביוזמתו הוא, כלומר ביוזמה של נוויל צ'מברליין. אולם הכנסת הייתה רגילה לשמוע 'מעשיות' כאלה מפי ראש הממשלה אחרי הבחירות לכנסת השישית, בלי שחברי המפלגה, שידעו שהמעשיות הן בדויות, מנעו סיפורי־בדים אלה מפי ראש ממשלה, אם כי אני עבדכם הייתי נאלץ עוד במושב האחרון של הכנסת החמישית, ביום 19.7.1965, למסור הודעה אישית בכנסת, שדבריו של ראש הממשלה לוי אשכול ביום

23.6.1965 – בתשובה לתביעת מר בגין להקים ועדת־חקירה פרלמנטרית שתברר מהי האמת בדברי־האשמה, שהשמיע אשכול נגד ראש הממשלה שקדם לו, כאילו 'הדברים לא היו בסדר' בימי כהונתו – אינם אמיתיים. ואיש לא סתם דבר (דברי הכנסת, כרך 43, עמוד 2655).

11. החבר משה דיין הציג אמש בכנס המרכז, מיד אחרי סיום דבריי, שאלה מאוד רצינית: בממשלה יש אחריות קולקטיבית. הוא נכנס לממשלה כנציג רפ"י. אם רפ"י פוסלת את ראש הממשלה, שהוא חבר מפא"י, כיצד יוכל דיין להישאר בממשלה כשר־ביטחון בממשלה שיש בה אחריות קולקטיבית.

עליי להודות שלאחר פרישתי ממפא"י והתארגנותה של רפ"י, הייתי מתנגד בכל תוקף שחבר של רפ"י יצטרף לממשלה זו. אולם המצב המיוחד במינו, שלא היה כמותו מאז התחדשות מדינת ישראל, המצב שנוצר אחרי סילוק כוחות או"ם משארם א־שייח', איומי נאצר וגיוס צבאותיו בסיני למלחמה בישראל – כלומר מצב של חירום חמור, שלא היה כמוהו אחרי מלחמת־הקוממיות לפני עשרים שנה – הביא לידי כך שמפד"ל, גח"ל ורפ"י החלו לדרוש סילוקו של אשכול כשר־ביטחון והחלפתו במשה דיין. הייתי כל הזמן נגד השתתפות חבר רפ"י בממשלת לוי אשכול, אולם באתי לידי מסקנה שבשעת־חירום זו – חיזוקו המוסרי של צה"ל קודם לכל דבר אחר, והסכמתי למינויו של משה דיין כשר־ביטחון, גם אם אשכול יישאר בממשלה כראש ממשלה, לאחר שישללו ממנו את משרד־הביטחון.

שיקולי הניצחון במלחמה הצפויה (הכרעה נדרשה כשבוע ימים לפני פרוץ המלחמה) וצורכי צה"ל קדמו, לדעתי, לכל שיקול אחר. כאן יש תשובה לשאלתו של החבר דיין. אומנם מלחמת ששת הימים עברה, אבל איני בטוח גם עכשיו, כשאני יודע מה עושה נאצר מעבר תעלת־סואץ שבוע־שבוע, ומה עלול להתרחש בשטחים אחרים המוחזקים בידינו, איני סבור שמצב־החירום רב־הסכנות עבר, ושירותו של משה דיין, לא כנציגו המדיני של רפ"י, אלא משה דיין כשר־ביטחון, שיש לבטוח בתבונתו המדינית, בתקיפותו הצבאית, ובגישתו האנושית לשכנינו ולאזרחינו הערבים, דרוש גם עכשיו.

אם המצב ישוב להיות נורמלי – לפחות כמו שהיה לפני סילוקו של חיל האו"ם משארם א־שייח' – רק אז תתעורר השאלה שהציג אתמול משה דיין ונדון עליה. לעת־עתה על משה להישאר בממשלה כנציג העם והביטחון, ולא כנציג רפ"י בלבד.

12. לבסוף השאלה העיקרית שהועמדה בפני רפ"י ומרכזה: אם להשתתף באיחוד משולש, כפי שקוראים לכך, בתנאים שעליהם החליט מרכז מפא"י לפי המכתב של גולדה מאיר מיום 24.9.1967 לשמעון פרס.

כאן עליי להעיר הערה אולי צדדית, שבכל אופן אינה קובעת התשובה היסודית. באיחוד 'המשולש' יש, לדעתי, מעין רמייה. אחה"ע אינה מתכוונת כלל וכלל להתמזג כולה במפלגה 'משולשת', אלא ליהנות משני עולמות: להשתתף גם במפלגה 'המאוחדת' וגם להוסיף להתקיים כמפלגה עצמאית עם עיתון מיוחד משלה ועם מנגנון מיוחד משלה, ורק בשם אחר, בשם 'הקיבוץ המאוחד', כאילו יש מפלגת אחה"ע מחוץ ובלי 'הקיבוץ המאוחד', אם כי חברים בודדים בקיבוץ אינם חברים עכשיו באחה"ע, כגון הח' דורמן, ויש כמה חברים באחה"ע שאינם חברים בקיבוץ. אבל 'שני' גופים אלה – הם למעשה גוף אחד. אבל אין דבר זה עיקר. השאלה העיקרית היא – איחוד עם מפא"י.

13. הודעתי אמש בישיבת המרכז שלא השתתפתי במשא־ומתן עם מפא"י, לא שללתי את

המשא־ומתן ולא חייבתי אותו. המחייבים, ובראשם החברים שמעון פרס ויוסף אלמוגי, סבורים ש'האיחוד המשולש' יביא לידי **הנהגה מתוקנת** במדינה ובתנועה במשך שנה, לא יאוחר מכינוס הוועידה הנבחרת או הוועידה 'המוסכמת' – שאיני בקי בהבדל שבין שתי אלה. יש חברים שכמעט בטוחים בשינוי ההנהגה לטובה, ויש מי שמפקפק קצת יותר; אבל שניהם, והחברים השותפים איתם במחשבתם העיקרית, רואים באיחוד סיכויים רציניים לתיקון המצב – נוסף על חשיבותו של עצם האיחוד.

איני שותף גם לאותה האופטימיות המסויגת של כמה חברים, אבל אין לי כל יסוד **לשלול בהחלט** האפשרות הנראית לחברים אלה לבחירת הנהגה מתוקנת גם למדינה וגם לתנועה. וכל חבר, המאמין בסיכויים אלה, מוצדק בהחלט להצטרף ל'איחוד המשולש'. לצערי הרב אין אני שותף במאה אחוז גם לאופטימיות המסויגת ביותר של חברים אלה. אני רואה בחומרה יתרה ההסתאבות המוסרית שגדלה בשתיים־שלוש השנים האחרונות גם בצמרת מפא"י וגם בעיתון 'דבר' המשרת אותה, אם כי באופן רשמי הוא עיתונם של פועלי ארץ־ישראל, ועל עמודו הראשון מתנוסס שמו של ברל כצנלסון. ובסלידה רבה אני קורא ב'דבר' מאמרים ורשימות שמקומם בסל, ולאחר שהשתתפתי בעיתון 'דבר' מיום הופעתו לפני ארבעים ושתיים שנה – נאלצתי מטעמים מוסריים, פרטיים וחברתיים להפסיק השתתפותי בעיתון זה.

14. נדמה לי שכל חברי יודעים, שמיום בואי ארצה – זה למעלה משישים ואחת שנה וכמה ימים – אני תובע איחוד כולל של תנועת הפועלים, והשתתפתי בכל האיחודים שקמו עד עכשיו בארץ ובתפוצות, ואני תובע האיחוד הכללי לא רק מטעמים 'ציוניים־סוציאליסטיים' (מונחים שנתרוקנו מתוכנם בדור האחרון), אלא מתוך צורכי העם בארץ ובתפוצות ומתוך צורכינו הממלכתיים.

15. הרבה שנים לפני פרישתי ממפא"י, בעצם מאז קמה המדינה, היו 'שיקולים ממלכתיים מכריעים בעיני כל שאר השיקולים, והשיקול הממלכתי העליון, שנראה לי, הוא **ביטחון המדינה וטוהר מצפון מנהיגיה**'. זהו קטע מתוך מכתב ששלחתי ביום 30.12.1960 למזכירות המפלגה (מפא"י), יום לפני התפטרותי מהממשלה, בגלל עיוות־הדין של 'ועדת־השבעה', בתשובה להמון מכתבים שקיבלתי מחברים, שהתפטרותי מהממשלה היא אסון ממלכתי וכו'. הוספתי במכתב ההוא: 'לא התעלמתי ולא אתעלם מצורכי המפלגה והתנועה ואוסיף לשרת אותה במלוא יכולתי'. באותו זמן לא עלה על ליבי שפעם אפשרית פרישה ממפא"י, כפי שהסברתי לעיל. אולם כעבור ארבע שנים וחצי נתגלו לי סימנים ראשונים של הסתאבות מוסרית בצמרת המפלגה, ולא יכולתי להישאר במפלגה שראשיה מתכחשים לאמת, לצדק ולעקרונות הדמוקרטיה והופכים המפלגה לעדר.

ולא אהיה שלם עם מצפוני אם אתן היום או מחר יד למפלגה, כל עוד הטוהר המוסרי של מנהיגיה אינם תנאי לבחירתם. ולכן עם כל הבנתי את עמדתם של שמעון ויוסף – וצדקתם לפעול לפי הבנתם הם – איני יכול להצטרף אליהם, כל עוד לא הובטח הטוהר המוסרי של הנהגת המדינה.

16. כמו שמעון ויוסף (פרס ואלמוגי) יודע אני שיש במפא"י אלפי חברים הנאמנים לערכים המוסריים והחברתיים של התנועה, אבל מתוך היותם שקועים בעבודתם החלוצית בהתיישבות העובדת – בקיבוץ ובמושב – אין ליבם פנוי דיו לבעיות הממלכתיות שלנו.

17. אין אני קובע שהסיכויים של שמעון ויוסף אין להם יסוד, ואין אני רואה בהצטרפותם לאיחוד כל פגם מוסרי, ואין לי ספק שאלפי חברים הנאמנים במפא"י מסוגלים לתקן המעוותים ולהבטיח הנהגה שתהיה לכבוד למדינה ולתנועה – אם רק יקדישו לצורכי המדינה כל אותה הדאגה והנאמנות הקפדנית שהם מקדישים למפעלם ההתיישבותי המבורך, ואם אני נאלץ להישאר מבחוץ, ואולי בודד לגמרי, עד שיתוקן המצב (אם ייתכן), אני מאחל בכל לב לחברים העומדים להצטרף ל'איחוד המשולש' – שיצליחו במשימתם הבלתי־קלה שהם לוקחים על עצמם.

בהוקרה ובברכה,
ד' בן־גוריון".

הוויכוח בוועידת רפ"י בשאלת הקמת מפלגת־העבודה • ד' בן־גוריון לא הצטרף לאיחוד

המצב החיצוני שהורע למרות הניצחון המופלא במלחמת ששת הימים וממשלת־הליכוד שהוקמה כשבוע לפני פתיחת המלחמה הגבירו את התסיסה בקרב רפ"י וגם בקרב אחדות העבודה לאחד תנועת הפועלים, והמזכירות של רפ"י החליטה לכנס כנס שני של ועידת רפ"י לדון ולהחליט בשאלת האיחוד.

הוועידה נמשכה שני ימים ודיברו כארבעים חברים: מפקפקים, מחייבים ושוללים. הכנס נתקיים ביום 12.12.1967.

ד' בן־גוריון אמר: השאלה העיקרית שלשמה נתכנסה ועידה זו היא אם להצטרף למפא"י או כפי שקוראים לכך – לאיחוד המשולש. לא אצביע בשאלה זו. לא השתתפתי במשא־ומתן עם מפא"י, לא פסלתי ולא חייבתי את המשא־ומתן, ואיני רואה כל פסול בחברים שהחליטו לשוב למפא"י, אבל לא אצביע מטעם פשוט: כל הצבעה מחייבת את המצביע וגם את שאר החברים המצביעים. אם הדעות נחלקות חמישים וחמישים – הרי קול אחד יכול להכריע את הכף. ולכן חבר שאינו מוכן בשאלה זו לקבל הכרעת הרוב – אינו רשאי להצביע ולחייב אחרים. ומכיוון שאין אני מוכן בשום אופן לחזור למפא"י, כל עוד היא נשענת וכפופה ל"הנהגתה" הקיימת – איני רואה זכות לעצמי להצביע ולחייב חברים אחרים.

בעומדנו בפני הסכנה הגדולה של התוקפנות המצרית במאי 1967 חשו המוני חיילים ומפקדים דבר שהיה ברור לבודדים גם לפני כן: שאין לוי אשכול ראוי לתפקיד שהוטל עליו כראש ממשלה ושר־ביטחון, וידוע הדבר שראשי גח"ל ומפד"ל יחד עם חברי רפ"י דרשו לפני פרוץ המלחמה סילוקו של מר לוי אשכול כראש ממשלה והחלפתו בחבר אחר שלא היה מוכן כלל לחזור לממשלה, ובייחוד עמדו בתוקף על החלפת אשכול כשר־ביטחון, במשה דיין. צמרת מפא"י התנגדה לכך בכל כוחה, אולם חרדת הצבא הגיעה גם לחברי מפא"י, ובמזכירות מפלגה זו גברה התביעה שבמקום אשכול יבוא משה דיין כשר־ביטחון. לוי אשכול, גולדה מאיר, שאול אביגור, זלמן ארן ואולי עוד מישהו מהצמרת התנגדו לכך בכל כוח, אולם הרוב במזכירות מפא"י הכריע שאשכול יסולק ממשרד־הביטחון ובמקומו יבוא משה דיין. הוחלט שתוקם ממשלת ליכוד לאומי, ונציגי גח"ל, מנחם בגין ויוסף ספיר, יצטרפו לממשלה.

כניסתו של משה דיין והקמת ממשלת־ליכוד חיזקה האמון של הצבא בממשלה. ואין מן הצורך לעמוד על גדלות מלחמת ששת הימים והרושם שעשתה בתפוצות ובעולם כולו. אולם רק תמימים מעטים יכולים לחשוב שהניצחון הצבאי הכריע – **סופית**. מי יודע בפני אילו מבחנים חמורים

נעמוד עוד. נדרשנו ליישב בכל המהירות האפשרית מזרח ירושלים. נדרשנו להעביר מיד לפחות מחצית האוניברסיטה העברית ממערב למזרח ירושלים; לקומם מחדש הרובע היהודי שהלגיון הערבי החריב לפני עשרים שנה; לחדש שדה־התעופה בעטרות, ליישב סביבות ירושלים מצפון ומדרום. עברו יותר משישה חודשים, ואלה שהיו מוסמכים וחייבים להתמכר לתפקידים היסטוריים אלה עסוקים בעניינים יותר "חשובים".

היה ברור, למי שעיניו בראשו, כי הניצחון המופלא הזה יעמוד לנו רק אם נביא לידי ריבוי היישוב העברי גם על־ידי עידוד הילודה, המתמעטת והולכת ביישוב היהודי בישראל, וגם על־ידי משיכת עלייה גדולה וגדלה – שתיתכן אך ורק מארצות הרווחה. אם כל צעיר יהודי מקנדה, מארצות־הברית, מאמריקה הלטינית, דרום אפריקה ומערב אירופה יידרש וייקרא לשנת שירות ולימוד בישראל; אם כל משפחה יהודית תידרש לשלוח לפחות אחד מבניה או בנותיה להתיישב בארץ; אם כל בעל־הון יהודי יוזמן להשקיע חלק מהונו בארץ במפעלים מכניסים, וכל שר בישראל יגייס טובי עובדיו וחלק מתאים מתקציבו **לקלוט** עולים **אלה**, ובראש ממשלת ישראל יועמד איש חזון ותושייה, שירים כל מרצו וזמנו למשיכת עולים ולקליטתם בארץ, כשם ששר הביטחון חייב להשקיע כל זמנו ומרצו לצורכי ביטחון (ועלייה עכשיו היא במרכז בעיית הביטחון, כי אין מעשה מסייע לביטחונו ועתידו של העם בישראל כטיפוח העלייה, הגדלתה וקליטתה, וכל אזרח בישראל יעמוד לימין העולה בעצה, בעזרה ובהדרכה) – תנהר עלייה ותיקלט, כי סוד העלייה הוא כושר קליטתה, וקליטת עולים תלויה ברצונו וביכולתו של העם בארץ ושל ממשלתו, היודעת תפקידה החיוני ומשימתה העליונה.

האומנם אין אפשרות להבטיח בתקופה גורלית זו לעם ישראל הנהגה מוכשרה וראויה לתפקיד זה ולמשימה זו? ומשום כך איני רשאי לחזור למפא"י כל עוד בראשה עומדת ההנהגה הנוכחית.

ולבסוף אגיד לחבריי, שהם מחייבי האיחוד, באשר הם מאמינים שיצליחו לתקן את המגרעות שדחפו אותם לפרוש ממפא"י – שהלוואי ויצליחו באמת, יחד עם החברים הישרים והנאמנים במפא"י ובאחדות העבודה, לתקן המגרעות ולהבטיח לישראל ההנהגה הדרושה והראויה לה, ואז אוכל להכריז בקול רם: צדקתם, חברים יקרים, ותבוא עליכם ברכה.

משה דיין אמר:

יש עיתונים שמציגים אותנו ככורעי־ברך לרגלי בן־גוריון, וכשהוא מטרפד את האיחוד – כולנו נהיה עבדיו הנאמנים; ויש עיתונים שמציגים אותנו כרודפי־כיסאות, ולכן אנחנו לא הולכים עם בן־גוריון. ויש עיתונים שטופלים בנו שני הדברים גם יחד.

הוועידה הזאת נקראה להחליט: אם להקים איחוד; מי שרוצה יאמר: לחזור למפא"י, או להמשיך כמפלגה עצמאית. אם הוועידה תחליט להתאחד עם מפא"י – אעשה זאת; ואם היא תחליט ללכת בדרך עצמאית – לא רק שאעשה זאת, אלא אעשה זאת בשמחה. ולמרות זאת אני אצביע בעד איחוד. ולא אעשה זאת בחדווה, כי לשם אלך לא בכדי לתמוך, אלא בכדי להיאבק, כדי להציע שראש הממשלה לא יהיה אשכול, כדי להיאבק על כך שהמדיניות הכלכלית לא תהיה הנוכחית, ושר־האוצר לא יהיה פנחס ספיר; כדי להיאבק על שינוי משטר הבחירות; כדי לשנות הרבה דברים בהסתדרות. ודאי יותר קל ללכת בחדווה לאותה הקבוצה שאיתה אני שותף, מאשר ללכת לאותו מקום שבו צריך להתנגש יום־יום עם ההנהגה הקיימת.

השאלה שאני צריך להסביר ביתר הרחבה: מדוע אני אצביע בעד האיחוד. השאלה היא לא רק אם אנחנו ניאבק, ולא על מה נאבקים. ד' בן־גוריון אומר שיש להחליף את צמרת מפא"י, ואם נצליח לעשות זאת – הוא יודה שהדרך של האיחוד הייתה נכונה. את צמרת מפא"י אפשר להחליף

בתוך מפא"י. ואם רוצים להקים מפלגה אחרת, הרי זה לא בשביל להחליף צמרת, אלא בשביל לבוא במקום מפא"י כולה, להיות מפלגה אלטרנטיבית.

השאלה היא לא רק זאת. איני רואה בהחלפת צמרת מפא"י את השאלה הבלעדית, ולא על תמורה בחיי המדינה, שינוי בשיטת הבחירות, שינוי המדיניות הכלכלית, שינוי שיטת העלייה. השאלה היא: אם אנחנו מסוגלים להיות אלטרנטיבה למפלגה המאוחדת של מפא"י ואחדות העבודה. וקודמת לה השאלה אם יש לנו שותפים. אני דיברתי הרבה פעמים על ליבו של מנחם בגין שגח"ל תיתן ידה לשינוי שיטת הבחירות. ואיני מאמין שרשימה בין־מפלגתית תצליח. הלכנו לפני שנתיים לבחירות וקיבלנו 10 צירים, ואני סבור שרפ"י כתנועה רעיונית מוסרית – לא איבדה משיעור־קומתה.

אנחנו נמצאים היום על פרשת־הדרכים, אם אנחנו ממשיכים כמפלגה אלטרנטיבית, ואני רוצה להגיד במה אני מאמין. אני מאמין במאבק, גם במסגרת לא נעימה. יש להיאבק ללא רתיעה וללא פשרות, ולחפש בכל מעשה ומעשה את השותפים ואת העשייה החיובית. אני אצביע בעד האיחוד, אבל אם הרוב יחליט נגד – לא רק שאמשיך ללכת עם רפ"י עצמאית, אלא אעשה זאת ביתר שמחה מאשר ללכת לאיחוד.

ברוך בר אמר:

משה דיין הצדיק הצבעתו בעד האיחוד מפני שהוא רוצה להיות שותף בעבודה המעשית של העשייה היום־יומית לגבי שינויים נחוצים בחיי המדינה. ואילו רק היה לנו ביטחון שהאפשרות הזאת תינתן ואפשר יהיה לשנות במדינת ישראל את מה שמוסכם עלינו – גם אני הייתי מצביע בעד האיחוד. אבל אני זוכר שדיין בעצמו נוכח פעם, שעצם השותפות בממשלה אינה ערובה שאתה שותף לעשייה טובה, וכשנוכח לדעת שהוא צריך להיות שותף למעשים שליליים – העדיף אי־עשייה על עשייה והתפטר. השאלה איננה עומדת אם נהיה או לא נהיה שותפים לעשייה, אלא לאיזו עשייה נהיה שותפים. ואיני מדבר על השנתיים הקרובות. היום יש לנו ממשלת־ליכוד לאומית. הבעיות המרכזיות של המדינה עכשיו הן ביטחוניות. משה דיין הוא חבר בממשלת־הליכוד, ולא שמעתי שהוא אינו מרוצה מהעשייה הביטחונית. אבל לא מדובר בשנתיים אלא בתקופה ארוכה יותר, ובמרכז חיי המדינה יעמדו אולי בעיות אחרות. השאלה היא אם גם אז נוכל לצפות לשותפות למעשים טובים במפלגה המאוחדת.

דיין דיבר על עלייה, והוא סבור ששר־האוצר הזה אינו מושך עלייה. האם ברור לנו שאם ניכנס למפלגה יש סיכוי לעלייה בשנתיים הקרובות? האם במפלגה המאוחדת נזכה גם לשר הביטחון וגם לשר־האוצר? אני מפחד שבאיחוד יהיה חלקנו בטל בחמישים ושש. האחוז שנקבל הוא 22, ואחה"ע – 22.

משה דיין ניסה להוכיח מה גדול חוסר הסיכויים למאבק מחוץ למפלגה המאוחדת. לא שמעתי ממנו כי הסיכויים להישג בפנים הם יותר גדולים.

הוויכוח שרפ"י ניהלה במשך שנתיים היה ויכוח על עקרונות. העם תלה בנו תקוות. רבים שלא תמכו בנו – מצטערים עד היום שלא תמכו בנו. רבים שהקימו ארגון תומכי אשכול (את"א) והשמיצו את רפ"י – מצטערים עכשיו על כך. הנתעלם מציבור זה? אנו לא מייצגים רק 30,000 חברי רפ"י. אנו מייצגים 100,000 בוחרים שלנו בכנסת, ואולי מאתיים אלף בוחרים שהיו בוחרים בנו בבחירות הבאות. ועלינו להיזהר. אם תחליטו ללכת לאיחוד – לא תהיה דרך חזרה.

בוויכוח השתתפו עוד הרבה חברים. ביום השני בערב הצביעו. הועמדו להצבעה שתי הצעות:
ועידת רפ"י מחליטה על הקמת מפלגת־עבודה מאוחדת בהשתתפותה.
ועידת רפ"י מחליטה על המשך קיומה העצמאי.
היו 1,169 בעלי זכות בחירה. הצביעו 904. בעד הצעה 1 הצביעו 523 (בערך 58%). בעד הצעה 2 הצביעו 364 (בערך 42%). נמנעו 16. מעטפה אחת הייתה ריקה.

ביום 21.1.1968 קם האיחוד המשולש בשם "מפלגת־העבודה הישראלית" לאחר משא־ומתן שנמשך מספר חודשים בין מפא"י, אחדות העבודה ורפ"י. מחברי רפ"י בכנסת הצטרפו 9 חברים לאיחוד. רק ד' בן־גוריון לא נצטרף.

חגיגת שנת העשרים של המדינה • עתידנו מחייב שני דברים: עלייה גדולה וגדלה והיותנו לעם סגולה – מסקנת נאומו של ד' בן־גוריון

יום העצמאות, ה' באייר תשכ"ח, חל בשנת העשרים למדינה ביום ו'. במקרה כזה מקדימים את חגיגת יום העצמאות ביום אחד, ביום ה', כדי שהצבא לא יצטרך לצעוד כמה שעות בערב־שבת.

כשבוע ימים לפני החגיגה, ביום 27.4.1968 קיבלה מועצת הביטחון פה אחד החלטה הקוראת לישראל להימנע ממצעד צבאי בירושלים, אולם היה ברור לכל חברי המועצה שלא ייתכן כי דווקא השנה, כשמלאו למדינה עשרים שנה וירושלים כולה היא חלק של ישראל, לא יתקיים המצעד לחגיגת יום העצמאות בעיר־הבירה שאוחדה עתה, כאלפיים שנה אחרי חורבן בית שני.

ממשלת ירדן אומנם דרשה במועצה שאם המצעד ייערך בירושלים יטילו סנקציות על ישראל. אפילו ברית המועצות הודיעה שהיא תצביע בעד הצעה זו, רק אם גם ארצות־הברית תצביע בעדה.

ארגוני־הטרור הערביים איימו בפעולות־טרור נגד המצעד אם הוא יתקיים בירושלים, אולם ממשלת ישראל ידעה שהיא יכולה לסמוך על משטרתה וכוחות־הביטחון שלה למנוע כל הפרעה בכוח.

ואומנם המצעד עבר בסדר מופתי, ללא הפרעה כלשהי, ונתגלה הפער העצום שבין התפארותן ודיבוריהן של כנופיות־הטרור ובין יכולתן הממשית.

זה היה המצעד הצבאי הגדול והמרשים ביותר בעשרים שנות המדינה.

המצעד החל ב־09:40 כאשר משמר נשיא המדינה ותזמורת צה"ל עלו על רחבת הטקס מול בימת הנשיא. משעות־הבוקר המוקדמות החל הקהל לנהור לאזור הבמות לאורך המסלול, שהיה עטור בדגלי הלאום. באזור הבמות הונפו גם דגלים בצבעי האותות שהעניק צה"ל למשתתפים בשלוש המערכות ההיסטוריות – במלחמת־הקוממיות לפני עשרים שנה, במערכת סיני לפני אחת־עשרה שנה ובמלחמת ששת הימים. "המצעד" החל באוויר. 300 מטוסים כיסו פני השמים. תחילה הופיעו מטוסים המיוצרים כולם בארץ. וראשונים מהם, חמישה מטוסי "פוגה מגיסטר", שהפריחו שובלי עשן בצבעי דגל הלאום – כחול ולבן. אחרי כן חלפו פוגות בשני מבנים נוספים: בצורת מגן־דוד ובמספר 20 – כשנות המדינה. מטוסי־סילון אלה הופעלו בהצלחה במלחמה במשימות קרביות כשהם חמושים במקלעים, פצצות ורקטות, והשמידו עשרות טנקים וכלי־רכב של האויב.

בעוד הפוגות חולפות מעל הבמות – עברו תחתיהן ביעף 48 מטוסי מיראז'. מטוסים אלה הפילו 11 מטוסי האויב במפגשי אוויר בשנה שקדמה למלחמת ששת הימים, ו־46 מטוסים –

בקרבות האוויר במלחמת ששת הימים. השלב הבא היה הופעת־הבכורה של מטוסי סקייהוק מתוצרת ארצות־הברית. במצעד הופיעו שמונה מטוסים מסוג זה.

אחריהם הופיעו 14 מפציצי "ווטור", 36 "אוראגאנים" – מטוסי־התקפה ותיקים ביותר בשירות חיל־האוויר שכבר השתתפו במערכת סיני והפילו מטוסי מיג 21; 24 "מיסטרים"; 19 מטוסי "סופר־מיסטר" – מטוס־קרב על־קולי ראשון של חיל־האוויר שלנו, שטייסיהם הפילו במלחמת ששת הימים מטוסי־קרב ומפציצים של האויב מדגם "מיג" ו"איליושין 14"; 6 מטוסי־תובלה גדולים בעלי ארבעה מנועים המתאימים להצנחת ציוד; 9 מטוסי דקוטה, המשמשים את חיל־האוויר מאז מלחמת־העצמאות ואשר הצניחו את הצנחנים בסיני בשנת 1956; 18 "נורדים" – מטוסי תובלה והצנחה; 7 הליקופטרים – המסוק הכבד ביותר, המסוגל לשאת 30 חיילים על ציודם; 13 הליקופטרים מסוג סיקורסקי – המעבירים את המלחמה בטרור לשטח האויב; 19 הליקופטרים "בל 205" – מסוקים חדשים בשירות חיל־האוויר שנרכשו לפני זמן לא רב מארצות־הברית. בסוף המסע האווירי הגדול הופיע לפתע בטיסה נמוכה מטוס מיג 21 – שהוטס לארץ לפני שנתיים על־ידי טייס נוצרי עיראקי – ועורר התלהבות גדולה בקרב הקהל.

אחרי תום המסע האווירי החל המצעד של כוחות־היבשה שנפתח על־ידי גוש של שוטרים צבאיים על אופנועים וג׳יפים, אחריהם באו טורי השריון ובראשם מפקדת הטור בשלושה טנקים, ואחריהם שריון מכל המינים, טנקים קלים מסוג "איי־אם־אקס", שרמנים, פטונים וסנטוריונים. אחריהם טור תותחנים עם תותחים מכל המינים. התרגשות רבה עורר טור "השלל" – כלי־הנשק שנפלו בידי צה"ל במלחמת ששת הימים, צבועים בצבע הנהוג בצבאות האוויר שמהם נלקחו: מצרים – צבע צהוב מדברי; סוריה – ירוק; ירדן – צהוב עם פסי־הסוואה ירוקים. השלל היה רובו תוצרת סובייטית. אחרי השלל בא הטור הרגלי, גוש צנחנים, גוש חיילות, הנדסה קרבית, גוש גדנ"עים, חיילי מיעוטים, נח"ל, משטרת ישראל ועוד.

המצעד עבר בסדר מופתי ואיש לא הרגיש בחסרון הנספחים הצבאיים הזרים שנעדרו הפעם מהמצעד.

נשיא המדינה, זלמן שזר, קיבל מברקי־ברכה לרגל יום העצמאות העשרים משלושים ואחד נשיאים, מלכים וראשי מדינות: נשיאי אוסטריה, איסלנד, ארצות־הברית, בוליביה, בורמה, מלכת בריטניה, נשיא גבון, נשיא דרום־אפריקה, מלכת הולנד ונשיאי הודו, וולטה עילית, דרום־וייטנאם, טורקיה, קיסר יפן, מלך לאוס, נסיך לוקסמבורג, המושל הכללי של מלטה, נשיא מקסיקו, מלך נפאל, נשיאי הפיליפינים, פינלנד, פרו, צ׳אד, קובה, נסיך קמבודיה, המושל הכללי של קנדה, נשיא שווייץ, מלך שבדיה, מלך תאילנד.

חגיגת עשרים שנות המדינה נסתיימה בישיבה מיוחדת של הכנסת שנתקיימה ביום ב׳ ח׳ באייר (6.5.1968).

יושב־ראש הכנסת, קדיש לוז, הזמין בשם חבריו בנשיאות הכנסת מכל הסיעות את ראש הממשלה הראשון בישראל להיות הנואם היחיד בישיבה חגיגית זו של הכנסת.

ד׳ בן־גוריון אמר:[1]

"כבוד יושב־ראש הכנסת, חברי הכנסת.

"יום ה׳ באייר תש"ח (14.5.1949), שבו הוכרז בתוקף זכותנו הטבעית וההיסטורית על הקמת

1 פה ניתנת רק תמצית הנאום

מדינת ישראל, הוא בלי ספק אחד הימים הדגולים והגדולים ביותר בתולדות עמנו, אולם הקמת המדינה היהודית לא התחילה ולא נסתיימה ביום ההוא. מדינת ישראל קמה בכוח המשולש: של חזון הגאולה שהנחילו לנו נביאי ישראל, של היוזמה היוצרת של חלוצי בניין הארץ במאה האחרונה ושל גבורת לוחמי ישראל בימינו. מדינתנו תתקיים ותקיים יעודה ההיסטורי **אם העם היהודי וממשלתו ידעו למשוך ולקלוט עלייה גדולה וגדֵלה ויתאמצו להיות עם סגולה.** בשני אלה תלוי ביטחוננו, קיומנו וייעודנו ההיסטורי.

"מאות שנים היה יהודי מתפלל שלוש פעמים ביום: 'תקע בשופר גדול לחירותנו ושא נס לקבץ גלויותינו, וקבצנו יחד מארבע כנפות הארץ לארצנו... ולירושלים עירך ברחמים תשוב... וכיסא דויד מהרה לתוכה תכין'.

"מאות בשנים לא נשמעה תפילתו, כל עוד לא הוצמד לתפילה מפעל הגשמה.

"במאה התשע־עשרה חל שינוי. האמנציפציה היהודית במערב־אירופה, שבאה בעקבות המהפכה הצרפתית, הולידה מצד אחד התבוללות בקרב חלק מהיהודי מערב־אירופה ומצד שני העמיקה ההכרה היהודית והעניקה תוקף מחודש לחזון הגאולה. הספרות העברית החדשה, ובה 'אהבת ציון' של אברהם מאפו, שהרעיפה על הקורא העברי רוח התנ"ך בזוהרו הקדום, התרעננות התפיסה המורשתית של טובי הרבנים כגון הרב אלקלעי, הרב קלישר, הרב מוהליבר ותלמידיהם, כל אלה פילסו במאה הי"ט נתיב חדש לחזון הגאולה המשיחית, עוררו אמונה בכוח היהודי לשנות ולעצב גורלו וגורל עמו בעצם ידיו, לבנות מחדש את ארצו, לדחוק את הקץ ולקרב הגאולה באמצעים טבעיים – בעלייה ובבניין, במאמץ התיישבותי להפריח שממות מולדתו העתיקה, ומתוך נבכי האומה זינק רצון רדום, רצון **חלוצי**, כושר־מעשה יוצר, המזקיק כל כוחות האדם להגשמת החזון, בלי להירתע מכל קושי, מכשול וסכנה.

"אמונה יוצרת זו הייתה בתחילה נחלת בודדים, אבל דוגמת החיים של המגשימים הראשונים הייתה מופת מחנך לעשרות, למאות ואחר כך לאלפים ולרבבות.

"הצעד הראשון בכיוון זה נעשה על־ידי יהודי ספרדי, יליד איטליה ואזרח כבוד של בריטניה, משה מונטיפיורי, שקנה בשנת 1856 הפרדס הראשון בקרבת יפו ללמד בני ישראל עבודת־אדמה. הגדילה לעשות החברה היהודית הצרפתית 'כל ישראל חברים' (Alliance israélite Universelle) שבנתה את בית הספר החקלאי הראשון בארץ־ישראל בשנת 1870 בשם מקווה־ישראל. בראש חברת 'כל ישראל חברים' עמד כְּרֶמיה, שר המשפטים בממשלתו של גמבטה. כרמיה כבר ציפה בשנות השישים למאה הי"ט לשיבת היהודים לארצם ולחידוש מדינתם, ושלח את קרל נטר לארץ לראות כיצד ייעשה הדבר. בהסבירו לחבריו מטרת בית הספר החקלאי אמר נטר: 'הנני נותן לפניכם תוכניתו של המוסד החדש, אשר בו תוכלו לחנך הדור הבא ולהרגילו לעבודת־אדמה; על־ידיו תכינו מקלט לאחינו אשר היום או מחר יהיו פליטי שנאת הגויים; על־ידיו תרכשו מחדש לאט־לאט את הארץ הקדושה, אשר עיני כל ישראל – הן מהדור הישן והן מהדור החדש – צופות אליה תמיד. ואתם, רבותי, אל יעלה מורא בלבבכם לאמור: איך נוכל לעשות את הדבר הגדול הזה? כי אם רק תשמיעו קול שופר גדול לאחינו המפוזרים בארצות העולם ונוכחתם כי המחר יפתור לנו חלומותינו של היום'.

"ובקול־קורא שפרסמה החברה לנדיבי עם לתמוך בבית הספר נאמר: 'ארץ קדושה היא ארץ אבותינו, ערש אמונתנו, נביאינו וחכמינו. הארץ הקדושה היא פורייה. עוד לא נידלדלו מקורותיה המלאים – לא יחסר רק לפתח את המקורות ולסקל את האבנים המכאיבות אותה, ולעבד ביד חרוצה את הארץ אשר לפנים הייתה מבורכת מאוד, ותשוב להיות ארץ מובטחת לנו'.

"זכתה ירושלים, ואחד מבניה, יואל משה סלומון, היה אחד מהשלושה שיזמו ובנו את הכפר העברי הראשון בארץ בדורותינו, את פתח־תקווה, בשנת 1878. שני חבריו למפעל חלוצי ראשוני זה היו יהושע שטאמפר ודויד מאיר גוטמן, שניהם מהונגריה. על שלושה אלה אמר יחיאל מיכל פינס: 'אלה שלושה דברים שפתח־תקווה נוצרה בהם: רעיון – יואל משה סלומון. כסף – דויד מאיר גוטמן, מרץ – יהושע שטאמפר. זהו החוט המשולש'.

"על החזון הממלכתי שהביאו אנשי ביל"ו לארץ יש לנו מכתב שנכתב שישים שנה לפני קום המדינה על־ידי איש ביל"ו, וקשה למצוא בכל הספרות הציונית הקלאסית תיאור קצר, קולע ונכון מדרכי קומה של מדינת ישראל כמו במכתב זה של איש ביל"ו שנכתב ביום 7 בנובמבר 1882 בעיר יפו. הכותב היה זאב דובנוב, אחיו של ההיסטוריון היהודי הרוסי שמעון דובנוב. המכתב נדפס במבוא של ספר זה, בעמוד 35. ממכתב זה ברור שהרעיונות המובעים בו לא היו רק רעיונות הכותב, אלא של כל חבריו שעלו איתו לארץ לעבוד במקווה־ישראל, וכבר אז ראו צורך לא רק בחקלאות ובתעשייה, אלא גם בנשק שאפשר יהיה להכריז כי העם היהודי הוא בעל ארצו הקדומה.

"בצורך זה ראו גם אנשי העלייה השנייה שיסדו את 'השומר' – שהיווה ראשיתו של צבא־הגנה לישראל 40 שנה לפני שניתנה פקודת צה"ל ב־26 במאי 1948, 12 יום אחרי הכרזת העצמאות.

"מדינת ישראל וכל אשר בה היא יצירת שבי־ציון, כלומר עולים שבאו לקומם שממות הארץ, והם שהכשירו יסוד המדינה, אם כי אין להתעלם מהעזר הרב שניתן למאמץ זה על־ידי יהדות התפוצה, עזר מוסרי, כלכלי ומדיני – ביניהם יש לציין שלושה אישים: אדמונד דה־רוטשילד, שבצדק קראו לו בשם אבי היישוב, ד"ר הרצל – אבי ההסתדרות הציונית; ד"ר ויצמן – אבי הצהרת בלפור.

"זהו אחד הפלאים בתולדות עמנו בדורות האחרונים, שיוזמי ההתיישבות החקלאית בארץ, במטרה ברורה לחדש עצמאות ישראל במולדתו הקדומה – כרמיה, נטר ורוטשילד, קמו בקרב יהדות צרפת, היהדות המתבוללת ביותר במאות התשע־עשרה והעשרים. ד"ר הרצל זכה להלהיב ולהעלות את העם היהודי בשתי מילים מקסימות שקרא למחברתו אשר פרסם בשנת 1896 – 'מדינת היהודים'. וד"ר ויצמן זכה להשיג בשנת 1917 הצהרת בלפור שהכירה בפעם הראשונה בשנת 1917, בשם מעצמה עולמית גדולה, בזכות העם היהודי לחדש מולדתו בארץ האבות שלו, ושהביאה לידי הכרת חבר הלאומים 'בקשר ההיסטורי שבין העם היהודי וארץ־ישראל וזכותו לכונן מחדש ביתו הלאומי בארץ זו'.

"ד"ר הרצל לא הספיק לעשות דבר חשוב בארץ־ישראל בשנות פעילותו הציונית המעטות – משנת 1897 עד 1904, אולם הוא יצר את ההסתדרות הציונית הלאומית והפעיל העם היהודי כגורם מדיני בין־לאומי. ד"ר ויצמן השקיע הרבה כוחות בהגדלת המפעל ההתיישבותי בארץ והיה המנהיג הציוני הראשון שעלה בעצמו לארץ בלי כל אונס חיצוני. אבל עד השתלטות היטלר בשנת 1933 והסכנה שהייתה צפויה משלטון זה ליהדות העולמית לא החשיב ד"ר ויצמן דבר העלייה ההמונית לפי ערכה. בקונגרס הציוני בשנת 1931 הצביע רוב הקונגרס נגד בחירת ויצמן לנשיאות, באשר בשיחה עם עיתונאי אחד אמר שאין צורך ברוב יהודי בארץ־ישראל.

"בשנת 1933 הייתה סיעת הפועלים הגדולה ביותר בקונגרס ונבחרה הנהלה שרובה נציגי תנועת הפועלים: אליעזר קפלן, משה שרת והדובר אליכם (ד' בן־גוריון). בוועידת ההסתדרות שנתכנסה אחרי הקונגרס הזה הסברתי מדוע אני רואה בעלייה המשימה המרכזית של התנועה הציונית. אמרתי:

"'האסון שקרה את היהדות הגרמנית אינו מצטמצם בתחומי גרמניה בלבד. שלטונו של היטלר מעמיד בסכנה את העם היהודי כולו, ולא את העם היהודי בלבד. משטר היטלר אינו יכול להתקיים זמן רב בלי מלחמה, בלי מלחמת־נקם נגד צרפת, פולין, צ'כיה ושאר הארצות השכנות, ששבטי גרמניה נחתים שם, או נגד רוסיה הסובייטית רחבת־הידיים. גרמניה לא תצא היום למלחמה, כי אינה מוכנה עדיין לכך, אולם היא מתכוננת ליום מחר. אין אני רוצה לנבא עתידות, אבל במידה שיש לראות את הנולד אין ספק שאנו עומדים עכשיו לפני סכנת מלחמה, לא פחות מאשר לפני 1914, והמלחמה אשר תפרוץ הפעם, אם תפרוץ, תעלה בחורבנה ובמוראותיה על מלחמת־העולם האחרונה.

"'אין העם היהודי גורם עולמי שיש בידו למנוע ולעכב סכנה זו, או להחלישה ולצמצמה, אבל יש פינה אחת בעולם שבה אנו מהווים גורם עיקרי, אם כי לא מכריע עדיין, ופינה זו מתנה את כל עתידנו הלאומי בתור אומה. מה יהיה כוחנו ומשקלנו בפינה זו ביום־הדין האיום, כשיפרוץ בעולם האסון הגדול? מי יודע, אולי רק ארבע או חמש שנים (אם לא פחות) עומדות בינינו ובין היום הנורא ההוא. בתקופה זו עלינו להכפיל את מספרנו, כי גודלו של היישוב ביום ההוא יקבע אולי את גורל עתידנו ביום ההכרעה.

"'זהו אחד הטעמים מדוע אנו צריכים לראות את משימת העלייה במרכז שאלותינו'.

"יצאתי ללונדון לשיחות עם שר־המושבות, קונליף ליסטר, בשאלת העלייה ועם אישי־מדינה אחרים, ונעזרתי הרבה בשיחות אלה על־ידי ד"ר ויצמן, אם כי הוא היה אז איש פרטי (הנשיא, כידוע, היה אז נ' סוקולוב). בשלוש השנים, מ־1933 עד 1935 ועד בכלל, עלו לארץ קרוב ל־140,000 יהודים, ובפגישה שהייתה לנו באותה שנה עם הנציב ווקופ בלונדון, אמר לנו שאין זה מקסימום. אולם מלחמת מוסוליני באביסיניה גרמה לפרעות בארץ בשנת 1936, והפרעות נמשכו עד 1939, ואז הופיע הספר הלבן של צ'מברליין־מקדונלד, שביטל למעשה את הצהרת בלפור והתכחש להתחייבויות המנדט והבטיח להקים בעוד 10 שנים מדינה פלשתינאית, שבה נידונו היהודים להישאר במיעוט נצחי. חודשים אחדים אחרי הופעת הספר הלבן פרצה מלחמת־העולם השנייה בהתקפת גרמניה על פולין. בשלושה בספטמבר 1939 הכריזה בריטניה מלחמה על גרמניה.

"כיושב־ראש ההנהלה הציונית כינסתי ביום 8 בספטמבר את ראשי ההגנה ואמרתי להם: 'עם הכרזת המלחמה על היטלר נשתנה המצב האובייקטיבי. כוחם של הערבים להזיק לא חדל גם עכשיו, אולם בנסיבות החדשות פתח ערכו. לעומת זאת עלול לעולת כוחנו החיובי. וכוחנו החיובי הוא בשניים: 1. היישוב בארץ – חצי מיליון יהודים בעלי תרבות, רבי יכולת יוצרת ולוחמת, הם כמות בלתי־מבוטלת בחלק של העולם; 2. היהדות העולמית, ובייחוד היהדות האמריקנית. יודעת אנגליה שאמריקה אולי מחזיקה המפתח לניצחון גוג־מגוג זה; היהודים באמריקה הם אומנם רק 3% מהאוכלוסין, אבל משקלם והשפעתם בחיים המדיניים גדולים פי כמה מיחסם הכמותי.

"'ובעומדנו עכשיו על סף המלחמה עלינו להבהיר לעצמנו המטרה לה נשאף, והמטרה היא שתים: 1. עלינו לחתור לקראת ביצועה של עובדה, עובדה של מדינה יהודית; 2. הדבר השני שהמלחמה מטילה עלינו היא הקמת צבא יהודי'.

"ואומנם, יהדות אמריקה לא הכזיבה. בשתי השנים הראשונות למלחמה שהיתי הרבה זמן באמריקה. במאי 1942 נתכנסו כל המפלגות והארגונים הציוניים בפעם הראשונה לוועידה מאוחדת, וקיבלו החלטת בילטמור הידועה, על שם המלון שבו נתכנסה הוועידה. הוועידה דרשה שלושה דברים: א. לפתוח שערי ארץ־ישראל לעלייה יהודית; ב. למסור לסוכנות היהודית השלטון על העלייה; ג. לכונן את ארץ־ישראל כקומונוולת' יהודית מעורה במבנה הדמוקרטי של העולם.

"תוכנית זו נתקבלה בוועידה פה אחד, ורק נציג השומר הצעיר נמנע מהצבעה. בשובי מאמריקה הבאתי תוכנית זו להנהלה הציונית בירושלים, והיא אישרה תוכנית זו פה אחד. ב־16 באוקטובר 1942 הגשתי בשם ההנהלה תוכנית זו לוועד הפועל הציוני, והוא אישר אותה ברוב של 22 קולות נגד 3 (2 השומר הצעיר, ואחד – של עולה גרמניה) וכך נעשתה תוכנית זו לתוכנית הרשמית של התנועה הציונית העולמית.

"תוך כדי המלחמה סירבה ממשלת צ'רצ'יל – שהייתה אוהדת לציונות – לעשות שינוי כלשהו בספר הלבן, כי הוא ראה התפקיד הראשי במלחמה – מיגור השלטון הנאצי. אולם הוא היה בעד מדינה יהודית שתוקם מיד לאחר גמר המלחמה.

"בגמר המלחמה נתקיימו בחירות באנגליה ומפלגת העבודה קיבלה רוב מוחלט, והוקמה על־ידי אטלי ממשלת פועלים, וארנסט בווין כשר החוץ. מפלגת העבודה הבריטית החליטה בוועידתה בשנת 1944, שאחרי המלחמה צריכה לקום מדינה יהודית בכל ארץ־ישראל, ויש להעביר ערביי ארץ־ישראל לארצות ערב, דבר שהתנועה הציונית לא הציעה אף פעם. אבל אטלי ובווין התכחשו לעמדת מפלגתם, ולאחר שבווין, בשיחות עם היהודים והערבים, לא יכול היה להגיע לידי הסכם לא עם היהודים ולא עם הערבים, הודיע ב־19 בפברואר 1947 כי ממשלתו מחליטה למסור בעיית ארץ־ישראל לארגון האו"ם שנוסד בשנת 1945.

"במאי 1947 נתקיים בעצרת האו"ם דיון על ארץ־ישראל, ונציג רוסיה הסובייטית, אנדרי גרומיקו, הפתיע את כל העולם בדרישתו להקים מדינה יהודית בחלק של ארץ־ישראל. בשבילי לא הייתה זו הפתעה, כי עוד לפני כך נודע לי מפי מקורבי הנשיא רוזוולט, כי בפגישה עם סטלין הביע הרודן הסובייטי דעתו כי יש להקים מדינה יהודית בארץ־ישראל. מה שקרה אחרי כך ידוע. הרוב של ועדת האו"ם שנשלחה לארץ הציע חלוקה והקמת מדינה יהודית בחלק המערבי, וביום 29 בנובמבר 1947 הצביעו יותר משני שלישים, ובראשם רוסיה ואמריקה, בעד הצעת רוב הוועדה, וביום ה' באייר תש"ח הוכרז על מדינה יהודית, במוזיאון בתל אביב, כי הדרך לירושלים הייתה סגורה על־ידי הערבים. בו ביום נתקבלה הכרת הנשיא טרומן במדינה החדשה דה־פקטו, וכעבור שני ימים הכירה ברית המועצות במדינת ישראל דה־יורה.

"מדינת ישראל היא יחידה במינה מבחינת התהוותה ומקומה בעולם. בתולדות העמים אין עוד מדינה שנחרבה לפני כאלפיים שנה, עמה פוזר בכל העולם, ואחרי עשרות יובלות שב וחידש מדינתו במולדתו העתיקה. אין עוד מדינה חדשה בעולם שביום קומה פלשו אליה כל שכניה על מנת להשמידה, והמדינה המחודשת הביסה כל אויביה, אם כי עמה היה רק אחד מול ארבעים של התוקפים אותה. סכנת ההשמדה מצד השכנים לא סרה מעליה כל שנות קיומה ולא תסור מעליה כה מהר, אם כי בעשרים שנים אלה הביסה שלוש פעמים את אויביה בעומדה מעטים מול מרובים. הניצחון המזהיר והמופלא ביותר שנחל צבא־הגנה לישראל במלחמת ששת הימים לפני אחד־עשר חודש הוכיח שוב, שלאו דווקא הכמות מכרעת. אבל שום בר־דעת לא יאמר בבטחה כי זה היה הקרב האחרון, וידוע כי רק בקרב אחרון ייתכן ניצחון מכריע וסופי. האמת המרה היא כי אם צבאות ערב ינצחו אותנו, חלילה, רק פעם אחת – במלחמה החמישית או העשירית – עלול זה להיות ניצחון סופי, כי פני שליטי ערב – להשמדתנו כליל, כמעשה היטלר. זהו גורלה של מדינת ישראל, וגורל זה מצווה על ישראל שתיים אלה: משיכת עלייה גדולה וגדֵלה וקליטתה, ולהיות עם סגולה. רק בשניים אלה יִכּוֹן ביטחון ישראל, ורק בשניים אלה תקיים מדינתו ייעודה ההיסטורי.

"בימי המנדט הבריטי, שנמשכו כשלושים שנה, עלו ארצה כ־452,000 יהודים. לסוכנות היהודית (זה היה השם הרשמי של ההנהלה הציונית) היה אז לפי המנדט מעמד בין־לאומי מוכר,

והיא טיפלה בעלייה יהודית. הממשלה המנדטורית התייחסה רק בזמנים מסוימים בחיוב לעלייה יהודית, רוב הזמן הייתה אדישה או עוינת, ורק ההנהלה הציונית יכלה לטפל בעלייה ובעולים. אולם משקמה המדינה היהודית הייתה חובה היסטורית להעביר הטיפול בעולים לעם בישראל ולממשלה היהודית, כי קליטת עלייה תלויה בעם ובממשלתו, אולם מתוך אינרציה הוסיפה הסוכנות היהודית לטפל בעלייה, כי רוב חברי הממשלה הוסיפו לחיות בעבר, ואחדים מהם חששו שהעברת הטיפול בעלייה לממשלה תחליף את התנועה הציונית בעולם, ולא העריכה את העובדה כי אחרי קום המדינה נהפך כמעט כל העם היהודי, פרט למיעוט קטן בשמאל ובימין, לידיד נאמן של המדינה היהודית וגם הציונים לא היו יותר מ'ידידי' המדינה – כי לא ראו חובה לעצמם לעלות לארץ, ורוב העולים לא היו כלל ציונים.

"מדינת ישראל לא קמה בכוח החלטת האו"ם ב־29 בנובמבר 1947, כי שליטי ערב שכנינו הודיעו שהם אינם מקבלים את ההחלטה ויבטלו אותה בכוח הזרוע ויזרקו היהודים לים, ואומנם עמדו הפעם בדיבורם ושמונה שעות אחרי חידוש המדינה היהודית, בצאת הנציב הבריטי מהארץ, פלשו צבאות ערב להשמידנו – ואף מדינה אחת לא נקפה אצבע להצלתנו, ורק גבורת צה"ל הפכה את ישראל למדינה יהודית.

"ישראל, אחרי מלחמת ששת הימים, זקוקה לעלייה יותר מאשר לפני המלחמה, כי ניצחוננו המופלא, שעורר התלהבות עצומה ביהדות התפוצה והשתוממות בכל העולם, הגביר רגשות השנאה והנקמה בקרב שליטי ערב ושמענו נאומו של נשיא מצרים, גמאל עבדול נאצר, ביום 9.6.1967, לאחר מפלת צבא מצרים, כי 'יהיו הנסיבות אשר יהיו וייארך הזמן כאשר ייארך, הרי הכוחות העצמיים של הערבים גדולים יותר ומסוגלים יותר לפעולה' – ויום הנקם בישראל בוא יבוא כשיחוסל האימפריאליזם בעולם הערבי וישראל תישאר רק בכוחותיה היא.

"דרושה עלייה שתגביר כוחנו ויכולתנו, ועלייה תיתכן, ותיתכן עלייה גדולה וגדֵלה, אם טובי האינטליגנציה הישראלית יביאו לאינטליגנציה היהודית הגדולה באמריקה ובמערב־אירופה את המאור הגדול, היהודי והכלל־אנושי, הבוקע ממפעלנו בארץ. ויש אליטה יהודית בארצות־הברית ובארצות אחרות, היודעת להעריך מאור זה ותימשך אליו להשתתף ביצירתו, ותהיה דרושה עזרת העם והממשלה בישראל לסייע לקליטתם בארץ ולהצטרף למפעלים בהם ימצאו גם סיפוק רוחני וגם סיפוק מעשי; וכך יעשו הטובים שבבעלי התעשייה היהודית בארץ לאליטה שבקרב בעלי התעשייה בארצות הרווחה, ויסייעו בידם להשתתף במפעלי־היצירה הכלכליים שהולכים ונוצרים בארץ; וכך יביא הנוער החלוצי בארץ לטובי הנוער היהודי בארצות הרווחה בשורת היצירה החברתית שמתרחבת בארץ שאין דוגמתה בשום מקום בעולם – והנוער היהודי המעולה יימשך לארץ כאשר נמשכו אליה אנשי העלייה הראשונה, השנייה והשלישית, לא משום שהיה נדמה להם שרמת־החיים בארץ יותר גבוהה, אלא מפני שהביא אותם חזון, ויש צמאי־חזון גם בקרב יהדות אמריקה ומערב־אירופה ועם הקמת המדינה נולד כוח מושך נוסף לארץ – כוח העצמאות הממלכתית היהודית.

"ברור שלא כל יהדות ארצות־הרווחה תעלה ארצה; יעלה מיעוט, אבל המיעוט שייקלט וימצא סיפוקו הרוחני בארץ – הוא יהווה כוח מושך נוסף לחבריו ולקרוביו.

"אבל זה לא ייעשה אם הממשלה כולה וראש הממשלה בראשה לא יראו תפקידם הראשי והחיוני ביותר של מדינת ישראל והעם בישראל – משיכת עולים וקליטתם. כי עלייה אינה מסתיימת בכניסה לארץ היעודה אלא בקליטתה, וקליטה זו לא תובטח בלי התמסרותה השלמה של הממשלה.

"אולם עלינו לדעת כי העלייה בלבדה, גם אם תגדל ותיעצם, לא תפתור כל בעיותינו, וקודם כול – אף לא בעיית ביטחוננו. אין לנו כל אפשרות להשתוות במספרינו לשכנינו. אין אפילו כל אפשרות למנוע גידול הפער הכמותי שבינינו ובין שכנינו. לפני עשרים שנה, בימי מלחמת־העצמאות, מנתה מצרים 15,000,000–16,000,000. היא מונה עכשיו 30,000,000. כל עמי ערב מונים עכשיו כ־100,000,000 נפש.

"איש מאיתנו אינו יודע מה חושבים עלינו מאה מיליונים אלה, כי בארצות ערב, פרט אולי ללבנון, אין לעמי ערב חירות המחשבה והדיבור, ואנחנו שומעים רק דברי השליטים ומשרתיהם. ודברי השליטים הולכים ומחמירים משנה לשנה, ואין אלה רק דברים בעלמא. לאחר שמערכת סיני בשנת 1956 הבטיחה לנו למעלה מעשר שנים חופש שייט במצרי אילת – בא שליט מצרים וניסה שוב, לא בלי עזרת המזכיר הכללי של או"ם, לסגור המצרים, בדעתו היטב מה יהיו תוצאות ההתגרות הזאת. מלחמת ששת הימים הוכיחה לעולם כולו את עדיפותנו הצבאית, אבל הסתכלותנו הפקוחה ביחסי עמים אומרת לנו שעדיפותנו במערכה הצבאית גדולה בהרבה מאוד מעדיפותנו במערכה המדינית הבין־לאומית וחולשת עמדה בין־לאומית עלולה לפגוע קשה, ולפעמים באופן מסוכן, ביכולתנו הצבאית. ומאז קמה המדינה העברית לא הייתה חולשתנו הבין־לאומית בולטת כמו בשנים האחרונות. במלחמת־העצמאות לפני עשרים שנה עמדה ברית המועצות בתוקף רב ובעקשנות לימיננו והודות לכך רכשנו ציוד צבאי בצ'כוסלובקיה שהבטיח לנו הניצחון. סיפרתי בכנסת בשנת 1956, לפני מערכת סיני, מהי העזרה בנשק שקיבלנו אז מצרפת, וידוע היטב התפקיד שמילא נשק זה גם במלחמת ששת הימים.

"גם שוטנינו המרים ביותר יודעים שצבאנו עולה על כל צבאות ערב, אבל גם הצבא המעולה ביותר – וספק אם יש בעולם צבא העולה בטיבו, בכושרו ובמסירותו על צה"ל – אינו יכול להילחם בידיים ריקות, ואנו עדיין רחוקים מהאפשרות ליצור בעצמנו כל הציוד הצבאי הדרוש למען הגנתנו. אנו זקוקים, אולי יותר מאחרים, לידידים נאמנים. אנחנו יודעים היטב בכוח מה רוכשים שכנינו ידידים במזרח ובמערב. יש להם חמישה־עשר קולות באו"ם, וכמעט תמיד יושב ערבי אחד לפחות במועצת הביטחון. יש להם שווקים גדולים פי כמה מאלה של ישראל; יש להם אוצרות נפט, אולי הגדולים ביותר בעולם. בכל הדברים האלה לא נוכל להתחרות עם אויבינו. ואם למרות כל אלה רכשנו לעצמנו ידידים בעולם, כמעט בכל היבשות, הרי זה אך ורק משום **יתרוננו הרוחני**. ונפלא הדבר שעוד בימי־קדם עמד גדול נביאינו על אמת עמוקה זו. ורק מפני שקיבלנו את תורתו שמרנו על קיומנו בתנאים ששום עם אחר לא עמד בהם. משה רבנו אמר שני דברים, שאמיתם היום אינה פחותה מזו שלפני שלושת אלפים ושלוש מאות שנה. גדול נביאינו אמר: **'אתם המעט מכול העמים'**, והוא גם אמר: 'והייתם לי סגולה מכול העמים' (שמות יט, 5), והוא חזר על כך: 'בך בחר ה' אלוהיך להיות לו לעם סגולה מכל העמים אשר על פני האדמה' (דברים ז, 6).

"גם בקרב עם סגולה ייתכנו אנשים ריקים, אוהבי־בצע, רודפי־כבוד, מתעתעים ורמאים. אבל אין אלה פוגעים בעם אם הוא ביסודו עם סגולה, כמו שהיינו כמעט בכל הדורות. מדינת ישראל לא הייתה קמה אילו לא היינו עם סגולה, כי אין דוגמה אחת בהיסטוריה האנושית, שעם מנותק מאות שנים ממולדתו, מפוזר בין גויים עוינים – שומר אלפיים שנה על צביונו, ייחודו, ייעודו וחוזר למולדת אחרי ניתוק של כאלפיים שנה. ואם צבאנו ניצח שלוש פעמים – אין זאת אלא באשר הוא צבא־סגולה, ורק עם סגולה יכול להוליד צבא־סגולה, ולנחול כבוד עמים השונים ממנו בגזע, במסורת ובאמונה.

"כשהגיש שר הביטחון הראשון במדינת ישראל ביום 15.8.1949 בכנסת חוק שירות הביטחון

אמר בין שאר דבריו: 'צורכי הביטחון שלנו לא יבואו על סיפוקם אם הצבא שלנו לא ייהפך לבית־יוצר של נוער חלוצי לוחם, **כי לנו דרוש היתרון הרוחני יותר מאשר לכל צבא בעולם, כי אנו מעטים**. רק בהעלאת יתרוננו המוסרי והאינטלקטואלי לשיא יכולתו ימצא צבאנו את ייעודו בקיום ביטחון המדינה'.

"שמונה חודשים אחרי קום המדינה ושבוע אחרי תום הקרבות במלחמת־העצמאות כינס ראש הממשלה הזמנית, שהיה גם שר הביטחון כל עוד היה ראש ממשלה, אנשי־רוח, סופרים, מורים, ואנשי־מדע לשיחה ואמר להם: 'עוד הרבה שנים נצטרך להקדיש מיטב מאמצינו ואמצעינו למען קיים ביטחונה של ישראל. ברם הביטחון הוא רק תנאי לקיומנו ולעצמאותנו. למדינת ישראל יש עוד יסוד מיוחד: גאולת עם ישראל, קיבוץ גלויות. אנו מעטים, עם יחיד במינו, מפוזר בכל קצווי תבל, המדבר בלשונות רבות, חניך תרבויות זרות, נפרד לעדות ושבטים שונים. את כל הציבור הרב והמנומר הזה מוטל עלינו להתיך מחדש, לצקת אותו בדפוס של אומה מחודשת. ועלינו לעשות בזמן קצר מלאכה שלא עשינו מעולם, ומלאכה שלא נעשתה על־ידי שום עם אחר. המלאכה הזאת תיעשה רק בתנאי אחד: **אם נצליח לגייס גיוס מלא את היתרון האחד שיש לנו – היתרון המוסרי והאינטלקטואלי של העם היהודי** – כי שׂומה על מדינת ישראל להיות מדינה למופת'.

"וגם אם נצליח להעלות עוד כמה מיליונים יהודים – ואני בטוח שאפשר לעשות זאת אם העם וממשלתו יתמסרו לכך בכל ליבם ונפשם – לא נשתווה בכמותנו לשכנינו. אבל כמותנו הפחותה תבוטל על־ידי איכותנו המשוכללת והמשובחת. וכשם שטיבו של הצבא תלוי בטיב מפקדיו ומאַמניו, כך איכותו המשובחת של העם תלויה בדוגמה של מנהיגיו, וכל זמן שראשי העם ומדריכיו יהיו בחייהם ובמעשיהם 'הולכי תמים ופועלי צדק ודברי אמת בלבבם ובפיהם', כפי שנאמר בספר תהלים, נוכל לבטוח בעמנו שיהיה עם סגולה גם בעתיד, ובקסמו זה ימשוך אליו מכל התפוצה טובי בני עמו, מארצות רווחה לא פחות מאשר מארצות מצוקה, וירכוש ידידות עמים בכל רחבי תבל – ולכן עתידנו מחייב שני דברים: **עלייה גדולה וגדלה והיותנו לעם סגולה**".

אחרי נאומו של ד' בן־גוריון סגר היושב־ראש ישיבת הכנסת שנועדה לחוג שנת העשרים למדינת ישראל.

סיכומים

מכול המשימות אשר הוטלו על מדינת ישראל בעשרים השנים הראשונות – המשימה הקשה והמוצלחת ביותר הייתה הקמת צה"ל. כשם שהמדינה לא הוקמה ב־14 במאי 1948 ביום הכרזת העצמאות, כך גם צבא־הגנה לישראל לא אורגן ביום 26 במאי 1948, ביום הוצאת הפקודה של ארגון צה"ל. מניחי היסודות הראשונים למדינה בשלושים השנים האחרונות למאה התשע־עשרה היו גם הראשונים שהוטל עליהם לדאוג בעצמם להגנת חייהם כבודם ורכושם. המשטר העות'מני במאה התשע־עשרה היה מעורער, מסואב וחסר־אונים, וברוב חלקי האימפריה העות'מנית השתררה אנרכיה, וכל ישוב בארץ־ישראל, יהודי או ערבי לא היה בטוח בחייו ולא היה יכול להסתמך על השלטון העות'מני, ועם בוא העלייה השנייה, בתחילת המאה העשרים, הוקם הארגון הראשון של כוח יהודי מזוין בשם "השומר" על־ידי ישראל שוחט וחבריו. וזה היה הגרעין הראשון של צה"ל – חמישים שנה לפני קום מדינת ישראל. "השומר" הציג לעצמו תפקיד כפול: להגן בכוח יהודי על שלום הכפרים היהודיים הבודדים, ולטפח יחסי־ידידות עם השכנים הערבים, והוא הצליח בשניהם.

אנשי "העלייה הראשונה" – ממייסדי מקווה־ישראל (בשנת 1870) ומייסדי פתח־תקווה (בשנת 1878) ועד מייסדי מטולה (בשנת 1896), כבר הראו דוגמה של הגנה עצמית, אולם אלה היו מעשי־גבורה של יהודים אמיצי־לב, כאשר ציין יצחק בן־צבי בפתיחה לספר "השומר", "ולא הגיעו לידי **ארגון ציבורי קיים ומתמיד**; 'השומר' נועד מתחילת ברייתו להיות איגוד קבוע וקיים. תפקידו, אשר קיבל מגרעינו הראשון ('בר־גיורא'), היה להגן על היישוב היהודי, על הרכוש והנפש בכל מקום ובכל עת, לא על שכונה אחת בלבד, לא על כפר אחד, אלא על היישוב כולו; וכל חבר התחייב לתת לזה כל כוחו וחייו. התגייסות לכל החיים – זו הייתה מטרתו וזה היה תפקידו של 'השומר'. מעטים היו חברי 'השומר' במספרם, ואף זמן פעולתו קצר – כשלוש־עשרה שנה, מחורף תרס"ז ועד אביב תר"פ. אולם בתקופה קצרה זו הספיק לבצע מפעל שהטביע חותמו על דורו ועל הדור שלאחריו, על מגיני תל־חי ועל מפעל ההגנה שבימי העלייה השלישית ועל הדור הצעיר שהשתתף במלחמת־העולם השנייה ובמלחמת־העצמאות להקמת המדינה".[1]

לא קל היה המעבר מ"השומר" ל"הגנה", כשם שלא היה קל המעבר מה"הגנה" לצבא ההגנה לישראל, אולם ה"הגנה" טיפחה יחידות שעלו בכושרן, באימונן, וברוחן על "השומר". אם כי לכמה מזקני "השומר" לא היה נראה שמשהו יוכל לעלות בטיבו על "השומר".

כמו כן היה נראה לכמה מחסידי ה"הגנה" וותיקיה, שלא ייתכן דבר חשוב ומעולה מהיחידות המעולות שב"הגנה", והיחידה המעולה – גם בידיעותיה וגם במסירותה וגם ברוחה, הייתה בלי ספק יחידת **פלמ"ח**. הקשיים שנתגלו בארגון צה"ל, שהיה חייב להיות כפוף כולו אך ורק לרשות אחת – לרשות ממשלת ישראל – היו מרובים וקשים מהקשיים שנתגלו בארגון ה"הגנה" והדרכת פעולתה. כל המפלגות בישראל, מהימין הקיצוני עד השמאל הקיצוני, חתמו בלב שלם

1 "פתיחה" לספר השומר מאת יצחק בן־צבי, תשי"ז

על הכרזת העצמאות. פקודת צבא־הגנה לישראל, האומרת: "מוקם בזה צבא־הגנה לישראל מורכב מחילות־יבשה, מחיל־ים ומחיל־אוויר. אסור להקים כל כוח מזוין מחוץ לצה"ל. שר הביטחון ממונה על ביצוע חוקה זו" – נתקבלה פה אחד בממשלה הזמנית, אולם לא רק ארגוני הפורשים, שלפני הכרזת המדינה הודיעו שעם קום המדינה יתחסלו, לא קיבלו על עצמם זמן לא מעט אחרי הקמת המדינה את סמכותה הממלכתית של המדינה, אלא גם מפלגה שהיו לה שני חברים בממשלה (מפ"ם) ערערו בפני הוועד הפועל של ההסתדרות העובדים בענייני סדרי הצבא, ואחד ממפקדי פלמ"ח נתן הוראה לכל היחידות של פלמ"ח שלא יקבלו שום פקודה אם אינה באה ממטה הפלמ"ח. מובן שהוא נאלץ לבטל הוראה זו.

צה"ל התגבר על ירושה אומללה של עם ללא עצמאות קרוב לאלפיים שנה, וללא אחריות ממלכתית. והעולם כולו יודע עכשיו שאין צבא יותר ממושמע, מלוכד, גיבור־מלחמה ואוהב־שלום מצה"ל. במגמה זו אורגן וחונך צבא־הגנה לישראל מראשיתו, בהדרכתם המנוסה ורבת־הכישרון של הרמטכ"לים יעקב דורי, יגאל ידין, מרדכי מקלף, משה דיין, חיים לסקוב, צבי צור, יצחק רבין, חיים בר־לב ועוזריהם המחוננים והנאמנים בכל הדרגות, שהם תפארת הנוער הישראלי.

המטרה העיקרית והגדולה שהציגה לה מדינת ישראל – קיבוץ גלויות, מורשת האמונה והתוחלת בת אלפי שנים של נביאי ישראל ומוריו – רחוקה עדיין מהגשמתה. "תוכנית פיתוח וקליטה לארבע שנים שתהא מכוונת להכפלת היישוב במדינה על־ידי עלייה המונית", שקבעה הממשלה הנבחרת הראשונה, בהתייצבה לכנסת ביום ז' באדר תש"ט (8.3.1949), חודשיים אחר סיום מלחמת־העצמאות, נתקיימה אומנם במלואה ובעודף לא קטן. בארבע השנים הראשונות עלו ארצה 683,458, ומריבוי טבעי נוספו עוד 88,400 – הרי גידול של 771,858. ביום הקמת המדינה היו בארץ 650,000 יהודים. כעבור ארבע שנים מנתה המדינה 1,404,000 יהודים, יותר מכפליים. ארצות־הברית של אמריקה, שכוח קליטתה היה עצום פי כמה מזה של ישראל, לא הכפילה יישובה גם לאחר עשרים שנות עצמאותה הראשונות. החשש של חברים בודדים בממשלה הזמנית של ישראל, כי עלייה בלתי מוגבלת עלולה להרוס את המדינה הצעירה, ומשום כך דרשו להתיר רק עלייה סלקטיבית, לא הרתיע את רוב הממשלה. ואומנם בארבע שנות העלייה הגדולה וכן כמה שנים אחריה היה הכרח להשליט במדינה משטר של צנע, והעלייה נקלטה מתוך מאמצים קשים, אבל אף באחת משש־עשרה השנים שלאחר ארבע השנים הראשונות, לא זכינו עוד לעלייה כמו בארבע השנים האחרונות. שנת השיא לאחר ארבע השנים הראשונות הייתה שנת 1957 – לאחר מלחמת סיני – כשעלו 69,733. שנת השפל הייתה שנת 1953 – כשעלו רק 10,347.

לא כל העולים נשארו בארץ. במשך עשרים השנים יצאו מהארץ גם תושבים ותיקים. לא כולם הצהירו בשעת יציאתם שהם עוזבים את הארץ, מספר היורדים המצהירים משנת 1949 ועד סוף 1967 הוא 99,130.

לפי הערכת המחלקה הסטטיסטית מספר היורדים במשך עשרים השנים הוא כמעט כפליים ממספר המצהירים – 183,728.

ואלה הם המספרים של העולים, היורדים המצהירים, אומדן היורדים והריבוי הטבעי בקרב היהודים במשך עשרים השנים האלה.

שנה	עולים	ריבוי טבעי	יורדים מצהירים	אומדן היורדים
1948	101,076			1,145
1949	239,076		3,259	7,407
1950	169,405		4,313	9,466
1951	173,901	34,762	7,647	10,476
1952	23,375	35,345	11,128	13,500
1953	10,347	35,085	8,644	13,000
1954	17,471	31,411	5,774	7,500
1955	36,303	33,370	3,922	6,400
1956	54,929	33,135	6,245	11,400
1957	69,733	34,137	6,411	11,400
1958	25,919	32,845	7,724	11,700
1959	22,983	33,993	7,095	9,750
1960	23,487	34,577	7,206	8,860
1961	46,571	32,697	4,090	7,330
1962	59,473	33,195	3,698	7,644
1963	62,156	33,647	2,678	10,866
1964	52,456	35,435	2,151	9,121
1965	28,456	36,840	1,878	7,941
1966	13,451	37,280	2,195	7,793
1967	16,454	35,280	2,772	10,539

ארבעת החוקים העיקריים שתוקנו בשנים הראשונות לקיום המדינה: חוק שירות הביטחון מיום 8.9.1949, חוק השבות מיום 5.7.1950, חוק לימוד־חובה מיום 12.9.1949, שהושלם אחר כך (ביום 12.8.1953 בחוק חינוך ממלכתי וחוק שוויון־זכויות האישה מיום 18.6.1951, קבעו במידה רבה צביונה וייעודה של המדינה.

חוק שירות הביטחון קבע אופיו ורוחו של צה"ל. חוק השבות קבע ייעודה ההיסטורי של מדינת ישראל – ייעוד קיבוץ גלויות. הוא קובע שלא המדינה מַקנה ליהודי התפוצה זכות להתיישב בארץ, אלא זכות זו טבועה בכל יהודי באשר הוא יהודי, אם רק יש ברצונו להצטרף ליישובה של הארץ. זכות זו קדמה להקמת המדינה, והיא־היא שבנתה וחידשה אותה. חוק חינוך־חובה בא להבטיח חינוך־חובה חינם לכל ילד וילדה בישראל מגיל שש עד ארבע־עשרה, בלי הבדל מין, דת ולאום. חוק זה הושלם אחר כך בחוק חינוך ממלכתי, שבא לעצב את דמות העם, בקביעת המגמה היסודית של החינוך בישראל. סעיף 2 של חוק חינוך ממלכתי אומר: "מטרת החינוך הממלכתי היא להשתית את החינוך היסודי במדינה על ערכי תרבות ישראל והישגי המדע; על אהבת המולדת ונאמנות למדינת ישראל ולעם ישראל; על אימון בעבודה חקלאית ובמלאכה; על הגשמה חלוצית; על שאיפה לחברה בנויה על חירות ושוויון, סובלנות, עזרה הדדית ואהבת הבריות".

"חוק שוויון זכויות האישה" בא לתת תוקף חוקי לקווי־היסוד של הממשלה הנבחרת הראשונה אשר קבעו כי "יקוים שוויון גמור ומלא של האישה, שוויון בזכויות וחובות בחיי המדינה, החברה

והמשק, ובכל מערכת החוקים". המשפט העות'מני, שמוסיף עוד להתקיים בחלקו בישראל, מפלה לרעה את האישה באשר היא אישה. גם דינים וחוקים שונים של עדות דתיות שונות – ובתוכן גם הדת היהודית – מפלים לרעה את האישה באשר היא אישה. הסעיף הראשון של חוק שוויון זכויות האישה, תשי"א קובע: "דין אחד יהיה לאישה ולאיש לכל פעולה משפטית. וכל הוראת חוק המפלה לרעה את האישה באשר היא אישה, לכל פעולה משפטית – אין נוהגים לפיה. לאישה הנשואה תהיה כשרות מלאה לקניין ולעשייה בקניינים כאילו הייתה פנויה. ואין קנייניה שרכשה לפני הנישואין נפגעים על־ידי קשר הנישואין. האב והאם כאחד הם האפוטרופסים הטבעיים על ילדיהם. מת אחד ההורים – הנשאר בחיים הוא האפוטרופוס הטבעי. אין חוק זה בא לפגוע בכל הוראת חוק הבאה להגן על האישה באשר היא אישה".

בשנת יסוד המדינה (תש"ח־1948) היה מספר התלמידים היהודים 97,668; מהם 15,695 בגני ילדים; 67,464 בבתי ספר יסודיים: 11,470 בבתי ספר תיכוניים; 1,255 בבתי ספר מקצועיים; 1,255 בבתי מדרש למורים ולגננות. בשנה זו – הראשונה למדינה – טרם נמסר דבר החינוך לממשלה; לאחר הקמת ממשלה נבחרת (מרץ 1949) הועבר החינוך מהוועד הלאומי (שהתקיים בארץ בימי המשטר המנדטורי) לממשלה הישראלית.

רשת החינוך בישראל

	בשנת תש"ט 1948/49		בשנת תשכ"ח 1967/68	
כל התלמידים	140,817		774,399	
מערכת החינוך	134,887		698,612	
מוסדות אקדמיים	1,635		28,520	
מוסדות אחרים	4,295		47,267	
	חינוך עברי	חינוך ערבי	חינוך עברי	חינוך ערבי
סך הכול	129,688	11,129	691,490	82,909
גני ילדים	25,406	636	93,395	9,243
בתי ספר יסודיים	91,133	6,766	385,589	56,946
בתי ספר מיוחדים	–	–	12,570	52
בתי ספר לנערים עובדים	–	–	6,691	239
בתי ספר על־יסודיים (ס"ה)	10,218	14	123,160	2,909
בתי ספר תיכוניים	6,411	14	58,114	2,357
בתי ספר תיכוניים של ערב	–	–	2,117	–
כיתות המשך	1,048	–	9,654	–
בתי ספר מקצועיים	2,002	–	41,044	267
בתי ספר חקלאיים	–	–	7,865	285
בתי ספר על־יסודיים אחרים	–	–	–	–
מכינות לבתי מדרש למורים וגננות	713	–	7,502	316
מוסדות אקדמיים	1,635	–	28,520	–
מוסדות אחרים	583	3,712	34,063	13,204

מאז קמה המדינה נערכו רק שני מפקדים. הראשון – ביום 8.11.1948. נפקדו אז 782,000, מהם 713,000 יהודים, 69,000 ערבים ואחרים. אבל רק היהודים נפקדו אז כולם. בגלל המלחמה לא היה אפשר לפקוד מספר לא קטן של תושבים לא־יהודים – בגליל המערבי, בסביבות נצרת ועכו, באזור מגדל ובאר שבע והכפרים הערבים בשרון. לפי האומדן בסוף 1948 (ימים אחדים לפני גמר המלחמה) נאמד כל היישוב בתחומי מדינת ישראל ב־867,000 מהם 759,000 יהודים, 108,000 לא־יהודים.

המפקד השני נערך ביום 22.5.1961. נפקדו 2,179,491, מהם 1,932,357 יהודים, 247,134 לא־יהודים (11.3%). מקרב היהודים היו 730,446 ילידי הארץ, 1,201,911 ילידי חוץ־לארץ. מקרב הלא־יהודים היו 170,830 מוסלמים, 50,543 נוצרים, 24,282 דרוזים, 1,479 אחרים. מקרב 1,201,911 יהודים ילידי חוץ־לארץ, שנפקדו – נולדו 123,426 בעיראק; 78,932 בטורקיה ובפרס; 61,869 בתימן ועדן; 475,123 ברוסיה, פולין ורומניה; 56,304 בצ׳כוסלובקיה והונגריה; 48,804 בבולגריה ויוון; 357,453 בכל שאר הארצות.

משנת 1919 עד 14.5.1949 עלו 452,158; מאסיה ואפריקה 44,809, מאירופה ואמריקה 385,066, לא ידוע – 22,283. משנת 15.5.1949 ועד 1961 עלו 981,589; מהם 512,034 מאסיה ואפריקה, 450,127 מאירופה ואמריקה, 19,428 לא ידוע.

משנת 15.5.1949 עד סוף 1951 עלו 684,201; מאסיה ואפריקה 330,456, מאירופה ואמריקה 334,971, לא ידוע – 18,774. משנת 1952 עד 1954 עלו 51,193; מאסיה ואפריקה 39,978, מאירופה ואמריקה 11,187, לא ידוע 28. משנת 1955 עד 22.5.1961 עלו 246,195: מאסיה ואפריקה 141,600, מאירופה ואמריקה 103,969, לא ידוע 626.

נישואין, גירושין, לידות ופטירות בשנים 1951-1967

	נישואין		גירושין		לידות		פטירות	
השנה	יהודים	ערבים	יהודים	ערבים	יהודים	ערבים	יהודים	ערבים
1951	15,556	1,293	2,373	144	43,249	7,293	8,487	1,339
1952	16,154	1,444	2,399	180	45,131	7,425	9,786	1,880
1953	14,037	1,292	2,299	142	44,364	8,188	9,277	1,639
1954	13,257	1,258	2,142	126	41,046	7,905	9,635	1,693
1955	13,530	1,212	2,050	106	42,339	8,347	8,969	1,563
1956	13,724	1,374	1,944	126	43,411	8,876	10,276	1,749
1957	14,522	1,461	2,076	127	44,817	9,123	10,644	1,843
1958	14,711	1,851	2,136	131	42,872	9,777	10,018	1,597
1959	14,486	1,617	2,000	137	44,599	10,005	10,606	1,450
1960	14,467	2,065	2,091	119	44,981	11,021	10,404	1,649
1961	14,094	1,774	1,919	104	43,719	11,150	11,022	1,641
1962	14,738	2,100	2,029	87	44,255	12,101	12,060	1,641
1963	16,035	2,283	2,118	135	26,384	13,107	12,737	1,688
1964	17,222	2,016	2,105	108	49,143	14,401	13,708	1,783
1965	18,097	2,186	2,197	106	51,311	14,835	14,471	1,790
1966	18,599	2,063	2,126	111	51,989	15,159	14,709	1,873
1967	18,217	1,808	1,963	126	50,681	14,299	15,656	1,987

במפקד 1961 נתחלק היישוב היהודי לפי הגיל: עד גיל 4 – 215,655 (11%), מגיל 5 עד 9 – 231,276 (12%), מגיל 10 עד 14 – 224,144 (11.6%), מגיל 15 עד 19 – 152,488 (7.9%), מגיל 20–24 – 128,092 (6.6%), מגיל 25 עד 29 – 128,862 (6.7%), מגיל 30 עד 34 – 124,501 (6.5%), מגיל 35 עד 44 – 17,930 (12.3%), מגיל 55 עד 64 – 151,748 (12.1%), מגיל 65 עד 74 – 73,235 (3.8%), מגיל 75 ומעלה – 29,699 (1.5%).

האוכלוסייה היהודית במפקד 1961, ילידי הארץ וילידי חוץ־לארץ, נתחלקה לפי צורות היישוב.

	סך הכול	ילידי הארץ	ילידי חוץ־לארץ
כל צורות היישוב	1,932,357	730,446	1,201,911
יישוב עירוני כולו	1,634,466	606,942	1,027,524
בערים	1,346,976	514,943	832,033
ביישובים עירוניים	287,490	91,999	195,491
יישובים כפריים	297,891	123,504	174,387
בכפרים	86,023	28,048	57,975
במושבים	124,132	52,540	71,592
בקיבוצים	76,961	39,516	37,445
יישובים ארעיים	1,982	241	1,741
בחוות ובמוסדות	6,532	2,428	4,104
מחוץ ליישוב	2,333	703	1,530

ב־78 שנים שקדמו למדינה (מייסוד מקווה־ישראל בשנת 1870) הוקמו 302 יישובים חקלאיים יהודיים; בארבע השנים הראשונות למדינה הוקמו 263 יישובים חקלאיים חדשים, ועד סוף 1967 – 669 יישובים חקלאיים.

בסוף שנת 1967 מנה היישוב החקלאי היהודי 494,652 איש ב־804 יישובים כפריים; ב־158 כפרים ישבו 234,826 איש, ב־345 מושבים – 121,613; ב־22 מושבים שיתופיים – 4,970, ב־233 קיבוצים – 83,310, ב־46 מוסדות וחוות – 12,083.

יהודים עיבדו בשנת תש"ט (1948/9) 1,310,000 דונם, מזה בהשקאה 292,000. לא־יהודים עיבדו בשנת תש"ט 340,000 דונם, מזה בהשקאה 8,000 דונם. בשנת תשכ"ח (1967/8) עיבדו יהודים 3,320,000 דונם, מזה בהשקאה 1,599,000 דונם. לא־יהודים עיבדו בתשכ"ח 870,000 דונם, מזה בהשקאה 41,000 דונם.

שטח המטעים בשנת תש"ט (1948/9) הגיע ל־355,000 דונם. מזה הדרים 125,000, ענבים 48,000, פירות גרעיניים 25,000 דונם, זיתים 137,000 דונם, בננות 5,000 דונם, מטעים סוב־טרופיים 15,000 דונם. בשנת תשכ"ז (1966/7) הגיע שטח המטעים ל־883,000 דונם; מזה במשק היהודי 756,000 דונם, במשק הלא־יהודי 127,000 דונם; הדרים – 458,000 דונם, מזה במשק היהודי 453,000 דונם, במשק הלא־יהודי 5,000 דונם, ענבים – 111,000 דונם, מזה במשק היהודי 96,000 דונם, הלא־יהודי 15,000 דונם; פירות גרעיניים – 55,000 דונם, מזה במשק היהודי 54,000 דונם, הלא־יהודי 1,000 דונם; פירות גלעיניים 62,000 דונם, מזה במשק היהודי 48,000 דונם, הלא־יהודי 14,000 דונם; זיתים 110,000 דונם, מזה במשק היהודי 28,000 דונם, הלא־יהודי – 82,000 דונם; בננות – 23,000, כולו בשטח היהודי; פירות סוב־טרופיים

16,000 דונם – כולו יהודי; מטעים אחרים 48,000 דונם, מזה 38,000 בשטח יהודי, 10,000 דונם בשטח לא־יהודי.

השטח הנטוע יער בשנת תש"ט היה 53,000 דונם, מזה על־ידי הממשלה 13,000 דונם, בידי קרן קיימת 25,000 דונם, בבעלות אחרת 15,000 דונם. בשנת תשכ"ו (1965/6). השטח הנטוע יער הגיע ל־440,000 דונם, מזה על־ידי הממשלה 109,000 דונם; על־ידי הקרן הקיימת 317,000 דונם, בבעלות אחרת 14,000 דונם. בשנת תשכ"ז (1966/7) היה שטח היער הנטוע 462,000 דונם, מזה על־ידי הממשלה 108,000 דונם, על־ידי הקק"ל 340,000 דונם, על־ידי אחרים 14,000 דונם.

אין בידינו מפקד התעשייה מהשנים הראשונות של המדינה. יש רק מפקד משנת 1955. היו אז 585,700 מועסקים: בחקלאות, ייעור ודיג – 162,200; בתעשייה, חרושת, מכרות ומחצבים 127,000, בבנייה 54,300; בחשמל, מים ושירותים סניטריים 11,900; במסחר, בנקאות וביטוח – 78,600; בתחבורה, הובלה ואחסנה 36,000; בשירותים (כולל שירותים ממשלתיים, ציבוריים ושירותים אישיים) 171,400.

בשנת 1967 היו כל המועסקים היהודים 830,700: בחקלאות, ייעור ודיג 104,200; בתעשייה, חרושת, מכרות ומחצבים 203,800, בבנייה ובעבודות ציבוריות 63,000; בחשמל, מים ושירותים סניטריים 18,500; במסחר, בנקאות וביטוח 111,600; בתחבורה, הובלה ואחסנה 61,100; בשירותים 266,800; בשירותים ממשלתיים, ציבוריים ומנהליים 62,700; בשירותי בריאות, חינוך, סעד, דת ומשפט 137,300; בשירותים אישיים 66,800; לא ידוע 1,700.

מאזן סחר־החוץ באלפי דולרים

						המסחר לגולגולת בדולרים	
השנה	יבוא נטו	יצוא נטו	עודף יבוא	יצוא אחוז מהיבוא	יבוא	יצוא	גירעון
1949	251,906	28,495	223,411	11.3	241	27	214
1950	300,325	35,147	265,178	11.7	237	28	209
1951	381,682	44,254	336,928	11.7	255	30	225
1952	332,261	43,489	278,772	13.5	201	27	174
1953	279,929	57,636	222,293	20.6	170	35	135
1954	287,248	86,301	200,948	31.0	170	51	119
1955	334,453	89,056	245,397	26.6	192	51	141
1956	375,593	106,501	269,092	28.4	205	58	147
1957	432,829	140,127	292,707	32.4	224	72	152
1958	420,930	139,102	281,828	33.0	211	70	141
1959	427,291	176,383	250,908	41.3	207	85	122
1960	495,646	211,276	284,370	42.6	234	100	134
1961	583,912	239,082	344,830	40.9	267	109	158
1962	626,222	271,403	354,819	43.3	273	118	155
1963	661,987	338,285	323,752	51.3	278	142	136

							המסחר לגולגולת בדולרים
השנה	יבוא נטו	יצוא נטו	עודף יבוא	יצוא אחוז מהיבוא	יבוא	יצוא	גירעון
1964	815,500	351,801	463,699	43.1	329	142	187
1965	810,956	406,095	404,699	50.1	316	158	158
1966	813,807	476,926	336,881	58.6	310	181	129
1967	747,456	518,046	229,410	69.3	275	191	84
1967	749,456	533,046	216,410	71.1	276	196	80

תקציבי המדינה: בשנת 1948/9: הכנסות 28,900,000 לירות. הוצאות 27,500,000 (אינו כולל תקציב הביטחון במלואו). בשנת 1968/9: הכנסות 7,009,700,000 (הוצאות אותו הסכום). תקציב רגיל 4,120,700,000 ל"י, תקציב־פיתוח 1,776,800,000; תשלום חובות ומפעלים עסקיים 1,112,200,000.

בשנת 1948/9 מספר מכשירי־הטלפון במדינת ישראל היה – 18,400. בשנת 1967/8 358,500.

בסוף 1967 היו במדינת ישראל 2,773,900 תושבים, מהם 2,383,660 יהודים, 390,300 אחרים.

בסוף יוני 1968 – 2,807,000 תושבים, מהם 2,406,500 יהודים, 400,500 אחרים.

משנת 1949 עד סוף 1967 בנו במדינה בניינים בשטח של 44,641,000 ממ"ר בשביל מגורים, עסקים ומשרדים, בתי חרושת. מבנים ציבוריים ומבני משק חקלאי, ועדיין בעיית הדיור לא נפתרה כולה.

העצמאות הכלכלית לא הובטחה עדיין בעשרים שנים אלה, אם כי הגירעון בסחר־חוץ הוקטן בהרבה. בשנת 1949 הגיע יבוא נטו לסכום של 251,906,000 דולר; יצוא נטו לסכום של 28,495,000 דולר. עודף היבוא על היצוא 223,411,000 דולר, אחוז היצוא מהיבוא 11.3% בשנת 1966 הגיע היבוא נטו לסכום של 811,453,000 דולר; יצוא נטו לסכום של 476,771,000 דולר; עודף היבוא על היצוא 334,682,000 דולר, אחוז היצוא מהיבוא 58.8%. בשנת 1967 הגיע היבוא נטו לסכום של 746,456,000 דולר; יצוא נטו – 518,046,000 דולר, עודף היבוא על היצוא – 229,410,000 דולר, היצוא כאחוז מהיבוא – 69.3%.

גם פיזור האוכלוסין, שהממשלה הנבחרת הראשונה שמה לעצמה כאחת המשימות הביטחוניות והמשקיות המרכזיות, התקדם במידה קטנה. בנגב התופס כ־60% משטח המדינה (לפני מלחמת ששת הימים) הוקמו בעשרים שנה אלה הערים: באר שבע (לפני הקמת המדינה היה פה יישוב של 3,000 ערבים – עכשיו יש בעיר יהודית זו למעלה משבעים אלף תושבים), אילת, דימונה, ערד, ירוחם. בגליל העליון: קריית שמונה, נהריה, כרמיאל. נוסדו גם כמה משקים חקלאיים בנגב – עין־גדי, עין־יהב, חצבה, שדה־בוקר, יוטבתה, גרופית, צופר ועוד. אבל עוד למעלה מתשעים וחמישה אחוזים של הנגב שוממים וריקים.

אחרי מלחמת ששת הימים, יוני 1967, נמצאו 599,377 תושבים לא־יהודים בגדה המערבית: 356,261 ברצועת עזה, 6,396 ברמת־הגולן (כמעט כולם דרוזים); 23,675 בירושלים העתיקה ועוד 42,182 בסביבות ירושלים המזרחית, בקרב תושבי ירושלים העתיקה היו 82.4% מוסלמים, 16.8% נוצרים, 0.8% דרוזים ואחרים.

בעשרים שנות המדינה הוציאה הסוכנות היהודית 167,100,000 דולר על עלייה. בשנים אלה חלו שינויים רבים ב"גיאוגרפיה" של התפוצה. כמה ממרכזי היהדות חוסלו, ותושביהם עלו כמעט כולם ארצה, בייחוד קהילת היהודים בבולגריה, יוגוסלביה, תימן, לוב ועיראק. גם חלקים ניכרים של יהודי טורקיה ופרס עלו ארצה. במצרים ובאלג'יר נשארו מעט יהודים. רוב מהגרי אלג'יר הלכו לצרפת, אולם בזמן האחרון יש מהם עולים לארץ.

הוצאות **הקליטה** של העולים במשך עשרים שנות המדינה מגיעות ל־245,000,000 דולר. הוצאות אלו כוללות צורכי העולים בבואם ארצה, העברתם למקום התיישבותם ושאר צורכי העזרה בתקופה הראשונה לעלייתם. 95,000 מהעולים למדו עברית אחרי בואם ארצה, באולפן.

העול הכבד ביותר של שיכון 1,300,000 העולים, שבאו בעשרים השנים, היה למעלה מיכולת הסוכנות היהודית, והוא נישא בעיקר על־ידי ממשלת ישראל. הוצאות השיכון עלו 240,500,000 דולר. בתקופה הראשונה של העלייה ההמונית נאלצה הסוכנות להושיב את העולים באופן זמני במעברות. בעזרת הסוכנות והממשלה נבנו 230,000 דירות־קבע לעולים.

לפעולות החינוך לעולים הוציאה הסוכנות היהודית סכום של 173,700,000 דולר. בעזרת הוצאות אלה נתאפשרה עליית נוער בגיל 13–17. ביוזמת ראש הממשלה הראשון הוקמה קרן חינוך על־ידי המגבית, וקרן זו אפשרה הבטחת חינוך תיכון לעולים על־ידי בניית מרכזי־נוער.

ההוצאה הגדולה ביותר של הסוכנות היהודית בעשרים השנים הייתה להתיישבות חקלאית. הסכום הכולל לפעולת ההתיישבות בעשרים השנה הגיע ל־771,100,000 דולר, שאפשרו הקמת 480 יישובים (לעומת 291 יישובים לפני קום המדינה), ובהם חיות 35,000 משפחות, המונות למעלה ממאה אלף נפש. השטח המעובד ביישובים אלה הוא מיליון וחצי דונם, שהם 45.5% מכל השטח המעובד על־ידי יהודים.

הסוכנות המציאה לעולים מהמעמד הבינוני, בעזרת הבנקים המסחריים, 75,000 מלוות בסכום כולל של 81,600,000 דולר בשנים שבין 1956 ו־1966, וסכום של 9.8 מיליונים דולר בשנים 1967–1968. מלוות אלה נפרעו עד היום ב־90%.

למרות התרומות הנדיבות של יהדות התפוצה יכלה הסוכנות למלא תפקידה בעלייה רק באופן חלקי, ויותר ויותר נאלצה להסתמך על השתתפות ממשלת ישראל. עד מרץ 1967 היו כל הכנסות הסוכנות היהודית מהמגבית — 944,800,000 דולר. רק 53.5% מהסכום שהוציאה הסוכנות בעשרים השנים של המדינה נתקבלו מחוץ־לארץ. השאר בא מממשלת ישראל, מכספי השילומים של גרמניה וממקורות אחרים.

למרות השתכללות המצב הכלכלי בישראל והתמעטות הבטלה נשאר כל הזמן חלק של בלתי מסוגלים לעבודה או מוגבלים. והיה צורך בעזרה ל־15,000 איש, כולל 6,800 זקנים ופגועים, למטרות אלה הוצאו על־ידי הסוכנות 52,400,000 דולר.

לקראת העתיד

תולדות עם ישראל בדברי ימי העמים הן יחידות במינן. ארבעת אלפים שנה, משחר ילדותו, הוא עומד מבודד בקרב העמים ונלחם על קיומו ועל ייעודו. המאבק נמשך ולא נפסק כל ימי שבתו בארצו, והוא הוחמר לאחר שפעמיים נהרסה עצמאותו, ולבסוף נשארו רק מעטים ממנו במולדתם ורובם הגדול פוזר בין הגויים – ועמד במאבק רוחני בלתי פוסק זה קרוב לאלפיים שנה. גם לאחר שעמי העולם, תחילה במועצת חבר הלאומים ב־24 ביולי 1922, ואחר כך בעצרת האו"ם ב־29 בנובמבר 1947, הכירו בזכות העם היהודי לחידוש עצמאותו במולדתו ההיסטורית – ומדינת ישראל נתחדשה ביום 14.5.1949 – לא פסקו כל שכניה להתנקש ביהדות וביהודים. בעשרים שנות המדינה הוטל על בוני המדינה המחודשת להגן על נפשם ועצמאותם ותוחלתם ההיסטורית שלוש פעמים: במלחמת־העצמאות 1948, במערכת סיני 1956, במלחמת ששת הימים ביוני 1967, ולמרות הניצחונות המזהירים – ולא בלי אבדות קשות – עדיין רחוק השלום, ומאחורי שליטי ערב, שאינם פוסקים לאיים בהשמדת ישראל, עומדות שתי מעצמות אדירות – ברית המועצות וסין וגרוריהן באירופה ובאסיה.

בימי־קדם הייתה ישראל מבודדת, באשר לא ככל שאר העמים לא האמינו בני ישראל בריבוי אלים, אלא באל אחד, ישעיהו הנביא אמר "אני ה' ואין עוד. יוצר אור ובורא חושך, עושה שלום ובורא רע, אני ה' עושה כל אלה" (ישעיה מה, 6–7). היהודים האמינו כי אדם נוצר בצלם אלוהים (בראשית א, 27). זאת אומרת, שכל בני־אדם, בלי הבדל גזע ולאום ודת נבראו בצלם אלוהים, ומשום כך נאמר בתורה שלנו: "וכי יגור אתך גר בארצכם... כאזרח מכם יהיה לכם הגֵר הגָּר אתכם, ואהבת לו כמוך". זה לא נאמר בשום ארץ – לא ביוון ולא ברומא, לא בהודו, לא בסין, לא במצרים ובבל. נביאי ישראל האמינו בשוויון כל העמים ובשלום בין כל העמים.

הנביא עמוס אמר: "הלוא ככבני כושיים אתם לי בני ישראל נאום ה'" (עמוס ט, 7), והנביא ישעיהו אמר: "והיה באחרית הימים... לא ישא גוי אל גוי חרב ולא ילמדו עוד מלחמה" (עמוס ב, 2–4). עם ישראל לא ראה תור הזהב בעבר, כמו כל שאר העמים, גם הנוצרים והמוסלמים, אלא בעתיד, באחרית הימים.

הגאולה לפי אמונת העם היהודי לא באה בעבר הרחוק, אלא תבוא בעתיד, באחרית הימים. מי הוא האיש האידיאלי? משורר התהלים עונה על שאלה זו: "הולך תמים ופועל צדק ודובר אמת בלבבו" (תהילים טו, 2). והנביא מיכה מיצה כל תורת ה' בשלושה דברים: "הגיד לך אדם – מה טוב? ומה ה' דורש ממך? כי אם עשות משפט ואהבת חסד והצנע לכת עם אלוהיך" (מיכה ו, 8). וירמיהו הנביא אמר: "כה אמר ה': אַל יתהלל חכם בחכמתו, וְאַל יתהלל הגיבור בגבורתו, אל יתהלל עשיר בעשרו. כי אם בזאת יתהלל המתהלל – הַשְׂכֵּל וידוֹע אותי, כי אני ה' עושה חסד, משפט וצדקה בארץ, כי באלה חפצתי, נאום ה'" (ירמיה ט, 22–23),

וספר שלם יש בתנ"ך העברי – ספר יונה – שאינו ספר היסטורי, אלא בא להדגיש שבעיני ה' כל העמים שווים. בספר מסופר כי הנביא יונה נשלח על־ידי אלוהים לנינווה העיר הגדולה שיפסיקו את רעתם. יונה לא רצה ללכת, ובדרך, באונייה מיפו ללכת לתרשיש, קמה סערה גדולה בים. יונה ידע שהסערה באה בגללו והגיד זאת למלחים ובעצמו הציע שיזרקו אותו לים. הם עשו

זאת – אם כי בלי רצון – והוא ניצל על־ידי דג גדול. ושוב אמר לו אלוהים שילך לנינווה. וכשראה יונה כי אי־אפשר לברוח מפני אלוהים הלך לנינווה והטיף להם מוסר והם נשמעו לו ושבו מדרכם הרעה, וכל הרעות שאיים עליהם יונה – לא באו עוד, והדבר חרה ליונה. יונה הלך מקודם לעיר וישב בצל, וייתן אלוהים בשבילו קיקיון שאפשר לשבת תחתיו בצל. אולם בבוקר ייבש אלוהים את הקיקיון – והשמש היכה על ראשו של יונה, ויתעלף. ויאמר לו אלוהים: ההיטב חרה לך על הקיקיון שנתייבש ואיננו? ויונה אמר: היטב חרה לי עד מוות. ואז אמר לו אלוהים – ולמען דברים אלה נכתב כל הספר: "אתה חסת על הקיקיון אשר לא עמלת בו ולא גִדַלתו, שבֶן לילה היה ובֶן לילה אָבד. ואני לא אחוס על נינווה העיר הגדולה, אשר יש בה הרבה משתים־עשרה רב אדם אשר לא ידע בין ימינו לשמאלה ובהמה רבה?"

כלומר כל עם יקר לאלוהים, והוא רוצה שיעשה טוב – למען יחיה, הוא ובהמתו.

וכשמלאכי אלוהים אמרו לאברהם כי אלוהים ראה חטאת סדום גדולה, והוא עומד להשמידה – אמר אברהם לאלוהים: "האף תספה צדיק עם רשע?... השופט כל הארץ לא יעשה משפט?" (בראשית יח, 23–25).

בימי־קדם היו לבני ישראל שכנים: אדום, מואב, עמון, צור, צידון וארם. שמות אלה ידועים לכל קורא התנ"ך. מה נשאר מעמים אלה מלבד כמה שיירים ארכיאולוגיים? לא קל לתאר שעמים אלה נשמדו כליל. מלשונם, מתרבותם, מאמונתם – אין שום זכר, שארית בחיים. העם היהודי בארצו הוא העם היחיד בארצות הים התיכון שהוא מוסיף לדבר בלשון שבה דיברו הוריו לפני שלושת וארבעת אלפים שנה, ומוסיף לדגול באמונה שהייתה נחלת אברהם אבינו ורבנו הגדול משה. פעמיים נעקרו יהודים מארצם. באלפיים השנים האחרונות הם נפוצו על פני כל כדור־הארץ. נדדו מארץ לארץ ומדברים בשבעים הלשונות שדיברו בהם העמים אשר בתוכם נתאחזו. אולם מעולם לא ניתק עמנו קשריו מהארץ שממנה הוגלה. שלוש פעמים ביום היה מתפלל: "תקע בשופר גדול לחירותנו ושא נס לקבץ גלויותינו, וקבצנו יחד מארבע כנפות הארץ, ולירושלים עירך ברחמים תשוב... ובנֵה אותה בקרוב בימינו בניין עולם, וכיסא דויד עבדך מהרה לתוכה תכין".

לפני תשעים שנה עוררה תפילה זו בלב היהודים מעשה נועז שאין דומה לו. על האדמה השוממה והנגועה בקדחת שעל שפת נחל הירקון נבנה הכפר העברי הראשון בדורותינו – ושמו פתח־תקווה. אחריו נבנו עוד כפרים: תחילה בודדים, אחר כך עשרות ומאות בכל רחבי ארצנו. השפה העברית, שבעיני העולם הייתה אומנם שפה קדושה, אבל מתה – נהפכה לשפה חיה. לפני מאה שנה לא היה אף ילד יהודי אחד בעולם כולו ששפת אימו הייתה עברית, והיום מדברים מאות אלפים נערים ונערות, ילדים וזקנים, השפה שבה דיבר אברהם אבינו ומשה רבנו. וכחמש שנים אחרי השואה האיומה בעולם, שפגעה בעמנו – רצח שישה מיליונים יהודי אירופה על־ידי המשטר הנאצי ובעלי־בריתו, רצח המיליונים שהיוו במשך מאתיים השנים האחרונות המרכז הרוחני, המוסרי והתרבותי של היהדות בעולם, וסללו הדרך לשיבת ציון ובניינה – חודשה מדינת ישראל.

במאה העשרים קמו עשרות מדינות חדשות באפריקה, באירופה ובאסיה, אולם יש הבדל יסודי ועיקרי בין חידוש מדינת ישראל ובין כל שאר המדינות החדשות. כמעט באותו הזמן שנתחדשה מדינת ישראל קמו ארבע מדינות חדשות באסיה: הודו, פקיסטן, בורמה וציילון. בארבע ארצות אלה ישבו עמי הודו, בורמה, ציילון ופקיסטן לפני קום המדינה ולאחר קומה; העמים דיברו באותה הלשון לפני התחדשות המדינה כלאחר ההתחדשות. השינוי היסודי שהביא לעצמאות – היה **סילוקו של השלטון הזר**. כך היה גם בכל שאר המדינות החדשות לא כן מדינת ישראל. עמנו אומנם ישב בארץ־ישראל לפני יותר משלושת אלפים שנה ולפני אלפיים שנה, לא סילוק השליט

הזר – אלא **שיבת־ציון** הקימה את המדינה. היישוב היהודי בארץ לא נפסק כמעט אף פעם גם אחרי תבוסת בר־כוכבא בשנת 135 לספירה, וגם העלייה לארץ נמשכה בלי הרף מאז ועד היום, אבל רק מספר קטן של יהודים נשאר בארץ. בשנת 1850 נמצאו בארץ 10,000 יהודים, בשנת 1880 – כ־20,000, בשנת 1900 – 50,000 בשנת 1914 – 85,000, בשנת 1919 – 56,000 (היהודים נתיני רוסיה נאלצו לעזוב את הארץ כשטורקיה נצטרפה בשנת 1915 לגרמניה במלחמת־העולם הראשונה). בשנת 1931 – 174,600, בשנת 1940 – 467,500, בשנת 1948 (ביום הכרזת המדינה) – 650,000 (5.7% של העם היהודי בעולם). בסוף 1967 – 2,383,600 (17.5% של העם היהודי). **מדינה זו נולדה על־ידי שיבת־ציון**, ועדיין אין בה – בשנת העשרים לקיומה – אף 20% של העם היהודי.

בשנת העשרים למדינה נחל צה"ל אחד הניצחונות הגדולים והנפלאים לא רק בהיסטוריה היהודית, אלא גם בהיסטוריה העולמית. אבל שום ניצחון צבאי כשהוא לבדו אינו פותר בעיותיה של מדינת ישראל. כניצחון צה"ל במלחמת־הקוממיות בשנת 1948, כניצחון צה"ל במערכת סיני בשנת 1956 כן גם ניצחון צה"ל במלחמת ששת הימים בשנת 1967 לא פתר אפילו בעיית ביטחונה ושלומה של ישראל. גם המפעל ההתיישבותי, החינוכי, המשקי – שעשה גדולות במשך עשרים השנים הראשונות – לא פתר עדיין כל בעיותיה של ישראל: לא חוסל לגמרי הפער התרבותי והכלכלי שבין העדות השונות, לא הובטחה עדיין עצמאותה הכלכלית של ישראל, לא נעקרה עדיין שארית עם־הארצות של רבבות עולים שאינם יודעים אפילו קרוא וכתוב, לא הובטח עדיין דיור הוגן לחלק לא קטן של העולים, ודווקא הניצחון הגדול שלנו במלחמת ששת הימים עורר בעיות נוספות והחריף בעיות שלא שמו אליהן לב מקודם.

מלחמת ששת הימים הולידה ביישוב הישראלי שתי כיתות הדוגלות בסיסמאות מתנגדות זו לזו – כיתה אחת דוגלת בשלמות הארץ, השנייה – בשלום עם ערבים. היו בתוכנו אישים שדגלו בשני הדברים גם יחד; אחד מאלה היה ד"ר ח' ויצמן, שהגיע ביום 3.2.1919 להסכם עם פייצל, בנו של השריף חוסיין ממכה, שנחשב בזמן ההוא לנציג כל העולם הערבי. בהסכם נאמר: "מיד לאחר הדיונים בוועידת־השלום ייקבעו הגבולות המסוימים שבין המדינה הערבית ובין ארץ־ישראל. בקביעת החוקה וההנהלה של ארץ־ישראל יאחזו בכל האמצעים שיידרשו בשביל ההבטחה המלאה ביותר להגשמת הצהרתה של הממשלה הבריטית בשנים בנובמבר 1917 (הצהרת בלפור) – ויאחזו בכל האמצעים הדרושים לאמץ ולעודד עליית היהודים לארץ בקנה־מידה רחב ובמהירות האפשרית ויעמידו את העלייה היהודית על הקרקע".

עוד לפני כן, ביום 12.12.1918, פרסם ה"טיימס" הלונדוני הצהרה שמסר האמיר פייצל, בנו של המלך חוסיין, לבא־כוח של רויטר, ובה נאמר: "שני הענפים העיקריים של המשפחה השמית, הערבים והיהודים, מבינים איש את אחיו, ואני מקווה שלאחר חילוף־דעות בוועידת־השלום, שתודרך ברעיונות של הגדרה עצמית לאומית, תתקדם כל אחת משתי האומות בהצלחה לקראת הגשמת שאיפותיה. הערבים אין עינם צרה ביהודים הציונים, ובדעתם להתייחס אליהם כהוגן, והיהודים הבטיחו לערבים הלאומיים בדבר כוונתם לדאוג לכך, שגם היחס אליהם יהיה הוגן בשטחים השייכים לכל צד".

גם כותב השורות הללו, בטרם היה עסקן ציבורי, בהיותו מגורש מהארץ וגולה באמריקה, כתב בעיתון "פועלי־ציון" באמריקה ("דער אידישער קעמפפער") בו' בשבט תרע"ח: "מדינת היהודים לא תקום בן־לילה, גם אם תוכרז ותוכר על־ידי ועידת העמים. ארץ־ישראל אינה ריקה מאוכלוסין. בתוך התחומים שיש לראותם כגבולות ארץ־ישראל והמשתרעים על שטח של 60,000–55,000

קילומטר משני עברי הירדן, חי ישוב של קצת למעלה ממיליון נפש. במערב־הירדן בלבד יושבים בערך כשלושת רבעי מיליון (בתוכם כ־58,000 יהודים). בשום אופן אין לפגוע בזכויות התושבים הללו. אבל לפי חשבונות פרופ׳ קרל בלד מסוגלים מישורי הארץ הנתונים להשקאה לפרנס יישוב של שישה מיליונים נפש״.[1]

וכשנתמניתי בשנת 1920 לבא־כוח הברית העולמית של ״פועלי־ציון״ שלחתי בשמה תזכיר על התוכן של הצהרת בלפור: ״לצור את ארץ־ישראל ליחידה כלכלית ומדינית לשם יסוד מדינה (קומונוולת) יהודית״, ועל גבולות המדינה: ״ארץ־ישראל צריכה להכיל את הבריכה. המערבית של הליטאני, את מקורות הירדן עד החרמון, את חבל החורן עד נחל אל־עוג׳ה דרומה מדמשק. הגבולות מקיפים בקירוב 33,000 מילין מרובעים (55–66 אלף קילומטרים מרובעים).[2]

כשנבחרתי בשנת 1933 להנהלה הציונית ניהלתי משא־ומתן עם מנהיגים ערבים על הסכם בינינו וביניהם על בסיס שהצעתי תחילה למוסא עלמי, מחשובי הערבים בארץ־ישראל ומקורבו של המופתי בירושלים: הקמת מדינה יהודית בארץ־ישראל, הכוללת גם עבר־הירדן, תמורת הסכמתנו ותמיכתנו להקמת פדרציה ערבית בארצות השכנות, והתקשרות המדינה היהודית לפדרציה זו; ומוסא עלמי אמר לי מיד: על הצעה זו אפשר לדון. על בסיס זה התנהל משא־ומתן חודשים אחדים, כשמוסא עלמי הוא מתווך ביני ובין המופתי, ולבסוף הושגה הסכמה על בסיס זה, אולם מוסא עלמי והמופתי הודיעו שהסכם זה תלוי גם בהסכמת הוועד הסורי־הפלשתינאי הנמצא בז׳נבה על יד חבר הלאומים. על בסיס זה ניהלתי גם משא־ומתן עם עוני עבדול האדי, ראש מפלגת ״אסתיקלאל״ (עצמאות) וגם הוא קיבל ההצעה ביסודה ודרש רק ערובות שאם המדינה היהודית תקום לפני הפדרציה הערבית – לא תקבל עצמאות לפני קום הפדרציה הערבית. הצעתי ערובות מצד הממשלה הבריטית – והוא דחה, כי הבריטים הם לדבריו רמאים; הצעתי לו ערובות מצד חבר הלאומים – אמר שהם כולם נוצרים, ואינו יכול להאמין להם.[3]

ניהלתי משא־ומתן גם עם נציגי לבנון, סוריה ומצרים – למעשה לא יצא כלום, כי אף אחד מהם לא יכול היה להתחייב על שום דבר ממשי.

אולם עכשיו אנו עומדים אחרי 20 שנות מדינה יהודית, ואחרי שלושה ניסיונות מצד ארצות ערב להכחיד את ישראל, והבעיה הגדולה שעוררה מלחמת ששת הימים – כיצד נעמוד בעתיד. לעת־עתה אין אף שליט ערבי אחד במזרח התיכון שמוכן לדון איתנו על שלום, והשאלה העיקרית שעומדת לפנינו כיצד נבטיח ביטחוננו וכיצד נמנע הפיכתנו למיעוט.

אחת הבעיות החיוניות היא הילודה בקרב היהודים בארץ שהיא נמוכה בהרבה מהילודה בקרב שכנינו, והיא הולכת ופוחתת משנה לשנה. בשנת 1951 נולדו ליהודים 26.3 ילדים לכל אלף תושבים, ללא־יהודים נולדו באותה שנה 37.6 ילדים לכל אלף תושבים (אין מספרים מהשנים הקודמות). בשנת 1966 נולדו ליהודים 16.1 ילדים לכל אלף תושבים, בקרב לא־יהודים 43.4 לכל אלף. מספר התושבים הלא־יהודים בשנת 1949 היה 160,000, בסוף שנת 1967 – 390,300, זאת אומרת במשך 19 שנה היישוב הלא־יהודי גדל כפי שניים וחצי מריבוי טבעי בלבד. בתשע־עשרה שנים אלה ירד הריבוי הטבעי בקרב היהודים מ־23.1 לאלף נפשות עד 14.9, כלומר בשליש. אחרי מלחמת ששת הימים נמצאו בגדה המערבית 599,377 תושבים, כולם לא־יהודים, ברצועת

1 ״אנחנו ושכנינו״, עמ׳ ל״א

2 ״אנחנו ושכנינו״, עמ׳ נ״ז–נ״ח

3 ״פגישות עם ערבים״, עמ׳ 20, 22–25; וכן במכתב אל דה־גול, ראה לעיל בעמ׳ 842–844

עזה 356,261, ברמת־הגולן 6,346 (כמעט כולם דרוזים), בירושלים העתיקה 23,675, ובסביבות ירושלים העתיקה 42,182 (לא־יהודים) – יחד 1,027,891. אם הריבוי הטבעי בשטח זה דומה או ידמה לריבוי הטבעי של לא־יהודים במדינת ישראל – יימצאו בשטח זה בעוד עשרים שנה בשטח הכבוש שני מיליונים וחצי תושבים, ובמדינת ישראל קרוב למיליון. ב"ארץ השלמה" – בלי עבר־הירדן – יהיו אז כשלושה וחצי מיליונים לא־יהודים. ואם הריבוי הטבעי בקרב היהודים ילך ויתמעט כבשנים הקודמות – לא קשה לנחש מה יהיה אז גורל הארץ.

יש לנו שלושה מפקדים מתקופת המנדט הבריטי בארץ. בשנת 1922 היו במערב ארץ־ישראל 757,182 תושבים, מהם 83,794 יהודים, 673,388 לא־יהודים. בשנת 1931 נפקדו במערב ארץ־ישראל 1,035,821 תושבים; מהם 174,610 יהודים, 861,211 לא־יהודים. היישוב היהודי גדל ב־90,816. העלייה בלבד בתשע השנים הגיעה ל־89,791, ייתכן שחלק מהם ירדו, אין על כך מספרים, אבל אין ספק שעיקר הגידול בא מהעלייה. בשנת 1944 נרשמו במערב־הירדן 1,697,970 תושבים, מהם 553,600 יהודים, השאר 1,144,370 לא־יהודים. מספר היהודים באחת־עשרה שנים גדל ב־378,990 איש. העלייה באחת־עשרה שנים אלה (משנת 1932 עד שנת 1943 ועד בכלל) הייתה 341,189. גם בשנים אלה הייתה בלי ספק ירידה, אבל כמותה לא ידועה. אולם אין ספק שהרוב העיקרי של הגידול בא מתוך העלייה.

בשנת 1967 הגיע הריבוי הטבעי בקרב יהודי ישראל לשיא השפל: 14.9 לאלף (השיא היה בשנת 1950 – 26.5 לאלף). ממספרים אלה ברור שביטחונה וקיומה של מדינת ישראל מחייבים שני דברים: א. הגדלת הילודה; ב. הגדלת העלייה.

והשאלה הראשונה היא – מי יטפל בשתי משימות אלה?

לאחר הבחירות לכנסת שנתקיימו ב־2.11.1965 הוצגה בכנסת ביום 21.1.1965 ממשלת מר לוי אשכול, וכרגיל הוצעו גם קווי־יסוד של הממשלה לארבע השנים הבאות. בקווי־היסוד היה פרק שלם ומפורט על המדיניות הכלכלית של הממשלה בארבע השנים הבאות. אולם לא עברו עשרה חודשים לאחר אישור הממשלה החדשה וקווי־היסוד שלה – וראש הממשלה הביא לכנסת ביום 11.10.1966 קווים חדשים לפעולה כלכלית לשלוש שנים: "1 בינואר 1967–31 בדצמבר 1969". הדבר נעשה בגלל התערערות המצב הכלכלי במדינה, לאחר שמפלגות הקואליציה, ובעיקר "המערך לאחדות פועלי ארץ־ישראל", נתנו בימי הבחירות הבטחות נדיבות להגדלת השכר ב־25%–35%, או כפי שניסח זאת ראש הממשלה מר לוי אשכול בנאומו להסברת הקווים הכלכליים החדשים לשלוש שנים: "חלו כמה שינויים במצב בתוך המשק עצמו, ולא כולם היו חיוביים. כוונתי, בראש וראשונה, **להיקף המוגזם שלבשה עליית השכר בסוף 1965 ותחילת 1966**. העלאת השכר במסגרת הסיווג הייתה מופרזת ביותר".

בקווי הפעולה הכלכלית החדשה הכניס מר אשכול בפעם הראשונה סעיף "לעידוד הילודה על־ידי שיפור תנאי הדיור, הקלת הוצאות החינוך וכיוצא באלה". אומנם לא נעשה כמעט כלום עד עכשיו בסעיף זה, וגם שאר קווי־הפעולה החדשים כמעט שלא הוגשמו לפני מלחמת ששת הימים ולאחריה, ואין לבוא בטענה למה דווקא בסעיף ילודה לא נעשה מה שנחוץ.

אולם עצם הכנסת סעיף לתוכנית הפעולה של הממשלה מוכיחה, שהממשלה לא הבינה כלל מהי בעיית הילודה במדינת ישראל. בעיית הילודה בישראל אינה בעייתה של כל תושביה, אלא בעיית היישוב היהודי בלבד. ולכן אין זו יכולה להיפתר על־ידי הממשלה. במדינת ישראל יש שוויון־זכויות לכל האזרחים בלי הבדל לאום. זוהי מדינה יהודית, כפי שנאמר בהכרזת

העצמאות, אבל רק בעניין העלייה לארץ מבחין החוק בין יהודים ובין לא־יהודים והדבר בא לידי ביטוי חוקי בחוק השבות. יעודה העליון של מדינת ישראל – הוא קיבוץ גלויות, וחוק השבות חל אך ורק על יהודים. בכל שאר הדברים יש שוויון־זכויות מלא, ואם הממשלה דואגת לעידוד העלייה על־ידי עזרה מיוחדת למשפחות מרובות ילדים – העזרה הולכת בעיקר למשפחות ערביות, שהן באופן־כללי מרובות ילדים ממשפחות יהודיות. רק היהודים זקוקים לעידוד ילודה, ולכן אין הממשלה יכולה לטפל בכך; אם עידוד הילודה יהיה תפקיד ממשלתי – כל הכסף המוקדש למטרה זו ילך רק לערבים, כי רק אצלם יש ריבוי ילדים, ולכן בעידוד ילודה צריכה לטפל הנהלת הסוכנות או ארגון יהודי מיוחד לכך. מדינת היהודים ספק אם תתקיים בלי ריבוי ילודה בקרב היהודים. ראינו לעיל כי משנת 1951 עד 1966 ירד שיעור הילודה מ־26.1 לאלף עד 16.1 לאלף. ואצל הערבים הוא עלה משנת 1951 עד 1966 מ־37.6 לאלף עד 43.4 לאלף. הגופים הנדרשים לטפל בעידוד ילודה בקרב היהודים הם שניים: ארגוני נשים וגברים יהודים בישראל והסוכנות היהודית. ועידוד הילודה מחייב שני דברים: א. הסברה חינוכית לאישה ולמשפחה היהודית שעליה להבטיח עתידו של העם היהודי בארצו על־ידי קיום משפחה שיש לה מינימום של ילדים בריאים; ב. מתן עזרה כספית, כלכלית, חברתית וחינוכית למשפחה יהודית מרובת ילדים; להבטיח למשפחה זו דירה מרווחת, קיום כלכלי נאות ואפשרות מתן חינוך לילדיה בכל השלבים – יסודי, תיכון וגבוה.

יש בארץ ארגוני נשים עבריות העושות עבודה סוציאלית טובה ומועילה. יש ויצ״ו, יש ארגון אימהות עובדות. יש ארגוני אינטלקטואלים יהודים. חובתם להסביר לאישה יהודית ממוצא אירופי ולאישה היהודית ילידת הארץ ולכל אישה עברייה המסוגלת לשמוע ולהבין צורכי עם יחיד במינו כעם ישראל, שארבעה ילדים לפחות במשפחה – ועד כמה שאפשר ב־8–10 השנים הראשונות שלאחר החתונה – זאת היא חובתה הראשונה לעמה.

עוד בהיותי מזכיר הסתדרות העובדים עוררתי במועצת ההסתדרות בעיית עידוד הילודה, ואז תקפה אותי חברה של השומר הצעיר שזוהי דרישה אימפריאליסטית. אני כמעט בטוח שחברה זו – שלשמחתי היא עודה בחיים, וראתה בעלה שב לארץ בריא ושלם אחרי עינויים שסבל בכלא בפראג למען יודה שהוא מרגל אימפריאליסטי – לא תתקוף אותי עוד על הטפתי לילודה יותר גדולה, ואין עידוד הילודה בישראל צורך אימפריאליסטי, אלא צורך חיוני של עם ישראל, וכל אישה יהודית שאינה מביאה לעולם לפחות ארבעה ילדים בריאים, במידה שזה תלוי בה, אינה ממלאה חובתה לעמה, כחייל שמשתמט מעבודת הצבא. וחובת העם היהודי כולו להבטיח לכל אם כזו תנאים כלכליים, תרבותיים וחברתיים למען תוכל לטפח ולחנך ילדיה ברווחה, ובתנאים אנושיים נאותים.

על כל אם יהודית לדעת, והיא מסוגלת להבין זאת, שבתנאים המיוחדים שבהם נתון העם היהודי, לא רק בישראל אלא בעולם כולו (כי גורל היהודים בתפוצות תלוי במידה רבה, אם לא במידה מכרעת, בקיומו ובביטחונו של העם בישראל ובשגשוגה של מדינת ישראל), מוטל עליה חוב קדוש, לסייע במלוא יכולתה לגידולו המהיר של עמנו בארצו, ואחד משני התנאים המבטיחים זאת הוא – שבכל משפחה יהודית יהיו לפחות ארבעה בנים ובנות, וכל המרבה הרי זה משובח.

בהסברה בלבד לא תובטח ילודה. דרושה עזרה כספית נדיבה למעוטי־יכולת. שתגדל עם כל ילד נוסף למשפחה. פרטי העזרה טעונים בירורים יסודיים, אבל יש לדעת שעזרה זו צריכה להינתן אך ורק על־ידי מוסד יהודי כללי, ולא על־ידי ממשלה או מוסר ממשלתי כלשהו.

הסברה מחנכת, שתבוא בעיקר מאנשי־הרוח בישראל ומהאם העברייה המבינים חשיבותה החיונית של ילודה גדולה וגדלה, והבטחת עזרה כספית נדיבה למשפחות מעוטות־יכולת ממוסד

כלכלי יהודי הדואג לעתידה של היהדות – אלה הם שני הצרכים שיבטיחו ילודה מספיקה לקיום המדינה היהודית ולהתבצרותה.

כבר צוין לעיל כי הולדת מדינת ישראל היא פרי שיבת־ציון; אבל גם לאחר עשרים שנות המדינה לא שב עדיין אפילו החלק החמישי של העם לארצו. האסון הכבד והנורא ביותר שפגע במדינה – עוד לפני התחדשותה – היה רצח ששת מיליונים יהודים אירופיים על־ידי הנאצים הגרמנים והאחרים, כי אלה היו היהודים שהניחו במאה האחרונה היסודות הראשונים למדינה, שהם נזקקו למדינה, שאפו אליה בכל ליבם ומאודם היו מוכשרים ומוכנים לבנותה. זוהי טעות חמורה מאין כמוה כאילו השואה הנאצית הביאה בשנת 1948 להקמת המדינה, אילו היו ששת המיליונים נשארים בחיים בסיום מלחמת־העולם השנייה – היו בעשר השנים הראשונות למדינה נמצאים בישראל לפחות ארבעה מיליונים יהודים, ובסוף שנת העשרים לא פחות משישה מיליונים. אולם הנעשה אין להשיב. רבים מחללי השואה צעדו למוות כששיר "התקווה" הוא על לשונם, אולם לפני בוא המשיח – אין להחיותם.

גורמי העלייה לפני קום המדינה היו שניים: הראשון – חזון התקומה הלאומית שחי בלב העם העברי אלפי שנים. עוד בספר דברים נאמר: "ושב ה' אלוהיך. את שבותך וריחמך ושב וקיבצך מכל העמים אשר הפיצך ה' אלוהיך. שמה; אם יהיה נדחך בקצה השמים – משם יקבצך ה' אלוהיך ומשם יקחך, והביאך ה' אלוהיך אל הארץ אשר ירשו אבותיך וירשתה והיטבך והרבך מאבותיך" (דברים ל, 3–5). ודברים אלה חזרו בכל חזונות הנביאים ונשתרשו עמוק־עמוק בלב העם היהודי לדורותיו. הגורם השני לעלייה היה חיי המצוקה המדינית והכלכלית של יהודי מזרח־אירופה וארצות אסיה ואפריקה. עם הקמת המדינה נולד גורם נוסף **הכוח המושך של המדינה היהודית**.

העלייה היהודית למען בניין הארץ וחידוש עצמאות יהודית במולדת־הקדומים קדמה בהרבה עשרות שנים לתנועה הציונית. המהפכה הצרפתית בסוף המאה הי"ח ובתחילת הי"ט, שהניחה יסוד לשוויון־זכויות היהודים במערב־אירופה, הולידה מצד אחד תנועת התבוללות בקרב יהודי מערב־אירופה ומצד שני הפרתה את התוחלת הלאומית ושיחררה אותה מהציפייה אך ורק לנס מן השמים ולבואו של משיח, גורם חשוב בשינוי זה היה גם עלילת דמשק בשנת 1840, כשנזיר צרפתי נעלם בפברואר 1840 וחבריו הנזירים בדמשק העלילו על היהודים כי יד היהודים הייתה ברצח הנזיר להשתמש בדמו לחג הפסח. בעקבות עלילה זו אסר המושל הטורקי נכבדי היהודים בדמשק ועינה אותם וילדיהם בייסורים אכזריים למען יודו על חטא שלא חטאו. להצלת יהודי דמשק נרתמו אז גדולי היהדות במערב־אירופה, משה מונטיפיורי מאנגליה ואדולף כְּרֶמיה מצרפת – והצליחו, והסולטן הטורקי אסר על עלילת־דם ממין זה. חכמי ישראל, ובראשם רב ספרדי בסרביה יהודה שלמה אלקלעי, הגיעו למסקנה שאין לדחות שיבת־ציון עד בוא המשיח, אלא יש לשוב לארץ ולבנותה ולפתחה, כי "אין הדבר תלוי אלא בנו, ואם אין אנו בעצמנו – מי לנו". דברים אלה נאמרו כעשרים שנה לפני פרסום ספרו של משה הס "רומא וירושלים", ויותר מארבעים שנה לפני פרסום "אוטואמנציפציה" של פינסקר ויותר מחמישים שנה לפני "מדינת יהודים" של הרצל. לאט־לאט קמה תנועה גדלה ומתחזקת; תחילה בשם חובבי־ציון, ואחר כך בשם ציונות, ואדולף כרמיה ועוזרו קרל נטר זכו להקים בית הספר החקלאי הראשון במקווה־ישראל בשנת 1870 – שביסודו הונח הרעיון של שיבת־ציון למען מדינה יהודית. רוב העלייה שבאה לפני מלחמת־העולם השנייה באה מאירופה, שבה היה במאה התשע־עשרה הרוב הגדול של העם היהודי, אולם רק עם הקמת המדינה היהודית בשנת 1948 נפתחו שערי הארץ לרווחה לכל יהודי הרוצה לעלות. לדאבוננו הרב נשמדו בינתיים שישה מיליונים מיהודי אירופה שנזקקו למדינה והניחה יסודותיה, ורוב העלייה

שבאה ארצה אחרי קום המדינה בא מארצות אסיה ואפריקה, שמספר היהודים בתוכן לא היה רב, ורובם הגדול עלו ארצה לאחר קום המדינה. נותר קיבוץ יהודי גדול ברוסיה, אולם, כידוע, אחרי ההשתלטות הבולשביקית ולאחר מות לנין נותק הקשר בינם ובין היהדות העולמית וארץ־ישראל.

בשנת העשרים למדינת ישראל היה מספר היהודים בעולם קרוב ל־13,500,000. מהם באסיה (חוץ מארץ־ישראל, רוסיה האסייתית וטורקיה האסייתית) כ־120,000; באפריקה כ־240,000 מהם 116,000 באפריקה הדרומית; באמריקה הצפונית והדרומית – כ־6,800,000 באירופה המערבית (כולל טורקיה האסייתית) למעלה מ־1,220,000; באירופה "הקומוניסטית" כ־3,000,000, מזה ברוסיה קרוב ל־2,750,000, ובשאר הארצות הקומוניסטיות באירופה – כרבע מיליון יהודים. כל עוד שערי רוסיה סגורים ליציאת יהודים יש אפשרות **אובייקטיבית** לעלייה גדולה בשנים שלאחר עשרים שנות המדינה אך ורק מארצות־הרווחה: מערב־אירופה, אמריקה הצפונית והדרומית ואפריקה הדרומית, שבהן יושבים למעלה מ־8,100,000 יהודים. בארצות אלה אין כוח דחף של מצוקה, אם כי פה ושם יש תנועה אנטישמית. אבל בעשרים השנים האחרונות נוסף הכוח המושך של מדינת ישראל שאין לזלזל בממשותו ובערכו. אין להניח שכל היהדות בארצות־הרווחה או אפילו הרוב שלה יעלה לארץ בזמן הניתן לראותו מראש, אולם אין ספק שלמיעוט העלייה מארצות־הרווחה בעשרים שנות המדינה גרמה עמדת ממשלת ישראל ועסקני ההסתדרות הציונית. הרוב בממשלת ישראל, מיום היווסדה ועד מלחמת ששת הימים, דרש מיהדות אמריקה – הקיבוץ היהודי הגדול ביותר בעולם אחרי מלחמת־העולם הראשונה – וכן, מיהודי שאר ארצות־הרווחה, רק עזרה כספית ומדינית למדינה, ולזאת נענתה יהדות ארצות־הרווחה ביד נדיבה. עניין העלייה נמסר, כבימי המשטר המנדטורי, להנהלה הציונית, אם כי בוחריה של הנהלה זו (מחוץ לארץ־ישראל) היו רחוקים מאוד מראיית העלייה כחובה אישית ציונית. הרצל הגדיר את הציונות כ"עם היהודי בדרך", אולם ציוני ארצות־הברית, אנגליה ושאר ארצות־הרווחה, לא ראו עצמם – מלבד בודדים יוצאים מן הכלל – "בדרך", אלא כשם שעזרו בכספם ובהשפעתם המדינית ליהודי ארצות־המצוקה כך עזרו בכספם ובהשפעתם המדינית לפעולת ההתיישבות בארץ, בלי שנתבעו ובלי שהתנדבו (מלבד מעטים יוצאים מן־הכלל) לעלות לארץ. היה מיעוט קטן בממשלה, ובתוכו ראש הממשלה הראשון, שראה המהות העיקרית של הציונות בעלייה לארץ **ובעבודה בתוכה ולא למענה**, אבל דעה זו הייתה פסולה בממשלה ובקרב רוב עסקני ההסתדרות הציונית, שלמעשה נתרוקנה מתוכנה הציוני האמיתי אחרי הקמת המדינה. לפני הקמת המדינה לא היו עדיין שערי הארץ פתוחים לכל יהודי שרצה לעלות, והעלייה במידה שהורשתה על־ידי ממשלת המנדט הייתה מוגבלת מאוד. כל עוד לא קמה המדינה היו גם ציונים שלא האמינו כלל במדינה, ורבים מהלא־ציונים אף התנגדו מטעמים גלותיים שונים למדינה יהודית. עם הקמת המדינה שונה היחס: מלבד שני המיעוטים, בשמאל ובימין (קומוניסטים ועשירים מופלגים – אם כי היו ביניהם גם יוצאים מן הכלל), שלא קיבלו את המדינה בהתלהבות, קיבל כל העם היהודי את ייסוד המדינה בשמחה ובהתלהבות. אלה שקראו לעצמם בשם ציונים, מלבד יוצאים מן הכלל שבאו ועלו ארצה, לא היו למעשה אלא חובבי המדינה, כמו כל היהודים האחרים, שאינם רואים עצמם נתבעים וחייבים לעלות ארצה. עובדה היא שרוב העולים ארצה, גם לפני קום המדינה וגם לאחר קומה, לא היו ציונים, בכל אופן לא קראו לעצמם בשם ציונים. ולא רק בימי־קדם – בימי יהושע בן־נון והיהודים שהוא העלה ארצה – לא נקראו בשם ציונים, אלא גם אלה שחזרו מגלות בבל לארץ בימי זרובבל, עזרא ונחמיה, לא נקראו בשם ציונים. גם היהודים שהקימו את ההתיישבות החקלאית הראשונה במחצית השנייה של המאה התשע־עשרה למען הקמת מדינה יהודית – לא נקראו בשם ציונים. מונח זה לא היה קיים עד שנות

התשעים (שנים אחדות לפני הופעתו של הרצל). **חזון הגאולה**, הוא בלבד, העלה אותם ארצה. כי אלה **שנדדו מארצם בגלל מצוקה** – והגירת־מצוקה החלה בהמונים בשנות השמונים של המאה התשע־עשרה – לא עלו ארצה אלא נדדו לאמריקה הצפונית והדרומית ולאפריקה הדרומית, ורבים מהם לאנגליה ולצרפת. לפני קום המדינה היו רבים שרצו לעלות – והשערים. היו סגורים, כי ממשלת המנדט צמצמה את העלייה היהודית, ולא כולם יכלו להיכנס לארץ באופן בלתי לגאלי.

עם קום המדינה היה מיעוט קטן בממשלה שטען, כי מעכשיו העלייה חייבת להיות קודם כול עניינו של העם היהודי העצמאי ושל ממשלתו. אבל המסורת והרגלי המחשבה השתלטו בקרב המפלגות הציוניות ונציגיהן בממשלה ודאגת העלייה נשארה בידי ההסתדרות הציונית, אם כי חבריה של ההסתדרות הציונית לא הכירו בחשיבות העלייה ובצורך בעלייה, גם לאחר שהקונגרסים הציוניים התחילו מתכנסים, אחרי קום המדינה, בירושלים וקיבלו החלטות על חובת העלייה.

מלחמת ששת הימים שינתה במידה רבה את המצב ואת חשיבות העלייה בהכרה הציבורית, בארץ ובתפוצה. הניצחון המופלא של צה"ל עורר התלהבות גדולה בארץ ובגולה, אולי יותר גדולה מהקמת המדינה במאי 1948. קמה גם תנועת התנדבות – ודווקא מארצות־הרווחה. אולם המתנדבים לא מצאו כתובת בארץ ולא ידעו למי לפנות. העלייה אינה מסתיימת עם בואו של העולה ארצה – היא רק מתחילה אז. העולה זקוק לקליטה, כי הקליטה קובעת גורל העלייה. והגורם האמיתי והנאמן של הקליטה מסוגל להיות רק העם היושב בארץ הרוצה בעלייה והממשלה שעומדת בראשו, ובידה הסמכות החוקית להבטיח הקליטה.

והחלו כינוסים בארץ על עלייה – ועדיין עתידים להיקרא כינוסים על עלייה – והכינוס הגדול ביותר היה, כמובן, הקונגרס הציוני הכ"ז שבמרכז ויכוחיו עמדה, כמובן, העלייה. אבל גם קונגרס "ציוני" אינו מוסמך יותר לעלייה מהנהלה "ציונית", ויושב ראש ההנהלה הציונית, נשיא ההסתדרות הציונית וראש ממשלת ישראל קבעו, כמובן, שההנהלה הציונית מוסיפה לטפל בעלייה, אולם לבסוף גבר במקצת הלחץ של הראייה החדשה, שבאה בעקבות מלחמת ששת הימים, והוחלט על פשרה: ההנהלה הציונית מטפלת בעלייה, והממשלה – בקליטה, כאילו אלה הם שני דברים שונים ונפרדים.

בנוגע לעצם האפשרויות של עלייה ניכרת מארצות־רווחה שוררת בחוגים רחבים בארץ דעה "מרקסיסטית", כי לא תבוא עלייה מארצות־הרווחה, באשר המצב הכלכלי בארצות אלה אינו גרוע מאשר בארץ, וברובו הוא גם יותר טוב, והגורם הכלכלי הוא הקובע. "מרקסיסטים" אלה אינם יודעים שגם אבי המרקסיזם עצמו לא היה פועל מנוצל ורעב ללחם; אולם, העיקר, הם מתעלמים מלקחי ההיסטוריה היהודית: מניחי היסודות של המדינה – משנת 1870 עד 1948 – לא עלו ארצה מפני שבארץ־ישראל בימי העות'מנים והבריטים היה מצב כלכלי יותר פורח או חיי היהודים יותר בטוחים מאשר בארץ לידתם, אלא אך ורק מפני חזון הגאולה שרצו בביצועו על־ידי התמכרות חלוצית.

ועובדה היא שהעלייה "ההמונית" הראשונה שבאה ארצה אחרי הצהרת בלפור הייתה דווקא עלייה מארצות־הברית וקנדה, זו הייתה עליית הגדודים היהודיים בסוף מלחמת־העולם הראשונה, שנתארגנו שם בעזרת שני גולים מהארץ, שגורשו מהארץ בראשית המלחמה, על־ידי הממשלה הטורקית, "לעולם ועד".

גם מייסדי פתח־תקווה, ראשון־לציון, ראש־פינה, זיכרון־יעקב, יסוד־המעלה, וכל שאר היישובים שנוסדו בארץ עוד לפני פעולתה היישובית של ההסתדרות הציונית – לא עלו ארצה מפני שפה היו תנאי חיים כלכליים יותר טובים מבארץ מוצאם, אלא חזון הגאולה והרצון החלוצי

הם שהביאום לארץ. וסוף־סוף תנאי החיים במדינת ישראל אחרי עשרים שנות המדינה אינם בהרבה גרועים מתנאי החיים שבארצות־הרווחה בתפוצה, ויש בקרב יהודי ארצות־הרווחה נוער, ולא רק נוער, שיש לו צורך עמוק בחיים שיש איתם לא רק סינמה, מכונית פרטית ודירה נאה אלא גם סיפוק צרכים מוסריים, חברתיים וחזון היסטורי. ויש גם יהודים בארצות־רווחה החיים בחרדה רבה לגורל היהדות בתפוצה, חרדה להתבוללות המתגברת דווקא בארצות־הרווחה, חרדה לפיצול הנפש היהודית, וההכרה המתרחבת שרק במדינת ישראל יכול יהודי לחיות חיים שלמים, גם כיהודי וגם כבן־אדם; ואם העם בישראל וממשלתו יראו בקליטת עולים אחת מחובותיהם הממלכתיות העיקריות וידאגו במלוא הכוח הממלכתי ובמלוא הכושר החלוצי לקליטה זו יש כל הסיכויים שהעלייה תלך ותגדל, תלך ותתפשט, ואין לראות מראש לאֵילוּ ממדים היא עשויה ומסוגלת להגיע אם העולים ייקלטו, ואלה שייקלטו ימשכו קרוביהם ומכריהם אף הם לעלות ארצה, ביחוד אם ישראל תהיה נאמנה לצו העליון שנתן לה גדול נביאיה: להיות **לעם סגולה**.

מה שנעשה בארץ בשבעים השנה לפני הקמת המדינה, ובעשרים השנה שלאחר הקמת המדינה, מוכיח שעם ישראל יש בו תכונות המכשירות אותו להיות עם סגולה. בלי תכונות אלה לא היה עם ישראל מתקיים בתנאים ששום עם אחר בעולם לא יכול להתקיים, כשהוא מפוזר בכל העולם בקרב עמים שונאים; והוא לא היה מתגבר בארצו שלוש פעמים בזו אחר זו על אויביו מסביב, כשאויביו מרובים פי עשרה, פי עשרים ופי ארבעים ממנו. סוד קיומו של העם היהודי בתפוצות בתנאים ששום עם אחר לא עמד בהם, וסוד קיומה של המדינה בעשרים שנותיה הראשונות, כשכל שכניה, שרצו להשמידה בימיה הראשונים בשנת 1948, מתרבים והולכים פי כמה ובמידה יותר גדולה מהיהודים בישראל – והם מנסים כל הזמן להכחידה ולהחריבה והם נכשלים – סוד זה אינו אלא **איכותה העליונה של האומה העברית**. בשמירתה והתעצמותה של איכות זו תלוי עתידה של מדינת ישראל – יותר מאשר בכל דבר אחר.

מלחמת ששת הימים והשינויים הדמוגרפיים שהביאה בעקבותיה עוררה מחדש שאלה יסודית, שעדיין הציבור הרחב אינו מרגיש בה, אבל כל מי שאינו חי רק בעבר של עשרים שנות המדינה חייב לראותה בכל חומרתה, אם כי עדיין אינה כמעט מורגשת, וזוהי בעליית העבודה העברית. הועמדנו בפני סכנה, אולי הסכנה החמורה ביותר, שהעבודה במשך עשר־עשרים השנים הבאות תצא מידי הפועל העברי, והעם בישראל ייהפך, כפי שהיה סבור אחד העם לפני כשישים שנה, ל"מיעוט קולטורי מפותח שכוחו במוחו והונו, אבל ההמון הכפרי 'המרובה', שכוחו בעבודת ידיו, לא לנו יהיה גם אז".

הוגה־הדעות העמוק של חיבת־ציון הגיע בשנת 1911 לארץ בפעם השלישית. בימים ההם הייתה שאלת העבודה העברית השאלה הבוערת ביותר. כשבאו אנשי העלייה השנייה לארץ (בשנים 1904–1914) היו בארץ עשרות אחדות של יישובים חקלאיים עבריים (קראו להם אז קולוניות) וכמעט כל העבודה בתוכן נעשתה על־ידי עבודה לא־יהודית. אנשי העלייה השנייה עלו ארצה לעבוד את האדמה, כי ראו בעצמאות חקלאית יהודית האמצעי ההכרחי והראשי לחדש עצמאותנו במולדת. ואם כי חלק לא מעט של אדמת המושבות נרכש באמצעים לאומיים (בעיקר הודות לאדמונד דה־רוטשילד) – נעשתה כמעט כל העבודה לא על־ידי פועלים יהודים. אנשי העלייה השנייה שעלו ארצה לעבוד את האדמה כמעט שלא עסקו במקצוע זה אף פעם בחייהם ורובם הגדול בכלל לא עבדו מקודם. לעומת זאת הפועל הערבי היה עובד חקלאי מדורי־דורות. היה גם גורם כלכלי לטובת הפועל הערבי: צורכי הפועל הערבי היו פחותים

בהרבה מצורכי הפועל היהודי, וגם נכונות השתעבדותו לבעליו, שלא כפועל היהודי, העדיפה אותו על פועל יהודי, וברוב המושבות נעשתה כמעט כל העבודה על־ידי פועלים ערבים, ולא קל היה לפועל יהודי להשיג עבודה, רק ביצור יין ביקב נאלצו האיכרים להשתמש אך ורק בפועלים יהודים, כי לפי הדין מגעו של לא־יהודי ביין הופך אותו ליין־נסך האסור על יהודים. אולם בכל עבודה אחרת זכו רק פועלים ערבים. עוד חלוצי העלייה הראשונה הכירו בחשיבות העבודה העברית. חלוצי פתח־תקווה, ראשון־לציון, זיכרון־יעקב, ראש־פינה ואנשי בית"ו הכירו בחשיבות הראשונית של העבודה, ועוד בשנת 1891 נוסדה אגודה בשם "הארץ והעבודה", שבין מייסדיה היו מאיר דיזנגוף (אחר כך ראש עיריית תל אביב) ואהרן רוזנברג, ממייסדי רחובות, שהכירה בחשיבות "העבודה". בהקדמה לתקנות האגודה "הארץ והעבודה" הם כתבו: "יגיע כפים וזיעת אפים מקשרים את היצירה ליוצרה בעבותות של גידים ועצבים אשר לא יינתקו בלי סכנת־נפש. אך קשר הממון אל הסחורה אינו אלא עניבה הנשטפת על נקלה. בלי פועלים עברים אין תקומה להמושבות, ולא זו בלבד, אלא יש כאן בית מיחוש פן כמקרה הכסיל, אשר החיה את האריה המת גם אנו יקרנו... הפועלים העברים המה להיישוב מה שהדם הוא לגוף אדם בריא: המה יתנו לו חיים, והמה ישמרוהו מריקבון וכיליון". ומיסדי האגודה הצביעו על הצורך "להעמיד שבט מיישבים בארץ, מיישבים נאמנים הקשורים אל אדמתם כאדני השדה – אשר לא בפיזרון כספם, אך בעמל כפם ובזיעת אפם יבואו לתכליתם".

אולם רעיונות אלה לא התמידו בקרב האיכרים הראשונים ובראשית הקיץ 1892 בטלה האגודה, ובמושבות עבדו אלפי פועלים ערבים, ורק עשרות או מאות אחדות פועלים יהודים.

וכשבא אחד העם בשנת 1911 לארץ הייתה זו השאלה הבוערת ביותר, ואחד העם הקדיש לה הרבה מזמנו בארץ, ובשובו לאודסה פרסם מאמר בשם "סך הכול" שזוהי תמציתו: "עלינו להשלים עם הרעיון, שהיישוב הכפרי שלנו בארץ־ישראל, **אף אם יתרחב ברבות הימים עד קצה גבול האפשרות** (ההדגשה שלי – דב"ג) יישאר תמיד ישוב 'עליון' של מיעוט קולטורי מפותח שכוחו במוחו והונו, אבל ההמון הכפרי **'המרובה'**, שכוחו בעבודת ידיו, לא לנו יהיה גם אז". ומכאן מסיק אחד העם מסקנה, שאין תקווה למדינה יהודית, כי "היסוד בחיי כל מדינה הוא **ההמון** הכפרי, הפועלים והאיכרים העניים – וההמון הכפרי בארץ־ישראל לא לנו הוא בהווה, וקשה לצייר לעצמנו, איך ייברא לנו בעתיד, אף אם ירבה מספר מושבותינו בכל פינות הארץ".[4] והנימוק של אחד העם הוא: "היהודי הוא פיקח יותר מדי, בן תרבות יותר מדי, ואינו מוכשר לצמצם כל חייו ומאווייו בחלקת־אדמה קטנה, כשהוא מוציא ממנה לחם צר בזיעת אפים".

אחד העם טעה: העבודה העברית ניצחה, ובלי ניצחון זה לא הייתה קמה מדינה יהודית.

אולם מלחמת ששת הימים והימצאות למעלה ממיליון ערבים נוספים בתחומי שלטון המדינה היהודית הולידה מחדש הסכנה של השתלטות עבודה זרה – אם לא תבוא עלייה גדולה ולא נאחז באמצעים מתאימים להבטיח העבודה העברית. אחד העם הכיר את האיכרות הרוסית, והאיכרות הערבית בארץ לא הייתה יותר מפותחת מהאיכרות הרוסית, ואחד העם לא ראה עדיין אז שקמה ונוצרת חקלאות עברית שונה בהחלט מהחקלאות הערבית. בימי העלייה השנייה היה מינימום השטח הדרוש למשפחה חקלאית 250 דונם, היום, בחקלאות יהודית המשתמשת במכשירי־עבודה יותר מפותחים ובאמצעים כימיים שהיו בלתי ידועים לאיכרים הערבים, מספיק שטח של 25 דונם, המעניקים לאיכר מודרני הכנסה יותר גבוהה משטח של 250

4 "כל כתבי אחד העם", עמ' תכ"ד

דונם בשיטת־עבודה פרימיטיבית כזו של הערבים בימים ההם. אולם כשנוספו עכשיו למעלה ממיליון ערבים יש סכנה שבמשך עשרים שנה או גם פחות יעבור רוב העבודה או גם כולה לידי לא־יהודים – ויתקיים החלום המסוכן של אחד העם שניהפך ל"מעמד עליון שכוחו במוחו ובהונו", והמון העובדים יהיה לא לנו. העבודה העברית ניצחה בימי העלייה השנייה בתקופת השלטון המנדטורי מפני שלא רק הפועלים החלוצים, אלא גם התנועה הציונית וכל ציוני נאמן הבינו שבלי עבודה עברית לא תקום מולדת יהודית ולא מדינה יהודית ויצרו חקלאות ותעשייה יהודיות שלא היו כמוהן ביישוב הערבי – חקלאות ותעשייה הבנויות על אמצעי־ייצור יותר משוכללים ומתיישבים יותר חרוצים ומשכילים. ברוסיה "הקומוניסטית" יש כ־60,000,000 איכרים; באמריקה הקפיטליסטית – יש רק כשישה מיליונים איכרים, ורוסיה נזקקת מדי פעם בפעם לקנות מזון מאמריקה, כי החקלאי האמריקני יודע להשתמש בכל הטכניקה המשוכללת המגדילה את היבול פי עשרה ויותר מאשר ברוסיה.

בראשית ימיה של ההתיישבות היהודית מימי ביל"ו בתקופה העות'מנית ועד מחצית ימיה במשטר המנדטורי עמדה ההתיישבות החקלאית בראש היצירה המשקית. במדינה לא נוכל להתקיים בלי תעשייה, בלי תחבורה משוכללת ביבשה, בים ובאוויר ובלי הרחבת ההתיישבות החקלאית. ורק אם נעשה מאמץ חינוכי וטכני להעלות רמת העבודה לדרגה של העמים המפותחים בעולם, כמו ביפן ובארצות־הברית, נכניס כאמצעי־עבודה כלי העבודה והמכונות המשוכללים ביותר, נקנה חינוך טכנולוגי מושלם לדור הצעיר שעובד אחד בעל ידע מושלם יוכל לעשות העבודה של עשרה פועלים לא משוכללים נבטיח גם להבא את העבודה העברית, כלומר את העצמאות החיונית ביותר שבלעדיה לא תיתכן שום עצמאות מדינית וכלכלית – והעם היהודי לאשרנו חונן בסגולות שיש לעמים הכי מפותחים והכי עשירי־ידע, ולא נבצר מאיתנו להעלות את כושרנו הטכנולוגי לשיא היכולת האנושית, ועל־ידי צירוף ההתעלות הטכנולוגית לכושר העבודה הפורייה ביותר נצליח להיות עם עובד ועם אקדמי בבת־אחת, ורק על־ידי צירוף זה נצליח להתגבר על הסכנה של השמטת העבודה מידי יהודים. נצליח לשמור בבאות על היותנו עם עובד אם נדע להנחיל לנוער שלנו מיטב הדעת הטכנולוגית בכל ענפי העבודה – בשדה, בחרושת, בתעופה, בספנות, במכרות, כמו שידענו להנחיל לצבא שלנו מיטב הידע הצבאי והכרת ערכו כמבטיח קיום האומה והמולדת.

בישראל הקטנה נערמו כל הבעיות העומדות בפני מדינות חדשות ובלתי מפותחות, והן לא נפתרו עדיין בשלמותן, אבל במידה לא קטנה הן נפתרות לאט־לאט הלכה למעשה, ואם הצלחנו במקצת עד עכשיו – הרי סוד ההצלחה הוא רק בידע הישראלי העומד על רמה גבוהה – עוד לא שיא הגבוה – ובגישה החלוצית של טובי צעיריה, העושים שליחותם גם, באסיה ובאפריקה ובאמריקה הלטינית באותם הלהט והמסירות והצניעות כשם שהם עושים זאת בטיפוח צבא־הגנה לישראל, בהקמת יישובים קיבוציים, בבניין יישובי־ספר, בניסיון לעיצוב חברה חדשה מתקדמת, בנויה על חירות, שיתוף ואחוה.

נביאי ישראל דרשו מעמם בימי־קדם להיות עם סגולה ואור לגויים. נבואה זו חיה בלב טובי העם היהודי גם בימינו, ושאיפה זו מפעילה ומדריכה דרכם של טובי עם ישראל בימינו. צורות חיי חברה שאין דוגמתן בעולם כולו – הולכות ומתרחבות בישראל, והן מסוגלות לשמש דוגמה לעמים אחרים. אפילו צה"ל שונה מכל הצבאות בעולם. הוא נועד לא רק לצורכי ביטחון, אלא גם לצורכי בניין והתיישבות והעלאת האדם, ולשם כך יש בו פורמציה מיוחדת – נח"ל (נוער חלוצי לוחם),

ותעודתו לחנך הנוער הישראלי לחקלאות ולהתיישבות, והוא בונה יישובי־ספר, על הרוב קיבוצים, שהם גם מעוז ביטחוני וגם תמרורי־דרך לחברה חדשה בעתיד.

תמציתה ומשמעותה של ההיסטוריה היהודית היא עדיפות האיכות על הכמות, ולמען ביטחונו, קיומו, מעמדו של העם היהודי בעולם ושמירת מורשת נביאי ישראל על אחרית הימים חייבת ישראל לשפר בלי הרף איכותה המוסרית, התרבותית, הטכנית והחברתית ולהיות לעם סגולה.

תוכן העניינים

הקדמה להוצאה המחודשת: המנהיג כותב ההיסטוריה – היסטוריה אישית־לאומית 5

ייחודה וייעודה של מדינת ישראל 9

בטרם מדינה

תמורות ותהפוכות במאה העשרים 17

ראשונים 26

חובבי־ציון והתנועה הציונית 26 • העלייה לארץ־ישראל פני קום התנועה הציונית 28 • התעוררות בין יהודי ירושלים וצפת להתיישבות חקלאית • ייסוד פתח־תקווה וג'עוני 33 • ביל"ו • פעלו של י"מ פינס 36 • מטרת העלייה לארץ בעיני אחד הביל"ויים • ייסוד ראשון־לציון 42 • יהודי רומניה מייסדים את ראש־פינה וזיכרון־יעקב 46 • תוקעים יתד למושבה חדשה בגליל העליון 49 • שאלת העבודה העברית במושבות הראשונות 53

מהצהרת בלפור עד הכרזת המדינה 59

ציונות פוליטית צרופה וציונות של הגשמה יום־יומית על־ידי עלייה ובניין הארץ 59 • היחסים עם ממשלת המנדט עד סוף מלחמת־העולם השנייה 61 • ממשלת המנדט מחליטה למסור את בעיית ארץ־ישראל לארגון האו"ם 72 • לפני הכרעות גורליות • העוצמה הצבאית של הארצות השכנות וכוננות היישוב לעמוד נגדן • מערכות ראשונות 75 • החלטת עצרת או"ם על הקמת מדינה יהודית בארץ־ישראל • התפוררות השלטון • התקפות הערבים בדרכים, על ישובים שונים ועל שכונות־ספר • הרבה ישובים ערביים נעזבים • שום ישוב עברי לא נעזב 83 • על סף ההכרזה על מדינת יהודים 88

בשלח ובמלאכה

מהכרזת המדינה ועד ההפוגה הראשונה 99

ההכרזה על המדינה • מגילת־היסוד של המדינה • המוני העם צוהלים ברחובות 99 • מיומני 103 • הישיבות הראשונות של הממשלה הזמנית ושל מועצת־המדינה הזמנית • פקודת סדרי השלטון והמשפט 114 • נסתיים המנדט הבריטי • טורי הצבא של מצרים, סוריה, עבר־הירדן ועיראק מתקדמים בשטחים הערביים של הארץ • סלילת "דרך־בורמה" לירושלים • המערכות הצבאיות עד להפוגה הראשונה 122 • פקודת צבא־הגנה לישראל • אוניות מביאות נשק • באים מתנדבים רבים מחוץ־לארץ • גובר כוח ישראל באוויר 128 •

מיומני בחודש הראשון למלחמה 132 • חלוקת התיקים בממשלה הזמנית 147 • שיחות ראשונות עם הרוזן ברנדוט ועם באנץ' על שביתת־נשק · נסכים לכך בתנאי שכל השטחים המוחזקים בידינו לא יופקעו ולא תופרע העלייה לארץ 148 • הסכם עם ארגוני הפורשים 150 • דיון על העניינים הצבאיים והמדיניים 151 • פקודות (חוקים) אזרחיות ראשונות 156 • הממשלה מסתייגת מהצעות ברנדוט ואינה סומכת על שיקוליו המוסריים 157 • המצב הצבאי 161 • ושוב דיון בשאלת ההפוגה 162

מוקשים בפנים וסכנות מבחוץ 165

תוכנית פעולה לתקופת ההפוגה 165 • בעיות מדיניות וצבאיות אקטואליות 167 • המשך הדיון – במועצת־המדינה הזמנית 172 • עם מפקדי החטיבות 174 • החזון שהדריך את לוחמי העצמאות • בעיית פלמ"ח 179 • לקראת עגינת האונייה "אלטלנה" 182 • ייחודה של ירושלים 194 • מיומני 200 • השבעת הצבא 209 • בעיות וקשיים • המצב הכספי מתקרב לנקודת משבר • הצעה להקים מחנות־עבודה לעולים 210 • נמל חיפה עובר לרשות היהודים 213 • שאלת קבלת ישראל לאו"ם, ותגובות על הצעות ברנדוט 214 • עם התקרב ההפוגה לקצה • הממשלה דוחה הצעות ברנדוט • מועצת הביטחון מציעה להאריך את ההפוגה • הנציג האוקראיני, יושב־ראש ישיבת המועצה, פנה לאבא אבן בתואר "נציגת מדינת ישראל" 225

בין מערכה למערכה 230

מצרים מפרה את ההפוגה 230 • התחדשות הקרבות • חודש ההפוגה קידם את הצבא בציוד, באימון, במשמעת ובביטחון עצמי • המצרים עברו מהתקפה להתגוננות • הפצצת קהיר ודמשק · כיבוש לוד ורמלה · נצרת נכנעת • בריחות המוניות מכפרים ערביים 231 • התחלת ההפוגה השנייה 234 • שינויים בהנהלת מועצת־המדינה הזמנית • הערכת המצב המדיני והצבאי • בחירת חברי בית המשפט העליון 239 • המצעד הצבאי הראשון 243 • שיחות עם ברנדוט ועוזריו 247 • ויכוח בממשלה הזמנית על סיום ההפוגה 248 • מיומני 253 • דאגה לצרכים האישיים ולצורכי המשפחה של החייל 260 • דין־ודברים בין מ' שרת וברנדוט על מקרי הפרת ההפוגה, על הפליטים הערבים ועל פירוז ירושלים • הודעה למדינות הערביות על נכונות ישראל למשא־ומתן של שלום 262 • צבא אחיד וממושמע לישראל 263 • המורשה היקרה של ה"הגנה" • צה"ל אינו המשך ה"הגנה", אלא מפנה חדש בתולדות הגבורה היהודית 264 • פולמוס פלמ"ח 267 • מיומני בירור עם מפקדי פלמ"ח 270 • פקודת הרמטכ"ל וערעור מפ"ם בוועד הפועל של ההסתדרות 275 • היחס ליחידות אצ"ל • ויכוח בממשלה • ייפוי־כוח לשר־הפנים למסור אולטימטום לאצ"ל להתפרק • סחבת במשא־ומתן • רצח ברנדוט וסארו בידי אנשי לח"י • אולטימטום של בא־כוח המטכ"ל לאצ"ל · אצ"ל מתפרק 280 • ריבוי הציוד של צה"ל בהפוגה השנייה – בטנקים, בנשק קל ובאווירונים יעילים יותר • גדל הכוח הימי • נרכשו תותחי־שדה ותותחים אנטי־טנקיים 284 • נדחתה הצעה

להסתער על לטרון, ומשם – עד צפון רמאללה ועד יריחו והירדן, כתגובה על הריסת תחנת־השאיבה ליד לטרון • תוכנית ברנדוט לפתרון בעיית ארץ־ישראל 287 • דיון על הצעות ברנדוט לקראת עצרת או"ם 289 • לפרוץ או לא לפרוץ הדרך לנגב? 292

מהפרת ההפוגה השנייה ועד הסכמי שביתת־הנשק 298

נפתחה מערכת הדרום • מועצת הביטחון ובעת הפסקת־אש דחופה • הטבעת אוניית־מלחמה מצרית בנמל עזה 298 • מ' שרת מדווח על רושם קרבות הדרום בעצרת האו"ם • ויכוח על הדין־וחשבון בממשלה 300 • שחרור הגליל העליון 303 • והכסף להוצאות המדינה מאין יימצא? 305 • באנץ' דורש מישראל וממצרים לשוב לעמדותיהן מלפני הקרבות האחרונים • מלחמה ביוקר החיים 309 • דין־וחשבון על ביקור בגליל ובדרום • הצעה לתפוס בהקדם את כורנוב וליצור קשר בין באר שבע וסדום • גישושים מצד מצרים על הסדרים עם ישראל • דיון על הצעותיה 310 • סקר ההישגים והליקויים של צה"ל • רק היתרון האיכותי יעמוד לנו 315 • דיונים חוזרים באו"ם על נסיגת צה"ל לעמדות הקודמות • איום בסנקציות לצד שלא יציית להחלטות • המצרים מפריעים להעברת שיירות צה"ל מצפון לדרום, וצה"ל משחרר את הדרך לדרום • בחירת טרומן לנשיא ארצות־הברית • ובינתיים – דאגה ליישב יהודים בבאר שבע והסביבה • פינוי "כיס" מגדל ושחרור יד־מרדכי • נקבעו קווי־תיחום לצבאות מצרים וישראל • החלטת ישראל: לא להסכים לשום נסיגה לפני התחת משא־ומתן לשלום 318 • חגיגת יובל השבעים לפתח־תקווה 326 • מועצת הביטחון קוראת ליהודים ולערבים לנהל משא־ומתן על שביתת־נשק של קבע וחידוש הצו לנסיגת צה"ל מהשטחים שכבש • תגובה ביקורתית של הממשלה והבעת נכונות לחפש הסדר של שלום 327 • מפקד־התושבים הראשון במדינה • חוקת הבחירות לאספה המכוננת 329 • חילוקי־דעות באו"ם על תשובת ישראל • באנץ' מוסר לממשלות ערב על נכונות ישראל למשא־ומתן • ישראל מגישה בקשה רשמית להתקבל לאו"ם • הסכם על הפסקת־אש בירושלים • מרשים למצרים להכניס מזון לנצורי כיס פאלוג'ה • הבסת המצרים שניסו לתפוס משלטים בין עזה לרפיח • הכנות לגירושם מהנגב • פנייה לישראל לאפשר יציאת נצורי כיס פאלוג'ה • הדיפת המצרים מביר־עסלוג' ומעוג'ה אל־חפיר • הודעת מצרים על נכונותה לפתוח במשא־ומתן על הסדר שביתת־נשק • הפלת 5 מטוסים בריטיים • הרהורי ראש הממשלה על הפסקת־האש 330 • משא־ומתן ברודוס על שביתת־נשק עם מצרים • שחרור הנגב הדרומי • דגל ישראל הועלה באילת 335 • תבוסת הערבים בעיני ועדת־חקירה פרלמנטרית עיראקית 338 • שביתת־הנשק עם לבנון ועבר־הירדן • תפיסת עין־גדי • עיראק מוציאה צבאה מהארץ • שביתת־נשק עם סוריה • על משימת המדינה עם תום הקרבות – בכינוס אנשי־רוח 343

נדבכים משולבים

חבלי־לידה של הפרלמנטריזם 351

הבחירות לאספה המכוננת • הישיבה האחרונה של מועצת־המדינה הזמנית • חנינה לעוברי עבירות לכבוד המעבר לחיים פרלמנטריים תקינים • פתיחת האספה המכוננת 351 • חוקי־יסוד לסדרי העבודה של הכנסת הראשונה • הנאום הראשון של חבר־כנסת ערבי • בחירת ח' ויצמן לנשיא ישראל • הנשיא מטיל על ראש הממשלה הזמנית להרכיב ממשלה • הגיגי המיועד לראש הממשלה על הרכב הממשלה ועל דרכה 356 • משא־ומתן עם המפלגות על הצטרפותן לממשלה • הציונים הכלליים ומפ"ם פורשים • החזית הדתית, הפרוגרסיבים ורשימת הספרדים מצטרפים לממשלה 361 • הצגת הממשלה לפני הכנסת • קווי־היסוד לפעולת הממשלה • ויכוחים ותשובת ראש הממשלה • הבעת אמון בממשלה 367 • הכנסת מאשרת ההלוואה הממלכתית הראשונה בסך 100,000,000 דולר 377 • חוק החזרת החיילים המשוחררים לעבודה 378 • ישראל מתקבלת כחברה באו"ם • מה היה אילו קיבלו הערבים את החלטת או"ם מיום 29 בנובמבר? • ב־3 1/2 שנים גדל היישוב ב־120% • הקשיים בקליטת העלייה • גידול מהיר של ההתיישבות וגיוון המשק החקלאי • משטר צנע ומלחמה נגד יוקר המחיה • מפעלי־חרושת חדשים • גדלה ההכנסה הלאומי • קשיים בחינוך ילדי העולים ובשיכון 380 • התקציבים השנתיים הראשונים של הממשלה • חוק שירות הביטחון • הגורם הביטחוני של עלייה רבתי ואיכלוס כל חלקי הארץ • דמות החייל והמפקד בישראל • ערכים חלוציים לכל שבטי ישראל • הפיכת חיילי ישראל לצבא גיבורים, ואת העם – לעם לוחם בשעת הצורך • ויכוחים בכנסת על צה"ל 386 • העברת עצמותיו של הרצל לארץ 398 • עצרת או"ם מחליטה על כינון ירושלים כגוף נפרד תחת משטר בין־לאומי • ראש הממשלה מכריז: "החלטת או"ם אינה ניתנת לביצוע בשום אופן", וכבר התחילו להעביר מוסדות הממשלה לירושלים • הכרזה על כיבוד זכויות כל הדתות 399 • חוק לימוד־חובה חינם • שני משברים בממשלה: בגלל תוספת שר בממשלה ובקשר לסדרי החינוך במעברות • מות שר החינוך והתרבות ד' רמז • סכסוך עם סוריה לרגל עבודות ייבוש החולה 404

בארבע שנות הכנסת השנייה 410

הבחירות לכנסת השנייה • מפ"ם והציונים הכלליים אינם מצטרפים לממשלה • הענקה גדולה של ארצות־הברית לישראל • ד"ר ח' ויצמן נבחר מחדש כנשיא המדינה • מותו ובחירת י' בן־צבי כנשיא השני 410 • כינוס ראשי יהדות אמריקה למען מלווה עממי של מיליארד דולר • ישראל מגישה אגרת למעצמות־הכיבוש בגרמניה • תביעה מגרמניה בסך מיליארד וחצי דולר • הצהרת אדנאואר בבונדסטג בבון על נכונות ממשלתו למצוא הסדר השילומים • ויכוחים סוערים בכנסת בשאלת השילומים • איומי בגין והפגנת "חירות" ליד הכנסת • חתימת הסכם עם ממשלת גרמניה על

שילומים בסך 750,000,000 דולר לישראל 417 • משברים ממשלתיים • צירוף הציונים הכלליים לממשלה • התפטרות ד' בן־גוריון מהממשלה והליכתו לשדה־בוקר • השרים מסיעת הציונים הכלליים אינם מצביעים נגד הבעת אי־אמון לממשלה, והממשלה מתפטרת • ד' בן־גוריון מתבקש לקבל עליו תיק־הביטחון • חוק חינוך ממלכתי · חוק מעמד ההסתדרות הציונית 422 • הישגי המדינה בארבע השנים הראשונות לקיומה • קביעת שלושה שערים לדולר למשיכת הון לארץ • מאמצים להגברת הייצור ולעצמאות כלכלית 429 • הוויכוח על משפט פראג 433 • התפוצצות בחצר הצירות של ברית המועצות בתל אביב • ברית המועצות מנתקת קשריה הדיפלומטיים עם ישראל • חידושם לאחר מות סטלין 439 • שינויים בהרכב הממשלה והסיעות בכנסת • "העסק הביש": מי נתן הוראה – שר הביטחון פ' לבון או "הקצין הבכיר"? • ועדת אולשן־דורי אינה מסיקה מסקנה ודאית • יחסים לא־תקינים בין שר הביטחון ובין הממשלה 445 • קריאה אל הנוער לטפח המשותף לכל התנועה, לטוהר המידות, למיזוג גלויות, ליישוב הגבולות ולכיבוש השממה • הפולמוס על התיישבות אזורית 451 • ממשלת מצרים אוסרת על אוניות המהלכות לישראל וממנה לעבור את תעלת־סואץ • מצרים ממרה החלטות מועצת הביטחון שהתנגדה לאיסור זה • פינוי הצבא הבריטי את אזור התעלה • עצירת אוניית "בת־גלים" • הכנסת מתריעה נגד משלוחי נשק גדולים למצרים והמשך הזיון של מדינות ערב 457

עם "העסקה הצ'כית" 464

הבחירות לכנסת השלישית • העלייה מצפון־אפריקה • דב"ג חוזר לראשות הממשלה • בהצגת הממשלה לפני הכנסת מזהיר מפני החמרת המצב בקשר ל"עסקה הצ'כית" • מוכן להיפגש עם נאצר להסדר של שלום ולשיתוף־פעולה רב־צדדי, אבל נדע להגיב כראוי על כל פגיעה 464 • יחידה מצרית נכנסת לאזור ניצנה ומסרבת לסגת • הוחמר המצב גם בגבול הסורי, לאחר כריתת הברית בין צבאות סוריה ומצרים • הסורים יורים בתותחים ופוגעים בסירות המשטרה בכנרת • צה"ל משתיק את תותחי הסורים • מועצת הביטחון מגנה את תגובת ישראל בציינה כי גם סוריה פעלה בניגוד להסכם שביתת־הנשק 471 • ראש הממשלה סוקר את המצב המדיני־ביטחוני של ישראל 478 • בעקבות "העסקה הצ'כית" • סקירה מדינית של שר החוץ מ' שרת • ויכוח 485 • החמרת מצב הביטחון • התקפות שלוחות־רסן של ברית המועצות כלפי ישראל • פער לרעת צה"ל לאחר "העסקה" • ביקורו של דאג המרשילד במזרח • נאצר נמנע מהתחייבות כלשהי • אש מרצועת עזה • חליפת־מכתבים בין אייזנהאואר ודב"ג • בביקור השני של המרשילד הסכים נאצר למלא את כל הסעיפים של הסכמי שביתת־הנשק 489 • משפט פראג 495 • הצהרת הממשלה הסובייטית על תמיכתה במאמצי או"ם לחיזוק השלום בארץ־ישראל, תוך ביקורת הערבות של ארצות־הברית, צרפת ואנגליה לגבולות הקיימים במזרח התיכון • "נעלה בלי הרף כושר התגוננותנו ונחתור בלא לאות לשלום יציב עם שכנינו", מכריז ראש הממשלה • חוק "יהב מגן" בכנסת לרכישת נשק • שאלות עיקריות של המדינה

בקונגרס הציוני • הודעת נציגי בריטניה וברית המועצות 501 • התפטרות משה שרת מכהונת שר החוץ • דברי־הערכה לשרת מפי ראש הממשלה והסברת ההכרח בחילופי גברי • ושוב הצהרה: "הסכם שיופר על־ידי הצד השני לא יחייב גם אותנו" • "אילת" ו"יפו", שתי המשחתות הראשונות, מגיעות לארץ • "עסקה צרפתית" מתקנת את מאזן הכוחות 508

"מבצע קדש" ותוצאותיו 516

"אנו עומדים אולי לפני הכרעות ומאורעות גורליים", מסכם ראש הממשלה את סקירתו בכנסת, ומביע אמונתו כי נעמוד בהם 516 • גזרת הגבול המצרי מתחממת • התנקשויות מצד מצרים • ברית צבאית משולשת מצרים־סוריה־ירדן • צו גיוס מילואים • נשיא ארצות־הברית מביע דאגתו • הצעת ראש הממשלה בממשלה לערוך פשיטה במדבר סיני וברצועת עזה • מלחמת סיני – תוך שבוע ימים עוברים לידי ישראל מדבר סיני ורצועת עזה 523 • שני מכתבים חריפים ביותר של בולגנין ומכתב מנומס יותר אבל תקיף מאייזנהאואר ותגובת דב"ג עליהם • עם זאת גילויי הבנה למצבה של ישראל בארצות שונות • עצרת או"ם מחליטה על הקמת כוח בין־לאומי בגבול מצרים־ישראל • הכנסת מחליטה על נסיגה מהשטחים הכבושים, אם יהיו סידורים מניחים את דעת ישראל 528 • המאבק המדיני בארצות־הברית ובאו"ם מסביב לעזיבת השטחים הכבושים • דרישת ערובות ממשיות לחופש השיט במצרים • בשדר הנשיא אייזנהאואר נאמר בין השאר על סידורים שיבטיחו את גבול רצועת עזה מפני הסתננות מזוינת של המצרים וזכות מעבר חופשי במצרים 543 • תמיכת יהדות ארצות־הברית בעמדת ישראל • הצהרת נציג ארצות־הברית באו"ם לא התאימה לסיכום בין א' אבן ודאלס • אייזנאואר מתקן את הדבר על־ידי מכתב לראש הממשלה בו הוא מבטיח שלישראל לא תהיה סיבה להצטער על הנסיגה • ממשלת ישראל מחליטה לפנות את השטחים 550 • סלילת כביש באר שבע־אילת מקשרת בין הים התיכון וים־סוף • הונח צינור־נפט של 16 אינטש מבאר שבע לחיפה 556

הישגים ומשברים

מעניין לעניין 565

אדנאואר מבטיח למלא בקשת דב"ג על הלוואה של חצי מיליארד דולר לפיתוח הנגב • גידול העליה לארץ • הרחבת החקלאות ורשת החינוך • הגדלת ההכנסה הלאומית 565 • בחירה חדשה של י' בן־צבי לנשיא המדינה • התפטרות הממשלה בגלל עבירה על שמירת סודיות ההחלטות של הממשלה בענייני חוץ וביטחון • בחירת ממשלה חדשה • התפטרות שרי "הפועל המזרחי" • בחירת הרב טולדאנו כשר־הדתות 569 • בחירות יחסיות או רובניות • הבחירות היחסיות נוטלות את הקשר בין הבוחר לנבחר ומרבות את הפיצול המפלגתי • מפא"י מחליטת ברוב מכריע על בחירות רובניות ואילן

הכנסת מחליטה ברוב על המשך שיטת הבחירות היחסיות 579 • משבר חדש – מכירת נשק לגרמניה המערבית • חברי הממשלה מסיעות מפ"ם ואחדות העבודה מצביעים בכנסת נגד הממשלה, ואינם מתפטרים, בהתאם לחוק האחריות המשותפת • התפטרות הממשלה 582 • ג'יימס רוטשילד מצווה להעביר למוסדות הלאומיים אדמת פיק"א וכן שישה מיליונים לירות להקמת בנין לכנסת 586 • פרשת ואדי־סאליב 588 • הבחירות לכנסת הרביעית • ממשלה חדשה 592 • המפעל החינוכי בישראל 596

פרשה שהסעירה את הציבור 600

"משפט האדם השלישי" ב־1960 שהעלה את "העסק הביש" מ־1954 • ראש הממשלה מסרב להוציא משפט שהוא בסמכותו של מוסד משפטי של המדינה 600 • מכתבו של פ' לבון לראש הממשלה ודבריו בוועדת החוץ והביטחון של הכנסת • עדותם של ש' פרס ומ' שרת 606 • הודעת לבון לעיתונים • שלושה נימוקים שונים • מה אמר אשכול ומה כתב שרת • אילו יצאה החקירה המשפטית לפועל בשעתה... 612 • האשמות כבדות על קציני צה"ל ופקידי משרד־הביטחון • הרמטכ"ל ממנה ועדה בת שלושה בראשות ח' כהן לחקור אם ננקטו צעדים להניע עדים לעדות־שקר ואם נעשו שינויים במסמכים • מסקנות הוועדה • "הקצין הבכיר" תובע להקים ועדת־חקירה משפטית שתשפוט בינו ובין שר הביטחון לשעבר • שר המשפטים מציע שוועדת־שרים תברר את העניין 617 • סתירות בדברי לבון • סמכויות ועדת־השרים • מכתב על שיחה עם לבון • ביקור היועץ המשפטי בפריז • חקירת המזכירה • חוות־דעת מומחה משטרתי שלא היה זיוף בהעתק מכתב "הקצין הבכיר" • רוזן מודיע שהוא הכין מסקנות • הגדרת סמכותה של הוועדה שונה מההגדרה בישיבה הראשונה של הוועדה • "דין־וחשבון מסכם לחקירה" של ממלא מקום מצ"ח 623 • "הקצין הבכיר" הנאשם לא הוזמן לישיבות ועדת חוץ וביטחון להשמיע גרסתו בעניין "העסק הביש" • ש' פרס משיב על האשמות לבון • ועדת החוץ והביטחון עסקה בעניינים שאינם בסמכותה, וכן ועדת־השרים שנזדרזה להוציא מסקנות 630 • ראש הממשלה קורא פרוטוקולים של ועדת־השרים ומגלה בהם דברים מתמיהים • הממשלה מאשרת מסקנות הוועדה • ראש הממשלה אינו משתתף בהצבעה • הוא מבקש חופשה לשבועות אחדים ומגלה עמדתו הביקורתית לכל מהלך החקירה • מ' דיין מכחיש דברי לבון ומבקש להופיע בישיבת ועדת חוץ וביטחון להעמיד דברים על דיוקם • ראש הממשלה מגיש התפטרותו לנשיא המדינה ומנמק את צעדו 635 • פרשה גררה פרשה שגרמה ל"חרושת זוָעות" • "אף רגע לא קשרתי הישארותי בממשלה במעמדו של לבון", כותב ב"ג אל מ. שרת • שלושה חברי הוועדה המרכזת של ההסתדרות מתפטרים • "בהופעת לבון בוועדת החוץ והביטחון זכה ליהפך לאבן־שואבת לכל עויני מפא"י", פסק ל' אשכול בישיבת מרכז מפא"י, ואינו יכול לכהן בשם המפלגה כמזכיר ההסתדרות • הרוב מצביע בעד הצעת אשכול 640

משפט אדולף אייכמן 648
ישראלים תופסים את הפושע הנאצי אדולף אייכמן בארגנטינה ומביאים אותו לישראל • ממשלת ארגנטינה דורשת הסברים רשמיים ומאיימת בנקיטת אמצעים נגד ישראל, ובינתיים מוחזרים לארצותיהם שגריר ישראל בארגנטינה ושגריר ארגנטינה בישראל • שליח מיוחד נשלח לארגנטינה והוא מצליח ליישב את הסכסוך 648 • אייכמן לפני חוקריו • תגובות בחוץ־לארץ על תפיסת אייכמן • כתבי האישום טענות טרומיות של הסניגור ד"ר סרוואציוס • השופטים פסולים משום שיש להם דעה קדומה • בית המשפט אינו מוסמך לשפוט את הנאשם 655 • היועץ המשפטי של הממשלה, גדעון האוזנר, סותר את טענות סרוואציוס • בית־המשפט דוחה השגות הסניגור • אייכמן אינו מודה באשמה • התובע מגולל פרשת השואה • החיזיון של הופעת היטלר • מי היו עוזריו? 660 • השלבים של רדיפות היהודים עד ל"פתרון הסופי" • גירושים המוניים, רצח המוני ביריות ובמתקני־גז • מחנות־השמדה • התמרדויות של יהודים • "דם תחת סחורה" – בהונגריה • עזרת המחתרת ליהודים בדנמרק, הולנד, גורבגיה, בלגיה וצרפת • "שופטי ישראל יחרצו דין אמת וצדק" 664 • סלילים שהוקלטו מפי אייכמן ותצלומי תעודות ומסמכים הוגשו למשפט • הפסקת המשפט לימים אחדים לרגל חג־העצמאות • שדר ראש הממשלה ליום־העצמאות • עדות על פעולת אייכמן בהצהרת הפושע ויסליצני • פרטים מזעזעים בפי עדי־התביעה • בית־המשפט מרשיע את אייכמן בכל סעיפי האישום ונידון למוות • אייכמן מגיש בקשת־חנינה לנשיא והוא דוחה אותה • אפרו של אייכמן נזרק לים 670

במחצית הראשונה של הכנסת החמישית 676
הבחירות לכנסת החמישית • הממשלה החדשה • לפי קווי־היסוד של הכנסת הרביעית • ראש הממשלה מברר גבולות הסמכות של הכנסת והממשלה • הכנסת החמישית מסיימת ארבע שנות כהונתה • הישגיה של המדינה בעלייה, בהגברת היצור, בתעסוקה, בפיתוח החקלאות והתעשייה • שביתת המהנדסים 676 • תוכנית ליצוב המשק 680 • פרשת חטיפת הילד יוסלה שוכמכר 682 • סוריה מפגיזה ישובינו על חוף הכנרת ויורה בסירות הישראליות • כוח צה"ל הורס מוצב סורי • סוריה מתלוננת במועצת הביטחון המגנה את ישראל • ראש הממשלה מוקיע החלטה זו ומכריז כי ישראל לא תסבול פגיעות בישוביה • ברוח זו החלטות הכנסת • פטירת הרב י"ל מימון 685 • פרשת רוברט סובלן 688 • ויכוחים בשלהי המושב הראשון של הכנסת החמישית: יצוא נשק ומדים לגרמניה • חוות החולה 692 • יצחק בן־צבי – נשיא המדינה בשלישית • ביקורי־חוץ וביקורי־גומלין• הכנסת חוגגת שנת־ראשונים 695 • המשק עם פיחות הלירה 699 • ויכוח על פליטי ערב בעקבות תשובה לנהרו 701 • פרשת ישראל בר 704 • בעד ונגד טלוויזיה לימודית 706 • חוק גנים לאומיים ושמורות־טבע 709 • שחזור אתרים היסטוריים 712 • אוכלוסי המיעוטים בישראל 715 • בנייה בקצב גידול האוכלוסין 717 • פטירת יצחק בן־צבי, הנשיא השני לישראל 718 • על המצב הביטחוני והמדיני: אמנת האיחוד בין מצרים, סוריה ועיראק • ויכוח על הזמנת שר־ההגנה הגרמני לבקר בארץ 721 • ש"ז שזר – הנשיא השלישי

לישראל 723 • חוק פלילי חדש 724 • עמי אסף וד"ר חיים בוגר זכרונם לברכה 725 • דוד בן־גוריון מתפטר ולוי אשכול מציג ממשלה חדשה • ראש הממשלה החדש מכריז בכנסת: הממשלה החדשה – ממשלת המשך 726

ספיחי "הפרשה" 729

דוד בן־גוריון מקבל מאת חגי אשד את החומר שריכז על "העסק הביש" • בדיקת שני עורכי דין מחזקת ההנחה ש"ועדת־השבעה" עיוותה את הדין • דב"ג פונה לראש הממשלה למסור לבית המשפט העליון בדיקת מסקנות "ועדת־השבעה" • ראש הממשלה אינו נענה לתביעה ודב"ג מוסר את החומר לשר המשפטים וליועץ המשפטי 729 • חוות־דעת היועץ המשפטי 730 • דיונים במרכז מפא"י ובממשלה על מסקנות "ועדת־השבעה" 732 • ויכוח בכנסת על התפטרותו של ל' אשכול מראשות הממשלה • טענותיו של חבר הכנסת פ' רוזן והתעלמותו מעובדות • חוות הדעת של מומחה לזיהוי פלילי 735 • ערבוב "פרשיות" • הכנסת מאשרת ממשלת אשכול בהרכבה הקודם 741

בעיות ומעשים 743

הכנסת מציינת בהערכה את הפעולה למען מיזוג העדות וקוראת להרחבת השותפות והשוויון ביניהן 743 • הנשיא וד' בן־גוריון משתתפים בהלוויית וינסטון צ'רצ'יל • אישור חוק רשות־השידור המוסר את הנהלת השידור לידי גוף ציבורי שהוא עצמאי כלפי הממשלה • הכנסת רושמת לפניה הודעת ראש הממשלה על כינון יחסים דיפלומטיים עם הרפובליקה הגרמנית • סידורים חדשים במדיניות הקרקעית 747 • זעקה על מצב "שבויי סוריה" • מותו של פרופ' מרדכי (מרטין) בובר • סקירה מפורטת על פעולות המשטרה ושירות בתי־הסוהר 752 • חבר הכנסת בגין מצטט דברי ראש הממשלה ודורש להקים ועדת־חקירה פרלמנטרית • תשובת ראש הממשלה ל' אשכול • הודעה אישית של ד' בן־גוריון • חוק לשון־הרע 756 • הבחירות לכנסת השישית • הישיבה הראשונה של הכנסת השישית • הנשיא מספיד את חברי הכנסת שהלכו לעולמם • ברכת זקן חברי הכנסת ד' בן־גוריון • בחירת נשיאות הכנסת • ל' אשכול מציג את הממשלה החדשה ומכריז על קווי־היסוד שלה 760 • שר־האוצר, פ' ספיר, מגיש הצעת תקציב ומרצה על הבעיות והצרכים של המדינה • דברי מ' דיין וז' שרף בוויכוח 766 • סקירת שר־החינוך על מפעל החינוך במדינה 773 • שאלות התעסוקה – הרצאת שר העבודה וויכוחים 777 • הכנסת במשכנה החדש 780 • קווים לפעולה כלכלית לשנים 1961-1969 • ברכת הכנסת לד' בן־גוריון במלאת לו 80 שנה 781

"ששת הימים" לפניהם ולאחריהם

החודשים שקדמו ל"ימים" 789

החודשים שקדמו ל"ימים" 789 • סוריה מגבירה מעשי החבלה והתוקפנות, וראשיה מכריזים על חיסול ישראל • בקרב אווירי הופלו 6 מיגים סוריים • הכנסת מחליטה על הארכת השירות בצה"ל • רוסיה מפיצה שמועות על ריכוז צבאי

גדול של ישראל בצפון, למרות הזמנת השגריר הרוסי לבקר שם כדי להשתכנע שאין יסוד לדבר • ולמרות הודעת מזכיר או"ם שאין ריכוזי צבא • או־תאנט אינו שומר על סידורים שנקבעו • סילוק כוחות או"ם מרצועת עזה ומשארם א־שייח • תגבורת כוחות מצריים בסיני • נאצר מודיע על חסימת מפרץ אילת 789 • בלחץ ציבורי עצום קמה ממשלת ליכוד לאומי, ומשה דיין – שר הביטחון 797 • הכנות והכרזות של שליטי ערב 804

מלחמת ששת הימים 807

הפסקת האש • סיכומי האבדות 820

בעקבות ששת הימים 821

תגובת נאצר על התבוסה 821 • גורל ירושלים וסביבותיה 823 • הפרות הספקת־האש • ביקור ראש הממשלה בחוות נשיא ארצות־הברית 825 • נאומו המסעיר של דה־גול 827 • מכתב אל דה־גול 829 • תגובה על דברי דה־גול בפגישתנו עם ראש ממשלת סוריה 841 • תשובת דה־גול 843 • התסיסה לאיחוד תנועת העבודה 844 • הוויכוח בוועידת רפ"י בשאלת הקמת מפלגת־העבודה • ד' בן־גוריון לא הצטרף לאיחוד 849 • חגיגת שנת העשרים של המדינה • עתידנו מחייב שני דברים: עלייה גדולה וגדלה והיותנו לעם סגולה – מסקנת נאומו של ד' בן־גוריון 852

סיכומים 861

לקראת העתיד 870

מפתח שמות וענייינים 893

מפתח שמות ועניינים

א

אבולעפיה, ר׳ חיים 31, 105, 200, 201

אבו־סווייר 807

אבו־עגילה 333, 334, 336, 472, 525, 527, 808–811

אוטואמנציפציה 11, 28, 37, 876

אוטונומיה יהודית יהודית 12, 203, 215, 288

אביגור (מאירוב) שאול 136, 278, 448, 607, 797, 803, 846, 849

אבידר (רוכל), יוסף 141, 146, 200, 209, 254, 398

״אבי היישוב״ ר׳ רוטשילד, בארון אדמונד דה־

אברהים אל־אוול

אבריאל, אהוד 104, 135, 285, 437, 478

אבן, אבא 225, 227, 299, 309, 313, 318, 320, 322, 408, 475, 529, 535, 545, 546, 547, 548, 550, 551, 552, 553, 552, 553, 593, 597, 637, 676, 708, 725, 727, 741, 749, 764, 764, 796–797, 802, 829, 888

אבניאל, בנימין (״חירות״) 415, 699

אברמוב, ש״ז (״הציונים הכלליים״) 618

אגרנט, שמעון (ד״ר שופט) 675

אדנאואר, קונרד ד״ר 417, 420, 461, 462, 565–567, 583, 657, 830, 886–888

אוליפנט, לורנס 46

אולשן, יצחק (נשיא בית המשפט העליון) 242, 352, 449, 602, 609, 614, 631, 636, 675

אוֹן, זאב 643

אונא, משה 603, 749, 759

אוסטריה 18, 22, 45, 70, 115, 458, 648, 659, 665, 668, 672, 675, 754, 774, 853

אוסישקין, מנחם 37, 38, 274

אופוזיציה לממשלה 74, 307, 308, 422, 460, 462, 469, 478, 497, 526, 531, 533, 545, 580–583, 591, 594–595, 625, 641, 677, 690–691, 701, 729, 738, 797–798

אוצרות טבע 391, 419, 714

אוקראינה (באו״ם) 44, 148, 227, 229, 318, 320, 321, 325, 485, 540

הצעתה למו״מ ישיר 148, 321, 325

אורמסבי־גור 66

אורן, מרדכי 435, 436, 437, 495, 496, 497, 498, 499, 500, 501

אורנשטיין, שמעון 495, 496, 497, 498, 499

מכתבו 496

אושוויץ 656–659, 662, 665–668, 672

או־תאנט (מזכיר או״ם) 789, 793–794, 798, 827

״אזול אי בלאנקו״ (כחול־לבן) עיתון ארגנטיני 651

אחד־העם 56, 57, 61, 718

״אחדות העבודה״ (מפלגה) (מפלגה) 80, 88, 279, 450, 459, 461, 462, 464, 466, 470, 478, 489, 491, 510, 523, 571, 781, 802, 849–852

אחדות העבודה (התאחדות ציונית סוציאליסטית של פועלי ארץ־ישראל) 30, 54, 57, 408

אחדות ושניות

״האחים המוסלמים״ 124, 127, 835

אטלי, קלמנט 74–75 835, 857

אידיש 24, 254, 443
אידלסון, בבה 155, 194, 261, 352, 373, 603, 609, 644, 647
אידלסון י' ראה בר־יהודה י.
אידן, סר אנתוני 123, 459, 472, 473, 491, 502, 508, 535
נאומו על המזה"ת 460
איטליה 31, 65, 68, 71, 214, 254, 256, 296, 302, 458, 655, 659, 669, 778, 854
אייזנברג, אהרן 53, 55
אייזנהאור, דוייט ד' 126, 489, 494, 528, 531, 532, 534, 535, 544, 545, 546, 547, 549, 552, 553
שדר לעם האמריקני 543, 548, 550
אייכמן, אדולף (משפט) הנאשם 7, 600, 640, 675–648
איינשטיין, אלברט פרופ' 13, 21, 663
"אילת" (אוניית חיל־הים) "אילת" (אוניית חיל־הים) 188, 189, 232, 286, 508, 514, 826–827
אילת 126, 170, 292, 301, 312, 335, 336, 337, 430, 462, 467, 487, 518, 525, 527, 541, 544, 546, 547, 549, 550, 551, 552, 553, 554, 555, 556, 557, 565–567, 570, 592, 714, 761–762, 768, 778, 810, 868
מצרי 20, 491, 524, 525, 526, 532, 533, 535, 545, 548, 550, 552, 553, 556, 793, 796–800, 805–806, 836, 840, 859
אילת (אפשטיין), אליהו 145, 201
אימפריאליזם, שלטון 17, 18, 117, 372, 373, 435, 436, 477, 487, 489, 490, 491, 495, 497, 498, 517, 529, 537, 650, 688, 806, 809, 822, 858
אימפריה בריטית 17, 18, 74, 78, 151, 437
צרפתית 17, 18
רוסית 12, 17, 18
אינשאס 807
איתן, ולטר 328, 797
ברודוס 336
אלברט (אל"מ) 73, 817–819
אלג'יר 465, 806–807, 821, 828, 869
אלון, יגאל 104, 140, 143, 145, 177, 209, 253, 258, 265, 270, 272, 273, 274, 277, 279, 293, 478, 488, 489, 490, 581, 594, 676, 727, 764, 777, 791, 798–803
"אלטלנה" 7, 182, 190, 204, 210, 229, 271, 280, 282, 613
אליאש, ד"ר מ' 214, 215
אלישר, א' 374
אלחורי, פארס 157, 228, 231, 238, 318, 460
אלמוגי, יוסף 137
אל־על (ישוב בגולן) 819–820
אלעזר, דוד (דדו האלוף) 817
אל־עריש 60, 149, 205, 236, 294, 298, 334, 525, 527, 807–811
אלצ'אהרי, יחיא בן סעדיה 28
אמנציפציה 11, 24, 36, 671, 854
אמנת קושטא 460, 520, 521, 534, 541
אמסטרדם 668–670
אנגליה 37, 40, 59, 60, 61, 63, 65, 72, 73, 75, 80, 110, 115, 144, 149, 154, 178, 197, 202, 211, 212, 215, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 233, 237, 254, 255, 271, 285, 291, 296, 301, 302, 306, 308, 313, 320, 333, 338, 362, 376, 385, 420, 437, 451, 458, 501, 504, 514, 528, 529, 530, 534, 535, 536, 539, 544, 555, 579–583, 657, 670, 687, 708, 720–722, 739, 774, 835–836, 856–857, 877–878
יחסי ישראל 69, 74, 85, 167, 171, 214, 424, 460, 491

אנטוניוס, ג׳ורג׳ 65, 834
אנטישמיות 24, 27, 42, 308, 433, 434, 436,
501, 663, 670, 673, 684, 837, 877
אנילביץ, מרדכי (מפקד מרד גטו ורשה) 666
״אספה מכוננת״ 100, 215, 329, 351, 352,
353, 359, 360, 410, 415
פקודת ה־ 354, 356
אסף, עמי 596–597, 707, 723, 725–726, 760
אפלטון 21–22, 841
אפריקה 11, 17, 18, 23, 25, 31, 85, 115,
130, 381, 383, 391, 414, 431, 481,
491, 505, 513, 521, 526, 534, 556,
565–569, 678, 694, 697–700, 704,
743–745, 761–763, 832–833, 850, 865,
871, 877–878
שחרור עמי־ 19, 764
אצ״ל 7, 74, 88, 123, 129, 133, 134,
150–151, 183–195, 200, 205, 210, 223,
267, 272, 274, 277, 280–284
ארגוב, מאיר (יו״ר ועדת חוץ וביטחון) ארגוב,
מאיר (יו״ר ועדת חוץ וביטחון) 89, 261,
413, 438, 459, 478, 489, 510, 605,
682, 687–688, 696, 760
ארגון האומות המאוחדות (או״ם) 18–20, 72,
85, 89, 93–94, 110, 115, 139, 146,
149, 151, 154–155, 157, 159–160, 162,
167, 172, 183, 199, 201, 203, 213–229,
232, 234–235, 244, 247, 249–252,
270, 283–285, 287–289, 311, 318–325,
327–328, 330–332, 336, 346, 364,
370–371, 373, 380–381, 399–404, 458,
460, 462, 469, 479, 488, 490–491,
493–494, 501–504, 508, 512–513,
518–520, 524, 526, 653–657, 661, 674,
685–687, 694, 701–704, 761, 789–799,
806–807, 812, 817, 823–840, 857–859,
870
ועדת ה־ 81–82, 857
ועדת הביצוע 122
ועדת משנה
כוח ה־ 231, 241, 258, 281, 298–305,
471–475, 793, 799, 858
מטה ה־ 477
עצרת ה־ 80, 83–84, 117, 148, 153,
163, 173, 242, 246, 291–296, 309,
338–343, 442–443, 480–482, 486,
528–555, 704, 761, 790–793, 796,
823, 831, 835–839, 857, 870
״ארגוני־הטרור״ הערביים 89, 266, 494,
523–525, 852
ארגוני הפורשים 74, 88, 91, 123, 129, 150,
153, 155, 190, 192, 209, 264, 267–268,
274–275, 280–281, 283
ארגנטינה 23, 52, 227, 229, 233, 237, 271,
321, 553, 576, 600, 648, 650–661
ארזי, יהודה 145–146
ארלוזורוב, חיים 63
ארלנגר, מיכאל 45
ארן, זלמן 142, 442, 446, 448, 469 593,
596–598, 611, 641, 646, 727, 764, 773,
797–798, 803, 846, 849
ארנבורג, איליה 442–443
ארצות־הברית 18, 20, 23, 43, 50, 59, 61,
72, 73, 75, 81–82, 91, 93, 114–115,
117, 126, 130, 147, 149, 153–154, 188,
201, 210, 214, 217, 227–228, 234, 252,
256, 285, 289, 306, 314, 318, 320–322,
330, 334, 340, 345, 360, 370–372,
377–378, 380, 399, 401, 408, 410, 414,
417–420, 431, 458–460, 469, 472, 487,
489, 494, 501, 504, 506–507, 509, 517,
520–521, 523–525, 529–535, 537–538,
543–555, 577, 590, 599, 620, 632–633,
655–657, 670, 686–690, 694–696, 700,

ב

באדר, יוחנן ("חירות") 408, 606–608, 612, 632–639, 681, 690–691

באנץ', ד"ר ראלף 140, 148–149, 159, 216, 225, 238, 296, 299–302, 309, 318, 320–325, 327–328, 330–332, 335–336, 343, 345

בארון, סאלי (פרופ') 671–672

באר־מנוחה 337

באר שבע 114, 116, 127–128, 132, 135, 176, 314, 328, 330–333, 472, 556

כיבושה 59, 139, 299–300, 303, 310–311, 325, 336, 344–346

יישובה 253, 318, 322, 371, 455, 694, 815, 837, 868

בבל 9–10, 73, 240–241, 319, 368, 381, 383, 431, 455, 830–831, 839, 870, 877

בגין, מנחם ("חירות") 132, 183, 188, 272, 277, 371, 417, 421, 445, 469, 478, 488, 490, 510, 578, 583, 596, 677, 704–705, 722–723, 756–758, 795–798, 804, 846, 851

בדואים, שבטי־ 50–51, 311, 490

בהיר, אריה 132, 134, 140

בובר, מרטין (פרופ') 697, 752–753

בוגר (ד"ר בוגרשוב), חיים 410–411, 415, 725–726

בווין, ארנסט 63, 74–75, 80–81, 146, 149, 152–153, 155, 159, 167, 202, 216–217, 219, 318, 320, 334, 835, 857

בולגאנין 502, 508, 528–531, 533, 535, 537–538, 540, 544

בולדוין, סטנלי 66

בורג יוסף (מפד"ל) 358, 413, 423, 446, 469, 573–574

בחירות 34, 63, 74, 84, 217, 301, 308, 320–321, 359, 368, 375–376, 378, 410, 707–708, 720, 740, 765, 772, 790, 796–797, 803–805, 823–827, 835, 840, 850–853, 858, 862, 877–878, 881

ומבצע קדש

ארצות התנ"ך 9, 353, 536

ארץ־ישראל 11–12, 23–26, 28–34, 37–38, 40–41, 43, 45, 49–50, 54, 56–61, 65–74, 81, 89, 88, 99–101, 110, 117, 119–121, 129, 151–152, 156–158, 162, 168, 170, 178, 198–199, 213, 227, 231, 239–240, 248, 250, 267, 270–271, 277, 282, 294, 304, 308, 312–314, 332, 344, 351, 357, 373–374, 380, 383, 419, 458–459, 478, 485–487, 489, 493, 497, 501, 505–506, 526, 541, 587, 665, 672, 682, 690, 696, 699, 719–720, 790, 823, 827–828, 830–839, 843, 854–857

גבולות 46, 62, 87, 167, 188, 191, 228, 318, 404, 473–472, 685–687, 694, 698, 728, 754–755, 761–762, 791–796, 805, 820–838, 840–872

דיון באו"ם 75, 80, 83, 215, 233–235, 287–292, 301, 321, 327–328, 508, 540

נאמנות בין־לאומית 89, 94, 115, 202, 320

אשד, חגי 729–730, 740

אשכול, לוי 7, 107, 141, 322, 413, 445–446, 448, 469, 477, 502, 567, 593–594, 607, 612–617, 621–628, 636, 640–647, 676, 680, 699, 722, 726–743, 756–766, 780, 797–804, 813, 827, 846–851, 874

אשכנזי, ר' אברהם בן־יצחק

אשכנזי, ישראל 50–51

אשקלון 467, 711–713

אתרים היסטוריים 709–715

426, 447, 450, 464, 470, 483, 483,
488-489, 510-511, 523, 534, 579-582,
771-772, 780, 874
שיטת- 329-330, 351-353, 406-408,
422-423, 579-582, 581-582
ביטחון, בעיית ה- 75-76, 81, 327, 396, 466,
132, 183, 188, 272, 277, 371, 417,
421, 445, 469, 478, 488, 490, 510,
470, 507, 534, 637, 721, 762, 850,
859, 872
חובת גיוס 91, 153, 207, 230, 370, 378,
394, 633
ביבי, מרדכי ("אחדות העבודה") 745
ביטוח עממי 367, 370, 406, 413
ביל"ו 29, 33, 36-38, 40-43, 54, 57, 245,
355 509 ,855 ,880-881
בילטמור, תוכנית 72, 109
בירוביג'ן 12
ביר-עסלוג' 128, 144, 176, 194, 237, 248,
253, 328, 330, 333
בית-אלפא 712
בית-לחם 127, 204, 250, 294, 311, 399,
479, 502
בית המשפט העליון 449, 658, 673, 675,
682-684, 729-732
חברי- 59, 239, 242-243, 253, 658, 673,
675
בית שאן 86, 90,123, 142, 179, 246, 329,
382, 712-713, 814, 826-827, 835-836
בית-שערים 712
בך, ג' (עוזר היועץ המשפטי במשפט אייכמן)
בלגיה 17, 73, 115, 149, 228-227, 233,
237, 318, 320-322, 555, 655, 659, 664,
668
בלודאן, החלטה סודית 338
בלזן (מחנה השמדה) 108-109
בלפור, לורד 61, 67, 473
בלקינד, ישראל 37, 42
בן-אהרן, יצחק 107-108, 133, 137, 258,
276, 363-367, 401, 436, 442-443,
447-448, 478, 510, 593, 621-628, 738
בן-אליעזר, אריה ("חירות") 358, 378, 415,
514, , 589, 748, 764, 778, 797, 803
בן-ארי, אורי (אל"מ) 813-815
בן-דויד, חיים 601, 605, 619
בן-זאב, מ' (היועץ המשפטי) 730, 740, 750
בנטוב, מרדכי (מפ"ם) 89, 91-92, 102, 107,
116, 122, 145, 147-148, 160, 183-185,
187, 221, 224, 238-239, 250-251, 284,
294, 299, 309, 313, 440, 443-444, 469,
525, 583-585, 593, 623, 689-690, 735,
764
בן-יהודה, אליעזר 42-40, 243-244
בני-סואיף 807
בן-ישראל, גדעון (מפא"י) 711
בניקה, גנרל - ראש משקיפי או"ם 474
בן-צבי, יצחק 59, 89, 102, 136, 161, 194,
408, 592, 675-676, 695-699, 718-723,
760-761
נשיא המדינה 410, 415-417, 424, 447,
464, 499, 569-570, 592, 675-676,
695-699, 718-723, 760-761
בעלות הברית 153, 460, 521
בר-אור (עוזר היועץ המשפטי במשפט אייכמן)
674
בראנד, יואל 667
בר, ברוך 851
"בר-גיורא" 719, 861
ברגר, הרצל (יו"ר ועדת חוץ וביטחון) 478,
603-606, 609-611, 695-696, 760
ברודצקי, זליג פרופ' 66
ברזילי, ישראל (שר הבריאות מפ"ם) 133,
469, 578, 585, 593, 623, 626-627,
722-723, 735, 764, 803

ברטנורא, ר' עובדיה מ־ 28
בריאות 20–21, 23, 34, 52, 77, 145, 262, 340, 361, 363, 367, 382, 385, 387–388, 395, 430, 522, 569, 575–578, 676, 709, 716–717, 765
בריגדה יהודית 71, 76, 130, 174, 180–181, 209, 245, 165, 271, 273, 278, 389
בר־יהודה, י' 356, 374, 375, 376, 573–574, 584–586, 619, 632, 682, 691, 727
בר, ישראל 704–706
בר־לב, חיים (רב־אלוף) 827, 862
ברית המועצות 12, 18, 81, 115, 153–155, 227–229, 233, 252, 256, 291, 301, 318, 320–323, 360, 376, 378–381, 399, 420, 435, 439–445, 461, 469–470, 473, 482–483, 485–490, 498, 508, 525, 529–530, 534–535, 537, 540, 543, 555–556, 657, 665–666, 701, 748, 809, 870
והציונות 20, 80, 90, 147, 171, 220, 330–331, 374–370, 504–505, 790–794, 859
ומבצע קדש
בשנת 1956
ניתוק וחידוש יחסים 820–823, 852, 857–858
ברלין, מאיר הרב 191–193, 195, 216, 227
ברנדוט, הרוזן 140–142, 146, 153, 167, 171, 211, 213, 227, 233, 249, 262–263, 294, 296, 318, 341–343
הצעות ב. 251–263, 201–202, 214–218, 289–290
שיחות עם 148–150, 220–225, 247
רציחתו 280–281, 283
תוכנית 287, 301, 313, 330–332
ברנדייס, לואיס ד' 59
שיחות עם
רציחתו
תוכנית
ברנזון, צבי (שופט בית המשפט העליון) 676
ברנט, ר' זרח 34–35
ברנס, גנרל (ראש משקיפי או"ם) 473–475, 477
ברנר, אורי 258, 276
ברנשטיין, פרץ ברנשטיין, פרץ 89, 91–92, 102, 112, 122, 147–148, 160, 170, 186, 212, 218–221, 224, 250, 282, 284, 295, 309–310, 313, 415, 420, 426, 435, 446, 466, 470, 478, 488, 510, 583, 591, 649, 723
ברעם 712
ברעם, משה ("מערך") 786, 796, 801
בר־שלום, נפתלי (רב פקד לשכה 06) 670
בת־שלמה 698
בתי־זיקוק (בעיר סואץ) 224–225
"בת־גלים" (אונייה) 457, 460

ג

גאונים יהודים 369
גבתי, חיים 732, 750, 764
גביש, ישעיהו (אלוף) 252
ג'בל ליבני 811
הגדוד העברי (54 עלייתו) 61, 192, 425, 781
גדרה 13, 33, 42, 58, 130, 132, 245, 698
גוברין, עקיבא (מפא"י) 523, 590, 593, 633–634, 676, 684, 722, 764, 801–803
גודהארט פרופסור אוקספורד 660
גוטמן, דויד 33–36, 57, 326, 855
ג'וינט 307, 382, 441, 672
גולדמן, נחום ד"ר גולדמן, נחום ד"ר 154, 155, 212, 420, 849–851, 857
גולומב, אליהו 180–181, 264, 267, 705, 720
"גולני" 90, 104, 106, 113, 123–124, 136, 140–141, 285, 304–305, 336–337, 686, 816–819

ג׳ונסון, לינדון ב׳ (נשיא ארצות־הברית) 797, 827
גורי, ישראל (מפא״י) 700–701, 748, 760
גור, מרדכי (״מוטה״ אל״מ) 813–815
גורן, הרב שלמה 255
גוש עציון 94, 103, 112, 123–124, 128, 151, 155, 176, 179–180, 197, 210, 244, 266, 492, 815
גיוס נשים 177, 394, 396
ביר־גיפגאפה 527, 807, 810–812
גירעון מסחרי 386, 430, 464, 568, 679, 694–695, 499–500, 765–769
ג׳לבינה (מוצב) 818–819
גלות בבל 830–831, 877
גלילי, ישראל 92, 106–108, 137, 147, 183, 185, 189, 258, 278, 394–395, 705, 764, 790, 803
גלעד, זרובבל 271
גן־השלושה 155
גניוס יהודי 13
ג׳נין 141, 152, 174, 177–178, 231, 244, 284, 341, 814–816
גסטאפו 438, 658, 663–664
ג׳סופ, ד״ר פיליפ 330
ג׳עוני 33, 36, 47–48
ג׳רג׳ורה, ח״כ אמין סלים 356, 394
גרומיקו, אנדרי 80, 84, 227–229, 233, 442, 485–486, 540, 650, 790, 831, 835, 857
גרינבוים, יצחק 63, 89, 90–92, 102, 115, 122, 148, 182, 185–188, 190, 220, 224, 227, 236, 239, 250, 272, 280–284, 292, 295, 299, 302, 309–313, 351–352, 398, 415–416, 579
גרינג 665
גרינשפן הרשל 664
גרמניה , 19, 20, 22, 24, 45, 61, 63–65, 115, 133, 285, 308, 381, 383, 417, 420–421, 431, 451, 456, 458, 495, 536, 565–567, 692, 720–722, 749, 754, 856–857
מכירת נשק ל־ 461–462, 582–585, 594, 648–649, 657–675
ג׳רנדל 337

ד

דאלס, פוסטר 302, 320, 521, 525, 529–530, 535, 544–554
״דבר״ עיתון 5, 33, 59, 106, 108, 118–120, 166, 199, 268, 357, 421, 437–438, 443, 601–602, 615–616, 647–649, 744, 757–758, 797, 800–802
דגל המדינה 239, 244, 335, 352, 794–796, 799, 811, 819, 852
דה־גול, גנרל דה־גול, גנרל 516, 727, 796–797, 827–844
דובנוב, זאב 11, 42–43, 57, 855
דורי, יעקב 74, 92, 109, 209, 243–244, 255, 258, 276, 296, 326, 353–355, 398, 483–484, 609, 614, 862
דיזנגוף, מאיר 55, 880
דיין, משה 133–134, 205, 265, 281, 283, 330, 448–450, 483, 593, 610, 619, 624, 627–628, 636–639, 676, 695, 732–733, 738–743, 797–804, 807–809, 826, 844–850, 855–856
דימונה 567, 714, 743, 768, 777–778
דינבורג, בן־ציון פרופ׳ 373
ד׳ישראלי, בנימין 59
דמשק 10, 29, 32, 51, 62, 77, 133, 143, 178, 205–206, 231–232, 234, 246, 250, 339, 474–475, 517, 707, 722, 789, 792–794, 805, 808–809, 876
דרבשיה 818–819

דרוזים 32, 77, 426, 490, 503, 506,
517, 716–717, 774–775, 796, 824
"פלוגה דרוזית" 304–305
אוכלוסייה דרוזית 715, 865–868
דרורי, אברהם ("חירות") 692–693, 711, 760
"דרך־בורמה" 84, 196, 199, 224, 303

ה

"האדם השלישי" משפט 601, 611, 616,
619–621
האוזנר, גדעון – היועץ המשפטי 621,
627–630, 637, 658–661, 664, 670,
674–675, 729–734, 739–740
הארט, קפטן לידל 265
"הארץ" 608, 650, 782–799, 841–842
"הבוקר" 649
"הבימה", תיאטרון 24
הגירה יהודית 23, 37–38, 43, 60, 665
"הגנה" 74, 83, 90, 93, 107, 112–113, 123,
145, 209–210, 214, 264, 278, 285, 315,
353, 704, 835–836, 861–862
המפקדה הארצית 76–78, 88, 92–93, 375
הרמ"א 99
וצה"ל 483
הובר, הרברט 535
הוד, מרדכי (אלוף) 808, 812
הוז, דוב 63, 720
הויס פרופסור נשיא גרמניה מערבית 648
הול, ג'ורג' 74
הול, ויליאם (כומר) 656
הולנד 17–18, 378, 421, 458, 555, 668–670
הון פרטי 361, 370, 375–376, 382, 405,
418–419, 743
הונגריה 18, 33–34, 57, 245, 326, 378, 381,
458, 525, 537, 577, 659, 667–670, 672
הופיין, ז' 307, 309–310
הופשטטר, א' ניצב־משנה 651, 656
הורוביץ, דויד 223, 296, 309, 771, 779
הורטי (עוצר הונגריה) 667–668
הורן, פון (גנרל) (ראש משקיפי או"ם) 686
היידריך (ראש הס"ד) 664–665
היטלר, אדולף 17, 19, 25, 61, 64–66, 70–71,
219, 267, 418, 434, 435, 444, 466, 468,
567, 582–583, 648–650, 653–654,
661–667, 672, 855–857
היסטוריה יהודית 8–9, 12–13, 17, 59–60,
168, 245, 317, 319, 347, 367, 369,
391, 453, 556 590, 645, 666, 671, 721,
727–728, 815, 823, 833, 872, 878, 882
הכהן, דוד 478 692, 801–803
הכוהן, אליעזר 456–457
הכוהן, הרב צדוק 45
הימלר, היינריך (ראש ס"ס) 664–668, 672
הכשרה חקלאית 382, 393, 396
שנת הכשרה 390
הלוי, בנימין (ד"ר שופט) 658, 674
הלשכה 06 (ראה אייכמן) (המשרד) 652, 670
"המזכירה" 626–628, 635, 729–730,
739–740
המרשילד, דאג דאג 472, 474, 475, 488,
495, 502, 504, 543–544, 551–552 703,
793
ביקורו בירושלים 477, 493–494, 518
המצעד 243, 247–248, 326, 749–853
הס, משה 28, 37 596, 876
הס, רודולף 665–667, 672
הסכם השילומים 417, 421, 462, 565–566,
661, 692, 700, 766, 869
ההסתדרות הציונית 38, 60, 63–65, 75–76,
87–88, 91, 99, 244, 264, 281–282, 375,
398, 428, 437, 497 596, 649–650, 657,
723, 761, 832, 855, 877–878
חוק 422, 427
היט (שומר חותם בבריטניה) 722

"העסק הביש" 445, 447, 451, 600–647, 729–742
הפוגה ראשונה 90, 97, 99, 122–125, 128–129, 152, 158, 195, 197, 206, 231–234, 248, 260, 264, 280, 288, 313, 315, 341–344
הפרת ה־ 298, 310, 319
שנייה 240, 262, 282, 284, 293, 331, 402
הפסקת־אש 133, 148, 160, 162, 233–238, 295, 298–300, 302, 330–331, 334, 408, 474, 477, 491, 493, 512–513, 518–519, 529–531, 535, 539, 792, 812, 817, 820, 825–827
"הפיתרון הסופי" 648, 657–659, 664–665, 669
הצהרת בלפור 24, 59–63, 65, 67, 71, 74, 99, 219, 244, 825, 831–834, 837–839, 855–856, 872–873, 878
הקטין, רות ("אחדות העבודה") 709–711, 764
"הקצין הבכיר", וראה "פרשת לבון"
"הקצין הבכיר" 445, 447–450, 600–647, 729–742
הראל, איסר ("הממונה" על ש.ב.) 200, 684
הרצל, ד"ר בנימין זאב 28, 37, 60–61, 99, 243–244, 246–247, 416, 428, 594–596, 753, 832, 837, 855, 876–878
העברת עצמותיו 398–399
הר הצופים 90–91, 136, 222, 303, 479, 502
פירוזו 225, 231, 344
הררי, יזהר 261, 393, 398, 479, 503, 514, 589, 594, 689
"השומר" 79, 86, 114, 130, 245, 278, 719, 861
"השומר הצעיר" 70, 72, 80, 181, 254, 367, 457, 495–497, 499
השטחים הכבושים 231, 343, 528, 543, 823
השקעות, מרכז ל־ 386
התבוללות 11, 24, 36–37, 507, 854, 876, 879, 848–849, 855–856, 869, 881–882
התיישבות 12, 24, 27, 30–34, 38–39, 41–43, 45–46, 53–54, 56–63, 65, 68–69, 83, 99, 155, 164, 168–169, 179–180, 221, 242, 245, 271–272, 274, 279, 307, 317, 322, 334–335, 370, 376–380, 382–383, 395–397, 427, 429, 457, 467, 506 584, 596, 832
אזורית, פולמוס 447, 451–453, 456–457, 492–493
החדשה 698–699, 743–747, 750, 768
במלחמת השחרור

ו

ואדי סאליב, פרשת 588–591
ואכטנברוך, ד' (עורך דין) 659, 674
וב, סידני ר' פספילד, לורד
ווקופ, גנרל גנרל 63, 56–66, 833, 856
וילסון, הרולד (ראש ממשלת אנגליה) 666–667, 797
וילנה 29, 32–33, 280, 666–667
וייסגל, מאיר 73, 420
ויסליצני (עוזרו של אייכמן) 665, 670–672
וייץ, יוסף 142, 168, 322, 750
וייץ, רענן 456
ויצמן, ורה 359, 781
ויצמן, ד"ר חיים 60–67, 71, 73, 75, 114–115, 122, 148, 154–155, 239, 437, 697, 781, 825, 855–856, 872
נשיא המדינה 116, 354, 356–359, 398, 407, 410, 415, 417 697, 723, 855–856
פטירתו 447
וילנסקה, אסתר 434, 436, 443, 503, 687, 693

ויתקון, אלפרד (ד"ר שופט) 675
"ולוס"
ועד חובבי־ציון 24, 26, 52
ועד ערבי עליון 66–67, 83, 90, 339, 381, 383
"ועד שליחי הקהילות" 40
ועדה פרלמנטרית עיראקית 338
ועדת אולשן־דורי 600–602, 607, 609–610, 619–620, 623–626, 630–631, 636–638, 731, 742
ועדת־החמישה 296, 309, 679, 735
ועדת או"ם 81–83, 292–299, 857
"ועדת חוץ וביטחון" 397, 413, 440, 447, 464, 534, 536, 585, 602–647, 694, 706, 733–735, 748, 795–799, 801, 803
ועדת הפיוס 288
"ועדת השבעה", "ועדת־השרים" 280, 282, 330
"ועדת כהן" – חיים כהן שופט יו"ר 601–602, 614, 620–622
ועדת פיל 69–70, 424
ועידת אוויאן 418
ועידת בילטמור 73, 856
ועידת פוקשאן 46–47
ועידת קטוביץ 26, 355
ורהפטיג, ז' (מפד"ל) 89, 102, 122, 192, 194, 197, 227, 262, 352–354, 371, 415, 676, 693, 727, 764, 798
ורטה, מאיר (ד"ר) 112
ורלינסקי, נחום נחום 103, 143, 146, 200–202
ורשה (גטו) (פולין) 666
"וושינגטון פוסט" 549, 657

ז

זאסלאני, ראובן ר' שילוח ראובן
זברסקי, אברהם 140, 204
זוסמן, יואל (ד"ר שופט) 675
זועבי, סייף אל־דין אל־ 358, 394, 415, 470
זיו־אב, יצחק 800
זילברג, משה (ד"ר שופט) 675
זיכרון־יעקב 30, 42, 48–50, 53–55, 112, 114, 179, 695, 878–880
יסודה 13, 33, 46, 58, 130, 245, 698
זלינגר, אברהם (מפקד 06) 99
זעים, קולונל חיסר 345
זר, מרדכי 746–747

ח

חאשאבה פחה 318
חבלין, שלום 271, 277
חברון, הר 322
עיר 29–32, 127, 287, 294, 309, 311, 323, 345, 815, 835
חגג, אלברט (מומחה משטרה) 621, 629–630, 636, 739–740
חדרה 30, 55, 58, 329, 344, 698, 756, 768
חוטר־ישי, א' (עו"ד) 729–732, 736–737
(ה)חולה 50–53, 65, 345, 694–695
יבוש ה־ 404, 408
חוסייני, עבד אל־קאדר אל־
אל־חוסייני, אמין חאג' (מופתי) 84, 104, 516, 665, 672
חוק אחריות משותפת 357, 360, 370, 394, 412, 639, 741
גיל הנישואין 410
החיילים המשוחררים 378
לימוד חובה חינם 370, 404
השבות 411, 576, 590, 688–691, 863, 875
הנכים 379
שוויון זכויות האישה 360, 370, 373, 573, 863–864
השיפוט הצבאי 464
שירות הביטחון 209, 387–386, 390–391,

393–394, 397, 430, 483, 524, 791,
863–859
גנים לאומיים ושמורות־טבע 609–712,
715
רשות השידור תשכ"ה־1965 749
חוק המעבר 407–408, 410, 415, 424, 446,
509, 585, 742
חוק לשון־הרע 619, 759
"חוק שירות עבודה בשעת־חירום" 233
"חוק שוויון זכויות האישה" 573, 804,
863–864
השיפוט הצבאי 464
חוקי יסוד 356, 411
הכנסת 356
הממשלה 357
נשיא המדינה 356
חוק סדר הדין הפלילי תשכ"ג־1963 724
חוקי נירנברג 663
חושי אבא 137, 203, 214, 798, 803
חזן, יעקב (מפ"ם) 138, 277–278, 358, 374,
421, 459–460, 478, 488, 499, 503, 510,
591, 594, 596, 619, 631–632, 638, 682,
693–696, 735, 741–742, 790, 796
חטיבת מחוז ירושלים 813–815
חיבת ציון 24, 28, 30, 38, 46, 54, 56–57
חיל־האוויר (הישראלי) 129–130, 132, 140,
142, 144, 145, 152, 206–209, 214, 234,
246, 267, 272–273, 285–286, 293, 298,
304–305, 319, 334, 336–337, 393–395,
494, 527, 685, 792–793, 807–821, 826,
853
חיל־הים 129, 142, 144, 152, 205, 214,
232, 243, 246, 257, 267, 273–272,
285–286, 300, 319, 393, 527, 632, 805,
811, 826–827
חי"ם
חינוך 7, 19 24, 40, 45, 88, 92, 94, 100,
130, 266, 276, 316–317, 355, 360–361,
363, 367, 369–370, 373, 376, 380,
382, 386, 388, 390–393, 396, 400, 404,
406, 407–408, 410–413, 417, 422–423,
430–431, 446, 451–452, 454–455, 464,
466, 468–469, 507–509, 522 569,
596–599, 679, 708, 716, 774–777,
דתי 407, 413, 423, 426, 708, 716, 773
ממלכתי 427–426, 453, 580, 598–599,
708–709, 717, 773, 863
זרמים ב־ 364
מסורתי 23, 33, 726
מפעל ה־ 745, 773–777, 596–599
שכר לימוד מודרג 598
חיסין, ד"ר חיים 38–40
חיפה 48–49, 83, 86, 90, 105, 110, 123,
134, 137, 140, 142, 151, 154, 158,
167, 171, 178–179, 194, 201, 212, 214,
216, 221, 225, 230–231, 238, 241, 244,
246, 256, 281, 290, 312, 329–330, 332,
454, 467, 527, 554, 556, 588–589, 591,
631, 720, 768, 774, 776, 798, 803,
817, 835
נמל, פינויו 66, 203, 205, 213, 218–219,
222–224, 232, 288–290, 313, 344,
429, 555
חי"ש 76, 86, 91, 125, 130, 132, 136–137,
161, 176–178
חוכמת ישראל 24
"החלוץ", תנועת 24, 444, 719
חלוציות 108, 167, 245, 274, 369, 391, 427,
456, 466, 468, 567, 571, 682, 695–697,
700, 723, 743, 761–763, 836–837,
854–858, 863, 878–881
חלוקה, תוכנית ה־ 7, 70, 331, 338, 520,
835, 857
חלמנו (מחנה השמדה) 666

חנינה (חוק) 190
חסקין, י׳ 643–644
חצבה 337, 518, 868
חצירה, הרב יצחק אבו־ 589
חקלאות 7, 11, 26–28, 31–33, 35, 43, 50, 57–58, 85–87, 92, 148, 168, 170, 198, 222, 309, 317, 335, 346, 365–366, 368–370, 377–378, 383–386, 388, 391, 394–395, 406, 410–411, 413, 415, 418, 429–430, 445–446, 453, 467, 469, 482, 880–882
חרושצ׳וב, ניקיטה 483, 488–489, 502, 504, 508, 701, 804–805
חרמון 816, 819–820
חשמונאים 10, 210, 246, 267, 430, 761

ט

טבואדה, דראוגנס ד״ר שר החוץ הארגנטיני 651
טביב, אברהם 30, 358
טבנקין, יוסף 105–106, 177, 272–274
טבריה 28, 30–32, 83, 86, 90, 123, 142, 234, 246, 329, 334, 381–382, 713, 817, 835
טובי, תופיק 373, 408, 693
טולדאנו, הרב יעקב משה 578, 593
שר הדתות 578
טוניק, מ׳ (עו״ד) 729–731, 736–737
״טיים״ שבועון אמריקאי 650, 657
טיראן, אי 525–526, 539, 546, 548
טכנולוגיה 20, 370, 715
טכניקה ומדע 694
טלוויזיה לימודית 706–709
טל, ישראל (אלוף) (״טליק״) 810
טמיעה 10–11, 748
טרבלינקה (מחנה השמדה) 656–658, 662, 666
טרומן (נשיא ארצות־הברית) 89, 113, 115, 145–146, 149, 154, 201, 217, 318, 320–321, 373, 534, 857
טרזיינשטאט 672
טרלו (עוזר ארצות־הברית) 674
טרסי, שאול ה־ 10

י

יבנאלי, שמואל 30, 46, 720
״יד ושם״ 657,670
ידין, יגאל 103, 109, 111, 135, 143, 211, 225, 259, 265, 296, 322, 325, 328, 330, 336, 483–484, 801–803, 862
יד־מרדכי 127–128, 135–137, 171, 176, 371, 526, 712
שחרורה 318, 322
״יד רוטשילד״ 708
״יהב מגן״, חוק 501–505
יהודים (אוכלוסייה) 10–12, 23–32, 39–40, 42–43, 46–47, 56–60, 62–63, 66–75, 80–81, 83–84, 86, 99, 114, 116–117, 122, 125, 148–150, 154, 157–158, 169, 181, 201–202, 215–216, 218, 221, 223–224, 226–229, 231, 242, 246, 251, 288, 290–292, 296, 301, 308, 318, 321–323, 325, 327, 329, 338–339, 341–343, 345–346, 353, 362, 364–366, 375, 377, 380–382, 391, 396, 400, 404–405, 416, 418–422, 429–430, 436, 442–443, 454, 459, 461, 464, 466–468, 486, 488
יהדות ברית המועצות 442, 761
גרמניה 64–65, 696
הגולה 31, 82, 763
יוגוסלביה 133, 137, 204, 381, 399, 443, 477, 535, 657, 669
יוון, יוונים 10, 13, 21–22, 81, 168, 430, 443, 545 669, 841

תרבות יוון 841
יוטבתה 310, 337
יונה (אל"מ) 818
יוסף, דוב 90, 105, 124, 136–138, 143,
200–201, 263, 283, 367, 384, 406,
445–446, 466, 603, 676, 690, 724, 727,
730, 733, 740, 764
יוספטל, גיורא 593, 645–646, 676, 695–696,
741, 760
"יחיעם" 212,
ילין, יהושע 33–34
ים־סוף 29, 170, 294, 332, 336, 525–526,
546, 551, 556, 565–567, 761–762, 796,
805
מצרי 457, 468, 479, 521, 527, 554
יסוד המעלה 140
ייעור 346, 711–713, 867
ייצוא 66, 371–372, 377, 385–386, 414,
419, 429–432, 464, 521, 556
יק"א 52–53, 55
ירדן (ממלכה) 70, 137, 152, 154, 167, 197,
204, 218–219, 221–223, 228, 230–232,
240–241, 288, 293, 309–310, 312–313,
330, 332, 336, 342–346, 380, 382, 384,
394, 402, 404, 460, 473, 478–481,
485–487, 489–490, 502–504, 506,
517–519, 523–525, 532, 540–541, 685,
789, 805–835
ירושלים 10, 29–35, 41–42, 54, 57, 63, 66,
68–69, 71–73, 75, 84, 87–90, 92,
94–95, 101, 115, 182, 194–205,
214–227, 230–231, 252, 255, 257,
265–266, 282–284, 352–354, 358–359,
361, 370, 372, 388, 398–404, 416–417,
428–429, 448, 465, 477, 479, 485, 493,
502, 505, 516, 518, 525, 536, 545,
548, 553, 587, 591, 658, 670, 704–705,
714, 749, 780, 812–815, 823–825,
828–830, 834–840
בינאום 72, 83, 251, 287–294, 296–297,
301, 324, 823
במערכה 59, 86, 103–105, 107, 109–113,
116, 122–128, 132, 134, 136–144, 146,
148–152, 160–163, 165–168, 170–174,
176, 178–179, 191–190, 210–211,
233–237, 241, 243–250, 261–263, 271,
299, 302–303, 307–308, 311, 314–315,
319, 326, 328–332, 340–346
העיר העתיקה 133, 155, 393, 460, 492,
726, 813–815, 823–824
ישו 663
ירשוב, פאבל (שגריר ברית המועצות) 256,
364, 439
ישראל, מדינת 7, 9, 12–13, 25–26, 43, 94,
99–102, 114–115, 129–131, 133, 163,
167–169, 172–174, 180, 183–184, 186,
191–192, 196, 209, 212, 216, 218,
221–222, 241–243, 245–246, 263, 266,
280–281, 283–284, 289–291, 308, 311,
314, 326–331, 351, 353–360, 367–369,
377, 380–381, 387, 390–391, 397,
400–401, 403, 405, 414–417, 424,
427–429, 433–437, 439–440, 442–444,
482, 485–486, 488, 490, 492, 503,
505–507, 511, 522, 526, 545, 556,
861–865, 871–872
הכרה ב־ 20, 117–119, 148–156, 202,
296, 343–347, 389, 473, 762, 829,
878–879
קבלתה לאו"ם 224–230, 233, 399
והתפוצה 301, 323, 334–336, 364,
420, 431, 453–454, 465–467, 481,
496–498, 513, 520, 530, 537–538,
540–541

ישעיהו, ישראל (מפא"י) 589, 711, 744, 764, 801
ישראל, עם 9–10, 24, 40, 57, 60, 130, 241–242, 323, 327, 331, 354, 389, 394, 398–400, 412, 427–428, 434, 438, 444, 452–453, 488, 545, 550, 674, 590, 744–745, 762, 800, 850, 870, 875, 879
עם סגולה 8, 859–860, 879, 882
ייחודו 13, 762, 860, 870
ייעודו 163, 346, 870
"הישוב הישן" 8, 30, 210, 698, 719

כ

כברית 807
כהנא, הרב קלמן 89, 102, 116–117, 122, 742, 766
כהן אהרן 616
כהן, מנחם 684
כוהן, הלל 146, 200
כוח
פיזי 589, 659
רוחני 642, 654
"כור היתוך"
כוותלי, שוקרי אל־ 517
הכותל המערבי 223, 815, 824
כי"ח ("כל ישראל חברים") 720, 854
כלכלה 567, 700, 772
מתוכננת 368, 767
קווי פעולה כלכלית (1967)
כנס אנשי־רוח 346
כנס התלמידים 453–454
כנסת ראשונה 355–356, 359–361, 400–402, 406–408, 579, 582, 586, 592, 711, 721
חוקים ב־ 117–121, 156–157
כנסת שנייה, בחירות 408–413 570, 580
סיכום 445–447
התנקשות ב־
כנסת רביעית, בחירות 586, 592–596, 600, 676–678, 695, 727
כנסת חמישית 676–679, 692–699, 760, 846
כנסת שישית 760–766, 846
כנסת במשכנה החדש 586, 780–781
כנרת, ים 51, 53, 345, 474–478, 685–687
ריבונות ישראל על־ 474–475, 686–687
לפי הסכם שביתת־הנשק 476
תקריות 475–476, 504, 685–687
כספים 155, 308, 681, 691, 784
כפר־דרום 127, 135
כפר־יעבץ 518
כפר־השילוח 29
כ"ץ, יעקב (אגודת ישראל) 683
כ"ץ, כתריאל 112, 627, 636
כראמה (עבר־הירדן) 827
כרמיה, יצחק 32, 854–855
כרמל, משה 205, 209, 526, 570, 584–585, 764, 798, 801

ל

לאנצר, פילוף פרופ' 663
לבון, פנחס 372, 424–426, 437, 445–450, 600–647, 727–742
"פרשת ל'" 447, 600–647, 727–742
לבבי, אריה שגריר בארגנטינה 651
לביא, שלמה 376
"הלבנון" 33, 41
הלגיון הערבי 78, 84–85, 123–125, 134–135, 139, 161, 166, 172, 197, 223, 232–233, 243, 331, 343, 557, 824, 835–836, 850
"לה מונד" 552–553, 657
לודג', הנרי קאבוט 655
לוז, קדיש 447, 593, 676, 695–698, 723–727, 763
יו"ר הכנסת 593, 676, 695–698, 723–727, 763, 780, 801, 804, 853

לויד, ג׳ורג׳ 67, 473, 884
לוין, הרב י״מ 89, 91, 102, 115, 122, 160,
221–225, 250, 282, 393, 423, 503, 514
לוינשטיין, מ״ד 89
לונהרץ (ד״ר) 670
לונד, קולונל 380
לוריא, צבי 89, 117, 122
לורנץ, שלמה 590–591, 683, 693
לח״י 112, 123, 150, 205, 267, 274, 280–284
פירוקו 129, 280
לטרון 126, 139–142, 172–173, 295, 237,
248–250, 287–295, 479, 705–706, 814
ליגה ערבית 83, 123, 127, 154, 215, 318,
458, 702, 762
מועצת ה־ 338
לבונטין, ז״ד 44–45
לבונטין, צבי 44
לי, טריגווה 205, 231, 330
לייק סוקסס 214, 233–234, 238, 247, 168,
171
לכיש, חבל 447, 456–457, 484, 478, 743, 812
״למרחב״ 457, 602–605
לנדאו, חיים (״חירות״) 448, 478, 618, 749
לנדוי, מ׳ (שופט) 658–662, 673–675
לס (מפקח ראשי) 656–657
לספס, פרדיננד די־ 457, 556
לסקוב, חיים 126, 139–140, 172, 209, 234,
253, 601, 619–620, 641, 801, 862
לעשירי (פאיד) 807
״לקראת העתיד״ 870
לשון עברית 12, 23–24, 370, 390, 396, 467,
508, 522, 719, 721, 753, 831, 871
בברית המועצות 748

מ

מאורעות 1936–1947 130, 245
מאיר, גולדה 89, 110–111, 116, 122, 367,
438, 443, 448, 509, 526, 544, 547,
552 509, 544, 547, 552, 570, 573, 611,
690, 702, 748, 771, 796–803
שר חוץ 509, 544, 547, 552, 572–573,
611, 690, 702, 748
מאליק, יעקב 486
מאליק, שארל 320, 323, 399
מאנואילסקי (נציג אוקראינה במועצת
הביטחון) 320
מאריו, אמדיאו ד״ר (נציג ארגנטינה באו״ם)
654
מבצע חירם 305, 310
מכבי 109
נחשון 122, 177, 266, 315, 402
מבצע קדש 516–556
ורוסיה 525–526, 536–537
נסיגה 535–538, 544–546, 549, 553
(ה)מגבית הארץ־ישראלית 307
מגידו 178, 238, 319, 712
מגנס, ד״ר י״ל 65, 91
מדינה דו־לאומית 70, 376
מדיניות חוץ 202, 215, 222, 226, 290, 335,
360–361, 364, 370–373, 378, 388, 397,
404, 414, 421, 509–514, 517, 522,
571–572
מדיניות קרקעית 750–752
״מדינת היהודים״ 28, 37, 243, 832
מדע 20–22, 317, 392, 420, 427, 453, 694,
569, 663, 694, 763
וטכניקה 317, 388, 392, 369, 453 694
ומוסר 20–22, 467
ועבודה 388
צרוף 369, 427
שימושי 420
מהפכה צרפתית 12, 36, 830, 837, 854, 876
מהפכה רוסית 12, 718
מהפכת האדם היהודי 430–431

מוהן, ד"ר פון 216, 299, 324, 328
מוחמד, תורתו 11
מולה, גי 494, 514, 516, 552
מולוטוב, וואצ'סלב 117, 133, 256, 502
מונטור, הנרי 73, 303, 307
קבוצת מונטור 307–308
מונטיפיורי, סר משה 26–40, 59, 854, 876
"המוסד לעלייה בי"ת" 70
מוסוליני 65–66, 71, 358, 669, 856
מוסלמים בישראל 151, 360–363, 426,
715–717, 823, 865, 868
מועצה כלכלית 413, 433
מועצת הביטחון של או"ם 19–20, 133,
152–153, 157–173, 205, 214–215,
223–240, 262–263, 288–296, 299–303,
309–330, 339–342, 457–460, 471–480,
485–491, 518–532, 654–655, 685–687,
697, 790–794, 805, 812, 821–826, 839,
852, 859
מועצת מדינה זמנית 88–89, 94–95, 99–102,
114–122, 151–155, 172–174, 190–195,
139–242, 799
חברי־ 94–95, 99–101
ישיבה אחרונה 452–354
מנשר־ 101–102
(ה) מופתי 65–66, 81, 90, 110, 256–257,
294, 383, 665, 672, 833–836, 873
ראה גם חוסייני אמין
מוצא 34, 103
מורגנטאו 308, 437
מוריסון, תוכנית 75
מורתגי (גנרל) 806
מזכירות הוועד הפועל (הסתדרות) 85, 643
המזרח התיכון 100, 173, 210, 218, 240,
242, 289–290, 318, 335, 373, 414,
457–459, 469–473, 486–490, 501–508,
521, 530, 534–537, 534–537, 543–545,
548–549, 693, 697, 701–704, 726, 764,
789, 794, 806, 826–829, 832, 838–840,
842–844
מח"ל (מתנדבי חוץ־לארץ) 130, 285 632
מחנות־ההשמדה 666, 669
מחנות־עבודה 210–213, 669
מיידאנק (מחנה השמדה) 658, 666
מיעוט ערבי 169, 426, 437, 490
מיעוטים בישראל 426, 490, 517, 570,
715–718, 753, 755, 832, 844
מיימון, הרב י"ל הכהן 89, 130, 406, 413–414,
685, 688
מירון 713–714
מיקוניס, שמואל (מק"י) 177, 122, 372, 377,
415, 448, 461, 488–489 582–583, 594,
689, 709, 722–723, 748
"מלבן" 382
מלווה אמריקני 302, 567
מלווה־חובה 306–307
מלווה עממי ("בונדס") 307, 417–419
העצמאות 420, 766
מלחמה קרה 19, 472, 748, 765
מלחמת חבש 68
מלחמת השחרור 358, 371, 401, 433–435,
579, 632, 705, 763, 781, 799–800,
839–840, 852–853
מליחה, בירי־ ר' בארי־מנוחה
מעיין־חרוד 713
"מערך" 760, 772, 796
מפא"י (מזכירות) 49, 55, 57–58, 643, 803,
848
"מפלגת־העבודה הישראלית" 85, 852
מקווה־ישראל (בית הספר החקלאי) 32–33,
38–45, 58, 114, 245, 266, 391, 698–699,
832, 840, 854–855, 861, 866, 876
משטרה (ישראל) 156–157, 186, 200–203,
213–214, 224, 237, 240–241, 345, 416,

439–442, 471–472, 474–476, 494, 552,
588–595, 626–630, 634–637, 648, 652,
752–756
ממשלה ראשונה 354–370
קווי־יסוד 367, 370–371, 378, 383, 413,
432, 509, 512
משברים 405–409, 422–423, 511
ממשלה זמנית 114–121, 147, 247–248,
356–357, 799
חלוקת תיקים 116, 147–148, 182, 366–
375, 361
ממשלה שנייה 410–415, 422–427, 445
התפטרות ב"ג 422–426, 570–572, 727–
848 ,726,732,845
ממשלת ליכוד 790–796
מנדט (על ארץ־ישראל) 61–80, 84–90, 576,
724–725, 836–866, 857–858, 877–881
סיומו 88, 100, 122–124, 153, 213, 228, 339
מנהלת העם 88, 92–94
מנשר מועצת־המדינה הזמנית 112, 116, 129
מענק אמריקני 420, 521
"מעריב" 604
מפ"ם 117, 270, 275–279, 361–368, 413–
410, 435–439, 497–501 571–572, 580,
585, 593–594, 684, 799–800
מפלגת העבודה הבריטית 62, 74, 832–834,
857
מפקד התושבים 329–330
מצדה 344
מצ"ח 623, 629–630
"מצעד־מוות" 667–668
מצעד צבאי ראשון 243–247, 670–671
מצפה רצון 567
מצפון אנושי 469, 761, 848
מצרים 685, 702, 720–723, 789–800,
805–820, 825–827, 835–836
בימי קדם 9–10, 762, 831
במלחמת השחרור 90, 127–130, 167,
176–178, 203–204, 211, 230–235,
248–253, 293–300, 309–314,
318–325, 331–336
מקדונלד, ג'יימס 217, 256, 332
מקדונלד, ראמזי 62–63
מקווה־ישראל 698–699, 861
מרגו, ססיל 207–208
מרידור, א' (חבר כנסת "חירות") 273, 609–612
מרידור, יעקב ("חירות") 393–396, 404, 502,
752
"משאיות תמורת דם" 667
ראה גם ברנד יואל
"מרכז רוחני" 56–58
מרכס, קרל 22
מרקוס, דויד 111, 113, 126, 264, 285
מרשל, גנרל 214, 291, 314, 320, 380, 527
מרשק, בנימין 272–274
משמרת ישראל
משמר־הגבול 462, 658, 755, 781–782, 792
משמר הירדן 55, 109, 128, 164, 180, 191,
207, 237, 248, 284, 341–345
משרד־החוץ הגרמני 657, 663–665, 670
משרד־החוץ הישראלי 136, 325, 441 583,
648, 651, 655

נ

נאמן, יובל 475
נאצר, קולונל גמאל עבדול 458, 483,
493–494, 517, 542, 694, 702–704, 722,
793–795, 798–799,
804–808, 858
נקב, ראס אל־ 337
נבון, יצחק (מזכיר רה"מ) 649, 742, 764
נביאי ישראל 9–13, 22, 100, 130, 172, 210,
317, 416, 469, 565–567, 780, 839–841,
845–846, 854, 859, 862, 870, 881–882

נגב 236, 250, 292–297, 300–305, 565–567, 807, 810
פתיחת דרך ל־ 292–297
קרבות ב־ 116, 126–146, 300–303, 807, 810
קווי התחום 168–170
שחרור ה־ 300–305
נג׳יב, גנרל מוחמד 458, 480–482
נהרו, ג. 526, 701–704
(ה)נוער הישראלי 271, 383, 393, 454, 599–706, 709,598, 763, 858, 862, 881–882
קריאה ל־ 393
נוצרים (אוכלוסייה) 151, 221, 363, 426, 715, 824, 865–866
נוקייב (כפר מוצב סורי) 686–687
נוקראשי פחה 311, 319, 332
נורבגיה 110, 220, 380, 535, 555
נח״ל 383, 430, 818, 853, 881–882
נטר, קרל 32–41, 854, 876
ניצנה, אזור 471–472,, 493, 512, 523 811
התנגשות צבאית 481, 484
ניצנים 127–128
ניר אליהו 254, 518
נירים 127, 132, 371, 808
נירנברג – בית דין צבאי בין־לאומי 649, 657–659, 672–674
נירֿרפאלקס, נחום (עו״ד) 116, 122, 353, 408, 504, 591–592, 676
נמיר, מרדכי 435, 447–448, 509, 514, 573, 591–593
נסים, הרב 578
נסֿציונה 55, 481, 698
נפט, צינור ראשון 556–557
נצרות 10–13, 220–222, 403, 545, 573, 578, 747, 762, 830
נצרת, כיבושה 205–206, 234, 715–716, 865
נשיא, דון יוסף 31
נשק (ייצור) 76, 401
נתן, רוברט 418–419

ס

סאלאנט, ר׳ שמואל 41
סאלאשי 668 668
סארו, קולונל 280–283
סג׳רה 109, 123, 164, 175, 179, 234, 245, 393
סוֹבוֹלוֹב, ארקדי (נציג ברה״מ באו״ם) 477, 655
סוֹביבוֹר (מחנה השמדה) 658, 666
סובל, רוברט (צריך להיות סובלן) 688–691
סודאן 318–319, 806, 821
סוקולוב, נחום 856
סוריה 343–347, 380–382, 473–481, 525–523, 685–688, 721–723, 752–753, 789–798, 805–810, 825–827, 841–843
סכסוכים עם־ 408–409, 685–688
"סחר־חוץ" 388, 565, 680, 868
סטון, מיקי ר׳ מרקוס דויד 111, 126, 132–139
סטיבנסון, עדלי 686
סטלין 17–19, 329, 444–445, 661, 805, 857
סטרופ, יורגן (מפקד ס״ס ורשה) 666
סיכומים 861–869
סין 228–229, 318–322
סייקס־פיקו, אמנת 62
סילבר, הרב הלל 307–308
סיני (חצי־אי) 524–527, 793–795, 807–812
סלאווין, מהנדס 74, 82, 110, 141, 144, 254
סלובקיה 669
סלומון, יואל משה 33–36, 41–43, 855
סלוניקי 34, 669
סמילנסקי (ס׳), יזהר 358, 708–709, 708–709
סמית, גנרל בידל 544–545
סמואל, הרברט 61, 65, 720

סמל המדינה 239, 352
סנה, משה 687, 711–714
סעודיה 81, 152, 240, 473, 506, 789, 806
סן־רמו, ועידת 61
סעיד, מוחמד 358, 457
ספאאק, פול 534
ספיר, יוסף 326, 361–366, 608, 681, 694, 804, 846, 849
ספיר, יעקב 29
ספיר, פנחס 141, 471, 593, 676, 692, 766–773, 798, 850
ספנות (ישראלית) 388, 467, 506 631, 699, 788, 881
"הספר הלבן" 1930 62–63, 74–75
"הספר הלבן" 1939 78–81, 101, 120, 338, 509
סקר, הרי 61, 420
סרביה 34, 669, 876
סרוואציוס, ר' (ד"ר סניגור של אייכמן) 658–662, 670–675
סרלין, יוסף (ציונים כלליים) 375, 411, 415–416, 470, 582, 764, 791

ע

עאמר, אבד אל־חכים 517, 523, 805
עבד אל־האדי, עוני 65, 833, 873
עבדאללה, המלך 109–111, 139–140, 148–152, 172, 218–222, 221–222, 233, 294–296, 344–345
עבדת 336
עבודה 54–59 587, 679, 777–779, 783–784, 877
האדמה 32, 40, 54–59, 382, 713, 726, 854
חוקי 370, 695
ומדע 20–22, 369–370, 388, 453, 456
עברית 54, 58 719, 879–881
עצמית 36, 45, 57, 770
עבר־הירדן 61–63, 67–68, 78, 123–124, 218–223, 228–232, 312–313, 831, 834, 839, 873–874
עברון, אפרים (אֶפי) 447, 601, 611, 632
עדות המזרח 196, 361, 364, 374 598
עדני, ר' ישועה
עוג'ה אל־חפיר 176, 333–336, 808, 811
עוזיאל, ברוך (המפלגה הליברלית) 684, 744
עזה 139, 232, 298–300, 311–314, 332–335, 805–811
עזיזיאת 818
עין־גדי, תפיסת 343–346
עין־חוסוב 310–311
עין־יהב 337, 868
עין־ר'דיאן, ר' יוטבתה
"העסקה הצ'כית" 464–489 809
"עסקה צרפתית" 514–515
עיראק 77–78, 122, 169, 224 ,224, 722, 789, 806–816, 835–836
במלחמת השחרור 124, 132–136
ועדה פרלמנטרית עיראקית 338
עיראק אל־מנשיה 298, 302, 309–310, 323, 333
עיראק סוידאן 128, 133–137, 143, 299–303, 309–310, 323
"על המשמר" 137, 166 (עיתון) 800
עלייה 567, 589, 678–679, 832, 839, 850, 857–862, 869, 874–881
ארצות המזרח 381, 391, 719, 743–744, 774
בי"ת 70, 688, 878
בלתי חוקית 688, 878
חלוצית 507
יהודי גרמניה 64–65, 285, 381
יהודי תימן 28–31, 381–383, 407, 698
"על כנפי נשרים" 30

קליטת ה־ 577, 746, 766–767, 772, 850, 854
צפון אפריקה 453, 465
שנייה 726, 855, 861, 879–882
תלמידי הבעש"ט 31–32
תלמידי הגאון מווילנה 32–33
"עלייה חדשה" 384
עלי, מוחמד 457
עלמי, מוסא 65, 833–834, 873
עסלי, צברי אל־ 517
"העסק הביש" - ר' פרשת לבון
עצמאות (ישראל) 10–13, 18–20, 88–95, 99–101, 128–130, 179–182, 226, 330, 346–347, 388–391, 429 466, 495, 516, 545–547, 565, 580, 670–671, 685, 721, 726–727, 761–765, 830–839, 860–862, 879–880
עקרון 42
(ה)ערבה 170, 176, 310, 336–337, 344, 429
ערבים 701, 715–717, 808–809, 825, 839–, 832, 857–858, 872–875, 880–881
כיבוש א"י 43, 831
לשונם 11, 521, 370, 506, 790
תבוסת ה־ (במלחמת השחרור) 304, 318, 335, 338–343
ערד 567, 868
עשת, שלום 103, 209

פ

פאוזי, מחמוד (שר החוץ של מצרים) 480, 702
פאלוג'ה, כיס 322–335, 330–336
פארן, נחל 337
"פועלי־ציון" 572, 676, 719–720, 781, 832, 872–873
פו"ש 79
פטן (מרשל) 516, 669
פראיון 480–481, 493–494, 517–519, 523–527, 541–543, 550, 793
פילוסופיה יוונית 10, 21
"הפילוסופיה של המהפכה" 481
פיל, לורד 67, 831
פינו (שר החוץ הצרפתי) 552
פינס, יחיאל מיכל 33–42, 855
פינסקר 26, 28, 37, 52, 596, 876
פיק"א 586–588
פייצל (אמיר) "הסכם" 872
פירסון, לסטר 529, 551
פישמן, הרב י"ל ראה מיימון הרב י"ל
פישר 110, 146
פיתוח 100, 130, 335, 367–368, 377–378, 387–388, 565–567, 599, 676–682, 695, 700–704, 716–718, 750, 766–779, 862
פלד, אלעד (אלוף) 814–816, 819
פליטים ערבים 204, 247–248, 262–263, 287–290, 296, 301, 339, 343–344, 460, 486–487, 501–503, 552–555, 702–704, 715, 824, 835–836
פלמ"ח 79, 87–93, 105–108, 146, 179–182, 245, 258, 267–269, 270–279, 861–862
מטה ארצי 146, 267, 272–279
עם מפקדיו 255, 270–279
פירוקו 166–167, 352, 374–376
פולמוס 166–167, 352, 374–376
פנקס, דויד צבי 122, 155, 239, 351–353, 363, , 440, 633
פספילד, לורד 62–63, 74
פעולות איבה 151–152, 157, 185, 233–235, 288, 336, 340–342, 469, 482, 494–495, 517, 540–543, 550 795, 828
"הפעולות הצבאיות בפלשתינה" 338–343
פקודת סדרי שלטון ומשפט 114–122, 690, 754
ימי מנוחה 156, 203, 370, 410

הבחירות 329–330
פראג, משפט 433–439
פראי, אליעזר (מפ"ם) 357, 435, 802
פרונדיזי, ארטורו (נשיא ארגנטינה) 651–654
פרג, אלכסנדר 456
פרוש, מנחם (אגודת ישראל) 706, 709
"פרשה" – ערבוב פרשיות 449–451, 600–601,
615, 619, 626, 640–641, 729, 741–742
פרומקין, י"ד 29, 37
פרידמן־ילין, נתן 358, 373–375
פריהר, יהודה 138
פרנק, צבי פסח, הרב 682–683
פרס, שמעון 494, 516, 594, 610–611, 615,
619, 631–636, 797–798, 801–803,
844–848
פרסין, שושנה (הציונים הכלליים) 361–366,
374–375
"פרשת לבון" 447, 600–647, 727–742
פתח־תקווה, ייסודה 33–36, 57–58, 698,
721, 854, 861, 871, 878–880
יובל ה־70 326, 721

צ

צ'אראפקין 331
צבא־הגנה לישראל (צה"ל) 183–185, 190,
231–234, 244, 265–267, 275–278,
280–284, 304–305, 315–323, 392, 425,
449–452, 462–463, 470–475, 482–484,
492–493, 506, 516, 527, 533–536, 592,
722, 815, 824–825, 855–857, 861–862
פקודת 128–131, 855, 862
השבעה 129, 209–210
מפקד ב־ 92–93, 131, 160, 174–179,
209–210 642, 801–812, 815, 825, 860
צבאות ערב 73, 93, 114, 122–123, 231,
270, 293–294, 311, 334–335, 380–381,
400–401, 482,
516, 535, 686, 793–795, 806, 824, 839,
857–859
לפני קום המדינה 122, 380–381, 536,
719
פלישת 93, 114, 181, 270, 284, 346,
387, 485–486, 824, 839, 858
"צבא ההצלה" 303–305
לבנון 109, 178, 237, 240–241, 304, 343
צבי, יהודה 278
צברי, רחל (מפא"י) 710, 714, 803
צדוק, חיים (שר) 750, 801,
צדוק (לרר) 104, 209
צוקרמן, יצחק (סגן מפקד גטו ורשה) 666
צור, זאב ("מערך") 502, 772, 801
צור, יעקב 494
ציזלינג, א' 92–94, 115–116, 121, 147–148,
171, 182–186, 217, 221–224, 236,
281–284, 295,
302, 375–378, 581
צ'לנוב, י' 37–38
צנחנים 272–273, 527, 805, 810–820, 853
צנע, משטר 384–385, 418, 430–431, 836,
862
צעירי המושבים 447, 454–456, 467, 484, 492
צפות, אמיר לוא אסמעיל 338–340
צפת 28–36, 46–51, 109–111, 713, 743
צ'רטר 31, 60–61
צ'רניאקוב, אדם (ראש הגטו היהודי בוורשה)
666
צרפת 148–149, 551–555, 669–670, 727,
765, 797, 821, 827–844
יחסי צ' – ישראל 514–516, 528–531,
551–555, 661, 687, 727, 765, 797,
821, 827–844
צ'רצ'יל וו. 6, 71, 220, 503, 661, 747–748,
831, 834, 846

ק

קאדוגן 320, 486
קאוקג'י 104, 132–133, 234, 256, 303–305, 310
קהיר 140, 205, 223, 234–236, 459, 468, 483, 722, 794, 805–809
קואליציה ממשלתית 580–581, 678, 772
מו"מ עם מפלגות 362–378
קובנה 659, 667
קול, משה 102, 122, 707–708, 749, 802–803
הקונגרס הציוני הראשון 61, 99, 244, 355, 428
י"ח 63–65
כ"א 71
כ"ב 75, 88, 270
כ"ג בירושלים 428
כ"ד בירושלים
קונייטרה 819–820
קטורה, הר 337
קיבוץ גלויות 45, 68, 100, 130, 169, 210, 220, 242, 246, 335, 346, 362–363, 368–370, 374–375, 381–387, 405–408, 411–416, 422, 427–428, 435, 505–507, 577, 580, 696, 727, 745, 860–863, 874
קיבוץ לוחמי הגיטאות 657
קירשנר (נציג יהודי דרום אפריקה) 136, 420
קיסריה 189, 713
קיצוב 363, 384–386, 418, 431, 766
קלויזנר, פרופ' יוסף 357–358
קליטה, יכולת 64, 70–71, 148, 215, 331, 361, 364–370, 384–389, 411–414, 418–420, 478, 495, 522, 577, 599, 766, 858, 878–879
קנדה, במלחמת השחרור (באו"ם) 115, 227–229, 285, 318–321, 325, 529
קסטנר, ישראל 667
קפלן, אליעזר 63,74–73, 82, 122, 147–150, 161, 187, 211–214, 222, 224, 250, 361, 295, 309–303, 377–378, 386–387, 417–418, 445, 557, 855
קפריסין – מחנה, גולי 115, 351
"הקצינים החופשיים" 458–462
"קצין מילואים"
קרגמן, י' (מפא"י) 694, 704
קרואטיה 669
"קרן המגן" 210, 484, 502–503

ר

ראב, אליעזר 33–35, 57, 326
ראב, משה 326
ראו (נציג משפחת רוטשילד) 707
ראט (פון) ארנסט 664
ראש־הנקרה 173
ראשון־לציון, ייסודה 698, 780–787
ראש־פינה, ייסודה 13, 33, 42, 46–49, 698, 780–787
רבין, יצחק 139, 143–144, 177, 801, 808, 811, 827, 862
רבת־עמון 152, 246 805
רוב יהודי (בא"י) 198, 834, 855
רובין, חנן (מפ"ם) 497, 590, 677, 695–696
רובינסון, י' ד"ר (עוזר היועץ המשפטי במשפט אייכמן) 674
רובשוב, ז' – ר' שז"ר
רודוס 193,211, 216–217, 301, 335–336, 344–345, 371
רווה, יצחק (ד"ר שופט) 658, 674
רוזוולט, גב' אלינור 89
רוזוולט, ד' (נשיא ארצות־הברית) 115, 418, 661, 857
רוזן (רוזנבליט), פנחס (שר המשפטים) 94, 112, 116, 122, 147–148, 160–163, 212,

220–221, 236, 250, 295, 312–313, 356,
366, 426, 526, 579, 583, 593, 602,
605, 619, 621–637, 635–637, 734–742
רוזן, שבתאי (משרד־החוץ הישראלי) 655
רוזנמן, השופט סם 115
רוטנברג, פנחס 110, 720
רוט, שמואל – משטרה ענף חקירה 648
רוטנשטרייך, ד"ר נתן 644–645
רוטשילד, בארון אדמונד די־ 37, 45, 49–51,
54–55, 60–61, 67, 855, 879
בארון ג'יימס די־ 586–588, 591, 707–708,
889
רוטשילד משפחה 45, 707
"רומא וירושלים" 28, 876
רומניה 42–43, 46–49, 381, 465, 669, 832
רופין, ד"ר ארתור 30, 63
רוקח, ישראל 189, 361, 365, 407, 415,
574–592,
רזיאל־נאור, אסתר ("חירות") 397, 415,
453–454, 577, 707–708, 749
רחובות 30, 54–58, 358, 569, 776, 880
רטנר, יוחנן 109, 132–133, 137–138, 144,
705
ריבלין, יוסף 33–34, 569
ריבנטרופ (שר החוץ של גרמניה) 667
ריילי, גנרל 322–326, 330–332, 345
שיחות עם נציגי ישראל 330–332
ריכטר (בא־כוח אייכמן ברומניה) 669
רימלט (המפלגה הליברלית) 443, 503, 514,
694–695, 704, 749
ריפטין, י' (מפ"ם) 169, 264, 354, 363–367,
393, 438, 462, 498, 692–693, 706, 735,
802
ריקייה (גנרל) 793–794
רישום התושבים, הנחיות 573–590
מיהו יהודי? 575, 590
רכש 82–83, 284–286, 514
בשנת 1956 502, 514
רמז, אהרן 132, 208, 257, 293
רמז, דוד 89, 94, 102, 122, 161, 251,
293–296, 398, 406, 597
מותו 408
רמת־הגולן 789, 816–820, 868
(ה)רעיון המשיחי 452, 506–508, 522, 596,
698, 761, 831, 854
רפאל, י' (מפד"ל) 478, 510, 570, 576–578,
590, 619, 742, 749, 797
רפטור, ברל 89, 107, 112, 122, 133, 147,
153, 192, 260, 276, 353, 377
רפ"י (מפלגה) 760, 764, 770, 779, 795–803,
844–852
רצועת עזה 334–336, 462, 502, 520, 685,
789, 792–796, 799, 805–812, 821–823,
868
תקריות 462, 468, 480–481, 493–494,
542–541, 549
פינויה 524–527, 547–552, 553–555
רשרש, אום־ ראה אילת

ש

שאג, הרב א"ח (מפד"ל) 359, 394
שאלתיאל, דוד 132, 139, 144, 205, 243
שארם א־שייח' 525–527, 546–550, 555,
792–794, 812–815
שבטה 711–714
שביתת־נשק 140, 234, 247–248, 311,
323–336, 343–344
עם מצרים, ירדן, לבנון 311, 325, 330–335,
343–344
עם סוריה 343
הפרות הסכמי־ 233, 430
שדה אברהם
שדה בוקר 830, 843
שדה, יצחק 104–105, 132, 177

שדמי, יִשׂשכר 271–273
שוב, מ"ד 46–47
שוויון זכויות (בישראל) 83, 117, 360, 370, 573, 863–864
שווייץ 143, 202, 218 667, 853
שוכמכר יוסלה, אידה ואלתר 682–685
שולמן, פול 188, 257, 264
שוקיירי, אחמד 474, 789, 806
נציג סוריה באו"ם 474
שושני, אליעזר 258, 271
שז"ר, ז' 357, 367, 723
שר החינוך 367
נשיא 723
שטאמפר, יהושע 33–36, 326, 855
שטרקס נחמן 682–684
שיבת ציון 34, 37, 354, 596, 719, 871
שיט, חופש ה־ 460, 520, 523–526, 533–531, 537, 546, 544–556 685, 793, 797–796, 805–806
לאחר מבצע קדש
שיטרית, בכור 89, 93, 102, 112, 122, 202, 221, 294, 588, 591, 628, 682, 738, 753
שיכון 381–387, 405, 717–718, 744, 769–765, 869
שילוח, ראובן 73–74, 325, 328–330, 535
שילומים 420–421, 462, 565–566, 661, 692, 700, 766, 869
ויכוח בכנסת 692
שיקום חיילים 366, 370, 379–380, 410
שירות הביטחון 209, 387–394, 397, 430, 524, 791, 859, 863
שכם 814–818
שכר, שיטות 432, 768–776, 783–785, 874
שלום 570–571, 591, 690, 697, 704, 723–722, 762–765, 790–791, 828, 837–843, 870–872
עולמי 364, 694, 690, 840
מו"מ ישיר 532–533, 543
קריאת בן־גוריון ל־ 701
שליחי ארץ־ישראל 28–29, 648, 757
שמחוני, אסף 255, 527, 643
שמחוני, יהודית 367, 643
שפינוזה 10, 22
שפירא, אברהם 326
שפירא, יעקב שמשון (שר) 626–627, 798
שפירא, מאיר (ד"ר) 707–708, 764
שפירא, משה (מפד"ל, שר) 122, 128, 147, 160–161, 190–194, 312–313, 573, 576, 628, 635, 688–689, 738, 797, 801–802, 846
שפרינצק, יוסף 142, 239, 242, 354–355, 591–592, 596
יו"ר הכנסת 358–359, 367, 398–399, 406–408, 411, 417, 440–441, 464, 470, 569–570
שרון, אריאל ("אריק" אלוף) 810–811
שריון (חיל) 125, 172.182, 267, 271, 298, 494, 527, 807–821
שרף, זאב (שר) 766–772
שרת (שרתוק), משה 63–65, 74, 89, 93–94, 115, 122, 148–149, 156–163, 167–170, 186–187, 199, 210–230, 236–237, 250–251, 289, 295–294, 300–302, 311–314, 330–331, 401, 408, 426, 433, 443, 445–450, 458, 462–461, 465–470, 478, 601, 606–631, 641–647
שר חוץ (התפטרות) 508–515
ראש ממשלה 426, 445, 448–449, 458–468, 477–480, 509–511, 631–601
ששון, אליהו (שר) 202, 302, 676, 727, 764
"ששת הימים" ואחריהם 821–860

ת

תאי־גזים 658, 662, 666

תגמול, מעשי־ 474–477, 493, 519, 549, 687

תוואפיק 792, 816, 819–820

תכנון ממלכתי (וראה כלכלה מתוכננת) 368, 387–388

תוכנית מרשל 19, 364, 371

תל אל־פאחר 818

תל־מוטילה 480

תלמי, אמה (חה"כ מפ"ם) 683–684, 707–709, 764

תל, עבדאללה אל־ 243, 330–331

בית־תמדה 807, 810–811

תמנע 429, 567, 768

תנועה ציונית 24–32, 59–65, 72–76, 85–89, 100, 264, 270, 278, 417, 428, 434–444, 497–500, 698, 726, 753, 835–837, 845, 856–858, 876, 881

ברוסיה 726

תנ"ך 9–12, 149, 240, 427, 536, 570, 714, 720, 753, 756, 714, 720, 753

תעלת סואץ 457–460, 468, 479–481, 520, 534–538, 552–565, 566–685, 811, 826–829, 840–844

אמנת קושטא 460, 520–521, 541

החלטת מועצת הביטחון 534

חופש השיט ב־ 460, 549, 685

תע"ש 77, 83, 128

תפוצה 87, 94, 100, 360–361, 391, 402, 427–429, 507 840, 855, 858, 860, 863, 869, 878

תקציב שנתי, ראשון 386–387

פיתוח 464

תקציב שנתי משרד החינוך 1996/7 773–777

תקציב הממשלה 118, 748

תקציב המדינה 1996/7 773–776

תרבות יוון, רומא 10, 21–22, 713, 830–831, 839